МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НІКІТІНА-ДУДІКОВА Ганна Юріївна

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Монографія

Київ
2022

УДК 343.985.7:343.54
Ч755

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 26 травня 2022 року (протокол № 8)

Рецензенти:

Таран Олена Вікторівна – провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Цимбал Петро Васильович – професор кафедри кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Цуцкірідзе Максим Сергійович – заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Нікітіна-Дудікова Г.Ю.

Ч755 Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [Текст] : монографія / Г.Ю. Нікітіна-Дудікова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 700 с.

Монографія є комплексним дослідженням, у якому на підставі норм міжнародного й національного законодавства, положень теорії криміналістики, інших юридичних наук, узагальнення кримінальних проваджень, практики ЄСПЛ, з огляду на практичний досвід правоохоронних органів, розроблено криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Видання призначене для науковців і практиків, які цікавляться порушеними в монографії питаннями.

© Нікітіна-Дудікова Г.Ю., 2022
© Національна академія внутрішніх справ, 2022

ГАННА НІКІТІНА-ДУДІКОВА

Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини,
докторант Національної академії внутрішніх справ, адвокат

Практичну адвокатську діяльність розпочала 2014 року, спрямувавши її на захист прав малолітніх і неповнолітніх дітей, щодо яких вчинено кримінальні правопорушення, зокрема проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Одночасно з практичною діяльністю здійснювала науковий пошук, досліджуючи актуальні проблеми юриспруденції та правоохоронної діяльності, під науковим керівництвом і консультуванням професора кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Юлії Чорноус.

За результатами наукової роботи підготувала монографічну працю і 2017 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи» за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Має вагомий науковий доробок: за її авторства опубліковано підручник і навчальний посібник, п’ять наукових статей в іноземних виданнях (Велика Британія, Венесуела, Колумбія, Індія), що індексуються в наукометричних базах Scopus та Web of Science, близько тридцяти статей у фахових виданнях України з юридичних наук, понад двадцять тез виступів на конференціях, більшість з яких – міжнародні. Плідно співпрацює з правоохоронними й державними органами, громадськими організаціями (передусім ГО «Міжнародна асоціація психосоматики та тілесної терапії»), а також бере активну участь у тренінгах і стажуваннях, що проходять у країнах Європейського Союзу.

Підсумком багаторічного дослідження широкого кола практичних питань розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей стала підготовка представленої монографії.

ЗМІСТ

ВСТУП……...……...……

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

1.1. Стан наукових досліджень проблем криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

1.2. Правові основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

1.3. Методологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

1.4. Праксеологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Висновки до розділу 1.....

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

2.1. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

2.2. Обстановка й слідова картина кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

2.3. Особа потерпілої дитини від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості

2.4. Особа правопорушника у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

2.5. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Висновки до розділу 2.....

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

3.1. Обставини, що підлягають з’ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

3.2. Типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та напрями їх вирішення

3.3. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

3.4. Організаційно-тактичні основи взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

3.5. Організаційно-тактичні основи проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Висновки до розділу 3.....

РОЗДІЛ 4. УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

4.1. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх значення для вдосконалення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

4.2. Досвід іноземних держав щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, залучення його до вітчизняної правозастосовної практики

4.3. Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

4.4. Профілактична діяльність у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Висновки до розділу 4.....

ВИСНОВКИ
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ
ДОДАТКИ

ВСТУП

Проблеми виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є вкрай актуальними для світової спільноти. За даними ЮНІСЕФ, «сексіндустрія» експлуатує близько 2 млн дітей щороку[1]. За результатами досліджень міжнародних організацій з проблем насильства щодо дітей, проведених у 96-ти країнах, за рік мільярд неповнолітніх, а це більше ніж половина всіх дітей віком від 2-х до 17-ти років, зазнають емоційного, фізичного або сексуального насильства. Попри високий показник поширеності, випадки насильства щодо дітей часто приховують, тому вони не потрапляють у звітність. Зокрема, за результатами проведеного аналізу, кількість випадків сексуального насильства, про які повідомляли безпосередньо діти, у 30 разів більша, а кількість випадків фізичного насильства – у 75 разів більша, ніж цифри, наведені в офіційних статистичних звітах[2].

В Україні питання боротьби з кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, 2019 року обліковано 747 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам вручено повідомлення про підозру, становила 535, а за якими кримінальні провадження направлено до суду з обвинувальним актом – 470. Слід урахувати, що стосовно

[1] Юридичний висновок щодо Проєкту змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції). Варшава, 9 вересня 2020 р. (Висновок № TRAFF-UKR/378/2020 [JB]). URL: https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/464235.pdf.

[2] INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207717/9789241565356-ukr.pdf?ua=1.

470 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[3]. 2020 року обліковано 725 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам вручено повідомлення про підозру, становила 585, а за якими кримінальні провадження направлено до суду – 464. Стосовно 455 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[4]. 2021 року обліковано 919 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам вручено повідомлення про підозру, – 795, а за якими кримінальні провадження з обвинувальним актом направлено до суду – 664, щодо 367 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[5]. Уже за три місяці 2022 року вчинено 116 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, з них у 77 кримінальних провадженнях було вручено повідомлення про підозру, 21 кримінальне провадження з обвинувальним актом направлено до суду, а стосовно 25 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[6].

Загрозливою є ситуація щодо кількості вчинених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. З цього приводу Уповноважений Президента України з прав дитини зауважив, що кожна п’ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства[7].

---

[3] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820.

[4] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo.

[5] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора:* [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

[6] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень–березень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

[7] Кожна п’ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства – Кулеба. *УНІАН :* [сайт]. https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaye-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html.

Катастрофічна ситуація склалася у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації (РФ), запровадженням з 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану[8], вчиненням щодо громадян України насильницьких кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо найбільш незахищеної категорії – дітей. Уповноважена Верховної Ради України з прав людини звернулася до Комісії ООН з розслідування порушень прав людини під час військового вторгнення РФ в Україну й експертної місії, створеної державами – учасницями ОБСЄ, з проханням урахувати факти військових злочинів РФ в Україні, а саме зґвалтування дітей російськими військовими під час їх перебування в населених пунктах України[9].

Тож змушені констатувати високий рівень латентності цих кримінальних правопорушень, загрозливі масштаби їх поширення та високу суспільну небезпечність. Окреслена ситуація актуалізує необхідність застосовування рішучих заходів реагування з боку правоохоронних органів.

Коли жертвами кримінальних правопорушень стають діти, відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних діянь є значно суворішою. Законодавець у п. 6, 9 ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу (КК) України, а також за змістом Особливої частини цього Кодексу визнав вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього обтяжуючими покарання обставинами. Таке рішення зумовлено низкою об'єктивних чинників, зокрема особливостями психофізіологічного розвитку неповнолітніх, їх фізичною, моральною, психологічною незрілістю, водночас потребою формування здорового покоління в суспільстві, сприятливому для нормального розвитку особистості.

---

[8] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

[9] На Київщині зафіксували факти зґвалтування дітей російськими військовими – Денісова. URL: https://suspilne.media/226702-na-kiivsini-zafiksuvali-fakti-zgvaltuvanna-ditej-rosijskimi-vijskovimi-denisova/.

В умовах сьогодення злочинність набуває нових кількісних і якісних ознак, удосконалюються способи й методи протиправної діяльності, значною є шкода, заподіювана суспільним інтересам і правам громадян. Тому постає потреба розроблення сучасних криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, які будуть максимально враховувати потреби практичної правоохоронної діяльності. Зазначене стосується кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, оскільки такі протиправні діяння завдають непоправної шкоди дитині, суспільству, державі. Об'єктивною є необхідність застосування дієвих заходів реагування, розроблення ефективного механізму протидії кримінальним правопорушенням.

Україна послідовно рухається за євроінтеграційним вектором розвитку до високих демократичних стандартів. Наша держава зобов'язалася забезпечити максимальне дотримання прав і свобод дітей, а в разі вчинення щодо них кримінальних правопорушень – гарантувати виконання завдань кримінального провадження згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України)[10].

З огляду на викладене вище, монографічне дослідження виконано відповідно до наукових програм, планів, тем, зокрема: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік, затвердженої Указом Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 7 вересня 2011 року № 942; Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, затвердженої розпорядженням КМУ від 25 жовтня 2017 року № 779-р, і Плану заходів на 2021 рік з реалізації Стратегії

[10] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, затвердженого розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 року № 331-р. Дослідження здійснено відповідно до Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням КМУ від 15 листопада 2017 року № 1023-р, і Плану заходів з її реалізації, затвердженого розпорядженням КМУ від 21 серпня 2019 року № 693-р; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 року № 454; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 року, протокол № 28).

Теоретичним підґрунтям роботи стали напрацювання вчених у сфері юриспруденції, які комплексно та з різних аспектів висвітлюють порушену проблематику. Увагу зосереджено на фундаментальних засадах криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, які висвітлено в наукових працях вчених-криміналістів: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, І.В. Гори, В. Я. Горбачевського, В.Г. Гончаренка, В.Г. Дрозд, В. А. Журавля, А. П. Запотоцького, А. В. Іщенка, В.А. Колесника, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Одерія, І.В. Пирога, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергеєвої, В.М. Стратонова, О.В. Таран, В. В. Тіщенка, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Деякі проблеми виявлення, розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей висвітлено в публікаціях М. В. Корнієнка, А. Ю. Лісової, Н. В. Павлюк, О. І. Резнікової, Є. С. Хижняка та ін. Однак комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей донині не розроблено.

Тож *мета* монографічного дослідження полягає у формуванні криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі *завдання:*

– проаналізувати стан наукових досліджень проблем криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– визначити правові, методологічні, праксеологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– сформувати криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, висвітливши основні її елементи (спосіб вчинення, обстановка та слідова картина, особа потерпілого, особа правопорушника);

– розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– окреслити обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– розглянути типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, запропонувати алгоритми їх вирішення;

– виокремити особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– охарактеризувати організаційно-тактичні засади взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– розробити організаційно-тактичні основи проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– проаналізувати міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, їх значення для вдосконалення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– дослідити досвід іноземних держав щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, запропонувати напрями його впровадження у вітчизняну правозастосовну практику;

– окреслити напрями міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, надати практичні рекомендації з метою його реалізації;

– висвітлити зміст, завдання та значення профілактичної діяльності в структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей має ґрунтуватися на належній теоретико-методологічній основі та пропонувати ефективний практичний інструментарій. Отже, вважаємо об’єктивно необхідними реалізацію актуального наукового завдання та розв’язання нагальної проблеми – формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що враховуватиме актуальні потреби практичної правоохоронної діяльності.

Попри те, що окреслені проблеми знаходяться в центрі уваги вчених і практиків, результати наукових пошуків не завжди відомі широкому загалу у зв’язку з недосконалими організацією поширення наукових досягнень та системою наукового забезпечення правоохоронної діяльності. Це ускладнює

використання науково обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій, що містяться в монографічних роботах. Водночас практичні працівники, яких було опитано в межах здійснюваного дослідження, констатували значущість наукового забезпечення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. На думку 80,5 % слідчих, 86,1 % експертів, 93,1 % суддів, нагальною є потреба підготовки монографічних досліджень, наукових статей, розроблення методичних рекомендацій із цієї тематики.

Один зі шляхів розв'язання окресленої проблеми полягає у створенні системи наукового забезпечення, а практичною формою втілення цієї діяльності буде створення системи науково обґрунтованих й апробованих практикою криміналістичних рекомендацій. Орієнтиром для розроблення є потреби правоохоронної практики, які обумовлені проблемами її реалізації. У контексті формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей такими потребами є:

– недоліки криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (90,9 % слідчих, 98,1 % експертів, 77,6 % суддів);

– складнощі організації розслідування цієї групи кримінальних правопорушень (86,4 % слідчих, 81,8 % експертів, 78,4 % суддів);

– проблеми доказування обставин кримінального правопорушення та подальшого судового розгляду кримінальних проваджень (87,3 % слідчих, 80,9 % експертів, 96,6 % суддів);

– недоліки діяльності із запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей (77,3 % слідчих, 82,8 % експертів, 94,8 % суддів);

– прогалини та колізії законодавства, що обумовлюють складнощі правозастосування (85,0 % слідчих, 86,1 % експертів, 97,4 % суддів);

– складнощі в пошуку й опрацюванні наукової, навчально-методичної інформації та її джерел (84,1 % слідчих, 90,9 % експертів, 91,4 % суддів) (додаток А).

Це практичні проблеми, які потребують невідкладного вирішення, наукового й навчально-методичного забезпечення.

На нашу думку, вихідною позицією на початку дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є вивчення потреб практики. Водночас вивчення потреб практики своєю чергою здійснюють за кількома напрямами.

По-перше, це дослідження власне практики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (вважають 99,1 % слідчих, 99,5 % експертів, 96,6 % суддів).

По-друге, вивчення протиправної діяльності, способів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, характерних слідів, даних про особу правопорушника й потерпілого для формування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості дітей та озброєння практиків знаннями щодо цього питання (93,6 % слідчих, 95,2 % експертів, 87,1 % суддів).

По-третє, необхідним є з’ясування проблем діяльності з попередження злочинності, а саме питань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, що посягають на права, свободи, законні інтереси дітей, перешкоджають їхньому нормальному, зокрема статевому, розвитку (на думку 85,5 % слідчих, 83,7 % експертів, 79,3 % суддів). Із цією метою дослідження поширено на різні сфери суспільного життя та правовідносин. Адже негативні наслідки для розвитку дітей мають нівелювання морально-етичних цінностей у суспільстві, поширення алкоголізму та наркоманії, культивування прагнень до легкої наживи, несприятлива обстановка в сім’ї. Тому завдання криміналістичної методики мають охоплювати питання запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості дітей.

По-четверте, важливим є вивчення власних потреб науки з метою з'ясування проблемних питань, створення умов для її подальшого розвитку, удосконалення та підвищення ефективності правозастосовної діяльності (вважають 82,3 % слідчих, 85,6 % експертів, 80,2 % суддів). Реалізація цього завдання передбачає виокремлення джерел, які будуть засвідчувати потреби практики. Слід ураховувати статистичні й аналітичні дані, матеріали кримінальних проваджень, судові рішення, результати анкетування та інтерв'ювання, звернення працівників правоохоронних органів, дані міжнародних і громадських організацій тощо. Важливою є форма відображення потреб практики. Наприклад, про наявність проблемних питань і необхідність їх вирішення свідчить співвідношення відкритих кримінальних проваджень, кримінальних проваджень, які були направлені до суду, і щодо яких суд виніс обвинувальний вирок. Аналіз статистичних даних щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи дає підстави стверджувати про проблемну ситуацію, пов'язану з тим, що, згідно з даними Офісу Генерального прокурора, не більше ніж половину зареєстрованих кримінальних проваджень досліджуваної категорії направляють з обвинувальним актом до суду, щодо інших кримінальних правопорушень кримінальні провадження переважно були закриті.

Тому нагальною є необхідність підвищення ефективності кримінального провадження, доказування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід здійснювати послідовно. Важливо спрямувати увагу на підвищення результативності проведення слідчих (розшукових) дій, застосування засобів криміналістичної техніки, використання спеціальних знань і можливостей взаємодії правоохоронних органів, міжнародних та громадських організацій, а вже на цьому підґрунті окреслити напрями комплексного вдосконалення правозастосовної діяльності. Під час дослідження

доцільно використовувати комплекс матеріалів і методів для вивчення потреб практики, ураховуючи різноманітність джерел інформації – теоретичних (наукові праці), законодавчих (міжнародне й національне законодавство) та емпіричних (матеріали кримінальних проваджень, результати анкетування, інтерв'ювання практиків).

З огляду на складність і багатоаспектність проблематики, у межах здійсненого дослідження використано ґрунтовну емпіричну базу, зокрема статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України за 2017–2022 роки; матеріали Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших державних, правоохоронних органів, судових інстанцій та міжнародних і громадських організацій (громадська правозахисна організація «Ла Страда – Україна», Всеукраїнська громадська організація «Служба захисту дітей», громадська організація «Міжнародна асоціація психосоматики та тілесної терапії» тощо); дані, отримані внаслідок вивчення 468 кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких за ст. 152–156-1 КК України здійснювали протягом 2017–2022 років; результати анкетування 220 слідчих органів Національної поліції, 209 експертів Експертної служби МВС України, 116 суддів судів загальної юрисдикції України. Використано власний практичний досвід авторки наукового дослідження як захисника в досліджуваних кримінальних провадженнях.

Під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно враховувати наявний теоретичний інструментарій і практичний досвід, а також нові ідеї та пропозиції, висловлені в межах обговорення актуальних проблем правозастосовної діяльності. Ураховуючи наявні напрацювання, слід зауважити, що монографічної наукової праці, яка формувала б комплексну криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, у вітчизняній науковій літературі досі немає.

Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має бути комплексною, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки. Вони знаходять своє теоретичне та практичне втілення у всіх структурних елементах зазначеної криміналістичної методики – від криміналістичної характеристики й початку кримінального провадження до судового розгляду та реалізації завдань кримінального судочинства. Об'єктивно необхідним стало розроблення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей відповідно до таких вимог: урахування наявних напрацювань учених і визначення питань, які потребують подальшого наукового розроблення; підґрунтям є міжнародні стандарти правового статусу дитини й міжнародні стандарти розслідування відповідно до діяльнісного підходу щодо реалізації поставлених завдань; вивчення потреб практики та спрямованість на вирішення наявних проблемних питань; проведення дослідження згідно з новітніми досягненнями криміналістичного забезпечення і міжнародним досвідом щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

1.1. Стан наукових досліджень проблем криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Проблеми криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень традиційно знаходяться в центрі уваги вчених-криміналістів і практичних працівників у сфері правоохоронної діяльності.

Розпочинаючи фундаментальне наукове дослідження, вважаємо за доцільне передусім проаналізувати наявні наукові дослідження за цим напрямом. *Зазначене надасть можливість: з'ясувати стан наукового забезпечення проблематики – підґрунтя для формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей; виявити проблемні питання, які не вирішені або потребують доопрацювання; сформувати напрями для розроблення теоретичних положень, пропозицій до законодавства, практичних рекомендацій, на яких буде акцентовано в процесі здійснюваного дослідження.*

Чільне місце в системі наукових напрацювань посідають дослідження загальнотеоретичних засад права й наукові пошуки вчених у різних галузях права, що стосуються забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей та охорони їх від будь-яких порушень.

Водночас посилена правова охорона дітей від посягань на їхній нормальний статевий розвиток, статеву свободу й недоторканість зумовлена як

серйозністю спричинюваної шкоди, так і їх повною або частковою беззахисністю перед злочинними посяганнями. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості завдають шкоди здоров'ю, нормальному фізичному розвитку неповнолітніх, вони травмують їхню психіку й згубно позначаються на моральному формуванні майбутнього покоління. Очевидно, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості посягають не тільки на статеву недоторканість осіб віком до 18-ти років, їх нормальний статевий розвиток, а й загалом на нормальний фізичний, психічний та соціальний розвиток неповнолітніх, підривають моральні основи існування суспільства.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей міститься не лише в заподіюваній шкоді нормальному статевому розвитку неповнолітніх, яку об'єктивно заподіюють їх вчиненням. Вона посилюється і тому, що ці кримінальні правопорушення спричиняють серйозні моральні страждання близьким потерпілих, зокрема батькам і членам родини. Зрештою, підвищена суспільна небезпека цих кримінальних правопорушень виявляється у власне суспільній небезпеці осіб, що їх вчинюють. Такі особи цинічно нехтують суспільною мораллю, законами держави, користуються довірливістю дітей, їхнім недостатнім життєвим досвідом, зухвало порушують етичні норми, що призводить до моральної деградації та порушення суспільних інтересів.

У міжнародному праві загальновизнаним є положення про те, що дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, передусім належного правового захисту, як до, так і після народження. Кожна держава світу здійснює захист дитини від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи, недбалого й жорстокого поводження з нею, експлуатації, сексуальних зловживань, зокрема з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Цивілізоване суспільство повинно забезпечити безпеку своїм громадянам. Соціально-правовий захист дитинства є

одним з головних показників рівня розвитку суспільства. Доводиться констатувати, що в Україні цей захист поки що не є достатнім.

Важливо також визначити як першочергове завдання держави захист неповнолітніх від різних негативних виявів сучасного життя, оскільки ця категорія громадян є найменш захищеною.

Права, свободи й законні інтереси дітей охоронювані суспільними, державними та громадськими інститутами, регульовані різними галузями права: міжнародного, конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного тощо. Найвищим рівнем охорони прав, свобод і законних інтересів громадян є кримінально-правовий захист, який забезпечує можливість застосування найсуворіших санкцій до осіб, які заподіюють суттєву шкоду фізичному, моральному, а також соціальному розвитку молодого покоління. Реалізацію відповідальності за порушення кримінально-правової заборони покладено на кримінальне процесуальне право, що регламентує процес кримінального провадження та забезпечує досягнення завдань кримінального судочинства.

За цих умов саме криміналістика як наука про закономірності механізму кримінального правопорушення, виникнення інформації про кримінальне правопорушення та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах досудового розслідування, судового розгляду і попередження кримінальних правопорушень[11], забезпечує пізнання події кримінального правопорушення проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей, а також його виявлення, розслідування, запобігання та судового розгляду відповідних кримінальних проваджень.

Широке й різноаспектне коло проблемних питань, суспільний резонанс унаслідок вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та

[11] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 31.

статевої недоторканості дітей зумовлюють переміщення проблематики в центр дослідницької уваги вчених і практиків у різних сферах наукових пошуків.

Зокрема, це наукові дослідження в галузях:

– теорії держави та права (Т. З. Гарасимів[12], Д. О. Єрмоленко[13], С. П. Коталейчук[14], Н. М. Крестовська[15], Н. М. Оніщенко[16], Н. В. Ортинська[17], П. М. Рабінович[18]);

– міжнародного права (О. І. Вінгловська[19], О. І. Гайдай-Бандурка[20], Ю. М. Галустян[21], К. Є. Демиденко[22]);

– конституційного права (А. С. Головін[23], Ю. В. Губаль[24], А. М. Колодій[25], Л. І. Летнянчин [26], А. Ю. Олійник[27], О. В. Пушкіна[28]);

---

[12] Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія / Т. З. Гарасимів. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 419 с.

[13] Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 175 с.

[14] Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 214 с.

[15] Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

[16] Оніщенко Н. М. Моральна складова державної політики у сфері охорони і захисту прав та інтересів дитини: необхідність забезпечення / Н. М. Оніщенко, С. В. Стоєцький, С. О. Сунєгін. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 178–187.

[17] Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.

[18] Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29; Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії держави та права). Київ : НМК ВО, 1992. 100 с.

[19] Вінгловська О. І. Імплементація міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2000. 18 с.

[20] Гайдай-Бандурка І. О. Міжнародні акти з питань кримінально-правового захисту прав дітей. *Право і Безпека*. 2014. № 1. С. 6–10.

[21] Галустян Ю. М. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації : монографія / Ю. М. Галустян, І. А. Шваб, Т. О. Дорошок, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна. Київ : УІСД, 2006. 64 с.

[22] Демиденко К. Є. Шляхи імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 29–35.

[23] Головін А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. Київ : Логос, 2012. 369 с.

[24] Губаль Ю. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 207 с.

– адміністративного права і процесу (М. А. Бояринцева[29], О. В. Горбач[30], Є. Ю. Колосовський[31], О. В. Максименко[32]);

– цивільного права і процесу (Л. В. Красицька[33], М. В. Логвінова[34], Л. А. Ольховик[35]);

– кримінального права (М. С. Андріяшевська[36], О. І. Бандурка[37], О. І. Белова[38], О. О. Дудоров[39], С. Г. Киренко[40], Л. Г. Козлюк[41], Н. С. Юзікова[42]);

---

[25] Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / М. Колодій, А. Ю. Олійник. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.

[26] Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2002. 211 с.

[27] Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / М. Колодій, А. Ю. Олійник. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.

[28] Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 48 с.

[29] Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 213 с.

[30] Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 16 с.

[31] Колосовський Є. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2014. 20 с.

[32] Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 213 с.

[33] Красицкая Л. В. Классификация личных неимущественных прав ребенка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. № 929. С. 333–337. (Серія «Право»).

[34] Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 206 с.

[35] Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія. Одеса : Букаєв В. В., 2009. 173 с.

[36] Андріяшевська М. С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу.* 2018. № 3 (64). С. 126–135. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135.

[37] Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 204 с.

[38] Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 20 с.

[39] Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : наук.-практ. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 366 с.

[40] Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. … канди. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 24 с.

[41] Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 21 с.

– кримінології (В. В. Вітвіцька[43], О. М. Джужа[44], Є. С. Демчіхіна[45], Г. В. Дідківська[46], А. П. Закалюк[47], С. С. Косенко[48], Л. В. Крижна[49], М. Ю. Самченко[50], Ю. І. Ємець[51], Г. О. Єремій[52], а також іноземні вчені Д. Фінкельгор (D. Finkelhor), Р. Ормрод (R. Ormrod)[53], Л. Е. Велс (L. E. Wells), Дж. Х. Ранкін (J. H. Rankin)[54].

У контексті нашого дослідження інтерес становлять праці Л. Г. Козлюк «Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього» (2009)[55];

– кримінального процесу (В. Г. Дрозд[56], О. Крукевич[57], О. Ю. Хахуцяк[58], Ю. В. Циганюк[59]). Слід акцентувати на дисертаційні дослідження

---

[42] Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 16 с.

[43] Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 24 с.

[44] Джужа О. М. Запобігання злочинам, що пов’язані із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 144 с.

[45] Демчіхіна Є. С. Проблемні питання кримінологічної характеристики та детермінації злочинної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 95–102.

[46] Дідківська Г. Кримінологічні теорії зарубіжних країн у боротьбі із злочинністю неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 123–126.

[47] Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. М. : Юрид. лит., 1986. 191 с.

[48] Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 21 с.

[49] Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.

[50] Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. С. 30–31.

[51] Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом’якшує покарання: психолого-юридична сутність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 18 с.

[52] Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : монографія / Г. О. Єремій, П. В. Хряпінський. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2012. 176 с.

[53] Finkelhor D., Ormrod R. Reporting Crimes Against Juveniles. *Juvenile Justice Bulletin*. 1999. Nov. P. 1–7.

[54] Wells L. E., Rankin J. H. Juvenile victimization: Convergent validation of alternative measurements. *Journal of Research in Crime*. 1995. 32 (3). P. 287–307.

[55] Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

[56] Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 448 с.

А. Б. Романюка «Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві» (2004)[60], Є. М. Гідулянової «Кримінальне провадження у справах малолітніх» (2008)[61], У. С. Ковної «Забезпечення прав та інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України» (2010)[62];

– юридичної психології (Т. В. Алексеєва[63], Ю. М. Антонян[64], Ю. В. Воронова[65], А. М. Самойлов[66]) та ін.

Отже, вивченню питань, що стосуються теми дослідження, присвячено чимало праць українських й іноземних учених. Зокрема, О. О. Дудоров вивчав питання загальної характеристики злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи, висвітлив основні ознаки кожного конкретного злочину в межах відповідної категорії[67].

На профілактиці вчинення сексуальних злочинів, передусім з боку правоохоронних органів, акцентував О. М. Джужа. Науковець зазначив, що

---

[57] Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис.* 2015. № 2 (6). С. 177–181.

[58] Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

[59] Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України : монографія. Хмельницький : Мельник А. А., 2020. 345 с.

[60] Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

[61] Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах ма-лолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Є. М. Гідулянова ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 18 с.

[62] Ковна У. С. Забезпечення прав та інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України: автореф. дис. .. . канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2010. 22 с.

[63] Алексеєва Т. В. Психологія підліткової злочинності : навч. посіб. / Т. В. Алексєєва, Н. І. Ковальчишина. – Донецьк : Ноулідж, 2010. – 335 с.

[64] Антонян Ю. М., Голумб Ц. А. Преступное поведение лиц с психическими аномалиями : учеб. пособие. М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. 80 с.

[65] Воронова Ю. В. Соціально-психологічні детермінанти віктимної поведінки неповнолітніх жертв сексуальних злочинів : дис. … канд. психол. наук : 19. 00. 06. Харків, 2005. 164 с.

[66] Самойлов А. М. Агресивність як форма девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (4). С. 177–183.

[67] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

превентивні заходи необхідно проводити з потенційними правопорушниками, дітьми, а також їхніми батьками/законними представниками[68].

Спільне дослідження М. Д. Денисовського та І. А. Федчак було спрямовано на виявлення основних недоліків наявної системи превентивних заходів щодо вчинення сексуальних злочинів проти дітей та визначення шляхів їх подолання, зокрема за допомогою належного методичного та фінансового забезпечення[69].

Дослідниця Н. М. Крестовська зробила вагомий внесок у вивчення сутності поняття ювенальної юстиції. У її працях детально розглянуто патерналістську, протекціоністську й автономістську доктрини ювенального права та їх поєднання в українській правовій системі. Акцентовано на функціонуванні ювенального права як окремої галузі, його принципах, функціях, системі, зв'язку з мораллю, релігією та політикою[70].

Водночас додаткового опрацювання потребують питання причин високого рівня латентності кримінальних правопорушень проти статевої свободи й недоторканості дитини, застосування практики міжнародних судових установ, особливостей проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень і створення системи органів та заходів для здійснення превентивної політики захисту прав дитини від посягань сексуального характеру.

Проблеми виявлення, розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей та судового розгляду відповідних кримінальних проваджень привертають увагу вчених-криміналістів. Визначальними є такі напрями наукових досліджень:

---

[68] Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.

[69] Денисовський М. Д. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник / М. Д. Денисовський, І. А. Федчак. Львів ; Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. 132 с.

[70] Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. … наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 42 с.

– криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та її окремі елементи (О. І. Резнікова «Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці» (2015)[71];

– розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої особи (А. Ю. Лісова «Основи методики розслідування зґвалтування» (2014)[72];

– розслідування насильницьких злочинів щодо дітей (М. В. Корнієнко «Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей» (2019)[73];

– розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості щодо дітей (Є. С. Хижняк «Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх» (2013)[74];

– тактика проведення слідчих (розшукових) дій з дітьми (В. Ю. Шепітько «Допит неповнолітніх: психологія і тактика» (1991)[75], В. В. Печерський, С. Ю. Ревтова «Допит неповнолітньої потерпілої на попередньому слідстві та в суді. Зґвалтування» (2003)[76], Т. П. Матюшкова «Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів» (2006)[77], Н. В. Павлюк «Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту)» (2011)[78], С. В. Харченко «Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за

[71] Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.

[72] Лісова А. Ю. Основи методики розслідування зґвалтування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

[73] Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей : монографія. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 318 с.

[74] Хижняк Є. С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 219 с.

[75] Шепитько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1991. 24 с.

[76] Печерский В. В., Ревтова С. Ю. Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование : монография. Гродно : ГрГУ, 2003. 260 с.

[77] Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

[78] Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 246 с.

участю неповнолітніх підозрюваних» (2016)[79], Д. Г. Паляничко «Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією» (2013)[80], Н. Дж. Гордон (N. J. Gordon), В. Л. Флейшер (W. L. Fleisher) «Ефективні методи опитування та допиту» («Effective Interviewing and Interrogation Techniques») (2010)[81].

Водночас слід зауважити, що результати наукових пошуків учених не завжди відомі широкому загалу дослідників і практиків у зв'язку з недосконалою організацією поширення наукових досягнень, системою наукового забезпечення правоохоронної діяльності. Відомо, що з матеріалами дисертаційних досліджень має можливість ознайомитися лише обмежене коло науковців і практиків. Монографії друкують тиражем, який не може задовольнити потреби всіх охочих опрацювати цю працю. Така ситуація ускладнює використання науково обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій, що містяться в монографічних роботах. Водночас практичні працівники (додаток А) акцентували на важливості наукового забезпечення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Нагальною є потреба підготовки монографічних досліджень, наукових статей, розроблення методичних рекомендацій (на думку 80,5 % слідчих, 86,1 % експертів, 93,1 % суддів).

Один зі шляхів розв'язання окресленої проблеми полягає у створенні системи наукового забезпечення, а практичною формою відображення цієї діяльності буде розроблення системи науково обґрунтованих та апробованих практикою криміналістичних рекомендацій. Таку ідею обґрунтував у своїх наукових працях А. В. Іщенко[82].

---

[79] Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

[80] Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 20 с.

[81] Gordon N. J., Fleisher W. L. Effective Interviewing and Interrogation Techniques. 3rd ed. (September 8, 2010). 400 p.

[82] Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 37 с.;

Слід зазначити, що коли йдеться про вивчення потреб практики, то в більшості випадків мають на увазі саме практику розслідування та запобігання злочинам, останніми роками – кримінальним правопорушенням. Однак необхідно зауважити, що орієнтиром для розроблення певних проблем слугують потреби не тільки правоохоронної практики, а й науки.

З-поміж потреб у галузі правоохоронної діяльності за напрямом криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід виокремити такі (додаток А):

– недоліки криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (90,9 % слідчих, 98,1 % експертів, 77,6 % суддів);

– складнощі в організації розслідування цієї групи кримінальних правопорушень (на думку 86,4 % слідчих, 81,8 % експертів, 78,4 % суддів);

– проблеми доказування обставин кримінальних правопорушень і подальшого судового розгляду кримінальних проваджень (87,3 % слідчих, 80,9 % експертів, 96,6 % суддів);

– недоліки запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та недоторканості дітей (77,3 % слідчих, 82,8 % експертів, 94,8 % суддів);

– прогалини та колізії законодавства, що спричиняють складнощі правозастосування (85,0 % слідчих, 86,1 % експертів, 97,4 % суддів);

– складнощі в пошуку й опрацюванні наукової, навчально-методичної інформації та її джерел (84,1 % слідчих, 90,9 % експертів, 91,4 % суддів).

Зазначені практичні проблеми внаслідок своєї актуальності потребують першочергового розв’язання.

Тому, на нашу думку, вихідною позицією щодо початку дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти

Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 359 с.

статевої свободи та статевої недоторканості дітей є вивчення потреб практики, причому за кількома напрямами (додаток А).

По-перше, це вивчення власне практики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (так вважають 99,1 % слідчих, 99,5 % експертів, 96,6 % суддів).

По-друге, вивчення злочинної діяльності, способів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, характерних слідів, даних про особу підозрюваного й потерпілого, для формування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, озброєння практиків знаннями щодо цього питання (93,6 % слідчих, 95,2 % експертів, 87,1 % суддів).

Важливість цього практичного завдання тісно пов'язана з науковими розробками. Зокрема, учені розглядають криміналістичну характеристику як важливу криміналістичну категорію, інформаційну модель кримінального правопорушення та практичний інструмент у протидії злочинності. Криміналістична характеристика є предметом наукових досліджень у працях П. В. Берназа[83], В. К. Весельського[84], О. Н. Колесніченка[85], В. В. Тіщенка[86], В. Ю. Шепітька[87] та ін.

По-третє, необхідним є вивчення проблем діяльності з попередження злочинності, а саме питань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, що посягають на права, свободи, законні інтереси дітей, перешкоджають їхньому нормальному, зокрема статевому, розвитку (на думку 85,5 % слідчих, 83,7 % експертів, 79,3 % суддів). З цією метою вважаємо

---

[83] Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1138.

[84] Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.

[85] Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1967. 509 с.

[86] Тіщенко В. В. Теоретичні й практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

[87] Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності.* 2008. Вип. 93. С. 168–174.

необхідним поширити дослідження на різні сфери суспільного життя та правовідносин, зокрема які не пов'язані з протиправною чи злочинною діяльністю. Наприклад, для запобігання вчиненню насильницьких кримінальних правопорушень проти дітей важливе значення має формування належного колективу учнів у школі, інших закладах освіти. Потенційно злочинний характер має таке явище, як булінг. Згідно з ч. 1 ст. 173-4 Кодексу про адміністративні правопорушення, булінгом (цькуванням) є діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняють стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого[88]. Не вдаючись до деталізації проблеми булінгу в Україні, зауважимо, що саме булінг у низці випадків провокує вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а саме вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 Кримінального кодексу (КК) України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України). Отож, нерідко аморальна, антигромадська поведінка стає «пусковим механізмом», що провокує вчинення злочинних дій, які посягають на статеву свободу й статеву недоторканість щодо дітей.

Негативні наслідки для розвитку дітей має послаблення ролі морально-етичних цінностей в суспільстві, поширення алкоголізму та наркоманії, культивування прагнень до легкої наживи, несприятлива обстановка в сім'ї. Якщо сім'я є неблагополучною, підлітки намагаються якомога менше часу перебувати вдома, у нездоровій сімейній обстановці, тож потрапляють під негативний вплив старших осіб, зокрема з антигромадською позицією чи

[88] Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

злочинним досвідом. Тому до завдань криміналістичної методики належить реалізація завдань із запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у широкому тлумаченні, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості неповнолітніх – зокрема. Науковим підґрунтям дослідження запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх будуть праці таких вчених, як В. В. Голіна[89], А. П. Закалюк[90], В. С. Зеленецький[91], В. О. Негодченко[92], О. М. Литвак[93], В. А. Туляков[94] та ін.

По-четверте, важливим є вивчення власних потреб науки з метою з'ясування проблемних питань, створення умов для її подальшого розвитку, удосконалення та підвищення ефективності правозастосовної діяльності (вважають 82,3 % слідчих, 85,6 % експертів, 80,2 % суддів).

Реалізація цього завдання передбачає визначення джерел, які будуть засвідчувати потреби практики. Слід ураховувати теоретичні напрацювання, а також емпіричну базу: статистичні й аналітичні дані, матеріали кримінальних проваджень, судові рішення, результати анкетування та інтерв'ювання, звернення працівників правоохоронних органів тощо, використовувати належну методологію дослідження (окреслене питання буде детально висвітлено в окремому підрозділі роботи).

Важливе значення має форма відображення потреб практики. Наприклад, наявність проблемних питань і необхідність їх вирішення засвідчує співвідношення відкритих кримінальних проваджень, кримінальних проваджень, які були направлені до суду та щодо яких судом було винесено

---

[89] Голіна В. В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1994. 31 с.

[90] Закалюк А. П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений. Киев : Наук. думка, 1975. 264 с.

[91] Зеленецкий В. С. Концептуальные основы общей теории борьбы с преступностью : автореф. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1989. 44 с.

[92] Негодченко В. О. Правові засади попередження злочинів: теоретичні аспекти. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 2000. № 1. С. 158–163.

[93] Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.

[94] Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография. Одесса : Юрид. літ., 2000. 336 с.

обвинувальний вирок. Аналіз статистичних даних щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й недоторканості дає підстави констатувати наявність проблемної ситуації.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, 2019 року обліковано 747 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам вручено повідомлення про підозру, становила 535, а за якими кримінальні провадження направлено до суду з обвинувальним актом – 470. Слід урахувати, що стосовно 470 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[95]. Натомість 2020 року обліковано 725 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам вручено повідомлення про підозру, становила 585, а за якими кримінальні провадження направлено до суду – 464. Щодо 455 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[96]. Водночас 2021 року обліковано 919 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кількість кримінальних правопорушень, за якими особам вручено повідомлення про підозру, становила 795, а за якими кримінальні провадження з обвинувальним актом направлено до суду – 664. Стосовно 367 кримінальних правопорушень кримінальне провадження було закрито[97].

Такі дані, а також інші емпіричні джерела, які ми будемо аналізувати в цій праці, засвідчують необхідність підвищення ефективності кримінального провадження, доказування обставин вчиненого кримінального правопорушення.

---

[95] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820.

[96] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo.

[97] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

Вважаємо, що вивчення потреб практики для вдосконалення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід здійснюватися послідовно. Важливо забезпечити підвищення ефективності проведення кожної слідчої (розшукової) дії, результативність застосування засобів криміналістичної техніки, використання спеціальних знань і можливостей взаємодії правоохоронних органів, на цій підставі окреслити напрями комплексного вдосконалення досліджуваної правозастосовної діяльності.

На початку дослідження необхідно з'ясувати, які саме матеріали й методи доцільно використати, з огляду на різноманітність джерел інформації – теоретичних (наукові праці), законодавчих (міжнародне й національне законодавство), емпіричних (матеріали кримінальних проваджень, результати анкетування та інтерв'ювання практичних співробітників).

Отже, вивчення потреб практики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є ієрархічною системою заходів, процедур, які спрямовані на виявлення, дослідження, накопичення, систематизацію та використання інформації про невідповідність можливостей діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, завдань цієї діяльності й отримуваних результатів.

Суб'єктами вивчення потреб практики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є як наукові співробітники, науково-педагогічні працівники, інші дослідники, так і слідчі, оперативні працівники, експерти, прокурори, захисники, судді.

Однак саме вивчення наукового доробку вчених формує теоретичну основу дослідження. З'ясовано, що наявні напрацювання стосуються питань формування міжнародних стандартів правового статусу дитини; кримінальної караності діянь, що посягають на статеву свободу й статеву недоторканість дітей; виявлення, розслідування, запобігання відповідним кримінальним правопорушенням; формування криміналістичної методики розслідування

відповідних кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень.

Потреби практики розслідування кримінальних правопорушень вивчають епізодично деякі науковці, які досліджують конкретні проблеми методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (І. А. Жалдак[98], Г. Ю. Нікітіна-Дудікова[99], Ю. М. Чорноус[100] та ін.). Саме тому наукові статті у вітчизняних й іноземних наукових виданнях, тези виступів на науково-практичних конференціях також буде опрацьовано під час підготовки наукової роботи.

Проблематика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є предметом обговорення на різноманітних науково-практичних заходах (конференціях, засіданнях круглих столів, тренінгах тощо). Наприклад, 19 червня 2020 року на базі Національної академії внутрішніх справ відбувся знаковий науковий захід – Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення», у роботі якої взяли участь провідні вітчизняні й іноземні вчені та практики[101]. Захід відбувся за участю Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, Українсько-канадського проекту підтримки судової реформи (SJRP), Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради

---

[98] Жалдак І. А. Способи регуляції конфліктних ситуацій при проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Європейські перспективи.* 2018. № 2. С. 111–121.

[99] Chornous Yu., Nikitina-Dudikova H., Lepei O., Antoniuk A., & Fridman-Kozachenko M. Investigación de delitos sexuales contra niños. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39 (68). P. 666–681. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35442.

[100] Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29 (6). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.

[101] Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 405 с.

України з прав людини, Міністерства внутрішніх справ (МВС) України, інших державних урядових, правоохоронних організацій та інституцій, судових органів та громадських організацій. За результатами плідної роботи учасники розробили рекомендації[102], які стосуються внесення змін і доповнень до КК України 2001 року, Кримінального процесуального кодексу (КПК) України 2012 року, законів України «Про охорону дитинства» 2001 року, «Про захист суспільної моралі» 2003 року, «Про освіту» 2017 року, «Про психіатричну допомогу» 2000 року тощо. Рекомендовано застосувати низку заходів, пов'язаних із підвищенням ефективності заходів щодо виявлення, попередження розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у діяльності МВС України та Національної поліції України, Верховного Суду, закладів вищої освіти й науково-дослідних установ системи МВС України. Учені й практики запропонували чимало цінних ініціатив з метою вирішення нагальних проблемних питань щодо забезпечення ефективного досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Водночас без формування цілісної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зазначені заходи можна вважати лише «ямковим» ремонтом системи кримінального судочинства в цій сфері правовідносин. Тому під час *формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей* необхідно враховувати наявний теоретичний інструментарій та практичний досвід, а також нові ідеї та пропозиції, які висловлюють під час обговорення актуальних проблем правозастосовної діяльності. Заявлена мета дисертаційного дослідження дасть змогу реалізувати поставлену мету й завдання, розв'язати проблеми розслідування кримінальних

[102] Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення (Київ, 19 черв. 2020 р.). URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2020/06/pk_180620_.pdf.

правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, запропонувати дієвий інструментарій для вітчизняної практики та з огляду на успішний міжнародний досвід.

Ураховуючи наявні напрацювання, слід зауважити, що монографічної наукової праці, яка формувала б комплексну криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, у вітчизняній науковій літературі досі немає.

Отже, криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід вибудовувати комплексно, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки. Вони мають теоретичне та практичне втілення в усіх структурних елементах зазначеної криміналістичної методики – від криміналістичної характеристики й початку кримінального провадження до судового розгляду.

Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має ґрунтуватися на міцному фундаменті – напрацюваннях провідних учених, які у своїх роботах визначили основи криміналістичної методики як структурної частини науки криміналістики, частини навчальної дисципліни та системи криміналістичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень.

Фундаментальні засади криміналістичної методики висвітлено в наукових працях українських вчених-криміналістів. Зокрема, це роботи Ю. П. Аленіна[103], Л. І. Аркуші[104], В. П. Бахіна[105], А. Ф. Волобуєва[106], В. І. Галагана[107], І. В.

[103] Аленін Ю. П. Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. 48 с.

[104] Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с.

[105] Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Киев : Лыбидь, 1991. 142 с.

[106] Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

Гори[108], В. Г. Гончаренка[109], В. Я. Горбачевського[110], В. А. Журавля[111], А. П. Запотоцького[112], А. В. Іщенка[113], І. І. Когутича[114], В. А. Колесника[115], О. Н. Колесніченка[116], В. П. Колмакова[117], В. О. Коновалової[118], В. С. Кузьмічова[119], В. В. Лисенка[120], В. Г. Лукашевича[121], Є. Д. Лук'янчикова[122], О. В. Одерія[123], М. А. Погорецького[124],

---

[107] Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 300 с.

[108] Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209–214.

[109] Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого. Київ : Київ. ун-т, 1972. 108 с.

[110] Горбачевський В. Я., Сервецький І. В. Вбивство: огляд місця події : монографія / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 175 с.

[111] Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 304 с.

[112] Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва : монографія. Київ : Нац.акад. внутр. справ, 2018. 218 с.

[113] Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 37 с.

[114] Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів : Тріада Плюс, 2008. 420 с.

[115] Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 129–134.

[116] Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1967. 30 с.

[117] Колмаков В. П. Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1962. 40 с.

[118] Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики. (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1966. 32 с.

[119] Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ – Правник, 2000. 450 с.

[120] Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.

[121] Лукашевич В. Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1993. 44 с.

[122] Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.

[123] Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 527 с.

[124] Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

М. В. Салтевського[125], О. А. Самойленко[126], Д. Б. Сергеєвої[127], В. В. Тіщенка[128], Л. Д. Удалової[129], П. В. Цимбала[130], К. О. Чаплинського[131], С. С. Чернявського[132], Ю. М. Чорноус[133], В. М. Шевчука[134], В. Ю. Шепітька[135], Б. В. Щура[136] та ін. Нині в наукових працях порушують нові актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, які стосуються й криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Повертаючись до «опорних пунктів», які формують основу теоретичного дослідження, хочемо виокремити ті наукові результати, які буде враховано під час дослідження певних аспектів проблематики.

Умовно такі напрацювання можна об'єднати в межах окремих груп залежно від напряму наукових досліджень.

1. По-перше, одне з найнагальніших питань пов'язано із забезпеченням міжнародних стандартів прав дитини в кримінальному провадженні. Саме міжнародний правозахисний стандарт слід застосовувати до будь-якої дитини,

---

[125] Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харьков, 1969. 37 с.

[126] Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.

[127] Сергєєва Д. Б. Зняття інформації з каналів зв'язку: кримінально-процесуальні і криміналістичні засади : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 18 с.

[128] Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

[129] Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

[130] Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. 408 с.

[131] Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

[132] Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай Тек Прес, 2010. 624 с.

[133] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.

[134] Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 46 с.

[135] Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1996. 30 с.

[136] Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.

він передбачає закріплення та дотримання права на свободу й особисту недоторканість від будь-яких посягань, що охоплює тілесну, статеву та психологічну недоторканість.

Вважаємо, що міжнародні стандарти прав дитини створюють необхідне теоретико-правове підґрунтя, спрямоване на захист прав дитини від будь-яких зловживань, а в разі їх порушення – забезпечення належних підстав для відновлення порушених прав і недопущення зловживань у майбутньому.

Теоретичні засади тлумачення міжнародних стандартів прав дитини закладено в працях видатних вчених. Зокрема, П. М. Рабінович у підручнику «Права людини і громадянина» зауважив, що міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави. Ідеться про своєрідні зразки, на які мають орієнтуватися у своїй діяльності різні держави й інші учасники суспільного життя[137].

Міжнародні стандарти прав людини відображають ідею про те, що проблема прав простягається далеко за кордони сучасних держав, а їх повага, дотримання, забезпечення реалізації та захист є спільною справою для світової спільноти. Міжнародні стандарти, як універсальні, так і регіональні, суттєво позначаються на розвитку національних правових систем у сфері прав людини[138].

На думку Ю. В. Циганюк, міжнародні стандарти прав людини в кримінальному процесі України слід тлумачити як імплементовані в систему кримінального процесуального законодавства норми міжнародних договорів, що ратифіковані Верховною Радою України та визначають правовий статус особи в кримінально-процесуальних правовідносинах, і вимоги, які пред'являють до кримінально-процесуальних механізмів, що мають

[137] Рабінович С. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. Київ : Атіка, 2004. С. 19.

[138] Доктрина та практика захисту прав людини : навч. посіб. / Ю. С. Размєтаєва ; за ред. Д. В. Лук'янова, Д. О. Бочарова. Київ : Голембовська О. О., 2018. С. 60.

забезпечити охорону прав і свобод громадян у кримінальному провадженні. Міжнародні стандарти прав людини в кримінальному провадженні ґрунтуються на практиці та кримінальному процесуальному законодавстві країн, які належать до системи міжнародного договору[139].

У монографічному дослідженні Г. Р. Крет «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (2020) зазначено, що такі міжнародні стандарти становлять систему закріплених у нормах міжнародних договорів, ратифікованих Україною та сформованих у практиці міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, правил, що забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів і досягнення за результатами оцінювання рівня їх переконливості, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення[140].

Крім формування теоретико-правового тлумачення міжнародних стандартів прав людини, важливим є надання інформації практичним працівникам, які безпосередньо здійснюють правозастосування, щодо їх дотримання. Зокрема, важливою подією став вихід друком підручника «Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства» (2015)[141]. Слід зазначити і про публікацію навчального посібника «Міжнародно-правові стандарти прав людини» (2019)[142].

Крім міжнародних стандартів прав людини, учені розглядають такий інститут, як європейські стандарти. Це питання розглянуто в публікації Ю. М. Чорноус[143]. Важливим є дослідження Д. В. Сімонович «Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального

---

[139] Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України : монографія. Хмельницький : Мельник А. А., 2020. С. 315, 321.

[140] Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К. Т., 2020. С. 123.

[141] Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С. 2.

[142] Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

[143] Чорноус Ю. М. Забезпечення європейських стандартів прав і свобод людини у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 5. С. 72–79.

процесу України» (2011). Європейський захист прав людини передбачає безпосередній судовий захист, здійснюваний Європейським судом з прав людини, рішення якого мають враховувати держави-учасниці Ради Європи[144].

Узагальнюючи, слід зазначити про висновок В. Г. Третьякової, яка запропонувала міжнародно-правовими стандартами вважати проголошені чи встановлені універсальними та спеціальними міжнародно-правовими актами: права та свободи людини; принципи забезпечення і захисту прав та свобод людини; норми, що закріплюють і розвивають принципи прав людини; норми, які встановлюють права та свободи людини й гарантії цих прав, крім того, правові механізми їх забезпечення та захисту; вимоги та рекомендації, що зорієнтовані на забезпечення і захист прав людини, а також спрямовані на встановлення системи гарантій та надання гарантій щодо забезпечення та захисту прав людини; система відповідальності й санкції, передбачені за порушення, недотримання, незабезпечення прав людини[145].

На думку В. Г. Дрозд, міжнародно-правові стандарти кримінального судочинства – це закріплені в загальновизнаних нормативних актах вихідні положення (норми-принципи), які є обов'язковими для виконання державами, що ратифікували відповідний міжнародний договір[146].

Отже, у наукових джерелах увагу спрямовано на висвітлення міжнародних стандартів прав людини, однак права дитини охоплено недостатньо. Права людини та права дитини становлять нерозривну єдність, тож згадані вище фундаментальні праці буде використано для формування наукового розуміння міжнародних стандартів прав дитини.

Основою міжнародних стандартів прав дитини є власне дитина, її невід'ємні права та свободи. Формою закріплення міжнародних стандартів прав

---

[144] Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. С. 32.

[145] Третьякова В. Г. Про міжнародні біоетико-правові стандарти захисту біоетичних прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 136.

[146] Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. С. 293.

дитини є положення міжнародних нормативно-правових актів, які ми розглянемо в наступному підрозділі.

Слід ураховувати, що права людини, а отже, і дитини, перетворилися на базовий правовий концепт і загальновизнаний світовою спільнотою правовий регулятив сучасності. Нині права людини є вихідною основою будь-якого цивілізованого законодавства, переважають над конкретними національними законодавствами[147].

Україна як держава-учасниця міжнародних документів взяла на себе зобов'язання враховувати передбачені цими актами положення під час розроблення кримінального процесуального законодавства, організації діяльності з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень, у процесі підготовки відповідних кадрів правоохоронних органів, реформування судочинства тощо.

Отже, у загальному значенні міжнародні стандарти прав людини, а також дитини слід тлумачити як закріплені в міжнародних нормах загальновизнані положення, які встановлюють мінімальний обов'язковий «поріг» забезпечення прав людини у демократичному суспільстві й визнають їх нормативний зміст на рівні національного законодавства[148].

Тож, розглядаючи міжнародні стандарти прав людини, складовою яких є міжнародні стандарти прав дитини, ми формуємо необхідне теоретико-правове підґрунтя дослідження. Власне розуміння інституту міжнародних стандартів прав дитини дасть змогу усвідомити межі правового статусу дитини, а також визначити межі, за яким відбувається його порушення. Порушення такої межі є сигналом, що надає можливість перейти до захисту, відновлення порушених прав дитини й покарання винних.

---

[147] Кондратьєв Я. Ю. Забезпечення органами внутрішніх справ прав та свобод людини в умовах політичної і правової реформи. *Забезпечення прав людини та громадянина в умовах реформування політичної та правової системи України* : тези доп. наук.-практ. конф. Київ, 2004. С. 12.

[148] Стан та шляхи гуманізації кримінального судочинства в Україні : матеріали експерт. дослідж. / за заг. ред. О. В. Беци. Київ : Геопринт, 2005. С. 10.

Тлумачення міжнародних стандартів прав дитини має бути основоположним для побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. З'ясування їх змісту формує уявлення про ті основні права та свободи дитини, яких мають дотримуватися всі члени суспільства, забезпечені державними інституціями, а їх дотримання – гарантувати правоохоронні органи.

Поняття «міжнародні стандарти» актуальне стосовно різних сфер суспільного життя, з огляду на їх універсальний, міжнародний характер. Міжнародні стандарти в контексті глобалізації нині поширюються й на процеси розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень.

Тому, досліджуючи міжнародні стандарти криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід висвітлити міжнародні стандарти правозастосовної діяльності. У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне виокремити *міжнародні стандарти розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей*.

Учені зазначають, що нині важливими завданнями є виконання Україною міжнародних зобов'язань й узгодження правової системи держави з міжнародними та європейськими стандартами. Упровадження загальновизнаних світових стандартів і цінностей в національні конституції та законодавство досягають за рахунок закріплення основоположних принципів співпраці в спільних договорах[149].

Ефективне розслідування та судовий розгляд справ про злочини, доречно зауважує Ю. М. Чорноус, потребує криміналістичного забезпечення, застосування криміналістичних засобів, методів, прийомів з дотриманням

[149] Parkhomenko N., Voloshyna I., Tarakhonych T., Tykhomyrov O., Husariev S. Theoretical Basis of Implementation of International Standards and European Principles in Ukrainian Legislation. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.* 2020. Vol. 23. Issue 4. URL: https://www.abacademies.org/articles/theoretical-basis-of-implementation-of-international-standards-and-european-principles-in-ukrainian-legislation-9399.html.

міжнародних стандартів[150]. Зазначене стосується і криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Стандарти є джерелом найважливішої інформації, оскільки в них зібрано норми та правила, що ґрунтуються на досягненнях у різних галузях техніки, технології та практичного досвіду й визнані методом консенсусу представниками всіх зацікавлених сторін[151]. До міжнародних належать стандарти, розроблені міжнародною організацією стандартизації. Найвідомішою з них є International Organization for Standardization. Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) визначає стандартизацію як діяльність, спрямовану на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у визначеній сфері шляхом установлення положень для загального й неодноразового застосування щодо наявних чи потенційних завдань[152]. Наприклад, А. О. Полтавський розглядає стандартизацію проведення огляду місця події. На думку автора, узгодження діяльності з огляду місць подій з вимогами міжнародних стандартів стане вдосконаленням забезпечення функціонування державних органів й установ у цій сфері з прогнозованим підвищенням його якості, підвищить довіру міжнародних партнерів під час розслідування транскордонних злочинів і забезпечить поштовх для актуалізації положень криміналістики[153].

Стандартизації підлягають не лише організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій, а й окремі процедури (технології,

---

[150] Chornous Ju. Topical issues of investigation and trial by an international criminal court of cases of international crimes. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2020.Vol. 27, No. 4. P. 268–281. DOI: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.267-281.

[151] Марценюк М. М., Гвоздецька І. В. Міжнародні стандарти якості. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2012. № 3. Т. 2. С. 154–156.

[152] International Organization for Standardization (ISO). 2013. ISO/IEC Guide 2:2004 Standardization and related activities – General vocabulary. URL: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/iso_iec_guide_2_2004.pdf.

[153] Полтавський А. О. До питання стандартизації технології огляду (дослідження) місця події. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Вип. 64. С. 331–349. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.29.

методики, алгоритми), які застосовують за умов певних ситуацій розслідування чи судового розгляду.

Наприклад, перспективним напрямом для дослідження є розроблення криміналістичних технологій[154], які за своєю сутністю також є формою втілення стандартизації.

Зміст терміна «технологія», зазначають В. В. Тіщенко та А. А. Барцицька, поширився на сфери не тільки виробничої, а й суспільної, інтелектуальної діяльності, його досліджують у політології, соціології, праві й інших сферах наукових знань. Технологія наявна там, де необхідний поетапний і послідовний опис певних дій, застосування відповідних методів, засобів, ресурсів для виконання складних завдань й отримання відповідного результату[155].

До технологічного підходу, що потребує стандартизації, належить і проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції[156]. Слід керуватися тезою, що сучасний стан боротьби зі злочинністю потребує застосування нових засобів, методів і прийомів правоохоронної діяльності, сучасних технологій розслідування злочинів згідно з міжнародними стандартами й успішним досвідом провідних демократичних держав. Необхідним є використання досягнень науково-технічного прогресу для завдань кримінального провадження, а одним із них слід вважати застосування технології відеоконференції під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Вбачаємо перспективним у процесі формування криміналістичної методики проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей дослідження

---

[154] Тіщенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Фенікс, 2008. Вип. 44. С. 18–24. URL: http://www.apdp.in.ua/v44/04.pdf; Барцицька А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 19 с.

[155] Тіщенко В., Барцицька А. Криміналістичні технології: поняття та напрями використання. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2014. Вип. 56. С. 27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_6.

[156] Chornous Yu., Reznik N., Tsymbal P., Omelchuk L., Bazir S. Technique of Procedural Actions Performance In The Videoconference Format As Part Of Criminal Proceeding: International Practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29 (8s). P. 2354–2361. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/14710.

технології «зелена кімната», яка позитивно зарекомендувала себе в практиці провідних держав світу, і нині такий досвід активно запроваджують у вітчизняну практику[157].

Міжнародні стандарти поводження з дітьми, які потрапили у конфлікт із законом або перебувають у контакті із законом, передбачають дотримання низки засад, визначених у міжнародних документах ООН та Ради Європи. Це верховенство права, якнайкраще забезпечення інтересів дитини, повага до гідності, забезпечення участі дитини в судочинстві, захист від дискримінації. Міжнародні документи слід використовувати як практичне керівництво з реалізації погоджених на міжнародному рівні обов'язкових стандартів правового статусу дітей. Україна як член ООН та Ради Європи має не лише прагнути до застосування перелічених стандартів, а й упроваджувати їх у життя[158]. Наприклад, у зазначених документах регламентовано створення процедур й установ для дітей, які вступили в конфлікт із законом, зокрема спеціалізованих відділень поліції, органів судової влади, судової системи й органів прокуратури. До проведення інтерв'ю та отримання показань від дітей необхідно залучати підготовлених спеціалістів. Слід забезпечити належні умови для спілкування з дітьми, що враховують їхні вік, рівень зрілості та низку інших обставин з метою забезпечення інтересів дитини. Відбирання показань дітей-жертв і дітей-свідків має відбуватися в спеціальних приміщеннях, обладнаних для дітей, і спеціальних сприятливих для дітей умовах (п. 64–74 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року)[159].

---

[157] Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29 (6). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.

[158] Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : КЛИМЕНКО, 2015. С. 8–9.

[159] Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. URL: https://rm.coe.int/16804b2cf3.

Нині міжнародні й державні органи спрямовують зусилля на реалізацію судочинства, дружнього до дитини, що охоплює досудове розслідування та судовий розгляд, з дотриманням прав дитини на найвищому рівні. Однією зі складових поводження з дитиною, відповідно до міжнародних стандартів, є розроблення технології проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в умовах «зеленої кімнати».

У європейських державах таке приміщення і відповідна методика, яку використовують для проведення процесуальних та непроцесуальних дій з дітьми під час досудового розслідування й судового розгляду, має назву «кімната, дружня до дитини» – «child-friendly room», що є частиною програми правосуддя, дружнього до дітей «child-friendly justice», в Україні це «зелена кімната». Запроваджуючи її до національної правозастосовної практики, наша країна орієнтувалася на високі міжнародні стандарти, позитивний досвід європейських держав. Сутність і завдання «зеленої кімнати» по-різному тлумачать у нормативно-правових актах, що спричиняє низку проблем правозастосування. Наприклад, на думку Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировської, Т. Цюман, «зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом[160].

Важливо, що під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в умовах «зеленої кімнати» має бути враховано різні чинники, застосовано специфічні методи, засоби та прийоми діяльності. Слід зауважити про необхідність формування окремої технології, що буде враховувати комплекс обставин й адаптована до потреб криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

[160] Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : КЛИМЕНКО, 2015. С. 22.

Такі приклади демонструють комплексний підхід, оскільки йдеться як про дотримання міжнародних стандартів прав та свобод дитини, так і проведення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості відповідно до новітніх технологій, стандартизованих згідно з положеннями міжнародного законодавства й узагальненим досвідом правозастосування.

На підставі вивчення практики країн Європи й України встановлено, що в більшості випадків «зелені кімнати» застосовують під час проведення процесуальних дій з дітьми в процесі кримінального судочинства, а також під час адміністративного провадження, з виховною та профілактичною метою з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом або в контакті із законом.

Спільним є те, що технологія проведення процесуальних дій в умовах «зеленої кімнати» призначена допомогти дітям, які потребують соціально-психологічного захисту. Передусім це діти, які внаслідок вчиненого злочину стали жертвою насильства (фізичного, психічного, сексуального), є свідками вчинення злочинних дій або їх підозрюють у причетності до вчинення цих злочинів. Однак будь-який перелік не є вичерпним, адже кожна дитина, яка перебуває в конфлікті із законом або в контакті із законом, має право на дружнє судочинство, повноцінну реалізацію її прав.

Під час аналізу проблематики розроблення міжнародних стандартів проведення розслідування, поводження з дітьми, які стали жертвами злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, будемо керуватися напрацюваннями провідних вітчизняних й іноземних учених. Це праці таких дослідників, як Х. Фрідріксдотір (H. Friðriksdóttir), А. Г. Хауген (A. G. Haugen)[161], дослідження вітчизняних учених (І. В. Басиста[162],

[161] Friðriksdóttir H., Haugen A. G. (2017) Child Friendly Justice: International Obligations and the Challenges of Interagency Collaboration. In: Johansson S., Stefansen K., Bakketeig E., Kaldal A. (eds) Collaborating Against Child Abuse. Palgrave Macmillan, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-58388-4_9.

[162] Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2008. № 2. С. 1–7.

В. К. Весельський[163], Т. П. Матюшкова[164], В. О. Коновалова[165], В. Ю. Шепітько[166], низка навчально-методичних праць[167]) та ін.

У контексті розгляду питань криміналістичної методики постає необхідність системного криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

На думку В. Ю. Шепітька, сучасний стан криміналістики не може обмежуватися тими завданнями, які були поставлені на її вирішення минулого століття. Завдання криміналістики в сучасних умовах зумовлені необхідністю системного криміналістичного забезпечення відповідних органів правозастосування, спрямовані на оптимізацію процесу розслідування злочинів, встановлення істини у справі, відновлення справедливості[168].

Ураховуючи різні аспекти проблематики, яку висвітлюють у науковій літературі й реалізують у практичній діяльності правоохоронних органів, вважаємо необхідним спрямувати увагу на формування теоретичних засад і практичних рекомендацій криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Попри те, що в наукових працях висвітлюють переважно проблематику криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних

---

[163] Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 148 с.

[164] Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 255 с.; Матюшкова Т. П. Допит неповнолітньої потерпілої від сексуальних злочинів: деякі питання підготовки та проведення. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2004. № 1. С. 143–150.

[165] Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 240 с.

[166] Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 240 с.

[167] Кравченко І. С., Кононець В. П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції : метод. рек. Дніпро : ДДУВС, 2018. 48 с.; Будзиньська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. W. : E.D. – DRUK-KACZMARCZYK, 2007. 64 с.

[168] Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 58.

правопорушень, вважаємо, що криміналістичне забезпечення стосується кримінального провадження загалом. Таке твердження ґрунтується на результатах вивчення праць науковців, які досліджували різні аспекти криміналістичного забезпечення. Зокрема, це дослідження В. В. Бірюкова[169], В. К. Весельського[170], І. І. Дановської[171], А. В. Іщенка[172], В. В. Лисенка[173], В. Г. Лісогора[174], Є. Д. Лук'янчикова[175], Л. П. Паламарчук[176], О. В. Таран[177],

[169] Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 31 с.

[170] Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / [В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, Д. Б. Сергєєва, Ю. М. Чорноус]. Київ : ХмЦНП, 2011. 178 с.

[171] Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00. Київ, 2012. 16 с.

[172] Іщенко А. В. Криміналістичне забезпечення протидії злочинності як наукова категорія. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 3. С. 3–5; Іщенко А. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с.

[173] Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.

[174] Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 19 с.

[175] Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. … д-ра юрид наук : 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.

[176] Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 18 с.

[177] Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.

Ж. В. Удовенко[178], В. С. Філашкіна[179], А. В. Хірсіна[180], К. О. Чаплинського[181], Ю. М. Чорноус[182], В. Ю. Шепітька[183].

Важливим є висновок Ю. М. Чорноус про те, що зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів обумовлений загальною структурою криміналістики і практично реалізується через техніко-криміналістичну, тактико-криміналістичну й методико-криміналістичну складові[184].

Висвітлені вище положення є прикладами, на яких ґрунтується здійснюване дослідження. Необхідно врахувати всі наявні напрацювання з проблематики відповідно до *принципу історизму*. Адже відомо, що будь-яка галузь наукового дослідження має за основу *принцип історизму*, за яким предмет пізнання слід розглядати з моменту його виникнення, розвитку, становлення і до зникнення. Завданням історичного дослідження є з'ясування конкретних умов розвитку певних явищ. Жодне явище не може бути вивчено, якщо розглядати його ізольовано від довколишніх умов, без зв'язку з іншими явищами, у відриві від його історії.

У кримінальному процесі принцип історизму дає змогу простежити процес розвитку основних кримінально-процесуальних інститутів, здійснити їх порівняльний аналіз з інститутами чинного кримінального судочинства.

У криміналістиці принцип історизму надає можливість встановити період зародження знань про засоби та прийоми боротьби зі злочинністю, виявити

---

[178] Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 16 с.

[179] Філашкін В. С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 16 с.

[180] Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 22 с.

[181] Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

[182] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 40–51. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.04.

[183] Шепітько В. Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового слідства. *Вибрані твори*. Харків : Апостиль, 2010. С. 40–42.

[184] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 50.

причини й обставини, що обумовили їх появу і застосування, а також відповісти на комплекс інших питань, що мають принципове значення для теорії криміналістики[185].

У контексті нашого дослідження слід зауважити, що принцип історизму забезпечує послідовність здійснюваних досліджень, накопичення та систематизацію наукового знання, і на цій підставі виникають можливості подальшого проведення наукових досліджень та перспективи формування якісно нового результату.

Отже, об'єктивно необхідним є розроблення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей відповідно до таких вимог:

– урахування наявних напрацювань учених і визначення питань, які потребують подальшого наукового опрацювання;

– підґрунтям є міжнародні стандарти правового статусу дитини й міжнародні стандарти розслідування, відповідно до діяльнісного підходу до реалізації поставлених завдань;

– вивчення потреб практики та спрямованість на вирішення наявних проблемних питань;

– здійснення дослідження згідно з новітніми досягненнями криміналістичного забезпечення та міжнародного досвіду щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей та судового розгляду кримінальних проваджень.

[185] Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ – Правник, 2000. С. 64.

1.2. Правові основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Виклад матеріалу підрозділу слід розпочати з тлумачення правового статусу дитини й тих наслідків, які настають у зв'язку з його порушенням.

За умови, коли діти стають жертвами кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення щодо них суспільно небезпечних діянь є значно суворішою, що зумовлено особливостями психофізіологічного розвитку неповнолітніх, оскільки під час свого дорослішання дитина неодноразово змінює свої інтереси, переглядає систему цінностей, формує моральні орієнтири. Водночас її інтелектуальний розвиток не відповідає дорослій людині, а тому неповнолітній не спроможний правильно оцінити свої та чужі вчинки. Саме тому законодавець у п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України визнав вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім обставиною, яка пом'якшує покарання, а п. 6 (вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини), п. 9 (вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього), ч. 1 ст. 67 КК України – обтяжуючими покарання обставинами[186].

У разі вчинення щодо дитини кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, з одного боку, важливо забезпечити дотримання прав і свобод дитини як найбільш незахищеної категорії громадян, а з іншого – гарантувати виконання завдань кримінального провадження, а саме забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування кримінального правопорушення та належний судовий розгляд кримінального провадження.

[186] Андріяшевська М. С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу.* 2018. № 3 (64). С. 126. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135.

Передумовою досягнення окреслених завдань є з'ясування комплексної характеристики правового статусу дитини, яка є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи й статевої недоторканості, та визначення засад, які забезпечують його дотримання.

Виконання цих завдань спрямовано на виконання Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1993-р[187], а саме п. 74 «Упровадження ефективної системи правосуддя щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів».

Створення системи правосуддя, дружнього до дитини, згідно з міжнародними стандартами, з огляду на її статус, визначено за змістом Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року[188].

На думку Б. Я. Кофмана, в умовах становлення, розвитку й удосконалення демократичної правової державності об'єктивно посилюється роль правового статусу людини і громадянина як формалізованої, унормованої та нормативізованої сукупності прав, свобод й обов'язків фізичної особи, яка перебуває в політико-правовому зв'язку з конкретною державою[189].

На думку Н. В. Ортинської, правовий статус людини – це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, нерозривно пов'язана із соціальнокласовою структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності та природою людини. Що глибше відображено в нормах права

---

[187] План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2015 р. № 1393-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text.

[188] Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text.

[189] Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2019. № 1. С. 37. doi: https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.04.

інтереси особистості й суспільства, то ширшою є їхня соціальна база й ефективнішими правові засоби захисту громадян у державі[190].

Правовий статус особи – це її права й обов'язки, а також інші елементи: громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії, законні інтереси, юридична відповідальність. Важливо, що дитина має особливий правовий статус за будь-яких правовідносин.

Дитина, зазначає С. А. Саклуб, є особистістю в різних її варіантах: людина, громадянин, іноземець, особа без громадянства, крім цього, правовідносини, у яких вона бере участь, варіативні, урегульовані різними галузями. Дефінітивне забезпечення правового статусу дитини необхідно здійснювати на підставі та з огляду на концептуальні підходи, які розроблено в різних галузях юридичної науки: теорії держави і права, конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного права[191]. Отже: 1) правовий статус дитини як категорія, правовий інститут, різновид правового статусу особи має право на самостійне існування; 2) правовий статус дитини – це об'єктивовані та формалізовані в праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодії з іншими суб'єктами права; 3) за своєю сутністю правовий статус дитини є комплексним міжгалузевим, побудованим на основі загального правового статусу особи; 4) елементами правового статусу дитини, з огляду на загальну концепцію правового статусу особи, слід вважати: принципи правового становища дітей, правосуб'єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи й обов'язки, гарантії права дитини, а також засоби та способи їх захисту, відповідальність дітей[192].

---

[190] Ортинська Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. *Право і безпека.* 2016. № 3 (62). С. 31.

[191] Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3 (15). С. 143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28.

[192] Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3 (15). С. 147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28.

Правовий статус дитини, потерпілої від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, зберігаючи загальні риси, має низку особливостей, на яких ми акцентуємо увагу під час дослідження.

Передусім постає питання щодо власне тлумачення поняття «дитина» згідно з міжнародним і національним законодавством, за змістом різних джерел права. Система джерел права у формальному (юридичному) значенні є достатньо розгалуженою. Це акти всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Розрізняють як внутрішньо національні, так і міжнародні джерела[193].

Слід зауважити, що в законодавстві, характеризуючи осіб, які не досягли віку 18-ти років, використовують терміни «малолітній», «неповнолітній», «дитина». Нерідко це спричиняє термінологічну плутанину.

Конституція України від 28 червня 1996 року визначає основи правового статусу дитини, важливим є положення, що «діти рівні у своїх правах незалежно від походження…» (ст. 52)[194], однак не тлумачить досліджуване поняття.

Кримінальний процесуальний кодекс України використовує терміни «неповнолітня особа» та «малолітня особа». Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Своєю чергою малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ст. 3 КПК України)[195].

У КК України 2001 року[196], поряд з термінами «неповнолітній», «малолітній», у низці статей використано термін «дитина», зокрема:

---

[193] Делія Ю. В. Джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (загальнотеоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу.* 2018. № 3 (64). С. 15. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-12-18.

[194] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

[195] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[196] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

– обставиною, яка обтяжує покарання у п. 6 ст. 67, визначено «вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або в присутності дитини»;

– до обмежувальних заходів, що застосовують до осіб, які вчинили домашнє насильство (ч. 1 ст. 91-1 КК України), належать обмеження спілкування з дитиною в разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності;

– до кваліфікуючих ознак окремих складів кримінальних правопорушень, зокрема до ст. 115 КК України «Умисне вбивство», віднесено п. 2 ч. 2 «малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності»;

– під час визначення складів кримінальних правопорушень: ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», ст. 148 «Підміна дитини», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», ст. 169 «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (дитини);

Водночас у КК України використано терміни «малолітній» та «неповнолітній» (ст. 97, 99, 100, 105, 152, 156, 304, 323 КК України).

Однак окреслену ситуацію не можна вважати досконалою, оскільки в правовому полі слід керуватися однозначною термінологією.

На нашу думку, цілком вдало регулює питання тлумачення правового статусу дитини Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Зокрема, у ст. 6 цього Кодексу окремо визначено правовий статус дитини: «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти

років»[197]. Отже, поняття «дитина» є найширшим за значенням поняттям та охоплює як малолітніх, так і неповнолітніх осіб.

Закон України «Про охорону дитинства», який встановлює основні засади державної політики щодо охорони дитинства, використовує термін «дитина», який слід тлумачити як «особи віком до 18 років (повноліття)» (ст. 1 цього Закону)[198].

Підзаконні нормативно-правові акти, передусім які приймають останніми роками, також оперують терміном «дитина». Наприклад, ідеться про Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року[199], яка передбачає створення системи правосуддя, дружнього до дитини, а саме: упровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав й інтересів дітей, які вчинили правопорушення; розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини; упровадження ювенальної юстиції тощо.

Тлумачення терміна «дитина» та реалізація заходів щодо запровадження міжнародних стандартів поводження з дітьми відповідає міжнародному законодавству, а саме положенням міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дітей, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року й ратифікованої постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року[200], дитиною є кожна людська істота до досягнення нею віку 18-ти років.

---

[197] Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

[198] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.

[199] Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text.

[200] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

Згідно зі ст. 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, «дитина» означає будь-яку особу віком до 18-ти років[201].

Членство України в різних міжнародних організаціях, зокрема ООН, Раді Європи, визнання юридично значущими рішень Європейського суду з прав людини, закріплення пріоритету міжнародного законодавства над національним, визнання принципів і норм міжнародного права, стверджує Ю. М. Чорноус, створили необхідне підґрунтя для прогресивних змін[202]. Зокрема, ідеться про максимально повну відповідність національного законодавства та практики його реалізації, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, міжнародним стандартам поводження з дітьми, які є потерпілими від кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості.

Отже, на підставі вивчення національного й міжнародного законодавства можемо дійти висновку, що термін «дитина» використовують під час тлумачення правового статусу особи, яка не досягла віку 18-ти років і є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Дитина користується всіма правами та свободами людини, а також має визначені законодавством обов'язки. Важливо, що правовий статус дитини є спеціальним, оскільки дитина має й додаткові правові гарантії, що захищають її права, свободи та законні інтереси.

З огляду на зазначене, підсумуємо, що дитиною є особа до досягнення нею повноліття, тобто віку 18-ти років. До цього часу на неї поширюється правовий статус дитини. Поняття «дитина» є найширшим за значенням поняттям й охоплює як малолітніх, так і неповнолітніх осіб. На цьому етапі розвитку правової системи нашої держави слід гармонізувати положення міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана

[201] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

[202] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 146.

Верховною Радою України (Конвенція ООН про права дітей 1989 року, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року), із положеннями національного законодавства (КК України, КПК України, законів України, підзаконних нормативно-правових актів), обравши за основу використання терміна «дитина». Ці пропозиції впроваджено до законотворчої діяльності.

З'ясування віку дитини є обов'язковою обставиною, яка підлягає встановленню в кримінальному провадженні. Адже під час розслідування кримінальних правопорушень виникають ситуації, коли встановлення віку дитини спричиняє складнощі. Виконання цього завдання є запорукою законного й ефективного кримінального провадження, дотримання прав і свобод дитини. Важливим є встановлення віку особи, з якого її, відповідно до законодавства, вважають повнолітньою. Отже, під час кримінального провадження принципове значення має вік, з якого її вважають повнолітньою. Цей вік є єдиною та достатньою характеристикою, що відрізняє дитину (неповнолітнього) від інших осіб.

Трапляються випадки, коли потерпіла від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитина не має постійного місця проживання та навчання, а отже, документів, які посвідчують особу та її вік. З'ясування віку дитини може бути ускладнене відсутністю в дитини документів, що засвідчують особу й відповідно її вік; недостовірними відомостями, якими вона володіє про точний час і місце свого народження; обманом, коли дитина видає себе за іншу особу; особливостями інтелектуального розвитку дитини, передусім – підлітка, його фізичного і психічного здоров'я.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», вік неповнолітнього підсудного встановлюють за документами, у яких зазначена дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані

можна отримати з книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо[203].

Однак проблема встановлення віку дитини, яка є учасником кримінального провадження, стосується не лише підсудного, що визначено в постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»[204], а й інших суб'єктів, зокрема підозрюваного (у 14,9 % випадків, згідно з вивченими кримінальними провадженнями, до вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей причетні діти – підлітки віком від 14-ти до 18-ти років (додаток Б). Така проблема може стосуватися й безпосередньо дитини, яка є потерпілою в кримінальному провадженні.

За відсутності відповідних документів щодо віку дитини й неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюють шляхом проведення експертизи. Встановлення віку належить до складних видів експертизи й потребує проведення комплексу клініко-лабораторних та інструментальних досліджень на сучасному етапі. З цієї причини рекомендують проводити її за допомогою комісії в складі рентгенолога, ендокринолога, терапевта, психоневролога, генетика, педіатра та інших необхідних спеціалістів під головуванням судово-медичного експерта в умовах бюро судово-медичної експертизи. Унаслідок збільшення зросту молодих людей, пришвидшення їх фізичного розвитку й статевого дозрівання, окостеніння скелета та за рахунок цього скорочення зростання на один–два роки в дівчат і юнаків на сучасному етапі, до використання таблиць для визначення віку, що складені в минулому

---

[203] Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04/print.

[204] Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04/print.

столітті, необхідно ставитися критично або напрацьовувати нові. Сукупність використаних методів дослідження визначає ступінь достовірності висновків судово-медичної експертизи встановлення віку[205].

У цьому випадку днем народження вважають останній день того року, який названий експертом. Під час визначення віку мінімальною та максимальною кількістю років суд приймає рішення зі встановленого експертом мінімального віку. За наявності даних, що засвідчують розумову відсталість неповнолітнього, невідповідність віку й інтелектуального розвитку тощо, відповідно до КПК України, може бути призначено психолого-психіатричну або педагогічно-психолого-психіатричну експертизи. Відповідну експертизу призначають за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії. Особливості проведення таких експертиз ми розглянемо згодом.

Під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей принципово важливим є дотримання міжнародних стандартів правового статусу дитини.

Слід з'ясувати, які саме «міжнародні стандарти» має бути забезпечено під час кримінального провадження за участю дитини.

Термін «міжнародні стандарти» використовують у різних сферах суспільного життя, воно є узагальненим поняттям, що охоплює вимоги до певної сфери діяльності з огляду на міжнародне законодавство, вимоги світової спільноти й успішний практичний досвід іноземних держав[206].

Міжнародні стандарти ґрунтуються на нормах провідних міжнародно-правових документів: Загальної декларації прав людини 1948 року[207], Конвенції

---

[205] Білецька Г. А. Особливості проведення судово-медичної експертизи встановлення віку на сучасному етапі. *Право та державне управління*. 2016. № 4. С. 106. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2016/19.pdf.

[206] Chornous Ju. Topical issues of investigation and trial by an International criminal court of cases of international crimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27. No. 4. P. 268–281. doi: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.267-281.

[207] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*.

про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року[208], Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року[209], Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 року[210], Конвенції про права дитини 1989 року[211], Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року[212] тощо. У нових наукових публікаціях акцентовано на тому, що міжнародні стандарти мають ураховувати рішення Європейського суду з прав людини щодо регулювання правовідносин у сфері кримінального провадження за участю дітей[213]. За змістом підрозділу ми повернемося до розгляду окреслених питань.

Права і свободи дитини, визначені в міжнародно-правових документах, формують основу правового статусу дитини. Правовий статус особи – це її права й обов'язки, а також інші елементи: громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії, законні інтереси, юридична відповідальність. Дитина має особливий правовий статус за будь-яких правовідносин.

Правовий статус дитини, потерпілої в кримінальному провадженні щодо вчиненого кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, потребує окремої дослідницької уваги.

Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

[208] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

[209] Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : міжнар. док. від 10 груд. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

[210] Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

[211] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

[212]. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

[213] Чорноус Ю., Гвоздюк, В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19. С. 95–101. doi: https://doi.org/10.33270/04201901.95.

Виокремлення законодавцем неповнолітніх в окрему категорію потерпілих може бути аргументовано ст. 3 Конституції України, у якій визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що закріплене низкою положень, викладених у міжнародних нормативно-правових актах[214].

За загальним правилом, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55 КПК України). Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо розглянути правовий статус неповнолітнього потерпілого, можна стверджувати, що, крім загального статусу потерпілого в кримінальному провадженні, визначеному КПК України, неповнолітній має додаткові гарантії, наділений спеціальним правовим статусом.

Загальні засади правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні закріплено в ст. 55–57 КПК України.

Згідно з ч. 1 ст. 56 КПК України, у кримінальному провадженні потерпілий має право: 1) бути повідомленим про свої права й обов'язки, передбачені КПК України; 2) знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; 3) подавати докази слідчому, прокурору,

[214] Андріяшевська М. С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу.* 2018. № 3 (64). С. 131. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135.

слідчому судді, суду; 4) заявляти відводи та клопотання; 5) за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; 6) давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; 7) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК України; 8) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; 9) давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; 11) ознайомлюватися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у порядку, передбаченому КПК України, зокрема після відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України, а також ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження; 12) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, охоронювану законом чи яка стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 13) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК України; 14) користуватися іншими правами, передбаченими КПК України[215].

[215] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

Згідно з ч. 2 ст. 56 КПК України, під час досудового розслідування потерпілий має право: 1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; 2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 3) подавати докази на підтвердження своєї заяви; 4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, які заносять до протоколу, а також ознайомлюватися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участю; 5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування[216].

Відповідно до ч. 3 ст. 56 КПК України, під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право: 1) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; 2) брати участь у судовому провадженні; 3) брати участь у безпосередній перевірці доказів; 4) підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; 5) висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також під час вирішення питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) ознайомлюватися із судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; 7) оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК України[217].

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, до участі в процесуальній дії разом з нею залучають її законного представника (ст. 59 КПК України).

---

[216] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[217] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

Реалізація цих законодавчих положень супроводжується проблемними питаннями. Адже кримінальне процесуальне законодавство має захищати права й інтереси всіх учасників кримінального провадження, зокрема й неповнолітніх потерпілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. З огляду на закріплення на законодавчому рівні спеціального статусу неповнолітніх підозрюваних й обвинувачених (глава 38 КПК України), цілком доцільним видається надання особливого статусу й іншим неповнолітнім учасникам кримінального провадження, зокрема потерпілим[218].

Вважаємо слушним це твердження, оскільки, за результатами вивчення теоретичних[219] та емпіричних джерел, процесуальний статус дитини, яка є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, супроводжується виникненням низки проблемних питань, а саме:

– забезпечення дотримання права дитини на таємницю особистого й сімейного життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, повагу до честі й гідності дитини. У ст. 16 Конвенції про права дитини 1989 року[220] визначено, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте й сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або на захист від незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

У контексті нашого дослідження одним з найактуальніших питань є забезпечення таємниці особистого життя дитини. Право неповнолітньої особи на особисте життя, зазначає Н. В. Ортинська, – це право самостійно визначати

---

[218] Соловйова О. Є. Участь неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. 2020. С. 300–301. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17265/1/%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E_p300-303.pdf.

[219] Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис.* 2015. № 2 (6). С. 177–181.

[220] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

дії, пов'язані з її особистим життям, їй надається право розголошувати відомості про себе чи, навпаки, уникати цього, визначати коло осіб, які володітимуть інформацією з її особистого життя, і батьки не входять в обов'язкове коло таких осіб[221]. Гарантії забезпечення таємниці особистого життя людини визначено в КПК України. Зокрема, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: якщо обвинуваченим є неповнолітній; розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, охоронюваної законом; необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 27 КПК України). Тож за умови, якщо дитина є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, доцільно проводити судовий розгляд у закритому засіданні. І якщо під час судового розгляду окреслене проблемне питання може бути врегульовано, то під час досудового розслідування забезпечення таємниці особистого життя дитини вимагає законодавчого врегулювання та організаційно-тактичного забезпечення;

– забезпечення дотримання права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання (ст. 19 Конвенції про права дитини 1989 року[222]).

«Насильство» як спосіб вчинення кримінального правопорушення вчені тлумачать по-різному, а саме:

---

[221] Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. С. 169.

[222] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

1) умисний, протиправний енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та/або вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняють шляхом дії або через бездіяльність усупереч або поза її (людини) волі, здатний заподіяти смерть, фізичну та/або психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини[223];

2) насильство в будь-яких виявах – це протиправний умисний вплив різної типології (фізичний, сексуальний, економічний, психологічний), на фізичну цілісність та/або особисту свободу іншого суб'єкта, на його статеву свободу чи недоторканність, фінансово-економічні інтереси. Його вчиняють шляхом діяння незалежно від того, чи його усвідомлює адресат, опосередком заподіяння больових відчуттів, страждання, приниження і, відповідно, спричинення фізичної, психічної, особистісно-моральної, фінансово-економічної шкоди[224].

Серед видів насильства окремо розглядають сексуальне насильство – використання дитини дорослою або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або з корисливою метою. Сексуальне насильство охоплює статеве знущання, оральний та анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти зі статевими органами. До сексуального розбещення належать також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона про це не здогадується: під час роздягання, справляння природних потреб[225].

Згідно з нормами суспільної моралі, положеннями міжнародного й національного законодавства, категоричною є заборона застосування

---

[223] Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права.* 2010. № 3. С. 150. URL: https://doi.org/10.18411/b-2016-027.

[224] Марисюк К. Б., Канцір В. С., Канцір І. А. Насильство як деструктивний вектор розвитку суспільства. Сексуальне насильство. *Наше право.* 2020. № 1. С. 76. doi: https://doi.org/10.32782/np.2020.1.11.

[225] Мискова Г. М. Віктимологічні заходи запобігання сексуальній експлуатації дитини. *Право.ua.* 2019. № 3. С. 102. doi: https://doi.org/10.32782/law.2019.3.15.

насильства до дитини в будь-яких формах. Крім традиційних форм насильства – фізичного та психологічного, необхідно виокремити такий його новий різновид, як сексуальне. Тлумачення поняття «насильство» та форм його вираження в механізмі злочинної діяльності буде детальніше розглянуто згодом у роботі.

Продовжуючи дослідження проблемних питань процесуального статусу дитини, яка є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, зауважимо про:

– необхідність залучення до кримінального провадження не лише законного представника неповнолітнього, а й захисника (аналогічно до процесуальних гарантій неповнолітнього підозрюваного). У ч. 2 ст. 22 КПК України передбачено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав;

– урахування віку потерпілої дитини як під час проведення досудового розслідування, так і судового розгляду й забезпечення можливості реалізації її прав. Ідеться про можливість брати участь у поданні доказів, наданні показань і пояснень, ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження. Оскільки через вік дитині притаманна інтелектуальна та психологічна незрілість, неповнолітньому необхідно роз’яснити сутність наявної інформації в кримінальному провадженні, її юридичне значення та можливі наслідки тощо. Інакше реалізація процесуальних прав й обов’язків буде ускладненою. Реалізувати це завдання можливо шляхом застосування системи тактичних прийомів, які пропонує криміналістика відповідно до особливостей слідчих ситуацій.

Отже, правовий статус дитини, потерпілої в кримінальному провадженні від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, має низку особливостей, пов’язаних із: необхідністю забезпечення дотримання права дитини на таємницю особистого й сімейного життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, повагу до честі та

гідності дитини; забезпечення дотримання права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, зокрема сексуальних зловживань. Слід урегулювати й проблемні питання, пов'язані з: необхідністю залучення до кримінального провадження як законного представника неповнолітнього, так і захисника, адже сторони кримінального провадження мають рівні права в змагальному кримінальному судочинстві; забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків дитини в кримінальному провадженні з огляду на її вікові, інтелектуальні та психологічні особливості, за умови максимального забезпечення міжнародних стандартів.

Наступний аспект дослідження пов'язаний з тим, що за умови вчинення щодо дитини кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, з одного боку, важливо забезпечити дотримання прав і свобод дитини як найбільш незахищеної категорії громадян, а з іншого – гарантувати виконання завдань кримінального провадження, а саме забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування кримінального правопорушення та судовий розгляд кримінального провадження.

Зазначена обставина обумовила проведення системного аналізу законодавства, застосування комплексного підходу, використання положень різних галузей права: конституційного, міжнародного, адміністративного, цивільного, кримінального.

Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей здійснюють у визначеному кримінальним процесуальним законодавством порядку.

Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших

законів України (ч. 2 ст. 1 КПК України)[226]. Отже, необхідним є тлумачення кримінального процесуального законодавства з позицій визначення правового статусу неповнолітнього потерпілого, а також забезпечення законної процедури досудового розслідування та судового розгляду.

Отже, нормативно-правові документи, які формують правові засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, об'єднано в групи:

1. *Міжнародні нормативно-правові документи, які закріплюють основи правового статусу дітей, визначають засади кримінального провадження щодо вчинених стосовно них кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості:*

– Загальна декларація прав людини 1948 року[227];

– Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1949 року[228];

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року[229];

– Декларація ООН про права дитини 1959 року[230];

– Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року[231];

---

[226] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[227] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

[228] Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами : резолюція 317 (IV) ГА ООН від 2 груд. 1949 р. *Запобігання торгівлі людьми*. Київ, 2001. С. 110–118.

[229] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. Від 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

[230] Декларація ООН про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1959 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua./cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=955_384.

[231] Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : міжнар. док. від 10 груд. 1984 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

– Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, від 29 листопада 1985 року[232];

– Конвенція ООН про права дитини 1989 року[233];

– Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року[234];

– Конвенція про кіберзлочинність 2001 року[235];

– Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року[236];

– Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року[237];

– Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року[238];

– Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року[239] тощо.

---

[232] Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх : міжнар. док. від 29 листопада 1985 року. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

[233] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_021.

[234] Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text; Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_790#Text; Протокол щодо попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.

[235] Конвенція про кіберзлочинність : міжнар. док. від 23 лист. 2001 р. Додатковий протокол від 28 січ. 2003 р. до Конвенції. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2535.

[236] Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : міжнар. док. від 16 трав. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http//zakon.rada.gov.ua./cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994-858.

[237] Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

[238] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 14 листоп. 2007 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

Розглянемо положення деяких міжнародно-правових документів, що визначають правові засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Передусім основи правового статусу людини було закладено в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року[240]. Відповідно до ст. 2 Декларації, «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища…»[241]. Стаття 25 Загальної декларації прав людини визначає: «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу»[242].

Положення Декларації було розширено в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року[243], створено дієвий механізм захисту прав і свобод людини й безпосередньо дитини – Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Важливими є положення Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Згідно зі ст. 19 цієї Конвенції, держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого й брутального поводження

---

[239] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. *Council of Europe :* [сайт]. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/.

[240] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 *груд*. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

[241] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 6.

[242] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 8.

[243] Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

та експлуатації, зокрема сексуальних зловживань, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину. Такі заходи захисту, у разі необхідності, передбачають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які піклуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передання на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також у разі необхідності, для порушення питання про початок судової процедури[244].

Конвенція ООН про права дитини 1989 року захищає дітей від:

– усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34);

– викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди з будь-якою метою та в будь-якій формі (ст. 35);

– усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини (ст. 36);

– катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (ч. 1 ст. 37);

– позбавлення волі в незаконний або свавільний спосіб (ч. 2 ст. 37) тощо.

Відповідно до ст. 39 Конвенції про права дитини 1989 року, держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню і соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження, покарання чи збройних конфліктів[245].

---

[244] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_021.

[245] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_021.

Слід акцентувати на Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року[246], оскільки їхні положення правоохоронні органи України вже використовують під час кримінального провадження за участю неповнолітніх.

Поводження з дітьми – жертвами та свідками має ґрунтуватися на вияві турботи й урахування їхніх інтересів протягом усього процесу здійснення правосуддя, з огляду на їхнє конкретне становище й безпосередні потреби, вік, стать, стан здоров'я, рівень зрілості, а також за повної поваги їхньої фізичної, психічної та моральної недоторканності (п. 10)[247].

Дітям – жертвам і свідкам мають бути забезпечені такі права:

– право на захист від дискримінації (розділ VI Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, від 2005 року);

– право на отримання інформації (розділ VII Керівних принципів);

– право бути заслуханим і висловлювати свої думки та побоювання (розділ VIII);

– право на ефективну допомогу (розділ IX);

– право на особисте життя (розділ X);

– право на захист у складних ситуаціях під час процесу здійснення правосуддя (розділ XI);

– право на безпеку (розділ XII);

– право на відшкодування (розділ XIII);

– право на спеціальні профілактичні заходи (розділ XIV)[248].

---

[246] Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

[247] Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

[248] Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

Фахівці, що працюють з дітьми – жертвами та свідками, повинні мати доступ до належної підготовки, освіти й інформації з метою вдосконалення і закріплення спеціалізованих методів, підходів та позицій, спрямованих на захист дітей – жертв і свідків, ефективне поводження з ними відповідно до їхніх інтересів.

Фахівці мають пройти підготовку для ефективного захисту й задоволення потреб дітей – жертв і свідків, зокрема в спеціалізованих підрозділах і службах. Така підготовка передбачає опанування: a) відповідних норм, стандартів і принципів у галузі прав людини, передусім – прав дитини; b) принципів й етичних норм виконання відповідних службових обов'язків; c) процесу виявлення ознак, які можуть засвідчувати вчинення злочинів щодо дітей; d) методів оцінювання кризових ситуацій, насамперед – у разі звернення до будь-яких інстанцій, за умови дотримання конфіденційності; e) особливостей впливу, наслідків, зокрема негативних фізичних і психологічних наслідків, а також травматичного впливу злочинів на дітей; f) спеціальних заходів і методів надання допомоги дітям – жертвам і свідкам у процесі здійснення правосуддя; g) подолання міжкультурних і вікових проблем, пов'язаних з мовою, релігією, соціальним становищем, статтю; h) належних навичок спілкування дорослих і дітей; i) методів опитування та оцінювання, що зводять до мінімуму можливість травмування дитини в процесі отримання від неї інформації; j) навичок поводження з дітьми – жертвами та свідками на підставі уваги, розуміння, конструктивного й підбадьорливого підходу; k) методів захисту та представлення доказів і допиту дітей-свідків; l) функцій фахівців, що працюють з дітьми – жертвами та свідками, використовуваних ними методів. Фахівцям слід докладати зусиль, забезпечувати співробітництво з метою допомоги дітям, підтримки жертв, захисту інтересів дітей, економічної та консультативної допомоги, освітніх, медичних, юридичних і соціальних послуг[249].

[249] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/.

Ці нормативно-правові положення та реалізація законодавчого підходу спрямовує наш пошук на розгляд проблематики наукового й навчально-методичного забезпечення правоохоронної та правозахисної діяльності. Зазначене пов'язано з тим, що норма права може так і залишитися нереалізованою, якщо компетентні суб'єкти не створять умов, ресурсів, засобів, тобто належного забезпечення. Важливим в аспекті нормативно-правового регулювання та організаційно-тактичного забезпечення є інститут взаємодії, що передбачає співпрацю між суб'єктами, які надають допомогу дітям – жертвам і свідкам злочину, а також інші форми взаємодії поліції, прокуратури, органів охорони здоров'я та соціальних служб, психологів. Правові основи такої взаємодії визначено в нормах міжнародного та національного законодавства.

У Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року[250] зауважено про необхідність розвитку міжнародного співробітництва між державами й усіма представниками суспільства як на національному, так і міжнародному рівнях, що охоплює взаємну допомогу з метою полегшення збирання інформації та обміну нею, виявлення, розслідування транснаціональних злочинів, що стосуються дітей – жертв і свідків.

Фахівцям слід використовувати зазначені Керівні принципи як основу для розроблення законодавства й письмових посадових інструкцій, стандартів і протоколів, що мають забезпечити надання допомоги дітям – жертвам і свідкам у процесі здійснення правосуддя. Фахівцям доцільно періодично аналізувати й оцінювати спільно з іншими установами, що мають відношення до процесу здійснення правосуддя, ту роль, яку вони відіграють у забезпеченні захисту прав дітей та ефективному здійсненні (розділ XV Керівних принципів, що

[250] Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року)[251].

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року[252] мають важливе значення під час реалізації кримінального судочинства за участю неповнолітніх і продовжують розвиток ідеї подальших демократичних принципів. На міжнародному рівні визначено, що судочинство, дружнє до дитини, – це судова система, яка гарантує дотримання прав дитини та їхню ефективну реалізацію на максимально високому рівні, з огляду на зазначені нижче принципи й рівень зрілості дитини, розуміння дитиною обставин справи. Зокрема, це доступна система правосуддя, що відповідає вікові дитини, швидко працює, є дбайливою, адаптованою і спрямованою на задоволення потреб, реалізацію прав дитини, що поважає права дитини, серед яких права на встановлений законом порядок, участь у судовому провадженні та його розуміння, повагу до особистого й сімейного життя, право на недоторканність і гідність[253].

Отже, на питання нормативно-правової регламентації наукового й навчально-методичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, спрямовують посилену увагу на державному й міжнародному рівнях, а останніми роками ця діяльність значно активізувалася. Нині в нашій державі із залученням авторитетних вчених і практиків, представників міжнародних організацій реалізують чимало організаційних заходів, освітніх проєктів за цим напрямом. До таких заходів залучають представників Національної поліції України та Національної академії внутрішніх справ (зокрема, це такі освітні та наукові заходи, як: тренінг «Методологія допиту потерпілих, що знаходяться в

---

[251] Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.

[252] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/.

[253] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/.

надзвичайно вразливому стані» (22 жовтня 2019 року)[254], вебінар «Теорія та практика запобігання та боротьби із домашнім насильством. Досвід України, Хорватії та Чехії» (25 листопада 2020 року)[255] тощо). Такі освітні програми спрямовані на підвищення ефективності правозастосовної діяльності, надання допомоги дітям, що стали жертвами кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, урегулювання проблемних ситуацій відповідно до найкращих міжнародних стандартів.

2. Національні нормативно-правові документи, які закріплюють основи правового статусу дітей, визначають засади кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:

– Конституція України 1996 року[256].

Згідно зі ст. 52 Конституції України 1996 року, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Права й свободи людини та громадянина захищаються судом (ст. 55). Конституційні права та свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64).

Першооснову правового статусу дитини становлять: право на життя (ст. 27), повагу до гідності (ст. 28), свободу й особисту недоторканість (ст. 29), недоторканість житла (ст. 30), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), свободу пересування (ст. 33), свободу думки, слова, вільне вираження своїх думок і переконань (ст. 34), обізнаність про свої права й обов'язки (ст. 57), надання правової допомоги (ст. 59), одноразовий та індивідуальний характер юридичної відповідальності (ст. 60), презумпція

---

[254] Допит дитини: процесуальні особливості та психологічні підходи в діяльності слідчого в Чеській Республіці. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/dopit-ditini-procesualni-osoblivosti-ta-psihologichni-pidhodi-v-diyalnosti-slidchogo-v-cheskij-respublici.html.

[255] Вебінар з експертами КМЄС в Україні. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/vebinar-z-ekspertami-kmyes-v-ukrayini.html.

[256] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

невинуватості (ст. 62), право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 63), захищеність прав і свобод людини і громадянина судом (ст. 55) тощо;

– *КК України 2001 року*[257].

Кримінальна караність кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей регламентована в розділі IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Це злочинні діяння, визначені ст. 152 КК України «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей». Ці норми КК України, що визначають кримінальну караність відповідних злочинних діянь, є визначальними в контексті нашого наукового дослідження.

Актуальність проблематики цієї роботи обумовили законодавчі зміни, зокрема прийняття Закону України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»[258] та Закону України від 14 березня 2018 року № 2334-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації»[259].

---

[257] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

[258] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. *Верховна Рада України :* [сайт]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text.

[259] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. *Верховна Рада України :* [сайт]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#Text.

Однак, згідно з результатами аналізу проведених емпіричних досліджень, нерідко вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості пов'язано із вчиненням інших кримінальних правопорушень, що посягають на права, свободи й законні інтереси неповнолітніх, утворюють систему злочинної діяльності, що посягає на нормальний розвиток дітей. Наприклад, ідеться про втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність[260]. Згідно зі ст. 304 КК України, кримінально караним є втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Отже, у процесі досудового розслідування необхідно з'ясувати, чи має вчинене кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості зв'язки з іншими злочинними діяннями, що посягають на дітей. Ця обставина підлягає встановленню та доказуванню під час кримінального провадження. Ідеться про такі кримінальні правопорушення, визначені КК України:

– ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів». Частина 4 ст. 301 КК України передбачає відповідальність за такі дії, учинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного змісту;

– ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Частина 3 ст. 303 КК України регламентує кримінальну відповідальність за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією дії, учинене щодо неповнолітнього або організованою групою;

– ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин

[260] Ікаєв А. Р. Особа злочинця та особа потерпілого у структурі криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 5, т. 2. С. 241–246.

або їх аналогів». А саме ч. 3 ст. 307 КК України передбачає кримінальну відповідальність за дії, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього;

– ч. 3 ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту», а саме дії, вчинені із залученням неповнолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах;

– ч. 2 ст. 315 «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», а саме дія, вчинена повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. 307, 308, 310, 314, 317 КК України;

– ч. 2 ст. 317 «Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», учинені повторно або з корисливих мотивів, або групою осіб, або із залученням неповнолітнього;

– ст. 323 «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу»;

– ст. 324 «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» тощо.

Отже, важливим є встановлення ознак системної злочинної діяльності, яка посягає на нормальний розвиток неповнолітніх, зокрема полягає у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Це залучення неповнолітніх до протиправної діяльності, зайняття жебрацтвом і бродяжництвом, незаконне виготовлення чи збут наркотичних засобів чи інших заборонених або обмежених у цивільному обігу речовин, використання дітей у порнобізнесі. Ця особливість також обумовлює комплексний характер нашого дослідження і передбачає системний аналіз нормативно-правових актів, які визначають як кваліфікацію кримінально

протиправних діянь, так і регламентують засади відповідного кримінального провадження.

Такі висновки було отримано за результатами проведених емпіричних досліджень. Слідчі (додаток А) підтвердили, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей пов'язані із вчиненням інших кримінальних правопорушень, що посягають на права, свободи й законні інтереси неповнолітніх. Ідеться про: втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми (30,0 % слідчих, 33,4 % експертів, 43,9 % суддів), кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (18,2 % слідчих, 31,5 % експертів, 35,3 % суддів), кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (19,1 % слідчих, 31,5 % експертів, 18,9 % суддів), кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я дитини (12,7 % слідчих, 21,5 % експертів, 18,1 % суддів);

– *КПК України 2012 року*[261], що визначає основи правового статусу неповнолітнього потерпілого, інших учасників кримінального провадження, окреслює правову форму, згідно з якою вибудовують криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей;

– *закони України*. Механізм захисту прав дітей визначений законами України: «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» 1995 року[262], «Про охорону дитинства» 2001 року[263] тощо. Під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід

[261] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[262] Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80.

[263] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.

керуватися законами України «Про Національну поліцію» 2015 року[264], «Про оперативно-розшукову діяльність»[265], «Про судову експертизу»[266] тощо.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Стосовно неповнолітньої особи, яка залишися без догляду, може бути застосовано такий захід, як «поліцейське піклування» (ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію»)[267].

Слід керуватися й підзаконними нормативно-правовими актами, які спрямовані на реалізацію законодавчих положень.

Зокрема, це Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року № 453[268]. Реалізація програми передбачає створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини, а саме: розроблення та затвердження мінімальних стандартів благополуччя та безпеки дитини; удосконалення превентивних заходів, спрямованих на формування здорового способу життя молодого

---

[264] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print1444217787728979.

[265] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12.

[266] Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

[267] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print1444217787728979.

[268] Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF.

покоління; забезпечення духовного, морального й культурного розвитку дитини; посилення роботи з профілактики бездоглядності та безпритульності дітей; запровадження раннього виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм своєчасної та ефективної соціальної допомоги; удосконалення соціально-педагогічної роботи з формування відповідального батьківства, сімейних цінностей у підлітків, підготовка молоді до сімейного життя[269].

Ідеться і про забезпечення захисту дітей від насильства, а саме: формування політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства над дітьми в суспільстві; створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми; здійснення заходів щодо протидії найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії; захисту дітей від експлуатації, сексуального насильства й торгівлі людьми; активізацію інформаційно-просвітницької роботи із запобігання всім формам насильства над дітьми[270].

Важливим державним стратегічним напрямом розвитку є створення системи правосуддя, дружнього до дитини. Ця система передбачає: впровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення; розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини; упровадження ювенальної юстиції[271].

Урахування найважливіших інтересів і думки дитини під час прийняття рішень досягають шляхом удосконалення механізмів урахування думки дитини

---

[269] Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF.

[270] Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF.

[271] Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF.

під час вирішення питань, що стосуються її життя; забезпечення ефективної взаємодії між громадськими організаціями й органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підтримка дитячих ініціатив; залучення громадянського суспільства до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням найважливіших інтересів дитини. Ключовим напрямом є гармонізація національного законодавства з прав дитини зі світовими стандартами, удосконалення співробітництва з міжнародними організаціями у сфері забезпечення прав дітей[272].

У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливими є положення Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України 2017 року[273], Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні 2012 року[274], Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події 2015 року[275], Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» 2017 року[276], Інструкції

---

[272] Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF.

[273]Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19 грудня 2017 року. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7.

[274] Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ v0114900-12.

[275] Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 6 лист. 2015 р. № 1377. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15.

[276] Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС України від 3 серп. 2017 р. № 676. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17.

з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України 2018 року[277], Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз 1998 року[278] тощо.

Отже, формуючи криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід ураховувати положення законів України та підзаконних нормативно-правових актів, які деталізують окремі питання кримінального провадження за участю такої особливої категорії учасників кримінального провадження.

3. *Судова практика судових інстанцій, які тлумачать джерела права та роз'яснюють правозастосування під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (рішення Європейського суду з прав людини, офіційне тлумачення законодавства в рішеннях Конституційного Суду України).*

Найбільш затребуваною, з огляду на євроінтеграційний курс розвитку нашої держави, є практика Європейського суду з прав людини. Рішення Суду повинні бути обов'язково враховані під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до

---

[277] Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 16 лют. 2018 р. № 111. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18.

[278] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705.

Конвенції[279], Україна визнала компетенцію Європейського суду з прав людини. Цей міжнародний договір має важливе значення для кримінального провадження, адже зміст Конвенції відображає два основні правові аспекти її дії – матеріальний та процесуальний. По-перше, регламентовано основні права і свободи людини, право на життя, свободу й особисту недоторканість, повагу до приватного і сімейного життя, справедливий судовий розгляд, ефективні засоби захисту тощо (ст. 2–15). Закріплені права та свободи є стандартами, яких необхідно дотримуватися під час кримінального провадження. По-друге, за змістом міжнародного договору визначають засади діяльності Європейського суду з прав людини – найавторитетнішого судового органу, рішення якого є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї.

Практику Європейського суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку із цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні[280].

Практику Європейського суду з прав людини, тобто його прецедентне право, визнано джерелом права України[281].

За цих умов розроблення Європейським судом з прав людини нових правоположень унаслідок роз'яснення конкретних правових принципів, закріплених Конвенцією, дає змогу використовувати ці правові позиції в процесі подолання прогалин у національному законодавстві. Цього досягають: законодавчо закріпленою можливістю безпосереднього застосування

---

[279] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України :* [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

[280] Середа Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (13 черв. 2018 р.). Київ, 2018. С. 163.

[281] Святоцький О. Ratio Decidendi, або актуальність запровадження судового прецеденту. *Голос України.* 2019. 29 жовт. URL: http://www.golos.com.ua/article/323313.

національними судами під час розгляду справ положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини як джерела права; верховенством принципів і норм європейської спільноти (положень Конвенції та рішень Суду) над національним правом незалежно від його джерел, що стосується й Основного Закону для держав-учасниць; можливістю безпосередньої реалізації прав на підставі положень Конвенції; забезпеченням пріоритетності положень Конвенції в разі наявності суперечностей норм Конвенції з нормами Основного Закону[282].

Важливим завданням нашої держави є гармонізація національного законодавства з правовими позиціями Європейського суду з прав людини. У зв'язку із цим постає кілька проблемних питань. Зокрема, виконання рішення Європейського суду з прав людини у частині вжиття заходів загального характеру є імплементаційним заходом, оскільки потребує вчинення низки дій щодо узгодження чинного законодавства з положеннями Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини з метою уникнення аналогічних порушень Конвенції в подальшому[283]. Аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що значна кількість таких звернень стосується діяльності правоохоронних органів у сфері кримінального судочинства[284].

Необхідність опрацювання та врахування в кримінальному провадженні рішень Європейського суду з прав людини є запорукою реалізації принципу верховенства права, що визначено нормами кримінального процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України).

Правозастосовні органи повинні використовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та

---

[282] Середа Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (13 черв. 2018 р.). Київ, 2018. С. 166.

[283] Тімашов В. О. Європейський суд із прав людини як засіб захисту прав людини в Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 281. doi: https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.384.

[284] Чорноус Ю., Гвоздюк В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19. С. 95–101. doi: https://doi.org/10.33270/04201901.95.

практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року передбачає заходи з метою опанування цих положень суддями, прокурорами, адвокатами, нотаріусами, працівниками правоохоронних органів (глава 5)[285].

Окреслені завдання є актуальними й нагальними для вітчизняних правоохоронних органів. Зокрема, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливо, щоб слідчі, оперативні працівники, інспектори-криміналісти, інспектори ювенальної превенції Національної поліції України, експерти експертних установ України, спеціалісти (педагоги, психологи), прокурори, слідчі судді, судді судів України, захисники й інші залучені суб'єкти керувалися у своїй діяльності практикою Європейського суду з прав людини. Таку думку висловили й 95,0 % слідчих, 91,4 %, експертів, 99,1 % суддів (додаток А). У зв'язку із зазначеним, постає актуальне завдання доведення до відома, роз'яснення для практиків рішень Європейського суду з прав людини і формування на цій підставі криміналістичних рекомендацій. Такі криміналістичні рекомендації мають ураховувати практику Європейського суду з прав людини під час виявлення, розслідування, попередження окремих видів кримінальних правопорушень (зокрема щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей) і побудови тактики слідчих (розшукових) дій. Ця пропозиція сформована на підставі вивчення думки 99,1 % слідчих, 99,0 %, експертів, 99,1 % суддів (додаток А).

Неефективне здійснення досудового розслідування та судовий розгляд справи щодо кримінальних правопорушень сексуального характеру над дітьми стає підставою для визнання Європейським судом з прав людини порушень державами положень Конвенції про захист прав людини і основоположних

[285] Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.

свобод 1950 року (Європейської конвенції). Справи, пов'язані з потребою захисту дітей від сексуального насильства, загалом мали вагомий вплив на розвиток практики Європейського суду з прав людини, що стосувалася як сфери дії статті 8 Конвенції, так і концепції позитивних зобов'язань держави, взятих у зв'язку з підписанням зазначеного міжнародного договору.

Рішенням у справі «X і Y проти Нідерландів» Європейський суд з прав людини дав розгорнуту характеристику сфері застосування ст. 8 Європейської конвенції[286], відповідно до якої концепція «приватного життя» стосується фізичної та моральної недоторканості особи, зокрема щодо її сексуального життя.

Зазначену справу слід вважати показовою, оскільки саме її можна вважати однією з рушійних сил для перегляду національних законодавств держав – учасниць Конвенції.

Стаття 8 Європейської конвенції визначає, що кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися в здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюють згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб[287].

Отже, справа «X і Y проти Нідерландів» стосувалася сексуального насильства над психічно нездоровою шістнадцятирічною дівчиною, і скарга, подана її батьком, була прийнята поліцією, однак згодом відхилена судом на тій підставі, що відповідна стаття національного законодавства могла бути застосована лише у випадку звернення безпосередньо потерпілої особи. Європейський суд з прав людини визнав, що захист, який передбачало

---

[286] Конвенція про захист прав людини і основних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

[287] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

законодавство Нідерландів, був недостатнім у випадку такого протиправного діяння, якому була піддана Y, і, проаналізувавши норми чинного на той час кримінального права, Європейський суд з прав людини зазначив, що держава не забезпечувала належного – практичного й ефективного – захисту, тож визнав порушення статті 8 Конвенції[288].

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинені щодо дітей, Європейський суд з прав людини визнає тяжкими злочинними діяннями, які становлять загрозу основним цінностям і базовим аспектам приватного життя. Навіть у справах, де не було фактичного фізичного насилля щодо дитини, Європейський суд з прав людини констатує невідповідність національного законодавства держави – учасниці Конвенції положенням Конвенції.

Прикладом такої констатації є рішення у справі «Содерман проти Швеції», яке було прийнято за фактом звернення заявниці, що стверджувала про порушення державою позитивних зобов'язань, взятих у зв'язку з підписанням Конвенції. Заявниця наполягала, що держава-підписант не змогла забезпечити її належного захисту від порушення її недоторканості, що було пов'язано з намаганням вітчима зафільмувати заявницю оголеною у віці 14 років. Європейський суд з прав людини погодився з позицією національного суду держави-відповідача, що діяння вітчима не містили фізичного насилля чи розбещення, проте недоторканість заявниці все-таки була порушена. Обтяжуючими обставинами Європейський суд з прав людини визнав, що порушення було вчинено щодо неповнолітньої близькою людиною в неї вдома, тобто в місці, де заявниця мала би відчувати себе безпечно[289].

Практика Європейського суду з прав людини відіграла важливу роль як каталізатор викриття кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості дитини, що відбувалися в закладах освіти. У зазначеному

[288] Рішення Європейського суду з прав людини по справі «X and Y v. the Netherlands». URL: https://cutt.ly/DjvekdS.

[289] Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Söderman v. Sweden». URL: https://cutt.ly/Gjveu1K.

контексті показовою є справа «О'Кіффі проти Ірландії», у якій Європейський суд з прав людини дійшов висновків за скаргою щодо сексуального насильства, якого заявниця зазнала під час свого навчання в школі, утримання в якій здійснювали за державний кошт, проте адміністрування було покладено на католицьку церкву. За фактом вирішення зазначеної справи Європейський суд з прав людини визнав порушення державою положень Конвенції, оскільки, на думку Суду, держава-відповідач мала бути обізнаною в потенційних ризиках щодо сексуального насильства в школах і забезпечити ефективне функціонування механізму контролю за поведінкою вчителів щодо дітей[290].

Деякі скарги до Європейського суду з прав людини пов'язані з недосконалим механізмом розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, рішенням у справі «М.Р. та інші проти Болгарії» Європейський суд з прав людини визнав порушення відповідачем, оскільки законодавство, судова практика та проведення розслідування в справі були недосконалими[291].

Не залишилася осторонь уваги Європейського суду з прав людини щодо розглядуваної проблематики й наша держава, що була відповідачем у справі «М. С. проти України». Попри те, що ця справа стосувалася визначення місця проживання дитини, у ній розглядали й питання порушення статевої свободи та недоторканості. Європейський суд з прав людини визнав досудове розслідування справи щодо сексуального насилля над дитиною, яка потерпала від натиску та поведінки співмешканця матері, неналежним і неефективним. У рішенні за цією справою Європейський суд з прав людини зазначив про численні порушення Україною взятих за Конвенцією зобов'язань у зв'язку з неефективністю досудового розслідування: воно не було ретельним, що підтверджували численні направлення на додаткове розслідування після скасування рішень про закриття справи; запізнілим, оскільки певні слідчі дії, зокрема судово-психіатрична експертиза, за результатами якої експерти дійшли

[290] Рішення Європейського суду з прав людини по справі «O'Keeffe v. Ireland». URL: https://cutt.ly/xjvw2eZ.

[291] Рішення Європейського суду з прав людини по справі «M.C. v. Bulgaria». URL: https://cutt.ly/bjvwFPC.

висновку, що дівчинка могла давати правдиві показання (визнавши, що через вік вона не розуміла значення того, що відбувалося), було проведено майже через 2 роки після події, однак для таких зволікань не було виправдань; тривалість розгляду справи була надмірною[292].

Проаналізувавши практику Європейського суду з прав людини, можна дійти висновку, що не є винятком випадки, коли на державу покладають відповідальність за прогалини в національному законодавстві. Такі прогалини спричиняють недоліки правозастосування, які не дають змоги дітям відчути цілковитий захист своїх прав та їх охорону.

Доходимо закономірного висновку, що охорона прав дітей, забезпечення їх статевої свободи та недоторканості охоплюють і здійснення превентивних заходів, що мають на меті попередження та недопущення вчинення правопорушення, а за умови його вчинення – забезпечення його законного й ефективного розслідування з метою забезпечення завдань кримінального провадження та створення ефективної системи кримінального судочинства.

Основою є створення досконалої системи правового регулювання дотримання правового статусу дитини, регламентації процесу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей згідно з міжнародними стандартами.

Рішення Європейського суду з прав людини обов'язково мають бути враховані в кримінальному провадженні щодо дітей, адже їх прецедентний характер поширюється на всі держави, що визнали (ратифікували) Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Зокрема, суд у відповідних рішеннях сформулював позиції щодо заборони катування, нелюдського поводження чи покарання, дотримання таємниці особистого життя людини, дотримання принципу невинуватості, забезпечення розгляду справи протягом розумного строку тощо.

[292] Рішення Європейського суду з прав людини по справі «M.S. v. UKRAINE». URL: https://cutt.ly/cgk9fW8.

У контексті розгляду національної судової практики та її впливу на формування правових засад криміналістичної методики щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно дослідити практику Конституційного Суду України, який має виключне право на надання офіційного тлумачення Конституції та законів України. Рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення мають обов'язковий характер для всіх фізичних і юридичних осіб, а також органів державної влади й місцевого самоврядування на території України. Конституційний Суд України здійснює інтерпретаційну діяльність не тільки в межах спеціальної процедури, а й під час ухвалення рішень про відповідність Конституції України, законів України, підзаконних нормативно-правових актів. У мотивувальній частині цих рішень можуть міститися правотлумачні положення, у яких висвітлено зміст відповідних норм Конституції України та юридичних актів, конституційність яких перевіряли. Правотлумачні положення Конституційного Суду України в літературі називають правовими позиціями, що мають офіційний, загальнообов'язковий, нормативний характер. Правові позиції Конституційного Суду України є не «звичайними» судовими прецедентами, а прецедентами тлумачення, що становлять зразок інтерпретації відповідних положень законодавства, який є обов'язковим під час вирішення всіх аналогічних справ.

Практику судів загальної юрисдикції в Україні, попри її поширеність, офіційно не визнано джерелом права. Проте нижчі судові інстанції завжди намагаються застосовувати практику вищих судів під час вирішення аналогічних справ, оскільки інакше їх вироки та рішення можуть бути скасовані в апеляційному чи касаційному порядку. Отже, судова практика вищих судових інстанцій є орієнтиром як для нижчих судів, так і для інших правозастосовних органів.

Слід акцентувати на важливому значенні напрацьованої практики Верховного Суду України у формі відповідних постанов Пленуму. Зокрема, постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2005 року № 5

«Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»[293] надає роз'яснення щодо правозастосування під час досудового розслідування та судового розгляду за фактами вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Також урегулюванню низки проблемних питань присвячена постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства»[294].

Нині серед юристів тривають дискусії щодо значення практики Верховного Суду України в нинішній системі джерел права. Із цього приводу Голова Верховного Суду України 2013–2017 років Я. Романюк зауважив, що 2010 року Україна відмовилася від інституту практики Верховного Суду України, слідуючи європейським стандартам функціонування судових систем. Однак протягом десятиліття законодавець і практика так і не змогли створити подібний дієвий інструмент забезпечення єдності судової практики. Тому є сенс повернути цей спосіб. Він має бути модернізованим з огляду на сучасні виклики та стандарти судових систем, які поширені в Європі. Постанови Пленуму Верховного Суду в жодному разі не повинні бути нормативним актом, мати силу джерела права й обов'язковий характер. Вони мають бути за своєю суттю справді узагальненням судової практики, ґрунтовним і детальним, а викладені в них висновки – рекомендацією і для судів, і для учасників справ щодо правозастосування, з переконливими й навіть розлогими поясненнями[295].

---

[293] Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2005 р. № 5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text

[294] Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 берез. 2008 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/v0002700-08.

[295] Гвоздецький А., Романюк Я. Практична необхідність. URL: https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/.

Нині можна констатувати, що постанови Пленуму Верховного Суду України мають важливе значення в системі наукового та навчально-методичного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Урахування рішень Верховного Суду України під час правозастосування дає змогу, використавши набутий досвід, застосувати його під час прийняття правових рішень за сучасних умов у чинній системі права.

Отже, криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має ґрунтуватися на неухильному дотриманні норм міжнародного й національного законодавства.

Положення кримінального права, що встановлюють караність суспільно небезпечних діянь, є визначальними для виокремлення окремих методик розслідування й орієнтиром для визначення предмета доказування щодо конкретних видів кримінальних правопорушень. Зміни до розділу IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості», КПК України, відомчих нормативно-правових актів, ратифікація Верховою Радою України нових міжнародних договорів у цьому напрямі актуалізували необхідність формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей з огляду на них.

Слід спрямувати увагу й на нове джерело права, яке має бути враховано під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, – практику Європейського суду з прав людини.

Необхідність опрацювання та врахування в кримінальному провадженні рішень Європейського суду з прав людини передбачена новим кримінальним процесуальним законодавством України. Визначено, що принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовують з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 2 ст. 8; ч. 5 ст. 9 КПК України).

Отже, в умовах сьогодення важливим завданням є узгодження правових засад кримінального провадження з міжнародними договорами України, рішеннями Європейського суду з прав людини.

1.3. Методологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей охоплене предметом криміналістики й належить до її актуальних завдань, ґрунтується на методологічній основі науки криміналістики. Завдання криміналістики визначають її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами й засобами справі боротьби зі злочинністю[296], яка нині не обмежується кордонами держави, має транснаціональний характер. Отже, рівень формування методологічних основ криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей потребує залучення системи методів наукового пізнання для виконання поставлених завдань з огляду на предмет дослідження. Ця обставина позначається на методології наукового пізнання, що має ґрунтуватися на загальнонаукових засадах, а також ураховувати особливості пізнання під час вирішення окремих проблемних питань правозастосовної діяльності в окресленій сфері.

Методологія (гр. *methodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання; *logos* – наука, знання) – це: 1) вчення про методи пізнання й перетворення світу;

[296] Шепітько В. Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового слідства. *Вибрані твори.* Харків : Апостиль, 2010. С. 16.

2) сукупність прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання[297].

Методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на підставі яких здійснюють дослідження та вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження.

Методологія виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягають певної науково-дослідної мети; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, яке вивчають; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання. Такі ознаки поняття «методологія», що визначають її функції в науці, дають підстави для висновку про те, що методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища[298].

Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей потребує залучення інноваційних засобів, методів, прийомів правоохоронної діяльності, використання в доказуванні нових джерел криміналістично значущої інформації, залучення до взаємодії широкого кола суб'єктів, розроблення адаптованих до потреб дитини тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Зазначені й інші обставини активізують нові криміналістичні дослідження, сприяють реалізації інтеграційної функції криміналістики, яка, використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує їх до виконання окремих завдань розслідування кримінальних правопорушень, трансформує в

[297] Словник іншомовних слів / за ред. член-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ : УРЕ, 1977. С. 430.

[298] Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2008. С. 56.

правоохоронну практику й адаптує до реалізації завдань кримінального провадження.

Основним предметом пізнання щодо криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є кримінальне правопорушення. Криміналістика вивчає злочин саме з позицій його механізму, тобто діяльнісний аспект. З іншого боку, предметом пізнання є діяльність з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, що вирізняється складністю реалізації поставлених завдань, потребує забезпечення відповідними криміналістичними рекомендаціями.

Отже, методологія криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей спрямована на пошук шляхів розв'язання ключової проблеми, яка полягає в суперечності між двома видами діяльностей – злочинною та правоохоронною, задля розслідування кримінальних правопорушень. Ці два види діяльності реалізують різні суб'єкти з протилежною метою, використовуючи необхідні для їх досягнення методи, засоби, прийоми діяльності. Дослідження таких протилежних видів діяльностей належить до предметної сфери науки криміналістики, для чого залучають низку методів наукового пізнання[299].

Ми поділяємо позицію М. В. Костицького, згідно з якою нині вченому під час дослідження не варто обмежуватися, а слід користуватися натуралістичною, психологічною, феноменологічною, діалектичною, екзистенціоналістською, структуралістською, герменевтичною (і лише потім – нормативістською) методологією або творити на їх базі власну методологію наукового юридичного пізнання[300].

---

[299] Чорноус Ю. М. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2017. № 1 (13). С. 63–76.

[300] Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2016. № 1 (11). С. 28.

Слушною видається думка щодо необхідності розроблення спеціальної методології наукового пізнання для дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, однак на підґрунті наявного, напрацьованого дослідниками, методологічного інструментарію.

У цьому контексті ієрархічна методологічна система криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей матиме такий вигляд:

1) філософські принципи, до яких належать принципи взаємозв'язку, розвитку, цілісності, системності, детермінізму, принципової пізнаваності світу тощо;

2) закони й категорії діалектики та логіки, які виконують гносеологічну і методологічну функції;

3) загальнонаукові принципи, до яких належать принципи об'єктивності, обґрунтованості наукових висновків, обов'язковості доведень розуму, міровизначеності тощо;

4) загальнонаукові методи, серед яких аналітичний, історичний, порівняльний, структурний тощо;

5) міждисциплінарні та дисциплінарні методи, зокрема тестування, анкетування, спектральний аналіз, юридично-догматичний, трасологічний методи тощо;

6) закони, категорії, поняття окремих наук, які виконують методологічну функцію та є інструментом дослідження[301].

Передусім слід визначити конкретні методи наукового пізнання як систему принципів, правил, норм, прийомів отримання та систематизації нових знань про об'єктивну й суб'єктивну реальність. У діяльнісному, процедурному тлумаченні метод є послідовністю дій, що спрямовані на досягнення пізнавальної мети, тобто отримання та систематизацію нових знань. У

[301] Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 38.

праксеологічному контексті метод «дисциплінує» пошук істини, дає змогу рухатися до пізнавальної мети найкоротшим і найефективнішим шляхом[302].

Широке коло поставлених завдань обумовлює відповідний підхід до методології дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що, зокрема, відображається в застосовуваних методах.

Розпочнемо з розгляду діалектичного методу, який є всезагальним, щодо нашого предмета дослідження має фундаментальне значення.

Діалектичний метод пізнання має власну структуру, яка охоплює принципи, закони, категорії, що відображають найзагальніші тенденції універсального процесу розвитку в будь-яких сферах суспільного й державного життя[303]. Діалектичне висвітлення предмета й об'єкта дослідження сприяє чіткому визначенню системи загальних і спеціальних методів пізнання, збалансоване співвідношення яких суттєво позначається на результатах дослідження.

Трактування деяких категорій діалектики щодо окремої галузі знань, слушно зазначає В. О. Коновалова, можна простежити на прикладі цих категорій стосовно процесу розслідування злочинів, який за своєю суттю є процесом пізнання. Розслідування злочинів також має пізнавальний характер. Його специфіка полягає в тому, що пізнання в цій царині людської діяльності здійснюють у формі доказування[304]. За своєю гносеологічною сутністю пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень тотожне пізнанню загальному. Пізнання в цьому процесі підлягає загальним законам гносеології. Закони й категорії матеріалістичної діалектики в цій сфері, як і в інших царинах, є єдино науковим методом пізнання. Діалектика в пізнанні

---

[302] Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 33.

[303] Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. С. 204.

[304] Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-правового циклу). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2012. №1 (68). С. 190.

конкретного (у процесі розслідування кримінальних правопорушень) виявляється у сходженні від живого споглядання (почуттєвого пізнання) до абстрактного мислення (логічного пізнання)[305].

Для криміналістики важливе значення мають зв'язки з діалектичною логікою і насамперед з такою концептуальною категорією філософії, як відображення. Ця категорія формує філософський, теоретичний і практичний фундамент криміналістики.

На нашу думку, важливими для криміналістики є положення діалектики про здатність матерії до відображення, взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можливий аналіз найрізноманітніших форм відображення: від найпростіших, пов'язаних із контактною взаємодією підозрюваного та потерпілого, і до психофізіологічних, коли факти й обставини фіксуються у свідомості дитини, тож необхідні спеціальні методи та прийоми, щоб долучити цю «ідеальну» інформацію до кримінального провадження.

Діалектичний метод учені визнають всезагальним, однак він не є єдиним методом пізнання, на його підставі формуються інші наукові методи нижчого ступеня узагальненості – загальнонаукові й спеціальні методи окремих наук[306].

Визнаючи теоретико-формувальне, всезагальне значення діалектичного методу для розроблення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, під час здійснення наукового дослідження важливе значення мають загальнонаукові (застосовувані в різних галузях наукового знання) методи наукового пізнання. Загальнонауковий рівень методології формують структура і зміст окремих галузей знань, зокрема в їх сукупності. Наявність цього рівня зумовлена тим, що явища об'єктивного світу є

[305] Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-правового циклу). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2012. № 1 (68). С. 190–191.

[306] Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА ; НОРМА-ИНФРА, 2001. С. 31.

нескінченно різноманітними й мають загальні властивості, закономірності розвитку[307].

Для побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей залучають низку загальнонаукових методів, серед яких: аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, конкретизація, узагальнення, аналогія, ідеалізація, формалізація. Розглянемо їх детальніше.

Передусім це загальнологічні методи та прийоми, а саме:

1) аналіз і синтез. Аналіз – розчленування об'єкта на складові з метою самостійного їх дослідження. Синтез – об'єднання раніше виокремлених частин об'єкта в єдине ціле. Залежно від аспектів дослідження існують такі види аналізу й синтезу: структурний, функціональний, інформаційний, параметричний[308];

2) індукція і дедукція. Індукція – логічний метод дослідження, пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експериментів і рухом думки від одиничного до загального. Виокремлюють такі види індуктивних узагальнень: навчальна (популярна) індукція, повна індукція, наукова індукція. Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге – процес логічного висновку, тобто переходу за певними правилами логіки від деяких пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків)[309];

3) абстрагування – уявне відокремлення об'єкта від зв'язків з іншими. Під час абстрагування відбувається відокремлення суттєвого від випадкового, відкидання другорядних ознак, які ускладнюють проведення дослідження.

---

[307] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 161–162.

[308] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 161–162.

[309] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 165.

Види абстракцій: абстракція ототожнення, ізолювальна абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійсненності[310];

4) конкретизація – це метод наукового пізнання, за допомогою якого визначають істотні зв'язки, властивості й відношення предметів або явищ;

5) узагальнення – поширення загальних ознак групи об'єктів на всі об'єкти множини;

6) аналогія – умовивід, у якому на підставі подібності об'єктів за одними ознаками доходять висновку про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками;

7) ідеалізація – утворення понять, реальні прототипи яких може бути вказано приблизно;

8) формалізація – відображення знання про об'єкти в знаково-символічному вигляді;

9) моделювання – це метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, схожим на нього (моделлю)[311]. Теоретично важливим і практично значущим є використання методу моделювання, адже моделі застосовують як ідеальні, так і матеріальні. Формуючи концепцію судочинства, дружнього до дитини, у межах якої здійснюють розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, використовують саме процес моделювання – правових, теоретичних і праксеологічних засад розроблюваного інституту. Експеримент є методом наукового пізнання, що поєднаний з моделюванням;

10) експеримент – метод дослідження, який передбачає проведення дослідів для відтворення явищ у штучно створених аналогічних умовах. Головне в експерименті – це серія дослідів у різних варіантах. Може мати на меті підтвердження або спростування гіпотези, встановлення сутності явища

[310] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 166.

[311] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 167–173.

тощо[312]. Використання методу експерименту в практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можна проілюструвати на прикладі проведення такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент, організаційно-тактичні засади якої буде висвітлено в подальших розділах роботи.

Іноді виокремлюють математичні методи (методи математичної статистики, теорії ймовірності, геометричного та графічного аналізу, вимірювання та рахування), які мають важливе значення в криміналістиці[313].

У межах здійснюваного дослідження з метою отримання обґрунтованих результатів, забезпечення репрезентативності висновків необхідним є застосування системи емпіричних методів дослідження, зокрема:

– спостереження – цілеспрямоване пасивне вивчення предметів, що ґрунтується переважно на даних, отриманих через органи чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення);

– вимірювання – спостереження, яке фіксує не тільки якісні, а й кількісні характеристики об’єктів і явищ. Для цього необхідними є масштаби, еталони, правила, пристрої вимірювання;

– експеримент – активне й цілеспрямоване втручання в перебіг досліджуваного процесу, відповідна зміна досліджуваного об’єкта або його відтворення в спеціально створених і контрольованих умовах, що визначені метою експерименту;

– порівняння – пізнавальна операція, що виявляє спільні й відмінні риси об’єктів (або ступенів розвитку одного й того самого об’єкта), тобто їх тотожність і відмінність. Вирізняють «Case-study» порівняння, бінарні порівняння, крос-темпоральні порівняння;

---

[312] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / [редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.]. Харків : Право, 2018. С. 216.

[313] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / [редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.]. Харків : Право, 2018. С.461, 471.

– описання – пізнавальна операція, що полягає у фіксації результатів досвіду (спостереження або експерименту) за допомогою певних систем позначення, прийнятих у науці[314].

Новими в методології криміналістичного наукового дослідження є евристичні методи.

Найважливішим з-поміж механізмів наукової творчості й одночасно евристичним методом наукового пізнання є інтуїція – особлива форма стрибка від незнання до знання, переривання поступовості руху думки, переплетіння логічного й психічного механізмів мислення людини, стрибок від вихідних даних до результату; спроможність прямого бачення істини без її попереднього логічного обґрунтування[315].

Значущість використання методу інтуїції під час розслідування кримінальних правопорушень обґрунтовано в працях В. О. Коновалової, М. І. Панова[316].

До евристичних належить метод евристичних питань, знаний також як метод «ключових питань». Метод евристичних питань доцільно застосовувати для збору додаткової інформації в умовах проблемної ситуації чи впорядкування вже наявної інформації в процесі виконання наукового завдання.

Також евристичними методами, перспективними й інноваційними під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є: метод багатовимірних матриць; метод вільних асоціацій; метод інверсії; метод уявного (мисленнєвого) експерименту; метод мозкового штурму; метод експертних оцінок тощо[317]. Особливості практичної реалізації зазначених

---

[314] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 155–160.

[315] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 174.

[316] Коновалова В. О, Панов М. І. Інтуїція: поняття і роль у судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1 (16). С. 180–188.

[317] Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. С. 175–176.

методів буде висвітлено під час аналізу тактики слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Слід акцентувати на значенні спеціальних методів наукових досліджень, а саме спеціально-правових методів дослідження (порівняльно-правового, історико-правового, догматичного, системно-структурного, системного аналізу).

Для нашого дослідження, відповідно до поставленої мети й завдань, значущим є порівняльно-правовий (компаративістський) метод. Застосування порівняльно-правового методу під час побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є необхідним для пізнання особливостей правового регулювання та правозастосовної діяльності в окресленій сфері в практиці іноземних держав. Порівняльно-правовий метод, поряд з іншими методами (системного аналізу, системно-структурного), надає можливість виявити проблемні питання, запропонувати шляхи їх вирішення шляхом залучення успішного досвіду іноземних держав, практики використання допомоги міжнародних організацій. Використання цього методу сприяє ефективному опрацюванню досвіду правоохоронних органів нашої держави, порівнянню його з практикою іноземних держав і тенденціями розвитку світової спільноти.

Принципово зауважити про необхідність розрізнення методів теоретичного наукового пізнання та методів практичної діяльності. Зокрема, під час опису криміналістичних методів пізнання в літературі припускаються суттєвого недоліку, який полягає в змішуванні методів наукового і практичного пізнання. Обидва види пізнавальної діяльності ґрунтуються на використанні одних і тих самих філософських, загальнонаукових і конкретно-наукових методів. Водночас використовують і методи, обумовлені спрямуванням завдань, що реалізує суб'єкт пізнання. Тобто слід розрізняти методи пізнання, які застосовують криміналіст-науковець і криміналіст-слідчий[318].

[318] Волобуєв А. Ф. Про методи криміналістики. *Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів :* зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. Київ, 2010. С. 28.

Необхідність розмежування методів науки (наукового пізнання) і методів практики (практичного пізнання) має важливе значення під час формування теоретичних положень криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й недоторканості дітей, практичних рекомендацій, а також забезпечення нерозривного зв'язку теорії та практики.

Слід додати, що процес пізнання істини в розслідуванні та судовому розгляді, зазначає В. Ю. Шепітько, підпорядкований загальним закономірностям з огляду на певні особливості. Розкриття та розслідування злочинів є окремим випадком пізнання об'єктивної дійсності. Розслідування злочинів і розгляд кримінальних справ у суді мають ретроспективний характер. Слідчий або суд вивчають подію злочину за допомогою відбитків, залишених на місці події, речових доказів, показань свідків, висновків експертиз. Відображення злочинів у матеріальних або ідеальних слідах має певний ступінь повноти або фрагментарності. Процес пізнання під час розслідування злочинів відбувається в установленій законом процесуальній формі, з дотриманням процедури збирання доказів, конструюванням версій, використанням засобів доказування. Встановлення істини під час розслідування обмежене часом, строками, визначеними законодавством[319].

Отже, у контексті зазначеної вище тези слід уточнити, що методологічний рівень опрацювання криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей не має обмежуватися лише процесом досудового розслідування, а повинно охоплювати судовий розгляд, під час якого здійснюють остаточне пізнання події кримінального правопорушення, і криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має кінцевою метою досягнення завдань кримінального провадження, що можливо лише за умови остаточного усвідомлення та опрацювання справи по суті.

[319] Шепітько В. Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового слідства. *Вибрані твори.* Харків : Апостиль, 2010. С. 30–31.

Специфіку формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можна з'ясувати під час застосування спеціальних методів криміналістики.

Спеціальні методи криміналістики використовують безпосередньо для виконання її завдань. Система спеціальних методів криміналістики охоплює дві групи методів:

1. Власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика; техніко-криміналістичні методи (методи дактилоскопії, трасології, судової балістики); методи організації розслідування, планування проведення слідчих (розшукових) дій тощо).

2. Методи інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, антропології, антропометрії, психології, кібернетики тощо), пристосовані для виконання криміналістичних завдань. Однак така трансформація не є простим пристосуванням, це якісне перетворення методу, що здійснений саме в криміналістиці за рахунок інтеграції природничо-наукових, технічних і криміналістичних знань[320].

Джерелом формування методів криміналістики є природні й технічні науки, а також слідча, судова та експертна практика. У криміналістиці активно застосовують фізичні методи, адаптовані до завдань криміналістики (спектральний аналіз, дослідження в невидимих променях спектру, застосування радіоактивних ізотопів), а також хімічні, біологічні, ґрунтознавчі тощо.

Аналогічно спеціальні методи криміналістики може бути поділено на:

1) методи науки криміналістики;

2) методи практичної діяльності (які безпосередньо використовують оперативно-розшукові працівники, слідчі, прокурори, судді, експерти й інші суб'єкти, залучені до виконання завдань кримінального провадження).

---

[320] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 68.

Методи криміналістики застосовують завжди комплексно.

Отже, методологічні засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей та судового розгляду відповідних кримінальних проваджень ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження, ураховують спеціальні прийоми реалізації методів наукового дослідження, що пристосовані до науки криміналістики, мають сприяти в розв'язанні завдань криміналістичних досліджень і реалізації потреб практичної правозастосовної діяльності.

1.4. Праксеологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Одним із важливих напрямів забезпечення боротьби з кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є розроблення дієвої криміналістичної методики їх розслідування.

Ця криміналістична методика має будуватися як комплексна, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки. Вони теоретично та практично втілюються у всіх структурних елементах зазначеної криміналістичної методики – від криміналістичної характеристики до криміналістичної профілактики.

Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має ґрунтуватися на міцному фундаменті – напрацюваннях провідних учених, які у своїх працях визначили основи криміналістичної методики як структурної частини науки криміналістики, частини навчальної дисципліни й системи криміналістичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень.

Однак за змістом цього підрозділу ми акцентуємо увагу на формуванні діяльнісного підходу до криміналістичної методики й висвітлимо праксеологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Слід зазначити, що праксеологія – це наука, яка встановлює норми, принципи й закони ефективної діяльності, продуктивної роботи, результативності праці. Появу й становлення цієї галузі знань розглядають як розвиток ідеї ефективної, раціональної та досконалої діяльності людей[321].

Праксеологія як основа криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи забезпечує діяльнісний підхід у криміналістиці та гарантує практичне значення розроблюваної криміналістичної методики. Адже завдання праксеології спрямоване на знаходження загальних законів будь-якої людської діяльності та виявлення на цій підставі найзагальніших її правил. Праксеологія концентрує увагу на дослідженні раціональної діяльності для підвищення її ефективності[322].

Позицію стосовно того, що криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей повинна мати практичне спрямування, поділяють учені-криміналісти. З цього приводу Б. В. Щур зауважував, що змістовну частину криміналістичної методики становлять методичні рекомендації, які є комплексами взаємопов'язаних типових порад, апробованих слідчою практикою, і пропонованих до застосування в розслідуванні окремих видів злочинів, що спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності[323].

---

[321] Романовська Л. І. Праксеологічний підхід: теоретико-методологічні аспекти. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 25. Т. 2. С. 158. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_2/33.pdf.

[322] Романовська Л. І. Праксеологічний підхід: теоретико-методологічні аспекти. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 25. Т. 2. С. 157–161. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_2/33.pdf.

[323] Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. С. 8–9.

На думку В. О. Коновалової, методика розслідування в практичному значенні має забезпечити слідчого необхідними науковими рекомендаціями, що сприяють прийняттю своєчасних правильних рішень з визначення напрямів і конкретних засобів досягнення істини в кожній справі[324].

Важливо, що кожна окрема методика як певна програма розслідування має вибудовуватися на таких методологічних засадах: 1) предмет методики розслідування злочинів обумовлений особливостями криміналістичної характеристики; 2) зміст кожної методики визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів, що мають певну специфіку на різних етапах розслідування і кожен із них характеризується кваліфікаційними, процесуальними, оперативно-розшуковими, організаційно-управлінськими, профілактичними завданнями; 3) криміналістична методика ґрунтується на алгоритмах і програмах проведення слідчих і процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів та їх комплексів (тактичних операцій), спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування[325].

Учений В. В. Тіщенко зауважує про тісну залежність між принципами розроблення окремих методик і визначенням структури останніх, що не завжди враховують у літературі. Науковець пропонує принципи побудови окремих методик розслідування, що дають змогу сформувати їх структуру відповідно до таких елементів: 1) криміналістичний аналіз відповідної категорії злочинів (їх криміналістична класифікація та характеристика); 2) обставини, що підлягають з'ясуванню й установленню; 3) аналіз та оцінювання вихідних ситуацій на перевірочному етапі розслідування; 4) типові слідчі ситуації, типові версії, завдання та засоби їх перевірки та реалізації (криміналістичні програми) на перевірочному й початковому етапах розслідування; 5) слідчі ситуації, завдання та програми їх виконання на подальшому й заключному етапах розслідування; 6) тактичні та організаційні особливості проведення слідчих дій і тактичних

[324] Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Актуальные проблемы тактики и методики расследования преступлений. *Вибрані твори.* Харків : Апостиль, 2012. С. 245.

[325] Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. С. 374.

операцій[326]. Ці елементи деталізують і наповнюють відповідним змістом за кожною конкретною методикою розслідування.

Подія злочину, як і будь-яке явище об'єктивної дійсності, є індивідуальною та неповторною. Тому її пізнання також вирізняється специфічними індивідуальними рисами. Водночас кожен злочин та особливості проведення досудового розслідування мають повторювані ознаки, що своєю чергою є основою формування та розроблення типових прийомів розслідування як загалом, так і щодо однорідних за криміналістичною характеристикою злочинів[327].

У криміналістичній методиці розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розроблюють і рекомендують до застосування не тільки певні методи, засоби і прийоми діяльності, а й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними та державними органами тощо. Такі рекомендації є програмами розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією та визначають коло завдань, які реалізують за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого.

Тобто йдеться про формування технологічного підходу в криміналістиці й побудову криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей за цим критерієм. На думку В. В. Тіщенка, виникнення технологічного підходу в криміналістиці обумовлено перебігом її становлення та розвитку. Активізувавши процес формування цілісного підходу, що полягає в принципово новому напрямі виконання складних криміналістичних завдань,

[326] Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Т. XIX. С. 375.

[327] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 567.

технологічний підхід у криміналістиці нині набуває особливого методологічного значення. Водночас технологічний підхід – це якісно нова форма наукового пізнання та функціонування складних систем – злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів[328].

Технологічний підхід у криміналістиці призначений передусім для дослідження складних процесів злочинної діяльності, а також стратегії діяльності з розслідування злочинів. Водночас з позицій технологічного підходу можна розглядати цілеспрямовані, послідовні процеси, пов'язані із виконанням окремих техніко-криміналістичних і тактичних завдань. Розроблення технологічного підходу дає змогу розглянути різні процеси в слідчій та експертній діяльності з позиції ефективності та доцільності застосування програмування, а також послідовності їх запровадження[329].

Застосування технологічного підходу під час побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, на нашу думку, є невід'ємною складовою праксеологічних основ дослідження криміналістичної методики й забезпечує її практичне спрямування, оскільки надає чіткий алгоритм дій суб'єктам правозастосування за умов певних слідчих ситуацій.

Отже, саме за змістом криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей як особливого розділу науки криміналістики аналізують накопичений досвід слідчої, експертної, судової практики, відшукують найефективніші прийоми, методи й засоби виявлення, розслідування та попередження відповідних кримінальних правопорушень. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, інших

---

[328] Тіщенко В. В. Технологічний підхід як інноваційний напрямок у розвитку криміналістичної науки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2015. № 2. С. 316–318. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/187/171.

[329] Тіщенко В. В. Технологічний підхід як інноваційний напрямок у розвитку криміналістичної науки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2015. № 2. С. 321. http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/187/171.

компетентних суб'єктів, що залучені до кримінального провадження, – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Потреби слідчої, судової та експертної практики слугують основою для пізнання злочинної діяльності щодо вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, закономірностей її виявів, а також досвіду правоохоронної діяльності; під час практичної діяльності здійснюють перевірку розроблених криміналістичних рекомендацій; практика є замовником щодо розробки й удосконалення окремих видових методик розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей; практичні працівники можуть пропонувати нові, започатковані на практиці, засоби, прийоми та методики для їх опрацювання з навчально-методичною метою. Під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливо зібрати та опрацювати статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України; опрацювати дані за результатами вивчення кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснювали за ст. 152–156-1 КК України; проанкетувати слідчих органів Національної поліції, експертів Експертної служби МВС України, суддів судів загальної юрисдикції. Емпіричну вибірку слід провести зі всіх регіонів України, що забезпечить репрезентативність отриманих висновків.

Джерелом розвитку криміналістичної методики є залучення досягнень інших наук (природничі, гуманітарні тощо), а також здобутки нових криміналістичних досліджень за напрямом загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки й тактики. Цей процес реалізується у двох основних формах: по-перше, створення нових техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів та методів зумовлює необхідність розроблення або уточнення криміналістичних рекомендацій щодо їх застосування в процесі розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; по-друге, потреби практичної діяльності (поява нових способів вчинення та приховання

кримінальних правопорушень) визначають потребу вдосконалення наявних або розроблення нових криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій[330].

Положення кримінального права, що встановлюють караність суспільно небезпечних діянь, є визначальними для виокремлення методик розслідування та орієнтиром для визначення предмета доказування щодо конкретних видів кримінальних правопорушень. Зокрема, поява нових видів кримінальних правопорушень (спершу в реальному житті, а потім у вигляді кримінально-правових заборон) ставлять перед криміналістикою завдання щодо розроблення таких методик розслідування.

Перелік кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей визначено в розділі IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» зазнав змін, і нині йдеться про злочинні діяння, визначені ст. 152 КК України «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей». Норми КК України, що визначають кримінальну караність відповідних злочинних діянь, є визначальними в контексті нашого дослідження.

У науковій та навчально-методичній літературі пропонують різні класифікації криміналістичних методик.

Зокрема, за результатами дослідження В. А. Журавля, застосовуючи багатовимірний підхід до розподілу криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, запропоновано таке впорядкування їх за вертикаллю та горизонталлю:

1) базова методика;

2) прості (одиничні) методики – видові, підвидові (мікрометодики);

3) ускладнені (групові) методики – родові, міжродові, комплексні[331].

[330] Cherniavskyi S., Chornous Yu., Tsymbal P., Samodin A, Reznik N. Areas of forensic methodology development in Ukraine. Journal of Advanced Research in Dynamics and Control Systems. 2020. Vol. 12, Special Issue 7. P. 419–427. doi: 10.5373 / JARDCS / V12SP7 / 20202124.

Питання класифікацій криміналістичних методик є дискусійним, і в прихильників кожного підходу є власні аргументи.

На думку В. М. Малюги, деякі методики розслідування мали б охоплювати такі основні розділи (складові): криміналістична характеристика відповідного виду злочину; типові слідчі ситуації на стадії виявлення злочину й етапах його розслідування; криміналістичні питання початку кримінального провадження; закономірності організації та планування розслідування; слідчі версії, обставини, що підлягають з'ясуванню; алгоритм слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, зумовлений завданнями типових слідчих ситуацій; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій); забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні й особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян тощо[332].

Аналіз наукових праць засвідчує, що нині в працях учених є певна єдність у визначенні основних структурних елементів криміналістичної методики. Однак деякі автори також вносять пропозиції стосовно доповнення структури. Наприклад, С. В. Бондар зауважує про криміналістичне значення виокремлення в структурі комплексної криміналістичної методики розслідування злочинів організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав[333].

Стосовно виокремлення В. М. Малюгою такого структурного елементу криміналістичної методики, як «забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні й особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями

---

[331] Журавель В. А. Окремі методики у структурі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. 2015. Вип. № 1. С. 196–197. (Серія «Юридична»). URL: file:///D:/Docs/Downloads/nvlkau_2015_1_20.pdf.

[332] Малюга В. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємництво, господарство і право.* 2015. № 8. С. 64–65.

[333] Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. С.12.

громадян»[334], і С. В. Бондарем «організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав»[335], слід висловити певні міркування.

Передусім проаналізуємо тлумачення поняття «взаємодія» у правоохоронній діяльності. На думку О. М. Бандурки, підрозділи МВС України здатні виконувати свої завдання щодо протидії злочинності не ізольовано, а у взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів, використовуючи їхні можливості[336].

Взаємодію Г. А. Матусовський розглядає як узгоджену діяльність різних ланок однієї чи декількох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими втратами сил, засобів і часу[337]. Взаємодія, вважає В. П. Корж,– це спільне співробітництво з метою об'єднання зусиль у виконанні загальних завдань боротьби зі злочинністю[338].

Отже, взаємодія слідчого та компетентних представників державних, правоохоронних органів, міжнародних і громадських організацій, окремих громадян є невід'ємною складовою процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень, що полягає у формуванні спільного плану дій протягом усього процесу розслідування певного конкретного кримінального правопорушення, взаємної узгодженості та розподілу обов'язків кожного суб'єкта взаємодії залежно від його компетенції з метою швидкого, повного й усебічного з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Взаємодія учасників кримінального провадження, так само і зі сторони обвинувачення, має важливе значення в кримінальному провадженні; до

---

[334] Малюга В. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємництво, господарство і право.* 2015. № 8. С. 64–65.

[335] Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. С. 12.

[336] Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. С. 140.

[337] Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С. 158.

[338] Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами: руководство для следователей : науч.-практ. пособие. Харьков : Лицей, 2002. С. 199.

взаємодії зі слідчим залучають широке коло суб'єктів як на державному, так і на міжнародному рівнях. Однак видається недоцільним виокремлювати «взаємодію» як структурний елемент, адже вона реалізується на будь-якому етапі кримінального провадження, є його невід'ємною складовою, зокрема криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Ми поділяємо думку вчених, які обстоюють чотирирівневу класифікацію криміналістичних методик, серед них такі:

1. Видові криміналістичні методики (за видами кримінальних правопорушень). Під час визначення видових криміналістичних методик слід керуватися положеннями Особливої частини КК України.

2. Внутрішньовидові криміналістичні методики (підвиди чи різновиди, виокремлені з-поміж кримінальних правопорушень одного виду за криміналістично значущими ознаками. За таких умов криміналістична класифікація вирізняється більш диференційованим підходом, ураховує особливості кримінального правопорушення.

3. Міжвидові (або групові, комплексні) криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, у яких відображено рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних кримінально протиправних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. Спільність цих виявів зумовлена тим, що дії охоплені єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою та мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо.

4. Позавидові криміналістичні методики. Такі методики ґрунтуються на особливостях суб'єкта кримінального правопорушення, впливі чиннику часу, специфіці засобів вчинення кримінальних правопорушень тощо. Виокремлення зазначених методик пов'язано з тим, що одночасно з процесом диференціації наукового знання став розгортатися процес своєрідної інтеграції. Запропонована класифікація дає змогу не лише чітко виокремити

криміналістичні методики за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації методичних рекомендацій, а й визначити різні підходи до технології їх створення[339].

Закономірним є висновок, що криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей належить до міжвидових (або групових, комплексних) криміналістичних методик, об'єднана за кримінально-правовими (розділ IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи») і криміналістично значущими ознаками (спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення, утворювана слідова картина, особа злочинця тощо).

Тож слід з'ясувати питання, якими засадами слід керуватися, визначаючи поняття, структуру, завдання криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

На нашу думку, за основу слід прийняти наукові роздуми В. М. Шевчука про те, що під час формування окремої криміналістичної методики необхідно враховувати такі положення.

По-перше, окрема криміналістична методика має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично є інформаційно-пізнавальною моделлю, яку розробляють на підставі вивчення та узагальнення практики розслідування кримінальних правопорушень, відображає типове для всього масиву розслідуваних деліктів і містить науково обґрунтовані й апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації. Змістовне навантаження окремої криміналістичної методики засвідчує її інформативність.

По-друге, окремій криміналістичній методиці притаманна системність, що передбачає врахування системного характеру дій, заходів, методів, прийомів, засобів, методико-криміналістичних рекомендацій.

---

[339] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 574–575.

По-третє, таку окрему криміналістичну методику розробляють і впроваджують у практику, тож вона повинна бути представлена у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі взаємопов'язаних елементів, тобто мати певну структуру (структурованість).

По-четверте, окрема криміналістична методика передбачає певну форму викладення методико-криміналістичних рекомендацій, які пропонують у вигляді відповідних криміналістичних програм розслідування та судового розгляду та/або криміналістичних алгоритмів стосовно дій слідчого, детектива, прокурора, судді в певній слідчій та судовій ситуації, що виникає та потребує вирішення. Тобто це засвідчує наявність такої ознаки, як формалізованість.

По-п'яте, основу змісту окремої криміналістичної методики становлять комплекси впорядкованих і типізованих методів, прийомів, засобів та рекомендацій, яким притаманна технологічність.

По-шосте, окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень мають рекомендаційний характер для осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд, і спрямовані на підвищення ефективності й оптимізацію процесу кримінального провадження.

По-сьоме, розроблення та впровадження окремих криміналістичних методик має передбачати стійкий позитивний ефект у процесі їх реалізації, що спрямовано на підвищення якості, ефективності й результативності розслідування кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Тому криміналістичній методиці притаманна така ознака, як ефективність[340].

Визначені В. М. Шевчуком концептуальні теоретичні положення слід обрати за основу під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Отже, підґрунтям формування системи криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

[340]Шевчук В.М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). *Криміналістика:* традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. Харків : Право, 2020. С. 872–875.

недоторканості дітей є криміналістично значущі ознаки. Постає питання, що саме слід визначати як «криміналістично значущі ознаки», які є основою для формування криміналістичних методик розслідування.

Криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей випливають з аналізу змісту криміналістичної характеристики відповідних кримінальних правопорушень, її окремих елементів і кореляційних зв'язків між ними.

У науковій літературі висловлюють різні позиції щодо поняття, змісту та структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Для слідчих вона є особливим «банком даних», що містить різні види цінної довідкової криміналістичної інформації, необхідної для успішної організації та планування розкриття, розслідування та попередження кримінально караних діянь[341].

Дослідники засвідчують важливе дидактичне значення криміналістичної характеристики. Зокрема, криміналістичні характеристики видів і груп кримінальних правопорушень надають можливість у стислій формі, на кількох сторінках тексту, відобразити криміналістичну сутність певного виду або групи кримінальних правопорушень. Під час вивчення криміналістики такі відомості необхідні, і замінити типову криміналістичну характеристику в цьому значенні немає чим[342].

Криміналістичну характеристику злочину В. К. Весельський визначає як ґрунтовану на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізацію процесу розкриття та розслідування злочину[343].

---

[341] Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 302.

[342] Филиппов А. Г. Заметки на полях (о статьях Г. К. Захарова и С. Н. Чурилова). *Проблемы криминалистики. Избранные статьи*. М., 2007. С. 347.

[343] Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 114.

На думку М. В. Войчишеної, криміналістична характеристика – це сукупність взаємопов'язаних типових характеристик й ознак окремого виду кримінального правопорушення, отриманих на підставі аналізу багаторічної судової та слідчої практики, які мають взаємопов'язані властивості та в сукупності є моделлю кримінального правопорушення. Елементи криміналістичної характеристики – це складові структури досліджуваної категорії, які надають інформацію про видові ознаки кримінальних правопорушень, а саме: характеристику особи правопорушника й особи потерпілого, знаряддя, засоби та спосіб вчинення кримінального правопорушення, типову слідову картину й наслідки вчинення кримінального правопорушення. Водночас криміналістична характеристика має значення не тільки в теоретичному аспекті як наукова категорія методики розслідування окремих кримінальних правопорушень, а і як практична модель їх розслідування[344].

Криміналістичною характеристикою, зазначає В. А. Журавель, є модель, у якій на статичному рівні відображені кореляційні зв'язки її елементів[345].

Отже, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей охоплює систему криміналістично значущих ознак про спосіб вчинення (підготовки, безпосереднього вчинення, приховування) кримінальних правопорушень; обстановку та слідову картину кримінальних правопорушень; особу неповнолітнього потерпілого від кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості; особу підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. Зазначені елементи об'єднані кореляційними зв'язками, вивчення яких надає додаткове уявлення про криміналістично значущі ознаки

[344] Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 151. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152.

[345] Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : междуведом. наук.-метод. сб. Киев, 1995. Вып. 47. С. 63.

кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Доцільно спрямувати увагу на дослідження комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, тобто методики, що побудована шляхом поєднання кримінально-правової та криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень. Обґрунтовуючи наукові положення комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід керуватися такими концептуальними положеннями, які сформовані внаслідок вивчення теоретико-правових, методологічних і праксеологічних засад:

– створення цієї методики ґрунтується на різних складах кримінальних правопорушень (ст. 152 КК України «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей», що об'єднані в межах розділу IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», а також об'єднані за криміналістичними ознаками);

– предметом криміналістичної методики є закономірності не всієї злочинної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з посяганнями на дитину, її статеву свободу й статеву недоторканість, зі специфічним механізмом реалізації злочинної діяльності;

– підставою для розроблення цієї криміналістичної методики є вимоги світової спільноти, правової держави, правоохоронної практики, пов'язані з дотриманням міжнародних стандартів прав і свобод дитини;

– окремі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей тісно пов'язані в процесі доказування, що визначає специфіку висунення та перевірки версій, планування розслідування,

проведення окремих слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, їх комплексів тощо.

Необхідність створення комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей підтверджена практикою (на думку 98,6 % опитаних слідчих, 98,2 % експертів та 100 % суддів, додаток А).

Комплексна криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей структурно охоплює дві частини: загальні положення та методики розслідування окремих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Методики розслідування окремих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей формують на підставі таких засад: їх розробляють на основі алгоритмів і програм проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, а також їх комплексів (тактичних операцій), спрямованість і послідовність яких залежать від різних чинників, передусім ситуацій розслідування; їх предмет обумовлений особливостями криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень; їх зміст визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів, що передбачають комплекс кваліфікаційних, процесуальних, оперативно-розшукових, організаційно-управлінських, профілактичних завдань.

Отже, сучасний стан правоохоронної діяльності в боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зумовив необхідність реалізації криміналістикою комплексу актуальних завдань.

Одне з ключових питань знаходиться в розрізі праксеологічних засад дослідження, адже нині спостерігається невтішна тенденція «відставання» криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей від потреб практики. Про такий тривожний «сигнал» повідомили практики: лише

59,1 % опитаних слідчих, 57,9 % експертів, 45,7 % суддів (додаток А) засвідчили ефективність наявних на озброєнні в практиків криміналістичних рекомендацій.

Ідеться не лише про брак належних криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а й про упущення щодо висвітлення тих інноваційних підходів, які застосовують на практиці, потребують залучення за результатами вивчення ефективного іноземного досвіду, запровадження міжнародних стандартів кримінального судочинства, дружнього до дитини.

Визначаючи структуру криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід керуватися ключовими засадами криміналістичної методики й періодизації процесу розслідування кримінальних правопорушень. Вважаємо за доцільне обрати за основу підхід В. В. Тіщенка, який запропонував базову програму поетапного розслідування злочину незалежно від його виду, що містить такі алгоритми[346]:

– початковий етап розслідування:

1) аналіз отриманої інформації щодо сутності кримінально-релевантної події, виокремлення ознак, що вказують на певний вид злочину та створюють можливість здійснення його попередньої кваліфікації та визначення предмета й напряму розслідування;

2) аналіз вихідної інформації з метою віднесення події до певного типу, роду, виду, підвиду злочинів на підставі наукової криміналістичної класифікації, що дає змогу правильно обрати й застосувати відповідну методику розслідування або констатувати брак такої, визначити типові та специфічні ознаки конкретного злочину й застосувати метод евристичного програмування з використанням елементів моделі базової методики;

[346] Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2017. Т. XIX. С. 361–381.

3) використання даних криміналістичної характеристики відповідного виду злочинів, до якого належить розслідуваний злочин, що надасть можливість використати типову модель цієї категорії злочинів, сформулювати загальні й окремі версії, з'ясувати характер, місцезнаходження та значення слідів учинення таких злочинів;

4) з'ясування змісту конкретної слідчої ситуацій та її зіставлення з типовими ситуаціями, викладеними у відповідних криміналістичних методиках. Визначення джерел вихідної інформації, її негативних рис (неповнота, недостовірність, невизначеність), шляхів її перевірки, конкретизації;

5) формулювання тактичних завдань, що випливають із конкретної слідчої ситуації, планування слідчих дій або тактичних операцій для їх вирішення;

6) розроблення конкретних версій, зміст яких випливає з характеру, ступеня повноти й достовірності інформації щодо сутності події, з оцінювання слідчої ситуації та необхідності встановлення криміналістично значущих обставин події, яку розслідують;

7) використання взаємодії слідчого з оперативними підрозділами правоохоронних органів, патрульної поліції, усіх реальних можливостей для швидких, рішучих і раптових для підозрюваного заходів із його затримання та припинення злочину, розкриття злочину за «гарячими слідами»;

– подальший етап розслідування:

8) аналіз і синтез результатів виконання тактичних завдань і перевірки версій, отриманих на початковому етапі розслідування;

9) побудова інформаційної моделі кримінально-релевантної події, яку розслідують, на підставі даних, отриманих на початковому етапі розслідування;

10) з'ясування ступеня реалізації завдань, що постали на початковому етапі розслідування, причин, які завадили виконанню певних завдань, і нових методів та засобів їх реалізації;

11) складання розгорнутого плану розслідування, деталізація його щодо певних обставин злочину, перевірка версій стосовно запідозрених осіб;

12) визначення комплексу дій з пошуку й установлення всіх учасників підготовки, вчинення та приховування злочину (злочинної діяльності), ролі кожного з них, характеру зв'язків між ними та з потерпілими;

13) визначення тактичних операцій щодо встановлення всіх епізодів злочинної діяльності, форм злочинної організованості, тривалості й масштабу;

14) вивчення особи підозрюваного, його ролі в підготовці та здійсненні злочину (злочинної діяльності) з метою ефективного застосування запобіжних заходів, тактичних прийомів або їх комплексів і викриття злочинця, встановлення обставин, які обтяжують або пом'якшують його відповідальність;

15) виявлення протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб і визначення засобів її подолання;

16) установлення розміру шкоди, заподіяної злочином щодо кожного потерпілого, ужиття заходів для розшуку викраденого майна та відшкодування матеріального збитку.

Таку базову програму розслідування можна доповнювати, деталізувати, уточнювати залежно від характеру, масштабів злочинної діяльності, кількості її епізодів, кола учасників і потерпілих, конкретних обставин цієї діяльності, ступеня та змісту протидії розслідуванню[347].

Слід обрати за основу підхід щодо структури та змісту криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей залежно від етапів процесу розслідування.

Тісною є залежність між принципами розроблення окремих криміналістичних методик і визначенням структури останніх, що не завжди враховують у літературі.

Саме запропоновані принципи побудови окремих методик розслідування дають змогу сформувати їхню структуру, охопивши нею такі елементи:

1) криміналістичний аналіз відповідної категорії злочинів (їх криміналістична класифікація та характеристика);

---

[347] Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Т. XIX. С. 374.

2) обставини, що підлягають з'ясуванню і встановленню;

3) аналіз та оцінювання вихідних ситуацій на перевірному етапі розслідування;

4) типові слідчі ситуації, типові версії, завдання й засоби їх перевірки та вирішення (криміналістичні програми) на перевірному та початковому етапах розслідування;

5) слідчі ситуації, завдання та програми їх вирішення на подальшому й заключному етапах розслідування;

6) тактичні й організаційні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій[348].

Зазначені елементи буде адаптовано, деталізовано стосовно криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Важливо, що за сучасних вимог криміналістична методика спрямовується на реалізацію завдань виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а також на запобігання їм. Також криміналістична методика має на меті забезпечення належного судового розгляду справи, підпорядковується досягненню завдань кримінального провадження.

На переконання М. Л. Грібова й А. М. Черняка: 1) виявлення злочинів – це діяльність з пошуку та фіксації інформації про готування до злочину, замах на злочин, учинення закінченого злочину; 2) припинення злочинів – діяльність з недопущення злочину, який уже розпочався (зокрема перешкоджання готуванню, замаху та доведенню злочину до кінця); 3) розслідування злочинів – це процес пізнання стороною обвинувачення факту й обставин учинення конкретного діяння (передбаченого КК України) під час досудового слідства, який утілюється в системі процесуальних дій, що застосовують з метою виконання завдань кримінального провадження загалом; 4) запобігання

[348] Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Т. XIX. С. 375.

злочинам – це діяльність, що перешкоджає формуванню задуму вчинення злочинів та (або) не допускає його втілення навіть як готування або замах на вчинення цих злочинів[349].

Крім того, нині криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має враховувати реалізацію засади змагальності в кримінальному провадженні.

В умовах реформування кримінального судочинства, його демократизації та значного розширення прав його учасників, зокрема сторони захисту завдання криміналістики, слушно зазначає А. Ф. Волобуєв, не повинні залежати від інтересів певної сторони. Основою для визначення завдань криміналістики є усвідомлення того, що ця наука знаходиться не на службі певного суб'єкта кримінального провадження, а має встановлювати істину, яку встановлюють на підставі змагання сторін і відображають у рішенні суду. Очевидно, що під час застосування криміналістичних засобів і прийомів як пізнавального інструменту слід ураховувати, що отримані внаслідок цього докази (і процедура їхнього отримання) будуть ретельно досліджені під час судового розгляду суб'єктами з протилежною метою щодо належності й допустимості цих доказів. З огляду на змагальність сторін як у судовому розгляді, так і в досудовому розслідуванні, потребують певної корекції окремі наукові положення та практичні рекомендації криміналістики, що були викладені в науковій і навчальній спеціальній літературі минулих років[350].

На думку В. Ю. Шепітька, у змагальному процесі важливим є розмежування функцій учасників на функції обвинувачення, захисту й вирішення справи по суті. Під час досудового розслідування таку схему або конструкцію складно визнати ідеальною. Доцільно зауважити і про наявність такої функції, як функція розслідування злочинів, інакше слідчі завжди будуть

---

[349] Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 4 (109). С. 48. doi: https://doi.org/10.33270/011810904

[350] Волобуєв А. Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу* 2018. № 3 (64). С. 155–156. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-153-157.

виявляти обвинувальний ухил. З іншого боку, складно уявити рівність сторін на досудовій стадії кримінального провадження. У такому випадку слідчий буде збирати лише докази обвинувачення, а захисник – докази захисту шляхом так званого паралельного розслідування.

Результатом розслідування, його кінцевою метою має бути істина. Призначення криміналістики – сприяти діяльності правозастосовних органів щодо встановлення істини в судовому провадженні[351].

Застосування криміналістичних знань, «поширення» криміналістичної методики на стадію судового розгляду справи дедалі частіше констатують учені-криміналісти. Зокрема, Р. Л. Степанюк, означивши деякі тенденції останніх років у проведенні наукових досліджень, пов'язаних із реформуванням кримінального процесу України, додає, що помітно активізувалися пошуки в галузі криміналістичної методики. До актуальних, але водночас дискусійних положень належать: структура методики розслідування певного виду (групи) злочинів; формування та реалізація комплексних методик розслідування; питання етапізації процесу розслідування за чинним КПК України; необхідність включення до окремих методик розслідування особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій; проблеми формування методик судового розгляду кримінальних справ[352].

Завдання криміналістики, підсумовує В. Ю. Шепітько, пов'язані з її забезпечувальною функцією. У цьому сенсі відбулися суттєві зміни, які ґрунтуються на нових механізмах здійснення слідчої та судової діяльності, запровадженні змагальної процедури в отриманні та перевірці доказової інформації. Необхідність забезпечення сторін кримінального провадження (сторони обвинувачення та сторони захисту) криміналістичними прийомами,

---

[351] Шепітько В. Ю. Система слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України: стан і напрями оптимізації. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 66–73. doi: https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.359. С. 67.

[352] Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12) С. 240.

методами й засобами дає змогу висунути припущення про формування й становлення так званої змагальної криміналістики, яка суттєво відрізняється від криміналістики, що слугувала лише для органів досудового розслідування[353].

Судове слідство І. І. Шепітько визначає як важливий етап судового розгляду, що є пізнавальною судовою діяльністю з дослідження та оцінки фактичних даних (доказів) в умовах змагальності сторін кримінального судочинства (сторони обвинувачення та сторони професійного захисту), спрямованою на вирішення правового конфлікту, прагнення до відновлення справедливості[354].

Такий підхід відповідає практиці провідних держав світу. Цікавим є підхід американських учених до дослідження питань використання криміналістичних розробок під час судового розгляду. У США так звана судова криміналістика становить комплекс криміналістичних рекомендацій і щодо стратегії, і щодо тактики ведення справ юристом (обвинувачем, захисником) у суді. Такі дослідження активізувалися в США достатньо давно. Однією з причин є тривалий досвід розгляду справ судом присяжних не лише в кримінальному, а й у цивільному процесі США[355]. Американські дослідники розробили комплекс криміналістичних рекомендацій з підготовки справи до попереднього слухання та судового розгляду, за стратегією і тактикою ведення справи в суді присяжних. Окремо розглядають тактику вступної та заключної промови, тактику дослідження доказів у процесі судового слідства, зокрема тактичні прийоми ведення судових допитів свідків, потерпілих, експертів

[353] Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 8. doi: 10.32353/khrife.2018.01.

[354] Шепітько І. І. Сутність судового розгляду (судового слідства) та його місце у системі кримінального провадження. 2016. № 32. С. 224–234.

[355] Волчецкая Т. С., Головин А. Ю., Осипова Е. В. Особенности развития российской и американской криминалистики: криминалистическая техника, тактика и методика. *Вестник Томского государственного университета*. 2018. № 29. С. 46. (Серия «Право»). doi: 10.17223/22253513/29/4.

(прямий, перехресний допити), надання речових доказів, результатів експертних досліджень[356].

Зазначений напрям – охоплення предметом дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей процесу судового розгляду справи – вважаємо перспективним і повернемося до його висвітлення в подальших підрозділах.

Слід додати, що одним із важливих елементів криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень вважають профілактичну діяльність слідчого, інших компетентних суб'єктів, спрямовану на виконання завдань кримінального провадження, яка безпосередньо випливає з процесу розслідування конкретного кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини й фактично зумовлена ним.

На думку В. Ю. Шепітька, «криміналістична профілактика як діяльність уповноважених суб'єктів і напрям наукових досліджень базується на загальних кримінологічних рекомендаціях щодо встановлення причин і умов, що сприяють конкретним злочинам, вживанню спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення. Виходячи з цього, сутність криміналістичної профілактики – це сфера практичної діяльності та один із наукових напрямів криміналістичної науки»[357].

Відмінність її від кримінологічної профілактики полягає в тому, що криміналістична профілактика охоплює не загальні напрями попередження злочинної діяльності, а конкретну організацію профілактичних заходів, які здійснює слідчий під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Учені досі не дійшли спільної думки щодо предмета криміналістичної профілактики.

---

[356] Klonoff R. H., Colby P. L. Sponsorship strategy: evidentiary tactics for winning jury trials. LexisNexis, 1990. 333 c.

[357] Шепітько В. Ю. Криміналістика. Київ : Ін Юре, 2004. С. 36.

На переконання В. Ф. Зудіна, предмет криміналістичної профілактики можна розглядати як єдину систему положень щодо виявлення та усунення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів і пов'язаних з ними інших антисуспільних виявів[358].

У предметі криміналістичної профілактики як окремого вчення В. В. Вандишев виокремлює такі компоненти: закономірності встановлення обставин, що сприяють вчиненню та приховуванню правопорушень, і вжиття заходів щодо їх усунення; засновані на пізнанні перелічених закономірностей засоби, прийоми й методи встановлення та усунення зазначених обставин[359].

Предметом криміналістичного запобігання злочинам, вважає М. Ш. Махтаєв, є: закономірності виникнення, виявлення, збирання (фіксації), дослідження, оцінки і використання криміналістично значущої інформації про обставини, що сприяють вчиненню та приховуванню злочинів; засновані на пізнанні цих закономірностей спеціальні засоби, прийоми й методи криміналістики, спрямовані на усунення (локалізацію) зазначених обставин, а також на попередження злочинів, які готують, і припинення тих, які вже розпочалися[360].

Дослідники М. Д. Денисовський та І. А. Федчак виявили, що результати оперативної профілактики злочинів проти моральності незадовільні. Це зумовлено передусім слабкою зацікавленістю співробітників правоохоронних органів у такій роботі, оскільки попередження злочинного наміру й застосування профілактичних заходів складно підтвердити, передусім щодо звітності. Іншим негативним фактором є брак ефективного механізму взаємодії та координації заходів, яких уживають як правоохоронні органи держави, так і міжнародні правоохоронні структури, міжнародні та громадські організації. Не

---

[358] Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений. Криминологические и криминалистические проблемы : монография / В.Ф. Зудин ; под ред. В. И. Федулова. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. С. 83–84.

[359] Вандышев В. В. Соотношение учения о криминалистической профилактике и криминологии. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 1999. № 3. С. 57.

[360] Махтаев М. Ш. Основы теории криминалистического предупреждения преступлений : монография. М. : Раритет, 2001. С. 96.

менш суттєвою проблемою в цьому контексті є недостатнє матеріальне й технічне забезпечення профілактики злочинів у сфері посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи, зокрема на статеву свободу й статеву недоторканість неповнолітніх і малолітніх представників нашого суспільства[361].

Психологія поведінки злочинця у справах щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості особи пов'язана із ситуаціями, які виникли задовго до вчинення кримінального правопорушення. У зв'язку із цим, здійснення профілактики вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості дітей є обов'язком не тільки правоохоронних органів, а й інших органів влади, закладів освіти, підприємств, установ та організацій, що мають справу з дітьми.

Позитивну динаміку щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи й недоторканості дітей забезпечує виявлення та попередня активна робота з неблагополучними сім'ями, у яких може виникнути ситуація, що призведе до порушення прав дитини.

Необхідним є також запровадження в освітніх закладах уроків сексуального виховання, що допоможуть виявити дітей, які страждають від сексуального насилля або його початкових виявів, закласти дітям розуміння нормальних статевих відносин. Такі дії в майбутньому, у випадку посягання на статеву свободу й недоторканість дитини, обумовлять розуміння вчинюваних протиправних дій. Обов'язковими мають бути також періодичні бесіди з дітьми щодо того, як діяти в схожих ситуаціях, аби уникнути негативних наслідків і запобігти вчиненню кримінального правопорушення.

[361] Денисовський М. Д., Федчак І. А. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник. Львів ; Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. С. 71–72.

Оскільки від злочинів сексуального спрямування потерпають діти різного віку, профілактику вчинення цих злочинів слід проводити і з батьками чи законними представниками дітей, незалежно від соціального статусу сім'ї[362].

Отже, завдання криміналістичної профілактики як складової криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей спрямовані на з'ясування механізму взаємозв'язку між подією кримінального правопорушення, усіма обставинами його вчинення, особою підозрюваного та потерпілою дитиною, а також обставинами, які передували його вчиненню, і пошук на цій підставі найбільш прийнятних у конкретній ситуації методів, засобів та способів їх усунення для запобігання вчиненню таких кримінальних правопорушень надалі.

Висновки до розділу 1

За результатами здійснених досліджень обґрунтовано необхідність виконання актуального наукового завдання, розв'язання практичної проблеми – розроблення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, чого можливо досягти за умови формування належних теоретичних засад дослідження.

Вихідною позицією щодо вивчення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є аналіз потреб практики, здійснюваний за кількома напрямами.

[362] Tsymbal, P., Vlasova, H., Nikitina-Dudikova, H., Kharchenko, N., Soroka, I. International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Amazonia Investiga.* April, 2021. Vol. 10. Issue 40. P. 132–141. https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1606/1649.

По-перше, це вивчення власне практики розслідування зазначених кримінальних правопорушень (так вважають 99,1 % слідчих, 99,5 % експертів, 96,6 % суддів).

По-друге, дослідження злочинної діяльності, способів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, характерних слідів, даних про особу підозрюваного й потерпілого для формування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, озброєння практиків знаннями стосовно цього питання (93,6 % слідчих, 95,2 % експертів, 87,1 % суддів).

По-третє, необхідним є дослідження проблем діяльності з попередження злочинності, а саме питань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, що посягають на права, свободи, законні інтереси дітей, перешкоджають їх нормальному (зокрема й статевому) розвитку (на думку 85,5 % слідчих, 83,7 % експертів, 79,3 % суддів).

По-четверте, важливим є вивчення власних потреб науки з метою з'ясування проблемних питань, створення умов для її подальшого розвитку, удосконалення та підвищення ефективності правозастосовної діяльності (на думку 82,3 % слідчих, 85,6 % експертів, 80,2 % суддів).

Реалізація окреслених завдань передбачає визначення джерел, які будуть засвідчувати потреби практики. Слід ураховувати теоретичні напрацювання, а також емпіричну базу: статистичні й аналітичні дані, матеріали кримінальних проваджень, судові рішення, результати анкетування та інтерв'ювання, звернення працівників правоохоронних органів, використовувати належну методологію дослідження.

Принципово важливим є визначення правових засад дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей, з'ясування особливостей правового статусу дитини – потерпілої в кримінальному провадженні.

На підставі вивчення національного та міжнародного законодавства сформульовано висновок, що термін «дитина» використовують під час

тлумачення правового статусу особи, яка не досягла віку 18-ти років і є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Дитина користується всіма правами та свободами людини, а також має визначені законодавством обов'язки. Правовий статус дитини є спеціальним, оскільки дитина має й додаткові правові гарантії, що захищають її права, свободи та законні інтереси.

З'ясування віку дитини є обов'язковою обставиною, що підлягає встановленню в кримінальному провадженні. Адже під час розслідування кримінальних правопорушень виникають ситуації, коли встановлення віку дитини викликає складнощі. Виконання цього завдання є запорукою законного й ефективного кримінального провадження, дотримання прав і свобод дитини. Важливим є встановлення віку особи, з якого її, відповідно до законодавства, вважають повнолітньою. Цей вік є єдиною і достатньою характеристикою, що відрізняє дитину (малолітнього, неповнолітнього) від інших осіб.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості вагоме значення має дотримання міжнародних стандартів правового статусу дитини. Правовий статус дитини, потерпілої в кримінальному провадженні, є особливим, оскільки дитина має додаткові гарантії, володіє спеціальним правовим статусом.

Загальні засади правового статусу потерпілого в кримінальному провадженні визначено в ст. 55–57 КПК України. Якщо потерпілим є неповнолітня особа, до участі в процесуальній дії разом з нею залучають її законного представника (ст. 59 КПК України).

Кримінальне процесуальне законодавство має захищати права й інтереси всіх учасників кримінального провадження, зокрема неповнолітніх потерпілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. Оскільки на законодавчому рівні неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених наділено спеціальним статусом (глава 38 КПК України), необхідним є закріплення специфічного статусу й за неповнолітніми потерпілими.

Крім того, забезпечення процесуального статусу дитини, потерпілої від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, супроводжується виникненням низки проблемних питань, а саме:

– забезпечення дотримання права дитини на таємницю особистого й сімейного життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, повагу до честі та гідності дитини;

– забезпечення дотримання права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, зокрема від сексуальних зловживань (ст. 19 Конвенції про права дитини 1989 року);

– необхідності залучення до кримінального провадження не лише законного представника неповнолітнього, а й захисника (аналогічно до процесуальних гарантій неповнолітнього підозрюваного). У ч. 2 ст. 22 КПК України передбачено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав;

– урахування віку потерпілої дитини як під час проведення досудового розслідування, так і судового розгляду й забезпечення можливості реалізації її прав. Ідеться про можливість брати участь у поданні доказів, наданні показань і пояснень, ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження. Оскільки через вік дитина характеризується інтелектуальною та психологічною незрілістю, їй необхідно роз’яснити зміст наявної інформації в кримінальному провадженні, її юридичне значення та можливі наслідки. Інакше реалізація процесуальних прав та обов’язків буде ускладненою. Виконати це завдання можливо шляхом застосування системи тактичних прийомів, які пропонує криміналістика відповідно до слідчих ситуацій.

Наступний аспект дослідження пов’язаний з тим, що за умови вчинення стосовно дитини кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості необхідно гарантувати виконання завдань

кримінального провадження, а саме забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування кримінального правопорушення та судовий розгляд кримінального провадження. Це завдання виконують у визначеному кримінальним процесуальним законодавством порядку. Здійснено тлумачення кримінального процесуального законодавства з позицій як визначення правового статусу неповнолітнього потерпілого, так і забезпечення законної процедури досудового розслідування та судового розгляду.

Широке коло поставлених завдань щодо формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей обумовлює відповідний – комплексний – підхід до методології дослідження, що відображається в застосовуваних методах, згідно з ієрархічною структурою:

1) діалектичний метод (всезагальний);

2) загальнонаукові логічні методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, конкретизація, узагальнення, аналогія, ідеалізація, формалізація); емпіричні (спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, описання), евристичні (інтуїція);

3) спеціальні методи наукових досліджень, а саме спеціально-правові методи (порівняльно-правовий, історико-правовий, догматичний, системно-структурний, системного аналізу);

4) спеціальні методи криміналістики – власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика, криміналістичне версіювання) і методи інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, психології, кібернетики), пристосовані для виконання криміналістичних завдань.

Отже, методологічні засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, судового розгляду відповідних кримінальних проваджень ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження, ураховують спеціальні прийоми реалізації методів наукового дослідження, які пристосовані для науки криміналістики, мають на меті виконання завдань

криміналістичних досліджень і задоволення потреб практичної правозастосовної діяльності.

Важливою умовою забезпечення ефективної протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є розроблення дієвої криміналістичної методики їх розслідування.

Окреслену криміналістичну методику розслідування слід вибудовувати з огляду на її комплексний характер, оскільки критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки. Вони набувають теоретичного та практичного втілення у всіх структурних елементах цієї криміналістичної методики – від криміналістичної характеристики до криміналістичної профілактики.

Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей повинна ґрунтуватися на міцному теоретичному фундаменті й мати практичне значення. З цією метою криміналістичну методику досліджено з позицій діяльнісного підходу, висвітлено її праксеологічні основи.

Акцентовано на тому, що запропоновані криміналістичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей мають відповідати потребам практики, ураховувати інноваційні підходи, ефективний іноземний досвід, упроваджувати міжнародні стандарти кримінального судочинства, дружнього до дитини.

РОЗДІЛ 2
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

2.1. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Перед тим як розпочати аналіз окресленого питання, слід зазначити про специфіку використання відповідних понять у тексті роботи. Після 1 липня 2020 року, коли набрав чинності Закон України про кримінальні проступки, передбачений п. 1 Прикінцевих положень КПК України, терміни «кримінальне правопорушення» і «злочин» у законодавстві й судовій практиці стали розмежовувати. До цього часу законодавець, учені-криміналісти застосовували лише категорії «злочин», «особа злочинця», «спосіб вчинення злочину» тощо.

У зв'язку з тим, що для вивчення теоретичних аспектів проблематики ми послуговуватимемося напрацюваннями науковців різних періодів, у межах ретроспективного аналізу питання основні терміни криміналістичних досліджень будемо лишати в авторському варіанті, а власні висновки формулюватимемо відповідно до положень чинного законодавства.

Спосіб вчинення злочину є найбільш динамічною і рухомою характеристикою, оскільки саме спосіб – безпосередня форма адаптації злочинців до соціальних умов, що змінюються[363]. У визначенні, яке пропонує Великий тлумачний словник сучасної української мови, «спосіб – це певна дія,

[363] Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. / В. К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В. В. Пясковський. Київ, 2009. С. 38.

прийом або система прийомів, яка надає можливість зробити, здійснити щонебудь, досягти чогось»[364].

У науці кримінального права спосіб вчинення злочину визначали як певний порядок, метод, послідовність рухів, що застосовує особа під час вчинення злочину та які поєднані з вибірковим використанням засобів його вчинення[365].

Спосіб вчинення злочину є ознакою його об'єктивної сторони, до складу якої належать також: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); суспільно небезпечні наслідки (злочинний результат); причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками; знаряддя та засоби, місце, час й обстановка вчинення злочину. Спосіб вчинення злочину тісно пов'язаний з іншими елементами об'єктивної сторони й відображає власне злочинне діяння, є засадою для класифікації складу злочину, яку використовують як кваліфікуючу ознаку[366].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення є передумовою кримінальної відповідальності, його зовнішньою стороною, дослідження якої дає змогу дійти висновку про цей елемент складу, а також визначити об'єкт посягання і встановити форму вини. Об'єктивна сторона є одним з чотирьох обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення. Без об'єктивної сторони діяння не може бути посягання на об'єкт кримінального правопорушення, немає й суб'єктивної сторони як певного відображення об'єктивних ознак діяння у свідомості суб'єкта, зрештою, немає і суб'єкта кримінального правопорушення.

На думку С. М. Зав'ялова, спосіб вчинення злочину має здатність впливати на кримінально-правову оцінку вчиненого, що відображається в кримінально-правовій кваліфікації діяння, він є показником його суспільної

---

[364] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2004. С. 1375.

[365] Панов Н. И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве : дис. ... д-ра юрид. наук / Н. И. Панов. Харьков : Б. и., 1987. С. 68.

[366] Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. URL: http://legeasiviata.in.ua/archive/2012/9/08.pdf .

небезпеки, критерієм криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь[367].

У кримінально-правовій характеристиці спосіб вчинення кримінального правопорушення завжди конкретний і визначений КК України. Чинний КК України передбачає шість способів вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. До них належать: зґвалтування (вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій чи будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи), сексуальне насильство (вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи), примушування до вступу в статевий зв'язок (примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета), розбещення неповнолітніх (вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку) та домагання дитини для сексуальних цілей (пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася)[368].

---

[367] Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. URL: http://www.disslib.org/sposib-vchynennja-zlochynu-suchasni-problemy- vyvchennja-ta-vykorystannja-u-borotbi-zi.html.

[368] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

Аналізуючи поняття способу вчинення злочину як кримінально-правової категорії, автори підручника «Кримінальне право України» зазначили, що спосіб – це сукупність (система) прийомів і методів, що використовуються під час вчинення злочину[369], тобто взаємопов'язані та цілеспрямовані акти поведінки, операції, прийоми, рухи, які застосовує суб'єкт безпосередньо в процесі вчинення кримінального правопорушення.

Саме в способі вчинення кримінального правопорушення втілюються суспільно небезпечні дії, прийоми й методи, які використовував правопорушник для вчинення кримінального правопорушення.

Такий підхід до трактування способу вчинення кримінального правопорушення узгоджується з етимологічним значенням поняття «спосіб», яке тлумачать як «спосіб дії, прийом, метод здійснення чого-небудь», «той або інший порядок дій, метод у виконанні якої-небудь роботи, у досягненні якої-небудь мети»[370].

З позиції кримінального процесу способом вчинення злочину вважають комплекс вчинених у певній послідовності дій, які обумовлюють настання злочинного результату. Якщо розглядати спосіб вчинення злочину як частину предмета доказування, це поняття необхідно однаково тлумачити в усіх галузях знання, які залучають його в предмет свого дослідження. Спосіб вчинення злочину – це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовує особа для вчинення злочину, форма реалізації дії чи бездіяльності[371].

Кримінально-процесуальне значення встановлення способу вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей полягає в тому, що він, згідно зі ст. 91 КПК України, є елементом події кримінального правопорушення, його визнають обставиною,

---

[369] Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса і В. Я. Тація. Харків : Юрінком Інтер, 2007. С.123.

[370] Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1983. Т. 5 : Р–Т / [уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.]. 2006. С. 704.

[371] Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 123.

яка підлягає доказуванню. Це має істотне значення для кримінального провадження, оскільки недоведеність способу вчинення кримінального правопорушення тягне за собою скасування вироку. Процесуально-правове значення способу вчинення кримінального правопорушення має значення також для забезпечення права підозрюваного (обвинуваченого) на захист, оскільки ефективний захист можливий лише у випадку, коли особі відомо, які за формою вчинки поставлено їй в обвинувачення.

Кримінальне правопорушення завжди вчиняють певним способом, який детермінує появу притаманних йому слідів та їх сукупності. Аналіз сукупності залишених слідів дає змогу реконструювати вчинене кримінальне правопорушення і трансформувати отримані сліди в докази. На цій підставі визначають логічний ланцюг щодо формування доказової бази: спосіб – сліди – докази.

Кримінологія розглядає спосіб вчинення злочину для з'ясування кримінологічної характеристики злочинності, аналізу стану, динаміки окремих видів злочинів, встановлення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, з метою розроблення заходів запобігання злочинності[372]. Крім того, кримінологічні дослідження охоплюють вивчення вже вчинених кримінальних правопорушень для характеристики особи правопорушника, потенційних кримінальних правопорушень, а також з метою профілактичної діяльності.

У контексті кримінології дослідження способу вчинення кримінального правопорушення дає змогу виявити мотиви, завдання, життєві установки, потреби особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, та інші явища, що сприяє висвітленню проблеми детермінації не тільки окремого кримінального правопорушення, а й кримінально караної діяльності загалом. Вибір способу вчинення кримінального правопорушення залежить від різних факторів. Тому кримінологів цікавить не стільки власне спосіб вчинення кримінально караного

[372] Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2009. С. 6–8. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf.

акту, скільки об’єктивні й суб’єктивні обставини, які йому передують, його джерела (виникнення мотивів, постановка мети, ухвалення рішення тощо).

У криміналістиці, на відміну від кримінального права, кримінального процесу та кримінології, способом вчинення злочину (кримінального правопорушення) дослідники вважають не тільки його безпосереднє вчинення, додаючи в цю категорію дії з готування та приховування, навіть якщо останні не пов’язані з кримінально-правовим оцінюванням подій, що дає підстави стверджувати, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину є найширшим з-поміж розглянутих[373].

Якщо спосіб вчинення кримінального правопорушення з позицій кримінального права завжди конкретний та визначений у КК України, то криміналістичного значення набувають його численні властивості, ознаки: поширеність такого способу, конкретні прийоми його застосування правопорушником, використовувані технічні засоби, їх конструктивні особливості, сліди в навколишньому оточенні як ознаки застосування конкретного способу.

Спосіб вчинення злочину – це об’єктивно й суб’єктивно детермінована система дій (операцій, механізмів, прийомів) поведінки суб’єкта в процесі підготовки, вчинення і приховання злочину, кожна з яких залишає специфічні сліди, що дають змогу за допомогою криміналістичних прийомів і засобів отримати уявлення про сутність події, що сталася, встановити особу злочинця та його причетність до злочинної дії, а також визначити оптимальні шляхи виконання завдань розслідування[374]. Аналогічну позицію обстоювали також В. П. Бахін[375], В. К. Весельський[376], М. В. Даньшин[377], С. М. Зав’ялов[378], М. І. Єнікєєв[379].

---

[373]Дудніков А. Л. Проблеми визначення способу злочину в криміналістиці. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2011/Dudnikov.pdf.

[374] Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. С. 55–56.

[375] Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев : Охрана труда, 2002. С. 197.

Оскільки спосіб вчинення кримінального правопорушення становить комплекс (систему, сукупність) причиново і функціонально взаємопов'язаних актів поведінки, що є якісною характеристикою кримінально караного діяння (дії чи бездіяльності), у способі кримінального правопорушення відображаються певні риси особи правопорушника, його мотив і мета, то спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можна визначити як сукупність логічних і послідовних дій правопорушника, які мають сексуальну конотацію та спрямовані проти статевої свободи й статевої недоторканості дитини, пов'язаних єдиним злочинним умислом, який полягає в задоволенні статевого потягу правопорушника.

Спосіб вчинення злочину відіграє важливу роль у формуванні фактичної інформації про його подію, оскільки саме через спосіб здебільшого виявляють процес відображення злочинного акту в навколишній обстановці. Спосіб вчинення злочину є елементом злочинної поведінки, становить певну систему послідовних актів поведінки. Ці акти поведінки – дії, операції, прийоми – поєднуються за певною ієрархією та субординацією як частини цілеспрямованої вольової діяльності. Автор вважає, що в злочинній діяльності, як і будь-якій іншій, виконавець має власну систему узагальнених способів дій, спрямованих на досягнення бажаного результату, а власне спосіб вчинення злочину безпосередньо пов'язаний із фізичними та функціональними

---

[376] Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. / В. К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В. В. Пясковський. Київ, 2009. С. 89.

[377] Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. С. 9.

[378] Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: окремі проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. С. 7.

[379] Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов / М. И. Еникеев. М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. С. 105.

можливостями людини, зумовленими як характером злочину, так і зовнішніми умовами, за яких його вчиняють[380].

Структуру способу вчинення кримінального правопорушення та його основні складники дає змогу правильно уявити його системно-структурний аналіз. У кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей спосіб здебільшого охоплює дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування кримінально караного діяння. Залежно від виду своєрідності поведінки суб'єкта, конкретних ситуацій, що виникають до і після вчинення кримінального правопорушення, й інших обставин деяких елементів способу (наприклад, підготовка і приховування) може бракувати.

У криміналістиці обстоюють різні погляди на визначення змісту поняття способу вчинення кримінального правопорушення та кількості його складових, які можна поділити на ті, що розглядають спосіб вчинення кримінального правопорушення в широкому й вузькому значеннях.

Прихильниками визначення поняття способу вчинення кримінального правопорушення в широкому значенні вважають, що він передбачає триланкову систему дій, пов'язаних із підготовкою, вчиненням і приховуванням злочину, натомість їх опоненти виокремлюють один або два його структурні елементи.

На думку О. Н. Колесніченка, спосіб вчинення злочину – це спосіб дій злочинця, виражений у певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, які застосовує суб'єкт. Учений аргументував необхідність розрізняти в методиці розслідування спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб його вчинення та спосіб приховування, оскільки такі дії можуть бути вчинені різними особами й мати різне кримінально-правове значення[381].

---

[380] Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.

[381] Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харьков, 1967. С. 12.

Спосіб учинення злочину, зазначає В. О. Коновалова, є одним з визначальних елементів криміналістичної характеристики, а його змістову структуру становлять етапи приготування, вчинення та приховування слідів злочину[382].

Водночас В. Ю. Шепітько доводить, що спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, втілений у певній системі операцій та прийомів. Його структура охоплює способи підготовки до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування)[383]. Спосіб учинення злочину не завжди має повну структуру.

Аналогічною є позиція С. М. Зав'ялова, який також визначає спосіб учинення злочину як спосіб дій з підготовки до його вчинення, власне вчинення злочину та приховування його слідів, що, на його думку, характеризує криміналістично значущі дані про виконавця та застосовані ним засоби, а також можливості їх використання під час розслідування злочинів. Спосіб вчинення злочину, вважає дослідник, – це не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а цілісна структура поведінки, що є певною системою. Як і будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину[384].

На противагу науковцям, які обґрунтовують трикомпонентний елементний склад способу вчинення кримінального правопорушення, прихильники іншого підходу структуру способу вчинення кримінального правопорушення визначають категорією непостійною. Залежно від специфіки винної поведінки, особливостей ситуацій, що виникають до і після вчинення злочину, й інших обставин, вона може бути триланковою (містить поведінку

---

[382] Коновалова В. Е. Убийство: исскуство расследования : монография. Харьков : Факт, 2001. С. 6–7.

[383] Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2010. С. 328.

[384] Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. С. 7.

суб'єкта до, під час і після вчинення злочину), дволанковою (у різних комбінаціях) та одноланковою (характеризує поведінку суб'єкта лише під час вчинення злочину)[385].

Оскільки конкретний спосіб вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей формується з огляду на різні чинники, це позначається і на його структурі, яка є гнучкою та непостійною. В одному випадку до складу способу вчинення аналізованих кримінальних правопорушень належать способи приготування, вчинення і приховування, у другому вони можуть охоплювати способи підготовки й учинення або вчинення та приховування, у третьому – обмежуватися лише одним складником.

Тому з метою повного та всебічного визначення способу вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розглянемо кожен його елемент окремо.

Спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення. Спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей охоплює дії, спрямовані на створення об'єктивної обстановки, сприятливої для вчинення кримінально караних дій та отримання відповідного результату.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що дії з підготовки до вчинення кримінального правопорушення було здійснено в 7,3 % досліджених нами випадків (додаток Б). У переважній більшості статеві кримінальні правопорушення щодо дітей вчиняли ситуативно, коли правопорушник залишався з дитиною наодинці в приміщенні (55,1 %) або зустрічав дитину без нагляду (37,6 %) (додаток Б).

Ми виявили такі дії правопорушника, які належать до способу підготовки до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:

---

[385] Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. С. 7–8.

– вибір і підготовка правопорушником сприятливої обстановки вчинення кримінального правопорушення (23,5 %);

– вибір способу подолання опору потерпілої особи (56,4 %);

– вибір правопорушником потенційної жертви та вивчення інформації про неї (10,1 %);

– вибір способу приховування слідів вчинення кримінального правопорушення (7,4 %) (додаток Б).

Спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, який полягає у створенні сприятливої обстановки для реалізації протиправного наміру, може зводитися до таких дій: правопорушник, що знаходиться в квартирі потерпілої особи, під будь-яким приводом видаляє її батьків або інших дорослих осіб, щоб усамітнитися з дитиною, після чого вчиняє кримінальне правопорушення; правопорушник запрошує потерпілу «покататися» або підвезти її до місця призначення на машині, відвозить її в безлюдне місце, де вчиняє кримінальне правопорушення; правопорушник примушує або вмовляє потерпілу вжити разом з ним спиртні напої, що приводить її в несвідомий стан, і, скориставшись цим, вчиняє кримінальне правопорушення; зловмисник чекає потенційну потерпілу в місці її можливої появи (під'їзді житлового будинку, лісопарку); правопорушник за допомогою своїх знайомих приводить потерпілу до себе додому та вчиняє кримінальне правопорушення.

Загалом підготовчі дії правопорушника для зміни обстановки вчинення кримінального правопорушення на сприятливу можна визначити як підготовку місця потенційного вчинення кримінального правопорушення та усамітнення з потерпілою особою.

Наприклад, вироком Дарницького районного суду м. Києва у справі від 01 жовтня 2019 року № 753/17194/19 було встановлено, що Г., реалізуючи злочинний умисел на вчинення розпусних дій щодо малолітнього Д., достовірно знаючи, що він є малолітнім, запросив Д. до підсобного приміщення, на що останній погодився. Перебуваючи в підсобному приміщенні, Г., користуючись

відсутністю сторонніх осіб з метою задоволення статевої пристрасті, вчинив інтелектуальне розбещення малолітнього Д., а саме роздягнув останнього та став фотографувати оголеним. Після чого, продовжуючи свої злочинні дії, спрямовані на фізичне розбещення малолітнього, Г. доторкнувся до статевого органу потерпілого й став вчиняти дії, які викликають статеве збудження потерпілого. Після цього Г. оголив перед потерпілим свій статевий орган, й, усвідомлюючи, що вчиняє розпусні дії, які мають сексуальний характер, став ним доторкатися до тіла малолітнього Д.[386].

Визначення способу подолання опору дитини як спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення охоплює вибір фізичного та/або психічного впливу на потерпілу з метою пригнічення спротиву вчиненню щодо неї дій, спрямованих на задоволення статевого потягу правопорушника.

Диспозиція ст. 152 КК України (зґвалтування), до внесення змін до неї Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII, передбачала форми подолання опору потерпілої особи у вигляді: фізичного насильства, погрози застосування фізичного насильства або використання безпорадного стану потерпілої особи.

Така конструкція норми статті визначала спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення як обов'язковий його елемент. Такі способи подолання опору потерпілої особи не визначено в чинній редакції КК України як спосіб вчинення кримінального правопорушення з позицій кримінального права, однак закріплені як спосіб підготовки до його вчинення з позицій криміналістики.

---

[386] Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 1 жовтня 2019 року у справі № 753/17194/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

Насильство як спосіб подолання опору потерпілої особи є крайньою формою, найбільш гострим і небезпечним виявом агресії[387]. Аналіз наявних підходів до визначення поняття насильства дає змогу виокремити найістотніші його ознаки: 1) насильство здійснюють проти або поза волею потерпілого; 2) насильство пов'язане з фізичним та/або психічним впливом на потерпілого; 3) застосування насильства може заподіяти шкоду потерпілому; 4) насильство може бути як засобом досягнення мети, так і метою[388].

Фізичне насильство під час вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей використовують для того, щоб подолати здійснюваний або очікуваний з боку потерпілої особи фізичний опір й усунути можливість опору з боку потерпілої особи. Дії з фізичного насильства можуть полягати в завданні потерпілій особі удару, побоїв, заламуванні рук, здавлюванні дихальних шляхів тощо. Фізичним насильством також є посягання на внутрішні органи й тканини тіла людини – застосування без згоди потерпілої особи з метою викликати її безпорадний стан наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин.

Відповідно до результатів аналізу матеріалів кримінальних проваджень, фізичне насильство як спосіб подолання опору потерпілої особи та спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості було застосовано в 38,3 % випадків (додаток Б).

Психічне насильство є спрямованим на подолання волі потерпілого психічним впливом, який здійснює свідомістю і волею правопорушник шляхом застосування психічних сил, що може призвести до емоційного напруження, стресу, нервової хвороби тощо потерпілої особи.

Психічне насильство є поширенішим способом подолання опору потерпілої особи, його було виявлено в 48,5 % досліджених матеріалів кримінальних проваджень (додаток Б).

---

[387] Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. С. 7.

[388] Berkowitz L. Aggression: A Social Psychological Analysis. New York: McGraw Hill, 1962. P. 24–26.

Характер сприйняття цього впливу (тобто особливості відображення психічного насильства) залежить від психіки потерпілої особи, і саме її психологічні властивості та психологічна оцінка негативного впливу є визначальним чинником для емоційно-стресової реакції організму. Інколи фізичне насильство можна розглядати як продовження психічного (побоювання отримати ще тяжчі ушкодження, ніж уже отримані)[389].

Психічне насильство може виявлятися в різноманітних формах впливу на психіку особи. У такому випадку форми психічного насильства залежатимуть від навичок і життєвих установок особи правопорушника, а ступінь впливу – від особистісних характеристик потерпілого. Найпоширенішими формами психічного насильства є: різні види погроз, примус, залякування, знущання, приниження, образа, шантаж тощо.

Ненадання добровільної згоди на дії сексуального характеру може бути результатом використання безпорадного стану потерпілої особи. Ідеться про випадки, коли потерпіла особа за своїм фізичним або психічним станом не могла розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не могла чинити опір (фізична безпорадність). Такий спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей було виявлено в 13,2 % досліджених кримінальних проваджень (додаток Б).

Водночас перелічені вище способи подолання наявного чи потенційного опору потерпілої особи проти здійснення щодо неї дій сексуального характеру можуть утворювати самостійний склад кримінального правопорушення – примушування до вступу в статевий зв’язок (ст. 154 КК України).

Слід зосередити увагу на такому способі подолання опору дитини, як введення в оману шляхом зловживання довірою. Такий спосіб притаманний вчиненню кримінального правопорушення проти статевої недоторканості

[389] Христенко В. Е. Психология жертвы : учеб. пособие. Харьков : Консум, 2001. С. 47.

дитини близьким родичем (інцест), якому дитина довіряє через соціальні та сімейні зв'язки.

Введення в оману шляхом зловживання довірою як спосіб подолання опору потерпілої особи можна схарактеризувати як використання правомірно наданих правопорушнику повноважень, зумовлених фактичними чи юридичними підставами (наявність сімейних прав та обов'язків) й особливим характером відносин довіри на шкоду потерпілій особі та всупереч її волі.

Зловживання довірою як спосіб подолання опору потерпілої особи для вчинення кримінального правопорушення завжди становить виконавчу своєрідність (операціональний аспект) такої дії правопорушника, що зводиться до використання відносин довіри. Водночас особа не виконує в повному обсязі або частково покладені на неї обов'язки: виховання дитини, забезпечення її нормального фізичного та психічного розвитку тощо. Виконавча своєрідність дії, яку вчиняють шляхом зловживання довірою, полягає в застосуванні наданих повноважень усупереч волі дитини, супроти покладеного на правопорушника обов'язку. За своєю сутністю зловживання довірою становить «зраду прийнятого обов'язку», порушення морального обов'язку бути вірним своєму слову, юридичного обов'язку щодо виконання зобов'язань.

Застосування такого способу подолання опору потерпілої особи, як зловживання довірою, наявне в тих випадках, коли внаслідок свого становища щодо дитини правопорушник має авторитет і його дії та вказівки сприймають як догму.

Наприклад, вироком Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області у справі від 22 жовтня 2020 року № 451/385/20 встановлено, що малолітня Г. улітку 2019 року, ввечері, коли мами не було вдома, з дітьми бавилася на вулиці, до них прийшов її батько О. та наказав іти додому. Прийшовши додому, батько наказав їй іти до ванної кімнати та роздягатися, що вона й зробила. Після цього батько прийшов до неї у ванну кімнату, роздягнувся і почав язиком торкатися до її грудей, плечей та шиї, а потім

почав торкатися пальцями її статевих органів і проникати в них. Потерпіла повідомила, що в той час вона не розуміла, що відбувається[390].

Іншим видом підготовчих дій до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може бути вивчення інформації про потенційну жертву й підбір потерпілої. Вивчення інформації про дитину, стосовно якої правопорушник має намір вчинити кримінальне правопорушення, здійснюють з метою прогнозування її майбутньої реакції на психічний і фізичний тиск з боку правопорушника та на його безпосередні дії, спрямовані на реалізацію його наміру: статевий акт чи інші дії сексуального характеру щодо дитини.

Правопорушник намагається обрати таку дитину, яка не усвідомлюватиме вчинювані щодо неї дії або здійснюватиме найменший спротив. Тому вибір потенційної жертви в більшості випадків випадає на раніше знайому правопорушнику дитину (64,2 % випадків, додаток Б). Крім того, перевагу віддають дітям з асоціальною поведінкою, з неблагонадійних сімей, тобто таким, які не розкажуть про вчинене щодо них кримінальне правопорушення або ж їм не повірять.

Наприклад, вироком Заводського районного суду м. Миколаєва було встановлено, що В. перебував у внутрішньому дворі житлового будинку й помітив раніше знайомого йому малолітнього М., який грався на подвір'ї житлового будинку. Тож В., свідомо знаючи, що М. є малолітнім, ураховуючи його зовнішній вигляд і попереднє знайомство, вирішив вчинити розпусні дії сексуального характеру щодо останнього. З метою забезпечення своєї злочинної діяльності й уникнення осіб, які могли б викрити його протиправні дії, В. разом з М. попрямував до приміщення сараю, яке розташовано на території зазначеного домоволодіння, у якому останній проживав, де своєю лівою рукою відтягнувши джинси й спідню білизну малолітнього М., оголив статевий орган дитини та взяв його лівою рукою з метою збудження в

[390] Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області у справі № 451/385/20 від 22 жовтня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

малолітньої особи статевого інстинкту, почав непристойно доторкатися, викликаючи тим самим статеве збудження малолітнього потерпілого, вчинюючи розпусні дії фізичного характеру щодо останнього[391].

Однак не завжди статеві кримінальні правопорушення вчиняють щодо раніше знайомої дитини. Якщо йдеться про те, що правопорушника сексуально приваблюють діти певного віку, то вибір потенційної жертви буде саме у відповідному віковому діапазоні, незалежно від того, знає він цю дитину чи ні.

Згідно з інформацією, опублікованою в засобах масової інформації, у кожного педофіла є певний вік переваги. Декому з них подобаються підлітки віком 12–16 років, іншим – діти віком 8–12 років або ж 5–8 років. Усі ці особи повідомляють про наявність «високих нескінченних почуттів» до жертв, однак здебільшого, коли дитина виходить з віку переваги, вони її лишають[392].

Дії, пов'язані з вибором потенційної жертви, можуть полягати в такому:

а) у вистежуванні й нападі на жертву поблизу місць проживання, у пізній час доби та в безлюдних місцях;

б) виявленні жертв, які живуть статевим життям, погрози розголосити їхню таємницю іншим;

в) правопорушник, використовуючи довірливі стосунки з потерпілою особою, заманює її в певне місце, де і вчиняє кримінальне правопорушення.

Отже, наявність підготовчих дій до вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини засвідчує, що між виникненням умислу на вчинення такого кримінального правопорушення та безпосередньою реалізацією кримінально караних дій минув певний проміжок часу, протягом якого правопорушник мав можливість підготуватися до вчинення кримінального правопорушення та усвідомити ступінь суспільної небезпечності запланованого ним діяння. Тобто йдеться про те, що за наявності підготовчих дій до вчинення посягання на статеву недоторканість дитини правопорушник

---

[391] Вирок Заводського суду м. Миколаєва від 21 квітня 2020 року у справі № 487/1279/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

[392] По той бік педофілії. Чому вони це роблять і як врятувати дитину. URL: https://espreso.tv/article/2017/07/31/pedofily.

не керувався інстинктивним, разовим потягом під дією об'єктивних чи суб'єктивних факторів (стан алкогольного сп'яніння, провокативна поведінка потерпілого тощо). З огляду на те, що об'єктом посягання є статева недоторканість дитини, а безпосереднє вчинення кримінального правопорушення передбачає наявність статевого потягу саме до такої категорії потерпілих, то здійснення підготовчих дій до вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дітей може з високим ступенем вірогідності свідчити про наявність у правопорушника психічних розладів у вигляді педофілії.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення. Спосіб вчинення кримінального правопорушення – не просто сукупність вольових дій, це закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на досягнення відповідного результату.

Розділ IV Особливої частини КК України виокремлює шість видів діянь, які визначено як злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. До злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей належать: зґвалтування неповнолітньої особи та зґвалтування особи, що не досягла чотирнадцятирічного віку (ч. 3, 4 ст. 152 КК України), сексуальне насильство неповнолітньої особи та сексуальне насильство особи, яка не досягла чотирнадцятирічного віку (ч. 3, 4 ст. 153 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України).

Кожне із зазначених діянь різниться способом і сукупністю дій, спрямованих на досягнення кримінально караного результату. Однак, визначаючи потерпілою особою дитину, можна виокремити спільні риси в цьому переліку кримінальних правопорушень, зокрема: насильницький характер дій, мета отримання статевого збудження та задоволення, неповнолітній чи малолітній вік потерпілої особи.

Спосіб вчинення злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості – це завжди діяльність, тобто сукупність дій, операцій і вчинків. Діяльність – це активність, безпосередньо керована мотивом, змінюється залежно від супутніх їй умов і коригована факторами оцінки. Дія – процес, безпосередньо керований метою, забезпечений пропорційними їй засобами та корегований факторами контролю. Основними детермінантами злочинної діяльності (у разі вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей) визначають такі: «потреба – мета – мотив – об'єкт – умови середовища – ситуація – засоби – спосіб дії – результат». Об'єктивний зміст потреби відображається в мотиві суб'єкта та певної сфери об'єктивної реальності, у якій закладена можливість задоволення цієї потреби[393].

З позицій кримінального права кримінальний закон містить пряму вказівку на насильницький спосіб вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей («без добровільної згоди потерпілої» (ст. 152, 153 КК України), «примушування» (ст. 154 КК України)); або розуміння такого способу вчинення злочину випливає зі змісту кримінально-правової норми («вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи» (ст. 155 КК України), «вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку» (ст. 156 КК України), «пропозиція зустрічі… особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій» (ст. 156-1 КК України)). Насильницький спосіб вчинення кримінального правопорушення є умовою диференціації кримінальної відповідальності, зокрема в межах одного й того самого складу кримінального правопорушення.

Принагідно слід акцентувати на тому, що в низці статей розділу IV КК України насильницький спосіб вчинення кримінального правопорушення

[393] Мильман В. Э. Компоненты и уровни в функциональной структуре деятельности. Вопросы психологии. 1991. № 1. С. 71–80.

проти статевої свободи та статевої недоторканості визначено як поєднання дій правопорушника з віком потерпілої особи – до досягнення шістнадцяти років.

Зазначений підхід відповідає конструкціям інших статевих злочинів, обтяжуючі обставини вчинення яких пов'язані саме з віком потерпілого. Водночас суттєво полегшується процес доказування наявності складу цього злочину в діях близького родича або члена сім'ї, особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, оскільки вони можуть не знати, досягли потерпілі статевої зрілості чи ні (для цього необхідні спеціальні знання), однак точно знають, скільки їм років[394]. Можна стверджувати, що законодавець статевою свободою наділяє особу з віку 16-ти років, а правом на статеву недоторканість наділена будь-яка особа, незважаючи на її вік.

Ще 1962 року американський педіатр С. Г. Кемпе описав синдром «побитої дитини» й запропонував визначення сексуального насильства як втягнення в дії сексуального характеру залежних, ще не зрілих у своєму розвитку дітей та підлітків, які ще не здатні цілком усвідомлювати, з чим вони мають справу, і не можуть дати свідому згоду на це[395].

Тому, незалежно від наявності озвученої згоди дитини, яка не досягла віку 16-ти років, на вчинення будь-яких дій сексуального характеру, такі дії є насильницькими та кримінально караними. Фундаментальна асиметрія стосунків дітей і дорослих означає, що дитина не може бути згодна на жодні сексуальні стосунки з дорослою особою[396].

Сексуальна експлуатація дітей дорослими чи старшими підлітками – це сексуальна поведінка дорослого щодо дитини, який внаслідок свого емоційного й інтелектуального розвитку не здатні розуміти інформацію про це та вільно

[394] Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / [Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. С. 121 – 123.

[395] Kempe C. H., Silverman F. N., Steel B. F. et al. The battered child syndrome. *JAMA*. 1962. 181. P. 17–24.

[396] Finelhor D. Child sexual abuse. New theory and research. New York, 1984. P. 149-152

погодитися. Дорослий використовує нерівні стосунки між дорослими й дітьми, а також свою владу, щоб переконати й змусити дитину до співучасті[397].

Оскільки законодавець добровільність згоди на вчинення дій сексуального характеру щодо дитини, яка не досягла віку 16-ти років, визнає фікцією, то класифікаційним критерієм може бути наявність добровільної відсутності спротиву вчинюваним діям. За такою класифікаційною ознакою кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можна поділити на ті, які вчиняють без спротиву: вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) та домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України) і ті, яким дитина чинить опір (фізичний чи психічний): зґвалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Об'єднані спільною метою та наявністю сексуальної конотації (додаткові риси, відтінки[398]) дії, які посягають на статеву недоторканість та статеву свободу дитини можуть бути у формі статевого акту (орального, вагінального чи анального), дотиків між потерпілою та підозрюваною особою, споглядання, ведення розмов на інтимні теми, демонстрування статевих органів чи статевого акту, щоб викликати сексуальне бажання в потерпілої особи, тощо.

Кримінально карані діяння, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дитини, за характером дій, спрямованих на досягнення кримінально караного результату, можна поділити на ті, що вчиняють за обов'язкової наявності фізичного контакту між правопорушником і потерпілою особою, і ті, для досягнення результату яких наявність фізичного контакту є необов'язковою.

До кримінальних правопорушень, досягнення кримінально караної мети яких здійснюють за обов'язкової наявності фізичного контакту між потерпілою

---

[397] Sgroi S. M. (Ed.). Handbook of Clinical Intervention in Child Sexual Abuse. Lexington,1982. P. 267

[398] Конотація. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=конотація.

особою та правопорушником, належать зґвалтування, сексуальне насильство та вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років. До кримінальних правопорушень, для досягнення результату яких наявність фізичного контакту є необов'язковою, належать примушування до вступу в статевий зв'язок, розбещення неповнолітніх і домагання дитини для сексуальних цілей.

З метою повного та всебічного висвітлення способів безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розглянемо спосіб вчинення з кримінально-правової та криміналістичної позицій.

Згідно зі ст. 152 КК України, зґвалтуванням є вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій чи будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи[399].

Кримінально-правове тлумачення способу вчинення зґвалтування як на криміноутворювальну ознаку вказує не на конкретний спосіб, а на недобровільність – відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи на проникнення в один із трьох її природних отворів[400].

З криміналістичної позиції способом вчинення зґвалтування є проникнення, тобто перетинання межі природного отвору людини: ротової порожнини, вагіни та/або анального отвору. Межею природного отвору є губи, анус і присінок піхви, яке може бути здійснено за допомогою статевих органів чи іншого предмета.

Зґвалтування є найпоширенішим видом злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. З Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за березень 2022 року обліковано 166 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

[399] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

[400] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 13.

недоторканості осіб, з них 80 – зґвалтування[401], за 2021 рік обліковано 930 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, з них 406 – зґвалтування[402]; 2020 року обліковано 740 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб, з них 393 – зґвалтування[403]. На підставі аналізу досліджених матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що зґвалтування дітей відбувалося в 67,3 % випадків (додаток Б).

Тобто, крім введення статевого члена чоловіка (зокрема нееретованого) у піхву жінки, це можуть бути: проникнення в піхву жінки рукою, пальцем, ногою або певним предметом – палицею, пляшкою, телефоном, штучним фалосом тощо; аногенітальний контакт чоловіка з жінкою; мужолозтво (аногенітальний контакт чоловіка з чоловіком), орогенітальний контакт чоловіка з жінкою або чоловіка з чоловіком[404]. Обов'язковою умовою кваліфікації зазначених дій саме як зґвалтування є сексуальна конотація їх вчинення та відсутність добровільної згоди на це потерпілої особи. Наявність добровільної згоди на вступ у статеві зносини особи до 14-ти років законодавець визнає фікцією, незалежно від того, чи давала така особа на це згоду, чи є остання добровільною (така згода визнана законодавцем фікцією) або вимушеною, чи розуміла малолітня особа характер і значення вчинюваних стосовно неї дій тощо. Встановлення кримінальної відповідальності за дії сексуального характеру, пов'язані з проникненням у природні отвори потерпілої особи, яка не досягла віку 14-ти років, незалежно від наявності її згоди на це, є імперативною нормою.

---

[401] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[402] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[403] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[404] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 20.

Дії, пов’язані з вагінальним, анальним або оральним проникненням, які вчиняють щодо неповнолітньої особи (з 14-ти до 18-ти років) кваліфікують за ч. 3 ст. 152 КК України (зґвалтування) у випадку відсутності добровільної згоди потерпілої.

Наявність добровільної згоди потерпілої особи на проникнення в природні отвори її тіла виключатиме кримінальну караність діяння лише після досягнення нею шістнадцятирічного віку. Стаття 155 КК Країни передбачає кримінальну відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років, тобто вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов’язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета[405].

З Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за березень 2022 року з 166 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб 21 кримінальне провадження обліковано за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України[406]; за 2021 рік з 930 кримінальних правопорушень за ст. 155 КК України було внесено відомості в 164 кримінальних провадженнях[407]; 2020 року з 740 кримінальних проваджень було виявлено 55 випадків вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України[408]. З досліджених нами матеріалів

[405] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

[406] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[407] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[408] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

кримінальних проваджень вбачається, що статеві зносини з особою, яка не досягла віку 16-ти років, було виявлено в 15,2 % (додаток Б).

Генезис диспозиції ст. 155 КК України свідчить про постійне звуження сфери її дії. Початково законодавець визначав кримінально караними діяння, які полягали в статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості, тобто незалежно від наявності згоди потерпілої особи кримінальна відповідальність за вчинення таких дій пов'язувалася із фізіологічним станом організму – досягненням статевої зрілості.

Після внесення змін до КК України на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 року[409] кримінальна відповідальність за ст. 155 КК України наступала за природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла віку 16-ти років, вчинені повнолітньою особою. Такий підхід уніфікував ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 155 і 156 КК України, щодо віку потерпілої особи й передбачав настання кримінальної відповідальності щодо вступу в статеві зносини (природні та неприродні) з будь-якою особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року[410] були внесені зміни до КК України, зокрема в новій редакції було викладено ч. 4 ст. 152 КК України, яка тепер передбачала відповідальність за вчинення будь-яких дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або

[409] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. *Верховна Рада України :* [сайт]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#Text.

[410] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63.

оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи, а щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, – незалежно від її добровільної згоди.

Отже, якщо до внесення цих змін до ст. 152 КК України потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України (статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) могла бути будь-яка особа, що не досягла віку 16-ти віків, то після набрання чинності Законом від 6 грудня 2017 року – тільки особа, яка досягла 14-ти, але не досягла 16-ти років.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» від 18 лютого 2021 року[411] ст. 155 КК України викладено в новій редакції, яка передбачає відповідальність за вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла чи будь-якого предмета. Тобто неприродність вчинюваних дій щодо особи, яка не досягла віку 16-ти років, не охоплена ст. 155 КК України.

Фактично диспозиція ст. 155 КК України дублює спосіб вчинення зґвалтування (ст. 152 КК України), за винятком відсутності добровільної згоди потерпілої особи на вчинення таких дій. Тому можна дійти висновку, що вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років, вчиняють за наявності її фактичної згоди на них, водночас не виключаючи кримінальну караність за це діяння для повнолітньої особи.

[411] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18 лют. 2021 р. № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#n17.

Внесення змін до диспозиції ст. 155 КК України та неконкретизованість питання наявності згоди потерпілої особи спричиняють неоднакову слідчу та судову практику, допускаючи неправильність кваліфікації вчинюваних дій.

Наприклад, вироком Малинського районного суду Житомирської області у справі від 19 червня 2020 року № 283/974/20 було встановлено, що Р., який з вересня 2019 року спільно проводив дозвілля з малолітньою О., перебуваючи в будинку за місцем проживання потерпілої, маючи прямий умисел, спрямований на природні статеві зносини з О., яка не досягла віку 16-ти років, достовірно знаючи про її вік та незважаючи на це, за взаємною згодою з останньою, без застосування фізичного та психологічного насильства та погрози застосування такого насилля, вступив у природні статеві зносини з О. Потерпіла засвідчила, що інтимні стосунки з обвинуваченим були добровільними, за взаємною згодою. Вона вагітна від обвинуваченого та перебуває на сьомому місяці вагітності. Відповідно до свідоцтва про народження, О. на час інтимних стосунків мала повні 12 років.

Судом Р. було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ст. 155 КК України, хоча, з огляду на вік потерпілої особи, незалежно від її добровільної згоди на статеві зносини, зазначені діяння охоплюватимуться ч. 4 ст. 152 КК України – зґвалтуванням[412].

Іншим видом кримінального правопорушення, який посягає на статеву свободу й статеву недоторканість дітей, є сексуальне насильство (ст. 153 КК України), тобто вчинення дій сексуального характеру, які не пов'язані з проникненням у тіло потерпілої особи без її на те згоди.

З Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за березень 2022 року за звітний період було зареєстровано 6 кримінальних проваджень за фактом вчинення сексуального насильства[413], за

[412] Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 19 червня 2020 року справі № 283/974/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

[413] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

2021 рік – 85[414], за 2020 рік – 87 кримінальних проваджень[415]. З отриманих нами відомостей вбачається, що сексуальне насильство було вчинено у 7,2 % випадків (додаток Б).

З криміналістичної позиції до зазначених дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, може бути віднесено, зокрема: сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки навіть з подальшим запліднення (якщо це не поєднано з проникненням статевого члена чоловіка в піхву жінки); тертя по зовнішніх геніталіях жінки, її губах і сідницях язиком, руками, статевим членом, штучним фалосом чи іншим предметом (за умови, що органи зловмисника чи предмети навколишнього світу не вводять у піхву, рот чи анальний отвір потерпілої особи); мацання геніталій руками; фротаж (тертя тілом чоловіка об тіло жінки задля отримання сексуального збудження і задоволення); куніліңгус – оральна стимуляція жіночих геніталій; анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір; вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члена до входу в піхву жінки; введення статевого органу чоловіка між молочними залозами жінки; міжстегновий коїтус; орогенітальний контакт жінки з чоловіком; лесбійство – форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з іншою жінкою (орогенітальні контакти, зокрема двосторонні й куніліңгус, вплив на ерогенні зони за допомогою різних предметів, тертя геніталіями однієї жінки об геніталії іншої жінки тощо; гомосексуальні контакти між жінками можна поділити на орогенітальні, ороанальні, мануальні й фалозамінювальні)[416].

---

[414] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[415] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[416] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 53–54.

Отже, способом вчинення сексуального насильства є різноманітні дії (акти) сексуального характеру, спрямовані на збудження та (або) задоволення статевої пристрасті винуватої особи, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт з тілом іншої (потерпілої) особи, але виключають проникнення в це тіло.

Аналогічно до положення ч. 4 ст. 152 КК України (зґвалтування) вирішується питання вчинення сексуального насильства щодо малолітньої особи, для наявності кримінальної відповідальності за яке добровільна згода цієї особи жодного значення не має.

Коли йдеться про неповнолітнього потерпілого, то для інкримінування ст. 152 (зґвалтування) та ст. 153 (сексуальне насильство) КК України потрібно встановити, що небажання потерпілої особи на вчинення щодо неї відповідної дії було більш-менш чітко вираженим, явним, переконливим, таким, щоб одна особа зрозуміла, що інша не бажає сексуального проникнення в її тіло або вчинення інших дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у природні отвори потерпілої особи, адже відмова на словах, навіть певна фізична протидія не завжди свідчать про реальне небажання особи.

Водночас відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи слід вбачати, зокрема, у тому випадку, коли потерпіла особа не давала явної згоди на сексуальне проникнення і не чинила опір ґвалтівнику через переляк. Якщо потерпіла особа ситуацію, що склалася навколо неї (оточення її групою осіб, безлюдне місце, темна пора доби, тривале закривання в приміщенні тощо), розцінює як безвихідну й, оцінюючи власні сили, відмовляється чинити опір з тим, щоб попередити настання для себе більш тяжких наслідків, то вчинене за наявності підстав також може бути кваліфіковане за відповідною частиною ст. 152 КК України[417].

[417] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 22–23.

Законодавчі зміни до розділу IV КК України внесли низку новацій, зокрема різні підходи до кваліфікації дій, що визначені як кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року[418] введено нове поняття – сексуальне насильство, яким було звужено сферу дії ст. 156 КК України – розбещення неповнолітнього.

Так, до внесення змін до КК України зазначеним Законом розпусними визнавали як безконтактні дії, так і сексуальні маніпуляції з тілом й особливо статевими органами потерпілої особи, винуватого або третьої особи.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України (розбещення неповнолітніх), полягав у здійсненні різноманітних розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне й моральне розбещення неповнолітніх потерпілих. Розпусні дії могли бути фізичними або інтелектуальними й обов'язково мали сприйматися потерпілою особою безпосередньо чи за допомогою засобів зв'язку.

Фізичним розбещенням, передбаченим ст. 156 КК України, визнавали, зокрема, оголення зовнішніх статевих органів злочинця або потерпілої особи, поцілунки, непристойні дотики до злочинця, які викликають статеве збудження, навчання онанізму, вчинення в присутності потерпілого гетеросексуального коїтусу, мужолозтва або іншої дії сексуального характеру. Інтелектуальне, безконтактне розбещення може бути виражено у формі цинічних розмов з потерпілим на сексуальні теми, у розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів або примушуванні

[418] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63.

до перегляду відповідної продукції тощо. Інтелектуальні розпусні дії може бути класифіковано на: вербальні – відверто цинічні розмови, анекдоти, поради тощо; візуальні – демонстрація порнографічної книжкової, кіно-, фото- та відеопродукції; аудіальні – прослуховування музичних носіїв натуралістичних сексуальних історій, пісень тощо.

Конструкція диспозиції ст. 153 (сексуальне насильство), ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) і ст. 156 (розбещення неповнолітніх) КК України до внесення змін до нього Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» від 18 лютого 2021 року[419], давала підстави для висновку, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, не може охоплювати дії, пов'язані з фізичним контактом між потерпілою особою та правопорушником, оскільки відповідальність за такі дії вже передбачена ст. 153, 155 КК України. Якщо вчинення розпусних дій було пов'язано з фізичним контактом і його здійснюють щодо особи, яка не досягла віку 14-ти років, незалежно від її згоди, або щодо особи до 16-ти років без її згоди, – такі дії підпадають під визначення сексуального насильства (ст. 153 КК України). Якщо розпусні дії фізичного характеру вчинені щодо неповнолітньої дитини за її згоди, такі дії підпадали під кваліфікацію ст. 155 КК України, оскільки диспозиція статті передбачала відповідальність за природні й неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

Тому основним розмежуванням фактично вчинюваних насильницьких дій сексуального характеру стосовно дітей можна було провести за наявністю фізичного контакту між потерпілою особою та злочинцем[420].

---

[419] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18 лют. 2021 р. № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#n17.

[420] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Окремі питання кваліфікації злочинних дій при вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (на

Однак у чинній редакції ст. 155 КК України виключено відповідальність за неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, залишивши лише відповідальність за вчинення дій, пов'язаних з проникненням у природні отвори людини.

Тому, ураховуючи динамічність змін до КК України в частині кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна провести розмежування між діями, які охоплені ст. 153 (сексуальне насильство) і ст. 156 (розбещення неповнолітніх) КК України не тільки за наявністю чи відсутністю фізичного контакту між потерпілою особою та правопорушником, а аналогічно підходу як у разі зґвалтування та вчинення дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла віку 16-ти років, тобто за наявності спротиву чи виявлення згоди потерпілої особи на вчинення дій сексуального характеру. Дії, які пов'язані з інтелектуальним розбещенням, визнають кримінально караним діянням незалежно від згоди потерпілої особи.

З Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за березень 2022 року обліковано 54 кримінальні провадження за фактом вчинення розбещення неповнолітніх[421], 2021 року – 260[422], 2020 року – 197 кримінальних проваджень[423]. Згідно з результатами аналізу досліджених нами кримінальних проваджень, розбещення неповнолітніх було вчинено у 9,5 % випадків (додаток Б).

Зокрема, вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, яка не досягла віку 14-ти

прикладі ст. 153, ст. 156 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2020. № 44. (Серія «Юриспруденція»). С.141

[421] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[422] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт].URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[423] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

років, незалежно від наявності її добровільної згоди, визнають сексуальним насильством, що є кримінально караним діянням. Якщо такі дії вчинено щодо неповнолітньої особи (з 14-ти до 18-ти років) без добровільної згоди, то вони підпадають під кваліфікацію ст. 153 КК України (сексуальне насильство). Якщо ж потерпіла особа віком від 14-ти до 16-ти років не чинила спротив і фактично надала згоду на вчинення щодо неї фізичного розбещення, то вони охоплюватимуться диспозицією ст. 156 КК України – розбещення неповнолітніх.

Іншим видом кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є примушування до вступу в статевий зв'язок.

Змінами, внесеними на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року[424], передбачено, що спосіб вчинення цього кримінального правопорушення полягає в примушуванні особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою.

Такі зміни до КК України зумовлені імплементацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)[425] та Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)[426].

Водночас ст. 154 КК України, на відміну від п. «с» ч. 1 ст. 36 Стамбульської конвенції, не містить застереження про те, що злочином

---

[424] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63.

[425] Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : міжнар. док. від 11 трав. 2011 р. URL: https://rm.coe.int/1680462546.

[426] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

визнають примушування до здійснення акту сексуального характеру з третьою особою (не з тим, хто здійснює примушування). У п. 190 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції мета цієї конвенційної норми вбачається в охопленні сценаріїв, коли правопорушник є не особою, яка чинить статевий акт, а тим, хто примушує жертву вступити в статевий контакт із третьою особою. Відсутність вказівки на третю особу в диспозиції ч. 1 зміненої ст. 154 КК України – свідчення непослідовності законодавця в частині імплементації положень Стамбульської конвенції, що призводить до непослідовності в судовій практиці[427].

Наприклад, ухвалою Любарського районного суду Житомирської області від 16 вересня 2020 року було встановлено, що В. обвинувачується у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 154 КК України. Суд встановив, що В., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та знаходячись у приміщенні житлового будинку, де в одній з кімнат залишився наодинці зі своєю донькою Г. У цей час і за окреслених обставин у В. виник умисел на протиправні дії щодо Г., спрямовані на задоволення своєї статевої пристрасті проти волі потерпілої. У відповідь на протиправні дії В. Г. виявляла своє явне небажання вступати в статеві відносини та, намагаючись захистити свою статеву свободу, руками відштовхнула В. від себе й покинула місце події[428].

Фактично це незакінчений замах на зґвалтування, оскільки правопорушник примушував потерпілу до вступу в статевий зв'язок із собою, а не з іншою особою. Однак суд помилково кваліфікував зазначені дії як примушування до вступу в статевий зв'язок.

З Єдиного звіту Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за березень 2022 року зареєстровано 1 кримінальне

[427] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

[428] Ухвала Любарського районного суду Житомирської області від 16 вересня 2020 року у справі № 282/762/20. *Єдиний реєстр судових рішень:* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

провадження за фактом примушування до вступу у статевий зв'язок[429], 2021 року – 9 кримінальних проваджень[430], 2020 року – 8 кримінальних проваджень[431]. З аналізу досліджених нами кримінальних проваджень вбачається, що це кримінальне правопорушення було вчинено у 0,8 % випадків (додаток Б).

З криміналістичної позиції примушуванням слід вважати протиправний психічний вплив на свідомість потерпілої особи, спрямований на приведення її в стан, за якого вона внутрішньо готова підкоритися вимогам суб'єкта примушування. Унаслідок цього потерпіла особа обмежується в можливості діяти за власною волею (останню цілком не пригнічують), тому вимушена обрати той варіант поведінки, який суперечить її бажанням.

Способом здійснення такого виду кримінального правопорушення може бути погроза:

а) розголосити відомості, які особа бажає зберегти в таємниці, але які немає підстав визнавати такими, що ганьблять її чи близьких родичів;

б) розголосити відомості, які ганьблять особу, яка є близькою для потерпілого, але не є його близьким родичем (зокрема, це можуть бути відмінні від близьких родичів члени сім'ї);

в) знищити, пошкодити або вилучити майно близької особи, яка не перебуває з потерпілим у родинних відносинах, тощо.

Примушування можуть здійснювати в будь-якій формі (усно, письмово, з використанням засобів зв'язку тощо), адресувати потерпілій особі як безпосередньо, так і через третіх осіб.

---

[429] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт].URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[430] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[431] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт].URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» до розділу IV Особливої частини КК України було введено ст. 156-1 – домагання дитини для сексуальних цілей.

Запровадження кримінальної відповідальності за сексуальне домагання узгоджене з положеннями ст. 40 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), згідно з якою сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякуваного, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції[432].

Так само ст. 23 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) передбачає, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зустрітися з дитиною, яка не досягла віку, передбаченого п. 2 ст. 18 цієї Конвенції, для вчинення проти неї одного з правопорушень, передбачених пп. «а» п. 1 ст. 18 або пп. «а» п. 1 ст. 20 цієї Конвенції, якщо після цієї пропозиції відбулися істотні дії, що призвели до такої зустрічі[433].

Дії, охоплені диспозицією ст. 156-1 КК України, включають пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, зокрема з використанням

[432] Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : міжнар. док. від 11 трав. 2011 р. URL: https://rm.coe.int/1680462546.

[433] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено принаймні одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Згідно з Аналітичним звітом за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» за 2020 рік, проведеним МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини, серед опитаних 4745 респондентів було встановлено, що 14,4 % дітей ставили питання про оголені частини тіла в Інтернеті; 11,1 % підтримували розмову з дорослим незнайомцем/кою в Інтернеті; 11,0 % отримували фото чи відео оголеного тіла; у 8,1 % просили надіслати свої фото чи відео оголеного тіла; 6,2 % спілкувалися з дорослим незнайомцем/кою в Інтернеті про інтимні стосунки; 4,9 % зустрічалися з незнайомцем/кою з Інтернету наживо; 2,9 % пропонували показати/торкатися свого оголеного тіла, коли на дитину дивилися через камеру. Близько половини цих ситуацій, що трапилися з опитуваними, були пов’язані з онлайн незнайомцями; трохи більше третини ситуацій пов’язані зі знайомими людьми; 20,5 % – з людиною, яку діти знають лише онлайн. Майже половина дітей (44,8 %) не повідомили про ситуацію, що з ними трапилася; більшість (77,6 %) з тих, хто розповідав про ситуацію, що трапилася з ним, ділилися з другом або подругою; третина розповіли про те, що з ними сталося, батькам або іншим дорослим родичам; 14,8 % розказали старшим сиблінгам; менше ніж 10 % розповіли певним дорослим, з якими є довірливі стосунки (8,5 %), вчителю (2,9 %) та психологу (2,2 %)[434].

Такі показники демонструють, що вчинення домагання до дитини для сексуальних цілей є поширеним явищем, небезпечність якого виявляється в динаміці розвитку: від листування та обміну інтимними зображеннями до

[434] Аналітичний звіт за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» за 2020 рік. URL: https://rada.info/upload/users_files/24013384/a34d8140c02de895e92c060811c363e3.pdf.

вчинення конкретних сексуальних дій. Тому криміналізація таких дій є важливим кроком у протидії сексуальним домаганням і вчиненню інших сексуальних дій щодо дітей.

Спосіб приховання кримінального правопорушення. Повторюваність способів вчинення статевих кримінальних правопорушень є основою криміналістичних обліків розкритих і нерозкритих правопорушень, що фіксує ознаки способу їх здійснення. На підставі даних обліку за способом вчинення раніше розкритих статевих кримінальних правопорушень постає можливість висунути обґрунтовані версії про особу правопорушника, який вчинив нове кримінальне правопорушення, схоже за способом із вчиненим раніше. І, навпаки, не розкриті раніше кримінальні правопорушення, спосіб вчинення яких відображений в облікових даних, можуть бути розкриті, якщо буде виявлено й розкрито нове.

У випадку коли дії, спрямовані на приховування слідів вчиненого кримінального правопорушення, поєднані єдиним наміром, спосіб приховання кримінального правопорушення є одним з елементів способу його вчинення.

Досліджуючи ознаки діяльності з приховування кримінального правопорушення в структурі кримінально караної діяльності, М. В. Даньшин зазначає, що приховування злочинів – це система, що має певну структуру й утворюється із взаємозалежних елементів, поведінкових актів, спрямованих на підготовку та вчинення дій з приховування злочину[435]. Отже, приховуванням у криміналістиці слід вважати вид кримінально караної діяльності, а приховання кримінального правопорушення – елементом його способу.

У зв’язку із цим необхідно розмежувати поняття приховання та приховування кримінального правопорушення з метою їх правильного застосування в криміналістиці. Зокрема, у словнику української мови

[435] Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : навч. посіб. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 54

зазначено, що слова «приховування» та «приховання» утворені від дієслів, які мають недоконаний і доконаний вид – приховувати та приховати відповідно[436].

До дій, спрямованих на приховання вчиненого кримінального правопорушення, може бути віднесено психологічний тиск на потерпілу особу з метою примушування до нерозголошення події, що сталася, намагання з перекручування фактів, спільне вживання спиртних напоїв з метою подальшого звинувачення потерпілої в тому, що сталося, тощо.

Приховання злочину – це діяльність (елемент злочинної діяльності), яка становить динамічну систему об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності, що сформувалися до, у момент або після вчинення злочину, реалізація якої спрямована на сліди злочину (матеріальні й ідеальні) та їх носіїв, з метою перешкоджання розслідуванню; спосіб приховання злочину можна визначити як заснований на реалізації системи об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи, що приховує злочин до, у момент або після його вчинення[437].

Водночас об'єктами приховання є: подія злочину, мотив і мета суб'єкта злочину, особа злочинця, злочинний результат та інші злочинні наслідки. Суб'єктами приховання можуть бути як власне злочинець, його співучасники й пособники, так і потерпілі та свідки, а також корупційні зв'язки злочинця, керівники державних, комерційних органів, організацій, на території яких вчинено злочин[438].

Типовими способами приховання кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є: 1) вплив на потерпілу особу, свідків; 2) прання або знищення свого одягу, знищення чи спотворення інших матеріальних слідів; 3) зміна зовнішності; 4) виїзд із місця проживання

---

[436] Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. С. 84.

[437] Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [В. П. Бахін та ін.] ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 6, 232.

[438] Николайчук И. А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2000. С. 256.

на тривалий час; 5) убивство потерпілої особи; 6) інсценування події; 7) протидія розслідуванню; 8) висунення неправдивого алібі.

Вплив на свідків і потерпілих можна визначити як здійснювані з метою ухилення від кримінальної відповідальності за вчинене кримінально каране діяння (комплекс дій) правопорушника чи інших, пов'язаних із ним осіб щодо схиляння свідків, потерпілих до неправдивих показань, спрямоване на протидію кримінальному судочинству.

Спосіб приховання кримінального правопорушення як елемент способу його вчинення було виявлено в 31,2 % випадків досліджених нами матеріалів кримінальних проваджень (додаток Б).

З метою схиляння потерпілих і свідків до брехні суб'єкти впливу можуть застосовувати: насильство, погрозу насильства, шантаж, підкуп, умовляння.

Іншим способом приховання злочину є інсценування, тобто створення такої обстановки, яка не відповідає характеру події, що сталася. Науковці Ю. П. Аленін і В. В. Тіщенко інсценуванням вважають умисне створення злочинцем доказів, які у своїй сукупності утворюють обстановку, характерну для визначеної, бажаної злочинцем події[439].

Інсценування переважно найінформативніші, на думку В. О. Коновалової, вони охоплюють систему дій злочинця з попередження виникнення слідів, знищення, фальсифікації, приховання, маскування виниклих унаслідок вбивства змін, створення нових слідів, що підтверджують версію суб'єктів приховування[440].

Мета інсценування – підтвердити помилкову версію правопорушника, котра для нього нейтрально пояснює причину, характер й обставини події, яку розслідують. На особливості виявлення ознак інсценування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей увагу буде акцентовано в подальших розділах роботи.

---

[439]Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности : Уч. пособие. Одесса : АО Бахва, 1996. С. 15.

[440] Коновалова В. Е. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Харків : Факт, 2001. С. 154.

2.2. Обстановка та слідова картина вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Філософським підґрунтям формування більшості наукових концепцій у криміналістиці є теорія відображення. У найзагальнішому вигляді відображення – це відтворення у свідомості явищ і предметів зовнішнього світу[441]. У філософській літературі поняття «відображення» визначають як процес і результат взаємодії, за якого особливості одного об'єкта в іншій формі відтворюються в особливостях другого об'єкта. Взаємодія предметів ніколи не відбувається безслідно, обов'язково залишаються наслідки. Водночас необхідною умовою відображення є схожість з відображуваним і відповідність йому. У відображенні як загальній властивості матерії можна умовно виокремити три етапи: у неживій природі, у живій природі й на соціальному рівні. Цим етапам відповідають такі форми відображення: фізико-хімічне, фізіологічне, психічне, у формі свідомості, носієм якого є людина[442].

З філософської позиції відображенням є здатність матеріальних об'єктів перебудовуватися під впливом зовнішнього впливу й відповідно реагувати на нього, унаслідок чого утворюються сліди, характер яких визначається ступенем їх організації, і на цьому ґрунтується процес пізнання людиною об'єктивного світу.

На думку І. І. Котюка, унаслідок вияву загального діалектичного принципу взаємозв'язку і взаємозумовленості в процесі руху та взаємодії найрізноманітніші явища діють і реагують на дії, відтворюючи особливості інших явищ і відтворюючись у них (відображають і відображаються). Як

---

[441] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 175.

[442] Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основи філософії : навч. посіб. Харків : Право, 2003. С. 153–154.

наслідок цих процесів виникають сліди, утворення яких відбувається за об'єктивними закономірностями й залежить від того, які відображуваний і відображальний об'єкти, у яких умовах відбувається відображення, який його механізм тощо. Властивість відображення, притаманна всій об'єктивній дійсності, є природною основою процесу пізнання. Причому особливістю відображення як пізнання є активне, цілеспрямоване, категоріальне відображення дійсності, а найвищою його формою є соціальне відображення, яке становить суспільний досвід і знання та набуває форми понять, суджень, умовиводів, теорій тощо, у яких цей досвід і знання й відображаються[443].

Відображенням кримінально караної події є слід, система яких утворює слідову картину кримінального правопорушення.

У криміналістичній літературі як окремий елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення визначено «слідову картину» (П. О. Кудлай[444], В. В. Пясковський[445], Д. А. Бондаренко[446]), «типову слідову картину» (М. В. Костенко[447], О. М. Калужна[448]), «сліди злочину» (у широкому значенні) (Г. В. Мудрецька[449]) або «типові сліди злочину» (А. В. Реуцький[450], О. В. Курман[451], В. В. Білоус[452]).

---

[443] Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. С. 62.

[444] Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 15 с.

[445] Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

[446] Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 16 с.

[447] Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.

[448] Калужна О. М. Криміналістична характеристика фальшивомонетництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

[449] Мудрецька Г. В. Методика розслідування викрадень бюджетних коштів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2011. 18 с.

[450] Реуцький А. В. Методика розслідування злочинців у сфері виготовлення та обігу платіжних карток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 20 с.

[451] Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 20 с.

Запропоновані поняття, на нашу думку, не є тотожними, а тому некоректно їх використовувати як синоніми. Вони співвідносяться між собою як ціле й частина.

Сліди – закономірний результат вчинення кримінального правопорушення, вони є типовими для кримінальних правопорушень певного виду.

Однак кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей різняться за способом вчинення і можуть бути як пов'язаними з безпосереднім вчиненням дій сексуального характеру між потерпілою та правопорушником, так і відбуватися дистанційно, наприклад, вчинення домагання дитини для сексуальних цілей може бути здійснено за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, тобто коли правопорушник і потерпілий знаходяться на значній відстані один від одного. Тому, на наше переконання, максимально повно сукупність слідів кримінально караної події, пов'язаної з посяганням на статеву свободу й статеву недоторканість дітей, що належить до предмета доказування та становить собою матеріально фіксоване її відображення, охоплене поняттям «слідова картина».

На думку М. В. Салтевського, слідовою картиною злочину є єдність матеріальних та ідеальних слідів злочину. Це матеріальна й ідеальна слідова обстановка, яка відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка його вчинила[453].

Слідова картина злочину, зазначає В. О. Коновалова, становить комплекс слідів, які відображають картину події злочину й поведінку суб'єкта на місці злочину, дає змогу висунути найобґрунтованіші версії щодо його вчинення[454].

---

[452] Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

[453] Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Основа, 1999. Ч. 1. С. 148–151.

[454] Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ : Факт, 2001. С. 25.

З позиції М. А. Погорецького, посереднім джерелом слідів злочину в загальному значенні є суспільно небезпечний вплив особи, що вчинила злочин, поведінка якої виявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто власне подія злочину[455].

Слідова картина злочину, акцентує З. М. Топорецька, як елемент криміналістичної характеристики має важливе значення, оскільки вивчення слідів дає змогу визначити спосіб і механізм вчинення злочину, спосіб його приховання, особу злочинця, знаряддя вчинення злочину, установити обставини під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази злочину[456].

За змістовим наповненням поняття підходи науковців можна поєднати в декілька груп. Зокрема, В. М. Плетенець погляди дослідників щодо зв'язку слідової картини з іншими елементами криміналістичної характеристики поділив на дві групи: ті, що пов'язують слідову картину з обстановкою вчинення злочину, і ті, що пов'язують слідову картину зі способом учинення злочину[457].

Учені, які обстоюють підхід щодо взаємозв'язку слідової картини й обстановки вчинення злочину, останніми роками критикують криміналістичне поняття «слідова картина», пропонуючи замінити його на словосполучення «слідова обстановка»[458]. За таким підходом поняття «слідова обстановка»

---

[455] Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* 2011. № 1 (3). С. 20. (Серія «Право»). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf.

[456] Топорецька З. М. Слідова картина, як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.(Одеса, 29–30 верес. 2011 р.) : у 2 ч. Одеса, 2011. Ч. 2. С. 105–108.

[457] Плетенець В. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження майна. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2008. № 4. С. 343–345.

[458] Завадський О. М. Слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 297–304.

об’єднує в єдине ціле час, місце, обставини, обстановку вчинення злочину. Слідова обстановка концентрує проблематику ідеальних і матеріальних слідів.

Деякі автори пропонують оригінальні ідеї із цього приводу. Зокрема, М. І. Скригонюк обстоює думку стосовно доцільності запровадження в криміналістичній науці терміна «слідовий вібавід», що утворюється з абревіатури трьох слів-компонентів: вібавід (ві – відображення, ба – бачення, від – відтворення)[459]. Однак вважаємо, що введення нового терміна до наукового обігу має бути належно обґрунтовано, тому необхідно детальніше дослідити це питання.

Обстановкою події можна визначити сукупність конкретних об’єктивних обставин, умов, у яких кримінальне правопорушення було вчинено. Тобто, розглядаючи поняття обстановки, ми говоримо про минулий час, оскільки нас цікавить час, місце, обставини й умови безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, причому як сприятливі, так і несприятливі. Під час аналізу слідів вчинення кримінального правопорушення та слідової картини загалом ідеться про теперішній час, тобто про характер відображення кримінально караної події, що відбулася в минулому в матеріально фіксованих об’єктах і пам’яті очевидців на момент їх виявлення. Тому, на нашу думку, абсолютно обґрунтованим є відокремлення поняття «слідова картина» від інших елементів криміналістичної характеристики, зокрема й від обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Друга група вчених пов’язує сліди кримінального правопорушення зі способом його вчинення. На думку В. В. Тіщенка, процеси дослідження способів злочину та їх слідів взаємопов’язані, їх здійснюють за принципом прямого та зворотного зв’язку, від дослідження слідів – до пізнання способу й інших обставин злочину, від знань про спосіб злочину – до пошуку, виявлення та дослідження слідів злочинних дій[460].

---

[459] Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка. 2007. С. 470

[460] Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса : Юрид. лит., 2002. С. 115.

Досліджуючи вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, ми обстоюємо підхід, який пов'язує слідову картину зі способом вчинення кримінального правопорушення, оскільки сліди вчинення статевого кримінального правопорушення проти дитини безпосередньо пов'язані саме зі способом досягнення результату.

Слідова картина охоплює типовий опис слідів і джерел їх походження. Вона є загальною моделлю кримінального правопорушення, не надто деталізованою, що надає можливість визначити окреме на підставі загального, у чому й виявляється її функціональність. Окрім функціональності, слідова картина також є динамічною, що зумовлено її взаємозв'язком з поняттям слідчої версії, оскільки зміна початкової інформації, що міститься в слідовій картині, приводить до модифікації висунутих слідчих версій і навпаки.

Істотними ознаками поняття слідової картини статевого кримінального правопорушення щодо дитини як інструмента інформаційно-пізнавальної діяльності є: належність джерела, речова форма відображення інформації, що в ньому міститься, й інтеграційний рівень її відображення, функціональність і динамічність. Належними слід вважати всі джерела фактичних даних, які можуть підтвердити чи спростувати будь-яку з висунених слідчим версій. Речова форма, яка міститься в джерелі інформації, означає, що вона передана у формі сигналу будь-якої фізичної природи. Теорія відображення та перетворення сигналів фізичної природи уможливлює застосування для їх виявлення, фіксації та дослідження точних науково-технічних методів і засобів. Ця найважливіша властивість слідової картини події, яку розслідують, становить специфіку та характеризує значення розглядуваної категорії в системі понять криміналістики.

З огляду на зазначене, слідову картину статевого кримінального правопорушення, вчиненого щодо дітей, необхідно тлумачити як цілісну систему речових джерел кримінально-релевантної інформації, що виникла внаслідок взаємодії матеріальних елементів події, відображає обставини й механізм розслідуваної події та використовується для формування динамічної

моделі механізму цієї події на відповідних стадіях процесу розслідування кримінального правопорушення.

Традиційно в криміналістиці сліди кримінального правопорушення поділяють на дві категорії: матеріальні й ідеальні (нематеріальні).

Як абстраговану сукупність інформації про типові матеріальні та ідеальні джерела, час, місце й умови злочину розглядає сліди вчинення злочину Л. Г. Дунаєвська[461]; М. В. Салтевський з цього приводу стверджує, що зазначена категорія є поєднанням ідеальних відображень і матеріальних слідів як джерел видимих і невидимих, прогнозованих слідів, що утворилися в момент вчинення злочину[462]. В. І. Галаган також поділяє сліди на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів) й ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини)[463].

Однак, на противагу традиційному підходу щодо поділу слідів на матеріальні та ідеальні, Є. Д Лук'янчиков, В. П. Євтушок[464] вважають, що така класифікація має умовний характер, її використовують, щоб акцентувати увагу на особливостях механізму слідоутворення й роботи з такими слідами, однак вона не відповідає матеріалістичному підходу до розгляду явищ об'єктивного світу. Поділ відображень (відбитків) на матеріальні й ідеальні, вважають учені, є недоцільним, оскільки всі відображення незалежно від їхніх розмірних характеристик відображаються у свідомості людини і вже самі розмірів не мають. Чіткість і повнота ідеальних слідів залежать від того, наскільки добре й

---

[461] Дунаєвська Л. Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. С. 12.

[462] Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 421.

[463] Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. С. 2.

[464] Лук'янчиков, Є. Д., Євтушок В. П. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення. Вісник Запорізького університету внутрішніх справ. 1999. № 3. С. 47–52; Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. С. 12–13; Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. М. : МГУ, 1975. С. 4.

повно людина запам'ятала, зберегла їхні ідеальні відбитки у своїй пам'яті незалежно від раніше сприйманих відбитків[465].

Такий підхід видається справедливим, якщо розглядати поняття «сліди злочину» лише термінологічно. Це поняття необхідно тлумачити з гносеологічної позиції, оскільки саме пізнання – як процес відображення в широкому значенні – становить основу пізнання події злочину, його слідів.

Однак обумовленість мозковими процесами не формує матеріального утворення ідеального сліду. Ідеальні сліди наділені ознаками, які відрізняють їх від матеріальних слідів, оскільки формування ідеального сліду за допомогою мозкових процесів не зумовлює їх матеріалізацію. Тому ми поділяємо позицію дослідників, які слідами кримінального правопорушення вважають матеріальні й ідеальні відображення.

У контексті гносеологічного підходу до поділу слідів залежно від джерела збереження інформації під впливом реалій сьогодення доводиться виокремити ще один вид слідів вчинення злочину – у формі змін в інформаційному середовищі, тобто за допомогою використання комп'ютерної техніки й засобів мобільного зв'язку.

У категорії кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини інформаційна мережа як сукупність інформаційно-обчислювальних систем і телекомунікаційної мережі є не лише джерелом отримання слідової інформації, вона може бути безпосереднім знаряддям вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, домагання до дитини для сексуальних цілей можуть вчиняти за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій як знаряддям вчинення кримінального правопорушення.

Поняття слідів як змін в інформаційному середовищі є порівняно новим у криміналістиці, однак воно набуває дедалі більшого доказового значення та сприяє розслідуванню кримінального правопорушення.

---

[465] Кириченко О. А., Басай В. Д., Ткач Ю. Д. Слідознавство : лекція № 8. Київ : РВВ КІВС, 2002. С. 11.

Такі сліди О. А. Самойленко називає «віртуальними», аргументуючи, що вони існують на матеріальному носії, але не доступні безпосередньому візуальному сприйняттю[466].

Етимологічно «віртуальний» походить від лат. virtus – потенційний, можливий – вигаданий, уявний (можливо, з певною метою) об'єкт, суб'єкт, категорія, ставлення, дія тощо, відсутній в цей момент у реальному світі, а створений лише грою людської уяви або зімітований за допомогою інших об'єктів[467]. Тому, на думку О. А. Самойленко, кіберпростір не можна розглядати як віртуальний, адже злочинці, які використовують його для вчинення злочину, не можуть бути віртуальними[468].

Учені Ю. Ю. Орлов і С. С. Чернявський пропонують законодавчо визначити самостійним джерелом доказів електронні відображення – цілісну систему відомостей та (або) комп'ютерних інструкцій в інформаційній мережі або на технічному носієві, яка може бути використана як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження[469].

Згідно із Законом України «Про авторські та суміжні права», електронною (цифровою) інформацією є «аудіовізуальні твори, музичні твори (з текстом або без тексту), комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення, що знаходяться в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування і відтворення комп'ютером, які можуть існувати й (або) зберігатися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів,

---

[466] Самойленко О. А. Класифікація типових слідів вчинення викрадення майна з використанням комп'ютерних технологій. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України*. 2005. Спецвип. Ч. 2. С. 25–29.

[467] Усанова Л. А., Усанов І. В. Онтологічний статус віртуальної реальності. *Гілея.* Київ, 2009. С. 176 – 183. URL: http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/2245.

[468] Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. С. 18.

[469] Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13) С. 21.

серверів тощо в мережі Інтернет, а також програми (передачі) організацій мовлення, що ретранслюються з використанням мережі Інтернет»[470].

Отже, електронну інформацію та цифрову інформацію законодавець вважає синонімами. Досліджуючи різні аспекти проблеми використання електронних доказів у вітчизняному судочинстві, Д. О. Алєксєєва-Процюк, О. М. Брисковська, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та інші[471] через аналіз генези основних термінологічних категорій у зазначеній сфері констатують факт синонімічності тлумачення та використання термінів «електронні докази» і «цифрові докази» в сучасному українському правовому полі та їх нематеріальну сутність. І хоча загальновизнаний світовою науковою спільнотою термін «digital evidence» дослівно перекладають як «цифровий доказ», у вітчизняне правове поле й побут увійшов його адаптований переклад[472] – «електронний доказ», загальновживаний і такий, який трактують однозначно[473].

З метою уніфікування понятійного апарату законодавства й наукових підходів, на нашу думку, доцільно використовувати поняття «електронні (цифрові) сліди», що позначають будь-яку криміналістично значущу комп'ютерну інформацію.

Електронні (цифрові) сліди мають спільні риси з традиційними слідами, водночас вони мають низку унікальних характеристик:

1) їх не видно неозброєним оком: вилучити їх інколи може лише спеціаліст;

---

[470] Про авторські та суміжні права : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12.

[471] Гуцалюк М. В. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. 2-ге вид., доповн. Київ : НАВС, 2020. 104 с.

[472] Хахановський В. Г., Гуцалюк М. В. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 14–20. doi: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13.

[473] Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 33 (1). С. 37–49. doi: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-37.

2) вони є нестійкими, за певних обставин інформація в пам'яті пристрою може бути змінена або втрачена;

3) їх можна копіювати без втрати якості необмежену кількість разів, і будь-яка наступна копія не буде відрізнятися від оригіналу[474];

4) можуть бути створені людиною, а також бути результатом функціонування інформаційної системи;

5) вільно переміщуються в електронній мережі без технічного носія та не мають нерозривного зв'язку з матеріальним носієм;

6) потребують специфічного порядку збирання, перевірки й оцінювання[475].

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що сліди вчинення статевих кримінальних правопорушень щодо дитини можна поділити не на традиційні дві, а на три великі групи: ідеальні сліди, матеріальні сліди й електронні (цифрові) сліди.

Матеріальні сліди. Матеріальні сліди є речовими джерелами криміналістичної інформації, до них належать будь-які предмети матеріального світу, які здатні нести відомості про фактичні обставини злочину, тобто доказову інформацію[476].

Серед матеріальних слідів вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини можна виокремити сліди-відображення, сліди-речовини й запахові сліди.

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що матеріальні сліди було виявлено та вилучено в 97,3 % випадків (додаток Б). Ця ситуація зумовлена тим, що спосіб вчинення кримінального правопорушення проти

---

[474] Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 125. (Серія «Право»).

[475] Алєксєєва-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 252.

[476] Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 194.

статевої свободи та статевої недоторканості дітей не завжди пов'язаний з наявністю фізичного контакту між правопорушником і потерпілою особою, тож може мати свій початок та кінець навіть за умови повної територіальної віддаленості їх один від одного.

Найпоширенішими видами слідів-відображень вчинення зазначеного кримінального правопорушення є сліди людини, а саме: сліди рук, сліди ніг, сліди губ, зубів, нігтів.

Однак під час розслідування досліджуваної категорії кримінального правопорушення увагу привертають саме сліди-речовини й мікрооб'єкти. На місці вчинення кримінального правопорушення можуть залишатися сліди крові, поту, жиропоту, слини, сперми, вагінальних виділень, нігтів, шкіри, волосся, тобто сліди біологічного походження.

З аналізу кримінальних проваджень вбачається, що в разі вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини сліди біологічного походження було виявлено та вилучено у 77,8 % випадків (додаток Б). Переважно було виявлено сліди крові, сперми, слини, рідше – сліди поту, волосся. *Наприклад, вироком Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі № 398/2279/17 від 8 квітня 2020 року було встановлено, що, відповідно до протоколу огляду речей, на внутрішній і зовнішній сторонах жіночої спідньої білизни з передньої та задньої ділянок наявні сліди речовини бурого кольору. Також оглянуто чоловічу спідню білизну, де на передній частині з внутрішнього боку виявлено сліди речовини бурого кольору. Сліди речовини бурого кольору згодом було ідентифіковано як кров. Згідно з висновком експерта під час судово-медичної експертизи вмісту зі статевого члена підозрюваного знайдено слину*[477].

В іншому випадку вироком Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у справі № 173/576/19 від

[477] Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі № 398/2279/17 від 8 квітня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт] URL: www.reyestr.court.gov.ua.

18 травня 2020 року встановлено, що протоколом огляду місця події зафіксована обстановка на місці вчинення кримінального правопорушення, де виявлено розірваний презерватив зі зразками біологічних виділень; висновком судово-медичної експертизи в малолітнього П. на тампоні з вмістом ротової порожнини виявлено сперматозоїди; висновком судово-медичної експертизи в Г. тілесних ушкоджень не виявлено, у мазках-відбитках і в змивах зі статевого органу встановлено наявність слини[478].

Ці приклади ілюструють окремі кримінальні провадження, однак проведення інших емпіричних досліджень засвідчує такий висновок. Зокрема, анкетування практичних працівників засвідчує, що саме виявлення, дослідження та використання біологічних слідів у 92,2 % випадків свідчить про причетність до вчинення кримінального правопорушення конкретного підозрюваного (додаток А).

У разі виявлення крові на місці події увагу зосереджують на об'ємі та формі слідів, на підставі яких можна визначити механізм їх утворення і обставини події[479]. Сліди крові було виявлено в 40,5 % (додаток Б) досліджених нами випадків, які згодом стали об'єктами імунологічного, генотипоскопічного й цитологічного досліджень.

З'ясування способу утворення слідів крові за їх особливостями надає можливість визначити джерело кровотечі, положення в просторі тіла або предмета, на який потрапила кров, зміни цього положення та їх послідовність, напрямок руху крапель крові й відстань, з якої вона потрапила на тіло або предмет, черговість завдання ушкоджень, що супроводжувалися зовнішньою

[478] Вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у справі № 173/576/19 від 18 травня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

[479] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Слідова картина насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого стосовно малолітньої особи. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. № 3. Т. 2. С. 237.

кровотечею, переміщення і позу потерпілої особи в момент стікання з неї крові, заходи, яких вживали для видалення крові[480].

У разі вчинення статевих злочинів сліди крові можуть залишитися внаслідок чинення опору неповнолітнього потерпілого та його подолання злочинцем шляхом застосування фізичної сили. Тому форми та види слідів крові дають змогу встановити спосіб подолання опору потерпілого і спосіб вчинення злочину[481]. У разі вчинення зґвалтування, сексуального насильства й інших статевих кримінальних правопорушень сліди крові може бути виявлено в ділянці застібки штанів і на спідній білизні. Посилену увагу під час виявлення частинок крові слід спрямовувати на вміст під нігтями, оскільки саме там кров зберігається протягом тривалого часу.

Для отримання максимально повної інформації про події, які відбулися, сліди крові поділяють на три групи: сліди елементарні, складні (комплексні) і змішані. Елементарним слідом крові вважають такий слід, морфологічні ознаки якого безпосередньо відображають спосіб й умови його формування. Форма елементарних слідів крові визначається передусім механізмом їх утворення: у формі калюжі, плями, бризок, патьоку, відбитку.

Згідно з результатами аналізу кримінальних проваджень, у разі вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості щодо дітей, сліди крові в 40 % досліджуваних випадків залишалися у формі відбитку, у 47,8 % – у формі плями (додаток Б). У більшості випадків плями крові було виявлено та вилучено на спідній білизні й одязі як потерпілої особи, так і правопорушника. Залежно від кількості виявленої крові й умов зберігання сліду виявлені плями крові можуть стати об’єктами імунологічного, цитологічного та генотипоскопічного досліджень.

---

[480] Огляд місця події: виявлення та вилучення об’єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. С. 22.

[481] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Слідова картина насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого стосовно малолітньої особи. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. № 3. Т. 2. С. 239.

Трасологічне вивчення форми слідів крові під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має важливе значення в теорії і практиці, оскільки воно дає змогу класифікувати їх, з'ясувати умови виникнення, відновити подію з огляду на динаміку утворення слідів.

Виявлені на місці події сліди крові можуть бути об'єктом не лише трасологічного, а й біологічного дослідження, з метою отримання геномної інформації людини, тобто генетичних ознак людини та відомостей про них, подальшого їх використання в процесі розслідування злочину, зокрема під час проведення молекулярно-генетичного дослідження, що ґрунтується на виділенні та очищенні ядерної ДНК людини з біологічного матеріалу й подальшому аналізі визначених ділянок (локусів) молекули ДНК.

Однак успішне проведення дослідження та виділення ДНК є можливим, якщо речові докази були правильно вилучені та їх правильно зберігали до направлення на дослідження. У клітинах живого організму ДНК є високомолекулярною структурою – безперервно довгою молекулою. У слідах на речових доказах ДНК завжди знаходиться в деградованому стані, тобто вона розпадається на фрагменти різної довжини. Швидкому руйнуванню ДНК сприяє перебування у вологому стані й дія високої температури, тобто ДНК розпадається на фрагменти малих розмірів, і що коротші ці фрагменти, то менша ймовірність отримати позитивний результат аналізу. Тому недопустиме знаходження речових доказів у вологому стані навіть протягом нетривалого часу. Вилучені речові докази потрібно добре просушити за кімнатної температури без дії нагрівальних приладів і запакувати в паперові пакети, у жодному разі не використовувати скляні чи пластикові флакони, які щільно закриваються, поліетиленові пакети, оскільки внаслідок тривалого зберігання навіть висушених речових доказів без доступу повітря в такій упаковці починається утворення конденсату з подальшим руйнуванням ДНК[482].

[482] Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : метод. рек. / [уклад.: В. Г.

Нині в Україні досліджують ядерну ДНК, тобто, для такого дослідження підходить будь-який біоматеріал, який містить клітини з ядрами. До таких об'єктів належать: кров, слина, сперма, волосся, кістки, зуби, нігті, піднігтьовий вміст, інші тканини, органи або окремі частини тіла.

Оскільки досліджуваний нами вид кримінального правопорушення спрямований проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, то виявлення слідів сперми є закономірним процесом. З аналізу матеріалів кримінальних проваджень сліди сперми було виявлено та вилучено в 30,1 % випадків (додаток Б). Такі показники зумовлені використанням засобів контрацепції та замиванням слідів сперми як правопорушником, так і потерпілою особою, що унеможливлює подальше їх виявлення та вилучення. Крім того, для успішного дослідження зразка сперми на ДНК аналіз, рідкий зразок сперми потрібно якомога швидше висушити на марлевій серветці, оскільки в рідкій спермі деградація ДНК відбувається значно швидше, ніж у крові, а збереження сперми в замороженому стані призводить до руйнування сперматозоїдів і неможливості встановити наявність сперматозоїдів. Тому молекулярно-генетичний (геномний) ідентифікаційний аналіз виявлених слідів сперми під час розслідування статевих злочинів було проведено в 10,4 % випадків (додаток Б).

У кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини сліди сперми необхідно шукати передусім на тілі потерпілої особи (у 45,5 % випадків) (додаток Б), її одязі (у 40,1 % випадків) (додаток Б) і на можливих предметах обтирання злочинцем (у 15,6 % випадків) (додаток Б). Ці предмети можуть знаходитися як на місці вчинення кримінального правопорушення, так і на шляхах відходу злочинця. Досліджують також мазки, узяті з піхви та прямої кишки потерпілих.

Бурчинський та ін.]. Київ, 2012. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf.

Об’єктами дослідження здебільшого є плями, які виявлені на речах потерпілих. Сперму виявляють візуально переважно на одязі[483].

Вилучають сліди сперми разом з об’єктом-носієм (спідня білизна, штани тощо). Якщо їх виявляють під час огляду на тілі людини, то вилучають на липку стрічку, дактоплівку, з інших об’єктів беруть зішкріб.

На місці події предмети, на яких можуть виявляти сліди сперми, оглядають неозброєним оком і за допомогою лупи. Якщо плями сперми надто малі або розміщені на забруднених предметах, то для виявлення їх може бути застосовано огляд в ультрафіолетовому випромінюванні.

У разі необхідності дослідження вмісту піхви, для встановлення наявності сперматозоїдів треба враховувати, що вони зберігаються там у середньому до 7 днів залежно від реакції середовища піхви, активності мікрофлори й ферментів. У середовищі піхви трупа тривалість збереження сперматозоїдів більша (близько двох місяців) унаслідок припинення дії ферментів.

Колір слідів сперми на світлих тканинах сіруватий чи жовтуватий, найбільш інтенсивний у периферійних частинах, сліди мають нерівні краї. На темних тканинах сперма має білуватий, матовий колір. Якщо тканина просочена спермою, тканина на дотик цупка, ніби накрохмалена. Якщо предмет має поверхню, яка не вбирає чи слабо вбирає рідину, сперма утворює білувато-сіруваті, інколи жовтуваті шкірочки. Якщо статевий злочин супроводжувався порушенням цілісності дівочої пліви або іншими кровотечами – у плямах сперми можуть бути домішки крові, які забарвлюють таку пляму в червонуватий чи рожево-червоний колір. Свіжі плями сперми мають специфічний запах[484].

---

[483] Огляд місця події: виявлення та вилучення об’єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. С. 42.

[484] Огляд місця події: виявлення та вилучення об’єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. С. 43.

Наступним видом слідів біологічного походження, які належать до слідової картини кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини та містять геномну інформацію людини, є слина та букальний епітелій.

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що сліди слини було виявлено та вилучено в 17,3 % випадків (додаток Б). У більшості випадків слину виявляють на спідній білизні правопорушника та потерпілої особи в разі вчинення зґвалтування шляхом орогенітального проникнення.

У процесі розслідування досліджуваного виду кримінального правопорушення слину можна вилучити з одягу потерпілої особи, зі змивів зі статевих органів, з недоїдків, пляшок, недопалків, жувальних гумок, виявлених на місці події. Сліди слини дають змогу встановити групову належність крові правопорушника.

Сліди слини вилучають разом з предметом-носієм чи принаймні з його частиною. Предмет зі слідами слини обов'язково просушують і якомога швидше направляють на експертизу, оскільки основний її компонент – амілаза, за яким визначають наявність слини, розкладається, тож дослідження може істотно ускладнитися.

Одним з об'єктів судово-медичного дослідження, який містить геномну інформацію людини, проте досліджений недостатньо, є лупа (лусочки клітин верхніх шарів епідермісу, що знаходиться на різних стадіях кератинізації). У процесі дослідження цього біологічного об'єкта можливо не тільки встановити групову приналежність, а й здійснити молекулярно-генетичне дослідження ДНК. Відбір частинок здійснює експерт під стереомікроскопом, для ДНК-аналізу достатньо 2–10 частинок. Виявлення антигенів системи АВО проводять реакцією абсорбції-елюції з моноклональними антитілами [485].

На місці події, крім перелічених вище слідів біологічного походження, також можна виявити волосся. Волосся людини – це рогові утворення шкіри,

[485] Herber B., Herold K. DNA typing of human dandruff. 1998. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9608703/.

що покривають майже всю її поверхню. Розрізняють: довге товсте волосся голови, бороди і вусів, пахових западин, лобка і статевих органів; щетинисте волосся брів, вій, носового входу і зовнішнього слухового проходу; пушкове волосся, що покриває решту шкіри.

Волосся серед слідів біологічного походження належить до слідів-предметів, які локалізуються на предметах-носіях, мають певну форму, що й обумовлює їх пошук. Під час вчинення статевого кримінального правопорушення, унаслідок чинення опору, волосся може залишатися на руках правопорушника чи потерпілого, на одязі, знаряддях кримінального правопорушення, на місці його вчинення. Такі сліди було виявлено та вилучено у 10,2 % досліджених нами матеріалів кримінальних проваджень (додаток Б).

З-поміж особливостей виникнення цих слідів можна виокремити контактну взаємодію. Потерпілий, захищаючись, вириває волосся з голови, бороди, вусів, лобка й інших частин тіла злочинця, які згодом може бути знайдено в руках, на тілі чи одязі потерпілого.

Встановити приналежність досліджуваного волосся певній особі за морфологічними ознаками здійснити неможливо, можна лише дійти висновку щодо схожості (чи несхожості) з певними зразками. Однак клітини з ядрами містяться в піхвових оболонках цибулин волосин і можуть бути об’єктами молекулярно-генетичного дослідження. Волосини потрібно вилучати з місця події обережно, у жодному разі не розміщувати їх на клейкій стрічці, інакше їх відокремлення від неї призведе до втрати піхвових оболонок; тому необхідно запакувати їх у паперові пакетики, складені як для аптечного порошку, і маркувати[486].

Також на місці події можна виявити сліди поту та жиропоту (у 1,1 % випадків) (додаток Б). Піт – це продукт потових шкірних залоз, які разом із сальними є похідними шкірного епідермісу й становлять залозистий апарат

[486] Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : метод. рек. / [уклад.: В. Г. Бурчинський та ін.]. Київ, 2012. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf.

шкіри. Жиропіт – основна частина сліду, залишеного на гладкій поверхні пальцями рук і долонь. Піт і жиропіт певної особи має однакову з кров'ю групову належність. Криміналістичне значення слідів поту та жиропоту обумовлено можливістю встановлення належності предметів особі за наявними в цих виділеннях людини групових антигенів системи АВ0[487].

Сліди поту та жиропоту не містять клітин з ядрами. Однак у чистому вигляді їх не виявляють, це переважно їх сліди на речових доказах. Тобто це сліди, що утворювалися не від нетривалого контакту зі шкірою людини, а протягом якогось певного часу. За цей час відбувався тісний контакт шкіри з предметом, навіть тертя шкірою, унаслідок різних причин на шкірі за цей час могли утворитися мікроушкодження, які не викликають жодних відчуттів у людини й невидимі для ока, проте з базального шару шкіри на речові докази можуть потрапляти клітини, що містять ядра. Експериментальні дослідження, проведені, зокрема, у відділенні судово-медичної цитології, засвідчують, що в таких слідах справді виявляють ядровмісні клітини[488].

Сліди біологічного походження, які містять геномну інформацію людини й можуть бути об'єктами ДНК-дослідження, мають важливе значення для успішного розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, оскільки надають можливість ідентифікувати особу за залишеними слідами.

Досвід іноземних країн дає підстави стверджувати, що ефективність методу молекулярно-генетичних досліджень найвища, якщо його поєднати з веденням автоматизованої бази даних ДНК, без якої зазначені дослідження дозволяють лише порівняти між собою ДНК-профілі слідів, залишених на місці

[487] Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. С. 45.

[488] Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : метод. рек. / [уклад.: В. Г. Бурчинський та ін.]. Київ, 2012. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf.

події, з ДНК-профілями встановлених осіб, зразки яких було надано для експертизи.

Питання створення та функціонування бази даних геномної інформації людини врегульовано лише наказом МВС України від 10 вересня 2009 року № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС»[489]. Однак визначені в цьому наказі джерела формування обліку генетичних ознак не дають змоги ефективно використовувати інструмент бази даних для розкриття кримінальних правопорушень.

Проєктом Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», включеного до Переліку законопроектів, додатково включених до порядку денного четвертої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання, визначеного постановою Верховної Ради України від 17 листопада 2020 року[490], передбачено законодавче врегулювання процесів створення та функціонування обліку геномної інформації людини в Україні й удосконалення роботи правоохоронних органів України із запобігання, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, проти статевої свободи та недоторканості особи.

Цей проєкт передбачає, що одним з ефективних засобів під час доказування причетності підозрюваного до вчиненого злочину є метод генотипоскопії в біологічній експертизі, або ДНК-аналіз, тобто дослідження мікрослідів на клітинному рівні з метою вирішення питання, чи належить виявлений матеріал конкретній особі, що є надзвичайно важливим у процесі розслідування низки кримінальних правопорушень. Для цього передбачено функціонування бази даних геномної інформації людини.

---

[489] Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text.

[490] Про внесення змін до порядку денного четвертої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 17 листоп. 2020 р № 1003-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-20#Text.

Стаття 5 цього законопроєкту регламентує, що обов'язковій державній реєстрації геномної інформації підлягає геномна інформація, серед іншого, осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення умисних злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи, статевої недоторканості особи, щодо яких обрано запобіжний захід.

На наше переконання, необхідно розширити коло осіб, геномна інформація яких підлягатиме обов'язковій державній реєстрації, і включити до нього осіб, яким вручено підозру у вчиненні кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Згідно з відомостями Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, за березень 2022 року від зґвалтування потерпіло 76 осіб, з них 22 неповнолітніх і 26 малолітніх осіб[491]. Водночас, відповідно до відомостей Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора за 2021 рік, потерпілими від зґвалтування стали 391 особа, з яких 136 неповнолітніх і 148 малолітніх осіб[492]. 2020 року було виявлено 388 осіб, які потерпіли від зґвалтування, з яких 82 неповнолітні й 151 малолітня особа[493].

Отже, кількість вчинених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості щодо дітей збільшилася за останні два роки.

Законом України від 19 грудня 2019 року № 409-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти

---

[491] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[492] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[493] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи»[494] внесено зміни до низки законодавчих актів з метою створення та функціонування Єдиного реєстру осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. Зокрема, доповнено Кримінально-виконавчий кодекс України ст. 6-1, згідно з положеннями якої єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи (реєстр), – це автоматизована електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, зокрема осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена у встановленому законом порядку. Інформацію про особу вносять до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. У разі якщо особа вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформацію про таку особу вносять до реєстру на підставі ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора[495].

Цей Закон передбачає внесення відомостей до реєстру осіб, які мають процесуальний статус засудженого, що, на нашу думку, є цілком слушним і виправданим, проте не охоплює значну частину осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, але не понесли кримінальну відповідальність у зв'язку з різними причинами.

За інформацією, опублікованою в засобах масової інформації, а також за даними поліції, 2017 року в Україні розслідували близько 400 кримінальних

[494] Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 409-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text.

[495] Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 409-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text.

проваджень, у яких діти потерпали від сексуального насильства. До суду доходить ще менша кількість справ. За даними Уповноваженого Президента України з прав дитини Миколи Кулеби, 2017 року в судах їх було 320. За даними поліції, у близько 70 % випадків сексуальну наругу вчиняли або рідні, або особи, яких діти добре знали: родичі, знайомі батьків, тренери, репетитори або такі самі неповнолітні – знайомі або друзі жертви[496].

Зазначені цифри підтверджують і відомості Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора: за січень–грудень 2021 року обліковано 930 кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості, з яких 665 було направлено з обвинувальним актом до суду. За січень–грудень 2020 року обліковано 840 кримінальних проваджень, з яких лише 119 направлено до суду з обвинувальним актом; щодо 55 осіб кримінальне провадження було закрито у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування[497].

Отже, до винесення вироку судом і набрання ним законної сили минає тривалий час, упродовж якого особа, що вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, може уникнути кримінальної відповідальності через закінчення строків чи позицію родичів потерпілої особи, у випадку, коли правопорушник є членом її сім'ї. Відповідно, відомості щодо такої особи не включатимуть до Єдиного реєстру осіб, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи.

Такі кримінальні правопорушення є небезпечними, вони тягнуть за собою особливо тяжкі наслідки, завдають серйозної шкоди життю та здоров'ю малолітньої особи. Аналізовані кримінальні правопорушення може бути вчинено як ситуативно, так й особами, які мають розлад сексуальної переваги у вигляді педофілії. Особа з розладом сексуальної переваги у вигляді педофілії

[496] Реєстр педофілів: як він працюватиме? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-50863450.

[497] Статистичні дані. *Генеральна прокуратура України :* [сайт]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820.

завжди буде виявляти бажання до вступу в сексуальні стосунки з дитиною. Від характеристики особи правопорушника, наявності в нього психічних розладів, зокрема й розладу сексуальної переваги у вигляді педофілії, залежить і слідова картина та відображення ознак за відповідної обстановки.

Згідно з даними Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень–грудень 2021 року, за вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості підозру було пред'явлено 417 особам, з них щодо 169 було вжито запобіжні заходи, зокрема у вигляді тримання під вартою. 2020 року підозру було пред'явлено 389 особам, з них щодо 171 особи було вжито запобіжні заходи, зокрема у вигляді тримання під вартою. Тобто запобіжні заходи застосовують у 40 % випадків.

Однак через ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вбачається, що особа, якій пред'явлено підозру у вчиненні такого виду кримінального правопорушення, але не застосовано запобіжний захід, може вчиняти аналогічні кримінальні правопорушення щодо дітей навіть під час кримінального провадження. Також є випадки, коли правопорушнику пред'являють підозру у вчиненні одного кримінального правопорушення, а в процесі розслідування виявляють ще низку кримінальних правопорушень, які він вчиняв.

Наприклад, за інформацією, опублікованою в засобах масової інформації, організатора нелегальних дитячих таборів у Львові підозрюють у зґвалтуванні неповнолітніх дівчат віком від 11-ти до 14 років. У невеликій двокімнатній квартирі М. правоохоронці знайшли комп'ютери, ноутбуки, жорсткі диски, флеш-носії з відео та фотографіями дітей. Також знайшли щоденники, у яких М. детально описував свої сексуальні стосунки з дітьми та їхню тривалість. Записи чоловік вів із 2005-го до початку 2020 року. Слідством встановлено 147 злочинів сексуального характеру щодо шести малолітніх і неповнолітніх

дітей, задокументованих із 2006 року[498]*. Згідно з даними, опублікованими на сайті Судово-юридичної газети України, 31 липня 2020 року обвинувачений приїхав на Сумщину до 9-річної дівчинки, з якою познайомився в мережі Інтернет. Чоловік пообіцяв звозити дитину в МакДональдс, однак відвіз її на орендовану квартиру, де вчиняв з нею дії сексуального характеру, які можна кваліфікувати як зґвалтування. Після того він продовжив писати дівчині, домовляючись про наступну зустріч, на яку просив привести подружку. Це листування вже контролювали правоохоронці, які оперативно встановили особу ґвалтівника й затримали його. Доки затриманий перебував під вартою, слідством встановлено ще шістьох дівчат віком від 8-ми до 12 років, з якими він вчиняв розпусні дії*[499]*. За інформацією прессслужби Головного управління Національної поліції в Київській області, поліція Київщини викрила ґвалтівника, який протягом тривалого часу вчиняв сексуальне насильство щодо дітей і фільмував свої розпусні дії. Зокрема, у жовтні минулого року в Києві перехожий знайшов мобільний телефон, де містилися відеофайли порнографічного характеру, і приніс знахідку до одного зі столичних управлінь поліції. Далі пошуком автора відео займалися працівники поліції Київщини. Ним виявився 35-річний житель Кагарлицького району. Свої розпусні дії він вчиняв щодо двох неповнолітніх хлопчиків*[500]*.*

Отже, причетність правопорушника до вчинення інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є переважно випадковістю. Такі факти встановлюють або за залишеними самим правопорушником фото- й відеоматеріалами в мобільному телефоні чи комп’ютері, або за подальшим повідомленням потерпілих осіб.

---

[498] Лягав спати між дітьми і ґвалтував: з’явилися нові подробиці у справі львівського педофіла. URL: https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/a1154007-ljahav-spati-mizh-ditmi-i-gvaltuvav-zjavilisja-novi-podrobitsi-u-spravi-lvivskoho-pedofila.

[499] На Сумщині судитимуть відомого фотографа-педофіла. URL: https://sud.ua/ru/news/ukraine/191577-na-sumschini-suditimut-vidomogo-fotografa-pedofila.

[500] На Київщині поліція затримала педофіла, що ґвалтував дітей. URL: https://glavcom.ua/kyiv/news/na-kijivshchini-policiya-zatrimala-pedofila-shcho-valtuvav-ditey-video-733198.html.

Однак обов'язкова реєстрація геномної інформації підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей надасть можливість ідентифікувати правопорушника за залишеними ним слідами біологічного походження, шляхом проведення молекулярно-генетичного аналізу, в інших нерозкритих кримінальних правопорушеннях і встановити його причетність до їх вчинення.

Згідно з положеннями ст. 276 КПК України, повідомлення про підозру обов'язково здійснюють за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, тобто наявність процесуального статусу підозрюваного свідчить про наявність у матеріалах кримінального провадження відомостей для обґрунтованого припущення, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення. Тому державна реєстрація геномної інформації людини слугуватиме виключно для мети ідентифікації особи та не порушуватиме жодних її прав і законних інтересів.

Крім можливості виступати об'єктом молекулярно-генетичного дослідження, піт і кров є найкращими консервантами запаху людини, тому на виявлення та виведення таких слідів під час здійснення слідчих (розшукових) дій слід спрямувати посилену увагу.

Запах – природна властивість матеріальних тіл, що полягає в безперервному виділенні в зовнішнє середовище часток їх речовини. Частки змішуються з повітрям (рідиною) і потрапляють на орган нюху, що сприймає запах конкретного об'єкта[501].

У слідчій практиці найчастіше використовують запахові сліди людини – генетично (спадково) обумовлені за своїм складом і постійно відтворювані організмом леткі речовини, які виявляються в потожирових виділеннях та крові людини.

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що запахові сліди було виявлено та вилучено в 0,8 % випадків (додаток Б). *Наприклад, згідно з даними, опублікованими в засобах масової інформації, за результатами*

[501] Салтевский М. В. Криминалистика : учеб. пособие. Киев, 1996. С. 277.

розслідування зникнення семирічної М. у селищі Щасливе на Херсонщині, дівчинку шукали протягом чотирьох діб. Знайшли її тіло 11 березня в сараї одного з будинків зі слідами удушення. На її тілі виявили ознаки зґвалтування. За повідомленням відділу комунікації обласного управління Національної поліції, після знайдення тіла дитини на місці запустили п'ять службових собак. За результатами цього правоохоронці склали акти. Підозрюваним виявився місцевий мешканець, якого раніше притягували до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти життя людей[502].

Природа й механізм виникнення запаху засвідчують, що всі матеріальні тіла несуть запахову (одорологічну) інформацію (власну чи набуту від іншого тіла). Сліди запаху, наділені сталістю в зовнішньому середовищі, не сприймає людина, отже, їх не знищує сам суб'єкт – джерело запахових слідів, зберігаючи про неї інформацію як про учасника події.

Безперечно, загальноприйняті дії під час виявлення та вилучення запахових слідів будуть аналогічними. Однак необхідно враховувати, що сліди запаху зникають значно швидше, ніж інші мікрооб'єкти. Це й визначає особливості роботи з ними на місці події, а також актуалізує потребу в знанні техніки їх збирання.

Об'єкти-слідоносії, покриті пліснявою, шкіра трупа, його волосся і кров, що зазнали гнильних змін, не придатні для використання як джерела запаху. На речах і предметах, заритих у землю або сніг, запахові сліди зберігаються до декількох місяців.

На місці події під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини часто виявляють мікросліди біологічного походження людини, а саме: мікрофрагменти волосся; виділення організму (мікрокількості сперми, крові, слини тощо), які було виявлено та вилучено в 44,8 % досліджених нами матеріалів кримінальних проваджень (додаток Б).

---

[502] Рощина В. Був другом батька і сусідом: у поліції розповіли про підозрюваного у вбивстві 7-річної дівчинки на Херсонщині. URL: https://hromadske.ua/posts/buv-drugom-batka-i-susidom-u-policiyi-rozpovili-pro-pidozryuvanogo-u-vbivstvi-7-richnoyi-divchinki-na-hersonshini.

Виділення окремих видів мікрооб'єктів під час розслідування статевого кримінального правопорушення щодо дитини дає змогу вносити конкретні рекомендації щодо роботи з ними, оцінювати характер та обсяг інформації, носіями якої вони можуть бути, визначати необхідний комплекс досліджень.

Найзагальнішою і найпоширенішою є диференціація мікрооб'єктів на мікрочастки, мікросліди й мікрокількості речовин.

Видається найобґрунтованішим зберегти загальну класифікацію об'єктів на об'єкти-відображення, об'єкти-предмети й об'єкти-речовини, акцентувавши увагу лише на їхніх малих розмірах (мікросліди, мікропредмети (мікрочастки), мікрокількості речовин). З огляду на викладене, вважаємо, що оптимальною основою для класифікації мікрооб'єктів на мікрочастки, мікрокількості речовин і мікросліди є форма їх матеріального існування.

Мікрочастки найчастіше трапляються в практиці розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості у вигляді мікрооб'єктів.

Відповідно до результатів аналізу матеріалів кримінальних проваджень, мікрооб'єкти були виявлені та вилучені у вигляді нашарувань волокон і волокнистих матеріалів (73 %), мікрослідів ґрунту (3,1 %), піднігтьового вмісту (23,9 %) (додаток Б). Ці сліди були об'єктами криміналістичних експертиз, направлених на встановлення контактної взаємодії правопорушника та потерпілої особи з місцем вчинення кримінального правопорушення.

Вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини найчастіше передбачає взаємодію таких елементів: правопорушник; матеріальна обстановка вчинення кримінального правопорушення; потерпілий. Контакт кожного з цих елементів із двома іншими супроводжується взаємним переходом мікрооб'єктів. Такий своєрідний «хрест слідів» для кожного виду кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини має певні особливості, пов'язані з кількістю та характером елементів, які контактують. Отже, у загальному вигляді подія

статевого кримінального правопорушення передбачає можливу взаємодію таких слідоутворювальних пар:

1) правопорушник – матеріальна обстановка;

2) правопорушник – потерпілий;

3) потерпілий – матеріальна обстановка.

Значення мікрослідів загалом і мікрослідів біологічного походження зокрема полягає в тому, що під час контактної взаємодії слідоутворювальних пар на правопорушнику залишаються мікросліди місця вчинення кримінального правопорушення та потерпілої особи, на потерпілому – мікросліди правопорушника й місця вчинення кримінального правопорушення, а на місці події – мікросліди правопорушника, потерпілого та сліди вчинення кримінального правопорушення. Крім того, через маленький розмір мікросліди не помітні правопорушнику, а тому менше зазнають негативних змін з метою приховання вчинення кримінального правопорушення.

Ідеальні сліди. Подія кримінального правопорушення та його механізм, з одного боку, можуть відображатися на матеріальних об’єктах, а з другого – у свідомості людини, утворюючи ідеальні сліди.

Ідеальні сліди – це сліди у свідомості людини, що є специфічною формою вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, унаслідок якого формується порівняно адекватний, суб’єктивно-об’єктивний «відбиток» – уявний образ у пам’яті людини, що ґрунтується на раніше сприйнятій інформації та є формою збереження відповідної інформації[503].

Особливість ідеальних слідів у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини полягає в тому, що їх виявляють у 100% випадків (додаток Б), незалежно від наявності чи відсутності фізичного контакту між потерпілим і правопорушником. Ідеальні сліди можуть залишатися в пам’яті потерпілої особи, свідка чи підозрюваного.

[503] Затенацкий Д. В. Идеальные следы в криминалистике. *Проблеми законності.* 2006. Вип. 78. С. 177–178.

Проте в досліджуваному виді кримінального правопорушення, де потерпілою особою є неповнолітній, необхідно враховувати особливості дитячого сприйняття навколишньої обстановки, осіб, речей та процесів, які відбуваються навколо дитини й можуть бути пов'язані з травматичною для неї подією.

На сприйнятті інформації про подію та обставини, за яких вона відбувалася, суттєво позначаються умови, у яких її сприймала дитина. До таких умов належать: відстань від місця події (у разі якщо ідеальний слід сформований у свідка), перспектива сприйняття об'єктивної реальності (наприклад, дитина, яка нижча за зростом, сприйматиме більшість дорослих осіб як високих і великих), тривалість дії подразнювальних факторів, елементи, що перешкоджають сприйняттю інформації (наприклад, розміщення потерпілого в положенні, за якого він не зміг розгледіти злочинця), освітлення, можливість сприйняття інформації за допомогою різних аналізаторів (зір, слух, нюх, дотик).

Наприклад, вироком Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі від 8 квітня 2020 року № 398/2279/17 встановлено, що О., якій на момент вчинення злочину виповнилося 10 років, зазначила, що вона впізнає Г. як особу, яка вчинила щодо неї зґвалтування. Вона також пояснила, що місце події частково освітлювалося ліхтарем біля ТОВ «Ранкове», була темна пора доби, потерпіла стверджує, що під час нападу за наявного освітлення вона бачила обличчя нападника. Також під час зґвалтування потерпіла запам'ятала обличчя, руки, тіло, зріст і статуру нападника[504].

Оцінюючи інтелектуальні можливості дитини, не можна обмежуватися лише загальним рівнем розвитку. Неодмінно слід ураховувати індивідуальні риси, зокрема: спостережливість, навички аналізу й синтезу інформації, здатність передавати інформацію вербально, здатність до логічного мислення,

[504] Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі № 398/2279/17 від 8 квітня 2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

зосередження уваги, особливості пам'яті, розуміння суспільних норм і ситуацій, сприйняття та уявлення про обставини, які підлягають встановленню.

Вироком Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі від 17 липня 2020 року № 212/1489/20 встановлено, що З., реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на розбещення свого малолітнього сина В., перебуваючи в кімнаті, роздяглася догола, прилігши на диван поряд з оголеним сином, який спав, використовуючи його безпорадний стан, достовірно знаючи про його малолітній вік і вади розумового розвитку, оскільки є йому матір'ю, вчинила щодо малолітнього потерпілого В. розпусні дії фізичного характеру, які полягали в здійсненні непристойних дотиків руками й губами до оголених статевих органів малолітнього потерпілого В., здійсненні непристойних дотиків до своїх оголених статевих органів, одночасно здійснюючи відеозапис своїх розпусних дій на цифрову камеру власного мобільного телефону. У процесі досудового розслідування та судового розгляду справи потерпіла дитина допитана не була, оскільки він є інвалідом дитинства та має вади розвитку[505].

Крім того, на процесі формування ідеальних слідів у дитини позначається також група психологічних факторів, зокрема, індивідуальні риси, які сформувалися під дією попередньо пережитого досвіду та подій. До таких чинників належать: страх перед покаранням і негативною оцінкою, потребу в надмірній увазі до себе, схильність до фантазування та ідентифікації з іншими, стійкість до стресу та вміння впоратися зі складними психоемоційними ситуаціями, відкритість у вербалізації власних почуттів, психологічні захисні механізми.

Сліди пам'яті – тимчасові зв'язки в корі головного мозку, що слугують фізіологічною основою запам'ятовування та відтворення. Розвиток дитини та її уявлень про власне «Я» і світ навколо є процесом динамічним і можуть змінюватися протягом нетривалого проміжку часу, як прогресуючи, так і

[505] Вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 212/1489/20 від 17 липня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

регресуючи. Тому відображення події у свідомості дитини може суттєво відрізнятися від цих самих параметрів, які встановлені під час процесуальних дій.

Дитині важче описувати та запам'ятовувати незвичні й не зрозумілі для неї події, які виходять за межі її знань про навколишній світ і події, які є травматичними для дитини. Діти різних вікових категорій по-різному описують події, які з ними відбуваються. Наприклад, розповідь про статеве кримінальне правопорушення, яке вчинено щодо дитини дошкільного віку, яка не розуміє анатомічних назв і характеру дій, що були вчинені щодо неї, буде значно відрізнятися описом та подробицями від опису аналогічних подій зі сторони підлітка.

Крім того, травматичний досвід, який супроводжується надзвичайно негативними емоціями дитини, може витіснятися з її пам'яті захисними психологічними механізмами. Події вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини викликають почуття сорому, провини, самозвинувачення, що також негативно позначається на запам'ятовуванні, а отже, і на формування ідеальних слідів.

З огляду на особливості пізнання навколишнього світу та події дитиною в різних вікових категоріях, формування в неї ідеальних слідів щодо розслідуваної події сприяє успішному розслідуванню кримінального правопорушення.

Електронні (цифрові) сліди. Електронні (цифрові) сліди вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, залежно від їхнього інформаційного змісту, можна поділити на сліди підготовки до вчинення кримінального правопорушення та сліди безпосереднього вчинення кримінального правопорушення.

До слідів підготовки до вчинення кримінального правопорушення належать: сліди пошукових запитів правопорушника, спрямованих на вибір потенційної жертви, інформації щодо можливостей вчинення кримінального правопорушення, вибір місця вчинення кримінального правопорушення,

перегляд дитячої порнографії, листування між потерпілою особою та правопорушником з метою їх зустрічей чи на інтимні теми, надсилання правопорушником зображень чи відеозаписів порнографічного змісту потерпілій особі, фотографій статевих органів правопорушника тощо.

Слідами безпосереднього вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини можуть бути аудіо-, відеозаписи дій, листування між потерпілим і правопорушником до та/або після вчинення кримінального правопорушення.

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що електронні (цифрові) докази було виявлено в 52,5 % випадків (додаток Б). Згідно з даними Аналітичного звіту за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні», проведеного МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини, вбачається, що злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини у 20,5 % випадків були вчинені особою, яку потерпілий знав лише в Інтернеті[506].

Основними об’єктами, які утворюють і сприймають електронні цифрові сліди, є: машинні носії цифрової інформації, інтегральні мікросхеми, мікроконтролери, електронно-обчислювальні машини та їх системи, обладнання телекомунікаційних мереж, цифрові фотокамери й диктофони, пристрої для зчитування інформації з пластикових банківських карт, мобільні телефони, планшети тощо. Крім того, що в них зафіксовані електронні цифрові сліди, пов’язані з подією злочину, окремі електронні модулі цих засобів дають змогу зафіксувати місце й час розташування пристрою в кожний конкретний момент. Зокрема, за допомогою системи геолокації в режимі реального часу

[506] Аналітичний звіт за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» за 2020 рік. URL: https://rada.info/upload/users_files/24013384/a34d8140c02de895e92c060811c363e3.pdf.

можна визначити точне місцезнаходження конкретного комп'ютера, планшета або мобільного телефону і, відповідно, його власника[507].

Електронні сліди також утворюються внаслідок зовнішнього доступу до комп'ютерних систем з метою знищення або копіювання інформації, модифікації баз даних, блокування роботи системи. Такими слідами є видалення з каталогів імен файлів, видалення або додавання окремих записів, фізичне руйнування або розмагнічування носіїв, перейменування каталогів і файлів, зміна розмірів і вмісту файлів, зміна атрибутів файлів, поява нових каталогів та файлів, зміна інформації про час останнього доступу до інформації, результати роботи антивірусних і тестових програм тощо[508].

Електронні (цифрові) сліди вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості можна згрупувати за джерелами інформації: вони можуть бути залишені як у персональних комп'ютерних пристроях та телефонах учасників кримінального правопорушення, так і в глобальній комп'ютерній мережі Інтернет.

У випадку використання мобільних засобів зв'язку для спілкування правопорушника з потерпілими залишаються відповідні електронні (цифрові) сліди, зокрема дані електронного листування та сервісів обміну SMS-повідомленнями.

В атрибутах файлів електронних листів містяться дата і час відправлення, електронна адреса відправника, найменування, адреса інтернет-провайдера й інша інформація. Телефонні дзвінки з мобільного телефону й тексти SMS-повідомлень автоматично фіксуються і накопичуються на сервері оператора мобільного зв'язку[509].

---

[507] Авдєєва Г., Стороженко С. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 169–176.

[508] Авдєєва Г., Стороженко С. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 169–176.

[509] Авдєєва Г., Стороженко С. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 169–176.

Іншими видами електронних (цифрових) слідів від використання мобільних телефонів у процесі розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є:

– зміни, що відбуваються та залишаються безпосередньо в мобільному телефоні (у вбудованих чи зовнішніх носіях пам'яті) або на SIM-карті телефону – відомості про вхідні, вихідні та пропущені дзвінки, SMS-повідомлення, записи в телефонній книзі, фотокартки, відеозаписи, історія використання інтернет-браузера);

– зміни, що відбуваються в програмному забезпеченні оператора мобільного зв'язку внаслідок користування певним мобільним телефоном і відображають інформацію про SIM-карти, які використовували в цьому телефоні; дату, час, тривалість, тип (вхідні, вихідні дзвінки, SMS-повідомлення) з'єднань телефону; номера абонентів, з якими відбувалися з'єднання; місцезнаходження (номери й адреси розташування базових станцій) телефону в момент з'єднань[510].

Сліди неправомірного доступу до інформації, розміщеної на комп'ютері, містяться в журналах операційних систем й окремих програмних продуктів, які створюють резервні копії файлів і файли-звіти, зберігають інформацію про останні проведені операції та виконані програми, а також містять іншу інформацію, що має значення для розслідування кримінального правопорушення.

Електронні (цифрові) сліди в мережі Інтернет можуть міститися на вебсайтах, електронній пошті, соціальних мережах, різноманітних форумах, у пошукових системах інформації тощо.

У технічному аспекті мережа Інтернет становить глобальну сукупність інформаційних ресурсів і систем, з'єднаних за допомогою електрозв'язку, обмін інформацією в яких здійснюється на базі єдиної системи стандартів і протоколів. Власники інтернет-ресурсів мають змогу розміщувати власну

[510] Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. С. 54.

інформацію або інформацію третіх осіб за допомогою різноманітних інформаційних технологій, а користувачі мають можливість отримувати цю інформацію різними методами, серед яких переважають доступ до інформаційних ресурсів (сайтів) у мережі Інтернет і використання електронної пошти[511].

Вирізняють кілька видів фізичних каналів зв'язку з мережею Інтернет: зв'язок через телефонну лінію за допомогою xDSL модему, оптоволоконний кабель, бездротовий зв'язок Wi-Fi та WiMAX, супутник, канали мобільного зв'язку тощо[512].

Під час документування ознак комп'ютерної інформації як слідів вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини встановлюють осіб, які є власниками, тобто особами, які розміщують свій вебсайт або його частину в мережі Інтернет на власних ресурсах і (або) самостійно забезпечують доступ до нього з використанням мережі Інтернет чи розпорядниками або користувачами інформації.

Інформація, доступна в мережі Інтернет, зокрема й та, що на вебсайтах, фізично розміщена на комп'ютерному обладнанні, об'єднаному каналами зв'язку з цією мережею, та має ідентифікатор — IP-адресу, що містить чотири групи цифр (октетів) у діапазоні від 0 до 255, розділених крапками. Слід зауважити, що будь-який пристрій, підключений до мережі, також має унікальну апаратну адресу — MAC-адресу (Media Access Control address, MAC-address), тобто адресу управління доступом до середовища. MAC-адреса – унікальне 48-бітне число, запрограмоване виробником під час його виробництва, що містить шість частин із чисел у шістнадцятковому вигляді[513].

---

[511] Козьяков Д. Масова інформація в мережі Інтернет: правові аспекти. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2010. № 1. С. 120–123.

[512] Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 33.

[513] Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

Час роботи користувача в мережі Інтернет можна встановити за спеціальним log-файлом (журналом). Додаткові відомості про вид, порядок і час підключень користувача до мережі й збіг цих даних з log-файлом провайдера може слугувати вагомим доказом доступу до певної комп'ютерної системи та відвідування відповідних сайтів.

На підставі того, що значна кількість кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості була вчинена щодо дітей, з якими правопорушники попередньо мали листування в мережі Інтернет, то залишені електронні (цифрові) сліди можуть бути використані не лише для підтвердження підготовки до вчинення кримінального правопорушення чи його реального вчинення, а й для подальшого пошуку та ідентифікації правопорушника.

Електронні (цифрові) сліди можна отримати також із соціальних мереж (наприклад, Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram тощо). З інформації, отриманої з телеграм-каналу «Наследие Запорожья» вбачається, що значна кількість злочинців використовує для пошуку потенційного потерпілого соціальні мережі, шукаючи або за віком, або за приналежністю до певної групи. Правопорушник, починаючи спілкування з дитиною в соціальній мережі, намагається схилити її до надсилання власних інтимних фото, надсилає фото свого статевого члена в ерегованому стані, відео та скріншоти з порносайтів, пропонує зустрітися та вступити в статеві зносини.

У процесі дослідження взаємодії між злочинцем і потерпілою особою в соціальних мережах корисною може стати інформація про ідентифікатор підозрюваного (ID), а також відомості з листування користувачів та інша інформація, наприклад, зображення, які викладають користувачі, оскільки вони можуть містити метадані з інформацією про дату й час створення зображення, місце його створення тощо[514].

[514] Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

Під час листування в соціальних мережах залишається значна кількість слідів: реєстраційні дані доменного імені, log--файли (текстові файли, які містять системну інформацію про дії, що відбулися на сервері), дані акаунта користувача, сліди взаємодії (налаштування) з хостинг-провайдером, сліди реклами вебсайту, прив'язка сторінки соціальної мережі до електронної адреси чи номера мобільного телефону, архів повідомлень, у якому може міститися листування з потерпілими, статистика активності на сторінці.

Отже, електронні пристрої (телефони, смартфони, комп'ютери, портативні пристрої геолокації (GPS, Glonass), цифрові фотоапарати, відеореєстратори, вебкамери, мережеві маршрутизатори, платіжні системи й інші цифрові пристрої дедалі частіше використовують правопорушники, тож, як наслідок, сліди неправомірних дій залишаються в інформаційному просторі.

Електронні (цифрові) сліди є новим об'єктом криміналістичного дослідження, що активно набуває істотного доказового значення під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Слідова картина кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості безпосередньо пов'язана з обстановкою їх вчинення.

У процесі розслідування статевого кримінального правопорушення необхідно реалізувати низку завдань, одним з найважливіших серед яких є з'ясування обставин, що позначаються на діях правопорушника, вибір ним способу вчинення кримінального правопорушення. Подія цього кримінального правопорушення, підготовка, що йому передувала, а також приховування слідів вчиненого діяння відбуваються в конкретних умовах місця з його матеріальною обстановкою, часу, освітлення, вияву природно-кліматичних факторів, що й утворюють обстановку вчинення кримінального правопорушення.

У загальному значенні слово «обстановка» позначає щось зовнішнє щодо явища, події, вчинку, що охоплює не з одну обставину, а їх сукупність, і здатне впливати на відповідне явище, подію або вчинок.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення, зокрема проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, з позицій кримінології може бути притаманна конкретній життєвій ситуації. Зокрема, О. С. Рябчук виокремлює такі їх види, у яких реалізували сексуальне насильство щодо дитини:

1) нейтральна:

а) заздалегідь не спланована ситуація (раптовий напад на дитину);

б) виникнення рішучості вчинити злочин безпосередньо перед його вчиненням без нападу (заманювання до безлюдних місць, до власного житла тощо);

в) сценарійна ситуація (зловмисник заздалегідь готується до вчинення злочину, планує його, самостійно створює умови для цього);

г) вчинення сексуального злочину під час учинення іншого злочину (пограбування чи розбійного нападу, проникнення в житло).

2) привертаюча:

а) сімейна ситуація (злочин учинено членом родини);

б) злочин вчиняє особа, яка займається вихованням дітей як професійною діяльністю і не є близьким родичем (вихователі дитячих будинків чи таборів відпочинку, учителі, тренери спортивних інтернатів тощо);

в) перебування дитини в становищі, коли вона є легкою жертвою сексуальних злочинців (безпритульні діти, їх бездоглядність чи легковажність з боку батьків);

3) підштовхуюча:

а) відверто провокативна ситуація (жертва свідомо підбурює злочинця на вчинення статевого акту з метою притягнення його до відповідальності, маючи за мотив помсту, отримання в майбутньому матеріальних цінностей, послуг тощо);

б) несвідоме вчинення дій, які неправильно оцінені злочинцем як згода чи натяк на статеву близькість (кокетство, вияви підвищеної уваги, закоханість, дружні почуття);

в) необачна або легковажна поведінка потерпілих осіб (спільне розпивання спиртних напоїв, проводження часу з малознайомими особами, перебування з ними в безлюдних місцях, компаніях, де вживають спиртне)[515].

З криміналістичної позиції поняття обстановки вчинення кримінального правопорушення можна розглядати як три структурно взаємопов'язані ланки: «обстановка, що передує вчиненню кримінального правопорушення», «обстановка вчинення кримінального правопорушення» та «обстановка, що склалася після вчинення кримінального правопорушення».

Обстановка вчинення злочину, зазначає П. Л. Фірс, – це відповідні об'єктивні умови, у яких вчиняють злочин[516]. Обстановкою вчинення злочину О. М. Омельчук вважає конкретні об'єктивно-предметні умови, за яких вчиняють злочин[517].

Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників[518].

Отже, обстановкою вчинення кримінального правопорушення є система таких, що взаємодіють між собою до й у момент вчинення кримінального правопорушення, об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними та інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови й інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

---

[515] Рябчук О. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, пов'язаним із задоволенням статевої пристрасті неприроднім способом : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. С. 16.

[516] Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2009. С. 66.

[517] Омельчук О. М. Злочин і склад злочину. *Кримінальне право України* : навч. посіб. / [О. М. Омельчук, С. Г. Волкотруб, В. М. Ярін та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наук. думка ; Прецедент, 2004. С. 21.

[518] Криміналістика : підручник / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. С. 277.

Окреслюючи структурні елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення, зауважимо, що їх кількісний та якісний склад буде залежати від виду кримінального правопорушення. Під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей найінформативнішим є просторово-часовий елемент, який надає інформацію про час і місце здійснення такого виду кримінального правопорушення.

Аналіз результатів проведених досліджень надав можливість встановити, що переважна більшість (76,6 %) насильницьких кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених щодо малолітніх, відбувається в денний час (додаток Б).

Дослідження місця вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей в процесі їх розслідування надає вихідну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення, а також дозволяє, по-перше, виявити, закріпити й використати в процесі розслідування специфічні для цього виду кримінального правопорушення сліди і речові докази; по-друге, усебічно оцінити обстановку, що склалася, з позиції об’єктивної можливості (або неможливості) вчинити насильницький статевий акт у конкретних умовах; по-третє, виконати низку важливих оперативно-тактичних завдань з виявлення винних осіб, свідків й очевидців кримінального правопорушення, установлення обставин його вчинення.

Місце вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дітей здебільшого є безлюдним, таким, де ніхто не завадить довести свій намір до кінця, де потерпілому не прийдуть на допомогу у випадку його активного опору (96,7 % випадків, додаток Б). Це може бути: лісопосадка, парки, сквери, будівельний майданчик, під’їзди будинку, підвали, горища, сходи, квартира чи інше житло з окремими приміщеннями, де правопорушник має можливість вчинити кримінальне правопорушення, тощо.

2.3. Особа потерпілої дитини від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості

Установлення інформації про особу потерпілого в процесі розслідування кримінально караних діянь має важливе значення, оскільки дає змогу зрозуміти, чому кримінальне правопорушення було вчинено саме в певній обстановці, чому правопорушник обрав саме такі спосіб, місце й час для його вчинення, правильно інтерпретувати слідову картину кримінального правопорушення, висунути версії про особу невідомого правопорушника.

Особа потерпілого є предметом дослідження кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, юридичної психології.

Науки кримінального циклу знаходяться між собою у відношенні координації та субординації, причому прикладні науки безпосередньо підпорядковуються науці кримінального права. Це означає, що поняття, які розробляють у кримінальному праві, акумулюються в кримінології, кримінальному процесі, криміналістиці, асимілюючись із ними. Поняття кримінального права щодо понять інших сумісних наук є базисними, на яких і повинні ґрунтуватися ці науки в розробленні питань, що випливають з предмета їхнього дослідження[519]. Отже, визначення загального поняття потерпілого від кримінального правопорушення є питанням, вирішення якого охоплене передусім сферою науки кримінального права.

З позиції кримінального права потерпілим від злочину є соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство загалом), благу, праву чи інтересу якого, охоронюваних кримінальним законом, кримінальне правопорушення заподіює шкоду або створює загрозу такої шкоди[520].

---

[519] Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища шк., 1982. С. 5-6

[520] Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. С.64

Важливе значення для формулювання визначення кримінально-правового поняття потерпілого від кримінального правопорушення мають ознаки, якими він наділений. До них належать: соціальна ознака; характер і вид шкоди, заподіяної потерпілому; факт вчинення щодо нього кримінально караного діяння.

Соціальна ознака передбачає, що потерпілий від злочину – це завжди соціальний суб'єкт, елемент соціуму, учасник соціальної дії, суспільних відносин. Ознака заподіяння потерпілому шкоди засвідчує, що потерпілий – це суб'єкт, якому заподіяна шкода. Поняття потерпілого не віддільне від поняття шкоди. Третя ознака означає, що потерпілий від злочину – це суб'єкт, охоронюваним благам, правам чи інтересам якого заподіяна шкода або створена загроза такої не будь-якою дією чи подією, а лише злочином[521].

Поняття потерпілої особи безпосередньо пов'язано з одним з основних елементів складу кримінального правопорушення – об'єктом протиправного посягання, яким і є охоронювані законом права й інтереси. Основним безпосереднім об'єктом протиправного посягання кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є статева свобода чи статева недоторканість особи. З огляду на неповнолітній вік потерпілих, додатковими об'єктами можуть бути: належний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, фізичне здоров'я, тілесна та психічна недоторканість, честь і гідність особи, суспільна моральність.

Статевою свободою слід вважати право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати в цій сфері будь-якого примусу. Доросла (якій виповнилося 16 років) і психічно здорова людина сама визначає, з ким і в який спосіб вона задовольнятиме свої сексуальні потреби[522].

---

[521] Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. С.111.

[522] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 7.

Якщо статева свобода пов'язана зі спроможністю особи розпоряджатися собою у сфері сексуального спілкування, то статева недоторканість означає охоронюваний законом стан, за якого заборонено вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення відповідного віку або наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи. Статева недоторканість як поняття абсолютне означає, що певні інтереси недоторканої особи за жодних умов не можуть бути порушені іншим суб'єктом, а вчинені щодо неї сексуальні дії визнають кримінально караними. Отже, статева свобода і статева недоторканість особи – це поняття-антиподи, які є самостійними й не перехрещуються[523].

З позицій кримінального процесуального права визначення поняття потерпілого як суб'єкта кримінального процесу закріплене в ч. 1 ст. 55 КПК України, згідно з яким потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди[524].

Шкода, заподіяння якої перетворює фізичну особу на потерпілого, може бути трьох видів: фізична, тобто заподіяна людині як фізичній істоті, її життю, здоров'ю, фізичній волі; майнова (матеріальна), що виявляється в заподіянні майнових збитків; моральна, яка полягає в приниженні честі й гідності особи, заподіянні їй моральних страждань[525].

Відповідно до ст. 55 КПК України, права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручає пам'ятку про процесуальні права та обов'язки

---

[523] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С.7.

[524] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[525] Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В. В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. С.21.

особа, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдано шкоду й у зв'язку із цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого[526].

Отже, потерпілий від вчинення кримінального правопорушення трансформується в потерпілого як суб'єкта кримінального провадження з моменту подання до органу досудового розслідування відповідного процесуального документа для наділення його процесуальними правами й обов'язками. З криміналістичної позиції поняття потерпілого є ширшим, адже охоплює і так званих латентних потерпілих, тобто осіб, щодо яких було вчинено кримінальне правопорушення, наявна слідова картина його вчинення, однак у зв'язку з різними обставинами вона не отримала процесуальний статус.

У механізмі вчинення різних кримінальних правопорушень саме поведінка жертви обумовлює поведінку правопорушника, визначає відносини правопорушника з потерпілим, що виникли до вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо в процесі його вчинення. Такі взаємозв'язки досліджує наука віктимологія.

Віктимологія становить інтерес для різних правових дисциплін кримінального циклу – кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, правової психології тощо, оскільки кожна з них вивчає потерпілого з різних аспектів, відображаючи в понятті «віктимологія» різні ознаки[527]. Це зумовлює різнобічність спрямованості віктимологічних досліджень у різних галузях правової науки.

Центральним, базовим поняттям кримінальної віктимології є поняття «жертва кримінального правопорушення». Паралельно з ним використовують також поняття «потерпілий від кримінального правопорушення». У роботах з

---

[526] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[527] Віктимологія : навч. посіб. / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 15.

кримінології часто автори зазначають, що застосовують ці терміни як синоніми, хоча в предметному аспекті різних дисциплін у це поняття вкладають різні значення.

У національному законодавстві для визначення осіб, щодо яких було вчинено кримінальне правопорушення, застосовують термін «потерпілий».

Міжнародно-правові акти використовують здебільшого поняття «жертва» кримінального правопорушення, тобто особа, якій індивідуально чи колективно було завдано шкоди, зокрема тілесних ушкоджень або моральних збитків, емоційних страждань, матеріальних збитків або суттєвого обмеження основних прав унаслідок дії чи бездіяльності, що є порушенням чинного національного законодавства. Поняття «жертва» застосовано, наприклад, у Європейській конвенції щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року[528], у матеріалах Конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками[529], Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою 1985 року[530].

На думку німецького кримінолога Г. Шнайдера, поняття «жертва кримінального правопорушення» охоплює широке коло осіб. Жертвою може стати будь-яка особа, організація, суспільство або міжнародний порядок, оскільки злочинність створює для них загрозу завдання шкоди або знищення. Жертвами кримінального правопорушення можуть стати й члени сім'ї загиблого або особи, яким під час участі в попередженні кримінального правопорушення чи в процесі надання допомоги поліції щодо запобігання

---

[528] Європейська конвенція щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів : міжнар. док. від 24 листоп. 1983 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text.

[529] Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року : Конгрес Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 7–12 берез. 2021 р.). Нью-Йорк : ООН, 2021. 22 с. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf.

[530] Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 40/34. *Сборник стандартов Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия*. Нью-Йорк : ООН, 1992. С. 242.

кримінального правопорушення завдано шкоду[531]. Потерпілий – повноправний учасник кримінального переслідування.

«Жертва кримінального правопорушення» є поняттям віктимології, «потерпілий від кримінального правопорушення» – поняттям кримінального процесуального та кримінального права, а також криміналістики. Ці поняття об'єднані спільною ознакою – вчинення щодо них кримінального правопорушення, однак відрізняються за процесуальною ознакою. Жертва кримінального правопорушення є поняттям ширшим, оскільки потерпілим від кримінального правопорушення визнають у встановленому законом порядку, а жертва кримінального правопорушення – це особа, яка зазнала шкоди внаслідок кримінального правопорушення, однак не завжди наділена процесуальним статусом.

У зв'язку з тим, що ми розглядаємо питання потерпілої дитини від вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, у процесі нашого дослідження поняття «жертва кримінального правопорушення» та «потерпілий від кримінального правопорушення» використовуватимемо як синоніми, оскільки прив'язка до отримання потерпілою особою відповідного процесуального статусу й дослідження виключно осіб, які стали учасниками кримінального процесу, значно звужуватиме коло нашого наукового пошуку.

На підставі зазначеного вище потерпілою особою від вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є неповнолітня особа як соціальний суб'єкт, чиї права на статеву свободу й статеву недоторканість порушені кримінально караними діями шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння такої шкоди, властивості якого знаходять вияв у слідовій картині й обстановці вчинення кримінального правопорушення, формують і розвивають відносини з правопорушником, відображають причиново-наслідкову

[531] Schneider H. J. Kriminologie. Ein internationales Handbuch. Band 1: Grundlagen De Gruyter Handbuch. Berlin ; Boston, 2014. P. 305.

обумовленість події кримінального правопорушення та способу його вчинення, незалежно від наявності чи відсутності процесуального статусу і наділенням процесуальними правами й обов'язками.

Віктимологія сформувала новий методологічний підхід до процесу розкриття та розслідування злочинів – від установлення та системного аналізу відомостей про особу жертви злочину (потерпілого від злочину) до встановлення особи злочинця, об'єктивних обставин справи і, як результат, повного й об'єктивного розкриття та розслідування кримінальних проваджень[532]. Тому інформаційно-пізнавальна сутність криміналістичної характеристики, з огляду на її прагматичне значення, обумовлює залучення віктимологічних даних до її структури.

На думку В. П. Бахіна, система інформації про потерпілих від певного виду (групи) злочинів утворюється на підставі дослідження та узагальнення емпіричних матеріалів. Це типовий портрет жертв певних видів злочинів. Зазначений елемент криміналістичної характеристики злочинів містить змістове навантаження під час роботи всієї системи, виконує прагматичну функцію в процесі розкриття та розслідування злочинів. Відомості про потерпілого від злочину в структурі криміналістичної характеристики злочинів мають важливе значення, оскільки остання враховує криміналістично значущі ознаки, які в межах певного виду (групи) можуть допомогти розкриттю та розслідуванню злочину. Такі відомості набувають значення не самі собою, а через виявлені між ними закономірні зв'язки: що з чим пов'язано, як, що за чим іде, що й за допомогою чого може бути виявлено та встановлено[533].

Складність криміналістичного дослідження особи потерпілого полягає в тому, що потерпілий є об'єктом злочинного впливу й водночас може впливати на перебіг і результати кримінального провадження. У розрізі криміналістики потерпілий від злочину має двоєдину сутність: є самостійним суб'єктом

[532] Резнікова О. І. Проблеми використання віктимологічних даних у криміналістичній характеристиці злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. № 27. С. 291.

[533] Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39.

(учасником злочинної події та кримінального провадження) і самостійним об'єктом (злочинного посягання та криміналістичного дослідження). Тому криміналістичне дослідження потерпілого відбувається на двох рівнях – ретроспективному й перспективному. Ретроспективне дослідження здійснюють тоді, коли потерпілого вивчають як одного з учасників конфлікту та взаємодії в генезі злочинної події. Першочергове значення в такому випадку має аналіз механізму вчинення злочину, слідової картини, де значну частину становлять саме сліди потерпілого, оскільки останній є як слідоутворювальним, так і слідосприймальним об'єктом. Перспективне дослідження є дослідженням потерпілих, яке відбувається з метою оптимізування власне процесу розкриття і розслідування злочинів[534].

Дослідження особи потерпілого відіграє ключову роль на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, оскільки часто жертва є одним з основних джерел отримання інформації про вчинене діяння. Саме потерпілий від кримінального правопорушення, передусім у разі вчинення статевих кримінальних правопорушень, через умови їх вчинення, нерідко повідомляє перші, вихідні фактичні відомості про подію, що відбулася.

У механізмі злочину наявні взаємозв'язок злочинця і жертви (потерпілого), певна вибірковість з боку винного. Активація психічної діяльності людини (зокрема статевого злочинця) ґрунтується на двох процесах – мотивації та сприйнятті, нерозривно пов'язаних на рівні свідомості. Сприйняття є результатом тлумачення сигналів, що надходять із зовнішнього світу, а також сигналів внутрішнього порядку, тобто уявних образів і спогадів[535].

Легковажна поведінка потерпілого може «спровокувати» злочин. Тому збирання інформації про злочинця розпочинається саме з дослідження особи та

---

[534] Резнікова О. І. Проблеми використання віктимологічних даних у криміналістичній характеристиці злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. № 27. С. 290.

[535] Дышлевой А. Ю. Мотивация преступного поведения лиц с психическими аномалиями, совершивших сексуальные правонарушения. *Новости украинской психиатрии.* 2001. URL: http://www.psychiatry.ua/articles/paper018.htm.

поведінки потерпілого[536], передбачає застосування спеціально-криміналістичного методу дослідження кримінального правопорушення та діяльності щодо його розкриття – віктимологічного аналізу, який реалізують крізь призму всебічного вивчення особи потерпілого, що має результатом установлення відомостей віктимологічного характеру.

Зрозуміти причини вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дітей допомагає вивчення особи потерпілої (потерпілого) та виявлення зовнішніх соціальних явищ і процесів, які сформували такі її властивості, які в сукупності за певних обставин сприяють перетворенню цієї особи на жертву кримінального правопорушення, тобто визначають її віктимологічні дані.

У криміналістиці є два підходи до визначення сутності віктимологічних даних. Зокрема, у вузькому значенні віктимологічні дані – це відомості про віктимність жертв злочинів (потерпілих). Натомість у широкому значенні цю категорію тлумачать як сукупність обставин, що характеризують потерпілого як фізичний об'єкт, організм, особистість, його поведінку до, під час і після вчинення злочину, його відносини зі злочинцем та їх характер, а також характер і розмір збитків, завданих злочином[537].

Віктимність особи О. М. Гумін трактує як соціально набуту сукупність її біофізичних, психологічних, соціальних рис, які під час взаємодії із зовнішніми умовами підвищують імовірність стати жертвою злочину. Ці властивості привертають увагу злочинця. За наявності різних умов доцільно говорити про видову віктимність, що полягає у відносній «схильності» через низку обставин окремих людей ставати жертвами певних видів злочинів[538].

Віктимність – це комплексна категорія, сутність якої полягає в оцінюванні різних рис і поведінки особи як провокативного фактора. У цьому зв'язку віктимність як здатність суб'єкта ставати жертвою соціально

---

[536] Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1983. Вып. 26. С. 46.

[537] Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссроуд, 2008. С. 310.

[538] Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2009. С. 206.

небезпечного вияву в загальнотеоретичному значенні є явищем соціальним, психічним і моральним[539]. Особиста (індивідуальна) віктимність наявна в разі, якщо особа переважно з власної ініціативи, зрідка – унаслідок вимушених причин (професії, стану здоров'я) ставить себе у вразливе становище, усвідомлюючи реальну можливість уникнути небезпеки, якщо вдатися до заходів пересторогu. Такі дії мають привернути увагу зловмисника, сприяти утвердженню наміру та прийняттю остаточного рішення про напад[540]. Отже, віктимність – це підвищена здатність людини через низку духовних і фізичних властивостей, спеціальну роль чи статус за певних обставин ставати жертвою злочину[541].

На підставі досліджених нами наукових підходів і матеріалів кримінальних проваджень щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості можна виокремити чотири форми віктимності:

1. Віктимна деформація особи, тобто формування віктимних рис під впливом несприятливих особливостей соціалізації особи.

За результатами здійснених нами досліджень, у 95,6 % випадків у потерпілих дітей поведінка характеризувалася нейтральністю, у 4,4 % – мала ознаки віктимності (додаток Б). Зазначене зумовлено тим, що віктимна деформація в дитини не сформована.

2. Професійна віктимність, що наявна у випадках дитячої проституції чи виробництва порнографічної продукції за участю дітей. Така віктимність траплялася в 0,2 % випадків (додаток Б). Зазначене зумовлено тим, що окреслена категорія потерпілих у більшості випадків не заявляє про вчинення щодо них статевого кримінального правопорушення. Тому йдеться про високу

[539] Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. С. 13.

[540] Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. С. 277.

[541] Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : акад. курс. Київ : Ін Юре, 2004. С. 156.

ступінь латентності кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей за наявності ознак професійної віктимності.

3. Вікова віктимність як біофізична властивість особи.

За результатами наших досліджень встановлено, що вікова віктимність наявна в 96,5 % випадків (додаток Б).

4. Віктимність як наслідок патологічного стану особи за наявності в неї психічної або фізичної хвороби.

Зазначений вид віктимності траплявся в 0,2 % випадків, однак здебільшого він поєднується з іншими видами віктимності, наприклад віковою (додаток Б).

Віктимність потерпілої дитини від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості не можна розглядати відокремлено від інших відомостей про особу жертви кримінального правопорушення (загальних демографічних, соціально-психологічних даних, особливостей поведінки, відомостей про соціальні зв'язки й матеріальне становище, даних про виконувану роботу тощо), це одна з ознак особи потерпілого, що належить до його структури.

Проблематика структури особи потерпілого охоплює питання її схематизації, тобто визначення основних структурних компонентів (підсистем), їх співвідношення, взаємодії та взаємообумовленості в межах цілісної особистості, а також питання впливу цих структурних компонентів на вибір особою лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації.

У наукових джерелах зазначено, що вона охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, фах, освіта тощо), дані про спосіб життя, риси характеру, навички та схильності, зв'язки і стосунки[542], а також віктимність потерпілої дитини.

З позиції якісних властивостей особи потерпілого вивчення особи потерпілого має охоплювати:

[542] Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. С.245.

1) анкетні відомості (стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан, наявність родичів);

2) соціально-психологічні дані (тип темпераменту, риси характеру, емоційні вияви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі);

3) особливості поведінки – до злочинної події, у момент вчинення злочину, після його вчинення;

4) незалежні характеристики (за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення);

5) соціальні зв'язки (коло спілкування, найближчі знайомі, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання ввійти до певних мікрогруп);

6) дані про суспільно корисну діяльність, її особливості;

7) матеріальне становище (наявність майна, зокрема нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань);

8) злочинний досвід (наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, яких притягували до кримінальної відповідальності);

9) причини віктимної поведінки (виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості) тощо[543].

Описовий підхід до поняття «особа потерпілого» на рівні окремої криміналістичної теорії може охоплювати: загальні демографічні відомості (стать, вік, місце проживання, навчання, роботи тощо), відомості про спосіб життя, риси характеру, звички та схильності, зв'язки (особисті, родинні, службові, побутові тощо), інформацію про віктимність, яка може мати кілька рівнів[544].

---

[543] Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 93. С. 164–165.

[544] Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссроуд, 2008. С. 308.

Практичний рівень існування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень передбачає варіабельність обсягу тих криміналістичних і віктимологічних даних, що можуть належати до структури особи потерпілого як її елементу, залежить від особливостей конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень і методів, обраних для їх розбудови.

Наприклад, у криміналістичній методиці розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, на думку О. В. Молярової, до типових характеристик потерпілих від злочинів, які мають криміналістичне значення, належать: вік і пов'язані з ним особливості психіки; сімейний стан, рід занять; інтелектуальний та фізичний розвиток; наявність окремих психічних і фізичних вад[545]. Під час дослідження такого виду злочину, як доведення до самогубства, Л. І. Керик дійшла висновку, що особа потерпілого охоплює «загальні демографічні ознаки: стать, вік, місце проживання, роботи чи навчання, професію, освіту, дані про спосіб життя й виховання в сім'ї, риси характеру, звички та схильності, зв'язки і відносини, віктимність»[546]. Структура елементу «особа потерпілого» в системі криміналістичної характеристики вбивств, вважає В. Л. Синчук, охоплює такі відомості про потерпілого: стать, вік, наявність судимості, наявність елементів віктимної поведінки[547].

Досліджуючи кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та враховуючи особливості їх криміналістичної характеристики, доходимо висновку, що структура елементу «особа потерпілого» передбачає: відомості анкетного характеру (стать, вік, сімейний стан); віктимність і риси характеру; особливості поведінки – до протиправної події, у момент вчинення кримінального правопорушення, після його вчинення.

---

[545] Малярова В. О. Деякі аспекти вивчення особи потерпілого при розслідуванні злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 85.

[546] Керик Л. І. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. Проблеми законності. 2010. Вип. 111. С. 259–260.

[547] Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія. Харків : Харків юрид., 2005. С. 111.

Розглядаючи таку ознаку потерпілої дитини, як стать, слід констатувати, що в загальному масиві кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості переважають особи жіночої статі (67,8 %) (додаток Б).

Аналогічні відомості наводить у своїй роботі С. В. Романцова, стверджуючи, що серед дітей – жертв сексуального насильства із загальної кількості особи жіночої статі становлять 96,4 %, а чоловічої – 3,6 %, з них 36,2 % – малолітні, 63,8 % – неповнолітні[548].

Однак за результатами здійсненого нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що відсоткове співвідношення за статтю відрізняється залежно від виду злочинного діяння, вчиненого щодо дитини. Зокрема, зґвалтування було вчинено щодо осіб жіночої статі в 77,3 % випадків, щодо осіб чоловічої статі – у 22,7 %; сексуальне насильство було вчинено щодо осіб жіночої статі в 45,7 % випадків, щодо осіб чоловічої статі – у 54,3 % випадків; примушування до вступу в статевий зв'язок було вчинено щодо осіб жіночої статі у 88,9 %, щодо осіб чоловічої статі – 11,1 % випадків; вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років, було вчинено щодо осіб жіночої статі у 96,7 %, у 3,3 % – щодо осіб чоловічої статі; розбещення неповнолітніх було вчинено щодо осіб жіночої статі у 34,6 %, щодо осіб чоловічої статі – у 65,4 %; домагання дитини для сексуальних цілей було вчинено щодо осіб жіночої статі в 48,3 %, щодо осіб чоловічої статі – у 51,7 % випадків (додаток Б).

Можна констатувати, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у більшості випадків вчиняють щодо дівчат. Натомість у вчиненні розбещення неповнолітніх і домагання дитини для сексуальних цілей переважають потерпілі чоловічої статі.

Щодо віку потерпілої особи слід зазначити, що, згідно з відомостями Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за 2020 рік, неповнолітні особи

[548] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

стали потерпілими у 21,1 % випадків, малолітні особи – у 38,9 % випадків; 2021 року – неповнолітні особи стали потерпілими у 34,7 % випадків, малолітні особи – у 37,8 % випадків; згідно зі статистичними відомостями, станом на березень 2022 року неповнолітні особи стали потерпілими у 28,9 % випадків, малолітні особи – у 34,2 % випадків.

Відомості офіційної статистики засвідчують збільшення загальної кількості кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених щодо осіб, які не досягли віку 14-ти років.

За результатами дослідження С. В. Романцової, 28,5 % респондентів зізналися, що стали жертвами сексуального насильства, з них 5,4 % – віком від 5-ти до 10-ти років, 19,2 % – від 10-ти до 14-ти років, 75,4 % – від 14-ти до 18-ти років[549].

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень дає підстави стверджувати, що віковий діапазон потерпілої дитини залежить від конкретного виду кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Зокрема, щодо осіб віком від 16-ти до 18-ти років у 57,6 % випадків вчиняють зґвалтування, у 41,1 % випадків – сексуальне насильство, у 1,3 % випадків – примушування до вступу в статевий зв’язок (додаток Б).

Особи віком від 14-ти до 16-ти років найчастіше ставали потерпілими від вчинення зґвалтування (у 36,4%) і сексуального насильства (у 28,3 %), рідше – від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років (у 10,9 %), розбещення неповнолітніх (у 15,4 %), домагання дитини для сексуальних цілей (у 6,1 %), примушування до вступу в статевий зв’язок (у 2,9 %) (додаток Б).

Щодо осіб віком від 10-ти до 14-ти років сексуальне насильство було вчинено в 33,3 % випадків; зґвалтування – у 29,8 %; вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років, – у 12,3 % випадків, розбещення неповнолітніх – у 18,4 %, домагання дитини для сексуальних

[549] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

цілей – у 5,1 % випадків, примушування до вступу в статевий зв'язок – у 0,5 % випадків (додаток Б).

Потерпілі віком від 7-ми до 10-ти років стали жертвами зґвалтування у 26,1 % випадків, сексуального насильства у 20,3 % випадків, розбещення неповнолітніх – у 50,4 % випадків, домагання дитини для сексуальних цілей – у 3,2 % випадків (додаток Б).

Щодо осіб віком до 7-ми років найчастіше (у 72,6 %) вчиняють розбещення неповнолітніх, рідше – зґвалтування (у 10,7 %) та сексуальне насильство (16,7 %) (додаток Б).

Доходимо висновку, що вік потерпілої дитини впливає на вид вчинюваного щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості: що старшою є дитина за віком, то частіше злочин характеризується наявністю фізичного контакту та проникнення в тіло потерпілої особи. І навпаки: що молодшою є дитина, то частіше кримінальні правопорушення вчиняють без наявності фізичного контакту між потерпілою особою та проникнення в тіло потерпілої особи, дії спрямовані переважно на інтелектуальне розбещення дитини[550].

Іншою криміналістично значущою ознакою особи потерпілої дитини від статевого кримінального правопорушення є сімейний стан і відносини в сім'ї. На думку С. В. Романцової, на формуванні віктимності дитини позначається атмосфера, яка панує в сім'ї, та особливості її виховання. Ворожість, непорозуміння, автономність і непослідовність батьків – це чинники, які детермінують негативні зміни у психіці і, як результат, – віктимність дітей. У сім'ях із низьким рівнем культури, освіти й матеріального забезпечення, де панують брутальність, пияцтво, побої і жорстокість, рівень віктимності в дітей доволі високий. Водночас у сім'ях із високими матеріальними статками й рівнем освіченості батьків діти також можуть мати високий рівень віктимності.

[550] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Структура особи потерпілої дитини як елементу криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. doi: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.14.

Особливість виховання дітей у цих сім'ях полягає в тому, що батьки мало часу приділяють взаєминам з дітьми, діти їм не довіряють, стосунки між ними нестабільні, частіше директивні, а брак душевного затишку компенсують матеріальними винагородами[551].

Результати наших досліджень матеріалів кримінальних проваджень дають підстави стверджувати, що в більшості випадків (77,4 %) (додаток Б) потерпілими від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості стають діти зі змістовно та структурно неблагонадійних сімей. Потерпілі, які виховуються в благонадійних сім'ях, стають винятками з правила.

До змістовно неблагонадійних належать: 1) родини, де батьки зловживають спиртними напоями, наркотичними речовинами, ведуть аморальний спосіб життя; 2) родини з низьким морально-культурним рівнем батьків; 3) родини зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками й дітьми; 4) родини, зовні благонадійні, але які припускаються істотних помилок у сімейному вихованні. Структурно неблагонадійними є неповні родини[552].

Залежно від умов життя та виховання дітей, які є потерпілими, можна виокремити тих, які проживають і виховуються в: повній сім'ї; неповній сім'ї (сім'я, що складається з матері або батька й дитини); багатодітній сім'ї; прийомній сім'ї; дитячому будинку сімейного типу; дитячому будинку-інтернаті.

У контексті розгляду ознаки потерпілої дитини у вигляді сімейного стану та стосунків у сім'ї не можна оминути питання вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості найближчими родичами дитини.

---

[551] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

[552] Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. С. 201.

За результатами досліджень З. Лью-Стратовича, жертвами статевих злочинів, вчинених батьками, стає 2,5 % дівчат і 1 % хлопців. Жертвами сексуальної експлуатації братів і сестер – щонайменше 2,5 % дітей. Близько 20–25 % дівчат і 10–15 % хлопців стали жертвами сексуального домагання[553]. Однак ці дані, імовірно занижені, а масштаб цієї проблеми ілюструють результати допитів дітей, у яких діагностовано захворювання, що передаються статевим шляхом, з яких 57 % заперечували взагалі наявність у них статевих стосунків[554].

Результати дослідження С. В. Романцової засвідчують, що із числа членів сім'ї, які стали жертвами зґвалтування, діти становлять 90,9 %; жертвами задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 85,7 %. Усі зафіксовані випадки – це примушування до вступу в статевий акт саме дітей, а не інших членів сім'ї. Загалом з-поміж дітей – жертв сексуального насильства в сім'ї молодша вікова підгрупа (до 14-ти років) співвідноситься до старшої вікової підгрупи (від 14-ти до 18-ти років) приблизно як 1:1 (для порівняння у відсотковому співвідношенні: молодша – 53 %; старша – 47 %). За статтю серед дітей – жертв сексуального насильства в сім'ї переважають хлопчики – 59,4 % (для порівняння: дівчатка – 40,6 %)[555].

Дитина, яка зазнала сексуальної експлуатації з боку дорослого, переживає глибоку травму, правопорушник переважає потерпілу в усіх аспектах, видається всемогутнім, безпомічна дитина зазвичай не має іншої можливості прореагувати на ситуацію, крім як підкоритися. Зазначене додатково обтяжується відчуттям співучасті й вини за вчинені щодо дитини дії, а також страхом за власне життя та здоров'я, нерідко – за своїх близьких.

Вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини спричиняють їй глибоку травму, попри те, що

---

[553] Lew-Starowicz Z. Seksuologia sądowa. Warszawa : Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2000. P. 11–13.

[554] Sajkowska M. Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Dziecko Krzywdzone* : *Teoria, badania, praktyka*. 2017. №16/1. P. 232 – 251.

[555] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

під час стимуляції ерогенних місць організм дитини часто відповідає фізіологічними реакціями. Проте ця реакція засвідчує лише те, що дитина фізіологічно здорова. Приємні відчуття, зумовлені сексуальною стимуляцією, є причиною особливого відчуття провини та співучасті, що довго не минає в дитини. Таку позитивну фізіологічну реакцію часто використовують правопорушники, аргументуючи свої вчинки тим, що дитина не лише хотіла сексуального контакту, а й була задоволена протиправними діями.

У випадку вчинення інцесту травма, якої завдають дитині, є ще глибшою, оскільки підриває фундаментальні принципи, на яких мають бути побудовані відносини сім'ї та спорідненості, додатково обтяжуючи дитину менш або більш видимою співучастю іншого з батьків. Залежність дитини від батьків разом з основним принципом покори у виховному процесі тягне за собою ускладнену можливість захисту, втечі чи здійснення спротиву протиправним діям. Правопорушник, наділений батьківською владою, розпоряджається майже нічим не обмеженою свободою дій, має постійний доступ до своєї жертви.

У зв'язку із цим сексуальне використання дитини в сім'ї триває переважно протягом тривалого часу, часто можна спостерігати спадковість сексуальних відхилень цього типу[556].

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що кримінальний інцест відбувався в 32,2 % випадків (додаток Б).

Отже, за ознакою сімейного стану в більшості випадків потерпілими від вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості стають діти зі структурно й змістовно неблагонадійних сімей. Причому часто злочин вчиняють безпосередньо всередині родини найближчі родичі дитини.

Аналізуючи віктимні ознаки потерпілої дитини від статевих кримінальних правопорушень, ми поділяємо позицію О. М. Гуміна, який вважає, що діти мають підвищену віктимну схильність до вчинення щодо них

[556] Salter A. Drapieżcy. Pedofile, gwałciciele, inni przestępcy seksualni: kim są, jak działają i jak możemy chronić siebie i nasze dzieci. Poznań : Media Rodzina, 2005. 304 s.

сексуального насильства, що обумовлено комплексом особистісних рис, які умовно можна поділити на три групи:

– психологічні – особистісна незрілість, підпорядкованість авторитету дорослого, довірливість, нездатність повно, усебічно оцінити характер передкримінальної ситуації, прогнозувати наслідки своїх дій, а також дій інших осіб, що поєднані з цікавістю та жагою до пригод, невмінням підлаштовуватися до нових умов, безпорадністю в складних ситуаціях, необізнаністю у сфері статевих стосунків;

– соціальні – соціально-педагогічна занедбаність, відсутність належного контролю з боку батьків й оточення дитини;

– біофізичні – рання або занадто рання сексуальність, фізична слабкість дітей, пов'язана з неможливістю фізичного опору сексуальному злочинцю[557].

Науковець І. В. Борисенко виокремлює дві групи особливостей, що позначаються на віктимності потерпілого й мають бути встановлені під час дослідження особи потерпілого та його зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. До першої групи автор відносить основні властивості потерпілих, що мають криміналістичне значення: їх вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний та фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних вад. До другої групи – особливості, притаманні поведінці потерпілих. Криміналістично значущими є також: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем й інші особливості, що характеризують їхню поведінку поза зв'язком з учиненими щодо них злочинами[558].

На думку А. О. Джужі, до чинників віктимності дітей у генезисі сексуальних злочинів належать: статевий аспект (у 86 % випадків жертвами злочинів є дівчатка), безпритульність дітей, уживання ними алкоголю і

[557] Гумін О. М. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру. *Юридична Україна*. 2009. № 11. С. 102–108.

[558] Борисенко І. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 142.

наркотиків, приналежність малолітніх до антисоціальних груп дорослих, акселерація, занепад статевої моральності у свідомості дітей[559].

Об'єктами уваги в разі вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можуть бути діти родичів, сусідів, друзів, знайомих, випадкові знайомі, передусім серед дітей з неблагонадійного середовища. Трапляються випадки, коли підлітки самі активно шукають сексуальних контактів зі старшими за віком особами з різних причин.

Залежно від ролі потерпілого (жертви) в реалізації злочинного наміру розрізняють декілька видів його типової поведінки, як-то: позитивна, нейтральна і провокативна. Зазначені види в криміналістичних джерелах висвітлюють так: а) позитивна поведінка (соціально позитивна), спрямована на запобігання конфліктній ситуації, припинення злочину й затримання злочинця; б) нейтральна (байдужа поведінка), що не сприяє вчиненню злочину, але й не перешкоджає йому; в) провокативна поведінка своїм характером, тривалістю й інтенсивністю створює реальну можливість учинення злочину, сприяє реалізації злочинного наміру[560].

Поведінка жертв у відносинах із сексуальним злочинцем має полімотивований характер й обумовлена декількома типами мотивації, до основних з яких належать: 1) ігрова мотивація; 2) задоволення цікавості; 3) мотивація уникнення; 4) корислива мотивація; 5) мотивація самоствердження; 6) мотивація прихильності; 7) розважальна мотивація; 8) мотивація залежності від злочинця.

Віктимна поведінка або слабо виражена віктимогенна деформація притаманна молодим дівчатам і пов'язана з недостатністю в них життєвого досвіду, несформованою системою моральних цінностей, нездатністю розібратися в життєвих ситуаціях і правильно оцінити їх. Виявляються ці риси

---

[559] Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. С. 13.

[560] Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : акад. курс. Київ : Ін Юре, 2004. С. 155.

в тому, що поведінка дитини в передкримінальній ситуації має певне забарвлення (кокетство, розмови на сексуальні теми), що пробуджує посилену сексуальну цікавість. Дитина-жертва не розуміє, що її відчуття є зовсім іншими, ніж у партнера, а тому не усвідомлює, які наслідки її поведінка може спричинити. Необачність у виборі знайомих полягає в тому, що діти довіряють або знайомляться з потенційним злочинцем за обставин, що не виправдовують таку довіру. Часто жертви усвідомлюють, чого від них чекають, однак легковажать, сподіваючись уникнути цього, або вважають, що з ними такого не станеться[561].

За результатами здійсненого анкетування, слідчі та судді вважають, що на вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості впливають такі чинники: алкоголізація та наркотизація (дітей і дорослих) – 41,4 % слідчих та 32,1 % суддів; негативні фактори в сім'ї – 20,5 % слідчих, 28,7 % суддів; низький рівень сексуальної культури – 15,5 % слідчих і 34,8 % суддів; віктимна поведінка дітей – 4,5 % слідчих, 3,6 % суддів (додаток А).

Наступною групою ознак, які слід виокремити в структурі особи потерпілої дитини від статевих кримінальних правопорушень, є сутність і характер соціальних контактів, які існували до вчинення кримінального правопорушення між правопорушником і потерпілим.

У цьому сенсі можна здійснити класифікацію залежно від ступеня близькості, інтенсивності й тривалості стосунків потерпілого та правопорушника, виокремивши такі групи: 1) особи перебувають із правопорушником у різних родинних стосунках; 2) особи знайомі між собою; 3) особи не знайомі між собою, які зустрілися безпосередньо перед учиненням кримінального правопорушення.

До *першої* групи належать особи, які перебувають із правопорушником у різних відносинах спорідненості (діти, пасинки й падчерки, племінниці та

[561] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

племінники, старші брати та ін.). Правопорушники цієї категорії найнебезпечніші. Учинені ними кримінальні правопорушення часто є тривалими в часі, статеві акти відбуваються систематично.

Наприклад, за інформацією, опублікованою в засобах масової інформації, в Одесі 48-річний чоловік з 2015-го до 2021 року ґвалтував та бив дружину й дітей. Одній з дочок було 14 років, а іншій – 17 років. Обвинувальний акт уже направили до суду[562].

До другої групи входять: діти й родичі знайомих: а) за місцем проживання, місцем народження; б) за спільним місцем роботи, навчання, служби в армії, спільним проведенням відпочинку та дозвілля (туристи, рибалки, спортсмени); в) унаслідок участі в злочинній діяльності; г) інші знайомі. Правопорушники щодо жертви діють переважно у двох напрямах: у першому випадку вони віддають перевагу швидкоплинним контактам із потерпілими, обґрунтовано вважаючи, що в такому разі їх складніше встановити й викрити; у другому – прагнуть до встановлення тривалих контактів, намагаючись задобрити їх подарунками, різними обіцянками, а також морально розбестити, переконуючи, що розпусні дії з ними – це невинне й цікаве заняття.

Наприклад, вироком Маневицького районного суду Волинської області від 10 липня 2020 року у справі № 164/501/20 було встановлено, що малолітня потерпіла О. суду показала, що з обвинуваченим знайома, оскільки він часто в них гостював, оскільки працював разом із батьком. Одного вечора, точної дати не пам'ятає, коли батьки залишили її із сестрою та братом, а самі кудись пішли, обвинувачений, що лежав на ліжку в кімнаті, покликав її до себе й попросив прилягти, на що вона погодилася. Після цього він до неї почав чіплятися: обійняв і почав цілувати в губи, приспустивши її спідню білизну й колготки до колін. При цьому оголював свій статевий орган, цілував її в

[562] Погрожував та бив: в Одесі чоловік сім років ґвалтував дружину та неповнолітніх доньок. URL: https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20210701-pogrozhuvav-ta-byv-v-odesi-cholovik-sim-rokiv-gvaltuvav-druzhynu-ta-nepovnolitnih-donok/.

статеві губи, доторкався статевим органом до її тіла. Вона пручалася і просила відпустити, але обвинувачений продовжував свої дії[563].

До *третьої* групи входять потерпілі, не знайомі з правопорушником, що зустрілися з ним безпосередньо перед вчиненням кримінального правопорушення або незадовго до нього випадково (на вулиці, у парку тощо), або у зв'язку з виконанням своїх службових чи громадських обов'язків. У цьому випадку правопорушники добирають собі жертву і, крім зґвалтування (насильницьких дій сексуального характеру), здійснюють інші кримінальні правопорушення (зокрема проти власності).

Наприклад, вироком Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 8 квітня 2020 року у справі № 398/2279/17 було встановлено, що 1 квітня 2017 року неповнолітня потерпіла К. з подругою була на дискотеці. Близько 01.00 вона пішла додому. Поблизу ТОВ «Ранкове» в с. Протопопівці на дорозі її зустрів чоловік, який запитав, чи є в неї сірники або запальничка. Вона відповіла, що в неї немає, і пішла далі. Оскільки чоловік ішов за нею, вона почала йти швидше, після чого побігла. Проте він наздогнав її, схопив за руку, вона намагалася вирватися, однак він її звалив на землю. Вона стала кликати на допомогу, проте обвинувачений погрожував їй розправою. Обвинувачений її бив, потім ґвалтував. Вона просила його відпустити її, але чоловік наказав мовчати. Коли чоловік закінчив свої дії, сказав їй одягатися, швидко йти й не озиратися. Вона запитала, чи можна забрати свою сумку, чоловік наказав залишити все. Він забрав її телефон, сумку, у сумці були навушники й гаманець. Наявну суму коштів у ньому не пам'ятає[564].

Залежно від тривалості вчиненого кримінального правопорушення, його продовжуваність може бути будь-якою – від миттєвого зіткнення, декількох хвилин до тривалого періоду. З огляду на зазначене, слід розрізняти:

---

[563] Вирок Маневицького районного суду Волинської області від 10 липня 2020 року у справі № 164/501/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

[564] Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 8 квітня 2020 р. у справі № 398/2279/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

а) зв’язок, що виникає в процесі або в момент кримінально караної події;

б) зв’язок, що розвивається до події кримінального правопорушення протягом певного періоду за наявності об’єктивних і суб’єктивних обставин.

Настання злочинного результату від насильницького кримінального правопорушення сексуального характеру, що здійснюють стосовно дітей, безумовно, не може бути однозначно пов’язаним з довшим чи не таким тривалим періодом, у якому таке кримінальне правопорушення розвивалося. Тут має бути враховано низку факторів, передусім – характер відносин правопорушника й потерпілого, які зумовили вибір і застосування певного способу дій, а також тих конкретних умов й обставин, які гальмували або сприяли розвитку кримінально караної події.

На думку С. В. Романцової, незалежно від того, чи сексуальне насильство є пролонгованим чи одноразовим, часто в докримінальний період між злочинцем і жертвою є тривалі взаємини. На підставі аналізу ступеня знайомства між жертвою та сексуальним насильником отримано такі дані: 59,6 % жертв не були знайомі зі злочинцем, 40,4 % – знайомі, щодо 21,7 % із них вчинили сексуальне насильство однокласники, 21,7 % – вітчим, 43,7 % – батько[565].

За результатами здійснених нами досліджень вбачається, що кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей було вчинене особою, з якою потерпілі були знайомі, у 64,2 % випадків. У 32,2 % випадків таке кримінальне правопорушення вчиняли близькі родичі, тобто відбувався кримінальний інцест (додаток Б).

Доходимо висновку, що особа потерпілого наділена такими ознаками. У більшості випадків такі дії вчиняють щодо дівчат зі структурно та змістовно неблагонадійних сімей особи, з якими потерпілі знайомі. Вік потерпілої дитини впливає на вид вчинюваного щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи й статевої недоторканості та спосіб його вчинення.

---

[565] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

На підставі систематизації відомостей про потерпілих можна здійснити їх класифікацію за певними ознаками. Розподіл множинності потерпілих на відповідні кластери сприяє поглибленню знань про жертв кримінальних правопорушень, визначенню соціальної сутності кримінальних правопорушень, встановленню наслідків протиправних діянь.

Потерпілі від кримінального правопорушення можуть бути класифіковані за різними підставами.

За характером вини Б. Мендельсон (B. Mendelsohn) поділяє жертв на: 1) абсолютно невинних (ідеальні жертви); 2) жертви з легкою провиною (жертва як результат незнання); 3) жертви, вина яких рівнозначна вині злочинця (провокативна жертва); 4) жертви цілком винні у вчиненні щодо них злочину[566].

За критерієм віктимності дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, можна виокремити такі групи: а) потерпілі, які не здатні адекватно оцінити віктимну ситуацію та є абсолютно беззахисними перед злочинцем (це стосується дівчаток віком 7–8 років); б) потерпілі, здатні оцінити небезпеку, але які не передбачали кримінальних наслідків (у випадках злочинів, вчинених батьками, вітчимом, педагогами); в) потерпілі, здатні оцінити віктимність ситуації, що передувала злочину, але нехтують заходами особистої безпеки (наприклад, впускають у квартиру стороннього чоловіка); г) потерпілі, які сприяли своєю поведінкою вчиненню злочину (це дівчата, які вже ведуть статеве життя, уживають спиртні напої в малознайомих компаніях тощо)[567].

На підставі аналізу наукових підходів до класифікації потерпілих дітей від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості за поведінковими критеріями пропонуємо поділяти їх на такі види:

---

[566] Mendelsohn B. The victimology. Etudes Internationals de Psycho-Sociologie criminelle. 1956. July-Sept. P. 25.

[567] Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. … канд. пед. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 21 с.

1) потерпілі, які своєю поведінкою ні до початку, ні під час здійснення статевого насильства не давали правопорушнику підстав для вчинення щодо них статевого кримінального правопорушення, їхня поведінка не містить провокативних ознак і є нейтральною;

2) потерпілі, які своєю поведінкою провокували вчинення щодо них статевого кримінального правопорушення або його продовження. Такі жертви можуть бути: активними та своїми діями сприяти вчиненню щодо них кримінального правопорушення; некритичними, які вчасно не оцінюють життєву ситуацію; провокативними, які своєю поведінкою створюють об'єктивні підстави чи сприятливі умови для вчинення щодо них статевого кримінального правопорушення.

2.4. Особа правопорушника у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Особа правопорушника є міждисциплінарним поняттям, ключовим елементом у розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення. Особу правопорушника вивчають у межах кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики та юридичної психології. Попри універсальність значення та загальновживаність поняття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, термін, що його позначає, має певні відмінності та специфічні галузеві значення залежно від предметної сфери пізнання відповідної науки.

Кримінальне право досліджує особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, як суб'єкт правопорушення. Згідно зі ст. 18 КК України[568], суб'єктом правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне

[568] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

Як елемент складу злочину суб'єкт правопорушення наділений певними ознаками, які поділяють на обов'язкові й додаткові. До обов'язкових ознак суб'єкта злочину належать: фізична особа; загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; осудність особи. Відсутність будь-якої із цих обов'язкових ознак вказує на відсутність суб'єкта злочину взагалі[569].

Визначення спеціального суб'єкта злочину як «фізичної особи, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» міститься в ч. 2 ст. 18 КК України й фактично охоплює випадки, коли «певна особа», крім загальних, наділена відповідними додатковими ознаками. У цьому контексті ми поділяємо підхід В. О. Навроцького, який спеціальним суб'єктом визнає такий вид суб'єкта, що виокремлюється із загального й наділений усіма ознаками загального суб'єкта складу злочину[570].

Законодавець не встановлює єдиного віку настання кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Зокрема, за вчинення зґвалтування та сексуального насильства суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка досягла віку 14-ти років; за вчинення примушування до вступу в статевий зв'язок і розбещення неповнолітніх суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка досягла віку 16-ти років; за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла віку 16-ти років; за домагання дитини для сексуальних цілей суб'єктом злочину є виключно повнолітня особа.

Оскільки суб'єкт злочину є елементом складу злочину, його ознаки визначено в нормах Загальної частини КК України; у разі закріплення законодавцем його спеціальних ознак – у нормах Особливої частини

---

[569] Берзін П. С., Гацелюк В. О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1 (1). С. 144–159.

[570] Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 256.

КК України. Ознаки спеціального суб'єкта злочину позначаються на характеристиці суспільної небезпечності злочину певного виду чи його окремого різновиду[571].

З огляду на з кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна констатувати, що спеціальним суб'єктом за вчинення зґвалтування (ч. 6 ст. 152 КК України), сексуального насильства (ч. 6 ст. 153 КК України) та домагання дитини для сексуальних цілей (ч. 2 ст. 156-1 КК України) буде особа, яка вже вчиняла схожі злочини. Спеціальним суб'єктом примушування до вступу в статевий зв'язок (ч. 2 ст. 154 КК України) є особа, від якої потерпіла особа є матеріально або службово залежною. Спеціальним суб'єктом вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ч. 2 ст. 155 КК України), та розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України) є близькі родичі або члени сім'ї, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї.

Примітка ст. 155 КК України відсилає до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, згідно з яким близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі[572].

Кримінально-правове поняття суб'єкта кримінального правопорушення передбачає сукупність визначених законом ознак, за наявності яких особа може нести кримінальну відповідальність за свої дії, тобто набувати кримінально-процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого. Тобто про особу

---

[571] Берзін П. С., Гацелюк В. О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1 (1). С. 144–159.

[572] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

підозрюваного чи обвинуваченого йдеться лише стосовно тієї людини, яка за кримінальним законом може бути суб'єктом кримінального правопорушення.

Поняття «особа підозрюваного» й «особа обвинуваченого» не завжди збігаються з поняттями «особа, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення» чи «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення», адже статусу підозрюваного чи обвинуваченого особа набуває з моменту вручення їй підозри чи складання обвинувального акта. Тому слід розмежовувати поняття підозрюваного й запідозреного. Підозрювати у вчиненні певного кримінального правопорушення слідчий може іноді й широке коло осіб, однак підозрюваним у процесуальному значенні стає лише та особа, якій було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

З позицій кримінології особу, яка вчинила злочин, позначають поняттям «особа злочинця». На думку А. Ф. Зелінського, особа злочинця – це сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, які типово притаманні людям, винним у злочинній діяльності[573].

На переконання І. М. Даньшина й А. П. Закалюка, особа злочинця – це сукупність суттєвих й усталених соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особу притягають до кримінальної відповідальності, передбаченої кримінальним законом[574]. Водночас, відповідно до загальних уявлень про особу, будь-яка людина, що усвідомлює свої дії та свідомо поводиться, є особистістю. Особистістю визнають і злочинця – осудну особу, яка досягла віку кримінальної відповідальності й визнана винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Попри негативні риси, він залишається учасником

[573] Зелинский А. Ф. Криминология (курс лекций). Харьков : Прапор, 1996. С. 57.

[574] Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография. Харьков : Прапор, 2005. С. 107; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 240.

суспільних відносин, продовжує взаємодіяти з іншими людьми й суспільством загалом[575].

На думку Д. Г. Маханькова, особу злочинця необхідно розглядати як: а) особу індивіда, що вчинив конкретний злочин; б) особу окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.); в) особу злочинця загалом. Категорія «особа злочинця» є багатогранною, яка відображає соціально-демографічні та психологічні властивості особи як біологічної істоти, що має свободу вибору, але свідомо обирає таку поведінку, яка пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння[576].

Тобто в кримінології особу злочинця вивчають у теоретичному та прикладному аспектах. Для теорії кримінології важливо дослідити поняття «особа злочинця», здійснити структурний аналіз контингенту злочинців і надати їх характеристику, провести класифікацію і типологію злочинців, з'ясувати причини й механізм становлення людей на шлях вчинення злочинів та подальше заняття систематичною злочинною діяльністю. Прикладний аспект дослідження особи злочинця полягає у визначенні експериментально-досвідним шляхом індивідуальних рис, властивостей, психічних станів осіб, які вчинили конкретні злочини, що мають детермінантне значення та впливають на особливості їх злочинної поведінки в умовах конкретної життєвої ситуації[577].

До сфери наукового інтересу криміналістики належить виключно інформація, що дає змогу визначити напрям і способи пошуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обрати найоптимальніші методи розслідування кримінального правопорушення, спрогнозувати поведінку особи в певній ситуації, установити зв'язок між даними про особу правопорушника,

---

[575] Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 37.

[576] Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права.* 2009. № 1. С. 357–361.

[577] Головкін Б. М., Лисодєд О. В. Співвідношення понять «особа злочинця» та «особистість злочинця». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення :* матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) / у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 43.

спосіб досягнення протиправного результату й обставини вчинення ним кримінального правопорушення, отримати дані про тих, хто найчастіше вчиняє кримінальні правопорушення такого виду.

Відомості про типові ознаки поведінки суб'єктів злочинів дають змогу слідчому чи оперативному працівникові виявити схильних до протиправної поведінки осіб, значно звузити коло підозрюваних, з'ясувати мету й мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні операції, а після того, як підозрюваний (чи запідозрений) стане відомим, – визначити лінію поведінки щодо нього[578].

Тобто криміналістика, вивчаючи особу злочинця, досліджує аспекти особи злочинця, що важливі для розслідування злочинів[579].

Криміналістика розглядає особу злочинця через такі її характеристики, які дають змогу розуміти способи та прийоми вчинення злочинів, виявляти «почерк» злочинця. Тому видається слушним підхід науковців, які вважають, що криміналістичне дослідження особи злочинця передбачає пошук криміналістично значущої інформації про невідомого злочинця та оцінку даних про осіб, які стали учасниками процесу кримінального судочинства. Перша група містить дані про особу невідомого злочинця на підставі залишених ним слідів як на місці події, у пам'яті свідків, так і за іншими джерелами з метою встановлення напряму, прийомів його розшуку і затримання. Така інформація дає уявлення про загальні ознаки певної групи осіб, серед яких може бути й злочинець. Друга група об'єднує інформацію, отриману за допомогою вивчення особи затриманого підозрюваного чи обвинуваченого з метою вичерпної криміналістичної оцінки особи – суб'єкта злочину[580].

Особа правопорушника є одним із ключових елементів криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Однак останніми

---

[578] Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 99.

[579] Четвертак Д. Ю. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють приховування злочинів. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 140.

[580] Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. URL: https://pidruchniki.com/1966032151600/pravo/struktura_okremih_kriminalis tichnih_metodik#55.

роками науковці обґрунтовують позиції, за якими для позначення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, застосовують поняття «особа правопорушника» (О. Б. Яковіна[581], Є. В. Зозуля[582]) як тотожного поняття «особа злочинця». На нашу думку, ці терміни не є ідентичними.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» було внесено зміни до КК України та введено поняття «кримінальне правопорушення», яким є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення[583]. У ст. 12 КК України визначено, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини.

Тобто поняття «кримінальне правопорушення» є ширшим за поняття злочину, оскільки кожен злочин є правопорушенням, але не кожне правопорушення є злочином. Аналогічно «особа правопорушника» є ширшим поняттям й охоплює зміст поняття «особа злочинця».

Особа злочинця – соціально-психологічне поняття, що охоплює сукупність типових психологічних і моральних рис індивіда, які формуються внаслідок вчинення злочинів[584]. Причому психологічні фактори вчинення злочину діють не ізольовано, а разом із соціальними в процесі утворення дефектів у соціалізації особи. Тому використовують термін «соціально-психологічні властивості особи»[585].

На думку А. П. Шеремета, особа злочинця – це поняття широке, містить опис людини як соціально-біологічної системи, властивості й ознаки якої

---

[581] Яковіна О. Б. Розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми : автореф. … канд. юрид. наук. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17027.

[582] Зозуля Є. В. Про деякі особливості особи правопорушника, що вчинює примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань у складі організованої групи. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених :* матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 87–89.

[583] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

[584] Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. Харків : Право, 2008. С. 358.

[585] Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Основа, 1990. С. 28.

відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочину, пошуку злочинця, його ідентифікації та викриття у вчиненому злочині[586].

Отже, проаналізувавши наукові підходи до визначення поняття особи злочинця, пропонуємо визначити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, визначити як стійку криміналістично значущу сукупність психофізичних властивостей та рис, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразилися в слідах кримінального правопорушення в процесі підготовки, вчинення та приховання слідів кримінального правопорушення, а також поведінки після вчинення кримінального правопорушення і мають значення для розслідування статевого кримінального правопорушення щодо дітей.

У характеристиці особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики злочинів відображається комплекс відомостей, визначених у кримінально-правовій, кримінологічній, психологічній його характеристиках. Особливість криміналістичної характеристики злочинів полягає у відображенні кореляційних зв'язків між окремими її елементами: «особа злочинця – спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину», «особа злочинця – предмет злочину», «особа злочинця – типові сліди злочину» тощо»[587].

Система ознак особи злочинця охоплює відомості демографічного характеру, деякі моральні властивості та психологічні особливості. Особа злочинця – це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила злочин. У цьому зв'язку може йтися про типові ознаки особи, схильної до вчинення певних видів злочинів. Узагальнені дані про найпоширеніші мотиви злочину

[586] Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2005. С. 345.

[587] Свєнтікова М. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного ввезення, виготовлення та розповсюдження порнографічних предметів. *Форум права.* 2011. № 4. С. 658.

дають змогу визначати коло потреб злочинця, що штовхнули його на вчинення злочину, і тим самим встановлювати основні напрями розслідування[588].

Автори криміналістичних досліджень постійно намагаються сформувати вичерпний перелік криміналістично значущих властивостей та ознак особи правопорушника. Теорія і практика засвідчують, що немає якого-небудь одного типу правопорушників, а є чимало типів, які істотно різняться між собою. Проте для криміналістичного вчення про особу правопорушника важливе значення має визначення її структури та складових. Найчастіше в структурі особи правопорушника виокремлюють три групи властивостей: біологічні, соціальні та психологічні.

На переконання М. В. Салтевського, криміналістична характеристика особи злочинця має відображати людину як соціально-біологічну систему з притаманними їй властивостями, серед яких є фізичні, біологічні та соціальні[589]. Крім цих ознак, В. Ю. Шепітько виокремлює також демографічні дані, деякі моральні та психологічні особливості[590]. Учений акцентує на тому, що вивчення особи злочинця актуалізує необхідність ґрунтовного дослідження психологічного механізму протиправної поведінки, мотивації різних видів злочинів, вивчення ролі та співвідношення індивідуальних психологічних і соціокультурних чинників у формуванні особи злочинця та протиправної поведінки, а також дії на особистість стійких і ситуативних психічних станів[591].

Характеризуючи особу злочинця, Я. В. Фурман пропонує виокремлювати такі дані: соціальні (соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо), психологічні (світогляд, переконання, знання, звички, навички,

---

[588] Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. С. 278–279.

[589] Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. С. 271.

[590] Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. Харків : Право, 2008. С. 278.

[591] Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. С. 155.

темперамент), біологічні (стать, вік, фізичні дані, сила, зріст, вага, особливі прикмети)[592].

Найтиповішими ознаками особи злочинця Л. І. Керик вважає: демографічні; професійно-освітні; сферу зайнятості; зв'язки з потерпілою; схильність до вчинення злочинів; фізичний та психологічний стани[593].

На підставі наявних наукових підходів і мети криміналістичного дослідження особи правопорушника, який вчинив кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а саме: виокремлення таких властивостей та ознак особи, які надалі допоможуть звузити коло підозрюваних у процесі розслідування такої категорії кримінальних правопорушень, ми розглядатимемо особу правопорушника за такою структурою: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) психологічні властивості й моральні риси; 3) біологічні ознаки.

Згідно з результатами анкетування працівників Національної поліції України, біологічні ознаки особи правопорушника виявляються в 57,8 % випадків, психічні – у 40,1 %, соціальні ознаки правопорушника – у 35,3 % (додаток А).

Соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі. Ті, що мають криміналістичне значення в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, на наш погляд, виглядають так: відомості про стать, вік, освіту, зайнятість і наявність попередньої судимості.

Слід констатувати, що статеві кримінальні правопорушення здебільшого вчиняють чоловіки. Однак, на думку польських кримінологів Т. Коларчук, Ю. Кубяк, П. Вербицького, нині відбувається зміна стереотипів, і такі явища, як посилення самосвідомості жінок та усунення суттєвих відмінностей у соціалізації статей, на думку авторів, позначаються і на участі жінок у

[592] Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 368.

[593] Керик Л. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 167.

сексуальній злочинності: вони вчиняють такі види злочинів, які раніше були «зарезервовані» за чоловіками[594].

Згідно з відомостями Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 році[595], обліковано 6 осіб жіночої статі, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, з них 4 вчинили зґвалтування, 1 вчинила розбещення неповнолітніх, 1 – інші злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. 2021 року підозру у вчиненні кримінальних правопорушень за такою категорією справ було вручено 1 жінці за вчинення розбещення неповнолітнього.

Зазначене підтверджують і результатами наших досліджень. З аналізу вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що в 99,6 % випадків такі кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі, у 0,4 % випадків – особи жіночої статі (додаток Б).

Отже, статистичні відомості засвідчують, що, попри збільшення кількості кримінальних проваджень, які вчинені жінками, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняють здебільшого чоловіки.

Такий висновок обґрунтовано і в кримінологічних дослідженнях. Згідно з результатами дослідження осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, здійсненого С. В. Романцовою[596], чоловіки вчиняли сексуальне насильство над дітьми в 96,3 % випадків; за результатами дослідження А. О. Джужі[597] й О. М. Джужі[598], відсоток чоловіків становив 97 %; згідно з відомостями, наведеними

---

[594] Kolarczyk T., Kubiak J., Wierzbicki P. Przestepczosc kobiet, aspekty krymologiczne i penitencjarne. Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1984. S. 174.

[595] Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html.

[596] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

[597] Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 20 с.

[598] Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов’язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.

Л. Г. Козлюк[599], чоловіки вчиняли кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у 97,4 % випадків; С. С. Косенко[600] стверджує, що цей показник становить 97,5 %.

Така ситуація, на думку Л. Г. Козлюк, зумовлена високим рівнем латентності та психологічним зв'язком жінки з дитиною, адже вона є матір'ю[601]. На переконання С. С. Косенко, жінки під час вчинення статевих злочинів можуть виконувати роль організаторів, підбурювачів і пособників[602].

Згідно з інформацією, опублікованою в засобах масової інформації, 2009 року ректора одного зі столичних вишів і його спільників було арештовано й звинувачено в організації злочинної групи, яка розбещувала неповнолітніх. У них було вилучено 35 гігабайт відеооргій, знятих ректором. Його спільниця залучала неповнолітніх дівчат до участі в оргіях і сама охоче знімалася в пікантному відео[603].

Досліджуючи питання віку осіб, які вчинили злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, доходимо висновку про його «омолодження».

Згідно зі статистичними відомостями, наведеними в Єдиному звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 році[604], було обліковано 8 осіб віком до 14-ти років, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. У віці 14–15 років аналогічні злочини вчинили 12 осіб, у віці 16–17 років – 18 осіб. 2021 року обліковано

---

[599] Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

[600] Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. … канд. пед. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 21 с.

[601] Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 10. С. 245.

[602] Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. С. 28.

[603] Пока ректор-педофил Михайлов гуляет на свободе, его жертвы обращаются к психиатрам. URL: https://news.pn/ru/criminal/91656.

[604] Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html.

2 кримінальні провадження проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинені особами віком до 14-ти років, 6 кримінальних проваджень, вчинених особами віком від 14-ти до 15-ти років, 7 кримінальних проваджень, вчинених особами віком від 16-ти до 17-ти років.

Отже, найбільшу кількість кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчинили особи віком 18–28 років (у 110 кримінальних провадженнях)[605].

Здійснюючи кримінологічне дослідження віку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, Л. Г. Козлюк стверджує, що статеві кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх вчиняють чоловіки віком від 16-ти до 30-ти років (58 %)[606]. За результатами досліджень А. О. Джужі, суб'єктами злочинів проти статевої недоторканості дитини є чоловіки віком від 26-ти до 49-ти років[607]. На думку С. В. Романцової, найбільш криміногенними в досліджуваному виді злочинів є категорії від 18-ти до 35-ти років, а в сукупності становлять 56,2 %[608].

За результатами аналізу досліджених нами матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що найбільшу кількість кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості вчиняють особи віком від 25-ти до 35-ти років – у 45,8 % випадків, від 35-ти до 45-ти років – у 29,5 %, віком до 18-ти років – у 14,9 %, понад 45 років – 9,8 % (додаток Б).

Іншою соціально-демографічною ознакою особи, яка вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є освіта. Переважає

---

[605] Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html.

[606] Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 10. С. 246.

[607] Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. С. 19.

[608] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. С. 95.

позиція, згідно з якою такий вид кримінального правопорушення корелює з низькою культурою та проблемами інтелектуального розвитку[609].

Відповідно до відомостей Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 році, з 389 осіб, які вчинили злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості, 219 осіб мали базову середню освіту, 75 осіб мали професійно-технічну освіту, 23 особи – початкову середню освіту, 18 осіб – вищу освіту, 7 осіб були без освіти. За аналогічними показниками 2021 року, з 417 кримінальних проваджень 223 особи мали базову середню освіту, 62 особи – професійно-технічну освіту, 27 осіб – вищу освіту, 12 осіб – початкову середню освіту, 6 осіб були без освіти[610].

Серед осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дітей, стверджує С. В. Романцова, переважають особи із середньою освітою (41,6 %). Решта становлять: особи із середньою спеціальною освітою – 23,3 %, неповною середньою – 21,7 %, водночас 13,4 % – особи, які мали вищу чи незакінчену вищу освіту[611]. Дослідження Л. Г. Козлюк дають підстави стверджувати, що 51,6 % зловмисників мають повну загальну середню освіту, 36,1 % – базову загальну середню освіту, 6,4 % – початкову загальну освіту, 3,2 % – незакінчену вищу, 1,6 % – повну вищу освіту, 0,7 % – неписьменні. Зокрема, 12,2 % осіб навчаються в загальноосвітньому закладі при установі, 6,1 % – у професійно-технічному закладі при установі, 0,1 % – заочно (дистанційно) у закладах вищої освіти; на момент вчинення злочинів 56,4 % мали робітничу професію[612].

Можна стверджувати, що особи, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, у

---

[609] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 53. С. 128–132. (Серія «Юриспруденція»).

[610] Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html.

[611] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

[612] Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 10. С. 247.

більшості випадків не мають вищої освіти, характеризуються низькими інтелектуальними здібностями, що засвідчує і здійснене нами дослідженням. За результатами аналізу кримінальних проваджень вбачається, що вищу освіту мали лише 5,2 % осіб, професійно-технічну освіту – 20,1 %, базову середню освіту – 72,4 %, не мали освіти взагалі – 2,3 % осіб (додаток Б).

Аналіз трудової діяльності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, свідчить, що в переважній більшості цей вид кримінальних правопорушень вчиняють особи працездатного віку, але які не працюють і не навчаються. Згідно з відомостями Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 році, серед 389 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, 233 особи працездатного віку, але ніде не навчаються і не працюють, 20 осіб є безробітними, 30 осіб навчаються. За аналогічними показниками 2021 року, серед 417 осіб, яким було вручено підозру, 223 особи працездатного віку, але ніде не навчаються і не працюють, 17 осіб є безробітними, 16 осіб навчаються[613].

За даними досліджень С. В. Романцової щодо зайнятості осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дітей, тільки 16,6 % зловмисників працюють, решта є безробітними.

Своєю чергою здійснений нами аналіз кримінальних проваджень засвідчує, що в 70,8 % випадків кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняють особи, які не працюють, у 10,3 % випадків – особи, які навчаються в освітніх закладах, у 7,1 % випадків – непрацездатні особи, у 11,8 % – особи, які працюють (додаток Б).

За критерієм наявності попередньої судимості за вчинення кримінального правопорушення, у 20,1 % досліджених нами випадків кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

[613] Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html.

вчиняли особи, яких раніше притягали до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень (додаток Б).

Зазначене також засвідчують відомості, наведені в Єдиному звіті про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора за 2019 рік: серед 747 облікованих кримінальних проваджень за вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості 135 вчинили особи, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення (18,07 %); 2020 року серед 740 кримінальних проваджень 135 вчинили особи, яких раніше притягали до кримінальної відповідальності (18,2 %); 2021 року серед 930 облікованих кримінальних проваджень 125 кримінальних правопорушень вчинили особи, яких раніше притягали до кримінальної відповідальності (13,4 %).

Тобто майже кожне п’яте кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості вчиняють особи, які раніше вчиняли кримінальне правопорушення.

Підсумовуючи наявні статистичні дані за соціально-демографічними ознаками осіб, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна стверджувати, що в більшості випадків це особи чоловічої статі, найчастіше повнолітні, віком від 25-ти до 45-ти років, рідше – неповнолітні, які мають середню базову освіту, рідше – професійно-технічну освіту, у більшості випадків вони не працюють, часто такі, яких раніше притягали до кримінальної відповідальності.

Наступну групу ознак, притаманних особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей, становлять моральні та психологічні риси правопорушника.

На думку О. В. Григор’євої, особа є цілісністю, єдністю внутрішнього (суб’єктивного) і зовнішнього (соціального), яка визначена певною соціальною системою, тому особу злочинця необхідно досліджувати саме крізь призму внутрішнього (суб’єктивного – індивідуально-особистісні характеристики, що детермінують десоціальну спрямованість агресії) і зовнішнього (соціального –

негативні тенденції в соціально-економічній, духовній, правовій сферах) факторів[614].

Моральність і психологія особи формує потреби, інтереси і, зрештою, мотивацію, що й породжують злочинну поведінку[615].

Саме мотив вчинення кримінального правопорушення як ставлення особи до певного виду кримінального правопорушення, наявність потреб, що задовольняють шляхом його вчинення, мають значення для виявлення її криміналістичних ознак, оскільки мотив детермінує зі способом вчинення кримінального правопорушення[616].

Мотивація, стверджує О. Ю. Дишлевой, є психологічною формою активності суб'єкта, що відображає його потреби. Соціально детермінована безпосередньо зсередини суб'єкта, мотивація визначає злочинну спрямованість його дій. Без вивчення проблеми злочинної мотивації неможливо збагнути питання детермінації злочинної поведінки. Дослідження проблеми мотивації становить особливий інтерес не тільки для пізнання причин злочинної поведінки, а й в практичному аспекті, зокрема для розслідування кримінальних правопорушень, правильної кваліфікації діянь й індивідуалізації покарання, а також для прогнозування та превенції злочинів[617].

Мотиваційна сфера, вважає Б. С. Гульман, є центром внутрішньої структури особистості, що інтегрує її активність як динамічне ціле. У ній зосереджено актуальні й потенційні, усвідомлювані та неусвідомлювані, вітальні (біологічні) і культурні, матеріальні та духовні спонукання. Вона стійка та ієрархічна. Мотиваційна сфера злочинця, який вчиняє статевий злочин щодо дитини, є біднішою, ніж у середньостатистичної людини, йому

---

[614] Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. С. 132.

[615] Михайлов О. Є. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. С. 104.

[616] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Мотив у структурі криміналістичної характеристики особи злочинця у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *InterConf*. 2021. № 90. P. 302–306. URL: https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.12.2021.034.

[617] Дышлевой А. Ю. Мотивация преступного поведения лиц с психическими аномалиями, совершивших сексуальные правонарушения. *Новости украинской психиатрии.* 2001. URL: http://www.psychiatry.ua/articles/paper018.htm.

притаманні невисокий ступінь ієрархізації спонукань, повна відсутність соціальних, духовних, естетичних, творчих, освітніх, пізнавальних потреб, перше місце посідають потреби матеріально-біологічні. Соціальний інфантилізм, незрілість – типові риси таких осіб[618].

На фізіологічному рівні мотивація (від фр. motif – спонукальна причина) є механізмом вибору реакцій, спрямованих на задоволення потреб. На особистісному рівні мотивація є селективним механізмом, що дає змогу вибрати з можливих форм поведінки ту, яка найкраще відповідає стану психіки або планам особи. У найзагальнішому сенсі мотивація – це сукупність факторів, що визначають поведінку. Це поняття описує відношення, наявне між дією та причинами, які її пояснюють[619].

З криміналістичної позиції з'ясування мотиву вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей становить найбільшу складність у процесі розслідування. У конкретному кримінальному правопорушенні нерідко наявна група мотивів, що ґрунтуються на особистих потребах (від сексуального задоволення до помсти, ревнощів тощо). Діапазон мотивів особистості правопорушника, який вчиняє статеві кримінальні правопорушення проти дітей, різноманітний, саме деформована структура його особистості переважно визначає мотив кримінального правопорушення та спосіб його вчинення. В однієї категорії осіб мотив вчиненого діяння можна розглядати як прагнення самоствердитися в колі товаришів. Іншу категорію під час вчинення кримінального правопорушення менше цікавлять сексуальні мотиви, переважає мотив самоповаги.

Визначення мотивації особи в кожному конкретному випадку вчинення кримінального правопорушення має відповісти на питання: чому в конкретних ситуаційних умовах людина вибирає певну, а не якусь іншу мету (активність) і протягом певного проміжку часу з наполегливо прагне її досягти. Кожне

---

[618] Гульман Б. Л. Сексуальные преступления. Харьков : Рубикон, 1994. С. 141.

[619] Дышлевой А. Ю. Мотивация преступного поведения лиц с психическими аномалиями, совершивших сексуальные правонарушения. *Новости украинской психиатрии.* 2001. URL: http://www.psychiatry.ua/articles/paper018.htm.

кримінальне правопорушення суто індивідуальне не тільки за об'єктивною характеристикою, а й за мотивацією, а оперативна частина безпосередньої дії в структурі вчинення кримінального правопорушення цілком підпорядкована мотиваційному аспекту, тож самостійного смислового значення не має.

Мотив вчинення злочину розглядають як складову характеристики особи злочинця та з позиції кримінології. На думку М. О. Ларченко, поведінка людини завжди є полімотивною, а сексуальне насильство за своєю сутністю тісно пов'язане з біологічними потребами людини у сфері сексуальності, хоча відображена мотивація засвідчує насамперед прагнення встановити або довести свою владу над жертвою, бажання принизити її[620].

Результати кримінологічного дослідження правопорушників, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, проведеного Л. Г. Козлюк, дають підстави стверджувати, що найпоширенішим мотивом вчинення таких злочинів є не сексуальний мотив, а самоствердження. Водночас на злочинній поведінці позначається психічна патологія, проте 85 % зловмисників психічних відхилень не мали, 1,5 % – мали дефекти психіки, однак вони не виключали їх осудності[621].

Слід зауважити, що на мотив вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може впливати наявність психічного відхилення у вигляді педофілії.

У межах системно-структурного аналізу сексуальної поведінки осіб, які вчинили статевий злочин унаслідок педофілії, здійсненого Б. Л. Гульманом, виявлено поєднане ураження соціального, психологічного, соціально-психологічного й біологічного компонентів мотивації поведінки, що призводить до порушення спрямованості статевого потягу за віком[622].

---

[620] Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 30.

[621] Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 10. С. 247.

[622] Гульман Б. Л. Сексуальные преступления. Харьков : Рубикон, 1994. С. 133.

У більшості випадків дії осіб, які вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення сексуального характеру щодо малолітніх, мають невипадкову спрямованість. Вони зумовлені передусім об'єктом протиправного посягання. Хоча серед осіб, які вчиняють ці кримінальні правопорушення, значною є частина тих, протиправне діяння яких стало лише епізодом у їх біографії та контрастує з властивими їм вчинками й діями. Проте в будь-якому випадку правопорушник не випадково обирає конкретну особу об'єктом протиправного посягання.

З криміналістичної позиції наявність чи відсутність в особи педофілії на розслідування кримінального правопорушення та його кваліфікацію не впливає. Тому під час досудового розслідування експертне дослідження психічного стану підозрюваних переважно не проводять, й зв'язку із чим визначити відсоток осіб, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей через наявність у них педофілії, неможливо. Крім того, необхідно враховувати, що наявність в особи психічного відхилення (парафілії) у вигляді педофілії не може бути фактором ототожнення її з правопорушником, який вчинив статеве кримінальне правопорушення щодо дитини.

Так само і відсутність в особи педофілії не може виключати можливість здійснення нею такого злочину, адже, за результатами численних узагальнень судово-слідчої практики, більшу частину насильницьких злочинів вчиняють імпульсивно, тобто у зв'язку з раптово виниклим умислом[623].

Водночас для розуміння мотиваційної складової особи правопорушника необхідно висвітлити особистісні характеристики особи, у якої наявне психічне відхилення у вигляді педофілії.

Педофілію діагностують у людини, яка впродовж щонайменше 6-місячного терміну періодично відчуває сильний сексуальний потяг або

[623] Основи методики розслідування насильницьких злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та недоторканності особи. URL: https://stud.com.ua/45886/pravo/osnovi_metodiki_rozsliduvannya_nasilnitski h_zlochiniv_proti_zhittya_zdorovya_statevoyi_svobodi_nedotorkan.

сексуальні фантазії стосовно дітей. Педофілом уважають людину, яка досягла щонайменше віку 16-ти років і принаймні на 5 років старша за свою жертву[624].

На думку З. Старовича, педофілія належить до найпоширеніших сексуальних девіацій. Діапазон контактів педофіла буває різним: дитина є об'єктом еротичних ласк, її схиляють до сексуального самозбудження або збудження ініціатора цих дій, до петингу, статевих, оральних або анальних зносин. Найчастіше розрізняють гомосексуальну й гетеросексуальну педофілію, однак трапляється і бісексуальна. Іноді педіфільні акти є інцестами, поєднуються з іншими парафіліями (розладами сексуального потягу, якому властиві такі, що виникають періодично, інтенсивні сексуальні потяги й фантазії, що тривають понад півроку та передбачають незвичайні вчинки), наприклад, з ексгібіціонізмом і вуаєризмом.

Поширеним є педофільний інцест, що є кровозмішанням, тобто статевий зв'язок найближчих кровних родичів.

Можна виокремити такі типові ситуації, за яких виникає інцест: по-перше, спокушання батьком (вітчимом) своєї дитини з подальшим продовженням сексуальних стосунків. У низці випадків перед тим, як стосунки переходять у площину добровільності й тривалості, цьому передує зґвалтування. Сексуальні дії щодо власних дітей можуть бути поєднані з педофілією щодо інших дітей. По-друге, у низці випадків інцестуозні стосунки виникають після смерті батька чи матері. У цьому випадку відбувається так зване заміщення покійника дитиною, зокрема і в інтимних стосунках.

Інцест батька (вітчима) переважає в сім'ї, де батько відіграє домінантну роль; інцест між братом і сестрою переважає, де батько такої ролі не відіграє, а інцест матері із сином відбувається, якщо в родині домінує матір. Інцестні дії тут мотивовані «любов'ю», власницьким ставленням або сексуальним розбещенням.

---

[624] Надання допомоги дітям – жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. Київ : К.І.С., 2011. С. 63.

Серед моральних рис особи, яка вчиняє статеві кримінальні правопорушення проти малолітніх, переважає жорстокість, яка виявляється в тому, що особа задовольняє власні потреби не лише попри страждання жертви, а й часто тільки через це.

У кримінологічній літературі виокремлюють такі типові для зазначених осіб риси: примітивні погляди на інтимні стосунки як на фізіологічний акт, низький рівень культури й освіти. Серед суб'єктів сексуального насильства є особи, які страждають різними психічними розладами[625].

Польський дослідник З. Лью-Стратович виявив певні спільні ознаки, які притаманні особам з педофілією, а саме: відчуття приниженості, сексуальний страх, парафільні фантазії, сімейні проблеми, розлади в міжособистісних стосунках, суспільний страх, ранній сексуальний досвід, частий перегляд порнографії, погані стосунки з матерями, недостатність позитивних чуттєвих зв'язків з батьками, ідентифікація з матір'ю, сприймання дітей як незагрозливих еротичних об'єктів, досвід сексуального насильства у віці до 12-ти років[626].

Спадкоємність поведінки правопорушників, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, констатовано й у дослідженнях американських науковців, які, вивчивши 747 осіб, що вчинили сексуальні кримінальні правопорушення, установили, що 76 % із них у дитинстві зазнали сексуального насильства[627].

Не для всіх осіб, які вчиняють злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, значення мають ознаки зовнішності жертви або умови місця вчинення злочину. Суб'єкти, що надають значення цим обставинам, не завжди послідовні у своїх пріоритетах. Певна варіативність може

---

[625] Надання допомоги дітям – жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. Київ : К.І.С., 2011. С. 58.

[626] Lew-Starowicz Z. Seksuologia sądowa. Warszawa : Lekarskie PZWL, 2000. S. 129 – 130.

[627] Джужа А. О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 179.

спостерігатися в діях, що утворюють способи вчинених злочинів. Водночас істотні ознаки сексуального насильства здебільшого повторюються, як і прийоми встановлення контакту із жертвою, зміст операцій з примусу або припинення опору потерпілого, способи задоволення статевих потреб[628].

Доходимо висновку, що діапазон моральних і психологічних характеристик особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є достатньо широким. Однак вибір дій у конкретній ситуації залежить від внутрішньої мотивації, на якій можуть позначатися такі фактори, як алкогольне сп'яніння, ситуаційна зумовленість, імпульсивність і наявність в особи психічного відхилення у вигляді педофілії.

Фізичні та біологічні властивості особи правопорушника мають значення в слідчій ситуації, коли особа зникла з місця події. Однак не завжди можна визначити залежність між певними фізичними (наприклад статурою) або біологічними (наприклад голосом) властивостями й особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення аналізованого виду.

У процесі розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно акцентувати на біологічному компоненті особи правопорушника. Визначити явні фізичні ознаки правопорушників, які вчиняють статеве кримінальне правопорушення щодо дитини, є неможливим. Однак на підставі досягнень сексології та психіатрії можна виявити психічні захворювання, які притаманні такій категорії правопорушників і мають значення для розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

На думку Б. С. Гульмана, у переважної більшості осіб, які вчинили сексуальний злочин, є деформації особистості, її аномалія, акцентуації характеру, розумові вади та зміни особистості, обумовлені органічним ураженням головного

[628] Надання допомоги дітям – жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. Київ : К.І.С., 2011. С. 70.

мозку. Зміни особистості формуються задовго до вчинення злочину, і що раніше з'являються, то вони є стійкішими[629].

Упродовж тривалого часу сексологи і психіатри обстоювали думку про гіпермаскулінну модель осіб, які вчиняють злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. Однак у значній кількості здійснених досліджень увагу спрямовано на брак в осіб, які вчиняють статеві злочини щодо дітей, саме маскулінних (чоловічих) характеристик, причому на всіх рівнях особистості: від самосвідомості до неадекватної поведінки. Одним з перших про це зауважив Р. Бріттейн[630], який виявив «жінкоподібний відтінок» сексуальних убивць. П. Фольк[631] вважає зніженість типовою рисою особи ґвалтівників, які в соціальному середовищі мають підпорядковане становище. На думку цих авторів, їм притаманне постійне відчуття власної неповноцінності, що породжує статеву фрустрацію, тобто порушення можливості виконання статевої ролі. Елементи ж садизму вони реалізують з метою самоствердження в чоловічій статевій ролі. Зрештою, цілком влучно, на нашу думку, висловився Р. Ланжевін[632], констатуючи властиве більшості осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, порушення статевої ідентичності, що виявляється в статевій індиферентності (невизначеності) або феміністичній орієнтації.

У своїх дослідженнях З. Стратович виокремлює такі причини сексуальної злочинності: стать (у більшості випадків такі злочини вчиняють чоловіки), агресія (як біологічно, так і психічно та соціально обумовлена), алкоголізм, наркоманія та патологічний розвиток особистості (наявність психічних відхилень)[633].

Учені С. Дрвота й В. Стьюдент стверджують, що в популяції сексуальних злочинців домінують сексуальна агресивність, емоційна черствість,

---

[629] Гульман Б. Л. Сексуальные преступления. Харьков : Рубикон, 1994. С. 137.

[630] Brittain R. The sadistic murder. *Med. Soi. Law.* 1970. Vol. 10. P. 198–207.

[631] Старович З. Судебная сексология / пер. с польск. М. : Юрид. лит., 1991. С. 77–83.

[632] Langevin R. at al. Sexual sadism: Brain, Blood and Behaviour. *Human Sexual agression.* New York, 1988. P. 172–182.

[633] Старович З. Судебная сексология / пер. с польск. М. : Юрид. лит., 1991. 80 с.

гіперчутливість до сексуальних подразників, а 75 % осіб цієї групи злочинців страждають алкоголізмом[634]. Вивчаючи сексуальну злочинність, польські вчені зауважують, що в 40 % випадків цей вид злочинів вчиняють під впливом алкоголю[635].

Злочинна сексуальна поведінка, зазначає Г. Лейг, може бути обумовлена такими факторами: інтоксикація: гостра алкогольна інтоксикація, патологічне сп'яніння, хронічний алкоголізм, наркоманія; психічні порушення: психози, розлади особистості, сімейні й подружні психогени, наслідки синдрому «третирування дитини»; органічні порушення: епілепсія, гострі мозкові розлади, посттравматичні стани[636].

Провокативний фактор стану алкогольного сп'яніння та наявності в особи, яка вчинила статевий злочин щодо дитини, захворювання на алкоголізм засвідчують також дані Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, з якого вбачається, що 2020 року з 740 кримінальних проваджень 117 було вчинено в стані алкогольного сп'яніння[637]; 2021 року з 930 кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості 107 було вчинено в стані алкогольного сп'яніння[638]. Тобто, за даними офіційної статистики, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості вчиняють особи в стані алкогольного сп'яніння в 15,8 % випадків.

Проте результати дослідження матеріалів кримінальних проваджень засвідчують вищий відсоток кримінальних правопорушень, які вчиняють у

---

[634] Drvota S., Student V. Nebezpecni sexuaini agresori. 1975. № 71, 1. S. 33–37 (Cs. Psych.).

[635] Filipiak Z., Majerczak F. Osobowosc sprawcow zgwalcen. *Pgzestepczosc seksualna* : materialy III Wroclawskiego Sympozjum Kryminologicznego. Wroclaw : Uniwersytet Wroclawski, 1974. S. 127–141.

[636] Leigh H. Psychiatry in the practice of medicine. Addison-Wesley, Memo Park 1983. 499 p.

[637] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

[638] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

стані алкогольного сп’яніння, а саме – у 63,8 % осіб (додаток Б). Така різниця в показниках зумовлена тим, що ми досліджували кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості саме дітей, а не загальну кількість вчинених кримінальних правопорушень цього виду.

Розглянувши біологічні ознаки особи правопорушника у вигляді органічного ураження мозку й наявності психічних захворювань та алкоголізму, можна констатувати, що цілісна теорія, що пояснює причини виникнення сексуальних відхилень та їх взаємозв’язок із вчиненням статевих кримінальних правопорушень щодо дітей, ще не сформована. Так само як і наявність психічних захворювань в особи не може бути ознакою, спрямованою на її подальшу ідентифікацію. Водночас біологічний компонент особи правопорушника, який вчиняє кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, пов’язаний з наявністю психічних й органічних захворювань може бути допоміжним криміналістичним механізмом звуження кола запідозрених осіб.

У наукових джерелах зазначено, що з позицій криміналістики становлять інтерес ті типові характерні особливості особи злочинця, знання яких сприяє встановленню суб’єкта, винного у вчиненні певного виду злочину. Вони надають можливість відобразити властивості особи уявного злочинця, що безпосередньо виявилися в конкретній події злочину[639].

Проаналізувавши структуру особи правопорушника, який вчиняє кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна скласти його криміналістичний портрет. Зокрема, у більшості випадків такими особами є повнолітні чоловіки, які часто мають психічне захворювання чи органічне ураження мозку, малоосвічені, працездатні, але такі, що не працюють, нерідко мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень. У більшості випадків таким особам притаманна

[639] Лук’янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. С. 13.

фемінна модель поведінки, злочин вчиняють переважно для самоствердження в чоловічій ролі, що поєднується із сексуальними мотивами. Нерідко такі особи були жертвами статевих кримінальних правопорушень у дитинстві.

Визначивши ознаки, притаманні особі, що вчиняє кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, необхідно здійснити класифікаційне дослідження таких осіб.

За критерієм сексуальної орієнтації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна поділити на: гетеросексуалів (які відчувають потяг до осіб протилежної статі); гомосексуалістів (які відчувають потяг до осіб однієї із собою статі); бісексуалів (які відчувають потяг до осіб жіночої та чоловічої статей).

На думку З. Старовича, залежно від соціальної орієнтації особистості та її біологічних особливостей автор виокремлює п’ять груп кримінальної педофілії:

1) педофільні дії, що вчиняють молоді злочинці під впливом алкоголю за відсутності сексуальних розладів; злочинці цієї групи вирізняються також примітивізмом особистості;

2) педофільні дії щодо близьких родичів, важливу роль у здійсненні яких відіграють хронічний алкоголізм і примітивізм злочинців;

3) педофільні дії на чуттєвій основі, коли молоді злочинці жили разом із дівчатами віком 13–14 років на добровільних засадах;

4) педофільні дії за наявності сексуальних розладів, зокрема гомосексуальні педофільні дії;

5) літні особи (віком понад 60 років), які здійснюють педофільні дії переважно на тлі психоорганічного синдрому[640].

За станом психічного відхилення, під впливом якого вчиняли сексуальне насильство щодо дитини, усіх винних у його вчиненні можна розподілити на такі групи: 1) особи з чітко вираженим психічним захворюванням (зокрема, які мають нав’язливий варіант); 2) особи з порушеннями психосексуального розвитку за нормального загального психічного розвитку; 3) особи, які вчинили

[640] Старович З. Судебная сексология / пер. с польск. М. : Юрид. лит., 1991. С. 111–112.

сексуальне насильство щодо дитини, перебуваючи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (або після прийому наркотичних засобів, психотропних речовин тощо)[641].

Аналогічну, але розширенішу класифікацію особи злочинця за критерієм психічного здоров'я особи запропонували О. О. Алексєєв, В. К. Весельський та В. В. Пясковський. У межах цієї класифікації осіб, які вчинили статевий злочин, поділяють загалом на дві основні групи. До першої групи входять особи з різними аномаліями психіки, а також патологічними виявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм тощо). Також це особи, які страждають на психоз пізнього віку, розвинуте слабоумство. Здебільшого вони вчиняють такі статеві посягання щодо малолітніх і неповнолітніх.

До другої групи входять особи, що не мають патологічних змін у психічній і статевій сферах. Їх можна поділити на три підгрупи: 1) хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше засуджені за розбої, статеві й інші насильницькі злочини. Вони вирізняються грубістю, жорстокістю, схильні до статевої розпусти, статевого задоволення неприродним шляхом; 2) особи, які не мають явно виражених ознак першої підгрупи. У більшості випадків вони мають примітивні інтереси, їм притаманні цинічне ставлення до жінок, надмірне вживання алкогольних напоїв; 3) неповнолітні. Такі особи найчастіше обирають жертвами малолітніх і неповнолітніх, а вже потім дорослих жінок та осіб літнього віку[642].

З криміналістичної позиції найінформативнішою, на нашу думку, є класифікація осіб, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, за способом вчинення кримінального правопорушення. За характером вчинюваних дій правопорушників можна класифікувати за такими типами: інфантильний (кримінальне правопорушення вчиняють шляхом доторкання до статевих органів потерпілого й навпаки,

---

[641] Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

[642] Алєксєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2013. С. 94.

використовують взаємне притискання, погладжування, поцілунки, мастурбацію); девіантний тип (кримінальне правопорушення вчиняють переважно шляхом орогенітального контакту); регресивний тип (способом вчинення кримінального правопорушення є повні сексуальні взаємини, зокрема й статевий акт); садист (спосіб вчинення кримінального правопорушення вирізняється особливою жорстокістю).

Однак слід ураховувати, що між особою підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та особою потерпілого завжди є взаємозв'язок, що може мати різні ступені вияву, і вивчення його належить до завдань криміналістики й узгоджується із завданнями кримінального провадження.

2.5. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Класифікація як наукова операція в будь-якій сфері знання методологічно ґрунтується на даних науки логіки й повинна відповідати сформованим у цій науці загальним положенням і правилам. Однак завдання класифікації – загальнонаукове, будь-яка наука основним має класифікаційний підхід, будь-яка діяльність спрямовується та успішно реалізується шляхом застосування методів систематизації та класифікації.

Логічна класифікація матеріальних об'єктів формується на основі чуттєвого пізнання, а згодом стає важливим засобом у практичній роботі із цим об'єктом. Класифікаційний спосіб організації знань є особливим методом пізнання навколишньої дійсності та специфічною ознакою емпіричного пізнання у філософії.

Пізнання, відкриття нових, поки що не відомих властивостей об'єкта завжди здійснюють через співвідношення, взаємозв'язки, у яких ці властивості

виявляються. А з огляду на це пізнанням того, що не дано безпосередньо, але знаходиться в певному відношенні до того, що дано, є мисленням. Мислення, що ґрунтується на аналізі й синтезі, віртуальній взаємодії мислячого суб'єкта з об'єктом пізнання, яка завжди здійснюється з метою розв'язання якоїсь проблеми та має результатом нове узагальнення[643].

Мислення здійснюють за допомогою таких операцій, як: порівняння, узагальнення, абстракція, конкретизація, класифікація і систематизація.

Порівняння – це одна з операцій мислення, що полягає у виявленні схожих і відмінних рис між предметами. На порівнянні ґрунтується групування явищ, тобто класифікація, систематизація та інші мисленнєві операції[644].

Поділ у логіці – це групування понять з погляду їхнього обсягу, розкладання родового поняття на його складові (видові поняття). Ознака, на підставі якої відбувається поділ (часто їх може бути декілька), називають підставою поділу. Якщо члени поділу зазнають подальшого поділу, виникають вторинні поділи. Якщо в основу поділу покладено всі можливі ознаки, то йдеться про класифікацію. Перебільшення методу поділу веде до схематизації. Правильний поділ повинен бути вичерпним, його підстава має залишатися незмінною, його члени повинні виключати один одного, він має бути максимально безперервним, без стрибків[645].

Узагальнення – це основна мисленнєва операція, яка висвітлює сутність явищ. Завдяки узагальненням дійсність відображається в чистому вигляді, без випадкових нашарувань. Правильне узагальнення сприяє розумінню явищ, воно звільняє знання від обмежень чуттєвої конкретності, надає можливість використовувати їх у новій ситуації.

Класифікація (від лат. classis – розряд, клас) – систематичний поділ і впорядкування об'єктів, об'єднання їх у групи на основі їхніх загальних ознак

---

[643] Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.

[644] Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.

[645] Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.

(види, роди, класи), що ґрунтується на порівнянні й узагальненні. А систематизація – це групування предметів з виокремленням дрібніших підгруп, видів і розрядів, частин у цілому, виявлення відношення між ними. Підставою для класифікації та систематизації мають бути ознаки, суттєві для цих предметів і конкретного дослідження, тому систематизація може будуватися й на малосуттєвих ознаках об'єкта, однак важливих для конкретного дослідження[646].

Класифікацію можна визначити як розсортування об'єктів, що належать двом або більше класам за найістотнішими ознаками, які властиві предметам цього роду і є ідентифікаційними щодо предметів інших родів, водночас кожен клас посідає в системі певне постійне місце і своєю чергою поділяється на підкласи. Класифікація є системою підпорядкованих понять, яку використовують для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, фіксуючи закономірні зв'язки між ними й визначаючи місце об'єкта в системі.

Отже, класифікацією слід вважати систему супідрядних понять (класів, об'єктів) певної галузі знань чи діяльності людини, яку використовують як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів.

Наукова класифікація відображає систему законів, властивих відповідній галузі дійсності[647]. З позицій логіки будь-яка класифікація є відносною, оскільки явища природи та суспільного життя, зокрема й кримінальні правопорушення, не можуть цілковито належати до однієї з груп. Класифікації знаходяться в постійному русі, вони змінюються та доповнюються, а тому жодна класифікація не є завершальною константою.

Будь-яка класифікація ґрунтується на типізації: основою класифікації є спільне, що об'єднує об'єкти, які класифікують. Тому класифікацію можна розглядати одночасно як процес і результат застосування типологічного

---

[646] Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.

[647] Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ, 1998. URL: https://leksika.com.ua/.

методу, що дає змогу розділити множинність об'єктів на підмножини (підкласи) за визначеними ознаками[648], тобто класифікація, з одного боку, дає вказівку на дії, які необхідно здійснити, а з іншого – на певне уявлення об'єкта.

Класифікація є процесом упорядкування певних явищ, процесів чи фактів за характерними і водночас відмінними (специфічними) ознаками. Цей процес наукового пізнання дає змогу зрозуміти та розробити загальні принципи, що пояснюють появу й порядок відповідних явищ, процесів чи фактів. Їй притаманна властивість описового інструмента для вивчення взаємного розміщення класів з визначеними для них розпізнавальними властивостями[649].

Відображення типових об'єктивних ознак, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначити їхнє місце в категоріальному просторі, є головною метою класифікації. Сенс її полягає в поглибленні знань про об'єкти, оскільки повніше та глибше сутність явищ та їх властивостей може виявитися лише у зв'язку й порівнянні з іншими.

У науковій класифікації властивості об'єкта знаходяться у функціональному зв'язку з його значенням у певній системі, а тому під час побудови класифікаційної системи першочерговими є ті цілі теоретичного і прикладного характеру, для досягнення яких створена і може бути використана класифікація. Тому залежно від основи класифікації розрізняють штучну та природну класифікацію: на відміну від штучної (вона ґрунтується на несуттєвих ознаках об'єкта), у природній класифікації (її називають систематикою) максимальна кількість істотних ознак об'єкта визначена його значенням у системі. Розвиток науки пов'язаний з переходом від дескриптивних класифікацій (тих, що впорядковуються в зручній формі

[648] Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. С. 41.

[649] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 66–67.

накопичення емпіричних результатів) до структурних (сутнісних – тих, що дають змогу висвітлити сутність об'єктів, які класифікують)[650].

На нашу думку, у розрізі криміналістики виправданим видається формування класифікацій природних і штучних не в аспекті досягнення побічної мети, оскільки будь-яка ознака може бути тут втілена у форму істотного, а в контексті пізнання сутності, структури класифікованого об'єкта, тобто незалежно від побічного цілеспрямування. Отже, відбувається двосторонній розгляд класифікації, яка може бути засобом досягнення мети (окремих цілей) та як спосіб пізнання досліджуваного об'єкта.

Визначаючи класифікацію як логічну операцію, що передбачає кілька послідовних актів поділу, О. В. Тягло стверджує, що в структурі поділу є три елементи: подільне (родове поняття), члени поділу (видові поняття), підстава поділу. Тому необхідно дотримуватися таких правил під час класифікації:

– поділ має бути сумарний, тобто об'єднання обсягів членів поділу має давати обсяг подільного поняття;

– поділ має бути за однією підставою;

– члени поділу мають виключати один одного, адже після поділу маємо отримати супідрядні поняття;

– поділ слід здійснювати в неперервний спосіб. Це означає, що в процесі поділу вихідного родового поняття необхідно переходити до його найближчих видів, не пропускаючи («не перестрибуючи») їх[651].

Загальнонауковий підхід до класифікації визначає, що правильна класифікація має задовольняти такі формальні вимоги: 1) підмножини, на які розділено множину, не повинні перетинатися (містити спільні елементи); 2) у сумі підмножини повинні дати вихідну множину класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент має належати до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи слід здійснювати за однією ознакою. Бажано, хоч не обов'язково, щоб у

[650] Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. С. 259.

[651] Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посіб. Харків : Основа, 2008. С. 59–61.

разі продовження поділу груп на нові підмножини за основу брали ту саму ознаку[652].

З огляду на те, що формальна логіка спрямована на виявлення структури думки, а класифікація є формально-логічною операцією, то вона становить засіб конкретизації поняття, виокремлення можливих видових відмінностей у межах розглянутої спільності. У зв'язку з цим вчення про поняття важливе і для правильного дослідження класифікаційної проблеми в криміналістиці, оскільки поняття – це форма узагальнення об'єктів певного криміналістично значущого класу, з огляду на ознаки й особливості, властиві цим об'єктам, що характеризує в знаковій формі значну кількість таких об'єктів.

Однак сутність криміналістичних систем і класифікацій було б неправильно зводити лише до «чистої» логіки та філософії, які, хоча і є важливою методологічною базою та виконують функції коригування напряму наукового дослідження, проте всебічно не здатні охопити власне криміналістичні аспекти.

Як і в будь-якій іншій науці, у криміналістиці активно використовують положення системно-структурного (класифікаційного) підходу. Це зумовлено необхідністю постійної організації (упорядкування) науки, яка постійно розвивається, з метою створення потужного наукового потенціалу, так і необхідністю ефективного, науково обґрунтованого й оперативного використання цього потенціалу на практиці. Це зумовило появу в структурі криміналістичної теорії самостійного вчення про криміналістичні системи та класифікації (криміналістичну систематику), їх роль у реалізації наукових і практичних завдань.

Засобами пізнання в криміналістиці є систематика та класифікація. Філософські гносеологічні і формально-логічні прийоми, такі як: аналіз, синтез, перехід від абстрактного до конкретного, класифікація, систематизація тощо, –

[652] Українська радянська енциклопедія (УРЕ). *Лексика – українські енциклопедії та словники.* URL: https://leksika.com.ua/.

є методологічною основою пізнання закономірностей, тому вчення про них є важливою складовою методології криміналістики.

Одним із факторів, які відрізняють криміналістичні класифікації та системи від інших наукових класифікацій (систем), є особливість їх об'єкта. З огляду на предмет наукового дослідження криміналістики, об'єкт класифікації має бути криміналістично значущим, що зумовлено метою досягнення істини в кримінальному провадженні й особливістю конкретного виду злочину.

Пізнання такого об'єкта та його закономірностей можливе шляхом дослідження індивідуальних об'єктів, акумульованих системою криміналістичної науки і практики. Закономірності об'єктивної дійсності, зокрема ті, які вивчає криміналістика, встановлюють регулярне повторення зв'язку між певними групами об'єктів та наявність стабільних властивостей у цього класу об'єктів, так само як і сталість відносин, що виникають між деякими групами явищ, і т.д., а тому до предмета науки належить сукупність всіх об'єктів, на які спрямована пізнавальна діяльність заради досягнення певної мети (завдання з розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням).

Тому з метою проникнення в глибинні базисні основи досліджуваного об'єкта і пізнання його за допомогою аналізу й синтезу, тобто від цілого до частин і від них знову до цілого, для виявлення закономірностей, знання яких необхідне для його наукового пояснення та опису, використовують криміналістичну класифікацію.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, на думку В. Ю. Шепітько, – це необхідна умова ефективного пізнання об'єкта[653]. Це систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик[654]. Аналогічну позицію обстоює і В. В. Тіщенко,

[653] Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций. Харьков : Одиссей, 2003. С. 251.

[654] Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. С. 9.

який зазначає, що об'єкт дослідження може бути правильно та всебічно пізнаний лише тоді, коли за допомогою класифікації ми проникаємо в сутність досліджуваного об'єкта, аналізуємо його як певну систему та вивчаємо окремі його елементи, частини, пізнаючи закономірності їх присутності, взаємозв'язку та взаємодії в межах досліджуваної структури[655]. Криміналістична класифікація злочинів дає змогу здійснити різноаспектний аналіз виокремлених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значущі властивості й дати відповідні криміналістичні характеристики таким категоріям злочинів. Вона надає можливість розробляти різного рівня методики розслідування: видові, міжвидові, групові й позавидові, що сприятиме успішному їх застосуванню у відповідних слідчих ситуаціях[656].

Отже, криміналістична класифікація виконує гносеологічну функцію як основний метод пізнання об'єкта та полягає в способі поглибленого його вивчення, що забезпечить побудову криміналістичної теорії цього об'єкта.

Гносеологічна спрямованість класифікації є основним призначенням класифікаційного підходу в криміналістиці та полягає в пізнанні певних об'єктів, з огляду на особливі закономірності об'єктивної дійсності, що належать до предмета криміналістичної науки і практичної мети, заради якої пізнають цю дійсність. Тому цільовим призначенням криміналістичної класифікації злочинів є розгляд її через призму методів пізнання об'єкта. Причому цей метод є своєрідною передумовою для реалізації інших методів криміналістичного дослідження, адже має безпосередній вихід на практичну діяльність органів дізнання та слідства, сприяючи ефективній діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів[657].

Криміналістична класифікація злочинів, стверджує В. А. Журавель, повинна виконувати прагматичну функцію. Здійснення такої класифікації не є

---

[655] Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса, 2007. С. 29.

[656] Тищенко В. В. Процессуальные и криминалистические аспекты расследования и раскрытия преступлений. *Криминалист первопечатный*. 2014. № 8. С. 88.

[657] Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. С. 20–21.

самоціллю, оскільки її розглядають як підставу для побудови системи окремих криміналістичних методик. Криміналістична класифікація – це засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками[658]. Аналогічну позицію має і В. Ю. Шепітько, який зазначає, що криміналістична класифікація злочинів є систематизацією їх за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик[659].

Розглядаючи криміналістичну класифікацію з позиції функціонального призначення, можна визначити її як засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками системи[660]. Стосовно всіх отриманих знань щодо класифікованих об'єктів класифікація відіграє організаційну роль і є базою для відкриття нових закономірностей, що вкотре підтверджує пізнавальне (гносеологічне) значення криміналістичної класифікації, яке виявляється в такому зв'язку: закономірності злочинної діяльності (механізму злочину) – закономірності криміналістичної діяльності (діяльності з виявлення та розслідування злочину)[661].

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень є засобом систематизації накопичених знань лише в тому разі, коли здійснена класифікація є багаторівневою. Вона має будуватися від загального до менш загального, за найважливішими підставами окремих рівнів класифікаційної структури.

Однак криміналістичну класифікацію не можна здійснювати на базі однієї ознаки, оскільки об'єкти класифікації є складними за своєю структурою

---

[658] Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2002. 3(30). С. 160–166.

[659] Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. С. 9.

[660] Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 162.

[661] Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 62.

та внутрішнім змістом. Крім того, будь-яка класифікація не є незмінною, вона трансформується, удосконалюється та пристосовується до нових реалій, відкидаючи старі класифікації, зберігаючи основу.

Криміналістична класифікація є дослідним процесом, а будь-яке дослідження та подальше використання результатів пов'язано з евристичною функцією, її реалізацією у формі творчого підходу до відшукання чогось нового, побудови класифікацій, якщо таких раніше не було, або до можливого виділення нових класів досліджуваного об'єкта, удосконалення наявних класифікацій з метою оптимізації та раціоналізації криміналістичної (наукової та практичної) діяльності.

Криміналістична класифікація злочинів спрямована на вдосконалювання і розвиток методик розслідування окремих категорій злочинів, сприяючи деталізації, з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики[662]. Тобто криміналістичні класифікації злочинів дають змогу оптимізувати процес криміналістичної діяльності, оскільки сприяють розробленню гнучких і ситуативно пристосованих криміналістичних методик[663].

Отже, серед функцій, які виконує криміналістична класифікація, можна виокремити прагматичну, гносеологічну, описову, пояснювальну й евристичну.

Криміналістична класифікація може ґрунтуватися як на методах наукового пізнання, так і на способах системно-структурного підходу до розгляду досліджуваних криміналістично значущих об'єктів. За такого підходу криміналістична класифікація має двояку сутність: це фундаментальний, основоположний науковий процес і водночас результат цього процесу, метод дослідження та пізнання, інтелектуальна діяльність високого рівня.

Основним призначенням криміналістичної класифікації є надання підстав для формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень. Це диференціація (або систематизація)

---

[662] Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. С. 41.

[663] Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2005. С. 248.

кримінальних правопорушень за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень і розробленню окремих криміналістичних методик[664]. Про роль криміналістичної класифікації, що полягає у визначенні криміналістично значущих ознак злочинної діяльності та діяльності з розслідування таких злочинів задля розроблення максимально ефективних й оптимальних криміналістичних методик, зазначали у своїх працях В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєва[665].

З аналізу проведеного нами анкетування співробітників слідчих органів Національної поліції, експертів Експертної служби МВС України, суддів судів загальної юрисдикції вбачається, що доцільність розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень з метою максимального спрощення та підвищення ефективності діяльності з розслідування кримінальних правопорушень засвідчили 79,6 % респондентів. На думку 25,4 % респондентів, криміналістична класифікація кримінальних правопорушень надзвичайно важлива для практичного працівника – початківця (додаток А).

Можна стверджувати, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень загалом і кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зокрема має на меті забезпечити цілісне розуміння сутності й системи таких кримінальних правопорушень, особливостей їх вчинення та розслідування, що своєю чергою дасть змогу систематизувати теоретичні напрацювання та результати практики боротьби з цим виявом для встановлення основних криміналістично значущих характеристик такої протиправної діяльності, розробити й обґрунтувати типові ситуації реалізації кримінально караного умислу, систематизувати основні версії, тактичні завдання та засоби їх виконання, аби сформувати криміналістичну характеристику й окрему методику розслідування

[664] Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. Харків : Нац. ун-т внутр.. справ, 2004. С. 324.

[665] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ, 2015. 544 с.

кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Отже, на підставі аналізу матеріалів загальнофілософського спрямування, логіки й напрацювань криміналістики стосовно дефініції поняття «криміналістична класифікація» пропонуємо визначати криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей як метод пізнання, розумову діяльність, логічну операцію у формі поділу, у процесі якої об'єкти, досліджувані в межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, організовують у систему (групують) на основі обраного криміналістично значущого принципу (кластера).

Будь-яка діяльність, зокрема здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, повинна ґрунтуватися на певних принципах. Важливе значення мають методологічні принципи, які вказують на те, як слід здійснювати процес криміналістичної класифікації. Застосування принципів сприяє ефективній побудові криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, що позитивно позначається на процесі використання класифікаційних моделей.

Розподіл обсягу загального поняття безвідносно до певної ознаки не є оптимальним, оскільки таким способом складно отримати всі наявні класи (видові поняття), а згідно з правилом формально-логічного поділу, обсяг діленого поняття має дорівнювати сумі обсягів членів поділу. В іншому випадку певні члени поділу можуть бути не виокремлені, або результатом помилки може бути отримання зайвих членів поділу (виокремлюють кілька видових понять, що позначають один і той самий об'єкт). Тому своєрідним «обмежувачем», який сприяє правильному з формально-логічної позиції поділу обсягу поняття, має бути певна родова ознака, критерій, з огляду на який і виокремлюють підмножини заданої множини. У науці таку ознаку називають підставою класифікації.

Розробляючи криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, необхідно використовувати метод типізації, який передбачає визначення істотного в досягнутому знанні. Визначення того, що є істотним, порівняння та відокремлення більш істотного від менш істотного є одним з найскладніших пізнавальних завдань. Тому основним питанням є визначення того критерію, на якому буде ґрунтуватися криміналістична класифікація кримінальних правопорушень загалом і кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зокрема.

Брак логічно завершеного опису класифікаційних побудов об'єктів дослідження стримує розвиток криміналістики, негативно позначається на якості її розробок й ефективності впровадження наукових результатів у практику[666].

Питання про критерії (підстави) класифікації, вважає Б. В. Щур, є найважливішим під час побудови класифікації злочинів, оскільки це детермінант теоретичного та практичного значення класифікації загалом і спрямоване на реалізацію завдань, що перед нею ставлять. Криміналістична класифікація кінцевою метою має встановлення відповідних критеріїв для диференціації окремих криміналістичних методик, систематизації методичних рекомендацій щодо видів, підвидів або груп злочинів[667].

На думку О. О. Дудорова, залежно від обраного критерію, результатом поділу на певні групи стане кримінально-правова, криміналістична, кримінально-процесуальна, кримінологічна класифікації тощо[668].

Одним з основних критеріїв кримінально-правової класифікації є виокремлення груп злочинів залежно від родового об'єкта, що об'єднані у відповідні розділи Особливої частини, усередині яких за безпосереднім об'єктом розрізняють окремі види злочинів, склади яких передбачені однією

---

[666] Синчук В. Криміналістична класифікація вбивств. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2003. № 1. С. 140.

[667] Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль в диференціації криміналістичних методик. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 143.

[668] Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 84–102.

статтею або частиною статті[669]. З позиції кримінального права визначають й інші підстави, за якими класифікують злочини. Кожна з таких класифікаційних підстав посідає певне місце в процедурі диференціації та категоризації кримінальної відповідальності. Найпоширенішою є класифікація за ступенем суспільної небезпечності, яка закріплена в ст. 12 КК України[670].

Розглядаючи кримінально-правову класифікацію кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, залежно від об'єкта протиправного посягання можна виокремити: кримінальні правопорушення проти статевої свободи та кримінальні правопорушення проти статевої недоторканості дітей. За ступенем суспільної небезпечності: кримінальний проступок (ч. 1, 2 ст. 154 КК України) і злочин (ч. 3, 4 ст. 152, ч. 3, 4 ст. 153, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1 КК України).

Однак поділ кримінальних правопорушень за розділами Особливої частини КК України не в усіх випадках забезпечує потреби саме криміналістичної науки, адже не враховує закономірності, важливі з криміналістичних позицій, оскільки деякі кримінальні правопорушення, схожі за криміналістичними ознаками, можуть бути розміщені в різних розділах КК України. Певні види кримінальних правопорушень можуть бути поєднані між собою, пов'язані, а їх розкриття та розслідування потребують комплексного підходу[671]. На думку В. А. Журавля, криміналістична класифікація ґрунтується на кримінально-правовій, а також ураховує ознаки, які істотно позначаються на особливостях здійснення розслідування, а саме: на його організації та плануванні, висуненні слідчих версій, визначенні типових

[669] Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337–344.

[670] Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 120.

[671] Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. С. 10.

слідчих ситуацій, систем слідчих (розшукових) дій і заходів щодо їх розв'язання[672].

Однак, на відміну від кримінально-правового критерію, криміналістичний надає можливість урахувати особливості механізму вчинення злочину (технології злочинної діяльності), які своєю чергою обумовлюють діяльність з розслідування кримінальних правопорушень[673].

Криміналісти пропонують різні підходи до визначення класифікаційних критеріїв, які слід обрати за основу саме криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень.

На думку С. С. Чернявського та Р. С. Довбаша, класифікувати злочини слід шляхом поєднання кримінально-правових ознак і криміналістичних критеріїв на базові, споріднені та супутні. Зокрема, базові злочини становлять визначальний елемент механізму злочинної діяльності. До цієї групи належать головні злочини, найчисельніші з яких визначають домінантну спрямованість протиправної діяльності особи або групи осіб і задовольняють злочинну мету. Споріднені (допоміжні) злочини – це злочини, протиправні вияви яких є способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів або окремих епізодів, маскування слідів протиправної діяльності тощо. Супутні злочини схожі за низкою ознак на базові, проте мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності[674].

Широке коло членів поділу запропонував В. В. Тищенко під час класифікації корисливо-насильницької злочинної діяльності за видами, яка охоплює базові, допоміжні, споріднені, побічні й нетипові злочини, а відповідно до ознак, які характеризують: їх суб'єктів; потерпілих; предмет посягання; обстановку; елементи діяльності з підготовки, вчинення та

---

[672] Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вибрані твори*. Харків : Апостиль, 2016. С. 365.

[673] Пчеліна О. Криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності. *Національний юридичний журнал: Теорія і практика*. 2014. С. 268.

[674] Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ: наук.-практ. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 22–23.

приховування злочинів[675]. Така класифікація може бути застосована переважно до кримінальних правопорушень, які мають різні об'єкти протиправного посягання, проте належать до єдиної системи й потребують дослідження у взаємозв'язку.

Обґрунтовуючи доцільність поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв для побудови криміналістичної класифікації, В. Л. Синчук зазначає, що «чистої» криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно не може бути, тому що так чи інакше до неї належать об'єкти й елементи кримінально-правової класифікації, а ознаки, характерні для злочинів з кримінально-правової позиції, використовують як підстави для побудови криміналістичної класифікації цих явищ, тобто йдеться про відповідний синтез застосування положень різних наук кримінального циклу. Кримінально-правова класифікація злочинів є орієнтиром для криміналістичних класифікаційних досліджень. Криміналістичну класифікацію слід здійснювати на підставі криміналістично значущих ознак, з огляду на закономірності розвитку та функціонування об'єктів дослідження[676].

Прибічником підходу поєднання кримінально-правових і криміналістичних підстав для класифікації є також В. Б. Смелік, який, досліджуючи кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємницької діяльності, пропонує поділяти такі злочини на основні та підпорядковані[677].

Аналізуючи проблеми криміналістичної класифікації злочинів, А. В. Іщенко зазначав, що її можна здійснити за кількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від суб'єкта їх вчинення; залежно від потерпілого – його віку, статі, стану здоров'я,

---

[675] Тищенко В. В. Користно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юрид. лит., 2002. С. 26.

[676] Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. С. 63.

[677] Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 70.

місця проживання; залежно від способу вчинення злочинів; залежно від сфери їх вчинення – побут, дозвілля, виробництво, наука, культура, спорт тощо; залежно від місця вчинення злочину[678].

Слушним видається підхід Р. Л. Степанюка, який зазначає, що критеріїв криміналістичної класифікації злочинів більше, ніж кримінально-правових. Адже основною функцією такої класифікації є значущість для побудови теоретичних і практичних рекомендацій, спрямованих на виконання основних завдань кримінального провадження. Саме тому підстави класифікації мають відображати насамперед суттєві в криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності. Цікавим є підхід вченого до визначення такого критерію криміналістичної класифікації злочинів, як масштаб (загальний механізм злочинної діяльності), згідно з яким виокремлюють технології злочинної діяльності й окремі злочини[679].

За основу В. В. Кікінчук обрав такі критерії поділу: за сферою, за часом, за суб'єктом, за кількістю учасників, за ступенем організації злочинної діяльності, за значенням у структурі технології злочинної діяльності[680].

Поділяючи теорію існування внутрішньовидової та міжвидової криміналістичної класифікацій злочинів, Б. Є. Лук'янчиков зазначає, що критеріями класифікації міжвидових методик розслідування можуть бути закономірності, виявлені як під час учинення злочину, так і в процесі його розслідування. Водночас для класифікації необхідно використовувати не формальну ознаку (об'єкт злочинного посягання), а змістову (криміналістичні ознаки, що впливають на процес розслідування)[681].

---

[678] Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. С. 271.

[679] Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2012. С. 42.

[680] Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. С. 25–26.

[681] Лук'янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 19 с.

У деяких випадках, на думку О. Л. Мусієнко, підставами класифікації можуть бути використані властивості й особливості механізму злочинної діяльності, які зазвичай розуміють як закономірності й послідовність здійснення окремих злочинів або серії таких діянь (наприклад, у разі серійних злочинів, організованої злочинної діяльності, корупційної діяльності тощо). Підставами криміналістичної класифікації злочинів зазвичай є узагальнені відомості про типи злочинної діяльності й окремі елементи криміналістичної характеристики різних видів злочинів, передусім тих, групування яких забезпечує найбільш цілеспрямовану й результативну діяльність слідчого[682].

З позиції Б. В. Щура, вибір засад класифікації залежить від мети, що стоїть перед такою класифікацією, а вона своєю чергою підпорядкована завданням відповідної науки та її розділів[683].

Тому критерії криміналістичної класифікації відіграють ключову роль у теоретичних дослідженнях, зокрема щодо криміналістичних характеристик і класифікацій кримінальних правопорушень, розробках прикладної спрямованості, безпосередньо в практиці розслідування кримінальних правопорушень, а тому належать до кола основоположних категорій.

Таку думку поділяє і С. О. Книженко, розвиваючи її, доходить висновку, що залежно від сфери застосування, завданнями криміналістичної класифікації злочинів є: а) упорядкування значної кількості складів злочинів у межах єдиної методики розслідування високого ступеня узагальнення; б) виокремлення групи схожих за криміналістичними ознаками складів злочину для побудови методики розслідування нижчого ступеня узагальнення[684].

Оскільки метою нашого дослідження є розроблення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи

---

[682] Мусієнко О. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману, як елемент окремої криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 110.

[683] Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль у диференціації криміналістичних методик. *Європейські перспективи*. № 1. Ч. 2. 2011. С. 143.

[684] Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека.* 2013. № 1. С. 115.

та статевої недоторканості дітей, то побудова криміналістичної класифікації зазначеної категорії кримінальних правопорушень спрямована на її досягнення.

Криміналістична класифікація передбачає систематизацію, удосконалення і розвиток методик розслідування окремих видів злочинів, сприяючи деталізації та з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики[685]. Тому з метою побудови методики розслідування кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, задля забезпечення їх розслідування та притягнення винних осіб до відповідальності, що можливо лише з огляду на конкретну систему сутнісних ознак кримінально протиправної події, які підлягають доказуванню, доцільно класифікувати за критеріями, що мають суттєве значення для їх криміналістичного дослідження.

Криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень можна проводити за широким колом підстав і критеріїв. Проте ми вважаємо неможливим здійснювати криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень окремо від їх кримінально-правової характеристики, оскільки остання є основою кваліфікації кримінальних правопорушень.

Під час побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей правильним вважаємо підхід, за яким до визначення класифікаційної основи належать виключно криміналістичні ознаки, якими є: 1) особа правопорушника; 2) особа потерпілого; 3) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 4) слідова картина; 5) обстановка вчинення кримінального правопорушення.

На практиці кожен злочин визначають за декількома класифікаціями, і це відображається в змісті конкретних окремих криміналістичних методик. Водночас ураховують лише ті криміналістично значущі ознаки, які істотно впливають на основні складові вчинення злочину, тобто саме вони

[685] Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 29.

обумовлюють особливості вчинення злочину й можливості використання відомостей про це для оптимізації процесу розслідування[686].

Вивчення кримінальної практики, безумовно, є важливим етапом у процесі визначення закономірностей злочинної діяльності задля встановлення з-поміж наявних ефективних і розроблення нових методів розслідування злочинів окремих видів. Пізнання злочинної діяльності обов'язково охоплює методи аналізу, синтезу, спостереження, моделювання тощо. Необхідною умовою ефективного пізнання злочинів є також їхня криміналістична диференціація, що є основою для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування. Своєю чергою надання рекомендацій потребує використання диференційованого підходу, що обумовлено особливостями цих злочинів. Зазначене стосується, зокрема, способів і технологій їх вчинення[687].

У контексті пізнання криміналістично значущого об'єкта доцільною є побудова всіх можливих його класифікацій з метою отримання певних систем наукового знання та подальшим вибором із цих систем найоптимальніших для розв'язання поставленої проблеми.

Тому в межах нашого дослідження ми окреслимо різні класифікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, детальніше розглянемо найбільш значущі з позиції практики їх розслідування.

Криміналістичне значення такого поділу полягає в можливості групування кримінальних правопорушень за схожими способами вчинення, а отже, і близькою слідовою картиною, ознаками, притаманними особі потерпілої дитини чи особі правопорушника, що є суттєвим для формування відповідних криміналістичних характеристик.

---

[686] Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. С. 20.

[687] Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / за ред. С. М. Гусарова. Харьков : Диса плюс, 2013. С. 18.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень за ознакою «особа правопорушника». Особу правопорушника можна класифікувати за криміналістично значущими ознаками, якими в контексті розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) психологічні властивості та моральні риси; 3) біологічні ознаки.

У групі соціально-демографічних ознак можна виокремити відомості про стать, вік, освіту, зайнятість і наявність попередньої судимості. За цими критеріями, з огляду на результати теоретичних й емпіричних досліджень, особу правопорушника можна класифікувати так.

За статтю (за гендерним критерієм): кримінальні правопорушення вчинені: 1) особою чоловічої статі; 2) особою жіночої статі; 3) вчинені спільно за участю осіб чоловічої та жіночої статей.

За віком: кримінальні правопорушення вчинені особою віком: 1) до 14-ти років; 2) 14–15 років; 3) 16–17 років; 4) 18–28 років; 5) 29–39 років; 6) 40–54 роки; 7) 55–59 років; 8) понад 60 років.

За освітою: кримінальні правопорушення вчинені: 1) особою без освіти; 2) особою з початковою середньою освітою; 3) особою з базовою середньою освітою; 4) особою з професійно-технічною освітою; 5) особою з вищою освітою.

За зайнятістю: кримінальні правопорушення вчинені: 1) особою, яка навчається; 2) особою працездатного віку, але яка не працює; 3) особою, яка працює; 4) безробітною особою; 5) непрацездатною особою.

За наявністю попередньої судимості: кримінальні правопорушення вчинені: 1) особою вперше; 2) особою, яку раніше притягували до кримінальної відповідальності за аналогічні кримінальні правопорушення; 3) особою, яку раніше притягували до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень іншого виду.

За наявністю психічного відхилення, під впливом якого вчиняли сексуальне насильство щодо дитини: 1) особи з чітко вираженим психічним

захворюванням; 2) особи з порушеннями психосексуального розвитку за нормального загального психічного розвитку; 3) особи, які вчинили сексуальне насильство щодо дитини, перебуваючи в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, зокрема алкоголіки; 4) психічно здорові особи.

За сексуальною орієнтацією: 1) гетеросексуали; 2) гомосексуалісти; 3) бісексуали.

За кількісним складом: 1) кримінальні правопорушення вчинені одноособово; 2) кримінальні правопорушення у співучасті (групою осіб).

На наш погляд, найінформативнішою з позиції практики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей за критерієм вивчення особи правопорушника слід вважати класифікацію *за характером вчинюваних дій*: інфантильний тип; девіантний тип; регресивний тип; садист. Ця класифікація впливає на спосіб вчинення протиправних дій та, відповідно, на слідову картину кримінального правопорушення.

Наприклад, інфантильний тип правопорушника вчиняє кримінальне правопорушення переважно без жодного фізичного контакту між ним і потерпілою особою. Такому типу притаманне вчинення розбещення неповнолітніх, домагання дитини для сексуальних цілей. А отже, слідову картину будуть становити ідеальні й електронні (цифрові) сліди.

Девіантний тип правопорушника вирізняється тим, що він свідомо вчиняє статеве кримінальне правопорушення щодо дитини, розуміючи значення своїх дій, їх протиправність, порушення ним норм закону, моралі й суспільства. Форма поведінки такого типу правопорушника може набувати форми деструкції, асоціальності чи протиправності. Для такого типу правопорушника характерно вчинення сексуального насильства, примушування до вступу в статевий зв'язок. Слідову картину становитимуть ідеальні й матеріальні сліди як вчинення кримінального правопорушення, так і його приховування.

Регресивний тип правопорушника, який вчинив кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей,

вчиняє кримінальне правопорушення не випадково та в більшості випадків має розлад сексуальної переваги у вигляді педофілії. Такий тип вирізняється тим, що внаслідок дії певних стресових для нього обставин він повертається на попередню або менш зрілу стадію розвитку почуттів і поведінки, тобто в нього спрацьовує захисний механізм психіки у вигляді регресії. Тому вік дитини, яку він обирає для вчинення сексуальних дій, відповідатиме віку його психічної зрілості. Такому типу правопорушників притаманне вчинення кримінальних правопорушень на добровільних засадах, дитина заміняє йому дорослого статевого партнера. Це виявляється у вчиненні таким типом правопорушників дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх, вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням у тіло дитини до досягнення нею 14-річного віку за наявності її згоди (однак такі дії за ч. 4 ст. 152 КК України кваліфікують як зґвалтування).

Садист як тип особи правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вирізняється жорстокістю такого вчинення. У більшості випадків такий тип правопорушників вчиняє зґвалтування шляхом орогенітального й аногенітального проникнення, з метою спричинення страждань чи приниження потерпілої особи. Такий тип правопорушників вчиняє кримінальні правопорушення щодо раніше не знайомої дитини, спосіб вчинення передбачає відсутність підготовчих дій. Слідова картина формується з ідеальних і матеріальних слідів.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень за ознакою «особа потерпілого». До особи потерпілого теж можна застосувати класифікацію за криміналістично значущими ознаками, якими є: анкетні відомості (стать, вік, сімейний стан); віктимність і риси характеру; особливості поведінки – до протиправної події, у момент вчинення кримінального правопорушення, після його вчинення. Зокрема, на підставі проведених досліджень виокремлено такі класифікаційні групи.

За статтю: 1) кримінальні правопорушення, вчинені щодо дитини жіночої статі; 2) кримінальні правопорушення, вчинені щодо дитини чоловічої статі.

Вважаємо, що значущою є класифікація особи потерпілого за віком, оскільки вік потерпілої дитини впливає на вид вчинюваного щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості: що старша дитина за віком, то більше кримінальне правопорушення характеризується наявністю фізичного контакту та проникнення в тіло потерпілої особи. І навпаки: що дитина молодша, то частіше кримінальне правопорушення вчиняють без фізичного контакту між потерпілою особою та проникнення в тіло потерпілої особи, воно спрямоване переважно на інтелектуальне розбещення дитини.

Період неповноліття з погляду психоемоційного дозрівання особи є тривалим періодом, який має певні вікові етапи, кожен з них є відрізком життєвого шляху та певним щаблем розвитку особистості з притаманними їй порівняно стійкими якісними особливостями.

Дослідники М. В. Савчин і Л. П. Василенко запропонували класифікацію дітей за віком на такі групи: 1) вік немовляти (до 1-го року); 2) раннє дитинство (від 1-го до 3-х років); 3) дошкільний вік (від 3-х до 6–7-ми років); 4) молодший шкільний вік (від 6–7-ми до 11–12-ти років); 5) підлітковий вік (від 11–12-ти до 14–15-ти років); 6) вік ранньої юності (від 14–15-ти до 18-ти років)[688].

Обравши за основу напрацювання науковців, ми класифікуємо особу потерпілої дитини від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості *за віком*, а саме: потерпіла особа віком: 1) до 1-го року; 2) від 1-го до 3-х років; 3) від 3-х до 6-ти років; 4) від 6-ти до 10-ти років; 5) від 11-ти до 14-ти років; 6) від 14-ти до 16-ти років; 7) від 16-ти до 18-ти років. Кожен з вікових діапазонів вирізняється наявністю в дитини відповідної для

[688] Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Акад. вид-во, 2006. 360 с. URL: https://textbook.com.ua/psihologiya/1473452492.

кожного віку діяльності та суттєвих новоутворень, що притаманні психіці неповнолітніх окремої вікової групи.

У віковому діапазоні до 3-х років дитина не має віктимної деформації, не може вчиняти провокативних дій щодо виникнення в правопорушника наміру та бажання вчиняти щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Дитина віком від 3-х до 6-ти років ще не навчається в школі, може відвідувати дошкільну установу та характеризується переважно тим, що зростає в неблагонадійній сім'ї, сім'ї з низьким рівнем доходів, неповній сім'ї, тобто проживає з одним із батьків. У сім'ї часто є інші малолітні діти, можуть бути старші брати або сестри, які є наставниками для молодших.

Діти віком від 6-ти до 10-ти років починають контактувати з великими групами людей, наприклад, у дитячому садку чи школі та опановують соціальні правила поведінки. У цьому віковому діапазоні діти досліджують своє тіло, що викликає в них цікавість, посилюється інтерес до репродукції, що може використовувати правопорушник для вчинення статевих кримінальних правопорушень щодо дитини.

У віці 11–14 років розпочинається процес статевого дозрівання, що виявляється не тільки у фізіологічних змінах, а й у зміні характеру, уподобань і поведінки. Чуттєві переживання стають глибшими, трапляються раптові зміни настрою. У віці близько 10-ти років у дітей посилюється інтерес до сексуальності дорослих. У них можуть з'являтися еротичні фантазії, вони частіше цікавляться цими темами в книгах, журналах, інтернеті, і це ще більше посилює їх допитливість.

У віці 14–15 років розвивається сексуальний образ самого себе: діти уявляють себе фізіологічно вже готовими до сексу, тому для них важливо мати привабливий вигляд. Часто вони впевнені в привабливості свого тіла, а також у тому, що вони подобаються об'єкту своїх симпатій. Поступово починають сприймати й оцінювати своїх однолітків з погляду сексуальної привабливості. Тому особам цього вікового діапазону притаманні провокативні дії в поведінці.

У віці 16–17 років самооцінка підлітків безпосередньо залежить від сприйняття їх групою однолітків, у цей період вони можуть легко піддаватися впливу. Тому можуть сприймати себе як авторитет для молодших, проте прагнуть до накопичення знань і набуття досвіду (зокрема сексуального) від старших осіб. У цьому віці найчастіше дитина отримує перший сексуальний досвід.

У віковому проміжку 17–18 років відбувається вступ до закладу вищої освіти, тому змінюються вподобання та захоплення. На цей період припадає закінчення статевого дозрівання дитини та формування її як дорослої особистості.

За сімейним станом і відносинами в сім'ї особу потерпілого можна класифікувати так: 1) дитина з благонадійної сім'ї; 2) дитина зі змістовно неблагонадійної сім'ї; 3) дитина зі структурно неблагонадійної сім'ї.

За критерієм віктимності. Це потерпілі діти, які: 1) не здатні адекватно оцінити віктимну ситуацію; 2) здатні оцінити небезпеку, але не передбачали кримінальних наслідків (характерно для кримінальних правопорушень, вчинених батьками, вітчимом, педагогами); 3) здатні оцінити віктимність ситуації, що передувала кримінальному правопорушенню, проте нехтують заходами особистої безпеки; 4) сприяли своєю поведінкою вчиненню кримінального правопорушення.

На підставі попередньої класифікації можна запропонувати класифікацію *за характером вини:* 1) абсолютно невинуватих (ідеальні жертви); 2) жертви з легкою провиною (жертва як результат незнання); 3) жертви, вина яких рівнозначна вині правопорушника (провокативна жертва); 4) жертви, які спровокували, винні у вчиненні щодо них кримінального правопорушення.

За сутністю і характером соціальних контактів, наявних до вчинення кримінального правопорушення між правопорушником і потерпілим: 1) особи, які перебувають із правопорушником у різних відносинах спорідненості; 2) діти й родичі знайомих; 3) потерпілі не знайомі з правопорушником, зустрілися з

ним безпосередньо перед вчиненням кримінального правопорушення або незадовго до нього випадково.

Така класифікація має прикладне значення, адже від характеру взаємозв'язків між потерпілою дитиною та правопорушником буде залежати спосіб вчинення кримінального правопорушення і його тривалість.

На підставі здійснених нами досліджень вбачається, що наявність відносин спорідненості між дитиною та правопорушником сприяє підвищенню показника латентності вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, пов'язаної з наявністю фізичного контакту, та їх тривалості (може в деяких випадках тривати кілька років). Водночас щодо незнайомих дітей показником тривалості характеризується вчинення статевих кримінальних правопорушень, не пов'язаних із наявністю фізичного контакту, які полягають у розбещенні неповнолітніх і домаганні дитини для сексуальних цілей.

За характером поведінки. Потерпілі: 1) з провокативною поведінкою; 2) з непровокативною поведінкою; 3) з нейтральною поведінкою.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень за ознакою «спосіб вчинення». Власне спосіб вчинення кримінального правопорушення охоплює спосіб підготовки, безпосереднє вчинення, приховування.

Наявність або відсутність структурних компонентів способу вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей надає важливу криміналістичну інформацію, може відображати інформацію для обґрунтованого припущення щодо особи правопорушника. Наприклад, якщо особа заздалегідь продумує способи приховання кримінального правопорушення, переодягається для вчинення кримінального правопорушення, щоб унеможливити потім упізнання за одягом, цілеспрямовано їде до освітнього закладу, де навчаються діти, створює умови для вчинення кримінального правопорушення у вигляді усамітнення з

потерпілою, де і вчиняє кримінальне правопорушення, то такі дії свідчать про їх невипадкову спрямованість та наявність умислу.

За наявністю спротиву вчинюваним діям: 1) кримінальні правопорушення, що вчиняють без спротиву (вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх і домагання дитини для сексуальних цілей); 2) кримінальні правопорушення, яким дитина чинить опір (зґвалтування, сексуальне насильство, примушування до вступу в статевий зв'язок).

За способом подолання опору дитини: 1) шляхом фізичного насильства; 2) шляхом психічного насильства; 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи; 4) шляхом введення в оману шляхом зловживання довірою.

За характером дій, спрямованих на досягнення протиправного результату: 1) полягають в обов'язковому фізичному контакті між правопорушником і потерпілою дитиною; 2) способи реалізації протиправних дій, у яких для досягнення протиправного результату наявність фізичного контакту не є обов'язковою.

Така класифікація способів вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є важливою, оскільки від наявності чи відсутності фізичного контакту будуть залежати слідова картина вчиненого кримінального правопорушення і, відповідно, негативні наслідки, спричинена шкода.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень за ознакою «слідова картина». Використання даних з класифікації слідової картини допомагає краще зорієнтуватися в складних ситуаціях під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, обрати правильний напрям розслідування.

За слідоспримальним об'єктом сліди вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості можна поділити на: 1) ідеальні сліди; 2) матеріальні сліди; 3) електронні (цифрові) сліди.

Своєю чергою *матеріальні сліди вчинення кримінального правопорушення* поділяють на: 1) сліди-відображення; 2) сліди-речовини; 3) запахові сліди; *сліди-відображення людини* – на*:* 1) сліди рук; 2) сліди ніг; 3) сліди інших частин тіла (губ, зубів, нігтів).

За наявністю геномної інформації людини: 1) сліди біологічного походження людини, які містять геномну інформацію; 2) сліди, які такої інформації не містять.

За процесуальним статусом особи, яка зберегла у своїй пам'яті ідеальні сліди. Ідеальні сліди, які збереглися у пам'яті: 1) потерпілого; 2) свідка; 3) підозрюваного (обвинуваченого).

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень за ознакою «обстановка вчинення». *За локалізацією протиправних дій:* 1) кримінальні правопорушення, вчинені в одному місці; 2) кримінальні правопорушення, вчинені в різних місцях.

За ознаками місць безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень: 1) вчинені в приміщенні; 2) вчинені на вулиці.

За часом доби: 1) діяння, вчинені в денний час; 2) діяння, вчинені у вечірній або нічний час.

Така криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, вчинених проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є умовною, сформована за результатами проведених теоретичних та емпіричних досліджень, але може бути використана як підґрунтя для подальших наукових пошуків.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізовано поняття способу вчинення кримінального правопорушення, розглянуто його тлумачення з позицій різних юридичних наук (кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики). Встановлено, що структура способу вчинення кримінальних

правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей передбачає дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, однак є гнучкою та непостійною. В одному випадку йдеться про повноструктурний склад способу, в іншому – структура способу є неповною і може не охоплювати дії з підготовки та приховування.

Спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей – це дії, спрямовані на створення обстановки, сприятливої для реалізації протиправного умислу. Однак досліджувані кримінальні правопорушення вчиняють переважно ситуативно, коли правопорушник залишається з дитиною наодинці або зустрічає безнаглядну дитину.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини різняться способом і системою дій, спрямованих на досягнення протиправного результату. Водночас спільним є застосування фізичного, психічного насильства до дитини або використання безпорадного стану особи з метою задоволення сексуального потягу.

Кожному виду кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей притаманний відповідний спосіб реалізації протиправного наміру, визначений КК України. З'ясовано, що найчастіше щодо дітей вчиняють зґвалтування (67,3 % кримінальних проваджень), а також статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (15,2 %), сексуальне насильство (7,2 %), розбещення неповнолітніх (9,5 %), примушування до вступу в статевий зв'язок (0,8 %).

2. Слідова картина кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей складається з матеріальних, ідеальних й електронних слідів.

Серед матеріальних слідів (97,3 %) увагу акцентовано на слідах-відображеннях, слідах-речовинах і запахових слідах. Обґрунтовано важливість дослідження слідів біологічного походження, які можуть бути об'єктами дослідження ядерної ДНК, якщо вони містять клітини з ядрами (кров, слина,

сперма, волосся, кістки, зуби, нігті, піднігтьовий вміст, інші тканини, органи). На місці вчинення кримінального правопорушення можуть залишатися сліди крові, поту, жиропоту, слини, сперми, вагінальних виділень, нігтів, шкіри, волосся, тобто сліди біологічного походження (77,8 % випадків), що у 92,2 % випадків стало свідченням причетності до вчинення кримінального правопорушення конкретного підозрюваного.

У кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей ідеальні сліди виявляють у 100 % випадків, незалежно від наявності фізичного контакту між потерпілим і правопорушником.

Електронні (цифрові) сліди (52,5 % кримінальних проваджень) поділяють на сліди підготовки та сліди безпосереднього вчинення кримінального правопорушення.

Обстановку вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини висвітлено в контексті системи об'єктів, явищ і процесів, що взаємодіють між собою до й на момент вчинення кримінального правопорушення та характеризують місце, час, умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників кримінального правопорушення, психологічні зв'язки між ними й інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

3. Потерпілим від кримінального правопорушення є фізична особа, чиї охоронювані законом права, свободи та інтереси було порушено або поставлено під загрозу порушення.

Структура поняття «особа потерпілого» в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей охоплює: анкетні відомості (стать, вік, стан сім'ї); риси характеру й ознаки віктимності; особливості поведінки (до, на момент вчинення кримінального правопорушення, після його вчинення).

Вид кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості обумовлює й особу потерпілого. Зокрема, зґвалтування

здебільшого вчиняють щодо дітей жіночої статі. Серед жертв розбещення неповнолітніх і домагання дитини для сексуальних цілей переважають потерпілі чоловічої статі.

Вік потерпілої дитини впливає на вид вчинюваного щодо неї кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості: що старшою є дитина за віком, то частіше кримінальне правопорушення передбачає наявність фізичного контакту та проникнення в тіло потерпілої особи. І навпаки: що дитина молодша, то частіше кримінальне правопорушення вчиняють без фізичного контакту між потерпілою особою та проникнення в тіло жертви, дії спрямовані в більшості випадків на інтелектуальне розбещення дитини.

Діти мають підвищену віктимність (через психологічні, соціальні, біофізичні особливості), що обумовлює провокування вчинення щодо них сексуального насильства. Виокремлено чотири форми віктимності потерпілих дітей від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості: 1) віктимна деформація особи (у 95,6 % випадків поведінка потерпілих дітей нейтральна, у 4,4 % – мала ознаки віктимності); 2) «професійна» віктимність (0,2 % випадків); 3) вікова віктимність як біофізична властивість особи (96,5 % випадків); 4) віктимність як наслідок патологічного стану особи за наявності в неї психічної або фізичної хвороби (0,2 %).

Залежно від ролі потерпілого (жертви) в реалізації протиправного наміру розрізняють декілька видів його типової поведінки, як-то: позитивна, нейтральна і провокативна. Поведінка жертв у відносинах із сексуальним правопорушником має полімотивований характер.

За сутністю і характером соціальних контактів, які були наявні до вчинення кримінального правопорушення між правопорушником і потерпілим, виокремлюють три групи: особи, які перебувають з правопорушником у різних відносинах спорідненості; діти й родичі знайомих; потерпілі, не знайомі з правопорушником, що зустрілися з ним безпосередньо перед вчиненням

кримінального правопорушення. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняють переважно особи, з якими жертви знайомі (64,2 % кримінальних проваджень). Серед них у 32,2 % випадків таке кримінальне правопорушення вчиняли близькі родичі (кримінальний інцест).

4. На підставі здійснених досліджень сформульовано визначення поняття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, як стійкої криміналістично значущої сукупності психофізичних властивостей і рис, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості, а також поведінки особи, що відобразилися в способі протиправної діяльності, застосовуваних засобах і знаряддях вчинення кримінального правопорушення, обстановці та слідах кримінального правопорушення, які утворилися під час підготовки, безпосереднього вчинення і приховання кримінального правопорушення, а також поведінки після вчинення кримінального правопорушення, що мають значення для кримінального провадження.

Розглянуто особу правопорушника за такою структурою: 1) соціально-демографічні ознаки (відомості про стать, вік, освіту, зайнятість, наявність попередньої судимості); 2) психологічні властивості й моральні риси; 3) біологічні ознаки.

Встановлено, що статеві кримінальні правопорушення вчиняють переважно чоловіки (99,6 % випадків). Однак нині відбувається зміна стереотипів, у зв'язку з чим зростає відсоток жінок, які причетні до сексуальних кримінальних правопорушень щодо дітей (у 0,4 % випадків).

Найчастіше кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняють особи віком 25–35 років (у 45,8 %), це повнолітні особи чоловічої статі. Правопорушник переважно має середню базову або професійно-технічну освіту, без постійного місця роботи, раніше його притягували до кримінальної відповідальності. У низці випадків правопорушник має психічне захворювання чи органічне ураження мозку, йому

притаманна фемінна модель поведінки, кримінальне правопорушення вчиняють для самоствердження в чоловічій ролі, що поєднано із сексуальними мотивами. Нерідко такі особи були жертвами статевих кримінальних правопорушень у дитинстві.

Різноманітними є моральні та психологічні характеристики особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Вибір дій суб'єкта в конкретній ситуації залежить від його внутрішньої мотивації, на якій можуть позначатися такі фактори, як алкогольне сп'яніння, ситуаційна зумовленість, імпульсивність і наявність в особи психічного відхилення у вигляді педофілії.

Здійснено класифікацію особи правопорушника за низкою критеріїв: за ступенем стійкості агресивно-насильницької спрямованості; за сексуальною орієнтацією; за соціальною орієнтацією особистості та її біологічних особливостей сексології; за мотивацією протиправної поведінки; за станом психічного відхилення; за способом вчинення кримінального правопорушення.

5. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень передбачає систематизацію їх за криміналістично значущими ознаками, що обумовлює формування криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень і розроблення окремих криміналістичних методик.

Криміналістична класифікація ґрунтується на комплексі ознак, оскільки об'єкти класифікації є складними за будовою та внутрішнім змістом. Крім того, будь-яка класифікація не є незмінною, вона трансформується, удосконалюється під впливом змін суспільного життя, новацій у законодавстві й умов протидії злочинності.

Констатовано, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень виконує кілька функцій, зокрема: прагматичну, гносеологічну, описову, пояснювальну й евристичну.

Важливим завданням криміналістичної класифікації є надання підстав для формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень. За її допомогою відбувається диференціація (або

систематизація) кримінальних правопорушень за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень і розробленню окремих криміналістичних методик та їх груп.

РОЗДІЛ 3
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

3.1. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Кожне кримінально каране діяння є системою соціально значущих дій чи вчинків, у яких виявляється ставлення правопорушника до суспільства. Кожна з таких дій має складну структуру. До цієї структури належать: мета, поставлена за певних умов (завдання дії), предмет і спосіб дії. Складну будову має і спосіб дії, що охоплює, зокрема, такі поняття, як знаряддя та засоби досягнення поставленої мети. Усі багаторівневі структури під впливом об'єктивних законів взаємодії знаходяться в обов'язковому просторово-часовому підпорядкуванні. Вичленувати з цього різноманіття зв'язків і відносин кримінально релевантні дії правопорушника, зіставити їх з наслідками і встановити інші елементи об'єктивної та суб'єктивної сторін складу кримінального правопорушення можна лише за умови, якщо відомі структурні елементи (обстановка вчинення кримінального правопорушення – місце та час) і підтверджена просторово-часова відповідність дій вірогідного правопорушника всім іншим обставинам події, яку розслідують, у межах системи версій, які перевіряють.

Під час дослідження обставин, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід ураховувати, що в різноманітних відомостях, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів часто міститься: по-перше, уже наявне джерело фактичних відомостей про кримінальне правопорушення (джерело доказової інформації) в особі потерпілого; по-друге, об'єкт (сліди на тілі, одязі тощо), усебічним, повним дослідженням якого криміналістичними засобами можна забезпечити отримання необхідної слідової інформації; по-третє, дані про суб'єкта (правопорушника), який поки що не відомий, а тому виявлення та встановлення його з метою використання як інформаційного джерела є першочерговим завданням розслідування.

Щоб перелічені завдання здійснювали успішно, необхідно в усіх випадках з'ясувати зміст, характер і кількість обставин, що відбулися. Оскільки кримінальне правопорушення – це складне явище, то вивчення та опис його доцільно робити за допомогою накопичених знань в апараті інших теоретичних систем, у якому повинні міститися не будь-які відомості про кримінальне правопорушення, а лише ті, що мають значення для організації діяльності працівників правоохоронних органів, тобто за допомогою обставин, що підлягають з'ясуванню в кожному конкретному кримінальному правопорушенні.

Спрямованість цієї інформації зумовлена відповідним колом питань, що підлягають з'ясуванню. Унаслідок цього вона може, по-перше, доповнити або розширити вихідні дані про обстановку, що передує вчиненню кримінального правопорушення; по-друге, виявити спосіб його вчинення та приховування; по-третє, встановити конкретні причини й умови, що сприяли його вчиненню; по-четверте, звузити коло осіб (з'ясувати конкретну особу або ділянку місцевості), серед яких може бути правопорушник; по-п'яте, вплинути на проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є невід'ємним елементом відповідної криміналістичної методики.

Вони постають у вигляді систематизованого, максимально деталізованого переліку, який відображає специфічні особливості розслідування певних злочинів, оскільки від правильного визначення переліку обставин, що підлягають встановленню, безпосередньо залежить подальше розслідування, вони постають у формі деталізованого й систематизованого переліку, у якому відображають особливості конкретного кримінального правопорушення, що своєю чергою дає змогу розмежовувати склади кримінальних правопорушень.

Чітке виокремлення обставин, які підлягають встановленню, дає змогу: визначити оптимальну систему слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації; визначити пріоритетні напрями роботи оперативних підрозділів щодо отримання фактичних даних й орієнтуючої інформації; сформулювати перелік судових експертиз, які мають бути призначені під час досудового розслідування; скласти перелік осіб, що підлягають обов'язковому допиту під час розслідування; висунути чіткі версії та розробити алгоритми їх перевірки тощо[689].

Отже, встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню, має суттєве значення для побудови методики розслідування злочинів, оскільки сприяє розв'язанню проблем криміналістичного характеру, зокрема, дослідженню механізму й обстановки злочину, ролі кожного з його учасників, спрямованості слідчих версій, визначенню відповідних завдань розслідування[690].

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, є міжпредметною категорією, оскільки їх вивчають одночасно такі науки, як кримінальний процес і криміналістика. У

---

[689] Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. С. 88.

[690] Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. С. 30.

кожній із цих наук для позначення зазначених обставин використовують різну термінологію. Зокрема, у кримінальному процесуальному праві таку категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. У криміналістиці використовують такі поняття, як предмет розслідування, обставини, що підлягають встановленню, або обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень[691].

Розглядаючи обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, слід зауважити, що в науці досі триває полеміка щодо співвідношення цього поняття з визначенням предмета доказування в кримінальному провадженні.

Подеколи дослідники ототожнюють обставини, що підлягають з'ясуванню (встановленню), і предмет розслідування[692]. Таку позицію обстоюють як науковці кримінального процесуального права (С. М. Стахівський[693], Є. Г. Коваленко[694], В. О. Попелюшко[695], В. В. Вапнярчук[696]), так і криміналістики (А. А. Хамдамов[697]).

На противагу зазначеному підходу, з позиції Л. Д. Удалової та О. В. Рибалки, закономірності всебічного пізнання не заперечують наявності суттєвих особливостей процесуального доказування, і це засвідчує, що процедура такого доказування є специфічною процесуальною методологією

---

[691] Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 267.

[692] Щур Б. В. теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. С. 15.

[693] Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. С. 19.

[694] Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 117.

[695] Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти) : монографія. Острог : [б. в.], 2001. С. 48.

[696] Вапнярчук В. В. Характеристика обставин предмету доказування, які підтверджують наявність головного факту. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. Ч. Іі. Т. 3. С. 93-97. (Серія «Право»).

[697] Методика расследования торговли людьми : учеб. пособие / [А. А. Хамдамов и др.]. Ташкент : Акад. МВД Республики Узбекистан, 2015. С. 58.

пізнання уповноваженими законом суб'єктами відповідного об'єкта дослідження[698].

Доказування в кримінальному провадженні як певна форма пізнання має власний визначений у законі предмет дослідження. Зокрема, чітке визначення предмета доказування, встановлення його структури, а отже, і меж доказування, є необхідною передумовою пізнання істини, правильної юридичної кваліфікації злочинного діяння. Тож кінцевим результатом доказування є отримання достовірних даних про важливі обставини, що цікавлять слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, їх дослідження, аналіз та оцінка[699].

Окресленого результату досягають у процесі діяльності, яку здійснюють в установленому законом порядку й у визначеній ним процесуальній формі відповідно до правил, передбачених нормами кримінального процесуального законодавства України. Сутність процесу доказування полягає в збиранні, дослідженні, оцінці та використанні наявних доказів. Законодавець зобов'язує слідчого з'ясувати всі обставини вчинення кримінального правопорушення, передбачені в ст. 91 КПК України, і визначає засоби, які слідчий має право використовувати під час доказування[700].

Тому обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, мають бути не просто встановлені, а й підкріплені системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів, які засвідчували б їх незаперечність[701].

На думку Р. В. Карпенко, визначені в законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення загальноорієнтуючий характер і стосуються

---

[698] Удалова Л. Д., Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : навч. посіб. Київ : КНТ, 2012. С. 7.

[699] Пінчук М. Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2 (78). С. 33.

[700] Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2017. 198 с.

[701] Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 270.

розслідування всіх кримінальних правопорушень. Водночас такі обставини не достатньо конкретизовані щодо певних категорій кримінальних правопорушень[702]. Аналогічну позицію обстоює В. І. Фаринник, який доходить висновку, що закріплені в КПК України обставини визначають як загальний предмет доказування, однак під час розслідування конкретного кримінального провадження загальний предмет доказування потребує індивідуалізації, що здійснюють з огляду на вимоги диспозиції статті КК України, за якою кваліфікують діяння, що підлягає доказуванню[703].

Конкретизацію та індивідуалізацію предмета доказування здійснюють через криміналістичну категорію «обставини, що підлягають з'ясуванню», яка позначає обставини, які слід не просто визначити, розпізнати за певними ознаками, а й виявити, відкрити, розкрити як що-небудь часто приховане[704]. Під час розслідування кожного виду злочину, крім загального кола обставин, зазначених у законі, може постати необхідність і в дослідженні інших доказових фактів, які не належать до предмета доказування, проте мають важливе значення для розгляду справи по суті[705]. Наприклад, не маючи даних про особу свідка та його відносини з підозрюваним (обвинуваченим), украй складно визначити тактику допиту цього свідка. Тобто є факти й обставини, які мають важливе криміналістичне значення, тобто підлягають встановленню, але не належать до предмета доказування у справі.

Обставини, що підлягають з'ясуванню, є невід'ємним елементом криміналістичної методики розслідування деяких видів кримінальних

---

[702] Карпенко Р. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. № 5. С. 109.

[703] Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : метод. рек. Харків : Фактор, 2013. С. 49.

[704] Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 270.

[705] Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 89.

правопорушень[706] і зумовлені предметом доказування, закріпленим у чинному кримінальному процесуальному законодавстві[707]. Їх перелік, поряд із прямими доказами, охоплює різноманітну криміналістично значущу інформацію (проміжні факти й обставини), що виходить за межі предмета доказування, проте має чітке пошуково-пізнавальне спрямування, визначає напрям розслідування[708].

Особливості збирання, перевірки й оцінки доказів з метою встановлення важливих для розслідування кримінального провадження обставин визначає конкретний вид кримінального правопорушення. Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню, є ширшим за обсягом поняттям, ніж обставини, які підлягають доказуванню (предмет доказування). Означені категорії є різними, хоча подеколи переплітаються між собою. Криміналістика як прикладна наука пристосовує перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, до типових умов, які виникають у процесі розслідування конкретних злочинів[709].

Водночас предмет доказування безпосередньо позначається на переліку обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема і кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, і зумовлює систему слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що практично реалізуються в оптимальній послідовності з метою розслідування кримінальних проваджень і притягнення винних до відповідальності.

---

[706] Воєвода А. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про порушення правил водіння або експлуатації військових машин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 123.

[707] Перлін В. С. Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. С. 99–100.

[708] Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. С. 113–115.

[709] Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 2. С. 155.

Убачається неможливим формування переліку обставин, що підлягають з'ясуванню під час кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, без попередньої їх систематизації.

Систематизація сприяє правильній орієнтації слідчого щодо визначення предмета й меж доказування в процесі розслідування певних злочинів, вибору правильного напряму пошуку доказів, чіткого планування розслідування та забезпечення всебічності дослідження обставин кожного розслідуваного діяння, що передбачене законом[710].

Викладаючи й аналізуючи обставини, що підлягають з'ясуванню і доказуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, необхідно визначитися щодо системи побудови кола таких обставин.

Процес розслідування потребує встановлення всіх обставин у необхідному обсязі, хронологічній послідовності, зв'язках і відносинах, виявленні їхніх ознак і властивостей, станів, зокрема щодо фізичних, фізіологічних та психічних характеристик його учасників. Це дає змогу повно та правильно усвідомити сутність розслідуваної події, дати йому відповідну правову оцінку, з'ясувати психологічні зовнішні механізми поведінки його учасників, тобто всі ті обставини, які випливають зі змісту кримінального та кримінально-процесуального законів.

Для систематизації обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, деякі автори пропонують використовувати елементи предмета доказування, які містяться в кримінально-процесуальному законі; інші – елементи предмета доказування та склад кримінального правопорушення, описаний у кримінальному законі. Однак найпоширенішим підходом до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування окремих категорій кримінальних

[710] Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3 (62). С. 90.

правопорушень, є той, який полягає в поєднанні зазначених елементів, тобто предмета доказування та складу кримінального правопорушення.

З огляду на зазначені елементи, В. В. Тіщенко, досліджуючи теоретичні основи планування й організації розслідування корисливо-насильницьких злочинів, об'єднав обставини, що підлягають встановленню, у такі групи: 1) обставини, пов'язані з подією злочину; 2) обставини, пов'язані з об'єктом злочину; 3) обставини, пов'язані з особами, які вчинили злочин; 4) обставини, які визначають винність обвинуваченого, злочинну мету, підтверджують його корисливий мотив; 5) обставини, що належать до наслідків злочину; характер і розмір заподіяної шкоди; доля викраденого майна на момент розкриття злочину[711].

Аналогічний підхід щодо визначення обставин, які підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, має О. В. Одерій: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення); 2) обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною злочину; 3) інші обставини[712].

У межах розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами в банківській сфері Л. І. Криушенко визначила обставини, що підлягають з'ясуванню, і запропонувала таку їх систематизацію: обставини, які зумовлені криміналістичною характеристикою злочину та відіграють важливу роль у відтворенні картини події злочину, розшуку особи, виявленні слідів злочину; обставини, що випливають з ознак кримінально-правової характеристики певного виду, групи злочинів або конкретного складу злочину; обставини, що виходять за межі зазначених пунктів, проте факт їх встановлення має юридичне значення для встановлення інших[713].

---

[711] Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. С. 30–31.

[712] Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. С. 17.

[713] Криушенко Л. І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 95. (Серія «Право»).

Формуючи методику розслідування злочинів у сфері службової діяльності, О. В. Пчеліна запропонувала виокремлювати такі групи обставин, що підлягають з'ясуванню: наскрізні, спільні для всіх злочинів у сфері службової діяльності, диференційовані (притаманні окремим злочинам зазначеної групи)[714].

У процесі розслідування статевих злочинів щодо малолітніх Є. С. Хижняк запропонував визначити обставини, що підлягають з'ясуванню: обставини, які належать до події злочину; обставини, пов'язані з особою злочинця; обставини, які стосуються потерпілої особи; обставини, що стосуються наслідків, які настали внаслідок вчинення злочину[715].

Інше коло обставин, які підлягають з'ясуванню в процесі розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, запропонувала В. О. Малярова: 1) обставини, пов'язані з подією злочину й іншими елементами об'єктивної сторони; 2) обставини, пов'язані з об'єктом і предметом злочинного посягання, а також ті, що характеризують вид і розмір завданої ним шкоди; 3) обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною та особою підозрюваного (обвинуваченого); 4) обставини, що сприяли вчиненню злочину[716].

Останній підхід видається зручним і доречним, адже на його підставі, аналізуючи обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, можна систематизувати їх за предметом доказування та ознаками складу кримінального правопорушення, що обов'язково мають бути доведені під час розслідування. Це правильно спрямовує слідчого щодо визначення предмета й меж доказування в процесі розслідування.

---

[714] Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 289–292.

[715] Хижняк Є. С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. С. 115.

[716] Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3 (62). С. 90–96.

Проаналізувавши наявні наукові підходи щодо визначення кола обставин, які підлягають з'ясуванню в різних видах кримінальних правопорушень, пропонуємо розглянути обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Для побудови системи обставин, які підлягають з'ясуванню, за основу оберемо елементи складу кримінального правопорушення, які мають бути обов'язково наявні для того, щоб визначити відповідне діяння як кримінальне правопорушення, що є кримінально караним. У межах кожного елементу згрупуємо обставини, які підлягають з'ясуванню, за трьома критеріями: обставини, що підлягають доведенню (ст. 91 КПК України); обставини, що впливають на кваліфікацію вчиненого злочину за КК України; обставини, що мають важливе криміналістичне значення.

Обставини, що характеризують суб'єкт кримінального правопорушення. Розглядаючи коло обставин, які підлягають з'ясуванню та стосуються суб'єкта кримінального правопорушення, ми будемо використовувати термін «підозрюваний (обвинувачений)», оскільки ці обставини мають бути визначені стосовно конкретної особи, яка має відповідний процесуальний статус, а не розглядатися абстрактно.

З позиції кримінального права, кримінального процесу та криміналістики важливе значення має *характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого).*

Передусім необхідно з'ясувати вік підозрюваного (обвинуваченого), що має важливе значення та підлягає доведенню, оскільки кримінальну караність діяння в досліджуваній категорії справ законодавець пов'язує з настанням відповідного віку. Зокрема, кримінальна відповідальність за вчинення зґвалтування та сексуального насильства настає з віку 14-ти років, натомість за вчинення примушування до вступу в статевий зв'язок – із 16-ти років, а за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей – з 18-ти років.

Тобто вчинення дій, передбачених відповідними статтями розділу IV Особливої частини КК України, особами, які не досягли відповідного віку, виключає можливість їх бути суб'єктом кримінального правопорушення, а отже, виключає подію кримінального правопорушення загалом.

Крім того, для правильної кваліфікації злочинних діянь необхідно також встановити, чи є особа членом сім'ї чи близьким родичем потерпілої або особою, на яку покладено обов'язок щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї та чи є підозрюваний (обвинувачений) особою, від якої потерпіла особа перебуває в матеріальній або службовій залежності.

Встановлення статі, віку, роду занять, рівня освіти, сімейного стану, місця проживання та місця роботи (навчання), даних, що характеризують особу (поведінка на роботі, вдома, у громадських місцях, ставлення до жінок, рівень статевої активності тощо), осудності мають важливе значення з кримінально-процесуальної сторони, оскільки належать до кола обставин, що характеризують підозрюваного (обвинуваченого) і підлягають обов'язковому доведенню.

Криміналістично значущі обставини, що підлягають з'ясуванню в частині характеристики підозрюваного (обвинуваченого), на наш погляд, становлять інтерес лише у випадку, якщо вони беруть участь у процесі детермінації способу вчинення кримінального правопорушення та його механізму загалом, зумовлюють особливості процесу слідоутворення. До таких обставин можна віднести, крім зазначених вище, інформацію про наявність в особи порушення статевого потягу та якого саме. Необхідно зауважити, що знання про наявність в особи парафілії (відхилення сексуальної переваги) на кваліфікацію не впливає, проте допомагає встановити переваги у віці потерпілої дитини, що стає об'єктом статевого потягу правопорушника, визначити типовий для нього спосіб вчинення кримінального правопорушення, з'ясувати його криміналістичний портрет.

Відповідно до DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders – Керівництво щодо діагностики і статистики психічних розладів)

Американської психіатричної асоціації, педофільний сексуальний інтерес, який виникає в особи віком не молодше ніж 16 років, на підставі наявності не менше ніж 6-ти місяців інтенсивних сексуальних спонукань, фантазій, пов'язаних із залученням у сексуальну активність дітей допубертатного чи ранньопубертатного періодів, не є психіатричним розладом. Однак у випадку, якщо педофіл страждає від своїх фантазій та сексуального потягу та завдає шкоди іншим людям, йому може бути поставлено діагноз «педофільний розлад» (англ. pedophilic disorder)[717].

Відхилення сексуального потягу хоча й пов'язані із соціальними умовами, однак обумовлені переважно біологічними чинниками, які не безпосередньо призводять до вчинення кримінального правопорушення, а проходять через особистісний фільтр. Тому кількість сексуальних кримінальних правопорушень стабільна, а їх попередження актуальне для всіх країн. Саме аномалії сексуальності й передусім відхилення сексуального потягу, зокрема педофілії, визначають здійснення як найбільш тяжких, так і найбільш рецидивних правопорушень. У цьому полягає їх особливість, яка відрізняє відхилення сексуального потягу від інших психічних аномалій. Якщо останні виконують роль імовірнісної умови здійснення антисоціальних дій, то відхилення сексуального потягу майже однозначно призводять до здійснення кримінально карних діянь, оскільки збочення немає без активності, яка порушує статеві стандарти.

Зміст протиправних дій часто цілком вичерпується наявною патологією сексуальної сфери, натомість інші психічні розлади лише позначаються на формуванні мотивів протиправної поведінки. Найчастіше правопорушник з такою патологією не здатен забезпечити соціально прийнятну сексуальну активність. Така нерозривність потребового й діяльнісного аспектів призводить

[717] Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders (DSM-5). URL: http://repository.poltekkes-kaltim.ac.id/657/1/Diagnostic%20and%20statistical%20manual%20of%20mental%20disorders%20_%20DSM-5%20%28%20PDFDrive.com%20%29.pdf.

до того, що наявне кримінальне право карає не стільки за здійснюване людиною правопорушення, скільки за наявний у неї розлад.

Виявлення в підозрюваного (обвинуваченого) педофілії має важливе значення для отримання об'єктивної криміналістичної характеристики особи й можливості прогнозування повторного вчинення аналогічних кримінальних правопорушень. Тому, на нашу думку, під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини встановлення в підозрюваного (обвинуваченого) відхилення сексуальної переваги у вигляді педофілії має бути обов'язковим.

З кримінально-процесуальної позиції обов'язково має бути встановлено обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження, належать до кола обставин, що підлягають доказуванню.

Пом'якшуючі обставини передбачено в ст. 66 КК України, перелік їх не є вичерпним. У разі вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей пом'якшуючими обставинами можуть бути: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення; вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності тощо[718].

З аналізу судової та слідчої практики й матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що найпоширенішою пом'якшуючою обставиною під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Цю обставину було визнано пом'якшуючою в

[718] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

15,3 % досліджених нами кримінальних проваджень (додаток Б). У більшості випадків пом'якшуючі обставини наявні в разі вчинення кримінального правопорушення, яке не пов'язане з насильством (наприклад, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) або коли вчинення кримінального правопорушення конкретною особою є очевидним (наприклад, коли правопорушника застали за вчиненням кримінального правопорушення).

Наприклад, вироком Заводського районного суду м. Миколаєва від 21 квітня 2020 року у справі № 487/1279/20 Г. було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, і враховано, що обставинами, що пом'якшують покарання обвинуваченого, які передбачені ст. 66 КК України, є визнання вини обвинуваченим і те, що він щиро розкаявся, характеризується посередньо[719].

Обтяжуючі покарання обставини передбачені ст. 67 КК України, їх перелік є вичерпним. Найпоширенішими обтяжуючими обставинами під час вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є: повторність чи рецидив злочину (31,2 %), вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (15,4 %) та вчинення кримінального правопорушення в стані алкогольного сп'яніння (63,8 %) (додаток Б).

Повторність і рецидив вчинення злочину та вчинення кримінального правопорушення в стані алкогольного сп'яніння детальніше ми розглянули в попередньому розділі роботи. У контексті обставин, що підлягають з'ясуванню, з криміналістичної позиції необхідно акцентувати на такій обтяжуючій обставині, як вчинення кримінального правопорушення групою осіб.

Облік й аналіз дій співучасників надає можливість слідчому чітко визначити межі дій правопорушників, їх вплив на поведінкові акти учасників кримінального правопорушення та характер слідів, які вони залишили, а тому в

[719] Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 21 квітня 2020 року у справі № 487/1279/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

разі вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей групою осіб необхідно з'ясувати таке коло обставин: який ступінь участі кожного зі співучасників; напрям і мета пересування співучасників або інших поведінкових актів до, під час та після вчинення кримінального правопорушення; чи була узгодженість у їхніх діях; характер вчинених ними дій та рухів; характер зв'язків і відносин між ними й іншими учасниками; чи стійка ця група; чи вчиняли вони раніше аналогічні або інші кримінальні правопорушення, якщо так, то які саме; характер змін, внесених ними в навколишню обстановку; чи були дії, спрямовані на приховування наслідків їх участі.

У більшості випадків підозрюваний (обвинувачений) у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей діє самостійно та не користується допомогою інших осіб. Водночас результати нашого дослідження засвідчують, що до вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, крім виконавця, можуть бути причетні й інші особи (організатори, підбурювачі, посібники, співвиконавці), у зв'язку з чим необхідно встановити роль кожного з них у злочинному діянні.

Наприклад, з аналізу інформації, опублікованої в засобах масової інформації, вбачається, що на початку березня цього року до поліції надійшла заява від чернівчанки про розповсюдження дитячої порнографії та розбещення неповнолітньої дівчини. Слідчі Чернівецького райуправління поліції, оперативники міграційної поліції ГУНП і кіберполіцейські встановили особу кривдника – 74-річного жителя Чернівців. Крім власника, у квартирі ще перебував його 66-річний знайомий, причетний до розбещення дівчат і фіксації розпусних дій на фото й відео[720].

[720] Майже 90 злочинів щодо статевої свободи дітей інкримінують правоохоронці двом чернівецьким пенсіонерам. *Національна поліція України* : [сайт]. URL: https://cv.npu.gov.ua/news/novini/majzhe-90-zlochiniv-shhodo-statevoji-svobodi-ditej-inkriminuyut-pravooxoronczi-dvom-cherniveczkim-pensioneram/.

Обставинами, які підлягають доведенню та з'ясуванню, є ті, які *виключають кримінальну відповідальність* або *є підставою закриття кримінального провадження*.

Однак, з огляду на механізм вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, їх специфічну спрямованість і мету вчинення, вбачається, що в контексті розслідування такої категорії кримінальних правопорушень обставини, що виключають кримінальну відповідальність, розглядати недоцільно, оскільки вони не трапляються в досліджуваному виді кримінальних правопорушень.

Обставини, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення. З позиції кримінального процесуального та кримінального права обставинами, що належать до предмета доказування та підлягають встановленню, є: винуватість підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Криміналістику, крім цих обставин, цікавлять також причини вчинення кримінальних правопорушень.

Кримінальний кодекс України визначає, що *виною* є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, її наслідків, виражене у формі умислу або необережності[721].

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості завжди вчиняють *умисно*. Однак у контексті вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини важливим є встановлення умислу на вчинення таких дій саме щодо потерпілої такого віку. У деяких випадках встановлення наміру буде очевидним через зовнішній вигляд потерпілої (наприклад, усі потерпілі віком до 10–11 років виглядають малолітніми). Однак потерпілі віком 12–13 років можуть виглядати й старшими, що може вплинути на усвідомлення підозрюваним (обвинуваченим) того, що він вчиняє кримінальне правопорушення саме щодо дитини. Крім того, не можна

[721] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

відкидати випадки, коли малолітні потерпілі, добровільно вступаючи в статеві зносини, вводять в оману щодо свого реального віку.

Вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини або кваліфікуючі ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінують не лише в тому випадку, коли підозрюваний (обвинувачений) знав або допускав, що вчиняє такі дії щодо неповнолітньої чи малолітньої особи, а й у разі, коли він міг і повинен був це усвідомлювати.

Один із доктринальних підходів із цього питання полягає в тому, що в складі умисного злочину кожну його об'єктивну ознаку (зокрема, вік потерпілої особи як невід'ємну характеристику об'єкта посягання) має усвідомлювати суб'єкт злочину, у зв'язку з чим змішаного психічного ставлення тут бути не може. Будь-яка негативна помилка щодо віку потерпілої особи (і вибачлива, і невибачлива) як така, що зумовлює неусвідомлення відповідної об'єктивної ознаки, повинна виключати інкримінування ознак складу злочину, пов'язаних із цим віком. Натомість таке інкримінування є можливим лише за умови, якщо винуватий знав про вік потерпілої особи, припускав, що вона може бути неповнолітньою чи малолітньою, або ця обставина для нього не мала значення. У будь-якому разі неповнолітній вік потерпілої особи не може обтяжувати кримінальну відповідальність, якщо той, хто вчиняє сексуальне проникнення, сумлінно помилявся щодо віку малолітньої особи (вибачлива фактична помилка в об'єкті посягання)[722].

Тому для з'ясування наявності умислу на вчинення дій сексуального характеру щодо дитини та вини підозрюваного (обвинуваченого) необхідно встановити всю сукупність обставин: момент й обстановку знайомства підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілою дитиною, її зовнішні фізичні дані, поведінку.

Обставиною, яка підлягає доведенню та з'ясуванню, є також встановлення *мотивів* кримінального правопорушення.

---

[722] Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС Ім. Е. О. Дідоренка, 2018. С. 37.

Мотивацією вчинення кримінального правопорушення у психології позначають спонукання до дії певними мотивами. Від сутності мотивації залежить, як і в якому напрямі суб'єкт використовує свої функціональні здібності. Мотивація пояснює вибір між різними можливими діями, а також інтенсивність і завзятість у здійсненні обраного варіанту й досягненні запланованого результату.

Мотиви досліджуваних кримінальних правопорушень можуть бути різними: задоволення своїх статевих потреб; збудження в дитини збоченого інтересу до статевих стосунків; психічна підготовка дитини для подальшого залучення до статевих зносин; помста жінці; самоствердження; користь тощо.

Мотив під час вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей – це суб'єктивна внутрішня спонукальна причина злочинної поведінки, його сенс, об'єктивно пов'язаний з обставинами навколишнього середовища й навіть зі стійкими рисами особистості правопорушника. Тому загалом у межах одного мотиву способи вчинення та приховування насильницьких кримінальних правопорушень сексуального характеру щодо дітей мають певну стійкість і варіюються незначно, адаптуючись лише до особливостей обстановки їх вчинення.

Будь-яка дія людини зумовлена певними мотивами і прямує до певної *мети*, вона вирішує певне завдання та відображає певне ставлення людини до світу. Саме вектор «мотив – мета» задає діяльності її спрямованість, а також визначає обсяг зусиль, яких особа докладає під час її здійснення.

Мотив і мета є самостійними поняттями, попри тісний взаємозв'язок між ними. Відмінність між ними обумовлена тим, що вони по-різному характеризують вольовий процес особи та відображають різні аспекти його змісту. Мотив можна тлумачити як суб'єктивну внутрішню спонукальну причину, індивідуально визначений сенс дій, а метою є злочинний результат, якого прагне досягти правопорушник. У нашому випадку метою можуть бути самоствердження, сексуальна конотація вчинюваних дій, формування

збоченого статевого інтересу в дитини, її розбещення тощо, а метою – задоволення власного статевого потягу.

Отже, у питанні вини, мотиву й мети підозрюваного (обвинуваченого) на вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно з'ясувати такі обставини: яке було психічне ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення; коли і у зв'язку із чим у неї виник намір на вчинення кримінального правопорушення; чи був відомий правопорушнику вік потерпілої дитини; які мотиви вчинення кримінального правопорушення; якщо настали особливо тяжкі наслідки, то яка була форма провини підозрюваного (обвинуваченого) щодо їх настання; ступінь здійснення задуманого (замах, повне досягнення запланованого результату, одержання побічного результату).

З криміналістичної позиції в контексті розгляду обставин, що підлягають з'ясуванню з позиції суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, доцільно виокремити обставину, яка не належить до предмета доказування, проте має важливе значення для здійснення розслідування, а також пов'язана з логікою цього процесу – *причинами* вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Причинами злочинності можна визначити всі обставини, з яких вона могла виникнути й існувати. Проте ці обставини відіграють не однакову роль: одні з них створюють лише реальну можливість виникнення злочинних мотивів, а інші перетворюють цю можливість на дійсність.

Причини й умови досліджуваних злочинів обумовлені особливим характером сфери статевих відносин, у яких, як ні в жодних інших відносинах, що виникають між різними індивідами, виявляються особливі властивості особистості. Індивідуальний розвиток особистості, її онтогенез відбувається одночасно в трьох системах координат, осями яких є соціальний, біологічний та

психологічний час життя особистості[723]. Тому слід розрізняти причини й умови соціального, психологічного та біологічного спрямування.

Однією із соціально-психологічних причин є легковажне ставлення до статевих зв'язків. Доступ до порнографічної та іншої аморальної продукції викривляє систему цінностей у процесі формування ставлення до статевих стосунків і створює ілюзію дозволеності та прийнятності вчинення дій сексуального характеру щодо дитини. Негативний вплив на формування причин вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей відбувається і через засоби масової інформації (сексуальна агресія часто є темою кіно-, відеофільмів, газетних і журнальних публікацій, телевізійних передач та детективної белетристики), що вносить корективи в моральне формування особистості.

Так само причинами соціального характеру вчинення досліджуваного виду кримінальних правопорушень є виховання в сім'ї. Причиноутворювальними факторами можуть бути: виховання за принципом гіперопіки та гіперпротекції, зростання в структурно та змістовно неблагонадійних сім'ях, наявність інцестуальних статевих зв'язків у сім'ї тощо.

Причинами психологічного характеру вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може бути наявність у правопорушника відхилень сексуального потягу, який призводить до поведінки, що суперечить стереотипам статевої моралі, тобто парафілій (сексуальних відхилень). Зміст протиправних дій у такому разі часто цілком зумовлений наявною патологією сексуальної сфери. За наявності парафілій виникає порушення сфери потреб, у зв'язку з чим правопорушник не здатний забезпечити соціально прийнятну сексуальну активність.

Причинами біологічного характеру можуть бути наявність гормональних порушень, розлади в роботі головного мозку тощо.

За результатами проведеного нами анкетування практичних працівників вбачається, що відомості про причини вчинення кримінальних правопорушень

[723] Асмолов А. Г. Психология личности : учебник. М. : Изд-во МГУ, 1990. С. 234.

проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід виокремити як одну з обставин, що підлягає з'ясуванню, на думку 87,5 % слідчих, 88,9 % експертів, 90,3 % суддів (додаток А).

Обставини, що характеризують елементи об'єктивної сторони кримінального правопорушення. З позиції кримінального процесуального права та криміналістики обов'язковому встановленню та доведенню підлягає подія кримінального правопорушення: час, місце, спосіб й інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Знання *часу вчинення кримінального правопорушення* допомагає слідчому перевірити показання потерпілого та підозрюваного, виявити раніше не відомих свідків. Точне встановлення місця вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень дасть змогу знайти сліди, речові докази, а також перевірити відповідність обстановки показанням потерпілого й підозрюваного.

Час вчинення кримінального правопорушення підлягає обов'язковому доведенню. *Наприклад, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2021 року у справі № 183/7127/14 було виправдано Г. у зв'язку з недоведеністю вчинення ним інкримінованого йому кримінального правопорушення. Серед підстав для виправдання суд зазначив, зокрема, недоведеність стороною обвинувачення часу вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 152 КК України*[724].

Значення встановлення точного часу вчинення кримінального правопорушення важливе: для вирішення питання, чи міг правопорушник вчинити кримінальне правопорушення (наприклад, під час перевірки його заяви про те, що на момент вчинення кримінального правопорушення він перебував в іншому місці); для з'ясування можливості вчинити певні дії за певний час тощо.

Слідчому необхідно визначити також просторові межі вчинення кримінального правопорушення, тобто де конкретно його було вчинено. Встановлення точного *місця вчинення кримінального правопорушення*

[724] Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2021 року у справі № 183/7127/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

необхідно: для з'ясування можливості вчинення кримінального правопорушення у конкретній обстановці (наприклад, потерпіла заявляє, що кримінальне правопорушення було вчинено в людному місці); для з'ясування осіб, які причетні до події; для з'ясування можливості бачити або чути певні дії з умов конкретного місця (під час перевірки показань свідків) тощо.

Час, місце та спосіб вчинення злочину щільно пов'язані між собою, оскільки безпосередньо обумовлюють один одного. Однак не випадково в криміналістичній літературі часто обґрунтовують твердження, що саме спосіб вчинення злочину є стрижнем його криміналістичної характеристики. Від того, наскільки повно буде досліджено спосіб вчинення злочину в кожному конкретному випадку, залежатимуть ефективність розшуку злочинців, а також успішність проведення операції з їх затримання[725].

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень підлягає з'ясуванню і з позиції кримінального права, адже саме за способом вчинення можна правильно кваліфікувати відповідні діяння.

Встановлення *способу вчинення* кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей потребує з'ясування прийомів і способів їх підготовки, вчинення та приховування.

Обстановка, що передує вчиненню кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є системою матеріальних, просторово-часових, соціально-психологічних факторів середовища, характеру взаємин правопорушника й потерпілої дитини, які впливають на підготовку та вчинення кримінального правопорушення, детермінуючи його спосіб.

Однак необхідно відрізняти ситуаційність від випадків, коли підготовка передбачає пошук сприятливої обстановки вчинення зазначеного кримінального правопорушення. З цією метою правопорушник може, наприклад, ходити неосвітленими вулицями міста, вивчати шлях пересування

[725] Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3(62). С. 88–97.

жертви, спостерігати за нею у вибраному для цього місці, відвідувати дитячі, навчальні, лікувальні заклади тощо.

За наявністю підготовчих дій під час вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей можна виокремити:

а) ті, що сталися внаслідок випадкового збігу обставин (зустріч на вулиці, у громадському транспорті, у період прогулянки з однолітками тощо);

б) ті, що відбулися внаслідок попередньої домовленості зі співучасником;

в) закономірно обумовлені об'єктивними обставинами (спільна робота чи навчання з батьками майбутньої жертви та ін.);

г) ті, що відбулися внаслідок спрямованих на це дій з боку правопорушника (вичікував потерпілого на місці його можливої появи, повів з дитячого садка тощо).

З позицій розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей значення встановлення наявності підготовчих дій для вчинення злочинного посягання полягає в тому, що такі дії свідчать про прямий умисел на їх вчинення. Крім того, відомості про спосіб підготовки до вчинення кримінального правопорушення надають можливість виявити додаткові сліди його вчинення, що може пришвидшити встановлення особи правопорушника та доведення його вини.

Встановити спосіб вчинення кримінального правопорушення з метою виявлення винного означає з'ясувати дії, вчинені задля досягнення злочинної мети правопорушником. Щодо аналізованого виду кримінального правопорушення це означає встановити, як підозрюваний (обвинувачений) зблизився з потерпілим, завів його в певне місце, подолав опір, у яких формах задовольнив статеву пристрасть, а також як і які інші дії він робив.

З огляду на спосіб вчинення кримінального правопорушення, можна прогнозувати подальшу поведінку правопорушників, висувати обґрунтовані версії про реальні мотиви вчинення цього кримінального правопорушення,

вирішувати питання про перспективність (або, навпаки, безперспективність) розробки певних оперативних комбінацій і тактичних операцій тощо.

З'ясування способу приховування вчинення кримінального правопорушення в провадженнях цієї категорії означає з'ясувати, що зробив правопорушник для того, щоб не бути затриманим на місці події, надалі не бути впізнаним потерпілим, викритим іншими методами, тощо.

На підставі зазначеного можна окреслити коло обставин щодо способу вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які підлягають з'ясуванню: чи було кримінальне правопорушення вчинено за попередньої підготовки чи за сприятливих обставин; чи було вчинено кримінальне правопорушення за допомогою насильства; якщо так, то за допомогою якого виду насильства; чи пов'язане кримінальне правопорушення з наявністю фізичного контакту між правопорушником і потерпілою особою; якщо ні, то які саме дії були вчинені правопорушником; чи були вчинені дії, спрямовані на приховання слідів вчинення кримінального правопорушення.

З криміналістичної позиції з'ясуванню підлягає також слідова картина вчиненого кримінального правопорушення, оскільки надає слідчому вихідну інформацію для побудови слідчих версій. *Слідова картина* кримінального правопорушення не належить до предмета доказування, проте вона має важливе значення в розслідуванні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, тож входить до кола обставин, що підлягають з'ясуванню.

Криміналістичне значення слідів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей обумовлено тим, що, по-перше, вони є основним матеріалом для досудового розслідування і судового слідства; по-друге, матеріальним носієм відомостей про відображений об'єкт. Взаємодія об'єктів свідчить про наявність між ними певних зв'язків. Крім того, об'єктивні специфічні закономірності визначають формування стійких й індивідуальних ознак, виражених у механізмі кримінальних правопорушень

проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які зумовлюють виникнення та формування об'єктів криміналістичного дослідження, тобто об'єктів – носіїв доказової інформації.

Основну увагу необхідно спрямувати на те, що з'явилося на місці події і як виявлену інформацію можна використати в розслідуванні злочину. Слід зважати на будь-який предмет, що з'явився на місці реалізації певного етапу злочинної операції у зв'язку з цим або після цього[726].

Саме тому криміналістичне дослідження слідів і речових доказів на місці події є окремою обставиною, яка підлягає з'ясуванню в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Зазначене підтверджують результати проведеного нами анкетування практичних працівників, за яким такі відомості визначають як обставину, що підлягає з'ясуванню, 78,5 % слідчих, 86,1 % експертів, 75,3 % суддів (додаток А).

Обставини, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення. З позиції кримінального процесу обов'язковому доведенню підлягає *вид і розмір шкоди*.

Відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 1985 року[727], потерпілі від злочинів мають право на якнайшвидшу компенсацію за завдану їм шкоду відповідно до національного законодавства.

Так само і процесуальний закон зобов'язує за кожною справою встановити характер та розмір збитків, завданих кримінальним правопорушенням. *Зокрема, у постанові Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 23 квітня 2019 року у справі № 728/47/15-к суд касаційної інстанції скасував вироки суду першої та*

[726] Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3 (62). С. 88–97.

[727] Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text.

апеляційної інстанцій, дійшовши висновку, що, згідно зі ст. 91 КПК України, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, належать до предмета доказування. Колегія суддів встановила, що у своїй ухвалі суд апеляційної інстанції не проаналізував змісту жодного з доказів, якими обґрунтовано доведеність розміру сум, що підлягають стягненню на користь потерпілого, а також не зазначив правової позиції щодо оцінки таких доказів з позицій належності, допустимості, достовірності, а їх сукупності – з позицій достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного рішення. Суд апеляційної інстанції також залишив поза увагою те, що в оспорюваному вироку не міститься точного розрахунку присуджених сум для відшкодування матеріальної шкоди[728].

Однак у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей надзвичайно складно визначити характер і розмір такої шкоди.

Наслідки насильницьких дій, до яких належать: фізична і психічна травми, вагітність, зараження венеричними хворобами, самогубство, – встановлюють експерти[729].

За даними досліджень науковців і практики медичних працівників, статеві злочини щодо дітей призводять до: травматичних стресових реакцій; нервово-психічних наслідків; психосоматичних хвороб; ушкоджень генітальної/анальної ділянок; інфікування ВІЛ/СНІД та іншими інфекціями сечовивідних шляхів; вагітності/аборту; вживання наркотиків, алкоголю, клею або інших хімічних речовин; психологічних порушень; формування підозріливості, недовіри до дорослих тощо[730].

---

[728] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 квітня 2019 року у справі № 728/47/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81552721.

[729] Турко М. Я. Особливості проведення судово-медичної експертизи при розслідуванні зґвалтування. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2018 Р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 356–357.

[730] Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. С. 89.

Характер заподіяної шкоди є різним (майнова, моральна). Найчастіше в досліджуваній категорії кримінальних проваджень ідеться про заподіяння моральної шкоди потерпілим від цього кримінального правопорушення, однак спричинення матеріальної шкоди також не виключають.

Матеріальна шкода, завдана потерпілій, може полягати у відповідних витратах, пов'язаних із необхідністю фізичної реабілітації від отриманих унаслідок вчинення злочинних дій травм. Розмір матеріальної шкоди є фіксованим, його визначають відповідними доказами, наданими на підтвердження суми збитків.

Питання моральної шкоди спричиняє здебільшого значні складнощі.

Будь-яка форма жорстокого поводження з дитиною – це насамперед психологічна травма, яка зачіпає всі сфери життєдіяльності дитини: фізіологічну, інтелектуальну, особистісну, міжособистісних стосунків і соціальної компетентності. Проте найважчим наслідком насильства, пережитого в дитячому віці, є формування травмованої особистості, що має комплекс психологічних особливостей. Їх не складно розпізнати: низька самооцінка, неспроможність досягати успіху й будувати продуктивні стосунки. В одних жертв наслідки насильства можуть виявлятися в агресії, жорстокості, схильності до саморуйнування, в інших – у безсиллі, невпевненості в собі, власних силах, страхах[731].

Крім короткочасних наслідків, можливі й довготривалі, серед яких: порушення фізичних й емоційних меж упродовж життя; порушення тілесної експресії, стилю рухів; сексуалізація поведінки; поведінкові розлади: підвищена цікавість до питань сексу, демонстрування геніталій, агресивна сексуальна поведінка, асоціації «любов – біль» тощо; домінування таких психологічних станів, як ненависть, страх, залежність, депресія[732].

---

[731] Воспитательная программа по предупреждению насилия над детьми. руководство для родителей и воспитателей / под ред. Н. К. Асановой. М. : Владос, 1997. С. 67.

[732] Ділані С., Котеріл К. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації: самовчитель для спеціалістів. Київ : Жіночий консорціум України, 2004. 64 с.

Американське суспільство ще у 80-х роках минулого століття розробило методику фінансової оцінки ступеня тяжкості шкоди, заподіяної потерпілим. Зокрема, М. Коен дійшов висновку, що сума збитків охоплює, крім матеріальних, фінансові збитки, пов'язані з лікуванням, фізичні й моральні страждання, а також страх і ризик смертельного результату. Ця сума визначає ступінь тяжкості злочину. На думку М. Коена, витрати в разі вчиненого зґвалтування *(ми ж розглядаємо щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей загалом)* розраховують на довгостроковій основі, оскільки витрати на лікування психічних стресів і захворювань складніше облікувати, проте вони суттєві (10 % зґвалтувань призводять до психічних розладів, 40 % – до емоційних потрясінь)[733].

Законодавство не визначає розміри суми, що підлягає сплаті, й у кожному конкретному випадку розмір компенсації визначає суд. Поняття моральної шкоди слід тлумачити як порушення нормального психічного стану людини, що спричинено злочинним посяганням на певні охоронювані законом її суб'єктивні права й інтереси, а також інші блага, унаслідок чого цій особі завдають моральних страждань.

Компенсацією моральної шкоди слід вважати відшкодування в грошовій чи іншій формі заподіяної людині злочином шкоди, психічно шкідливих і моральних страждань[734].

Поняття «моральна шкода» визначено в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4, у п. 3 якої визначено, що моральною шкодою є втрати немайнового характеру внаслідок моральних або фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі незаконними діями чи бездіяльністю інших осіб[735].

---

[733] Квашис В. Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. М. : Nota Bene, 1999. С. 34–37.

[734] Лыков В. Моральный вред. *Человек и закон* 2003. № 8. С. 24–26.

[735] Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS95027.htm.

Моральні страждання завжди мають вияв у негативних змінах у психіці й можуть стосуватися її різних рівнів – від зміни темпераменту й цінностей особистості до виникнення психічних розладів різної тривалості. Що вищий рівень регуляції поведінки зазнав змін унаслідок завдання шкоди постраждалому, то глибше й тяжче будуть його моральні страждання. Визначення таких станів є компетенцією експерта-психолога, який може встановити як факт негативної зміни в психіці підекспертної особи, так і ступінь тяжкості моральних страждань.

Психологічним змістом моральних страждань є негативні зміни психічної діяльності особи. Для адаптації до цих змін суб'єкту необхідно затратити психічні ресурси, які в іншій ситуації він міг би витратити з іншою корисною для себе метою. Такі «суб'єктивні втрати» або несприятливі здобутки і формують психологічний компонент моральних страждань. Експерти вивчають психічну діяльність особи, яка претендує на компенсацію моральної шкоди, в юридично значущий період, що охоплює ситуацію заподіяння моральної шкоди, а також ситуацію, що настала після правопорушення, пов'язану з моральними та фізичними стражданнями[736].

Складність визначення розміру шкоди, спричиненої посяганням на статеву свободу й статеву недоторканість дитини, полягає також у тому, що спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей не завжди пов'язаний з наявністю фізичного контакту між правопорушником і потерпілим. Наприклад, складним на практиці є вирішення питання визначення ступеня шкоди під час розслідування розбещення неповнолітніх, яке полягало лише в інтелектуальному розбещенні. Це питання мають вирішувати в кожному конкретному випадку з огляду на рівень розвитку дитини й отриману нею психологічну травму.

Наслідки насильства, пережитого дитиною, у будь-якому разі залежать від її вікових особливостей. У різні періоди життя реакція на таку психологічну

[736] Ходанович О. В. Встановлення індивідуально-психологічних особливостей у справах компенсації моральної шкоди. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 530–540. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_59.

травму може виявлятися по-різному. Найзагальнішими симптомами, залежно від віку дитини, є: для дітей до 3-х років – страхи, сплутаність почуттів, порушення сну, втрата апетиту, у поведінці – агресія, страх перед чужими людьми, потяг до сексуальних ігор; для дошкільнят – тривога, боязкість, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, огиди, почуття безпорадності, зіпсованості; регресія, відстороненість, агресія, мастурбація; для дітей молодшого шкільного віку – амбівалентні почуття стосовно дорослих, складнощі у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, огиди, зіпсованості, недовіри до всього; у поведінці – відстороненість від людей, порушення сну, апетиту, агресивна поведінка, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана балакучість, сексуальні дії з іншими дітьми; для дітей 9–13 років – те саме, що й для молодшого шкільного віку, а також депресія, почуття втрати відчуттів; у поведінці – ізоляція, намагання маніпулювати іншими дітьми з метою отримання сексуального задоволення, суперечлива поведінка; для підлітків 13–18 років – відраза, сором, провина, недовіра, амбівалентні почуття щодо дорослих, сексуальні порушення, несформованість соціальних ролей і власної ролі в родині, почуття непотрібності; у поведінці – спроби суїциду, втечі з дому, агресивна поведінка, уникнення тілесної та емоційної інтимності, непослідовність і суперечливість поведінки[737].

Стаття 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» визначає, що психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті[738], тобто Міжнародною класифікацією хвороб 10-го перегляду (МКХ-10), який містить розділ (F00-F99), клас V «Розлади психіки та поведінки».

[737] Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб. : Питер, 2001. С. 71. (Серия «Практикум по психологии»).

[738] Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text.

У межах цієї класифікації виокремлено рубрику (F43) «Реакція на тяжкий стрес та розлади адаптації». Розлади, зібрані в ній, завжди розглядають як безпосередній наслідок гострого важкого стресу або тривалого травмування. Стресові події або тривалі неприємні обставини є первинним або визначальним причиновим фактором, оскільки розлад не міг виникнути без їх впливу. Отже, розлади, об'єднані в цій рубриці, доцільно розглядати як спотворені пристосувальні реакції на важкий або тривалий стрес, вони заважають успішно впоратися зі стресом, тому спричиняють проблеми соціального функціонування[739].

Підрубриками є психічний розлад у формі посттравматичного стресового розладу (F43.1), інші реакції на тяжкий стрес (F43.8), реакція на тяжкий стрес, неуточнена (F43.9).

Вплив стресової ситуації, яка полягає у вчиненні сексуального насильства щодо дитини, здатен спровокувати в неї виникнення психічних розладів, наявність яких позначається на ступені тяжкості тілесних ушкоджень.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає психічне здоров'я як стан добробуту, за якого кожна людина може реалізувати власний потенціал, долати звичайні життєві стреси, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти[740]. Тобто психічний розлад – універсальна категорія, що охоплює всі хвороби, які супроводжуються порушеннями психіки незалежно від їх тяжкості, тривалості й інших характеристик. Використання в законодавстві та практичній діяльності словосполучення «психічні розлади» має морально-етичний аспект, оскільки вказує на певні зміни в стані людини, не визначаючи її категорично хворою і психічно неповноцінною особою[741].

---

[739] Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств: Клинические описания и указания по диагностике. Киев : Факт, 1999. 270 с.

[740] Здоровье для всех к 2000 году. Глобальная стратегия ВОЗ. Женева, 1981. С. 24.

[741] Шумило М., Дунаєвська Л., Козерацька О. Проблеми встановлення та розмежування психічних розладів та фізичних і психічних вад особи як окремих підстав для обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. *Підприємництво,*

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень регламентують, що у випадку, коли ушкодження спричинило розвиток психічного захворювання, незалежно від його тривалості й ступеня вилікованості, його кваліфікують як тяжке. Ступінь тяжкості ушкодження, що спричинило реактивний стан нервової системи (психоз, невроз), визначають за ознакою тривалості розладу здоров'я. Діагноз психічного захворювання та причиново-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, яке розвинулося, встановлюють шляхом психіатричної експертизи. Ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження визначає судово-медичний експерт з огляду на висновки цієї експертизи[742].

Отже, встановлення розміру й виду шкоди має значення для оцінки суспільної небезпечності діяння, забезпечення інтересів потерпілих, ужиття заходів для усунення заподіяної шкоди.

Основним безпосереднім об'єктом кримінально караного посягання в досліджуваному виді кримінальних правопорушень є статева свобода та статева недоторканість, носій якої – особа потерпілої дитини. Характеристика *особи потерпілого* в контексті обставин, що підлягають з'ясуванню, цікавить як криміналістику, так і кримінальне право. Про важливість криміналістично значущої інформації, пов'язаної з особою потерпілого, і з'ясування даних про неї свідчать результати анкетування практичних працівників, згідно з якими відомості про особу потерпілого в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості визначають як одну з обставин, яка підлягає з'ясуванню (93,5 % слідчих, 88,4 % експертів, 95,3 % суддів) (додаток А).

У контексті розгляду обставин, що підлягають з'ясуванню та пов'язаних з особою потерпілої дитини, важливе значення мають відомості про її: стать; вік; місце мешкання; характеристика й поведінка; чи досягла потерпіла статевої

господарство і право. 2019. № 10. С. 184–189. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.31.

[742] Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95?find=1&text=псих#w1_2.

зрілості; чи жила вона статевим життям; якою була поведінка потерпілої особи до вчинення кримінального правопорушення; чи могла вона розуміти характер і значення вчинених з нею дій; якщо ні, то через які причини (фізична хвороба, психічний розлад, алкогольне чи інше сп'яніння); за яких обставин потерпіла особа виявилася на місці вчинення кримінального правопорушення і з ким; чи відомий потерпілій особі правопорушник, звідки; якщо так, то в яких відносинах вони перебували до вчинення кримінального правопорушення; чи не вступали вони раніше в статеві контакти; чи могла потерпіла особа чинити опір та чи чинила; якщо ні – то з якої причини.

Встановлення зазначених обставин впливає на кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення та покарання за вчинене діяння.

З позицій кримінального права обов'язково має бути встановлено вік потерпілої особи. Конструкція диспозиції статей КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, пов'язують настання такої відповідальності не лише за вчинення відповідних дій, а й за їх спрямованість на особу, яка не досягла відповідного віку.

Наприклад, домагання дитини для сексуальних цілей, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх, вчинене до дитини, якій виповнилося 16 років, виключатиме злочинність діяння.

Крім того, важливе значення має також встановлення поведінки потерпілої особи та характеру взаємин «правопорушник – жертва», оскільки на підставі аналізу цих взаємин нерідко можна в деталях встановити, як поводилися правопорушник і його жертва, та реконструювати події кримінального правопорушення, його обстановку. Для відтворення загальної картини події надзвичайно важливим видається дослідження того, як саме поводиться кожен з її учасників. Важливо встановити, як поводилася потерпіла особа, починаючи з моменту початку вчинення злочинних діянь щодо неї та

закінчуючи тим, якою саме була її подальша поведінка: чи намагалася чинити опір, як, коли, а якщо не намагалася – то чому.

З'ясування цих обставин має значення, оскільки вчинення кримінального правопорушення в кожному конкретному випадку детермінується в механізмах фізичного чи психічного захисту жертви, які гальмують чи активізують дії правопорушника.

Правильна оцінка потерпілих, тих дій, які були щодо них учинені, оцінка правдивості їхніх показань дають змогу дійти достовірного висновку про те, чи вчинено кримінальне правопорушення, або потерпіла особа добросовісно помиляється, або її заява є неправдивою і має своєю метою обмову.

3.2. Типові слідчі ситуації розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та напрями їх вирішення

Слідча ситуація, нарівні з іншими елементами криміналістичної методики, є одним з інструментів у руках слідчого, що надає можливість максимально підвищити ефективність діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, визначити коло пріоритетних завдань, уникнути зайвих витрат часу й сил.

Володіння слідчою ситуацією в процесі розслідування кримінального правопорушення дає змогу слідчому висунути обґрунтовані слідчі версії, обрати подальші напрями розслідування, оптимально поєднавши послідовність слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, застосовуючи найефективніші тактичні прийоми, комбінації та операції в процесі взаємодії слідчого з оперативними підрозділами й іншими службами з метою розслідування кримінального правопорушення, встановлення особи, яка його вчинила, а також причин та умов його вчинення.

Слідчі ситуації досліджують з декількох позицій: загальнокриміналістичної – як вчення, теорію; тактико-криміналістичної – як

багатокомпонентний фактор, що детермінує тактику слідчої (розшукової) дії, вибір тактичних прийомів; методико-криміналістичної – як інформаційну модель, яка містить систему відомостей про стан розслідування, що дає змогу оцінювати ступінь вирішеності пізнавальних завдань, визначати напрям і методи подальшої слідчої діяльності в кримінальному провадженні загалом[743].

Термін «ситуація» в тлумачному словнику потрактовано як сукупність умов та обставин, що утворює певне становище, зумовлене тими чи іншими взаєминами людей[744]. З криміналістичної позиції думки вчених щодо визначення сутності поняття слідчої ситуації розділилися за трьома основними напрямами.

Перший напрям об'єднує підходи, за якими слідча ситуація знаходиться всередині процесу розслідування, характеризуючи певний його етап.

У такому разі слідчою ситуацією є сукупність даних, систематизованих в інформаційному просторі, які характерні для початкового етапу розслідування. Аналогічну думку поділяє і С. М. Авраменко, визначаючи слідчу ситуацію як певний обсяг інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, на конкретний момент розслідування кримінального правопорушення[745]. На думку В. І. Галагана, слідчу ситуацію необхідно розглядати як уявну динамічну інформаційну систему, що відображає сукупність даних про факти, які мають істотне значення у з'ясуванні характеру події, що відбулася, й оцінки стану розслідування в сучасний момент для визначення його перебігу й стану в майбутньому[746].

---

[743] Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 963.

[744] Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. Київ : Перун, 2003. С. 1127.

[745] Авраменко С. М. Типові слідчі ситуації під час розслідування злочинів, пов'язаних із розбещенням неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2016. № 4/2016. С. 206.

[746] Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1992. С. 14.

Найповніше інформаційну сутність слідчої ситуації за таким підходом визначає В. О. Коновалова, яка стверджує, що сукупність доказової інформації на визначений період розслідування становить слідчу ситуацію[747].

Зазначений підхід має як переваги, так і недоліки. Зокрема, очевидною перевагою є зв'язок слідчої ситуації з етапами розслідування. Своєю чергою недоліками можна вважати вузькість підходу, оскільки не враховано деякі важливі елементи, з яких складається слідча ситуація у відповідному кримінальному провадженні, а саме обстановка вчинення кримінального правопорушення, рівень кваліфікації та підготовки слідчого, стан науково-технічного забезпечення тощо.

У межах другого підходу слідчу ситуацію щодо процесу розслідування розглядають як її зовнішній вияв, тобто як конкретну обстановку, у якій діє слідчий та де відбувається конкретний акт розслідування.

Прихильником такого підходу є А. С. Кудінов, що розглядає слідчу ситуацію як характеристику стану розслідування злочину, обумовлену наявністю (відсутністю) доказової та оперативної (орієнтуючої) інформації про обставини предмета доказування й елементів криміналістичної характеристики, які обумовлюють систему безпосередніх завдань і напрямів розслідування[748].

На думку Н. І. Клименко, слідчу ситуацію необхідно тлумачити як проблемний стан розслідування, що склався на певному його етапі. Це обстановка на момент розслідування та/або криміналістична інформація, якою володіє слідчий. Ситуація весь час змінюється, тому її називають динамічною моделлю. Слідчі ситуації можуть бути загальними для розслідування загалом й окремими стосовно певних задач розслідування, його етапів, окремих епізодів і слідчих дій[749].

---

[747] Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. С. 49–50.

[748] Кудінов А. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. С. 2.

[749] Клименко Н. І., Перкін В. І. Тактичні операції у типових ситуаціях розслідування розбійних нападів. *Вісник Дніпропетровського державного університету*. 1995. № 2. С. 205.

Зважаючи на окреслені нами підходи до визначення сутності слідчої ситуації, ми вважаємо, що сутність її полягає в симбіозі внутрішнього та зовнішнього її аспектів. Тому поділяємо погляди Г. А. Матусовського, який стверджує, що поняття слідчої ситуації можна розглядати в двох аспектах, один з яких охоплює стан розслідування на цьому етапі й має внутрішній характер, інший містить сукупність умов, за яких відбувається в певний момент процес розслідування, і має певний зовнішній характер[750].

У зміст слідчої ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно включати такі елементи: слідчі й оперативні дані про розслідувану подію; дані про підозрюваного (підозрюваних) у вчиненні кримінального правопорушення; джерела отримання доказової та орієнтуючої інформації; дані про обстановку, у якій виявлено подію кримінального правопорушення та ведеться розслідування; об'єктивні дані, що ускладнюють розслідування; морально-психологічну атмосферу розслідування.

Інформаційно-логічну модель слідчої ситуації слід тлумачити як систему, що має за основу два елементи – «стан розслідування» і «обстановка розслідування», що своєю чергою поєднують відповідні компоненти. Перший із зазначених елементів є інформаційною сутністю слідчої ситуації, другий – її дієвою основою. Вивчення слідчої ситуації можна здійснювати як шляхом побудови реальної моделі в режимі природного перебігу часу (у процесі розслідування злочину або спостереження за цим процесом), так і шляхом побудови типової моделі, що максимально повно відображає стан й обстановку розслідування[751].

Слідча ситуація в конкретному кримінальному провадженні має охоплювати дані як про стан розслідування (внутрішні фактори), так і щодо обстановки, у якій здійснюють розслідування (зовнішні фактори), куди можна

---

[750] Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів. Криміналістична тактика та методика : підруч. для вузів / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. С. 167.

[751] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 233.

включити: рівень професіоналізму особи, яка здійснює досудове розслідування, забезпеченість розслідування науково-технічними засобами тощо.

Однак у межах розгляду питання про типові слідчі ситуації перелічені вище дані враховувати не можна. Оскільки типовою слідчою ситуацією (*на відміну від слідчої ситуації під час розслідування конкретного кримінального правопорушення*) є інформаційна модель з найбільш значущими властивостями й ознаками процесу розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії[752].

Типова слідча ситуація вирізняється наявністю найбільш специфічних видових рис, що конкретизують визначений клас чи групу слідчих ситуацій. На відміну від множин конкретних ситуацій, що підпадають під ознаки визначеної класифікаційної групи, типова ситуація є єдиною в межах цього виду. Типова слідча ситуація в зазначеному змісті відображає особливості джерел та умов її формування, засоби й методи її вирішення під впливом специфіки виду злочину, елементів його криміналістичної характеристики, етапів розслідування. Конкретну слідчу ситуацію зіставляють з описаною в методиці розслідування типовою для того, щоб встановити ступінь її типовості або атиповості, нестандартність[753].

Атиповість слідчої ситуації засвідчує її разовий характер, тобто те, що в науці ще не узагальнено досвід її вирішення та алгоритм дій для виходу з неї. Однак наявність такої атипової ситуації є початком процесу накопичення аналогічних слідчих ситуацій у слідчій практиці з метою подальшого наукового їх узагальнення і типізації практики їх розслідування. Типовими такі ситуації стають внаслідок результату їх вивчення та розроблення засобів вирішення. Тоді відбувається перехід кількісних змін (накопичення схожих ситуацій) у якісні, тобто формування нових типових ситуацій.

---

[752] Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. С. 405.

[753] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 337.

Типові слідчі ситуації можуть формуватися з огляду на повторюваність ситуацій у слідчій практиці або внаслідок встановлення закономірності застосування комплексів і послідовності слідчих (розшукових) дій, тактичних прийомів та криміналістичних операцій для їх вирішення чи за схожістю певних ознак, які узагальнюються в тип.

Отже, типова слідча ситуація може охоплювати лише дані, що характеризують внутрішню об'єктивну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення.

У криміналістичних методиках розслідування окремих видів кримінальних правопорушень в узагальненій формі містяться дані як про ознаки кримінального правопорушення (його криміналістична характеристика), так і про заходи, яких необхідно вжити для успішного його розслідування (типові слідчі ситуації, слідчі версії та алгоритм здійснення слідчих (розшукових) дій).

Тому, щоб бути використаними в криміналістичній методиці, слідчі ситуації потребують типізації, адже тільки типові слідчі ситуації враховують типові слідчі версії та містять послідовність відповідних дій. Лише на основі зіставлення типової слідчої ситуації та ситуації, що склалася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики певної групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та найефективніше вирішити завдання встановлення особи, яка вчинила злочин[754].

Типологію вибудовують на підставі встановлення значень якісних ознак об'єктів. У науці встановлено певну послідовність операцій над множиною об'єктів, які типізують. Під час здійснення цього процесу постають такі складнощі: 1) брак необхідної множини об'єктів для розподілу; 2) висока однорідність (близькість значень параметрів) об'єктів[755].

---

[754] Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197.

[755] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 276.

Пошук типів у межах об'єктів, які типізують, становить основний зміст типізації, що приводить до встановлення системи типів. Передусім це притаманно складним об'єктам, якими є слідчі ситуації.

На думку С. В. Веліканова, у межах криміналістичної методики типова слідча ситуація є науковим описом, отриманим завдяки дослідженню репрезентативно оптимальної множини однорідних конкретних ситуацій, що складаються під час розслідування певного виду злочину й типізовані на підставі заданих параметрів. Типологія слідчих ситуацій є системою типових слідчих ситуацій, її розглядають у криміналістичній методиці як науково розроблену та практично апробовану модель, побудовану на узагальненні оптимальної множини однорідних конкретних ситуацій. У науковому аспекті типізація слідчих ситуацій є одним з етапів упорядкування знань про слідчі ситуації, побудови типології, визначення її місця в методиці розслідування окремих видів злочинів[756].

У методиці розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей такі типології необхідні для вирішення складних слідчих ситуацій, що можуть виникнути незалежно від конкретного виду кримінального правопорушення, стадії кримінального провадження чи результатів проведення конкретної слідчої (розшукової) дії.

Проаналізувавши наявні наукові підходи до тлумачення поняття типової слідчої ситуації, пропонуємо визначити типову слідчу ситуацію в межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей як наукове поняття, що полягає в найбільш імовірній для заданих умов обстановці розслідування та інформаційних даних криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, система яких індивідуалізує її, робить стійкою, фіксованою на конкретний момент розслідування, що дає змогу

[756] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 12.

групувати ситуації за різними ознаками щодо їх вияву під час досудового розслідування.

Для глибшого аналізу слідчих ситуацій, встановлення їх змісту та обсягу необхідно розглянути питання їх класифікації.

Загальноприйнятими є два різновиди класифікацій. У першому для віднесення об'єкта до якого-небудь класу необхідним є збіг принаймні частини сукупності класифікаційних ознак (політетична класифікація). Другий, навпаки, потребує строгого збігу всієї сукупності класифікаційних ознак (монотетична класифікація). У межах класифікації слідчих ситуацій у методиці розслідування як алгоритмічної процедури та під час формування класифікаційної структури варто ураховувати насамперед політетичні властивості слідчої ситуації[757].

Визначення того, що є істотним, відокремлення більш істотного від менш істотного – одне з найскладніших класифікаційних завдань, яке виконують криміналісти в питанні класифікації слідчої ситуації по-різному.

Залежно від етапу досудового розслідування виокремлюють типові ситуації початкового, наступного та заключного етапів розслідування, тобто класифікують їх залежно від стадії досудового розслідування.

Учені О. В. Авраменко, Р. І. Благута, О. В. Захарова пропонують класифікувати слідчі ситуації за такими критеріями: 1) за стадією кримінального процесу: дослідчі, слідчі; 2) за часом виникнення: початкові, проміжні, кінцеві; 3) за ситуаційною варіантністю: типові, специфічні; 4) за рівнем складності: несприятливі, сприятливі; 5) за наявністю суперечностей в інтересах учасників: конфліктні, безконфліктні[758].

На елемент конфліктності як на підставу для класифікації слідчої ситуації акцентує увагу С. В. Веліканов, визначаючи такі компоненти складних слідчих ситуацій, що наділені так званою «внутрішньою», «зовнішньою», «побічною» конфліктністю: ситуація конфлікту між особами, які беруть участь у

[757] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 251.

[758] Особливості розслідування окремих видів злочинів : зб. метод. рек. / за заг. ред. О. В. Авраменка, Р. І. Благути, О. В. Захарової. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 220.

розслідуванні; ситуація конфлікту між особою, що провадить розслідування, й іншими учасниками кримінального процесу; ситуація конфлікту між учасниками кримінального процесу[759].

Проаналізувавши зазначені підходи до класифікації слідчих ситуацій, можна дійти висновку, що у вирішенні цього питання важливу роль відіграють вид розслідуваного кримінального правопорушення, особливості його криміналістичної характеристики й етапність проведення розслідування.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей для слідчого значущою є оперативність у діях, прийнятті тактичних рішень, плануванні та керівництві розслідуванням. Зазначене засвідчують дані аналізу матеріалів кримінальних проваджень, згідно з якими 78,6 % кримінальних проваджень розкривають (встановлюють особу, яка їх вчинила) протягом перших десяти днів з моменту отримання повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення (додаток Б). Тобто успіху у розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень досягають завдяки максимальній швидкості й ефективності дій слідчого щодо встановлення правопорушника саме на початку.

Тому ми розглядатимемо слідчі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей за традиційним поділом на етапи (початковий та наступний).

Підставою для виокремлення початкового й наступного етапів розслідування цієї категорії злочинів є напрям розслідування, що обумовлений обсягом виконання ситуаційно зумовлених тактичних завдань документування злочинної діяльності та збирання доказової інформації, оскільки в більшості випадків вихідна інформація про злочин містить відомості про ймовірних злочинців. Тому на початковому етапі розслідування реалізують завдання, спрямовані не тільки і не виключно на встановлення особи злочинця, а й на

[759] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 260.

збирання достатньої доказової бази про причетність цієї особи до злочину (низки злочинів), про її злочинні зв'язки тощо. Після проведення всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування злочинів, який триває до завершення досудового розслідування[760].

Тобто початковий етап розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей завершується тоді, коли зібрано достатньо доказів для висунення обґрунтованих слідчих версій про обставини вчиненого кримінального правопорушення та вини конкретної особи[761]. Наступний етап розслідування починається після вручення підозрюваній особі письмового повідомлення про підозру та її допиту.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей саме початковий етап має найважливіше значення, оскільки правильне його проведення є запорукою успішного розслідування. Подовження проміжку часу між вчиненим кримінальним правопорушенням і зверненням потерпілої із заявою, а також затягування в проведенні невідкладних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій вкрай негативно позначається на результатах початкового етапу розслідування. Зазначене зумовлено тим, що: процес зникнення слідів також закономірний, як і їх виникнення; правопорушники беруть активну участь у приховуванні кримінального правопорушення та протидії розслідуванню; слідчому надзвичайно складно використовувати тактичні прийоми групи «раптовості».

Термін «початковий етап розслідування кримінальних правопорушень» не закріплено в кримінально-процесуальному законодавстві, його можна визначити як комплекс слідчих (розшукових) дій, що характеризуються невідкладністю та безперервністю їх проведення в порівняно стислий проміжок

---

[760] Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 169.

[761] Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / [О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. С. 66.

часу, спрямованих на виконання відповідних завдань для встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Структуру початкового етапу розслідування будь-якого кримінального правопорушення становлять сукупність організаційних заходів (планування початку розслідування, висування версій тощо), невідкладні слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи.

Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має такі завдання: отримання та закріплення вихідної інформації про кримінальне правопорушення шляхом проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; встановлення та затримання правопорушника; перевірка причетності конкретної особи або осіб до вчиненого статевого кримінального правопорушення.

Початковий етап розслідування зумовлений різноманітними слідчими ситуаціями, які потребують індивідуального підходу до оцінки їх особливостей та визначення завдань розслідування[762]. На цьому етапі виникають різні слідчі ситуації, які потребують відповідної методики розслідування.

Типізація слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів може ґрунтуватися на різноманітних критеріях (компонентах), зокрема таких, як обсяг і зміст даних, на підставі яких вносять відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань; характер типової «слідової картини» (очевидні, неочевидні, прогнозовані); способи вчинення злочину (ситуації підготовки, безпосереднього вчинення, приховування та використання результатів злочинної діяльності)[763]. Необхідно зауважити, що класифікація типових слідчих ситуацій може охоплювати такі ознаки, як позиція підозрюваних, обсяг отриманих доказів, наявність або відсутність криміналістичної інформації в провадженні тощо.

---

[762] Лісова А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування згвалтування. *Право України*. 2011. № 8. С. 366–372.

[763] Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 118.

Учені-криміналісти, які досліджували питання методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, розглядали класифікацію слідчих ситуацій початкового етапу розслідування по-різному. У межах дослідження методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей пропонуємо окреслити наукові підходи до їх класифікації.

Розглядаючи питання методики розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, В. В. Загамула пропонує додаткову класифікацію типових слідчих ситуацій, зокрема: 1) залежно від обсягу та змісту наявної інформації про подію злочину й особу злочинця; 2) залежно від етапу вчинення злочину та діянь потерпілої особи; 3) залежно від кількості потерпілих осіб та їх віку[764].

У межах розслідування розбещення неповнолітніх С. М. Авраменко слідчі ситуації початкового етапу класифікує так: а) коли потерпіла (чи її представник) під час звернення до правоохоронних органів вказує на конкретну, знайому їй особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (жертва (чи її представник) знайома з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, зустрічалася раніше з нею, знає в обличчя, у випадках вчинення діяння батьками, опікунами, піклувальниками чи особою, яка виховує малолітнього); б) потерпіла не знайома зі злочинцем, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; в) потерпіла не знайома зі злочинцем і внаслідок вжитих ним заходів маскування не запам'ятала його зовнішності й розпізнати його не зможе; г) злочинця затримано під час вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; д) кримінальне правопорушення виявлено під час розслідування інших діянь; е)

[764] Загамула В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток наукових досліджень :* матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. дню науки України (Київ, 19–20 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 30–31.

потерпіла особа запам’ятала або знайома з одним зі злочинців, але інших співучасників злочину не знає і не може описати[765].

Під час дослідження розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із сексуальною експлуатацією дітей, Я. В. Шестопалова визначає такі типові слідчі ситуації: 1) досудове розслідування розпочато у зв’язку із заявою одного з батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів): а) звернення відбулося через значний проміжок часу після того, як сексуальна експлуатація вже відбулася, і дитині-потерпілій власними силами чи за допомогою інших осіб (без втручання правоохоронних органів) вдалося визволитися; б) звернення до правоохоронного органу близьких осіб (або громадян) про зникнення дитини за умов, що свідчать про вербування, сексуальну експлуатацію чи дії сексуального характеру із застосуванням насильства, або повідомлення громадянами про підозрілі факти, які можуть свідчити про такі злочинні дії; 2) досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення: а) ознаки сексуальної експлуатації дітей встановлено внаслідок затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, під час або одразу після вчинення злочинних дій; б) ознаки сексуальної експлуатації дітей встановлені під час розслідування інших кримінальних правопорушень, зокрема пов’язаних із викраденням осіб, трудовою експлуатацією дітей тощо[766].

Проаналізувавши такий підхід науковця, ми вважаємо, що він не позбавлений недоліків. Зокрема, змішано різні класифікаційні критерії, зокрема: час виявлення кримінального правопорушення та осіб, які про нього повідомляють. У зв’язку із цим, у такій класифікації автор не охоплює інші типові слідчі ситуації, а саме: не виокремлює ситуацію, якщо про вчинення

[765] Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2017. С. 155.

[766] Шестопалова Я. В. Розслідування кримінальних правопорушень пов’язаних із сексуальною експлуатацією дітей в Україні : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 21 с.

злочинних дій повідомила сама дитина або повідомили батьки одразу після вчинення кримінального правопорушення тощо.

У справах про розслідування зґвалтувань В. І. Комісаров визначає такі види слідчих ситуацій: 1) ґвалтівник і потерпіла раніше знали один одного; 2) потерпіла знає одного з учасників групового зґвалтування; 3) ґвалтівник не знайомий з потерпілою, але вона бачила його і може пізнати; 4) потерпіла внаслідок раптового нападу чи безпорадного стану не бачила і, відповідно, не може впізнати злочинця; 5) зґвалтування неповнолітньої та малолітньої; 6) вчинення зґвалтування групою осіб[767].

Перевагою цієї класифікації можна вважати деталізованість виокремлення слідчих ситуацій, що дає змогу формувати точніші рекомендації. Недоліки такого підходу вбачаємо у відсутності єдиної підстави для класифікації. Крім того, ситуація, за якої потерпіла не бачила й не може впізнати правопорушника, належить до специфічних, а не типових.

Проаналізувавши зазначені наукові підходи до класифікації початкового етапу розслідування різних видів кримінальних правопорушень, пов'язаних зі статевою свободою та статевою недоторканістю особи й дитини, і на підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень пропонуємо розглянути таку класифікацію типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:

1. Залежно від повноти (обсягу) інформації про вчинене кримінальне правопорушення:

– отримана інформація дає змогу дійти однозначного висновку про наявність ознак вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини – очевидна слідча ситуація (68,4 % за наслідками вивчення кримінальних проваджень) (додаток Б);

[767] Комісаров В. І., Пономарьова Л. В. Розслідування зґвалтувань. *Законність*. 2010. № 9. С. 15–18.

– отримана інформація з більшим або меншим ступенем імовірності дає підстави для висновку про вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості – неочевидна слідча ситуація (31,6 %, додаток Б).

2. Залежно від тривалості часового інтервалу між моментом вчиненням кримінального правопорушення та повідомленням про нього можна виокремити такі ситуації:

– кримінальне правопорушення було зафіксовано в момент його вчинення (8,3 %, додаток Б);

– про вчинення кримінального правопорушення було повідомлено від 0 до 24 годин (56,5 %, додаток Б);

– про вчинене кримінальне правопорушення було повідомлено в інтервалі понад 24 години (35,2 %, додаток Б).

3. Залежно від наявності даних про особу (осіб), підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення, можна визначити такі типові ситуації:

– підозрюваного затримано на місці вчинення кримінального правопорушення (8,3 %, додаток Б);

– особа підозрюваного відома, проте його не затримано (62,4 %, додаток Б);

– особа правопорушника невідома, але є певні дані про нього (опис зовнішності, ім’я, прізвисько тощо) (18,1 %, додаток Б);

– інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, украй обмаль (потерпіла не може описати його зовнішність, свідків кримінального правопорушення немає) (11,2 %, додаток Б).

4. Залежно від кількості правопорушників:

– кримінальне правопорушення вчинила одна особа (97,4 %, додаток Б);

– кримінальне правопорушення було вчинене групою осіб (2,6 %, додаток Б).

5. Залежно від стадії вчинення кримінального правопорушення та досягнення злочинного результату:

– кримінальне правопорушення було доведено до кінця (81,7 %, додаток Б);

– кримінальне правопорушення не було доведено до кінця, оскільки правопорушнику завадили близькі родичі потерпілої або інші особи (18,3 %, додаток Б).

Успіх у діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей на початковому етапі залежить від комплексного поєднання організаційних заходів, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Один із перспективних напрямів ґрунтується на ситуаційному підході, що дає змогу створити гнучкі системи слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-підготовчих заходів, є теоретична концепція програмування та алгоритмізації розслідування.

Для вирішення таких типових слідчих ситуацій з метою встановлення та закріплення криміналістично значущої інформації необхідно застосовувати відповідний алгоритм дій слідчого, який повинен передбачати динамічно змінюваний відповідно до ситуації, що склалася, комплекс слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій.

З метою вирішення слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування та перевірки наявних версій, слідчий зобов'язаний провести низку слідчих (розшукових) дій. До них належать: огляд місця події, допит потерпілого, огляд одягу й освідування потерпілого, призначення експертиз.

Одночасно зі слідчими діями необхідно здійснювати й організаційні заходи, зокрема це: 1) застосування службово-розшукового собаки; 2) переслідування «за гарячими слідами» злочинця, який зник із місця події; 3) виявлення можливих свідків; 4) обстеження місцевості; 5) блокування можливих місць відходу або перебування злочинця; 6) вивчення й аналіз аналогічних кримінальних проваджень (архівних справ, матеріалів про відмову

в порушенні справи); 7) вивчення відомостей, повідомлень, довідок про схожі кримінальні правопорушення; 8) постановка завдання або складання композиційного портрета особи, яка вчинила діяння[768]; 9) з'ясування відомостей, що характеризують потерпілого та його родину[769].

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень пропонуємо розглянути алгоритм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях, які складаються на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей залежно від наявності даних про особу (особи) підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення.

Підозрюваного затримано на місці вчинення кримінального правопорушення (8,3 %, додаток Б). Така слідча ситуація є найбільш очевидною та сприятливою. Завданням слідчого є створення доказової бази, достатньої для вручення затриманій особі підозри.

Для цього доцільним є проведення таких слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень:

– допит потерпілої дитини щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та характеру вчинюваних дій;

– огляд місця події з метою з'ясування обстановки події, виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення, а також слідів, які свідчили б про факт вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дитини;

– освідування потерпілої дитини з метою виявлення на його тілі тілесних ушкоджень і слідів вчинення статевого кримінального правопорушення щодо неї;

– затримання підозрюваного (за наявності підстав, визначених у ст. 208 КПК України), огляд речей затриманого й тимчасове вилучення майна, що може мати значення для кримінального провадження. До такого майна

[768] Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / [О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін Та Ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. С. 65.

[769] Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2017. С. 126.

належить одяг підозрюваної особи, передусім його спідня білизна, мобільний телефон чи комп'ютер;

– обшук за місцем проживання (роботи) підозрюваного з метою виявлення речей та документів, що можуть мати доказове значення, а також мобільних телефонів і комп'ютерної техніки, за допомогою яких здійснювали пошук та спілкування з потерпілою дитино чи за допомогою якого вчиняли кримінальне правопорушення (наприклад, демонстрація порнографічної продукції для збудження статевого потягу й інтересу в дитини);

– допит свідків (за умови їх наявності) про обставини вчинення кримінального правопорушення; про особу потерпілої дитини; про особу підозрюваного;

– допит підозрюваного з метою отримання інформації щодо обізнаності про вік потерпілого, про умисні протиправні дії, спрямовані на вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини; про його конкретні дії, спрямовані на підготовку, вчинення та приховання кримінального правопорушення;

– призначення судово-медичної, судово-психологічної, комп'ютерно-технічної, портретної, судово-психіатричної та інших судових експертиз;

– звернення до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів для отримання інформації, що знаходиться у володінні операторів мобільного (рухомого) зв'язку й містить відомості про з'єднання підозрюваного з прив'язкою до базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку з метою підтвердження факту знайомства та спілкування підозрюваного з потерпілим, відеозаписів, на яких зафіксовано події, що підтверджують факт знайомства підозрюваного з потерпілим, їх спілкування, підготовчі дії до вчинення кримінального правопорушення, безпосереднє вчинення або сліди приховування кримінального правопорушення.

Особа підозрюваного відома, проте його не затримано (62,4 %, додаток Б). Така ситуація може виникнути у випадках, коли: а) потерпіла і правопорушник знайомі достатньо довго; б) знайомі поверхово, випадково; в)

познайомилися в день вчинення кримінального правопорушення, і після вчинення злочинного діяння підозрюваний зник.

У такій слідчій ситуації основною метою є виявлення та фіксація слідів вчинення кримінального правопорушення та вжиття заходів, спрямованих на розшук особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Для цього необхідно провести такі слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії:

– огляд місця події як невідкладна й найінформативніша слідча (розшукова) дія, спрямована на виявлення, фіксацію та вилучення матеріальних слідів вчинення кримінального правопорушення;

– допит потерпілої дитини. Під час допиту потерпілої необхідно з'ясувати, як вони опинилися разом в одному місці, чи було заподіяно тілесних ушкоджень, якщо так, то яких, у якому одязі була під час вчинення кримінального правопорушення. Якщо потерпіла дитина заявляє, що кримінальне правопорушення було вчинено родичем – батьком, вітчимом, необхідно з'ясувати, чи такі дії вчинено вперше, а якщо ні, то протягом якого часу до подання заяви було вчинено перше кримінального правопорушення;

– огляд речей потерпілої та їх вилучення. Такі заходи, що забезпечують збереження одягу й білизни потерпілої дитини та вказаної нею особи з усіма наявними на них слідами, необхідні для подальшого їх дослідження;

– призначення судово-медичної експертизи для фіксування слідів вчинення кримінального правопорушення і тілесних ушкоджень потерпілої дитини;

– пред'явлення для впізнання потерпілій та свідкам підозрюваного за фотознімками, якщо відомі його анкетні дані;

– допит свідків та очевидців події, якщо вони є, з метою з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення та опису особи, яка його вчинила;

– допит близьких родичів потерпілої дитини й інших осіб, які можуть схарактеризувати її поведінку (педагоги, керівники секцій тощо). Насамперед необхідно з'ясувати, чи відомо їм щось про те, що сталося, зі слів потерпілої

або з інших джерел. Якщо ж таких відомостей у допитуваних немає, необхідно допитати їх з таких питань: чи не спостерігали в потерпілої останнім часом пригніченого чи надто збудженого стану, чи не виявляли в неї слідів тілесних ушкоджень, чи не прала вона свій одяг тощо;

– допит родичів і близьких особи, на яку вказала потерпіла. Вони можуть схарактеризувати підозрюваного, потерпілу або повідомити обставини вчиненого кримінального правопорушення. Необхідно враховувати, що близькі родичі підозрюваного можуть свідомо вводити слідство в оману, повідомляючи несправжні факти або заздалегідь «очорнивши» потерпілу, намагаючись у такий спосіб «допомогти» близькій особі.

Крім допитів зазначених осіб, слідчий зобов'язаний зібрати матеріал на особу (групу осіб), яка є запідозреною, з метою визначення характеристики особи й місць його можливого переховування. Для вивчення особи підозрюваного необхідно витребувати довідки нарколога та психіатра, довідки про судимість, притягнення до адміністративної відповідальності, наявність процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого в аналогічних справах тощо.

Особа правопорушника невідома, але є певні дані про нього (опис зовнішності, ім'я, прізвисько тощо) (18,1 %, додаток Б). Якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, потерпілому не відома і зникла, то головними завданнями є його встановлення, розшук і затримання. Комплекс слідчих (розшукових) дій є аналогічним до ситуації, описаної вище: огляд місця події, допит потерпілої, допит свідків, призначення судово-медичної експертизи, огляд речей потерпілої, призначення імунологічної, генотипоскопічної та цитологічної експертиз за залишеними слідами біологічного походження.

Однак особливу увагу необхідно приділити розшуку правопорушника «за гарячими слідами», якщо про злочинну подію повідомлено одразу ж.

Передусім необхідно допитати потерпілу про час і місце вчинення кримінального правопорушення, особливі ознаки зовнішності й одягу

правопорушника або правопорушників, про речі потерпілої, які правопорушник забрав собі (якщо такий факт відбувся). Під час допиту потерпілої необхідно з'ясувати також, як було вчинено кримінальне правопорушення: чи вистежував її правопорушник, переслідував чи йшов їй назустріч, а також чи передував нападу контакт із потерпілою, про що говорив правопорушник під час і після вчинення кримінального правопорушення, як потерпіла опинилася в місці вчинення кримінального правопорушення та як його покинула.

За цими даними можна припустити можливий шлях пересування правопорушника з місця події. Під час організації розшуку «за гарячими слідами» розробляють такі основні версії: правопорушник мешкає в районі вчинення правопорушення; правопорушник не є мешканцем цієї місцевості.

Особливості розшуку «за гарячими слідами» залежать від місця вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, якщо кримінальне правопорушення вчинено в сільській місцевості (у лісі, полі, селі), важливе значення має переслідування правопорушника за допомогою службово-розшукової собаки, прочісування прилеглих масивів, де він міг сховатися. У разі вчинення кримінального правопорушення у великому місті, насамперед у денний час, залучення розшукової собаки не є доцільним, оскільки правопорушник часто використовує транспортні засоби, щоб швидше залишити місце події. Вагому допомогу в організації розшуку може надати встановлення та опитування громадян, які перебували в районі імовірного переміщення правопорушника, від яких можна отримати додаткові відомості про його прикмети та напрямок руху. У разі вчинення кримінального правопорушення вночі й відсутності в правопорушника транспортних засобів необхідно організувати перевірку на зупинках громадського транспорту.

У деяких випадках доцільно встановити спостереження за місцем, де було вчинено кримінальне правопорушення.

Встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, з метою подальшого її допиту щодо обставин вчинення кримінального правопорушення можливе

також за результатами проведення низки негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема внаслідок зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, якими користується особа, що вчинила кримінальне правопорушення, спостереження за місцем проживання чи роботи підозрюваного, здійснення аудіо-, відеоконтролю цих місць.

Інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, вкрай обмаль (потерпіла не може описати його зовнішність, свідків кримінального правопорушення немає) (11,2 %, додаток Б). Така ситуація може виникнути, якщо кримінальне правопорушення було вчинено щодо малолітньої дитини. *Наприклад, з аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що в Дніпровському районі м. Києва 2016 року було вчинено зґвалтування малолітньої Д., якій на час вчинення злочину було 10 років. Дитина не змогла запам'ятати зовнішність правопорушника й описати його, зазначивши лише той факт, що в нього була темна шкіра, наче брудна, прищики в районі ніг і від нього сильно тхнуло потом. Унаслідок недостатності даних правопорушника досі не вдалося встановити, досудове розслідування триває*[770].

Комплекс слідчих (розшукових) дій має бути спрямований на виявлення та фіксацію слідової інформації з наявних джерел: місця події, потерпілої особи й можливих свідків.

Посилену увагу слід спрямувати на комплекс негласних слідчих (розшукових) дій. У цьому випадку доцільно проводити такі негласні слідчі (розшукові) дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж й установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Слідчий має провести радіорозвідку на місці вчинення кримінального правопорушення, визначаючи, які базові станції знаходяться поряд, а отже, могли мати з'єднання з мобільним телефоном правопорушника. Базові станції допомагають слідчим відслідковувати пересування абонента з місця на місце.

[770] Дніпровське управління поліції ГУНП у м. Києві. Матеріали кримінального провадження.

Це спосіб збору інформації за допомогою ідентифікаторів базових станцій мобільних операторів (LAC і CID), завдяки яким спостерігають, від якої та до якої станції рухався абонент. Знаючи унікальні ідентифікатори базових станцій, слідчі на підставі ухвали слідчого судді можуть отримати доступ до даних оператора про всі сеанси зв'язку, які були здійснені через ці станції впродовж певного часу на момент кримінального правопорушення та після нього. Навіть якщо учасники вчинення кримінального правопорушення нікому не телефонували, не отримували SMS і не користувалися інтернетом, увімкнений телефон періодично зв'язується з базовими станціями навколо, щоб вчасно підключитися до найближчої чи найменш завантаженої з них.

Зокрема, від оператора зв'язку можна отримати інформацію про всі номери телефону, які були активними неподалік від місця вчинення кримінального правопорушення. Отримавши номери телефонів та IMEI коди пристроїв, можна провести перевірку за базою «Антарес», де до коду IMEI прив'язують номер SIM-картки, яка теж має унікальний ідентифікатор IMSI та ім'я власника.

Важливе значення також може мати ретельний аналіз інформації, отриманої в операторів мобільного (рухомого) зв'язку щодо з'єднань особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також місць (з огляду на прив'язку до базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку) її перебування та місць перебування абонентів, з якими відбувалися з'єднання.

Якщо встановлено абонентський номер, яким користується правопорушник, однак його місцеперебування невідоме, доцільним є встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, яким він користується.

Після встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та її розшуку доцільно провести комплекс слідчих (розшукових) дій, а саме:

– допит особи, на яку вказала потерпіла, з метою з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення, місця перебування особи в момент його вчинення;

– огляд речей підозрюваного на предмет виявлення слідів вчинення кримінального правопорушення;

– обшук за місцем його проживання та роботи з метою пошуку одягу, у якому він перебував у момент вчинення кримінального правопорушення, чи інших слідів вчинення кримінального правопорушення;

– проведення освідування особи, на яку вказала потерпіла, з метою перевірки наявності тих ознак, про які зазначила потерпіла;

– пред'явлення підозрюваного для впізнання потерпілій чи свідкам;

– призначення експертиз з метою проведення ідентифікаційних досліджень виявлених і вилучених слідів.

Після реалізації всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування, який триває до завершення досудового розслідування[771]. Однак перш ніж перейти до розгляду питання типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування, необхідно акцентувати на проблемі якості й повноти початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Слідчі помилки та прорахунки, допущені на початковому етапі, призводять до найбільш тяжких наслідків: засудження невинних, уникнення кримінальної відповідальності винними.

Основними помилками в діяльності слідчих під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є:

– незнання та небажання працівників органу досудового розслідування використовувати сучасні досягнення криміналістичної методики й науки криміналістики загалом (*наприклад, вироком Голосіївського районного суду м. Києва у справі № 752/18176/15-к було виправдано Б. за епізодом вчинення розпусних дій щодо малолітньої К., через недостатність доказів того, що злочин вчинений саме Б., оскільки: вилучені під час огляду місця події сліди*

[771] Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 169.

папілярних узорів і виявлена за висновком експерта на спідній білизні й штанах К. сперма не ідентифіковані та їх належність Б. не встановлено[772]);

– неприйняття належних заходів щодо подолання та нейтралізації впливу з боку правопорушників на потерпілу та свідків;

– відсутність взаємозв'язку між слідчими (розшуковими) діями;

– недостатньо повно з'ясовано характеристику особи підозрюваного та потерпілої, їх спосіб життя, відносини (*наприклад, вироком Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 20 квітня 2021 року у справі № 149/2435/20 виправдано Р. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 152 КК України, оскільки суд вказував на те, що спростовано твердження потерпілої О., за яким під час відпочинку вона вживала лише вино, оскільки в судовому засіданні, а саме свідки повідомили, що під час відпочинку О. вживала горілку. Матеріали ж кримінального провадження, крім показань потерпілої О., не містять доказів, які свідчили б, що потерпіла перебувала в безпорадному стані й була позбавлена можливості чинити опір Р. Отже, безпорадний стан неповнолітньої потерпілої О. сторона обвинувачення не довела. Викладені в обвинувальному акті факти є надуманими, ґрунтуються тільки на показаннях неповнолітньої потерпілої, не підтверджені під час судового розгляду й цілком спростовані в судовому засіданні показаннями обвинуваченого та зазначених вище свідків*[773]);

– відсутність тактичних комбінацій щодо викриття змови між учасниками групи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

– невчасне виявлення свідків вчинення кримінального правопорушення;

– непроведення в необхідних випадках пред'явлення для пізнання або проведення його з порушенням вимог процесуального законодавства (*наприклад, вироком Голосіївського районного суду м. Києва у справі*

---

[772] Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 23 грудня 2019 року у справі № 752/18176/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

[773] Вирок Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 20 квітня 2021 року у справі № 149/2435/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

№ 752/18176/15-к було виправдано Б. за епізодом вчинення розпусних дій щодо малолітньої К., визнавши недопустимим доказом протокол пред'явлення для впізнання за фотознімками від 25 червня 2015 року через порушення вимог ч. 6 ст. 228 КК України[774]);

– допущення процесуальних порушень під час проведення слідчих (розшукових) дій (*наприклад, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2021 року у справі № 183/7127/14 судом було виправдано Г., оскільки висновки експерта суд визнав недопустимими доказами, оскільки вони є похідним від первинного доказу, а саме протоколу огляду місця події, під час якого фактично проводили огляд речей потерпілої З., що містив слідову інформацію, який суд також розцінює недопустимим доказом з огляду на концепцію про плоди отруйного дерева, що неодноразово була висловлена в правових позиціях Верховного Суду. Інші докази суд вважав належними й допустимими, однак ні кожен окремо, ні сукупність таких доказів не встановлюють беззаперечно винуватість Г. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 152 КК України*[775]);

– відсутність оперативного супроводу початкового етапу розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Особливе місце в системі слідчих ситуацій посідає виникнення складнощів у зв'язку з дефіцитом, перекручуванням інформації про обставини кримінального провадження (так звані проблемні ситуації). Виникають такі суперечності: зібрані матеріали кримінального провадження суперечать внутрішньому переконанню слідчого про подію кримінального правопорушення; виникають складнощі в проведенні слідчих (розшукових) дій, стає неможливим одержання свідчень (наприклад, важка хвороба свідка); складнощі допиту деяких категорій громадян: неповнолітніх, осіб, що мають

[774] Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 23 грудня 2019 року у справі № 752/18176/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

[775] Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2021 року у справі № 183/7127/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

фізичні аномалії (важкохворих); осіб, наділених різними формами юридичного імунітету (дипломатичний, депутатський імунітет, права, надані відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України) тощо.

Конфлікт може виявлятися в дії або бездіяльності, що створює перешкоди в досягненні визначеної мети, у разі виникнення суперечностей між слідчим і суб'єктами кримінального процесу. Конфліктній слідчій ситуації притаманні конфронтація сил щодо потенційного (або реального) конфлікту, сторони можуть переходити до дій, що загострюють конфлікт, діяти з метою запобігання його розвитку. У конфліктній ситуації виявляються причини конфлікту, усунення яких може привести до вирішення конфліктної ситуації, до її переходу в ситуацію з нижчим рівнем конфліктності або в безконфліктну ситуацію[776].

З огляду на те, що слідча ситуація є реальним явищем, пов'язаним з прийняттям слідчих рішень як тактичного, так і стратегічного спрямування, урахування зазначених помилок під час початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей допоможе створенню сприятливих умов для подальшого їх розслідування.

На наступному етапі розслідування діяльність слідчого має починатися з аналізу й оцінки зібраних фактичних даних, висунення відповідних версій та визначення подальшого напряму розслідування.

Для оптимізування наступного етапу розслідування слідчому необхідно:

а) ретельно проаналізувати наявну інформацію про факт вчинення злочину, отриману на початковому етапі;

б) послідовно її використовувати під час планування розслідування;

в) скоординувати дії слідчо-оперативної групи щодо виконання планів, конкретизувати завдання кожному члену групи (залежно від версій чи епізодів злочинної діяльності);

[776] Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 242.

г) забезпечити виконання всіх запланованих заходів, відпрацювати висунуті версії[777].

Особливості наступного етапу розслідування безпосередньо залежать від того, наскільки повно досліджені на початковому етапі версії про обставини діяння, стосунки й поведінку потерпілої дитини та підозрюваного, позицію підозрюваного після вручення йому підозри і під час допиту, чи не було процесуальних порушень збирання доказів у кримінальному провадженні.

Основними завданнями, які виконують на наступному етапі досудового розслідування, є:

– оцінка слідчої ситуації, що утворилася після проведення початкових слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Залежно від результатів початкового етапу розслідування, ступеня вирішення поставлених завдань виявляють прогалини у визначенні обставин вчинення злочину, оцінюють достатність і достовірність здобутої доказової інформації;

– встановлення всіх епізодів злочинної діяльності особи чи групи осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;

– у разі вчинення злочину групою осіб, встановлення організаторів, підбурювачів, виконавців, пособників на всіх стадіях злочинної діяльності; підготовки, вчинення та приховання кожного епізоду злочинної діяльності;

– вивчення особи кожного підозрюваного, перевірка його причетності до вчинення інших злочинів;

– встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину[778].

Частково виконання зазначених завдань починається і на початковому етапі розслідування, проте саме на наступному етапі їх результати набувають логічної та процесуальної завершеності.

Ситуації наступного етапу розслідування можна класифікувати залежно від визнання підозрюваним факту вчинення кримінального правопорушення

---

[777] Загамула В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2019. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14718.

[778] Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 378.

проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, наявності доказів й умов їх отримання і перевірки. Типовими слідчими ситуаціями наступного етапу розслідування є такі: 1) підозрюваний цілком визнає свою вину, його показання підтверджені матеріалами кримінального провадження; 2) підозрюваний визнає свою вину частково, доказова база його показань суперечлива; 3) підозрюваний цілком заперечує факт вчинення кримінального правопорушення.

Іншою підставою для класифікації слідчих ситуацій наступного етапу розслідувань є наявність достатньої доказової бази для вручення особі підозри. За цією підставою можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

1) встановлено конкретну особу та її причетність до вчинення розбещення неповнолітнього, пред'явлено підозру;

2) є підозрюваний, зібрано докази, проте їх недостатньо для встановлення причетності підозрюваного до вчинення злочину;

3) зібрано недостатньо доказів, немає підозрюваного, не встановлено особу злочинця;

4) встановлено, що злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості не вчиняли взагалі[779].

Вивчення слідчих ситуацій у криміналістичній методиці зумовило необхідність диференційованого підходу до періодизації розслідування у зв'язку з очевидним впливом умов, характерних для його етапів, на особливості формування слідчих ситуацій та їх вирішення. Тому слідчі ситуації наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, алгоритм їх вирішення ми розглядатимемо за класифікаційним критерієм визнання підозрюваним своєї вини. Відповідно до кожної з окреслених ситуацій, перед слідчим стоятимуть різні завдання.

Підозрюваний цілком визнає свою вину, його показання підтверджені матеріалами кримінального провадження (41,2 %, додаток Б). У цьому

[779] Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / [О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. С. 69.

випадку слідчий має спрямувати всі зусилля на збирання та закріплення доказів. Насамперед це: проведення допиту підозрюваного; призначення експертиз: судово-медичної, судово-психіатричної, генотипоскопічної, трасологічної; пред'явлення підозрюваного для впізнання; проведення за участю підозрюваного слідчого експерименту.

Доцільність проведення слідчого експерименту засвідчує також і практика Європейського суду з прав людини в рішенні «Алахвердян проти України» від 16 квітня 2019 року. Згідно із цим рішенням, Суд встановив, що заявник дав перше зізнання, коли ще мав статус свідка. Навіть після того, як він надав перше детальне зізнання, він брав участь і давав свідчення в слідчому експерименті. Після реконструкції (тобто, коли необхідні докази було забезпечено) процесуальний статус заявника офіційно змінили на статус підозрюваного. У показаннях, які надав заявник, коли його процесуальний статус ще був статусом свідка, він не тільки зізнався у вчиненні злочину, а й надав інформацію, яка згодом дозволила слідчим органам додати подальші докази, що були використані у справі проти нього, зокрема речові докази. Однак після того, як заявникові було забезпечено юридичне представництво з боку адвоката за його власним вибором, він оголосив, що не вчиняв злочин; однак ефективно відмовитися від тверджень, які вже призвели до збору інших доказів проти нього, не вдалося. Отже, твердження, які заявник зробив 12 грудня 2004 року, окреслили національним слідчим органам межі, у яких вони працювали у справі, і точку фокусу для пошуків інших підтверджувальних доказів; тому вони, безсумнівно, невиправно вплинули на становище заявника[780].

Підозрюваний визнає свою вину частково, але стверджує про добровільність вступу в статеві зносини чи свою необізнаність щодо віку потерпілої особи (23 %, додаток Б). Спростування такої позиції підозрюваного можливе за допомогою проведення допитів підозрюваного, потерпілої особи та свідків на предмет встановлення тем спілкування між

[780] Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/.

учасниками кримінального правопорушення, чи виглядає потерпіла старше за свій вік і чи міг справді помилятися підозрюваний щодо реального віку потерпілої дитини. Крім того, необхідно також встановити обставини, за яких було вчинено кримінальне правопорушення, наявність попереднього знайомства між підозрюваним і потерпілою особою, поведінку потерпілої до, під час та після вчинення кримінального правопорушення.

Про насильницький характер вчинюваного кримінального правопорушення може свідчити також локація тілесних ушкоджень на тілі потерпілої особи, які могли залишитися внаслідок здійснення опору вчинюваним стосовно неї діям. Вказані обставини можуть бути підтверджені висновками судово-медичних та трасологічних експертиз.

Про вчинення дій, спрямованих на розбещення неповнолітніх та інших діянь із сексуальною конотацією, можуть свідчити висновки судово-психологічної експертизи потерпілої дитини.

Підозрюваний цілком заперечує факт вчинення кримінального правопорушення (35,8 %, додаток Б). У цьому випадку завданням слідчого є збір доказової бази, спрямований на доведення факту вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Принагідно зауважимо, що, відповідно до інформації, опублікованої на офіційному сайті судової влади[781], у 78,3 % випадків такі особи оскаржують обвинувальний вирок суду в апеляційній та касаційній інстанціях.

Якщо підозрюваний визнає зустріч із потерпілою, але заперечує статеві зносини та вчинення інших дій сексуального характеру з нею, це можна спростувати висновками судово-медичних і криміналістичних експертиз, правильним описом потерпілою індивідуальних прикмет на тілі підозрюваного, результатами пред'явлення підозрюваного для впізнання.

Крім того, необхідним є вивчення призупинених кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, зіставлення обстановки та способів їх

[781] *Судова влада України* : [сайт]. URL: court.gov.ua.

вчинення. Збіг деяких обставин дає підстави висунути версію про вчинення їх однією особою (особами).

Важливе значення має також перевірка інформації за криміналістичними реєстрами. Зокрема, з аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що *2016 року невідома особа вчинила зґвалтування неповнолітньої А. Проведені невідкладні слідчі (розшукові) й негласні слідчі (розшукові) дії результатів не дали. Однак у процесі розслідування було вилучено сліди сперми з одягу неповнолітньої потерпілої та виділено ДНК-профіль сперматозоїдів імовірного правопорушника. 2020 року за результатами перевірки відомостей центрального обліку генетичних ознак людини Експертної служби МВС України було встановлено збіг генетичних ознак сперматозоїдів, виявлених під час розслідування іншого кримінального правопорушення. У такий спосіб було встановлено особу, яка вчинила зґвалтування неповнолітньої А. Досудове розслідування за цими фактами триває*[782].

3.3. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Постановлення законних й обґрунтованих процесуальних і судових рішень залежить від вимоги повного та об’єктивного з’ясування обставин кримінального правопорушення, тобто встановлення істини в кримінальному провадженні, а отже, дотриманню основних засад гносеології. З огляду на гносеологічний зміст, кримінальне процесуальне доказування обставин кримінального правопорушення є одним із видів пізнання, яке має ґрунтуватися на методологічних вимогах щодо того, що його метою має бути пізнання

[782] Головне слідче управління Національної поліції України. Матеріали кримінального провадження.

об’єктивної дійсності за конкретним кримінальним провадженням, не обмежуючись виключно формальним вирішенням справи по суті.

Встановлення такої об’єктивної дійсності можливе виключно шляхом кримінального процесуального доказування, яке відповідає вимогам наукового пізнання.

Предметом доказування в кримінальному провадженні є пізнання закономірностей щодо об’єкта і предмета посягання кримінального правопорушення, кримінально караного діяння або бездіяльності, наявність вини й складових, що характеризують ознаки суб’єкта кримінального правопорушення, особу потерпілого, наявність віктимологічного зв’язку між ними. А тому доказування ґрунтується на законах і категоріях діалектики та формальної логіки і, по суті, є нероздільним поєднанням практичної та розумової діяльності учасників, що здійснюють кримінальне процесуальне доказування.

Отримання доказової інформації в процесі доказування здійснюють також за допомогою використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Чинне законодавство України не надає визначення поняття «спеціальні знання», хоча цей термін використовують у нормативно-правових актах.

У Законі України «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду[783]. У ч. 2 ст. 16 цього Закону зазначено, що метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучають до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань і відповідність займаній

[783] Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

посаді[784]. Термін «спеціальні знання» використовують і в КПК України для визначення понять «експерт» і «спеціаліст».

Однак у нормативних документах немає чіткого визначення поняття спеціальних знань, не висвітлено його зміст і суть, не розмежовано спеціальні й неспеціальні знання, що призводить до виникнення проблеми, яка полягає в неможливості скласти перелік усіх галузей знань, усіх вчень, теорій, наук та їх галузей, матеріал яких відрізняється від загальновідомих знань.

У науковій літературі спеціальні знання визначають як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності, яка не є загальновідомою.

Загалом обираючи такий підхід за основу, науковці у сфері юриспруденції конкретизують визначення спеціальних знань, з огляду на предмет дослідження.

На думку А. Д. Євтушенко, спеціальні знання в кримінальному процесі – це знання об'єктивних закономірностей здійснення процедури встановлення (пізнання) обставин розслідуваного злочинного діяння за його наслідками (слідами) певного виду, якщо ця пізнавальна процедура не є очевидною для широкого загалу[785].

Спеціальні знання Б. В. Романюк розглядає як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального виду), якими володіють спеціалісти в межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва й ремесла і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного виконання завдань кримінального судочинства[786]. Аналогічну думку поділяє і О. В. Бишевець[787].

---

[784] Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

[785] Євтушенко А. Д. Концепція спеціальних знань у кримінальному процесі: криміналістичний аспект. *Актуальні проблеми криміналістики*. Харків : Гриф, 2003. С. 287.

[786] Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 57.

[787] Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 192.

Не змінюючи сутнісного наповнення поняття, В. М. Ревака використовує термін «спеціальні пізнання», який він тлумачить як сукупність будь-яких пізнань на сучасному етапі їхнього розвитку в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих унаслідок професійної підготовки та фахової освіти, за винятком професійних правових пізнань суб'єкта доказування (органу дізнання, слідчого, прокурора, суду), використовуваних з метою виявлення та розслідування злочинів у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом[788].

В об'єктивному аспекті до спеціальних знань належать знання з будь-якої сфери людської діяльності, а визначення їх структури й меж належить до сфери правотлумачення, і в кожному окремому випадку їх здійснює правозастосовувач[789].

Ми поділяємо позицію А. М. Лазебного, згідно з якою спеціальні знання – це знання, уміння та навички конкретно визначеної особи, що не є загальнодоступними й загальновідомими, необхідні для вирішення конкретних питань, які належать до виключної компетенції органів досудового розслідування чи суду для встановлення об'єктивної дійсності в кримінальному провадженні, застосування яких здебільшого потребує додаткових пристроїв і засобів[790].

Із запропонованих підходів до визначення поняття вбачається, що спеціальними знаннями наділені відповідні суб'єкти кримінального процесу. У цьому контексті О. В. Фролов виокремлює такі категорії осіб, які наділені

[788] Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. С. 177.

[789] Попелюшко В. О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист. *Вісник Академії адвокатури України.* 2006. Вип. 3 (7). С. 73

[790] Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. С. 49.

спеціальними знаннями: експерт, спеціаліст, педагог, психолог, перекладач, безпосередньо особа, що проводить розслідування[791].

Однак педагог і психолог, відповідно до положень процесуального законодавства, є спеціалістами. Розглядати в одному ряді спеціаліста, психолога й педагога як рівнозначні поняття не є процесуально виправданим, адже вони не є рівнозначними, оскільки як педагог, так і психолог і є спеціалістом у контексті ст. 71 КПК України. Тому, на нашу думку, зазначений підхід невиправдано розширює коло суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями.

У кримінально-процесуальному законодавстві України зазначає І. В. Пиріг, як суб'єкти використання спеціальних знань чітко визначені їх безпосередні носії – слідчий, спеціаліст, експерт[792].

Така позиція науковця, навпаки, звужує коло процесуальних суб'єктів, не враховуючи перекладача.

Перекладач, як і спеціаліст, є особою, яка володіє спеціальними знаннями. Однак він має певну відмінність від спеціаліста, оскільки є самостійним суб'єктом, якого залучають до розслідування. Перекладач, на відміну від спеціаліста, надає допомогу не тільки слідчому, а й тим особам, які беруть участь у провадженні, яким у випадках, встановлених законом, надано право користуватися послугами перекладача. У випадках, коли участь спеціаліста в слідчій (розшуковій) дії не обов'язкова, слідчий може сам виконати певні види робіт, які не потребують обов'язкової участі спеціаліста: провести фотозйомку, скласти схему. Перекладача ж слідчий замінити не може, навіть якщо він володіє мовами, необхідними для перекладу.

Тому ми поділяємо позицію, згідно з якою під час визначення кола суб'єктів, що володіють спеціальними знаннями, необхідно керуватися

---

[791] Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України.* 2014. № 4 (25). С. 82.

[792] Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. С. 37.

положеннями процесуального законодавства, згідно з яким спеціальними знаннями наділені: експерт, спеціаліст, перекладач.

Важливим питанням є форма використання спеціальних знань, зміст якої визначають залежно від конкретної мети їх застосування та способів сприяння слідчому. Залежно від кластера, який обрано за основу поділу, може бути декілька класифікацій використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Використовувані спеціальні знання В. В. Тіщенко поділяє на такі категорії: безпосередні, тобто такі, що безпосередньо спрямовані на збирання й отримання доказів; опосередковані, тобто ті, що сприяють збиранню й оцінці доказів[793].

За ознакою процесуальної регламентації О. В. Бишевець пропонує всі форми використання спеціальних знань поділити на процесуальні й непроцесуальні. Зокрема, до процесуальної форми належить: проведення судових експертиз (ст. 242–245 КПК України); залучення спеціалістів для участі в окремих процесуальних діях (ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного зі способів виявлення та фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1–4 ст. 107 КПК України); письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях, щодо особливостей виявлення та фіксації слідів й інших об’єктів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України). До непроцесуальних форм належать такі: проведення ревізій; проведення

[793] Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 351–352.

аудиторських перевірок; проведення попереднього дослідження об'єктів; консультації спеціалістів[794].

Розглядаючи питання форм використання спеціальних знань, ми поділяємо позицію А. М. Лазебного, який залежно від ступеня регламентації кримінальним процесуальним законодавством пропонує виокремлювати три групи форм використання спеціальних знань.

Перша група – форми, що прямо передбачені законом. Спеціалісти, до участі яких вдаються слідчі в цих випадках, наділені відповідними правами й обов'язками. Ідеться про використання спеціальних знань у таких формах: проведення судових експертиз, залучення фахівців (зокрема педагогів) до участі в слідчих (розшукових) діях, участь перекладача в кримінальному провадженні.

Друга група – процесуальна форма використання знань спеціалістів, змістом яких є підготовка особами, що володіють спеціальними знаннями, або за їх участю в порядку, встановленому відомчими (або міжвідомчими) правилами й інструкціями, документів. З огляду на зазначене, до другої групи належать такі форми: а) ревізія, яку призначають на вимогу слідчого; б) судово-медичне освідування, передбачене ст. 241 КПК України; в) медичний огляд для дачі висновку про направлення особи на примусове лікування.

Третя група – форми, пов'язані з витребуванням слідчим документів, що містять довідкові й інші відомості, стосуються провадження, підготовлені з використанням знань спеціалістів, але не замінюють висновків експертів та інших документів, які складають у встановленому порядку. На відміну від форм другої групи, документи третьої групи не містять відомостей про кримінальне правопорушення. Здебільшого це довідки разового характеру, що містять відповіді на запити слідчого[795].

---

[794] Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 188.

[795] Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. С. 102.

Результати проведеного нами анкетування засвідчують, що в 100 % випадків слідчі використовують процесуальні форми залучення та використання спеціальних знань (додаток А). Це зумовлено особливостями способу вчинення кримінального правопорушення, предметом доказування та процесуальними вимогами до проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої особи.

На підставі емпіричних даних вважаємо за необхідне розглянути використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які чітко регламентовані кримінальним процесуальним законом.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей спеціальні знання і навички першої групи, тобто ті, які безпосередньо передбачені процесуальним законодавством, можна застосовувати за двома основними формами: пошук і фіксація слідів цього кримінального правопорушення та призначення і проведення експертиз.

Пошук і фіксацію слідової картини кримінального правопорушення здійснюють за допомогою спеціалістів, яких залучає слідчий до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема інспекторів-криміналістів, які володіють техніко-криміналістичними знаннями.

На думку О. О. Ейсмана, відомості загальновідомі, загальнозрозумілі – це такі, якими володіють або можуть володіти не лише слідчий, прокурор, суддя, а також і поняті, обвинувачений, потерпілий, зрештою, присутні в залі суду[796]. З огляду на таку позицію, у процесуально правовому контексті сукупність методів природничих і технічних наук, пристосованих або спеціально створених для розкриття, розслідування й попередження кримінальних правопорушень, тобто знання криміналістичної техніки, належить до спеціальних знань, якими володіють відповідні суб’єкти.

[796] Эйсман А. А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств. *Вопросы криминалистики*. 1962. Вып. 67. С. 39.

Інспектори-криміналісти, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях, розширюють обсяг і підвищують якість фактичних даних за допомогою використання напрацювань криміналістичної техніки, що дає змогу більш повно та всебічно оцінити взаємозв'язок предметів і явищ, що мають значення для кримінального провадження, визначають якість та результати розслідування.

Спеціальні криміналістичні знання – це навички й уміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у процесі розкриття, розслідування й попередження кримінальних правопорушень, набуті суб'єктом пошуково-ідентифікаційної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, що ґрунтуються на системі спеціальних криміналістичних знань[797].

До спеціальних криміналістичних знань належать техніко-криміналістичні засоби й методи виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних слідів, зокрема таких як: криміналістична фотографія, звуко- й відеозапис; криміналістичне слідознавство; криміналістичне зброєзнавство; криміналістичне документознавство; криміналістичне вчення про зовнішні ознаки людини.

У контексті особливостей механізму вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей найдоцільнішим є залучення інспекторів-криміналістів до проведення огляду місця події. Використання спеціально криміналістичних знань під час проведення слідчої (розшукової) дії сприятиме виявленню та вилученню непомітних і малопомітних слідів вчинення кримінального правопорушення, а отже, якіснішому проведенню розслідування загалом[798].

Залучення інспекторів-криміналістів до проведення слідчих (розшукових) дій безпосередньо визначає встановлення слідів і речових доказів вчинення

---

[797] Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. С. 131.

[798] Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків : Чальцев О. В., 2009. С. 6.

кримінального правопорушення. Тому постійне техніко-криміналістичне супроводження проведення слідчих (розшукових) дій є вкрай важливим.

Необхідність техніко-криміналістичного супроводу інспекторами-криміналістами слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей засвідчують і результати проведеного нами анкетування слідчих, які в 96,7 % випадків повідомили, що самостійне застосування ними техніко-криміналістичних засобів і методів відволікає їх від загального керівництва слідчими (розшуковими) діями та складання їх протоколу. За результатами опитування, 76,5 % експертів зазначили, що самостійне вилучення слідів вчинення кримінального правопорушення слідчими під час проведення слідчих (розшукових) дій часто супроводжується помилками (неправильне проведення фотофіксації слідів, невідповідність розміру сліду, зазначеного в протоколі, його фактичним розмірам, порушення вимог до пакування слідів тощо). Результати анкетування суддів вказують на те, що в 34,2 % випадків процесуальні порушення щодо порядку виявлення, фіксації та вилучення слідів слідчим самостійно під час проведення слідчих (розшукових) дій тягнуть за собою визнання доказу недопустимим (додаток А).

Різновидом участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях є участь педагога та/або психолога в проведенні допиту неповнолітньої особи. Участь педагога в допиті має на меті сприяти забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх.

Однак невизначеність виконуваних функцій з боку педагога або психолога під час проведення слідчих (розшукових) дій призводить до різночитання його обов'язків під час їх проведення. Учені А. В. Іщенко і М. М. Гуренко доводили необхідність визначення в новому КПК України узгоджених термінів «перекладач», «лікар», «педагог»[799]. Цю думку поділяв А. С. Симчук,

[799] Іщенко А. В., Гуренко М. М. Конституційні права та свободи людини і громадянина у проекті Кримінально-процесуального кодексу України. *Економіка. Фінанси. Право.* 1999. № 12. С. 30.

пропонуючи внести зміни до КПК України, доповнивши його ст. 72-1 «Педагог»[800].

Проаналізувавши наукові підходи, ми вважаємо слушною позицію, за якою педагог наділений процесуальним статусом спеціаліста. Педагог і психолог – спеціалісти, оскільки вони є компетентними особами, які володіють спеціальними знаннями, необхідними слідчому (суду) для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у справі. Ми також обстоюємо позицію Р. С. Холода, який вважає, що виокремлення педагога як особливого самостійного суб'єкта є недоцільним, тож бажано вважати, що це суперечить КПК України[801].

Водночас залучення педагога, психолога до участі в проведенні допиту як спеціаліста містить законодавчі прогалини, оскільки чинний КПК України не містить чіткого механізму визначення, у яких випадках залучають педагога, а в яких – психолога, якою має бути кваліфікація відповідного спеціаліста. Крім того, процесуальний закон не містить інформації щодо того, чи має бути допитувана дитина знайома з педагогом, психологом, які беруть участь у допиті.

Саме слідчий поліції вирішує питання щодо залучення відповідного фахівця з метою створення відповідного психологічного контакту, який унеможливив би негативний психологічний вплив на неповнолітнього не тільки ним, а й іншими учасниками кримінального провадження[802].

Отже, з процесуальної позиції слідчий має право запросити будь-якого педагога чи психолога. Однак, розглядаючи питання залучення педагога, психолога до проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини, ми

---

[800] Симчук А. С. Окремі дискусійні питання щодо процесуального статусу педагога у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 146 – 149.

[801] Холод Р. С. Процесуальний статус педагога у справах про злочини неповнолітніх.*Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства*. 2004. Спецвип. № 1 (16). С. 209 – 216.

[802] Обушенко О. М. Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 1. С. 397.

поділяємо підхід В. В. Романюка, що головним чинником під час вибору педагога має бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а насамперед їхні практичний досвід та профільна освіта[803].

Невизначеність функціонального навантаження педагога та психолога під час слідчих (розшукових) дій за участю дитини, так само як і відсутність закріпленого кола його прав й обов'язків, призводять до правової невизначеності, адже часто вони виконують роль спостерігача, не втручаючись у процес проведення слідчої (розшукової) дії та не надаючи допомоги ні слідчому, ні потерпілому.

Присутність психолога поруч з дитиною під час здійснення процесуальних дій – це «психологічний супровід» неповнолітнього в прямому сенсі. Тобто психолог долучений до спільної діяльності з іншими учасниками кримінально-процесуальних відносин, де його завданням є супроводження дитини під час здійснення процесуальних дій. Тому психологічне супроводження здійснюють шляхом взаємодії психолога з іншими учасниками кримінального провадження[804].

З метою усунення зазначених прогалин ми пропонуємо внести зміни до статей КПК України, визначивши процесуальний статус і вимоги до педагога або психолога. Зокрема, вважаємо за доцільне викласти ст. 226 КПК України в такій редакції: «Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, *спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога)*, а за необхідності – лікаря». Аналогічно необхідно визначити диспозиції ст. 227 КПК України: «При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, *спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога)*, а за необхідності – лікаря», ст. 491 «Якщо

[803] Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 81–85.

[804] Козлова А. Г. Психологічне супроводження кримінальних проваджень як ефективний метод забезпечення об'єктивного розслідування. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (59). С. 201–205.

неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, *спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога)*, а у разі необхідності – лікаря».

Таке формулювання, на нашу думку, визначить процесуальний статус педагога та психолога, коло його прав й обов'язків, а також вид його спеціалізації – вікова психологія.

Іншим спеціалістом, який може бути залучений до проведення слідчих (розшукових) дій, є лікар. Участь лікаря в слідчих (розшукових) діях передбачена під час проведення таких слідчих (розшукових) дій: допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності, за необхідності, лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України); у разі пред'явлення особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти (ч. 8 ст. 228 КПК України); огляд трупа слідчим, прокурором проводять за обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України); освідування здійснюють, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря (ч. 2 ст. 241 КПК України); під час проведення експертизи, зокрема медичної чи психіатричної (ст. 242 КПК України).

З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що лікаря було залучено як спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у 9,4 % випадків (додаток Б).

Наступною формою використання слідчим спеціальних знань і навичок спеціалістів, регламентованою чинним процесуальним законодавством, є призначення та проведення експертиз.

Одним із головних завдань використання спеціальних знань експертом під час експертизи К. О. Чаплинський визначає сприяння повному та швидкому розкриттю і розслідуванню злочинів, встановлення істини в кримінальній

справі, дослідження певних об’єктів і явищ, отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних та обґрунтованих рішень у справі; сприяння виявленню, фіксації та вилученню доказів і з’ясуванню спеціальних питань, що виникають під час проведення слідчих дій[805], а також отримання таких нових фактичних даних, які досі ініціаторам проведення експертизи не були відомі та які іншим способом встановити неможливо[806].

Судова експертиза, зазначає В. Ю. Шепітько, – це процесуальна дія, що полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів й інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи[807].

Водночас Н. В. Тутецька судову експертизу визначає як проведене судовим експертом з використанням спеціальних знань і відповідно до закону дослідження представлених компетентними органами (особою) об’єктів з метою встановлення фактичних даних у справі, що відображають у висновку експерта, який є самостійним видом доказів. Залежно від того, на якому аспекті судово-експертної діяльності акцентовано, судовою експертизою вважають інститут доказового й процесуального права, систему процесуальних відносин, форму використання спеціальних знань, слідчу (розшукову) дію, процедуру дослідження та оформлений за результатами її завершення документ – висновок експерта[808].

Сутність проведення експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) самостійного дослідження на основі її спеціальних знань

---

[805] Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Спецвип. № 57. С. 236.

[806] Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 89. (Серія «Право»).

[807] Криміналістика : підручник. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Вид. 4-те, переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. С. 257.

[808] Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 358.

для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що відображені у висновку експерта, за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду.

Загалом експертизу проводять для виявлення тих фактичних даних, які можуть підтвердити або спростувати факти, що мають юридичне значення. Власне юридичні факти експертиза не встановлює чи не виключає, а тому не передбачено проведення експертизи для з'ясування питань права[809].

Отримання об'єктивних результатів проведеного експертного дослідження безпосередньо залежать від своєчасності її проведення, а також правильно обраного предмета дослідження й чіткого формулювання запитань експертам. Водночас такі недоліки, як винесення на вирішення експерта запитань, що виходять за межі його компетенції; неякісне проведення огляду місця події; неналежна якість підготовки матеріалів, які направляють на експертизу; брак необхідних вихідних даних; формальне задоволення або ігнорування клопотань експертів про надання додаткових матеріалів, необхідних для проведення експертизи; недотримання процесуальних вимог під час призначення експертизи, – ускладнюють процес проведення експертиз, подовжують строки їх виконання та стають причиною того, що експерт вирішує поставлені перед ним питання в імовірній формі або відмовляється від їх вирішення взагалі, а також створюють можливість для допущення експертної помилки. Крім того, зазначені недоліки призводять до затягування строків розслідування, втрати доказової інформації, слідчих помилок, що врешті-решт негативно позначається на якості досудового розслідування загалом[810].

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає, що експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за

[809] Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 88. (Серія «Право»).

[810] Таран О. В., Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : метод. рек. Київ, 2016. С. 22.

дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання[811].

Судові експертизи, що призначають у кримінальних провадженнях під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, ми пропонуємо розглянути за двома основними групами, що спрямовані на: ідентифікацію особи правопорушника та речових доказів; дослідження учасників вчинення кримінального правопорушення і речових доказів.

До першої групи належать такі експертизи: трасологічна (15,3 %), матеріалів, речовин і виробів (6,8 %), почеркознавча (3,1 %), портретна (8,7 %), одорологічна (0,8 %), генотипоскопічна (30,7 %), судово-медична експертиза речових доказів (100 %) (додаток Б).

До другої групи належать судово-медична експертиза живих осіб (100 %), судово-психіатрична (67,4 %), судово-психологічна (79,3 %), мистецтвознавча (6,8 %), комп'ютерно-технічна (5,4 %) (додаток Б).

У межах нашого дослідження вважаємо за необхідне розглянути можливості судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Трасологічна експертиза вирішує чималу кількість завдань, які постають перед досудовим слідством у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей шляхом дослідження залишених на місці події слідів.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дає підстави стверджувати, що використання слідчими спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, зокрема під час призначення експертиз, не позбавлено недоліків.

Зокрема, під час призначення судово-трасологічних експертиз експерти Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру

[811] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

виокремлюють проблемні питання, що стосуються призначення судово-трасологічних експертиз й ускладнюють проведення досліджень, а саме: 1) некоректні запитання, ініціатори не розуміють і плутають запитання (некоректні запитання щодо інших об'єктів трасологічного походження, запитання, зміст яких не дає змоги встановити мету дослідження щодо наданих об'єктів, неякісна підготовка документів про призначення експертиз, постанови призначають з орфографічними помилками, у запитаннях зазначають неправильну кількість об'єктів, неправильно вказують назви вулиць (у постанові до перейменування, на упаковці – після перейменування), логічна (синтаксична) побудова запитань не дає змоги встановити мету дослідження, не повідомляють обставини й умови вилучення слідів тощо); 2) надання об'єктів дослідження, загальний вигляд та назва на упаковці яких не відповідає їхнім назвам у супровідних документах; 3) надання на дослідження ілюстрацій зі слідами (наприклад взуття) з порушенням правил судової фотографії (відсутність криміналістичної лінійки або надто істотне її викривлення та неправильне розташування); 4) надання об'єктів дослідження з порушенням упакування, що не забезпечує їх збереження та захист від несанкціонованого доступу; 5) повертають матеріали без виконання у зв'язку з неможливістю проведення експертизи; 6) надання як об'єктів дослідження предметів побутового та загального використання, з'ясовувати призначення яких можна і без залучення відповідних фахівців[812].

Такі проблемні питання засвідчують: оскільки слідчі не цілком знають можливості судових експертиз, вони ставлять питання експертам, які виходять за межі їхніх спеціальних знань. Питання формують так, що експерт не має можливості на нього відповісти, або, навпаки, вилучені під час огляду місця події сліди не піддають експертному дослідженню, хоча могли б містити доказову інформацію.

[812] Проблемні питання, що стосуються призначення судово-трасологічних експертиз : інформ. лист. URL: http://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/02/Інформаційний-листтрасологія-2018.pdf.

Виразним прикладом обмеженого використання можливостей експертизи є одорологічна експертиза. Матеріали досліджених нами кримінальних проваджень засвідчили, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей такий вид експертиз було проведено в чотирьох кримінальних провадженнях (додаток Б). Хоча такий вид дослідження є однією з форм ідентифікації особи за слідами запаху, що є унікальними й неповторними. Нині в Україні працює три лабораторії з ідентифікації запахових слідів: у Вінницькій, Житомирській та Миколаївській області в складі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру[813].

Індивідуальний запах будь-якого об'єкта, а передусім людини, не можна відтворити шляхом простого синтезу відповідних його компонентів. Він вирізняється не стільки кількісним і якісним складом, скільки специфічним «букетом». Спроби відтворення «букета» шляхом змішування компонентів запаху у відповідних пропорціях не були успішними[814].

В Україні питання про наявність чи відсутність запаху конкретної людини в запахових слідах вирішують шляхом застосування спеціально підготовлених собак-детекторів методом порівняння в стаціонарних умовах вилучених проб із запаховими зразками осіб, яких перевіряють. Джерелами запахів для одержання проб, придатних для дослідження, є кров, піт (на предметах особистого побуту), волосся, недопалки, а також предмети людини, що знаходилися в контакті з тілом протягом тривалого часу (зброя, знаряддя злочину, оббивка сидінь тощо), її сліди на ґрунті й снігу[815].

---

[813] Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2015. С.92 – 93.

[814] Христов О. Л., Настич Т. М. Типові проблеми використання у кримінальному провадженні одорологічної інформації. *Актуальні проблеми роботи з неповнолітніми особами в діяльності підрозділів превентивної діяльності* : матеріали Всеукр. круглого столу (Дніпро, 12 груд. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 167–170.

[815] Христов О. Л., Настич Т. М. Типові проблеми використання у кримінальному провадженні одорологічної інформації. *Актуальні проблеми роботи з неповнолітніми особами в діяльності підрозділів превентивної діяльності* : матеріали Всеукр. круглого столу (Дніпро, 12 груд. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 167–170.

В експериментах із собаками виявилося, що в одних і тих самих людей їхні речовини, що пахнуть й індивідуалізують їх, надійно виявляються тільки в слідах поту й зразках крові, проте слабко виявляються в слині, сечі, спермі тощо. Запахові речовини поту або крові переносяться на предмети переважно механічним шляхом під час контакту суб'єкта-слідоутворювача з ними. Такі сліди можуть залишатися на цих предметах від декількох хвилин до декількох місяців і років – залежно від погодних умов, температури повітря, вологості, фізичних властивостей сприймальних поверхонь, умов зберігання тощо. Найбільше придатні до ідентифікаційного дослідження об'єкти – носії запахових слідів, що знаходилися в щільному й тривалому контакті з тілом людини, які залежно від умов слідоутворення та зберігання утримують запахові сліди людини від декількох днів до декількох років. Для експертизи запахових слідів іноді достатньо трьох–чотирьох засалених волосин[816].

Запахові проби є частиною пахучих речовин, що збирають із запахового сліду людини (до 30–50 %) на бавовняну тканину шляхом її тривалого контакту з предметом – носієм запахових слідів. Вони протягом року й довше можуть зберігатися в скляних банках, що герметично закриваються[817].

Прикладом застосування висновків судової одорологічної експертизи є вирок Барського районного суду Вінницької області у справі № 125/531/21 від 30 листопада 2021 року. Суд встановив, що вину Г. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 152 КК України, доведено також: протоколом огляду місця події від 28 січня 2021 року, у якому зафіксовано огляд домоволодіння Г. під час якого вилучено сліди одорологічного походження, ножі, фрагмент мотузки, мікрооб'єкти волосся, наволочки та ковдри, які містять слід злочину; висновком судової біологічної експертизи № СЕ-19/102-21/1849-БД від 1 березня 2021 року, згідно з яким зразки запаху вилучені під час огляду місця події 28 січня 2021 року з поверхонь внутрішньої ручки дверей до

[816] Дяченко Н. М., Борзов О. П. Вилучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації : метод. рек. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. С. 15.

[817] Дяченко Н. М., Борзов О. П. Вилучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації : метод. рек. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. С. 15.

кімнати № 2, металевої клямки внутрішньої сторони вхідних дверей до будинку та резинки для волосся мають спільне джерело походження зі зразком запаху, вилученого з крові, відібраної в потерпілої[818].

Недоліком під час проведення експертних досліджень вилучених під час огляду місця події слідів є надмірне призначення експертиз, результати яких не матимуть доказового значення. *Наприклад, під час досудового розслідування зґвалтування неповнолітньої К. у парку було вилучено взуття потерпілої. У процесі розслідування слідчий призначив судову ґрунтознавчу експертизу, за результатами якої було встановлено, що на вилученому взутті виявлено пухкі некарбонатні середньозернисті піски, які за відсотковим співвідношенням гранулометричних фракцій піску, мінералогічним складом мають спільну групову та родову належність з об'єктами, вилученими під час огляду місця події (додаток Б).* Однак результати огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій засвідчили факт вчинення зґвалтування потерпілої на місці, яке вона вказала. Результати проведеної експертизи хоча й дали ідентифікаційні дані щодо місця вчинення кримінального правопорушення, однак не мають доказового значення, оскільки потерпіла не заперечує факту свого перебування на місці події.

Питання, які пов'язані з вилученням слідів вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та їх подальшим трасологічним дослідженням, потребують постійної уваги, оскільки від їх вирішення часто залежать рівень доказової бази та кінцевий результат розслідування кримінальних проваджень.

Загальноприйнятим та найінформативнішим у доказовій практиці розслідування статевих кримінальних правопорушень є дослідження ДНК, виділеної з об'єктів біологічного походження. Метою проведення генотипоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами біологічного походження. Тому в разі виявлення на місці події, речах учасників

[818] Вирок Барського районного суду Вінницької області у справі № 125/531/21 від 30 листопада 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua

кримінального правопорушення чи на їх тілі слідів біологічного походження з метою ідентифікаційного дослідження необхідно призначити судову молекулярно-генетичну (генотипоскопічну) експертизу.

Молекулярно-генетична експертиза під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може виконувати такі ідентифікаційні завдання:

1) визначення приналежності біоматеріалу конкретній особі або виключення такої приналежності;

2) визначення статевої приналежності біологічних слідів й об'єктів;

3) виявлення зв'язку між різними злочинами: визначення, що сліди біоматеріалу, які виявлено на місцях різних злочинів, залишила та сама особа;

4) порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігають у комп'ютерній базі даних, і в разі збігу – спрямування слідства на пошук певної особи тощо[819].

У ядрі кожної соматичної клітини людини є 23 пари хромосом. Кожна хромосома становить одну молекулу ДНК, яка є ланцюжком із нуклеотидів. Для ефективного дослідження за допомогою полімерної ланцюгової реакції (ПЛР) необхідно від 0,5 до 1,5–2,5 нг ДНК. Для прикладу, 0,5 нг ДНК може міститися в 70 ядерних клітинах, що становить 0,01 мкл крові[820]. Загалом ДНК може бути виділена з будь-яких тканин чи рідин, у яких наявні клітини з ядром. Теоретично ДНК можна досліджувати, навіть якщо її було виділено з однієї клітини. Однак практично для ПЛР необхідно декілька десятків клітин з ДНК-вмісними ядрами за умови, що формат проведення ПЛР є мультилокусним[821].

Попри те, що сліди біологічного походження, які стають згодом об'єктом дослідження молекулярно-генетичної експертизи, було виявлено в 77,8 %

---

[819] Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. № 18. С. 259.

[820] Михайличенко Б. В. Особливості проведення ДНК-досліджень у судово-медичній практиці. URL: https://nmu.ua/wp-content/uploads/2017/11/DNK-ekspertyzy.pdf.

[821] Михайличенко Б. В. Особливості проведення ДНК-досліджень у судово-медичній практиці. URL: https://nmu.ua/wp-content/uploads/2017/11/DNK-ekspertyzy.pdf.

випадків, а також ідентифікаційні можливості проведення молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що її було проведено в 30,7 % випадків (додаток Б). Така ситуація зумовлена низкою проблемних питань, які постають у зв'язку з проведенням такого виду експертиз.

У зв'язку з тим, що об'єктом експертного дослідження є сліди біологічного походження, то контакт сліду зі значною кількістю сторонніх осіб, які можуть бути на місці події до приїзду на нього слідчо-оперативної групи, чи значна кількість учасників проведення огляду можуть призвести до контамінації (забруднення об'єктів біологічного походження чужорідною ДНК).

У разі виявлення контамінації, молекулярно-генетичні дослідження в ДНК-лабораторіях припиняють. Працівник, який виявив контамінацію, повинен негайно сповістити про це керівника з якості, а керівник з якості – відповідного керівника відділу (лабораторії). Результати, одержані разом з контамінованими пробами, вважають недійсними, а всі зразки необхідно дослідити повторно[822].

Іншим проблемним аспектом є швидке псування слідів біологічного походження та, відповідно, непридатність їх для проведення молекулярно-генетичного дослідження.

Коректний відбір зразків, правильне зберігання та транспортування є умовами максимального відстрочення деградації ДНК, тобто зміни ДНК. Деградація ДНК у зразках і біологічних слідах дослідження відбувається через вплив зовнішніх чинників або внутрішньоклітинних механізмів, а саме: гідролітичного розщеплення, хімічного окиснення та ферментативної деградації. Зазначені процеси спричиняють сегментацію ДНК на дрібніші

[822] Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 114.

фрагменти[823]. До головних зовнішніх чинників, які позначаються на деградації ДНК, належать: температура, світлові промені, підвищена вологість. Зазначені фактори сприяють появі та швидкому розмноженню бактерій, а також подальшому гниттю біологічних слідів[824].

Доволі поширеними помилками, які трапляються в слідчій практиці під час призначення експертиз, є помилки щодо об'єктів дослідження, кількості судових експертиз, а також послідовності їх призначення[825]. Під час призначення молекулярно-генетичної експертизи помилковим є спрямування на дослідження великогабаритних об'єктів без уточнення конкретних ділянок об'єкта для виявлення біологічних слідів людини, припущення помилок і/або невідповідностей в особистих даних (ПІБ, дата народження) у матеріалах кримінального провадження на пакуваннях речових доказів[826]. Крім того, непоодинокими є випадки формулювання питань щодо визначення генетичних ознак об'єктів без запитання про наявність чи відсутність збігу цих ознак[827]. Проведення молекулярно-генетичної експертизи пов'язано зі знищенням об'єкта дослідження, а тому, направляючи на таке дослідження, з метою збереження часу на її проведення, необхідно одразу надавати дозвіл на знищення об'єкта дослідження.

Зазначені обставини в сукупності ускладнюють процес експертного дослідження або призводить до ситуації, коли експерт доходить висновку про неможливість проведення такого виду експертиз. Це призводить до втрати

---

[823] Surat P., Wilson D. J. Medical Life Science (2018). URL: https://www.news-medical.net/medical/authors/damien-jonas-wil- son?page=24.

[824] Афанасьєва К. В. Деградація ДНК в судовій молекулярно-генетичній експертизі. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/han- dle/123456789/15303.

[825] Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. URL: doi: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

[826] Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 5. С. 299.

[827] Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174–178.

доказової інформації ідентифікаційного значення, затягування часу розслідування кримінального правопорушення та надмірного витрачання коштів на проведення такого дослідження.

Наступним видом експертних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є судово-медичні експертизи, об'єктом досліджень яких можуть бути: речові докази, живі особи і трупи.

Судово-медична експертиза в межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має на меті вирішити комплекс різнопланових питань, необхідних для встановлення обставин його вчинення, що належать до предмета доказування.

Судово-медична експертиза – це регламентоване законом і проведене лікарем – судово-медичним експертом науково-практичне дослідження, у процесі якого досліджують конкретні об'єкти для вирішення конкретних медичних питань, що постають під час розслідування злочинів[828].

З метою проведення ідентифікаційних досліджень необхідно проводити судово-медичні експертизи речових доказів, зокрема судово-медичні цитологічні дослідження для встановлення в слідах на речових доказах наявності клітин тканин людини, визначення їх видової, групової, статевої та органо-тканинної приналежності[829]; судово-медичні імунологічні дослідження, спрямовані на встановлення наявності та групової належності об'єктів людського походження (крові, виділень, волосся, кісток тощо), встановлення батьківства, материнства й підміни дітей[830].

---

[828] Судова медицина : підручник / [В. Д. Мішалов та ін.]. Київ, 2018. С. 17.

[829] Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text.

[830] Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text.

З огляду на окреслені проблемні питання призначення у справі молекулярно-генетичної експертизи, аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що слідчі частіше звертаються до проведення судово-медичних експертиз речових доказів (імунологічних і цитологічних), попри те, що за допомогою них здійснюють не ідентифікаційне, а групофікаційне дослідження, так само як і висновок експерта є не категоричним, а ймовірним, тобто таким, що не виключає походження сліду біологічного походження від певної особи. Водночас такі експертні висновки приймають як докази.

Судово-медичну експертизу живих осіб можуть призначати для визначення факту, характеру й тяжкості тілесних ушкоджень, рубців, загального стану здоров'я, зараження венеричними хворобами; для визначення статевих станів, зокрема статевої зрілості, статевої недоторканості, вагітності, вчинення насильницького статевого акту, розпусних дій, статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, а також з метою визначення віку неповнолітньої особи[831].

Визначення ступеня тяжкості спричинених ушкоджень є обов'язковим, відповідно до вимог ст. 242 КПК України[832]. За результатами проведення судово-медичної експертизи визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень експерт встановлює: а) характер ушкоджень з погляду медицини (садно, синець, рана, перелом кістки тощо), їх локалізація і властивості; б) вид знаряддя чи засобу, яким могли бути спричинені ушкодження; в) механізм виникнення ушкоджень; г) давність (термін) спричинення ушкоджень; д) ступінь тяжкості тілесних ушкоджень із зазначенням кваліфікаційної ознаки – небезпека для життя, розлад здоров'я, стійка втрата загальної працездатності тощо[833].

---

[831] Судова медицина : мультимед. навч. посіб. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/sudova_medutsyna/nm/lec4.html.

[832] Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : У 2 Т. / [О. М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. Т. 1. Харків : Право, 2012. С. 619.

[833] Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95.

Однак у разі вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини ушкодження можуть бути завдані як фізичному, так і психічному здоров'ю потерпілого, на що зрідка спрямовують належну увагу.

Для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої дитини внаслідок вчиненого щодо неї кримінального провадження проти статевої свободи та статевої недоторканості необхідно також визначати і наявність у неї психічного розладу чи реактивного стану нервової системи шляхом призначення та проведення судової психіатричної експертизи. У разі виявлення негативного впливу на психічне здоров'я потерпілої дитини за висновками психіатричної експертизи, необхідно визначити ступінь тяжкості тілесних ушкоджень за допомогою судово-медичної експертизи.

Аналіз матеріалів судової та слідчої практики дає підстави стверджувати, що такий алгоритм призначення експертиз не використовують. Зазначено зумовлено насамперед тим, що судово-медична експертиза потерпілої за загальним правилом вирізняється невідкладним характером, оскільки значна частина слідів (біологічного походження, слідів механічного впливу на статеві органи й інші ділянки тіла) зберігається протягом нетривалого часу, після чого закономірно зникає. Зокрема, сперматозоїди в піхві можуть зберігатися протягом 3–5 діб. Розриви або надриви дівочої пліви кровоточать протягом 2–3 днів, у ділянці розривів слизова оболонка має почервоніння і припухлість. З часом запальні процеси ослаблюються, повне загоєння розривів відбувається протягом 12–20 днів, після чого неможливо встановити однозначно точну давність дефлорації дівочої пліви[834].

Витрачання часу на проведення судової психіатричної експертизи, а потім судово-медичної може потягти за собою втрату слідів, які залишилися на тілі потерпілої особи. Водночас призначення комплексної психіатрично-медичної експертизи не є доцільним, оскільки судово-медична експертиза має

[834] Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини : метод. рек. / [уклад.: Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, Л. Т. Котляренко, Р. С. Дмитрук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.

бути проведена невідкладно, а психіатрична експертиза має – через певний час після травмувальної події, оскільки невідкладне її проведення може бути нерезультативним. Тому доцільним після проведення судової психіатричної експертизи, у разі виявлення в потерпілої дитини психічного розладу, що виник унаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення, є призначення додаткової судово-медичної експертизи.

Такий алгоритм дій надасть можливість визначити реальний ступінь ушкоджень потерпілого, оскільки в більшості випадків висновки судово-медичних експертиз свідчать про легкий ступінь тілесних ушкоджень, їх проводять виключно на підставі дослідження ушкоджень фізичному здоров'ю потерпілої дитини, оминаючи питання її психічного здоров'я.

Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей актуалізує необхідність проведення до судово-психологічних і судово-психіатричних експертиз (за необхідності – у комплексі із судово-психіатричними, якщо є обґрунтовані припущення щодо наявності в підекспертної особи психічних розладів).

Судово-психіатричну експертизу проводять з метою виявлення психічних захворювань у підозрюваного для визначення неосудності чи обмеженої осудності особи. Предметом цієї експертизи є психічний стан особи в певні юридично значущі проміжки часу. Психічний стан особи в певні юридично значущі проміжки часу визначають з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, яка (який) залучила(в) експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи[835].

Необхідність призначення судово-психіатричної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей обумовлена низкою факторів, зокрема:

[835] Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text.

– важливістю обставин, які відомі або можуть бути відомі особі та які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, без чого встановлення істини у справі є ускладненим;

– якщо є достатні фактичні підстави для критичного ставлення до пояснень особи через наявність обставин, що свідчать про особливості поведінки особи й наявність у неї психічних розладів (неадекватна поведінка в побуті, немотивована збуджуваність, непослідовність і суперечливість пояснень під час кримінального провадження, нерозуміння загальноприйнятих і суспільно визначених категорій, надмірно низький рівень загальноосвітніх знань тощо);

– за наявності інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувалися зміною поведінки; інформації про перебування особи на обліку у психіатра або про звільнення її від військової служби тощо[836].

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей судово-психіатрична експертиза має завдання щодо встановлення факту осудності або неосудності підозрюваного (обвинуваченого) та встановлення наявності психічного захворювання потерпілої особи, яке сталося внаслідок вчинення щодо неї злочинного діяння.

Під час психіатричного дослідження підозрюваного з'ясовують: чи є підстави думати, що особа має психічні захворювання; чи є ознаки наявних психічних розладів; вид психічного захворювання; чи дозволяє психічний стан хворого проводити з ним слідчі (розшукові) дії; чи є підозрюваний хронічним алкоголіком чи наркоманом і потребує він лікування тощо[837]. Також можуть встановлювати окремі психічні ознаки підозрюваного, які засвідчують таке: проходив лікування у психіатричній лікарні; схильність до сексуально-насильницьких дій в екстремальних умовах; схильність до садизму та

[836] Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 79.

[837] Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 224.

катування жертви; чи схильний до завдання інших фізичних страждань потерпілому тощо[838].

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей проблемним питанням постає відсутність повної криміналістичної характеристики особи правопорушника, у зв'язку з недостатньою кількістю досліджень його особистості, зокрема психіатричних. З аналізу матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що дослідження наявності в підозрюваного (обвинуваченого) психічних відхилень у вигляді педофілії чи хронічного алкоголізму проводили в 7,4 % випадків (додаток Б). Низький показник кількості досліджень за цими напрямами зумовлений тим, що наявність в особи психічного відхилення сексуальної переваги у вигляді педофілії не позначається на кваліфікації його дій та, відповідно, на можливості нести за вчинене діяння відповідальність. Формальність підходу до складання криміналістичної характеристики особи правопорушника істотно звужує його криміналістичне та кримінологічне дослідження, оскільки не дає змоги спрогнозувати імовірність вчинення ним аналогічних кримінальних правопорушень надалі.

Іншим проблемним питанням є визначення виду судової експертизи, предметом дослідження якої є емоційний стан особи, тобто з'ясування відмінності між судово-психіатричною та судово-психологічною експертизами.

Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року[839] та Інструкція про порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 року № 397, визначають, що предметом вивчення судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану осіб, щодо яких її призначено, у

[838] Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2011. С. 173–175.

[839] Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text.

конкретні проміжки часу та щодо певних обставин, що мають юридичне значення і цікавлять слідство та суд[840].

Підставою для призначення психіатричної експертизи є припущення про психічне захворювання чи хворобливе порушення психічної діяльності учасника кримінального провадження. Дослідження психічної діяльності здорових людей не належить до компетенції психіатра, оскільки не належить до галузі його знань.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, судово-психологічна експертиза має на меті встановити ті особливості психічної діяльності й такі їх вияви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки[841].

Отже, основним критерієм розмежування цих двох видів судових експертиз є коло питань, що належать до їхньої компетенції. Досліджуючи в обох випадках психіку особи, психологічна експертиза зорієнтована переважно на аналіз психіки здорової особи, а психіатрична – психіки особи, яка має певні хворобливі хронічні чи тимчасові відхилення.

Зважаючи на те, що встановити в підозрюваного (обвинуваченого) психічні відхилення без застосування спеціальних знань неможливо, під час розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень ми вважаємо за доцільне призначати саме комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, предметом якої є дві групи питань: про психічне здоров'я особи (сфера судово-психіатричної експертизи) і про індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи (сфера судово-психологічної експертизи).

---

[840] Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовт. 2001 р. № 397. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text.

[841] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

На думку В. О. Коновалової, що видається нам цілком слушною, доцільним є призначення саме комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, що має на меті вирішувати «межові» питання, що стосуються характеристики здорової психіки й такої, що викликає сумнів щодо її повноцінності[842].

Поділяючи погляди науковця, ми вважаємо, що недоцільно проводити декілька простих експертиз, а потім комплексних, щоб дослідити один і той самий предмет. Більш виправданим видається проведення єдиної комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, що надає можливість вирішити питання і патології, і норми.

Комплексному психолого-психіатричному дослідженню підлягає також питання визначення здатності підозрюваного (обвинувачуваного), який має ознаки відставання у психічному розвитку, не пов'язаному із психічним розладом, цілком усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій та керувати ними.

Згідно з кримінальним законом, є дві форми відхилень у психічному розвитку: пов'язані із психічним розладом або не пов'язані із психічним розладом. Встановлення певної форми відхилення тягне за собою різні форми нормативного реагування. Крім цього, правопорушник може бути визнаний осудним або неосудним і без ознак відставання в психічному розвитку.

З огляду на те, що в слідчого в більшості випадків немає достовірного висновку про психологічний і психічний стан правопорушника на момент вчинення ним інкримінованого діяння, наявності або відсутності психічних розладів, відставання в психічному розвитку, постає потреба провести психолого-психіатричне дослідження в максимально стислі строки. Це важливо не тільки для аналізу показань допитуваного підозрюваного (обвинуваченого), а й для забезпечення його всіма необхідними засобами гарантій прав і законних інтересів, вибору тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій.

[842] Коновалова В. О. Правова психологія : навч. посіб. Харків : Основа, 1996. С. 112.

Для вирішення зазначених питань перевагу слід надати саме комплексній психолого-психіатричній експертизі, а не проведенню психіатричної чи психологічної експертиз у межах самостійних досліджень.

За результатами судово-психіатричної експертизи надають висновки щодо наявності розладів психіки, їх характеру й ступеня тяжкості, що може слугувати підставою для визнання судом неосудності фізичної особи відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України; за результатами комплексної психолого-психіатричної експертизи встановлюють, чи є розлад психічного стану «межовим» психічним розладом, який суттєво позначився на психічній діяльності в юридично релевантний період часу, що може слугувати підставою для визнання судом обмеженої осудності фізичної особи відповідно до ст. 20 КК України; за результатами психологічної експертизи встановлюють особливості психічної діяльності особи, що можуть бути визнані судом як пом'якшуюча або обтяжуюча обставини відповідно до ст. 66, 67 КК України[843].

Значення комплексного експертного дослідження, що ґрунтується на психології та психіатрії, полягає також у синтезуванні спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертизи).

Водночас чимало авторів обстоюють позицію щодо необхідності призначення в кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей комплексних психолого-сексологічної та сексолого-психолого-психіатричної експертиз.

На думку Є. С. Хижняка, усім особам, підозрюваним у вчиненні статевих злочинів щодо малолітніх, необхідно призначати й проводити комплексну сексолого-психолого-психіатричну експертизу). Основним питанням, яке ставлять експерту під час проведення сексолого-психолого-психіатричної експертизи, є: чи страждає підозрюваний будь-яким психічним захворюванням,

[843] Єгоров В. В., Єгорова Т. М. Проблемні питання сучасного стану судово-психіатричної та судово-психологічної експертизи. *Судова психологічна експертиза*. 2019. Вип. 19. С. 427–444. doi: https: //doi.org/10.32353/khrife.1.2019.034.

якщо так, то чи міг усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення інкримінованих йому діянь[844].

Аналогічну позицію обстоює С. М. Авраменко, зазначаючи, що призначення комплексної сексолого-психолого-психіатричної експертизи дасть змогу з'ясувати причини вчинення розбещення неповнолітніх і сприятиме визначенню найефективніших шляхів (методик) розслідування та попередження зазначеного злочину[845].

Не піддаючи сумніву теоретичну значущість такого дослідження з позиції спеціалізації сексології саме на психічних відхиленнях сексуального характеру, ми не поділяємо таку позицію науковців.

В Основах законодавства України про охорону здоров'я визначено види медичних експертиз, якими є: медико-соціальна експертиза втрати працездатності та стійких обмежень життєдіяльності, військово-лікарська експертиза, судово-медична та судово-психіатрична експертизи, патологоанатомічні розтини й альтернативна медична експертиза[846].

Чинне національне законодавство не виокремлює сексологічну експертизу як експертне дослідження, оскільки вона органічно вписується в коло досліджуваних судовою психіатрією питань.

Напрацювання сексології доцільно використовувати під час проведення судово-психіатричних експертиз, не вважаючи її окремим дослідженням або ж частиною комплексного дослідження нарівні із психіатрією. Така позиція суперечить і юридичному змісту комплексного експертного дослідження.

Коло можливих аномальних станів, щодо яких доречно використовувати визначення психосексуальних розладів з позиції сексології, становлять порушення, що охоплюють патологічні стани статевої самосвідомості, статевої ролі, психосексуальних орієнтацій і партнерських відносин. Натомість

---

[844] Хижняк Є. С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх : дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. С. 169–170.

[845] Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2017. С. 72.

[846] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n476.

самостійність сексології не виключає розгляду її як складової психіатрії, що засвідчує розміщення основних форм сексуальних розладів у класифікації розладів психічних і поведінкових (МКХ-10)[847].

Отже, коло питань, запропонованих на визначення в сексологічному дослідженні, фактично та юридично охоплюються можливостями судово-психіатричної експертизи. Тому недоцільно призначати експертизу за одночасною участю експертів – психіатрів і сексологів.

Наступним видом судових експертиз, проведення яких є доцільним під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є судово-психологічна експертиза, яка є самостійним видом судових експертиз, передбачає використання спеціальних (професійних) психологічних знань для встановлення обставин, що належать до предмета доказування в кримінальному провадженні.

Предметом судово-психологічної експертизи є значущі для здійснення правосуддя дані (або встановлення фактичних даних) щодо психологічних особливостей, характеру й закономірностей психічної діяльності суб'єкта, а також умов відображення ним об'єктивної реальності, що встановлюють шляхом психологічної експертної оцінки[848].

Видом судово-психологічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є встановлення здатності потерпілої дитини, з огляду на її індивідуально-психологічні та вікові особливості, рівень розумового розвитку, правильно оцінювати обставини, що мають значення для справи, і надавати правдиві показання, а також здатність правильно сприймати характер і значення дій злочинця, провідні мотиви (у психологічному значенні цього

[847] Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Загальна та кримінальна сексологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. С. 85 – 97.

[848] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

поняття) поведінки неповнолітньої особи й мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних факторів, що характеризують її[849].

Якщо в потерпілого чи свідка є ознаки психопатологічних розладів (пам'яті, мислення, мовлення), доцільно залучити знання у сфері судової психіатрії. Водночас питання про здатність особи правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, і давати про них правдиві свідчення може постати і щодо потерпілого чи свідка, який не має патології психіки. Насамперед це стосується психіки малолітніх і неповнолітніх потерпілих та свідків, що специфічно виявляється під час вчинення кримінальних правопорушень проти статевої недоторканності та статевої свободи дитини.

Малолітні та неповнолітні потерпілі обмежені в можливості різнобічно усвідомлювати сексуальні відносини, найчастіше вони розуміють лише зовнішній вияв цього процесу. Крім того, на сприйняття значущих для кримінального провадження обставин впливають стан афекту внаслідок страху, що спричинило часткове звуження свідомості та забування окремих дій або подій, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями сексуального характеру, та (або) недостатньо сформована довготривала пам'ять з відстроченим відтворенням різних подій, що відбулися в минулому, несформованість процесів абстрагування, погане орієнтування в конкретних ситуаціях, обмежений словниковий запас і загальний рівень знань. Встановлення в потерпілих стану афекту обумовлює формулювання висновку експерта про нездатність потерпілого (потерпілої) внаслідок глибокого афективного стану сприймати обставини, що мають значення для розслідування (а отже, давати про них показання), що поєднано зі збереженням у них здатності правильно сприймати обставини, що мають значення для розслідування, і давати про них показання, в передкримінальній ситуації[850].

---

[849] Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 80.

[850] Юридична психологія : підручник / [кол. авт.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. Київ : КНТ, 2007. С.

Малолітні й неповнолітні потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості нерідко здатні сприймати лише зовнішній вияв події в межах чуттєвого відображення дійсності, тобто, просторово-часові умови події, ознаки зовнішності суб'єкта кримінального правопорушення або його ім'я, інші дані – якщо вони знайомі, послідовність дій на місці події суб'єктів кримінального правопорушення та інших присутніх осіб. І, як наслідок, свідчення, що дають вони щодо зазначених обставин, можуть бути правдиві й достовірні. Водночас у них може бути не сформована здатність правильно усвідомлювати внутрішню сутність, сенс і зміст подій, що обумовлює нездатність давати правдиві свідчення в частині усвідомлення та осмислення зазначених подій. У процесі психологічного обстеження потрібен аналіз не тільки ступеня повноти відображення інформації, її запам'ятовування, характеру мислення (рівень чуттєвого відображення), а й патопсихологічні порушення розвитку (аномалії особистісного розвитку, відставання психічного розвитку, інфантилізм, обмежений кругозір, недорозвинення інтелекту, незавершеність розвитку мотивації) вольової та ціннісної сфер, а також рівень сексуального виховання, поінформованості про специфіку сексуальних відносин[851].

Виявлення нерозуміння сенсу вчинених щодо потерпілих насильницьких сексуальних дій спонукає експертів сформулювати висновок щодо усвідомлення причин дії потерпілою дитиною лише на зовнішньому рівні (чуттєвого сприйняття) і нездатності усвідомлення цієї події у змістовному (смисловому) аспекті.

Безумовно, насильницькі дії сексуального характеру, вчинені щодо дитини, здатні здійснити сильний психотравмувальний вплив на потерпілого, провокуючи в нього страх, розгубленість (як вияв афективного стану), що обумовлює афективне часткове звуження свідомості й регуляції. Це

178.

[851] Охріменко І., Лузанова Г. Проблематика призначення судово-психологічних експертиз щодо потерпілих під час розслідування статевих злочинів. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 4. С. 102–107.

позначається на здатності правильно сприймати обставини (фрагментарність сприйняття), що мають значення для розслідування (може також призводити до сприйняття лише зовнішньої сторони події), як наслідок – на здатності правильно відтворювати цю інформацію[852].

Проте необхідно враховувати, що мета призначення цього виду судово-психологічної експертизи полягає у визначенні потенційної здатності неповнолітнього правильно сприймати обставини, що мають значення для розслідування, і давати про них правдиві свідчення, однак не виключає ймовірності надання допитуваним хибних показань у конкретній ситуації допиту. Оцінка зібраних у справі доказів має ґрунтуватися на повному та всебічному дослідженні всіх матеріалів кримінального провадження в сукупності.

Інший вид судово-психологічної експертизи, який є порівняно новим, – це вирішення за допомогою експертного дослідження розміру моральної шкоди, спричиненої потерпілій дитині внаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення.

За своєю семантикою поняття «моральна шкода» є психологічним, а не юридичним, попри те, що належить до норми права, відображаючи конкретні психічні феномени, які ці норми враховують. Тому саме судова психологічна експертиза надає можливість встановити факт спричинення моральних страждань (моральної шкоди), визначити психотравмувальні фактори, з якими пов’язане переживання моральних страждань й орієнтовний розмір можливої компенсації за моральні переживання.

Межі компетенції експерта-психолога, як і будь-якого іншого виду експертиз, зумовлені трьома універсальними критеріями: юридичним, гносеологічним й етичним. Експерт не має права надавати юридичну кваліфікацію діянням учасників процесу. Отже, перед експертом-психологом не можуть бути поставлені питання щодо наявності факту завдання моральної

[852] Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. Київ : МАУП, 2004. URL: https://scicenter.online/kniga-ukraine-sudoproizvodstvo-scicenter/sudova-psihiatriya-navch-posib-jabokritskiy.html.

шкоди, факту моральних страждань. Завданням експерта-психолога є встановлення психологічної складової моральної шкоди – негативних змін психічної діяльності. Компетенція експерта обмежена гносеологічно – рівнем розвитку психологічної науки та її прикладних дисциплін, зокрема психодіагностики. Специфіка предмета експертизи цього виду пов'язана з тим, що психологічними критеріями моральних страждань є негативні зміни психічної діяльності, порушення адаптації, погіршення якості життя, особистісні зміни в ціннісно-мотиваційній сфері, а також патологічні зміни особистості. Якщо адаптація постраждалої особи порушена під впливом непатологічних (психологічних і соціально-психологічних факторів), то дослідження ступеня дезадаптації, змін психічної діяльності, характеру впливу дій або бездіяльності особи, яка завдала шкоду, належить до компетенції психолога[853].

У зв'язку з новизною такого виду судової психологічної експертизи, вона постає перед проблемою, що полягає у встановленні розміру компенсації завданої моральної шкоди в грошовому еквіваленті.

Найскладнішим залишається питання наукової обґрунтованості висновку експерта, тобто достатності вихідного матеріалу для наданих висновків, ефективності застосованих методів дослідження та відповідності висновків експерта проведеному дослідженню.

З оцінюванням обґрунтованості висновку експерта пов'язано й оцінювання методики дослідження, яку застосовував експерт під час проведення експертизи. Оцінювання передбачає встановлення розроблених наукових засад і положень використовуваної експертом методики.

Згідно з п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень[854], для визначення розміру компенсації

[853] Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. С. 150.

[854] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

спричинених страждань експерт у своєму висновку керується: нормативними актами; загальновідомими в науковій практиці психологічними методиками та їх авторськими модифікаціями; рекомендованою науково-технічною та довідковою літературою; іншими інформаційними джерелами; методиками з Реєстру методик проведення судових експертиз.

Стаття 8 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначає Кабінет Міністрів України.

Однак, відповідно до Реєстру методик проведення судових експертиз у розділі «Психологічна експертиза», нині немає чинних методик встановлення заподіяння моральної шкоди й оцінювання розміру компенсації спричинених страждань[855].

Це дає процесуальні можливості для оспорювання висновку експерта з боку представника тієї сторони, не на користь якої розраховано розмір компенсації. Звісно, така ситуація засвідчує необхідність розроблення та апробації методики визначення розміру моральної шкоди. Однак, з огляду на обов'язковість доведення виду й розміру шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, судово-психологічна експертиза визначення ступеня та розміру моральної шкоди має бути проведена, а вже оцінку рівня її доказового значення покладено на суд.

Наступним видом судових експертиз, який може бути проведено під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей і спрямований на дослідження речових доказів, є комп'ютерно-технічна експертиза.

---

[855] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

Комп'ютерно-технічна експертиза – один з різновидів судових експертиз, об'єктом її є комп'ютерна техніка та(або) комп'ютерні носії інформації, а метою – пошук і закріплення доказів. Комп'ютерно-технічну експертизу призначають з метою визначення статусу об'єкта як комп'ютерного засобу, виявлення та вивчення його ролі в правопорушенні, яке розслідують, а також отримання доступу до машинних носіїв інформації з подальшим її дослідженням[856].

Часто пошук потенційної жертви правопорушник здійснює в інтернет-середовищі за допомогою сторінок соціальних мереж, на різноманітних сайтах, через месенджери, що встановлені в мобільних телефонах. Тому проведення комп'ютерно-технічної експертизи з метою пошуку та фіксації електронних (цифрових) слідів підготовки або безпосереднього вчинення статевих кримінальних правопорушень має важливе значення.

Предметом комп'ютерно-технічної експертизи є закономірності формування та дослідження комп'ютерних систем і руху комп'ютерної інформації, дослідження фактів й обставин, пов'язаних з виявом цих закономірностей за завданням слідчих і судових органів[857].

Під час проведення експертизи мобільного телефону експерт шляхом використання спеціалізованого програмно-апаратного забезпечення може дослідити інформацію в пам'яті мобільного телефону про: останні набрані номери; одержані та пропущені дзвінки; надіслані, одержані й збережені повідомлення (SMS, MMS, месенджери, електронна пошта); телефонну книгу, нотатки тощо; звукові, графічні, відео- й інші файли. У пам'яті SIM- карти можуть зберігатися телефонна книга, SMS та інша текстова інформація. Безумовно, одним із завдань комп'ютерно-технічної експертизи є дослідження знищеної інформації в пам'яті мобільного телефону, смартфону та SIM-карти. За межі компетенції експерта виходить питання походження інформації в

[856] Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 46 – 47.

[857] Комп'ютерно-технічна експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: https://nise.com.ua/it-ekspertyza.

пам’яті мобільного пристрою (унаслідок мобільного зв’язку, відео-, звуко- або фотозйомки)[858].

Основними питаннями, які можуть вирішувати в межах комп’ютерно-технічної експертизи, є такі: чи міститься на цьому носії інформація щодо (зазначити, яка інформація цікавить) і в якому вигляді; чи містить носій досліджуваного комп’ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача; чи піддавався досліджуваний накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації; чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп’ютері, чи її перенесено з іншого носія[859]; чи наявна в інтернет-браузерах об’єкта дослідження історія відвідування інтернет-ресурсів, якщо так, то яка та за який період; чи містяться на накопичувачі наданого системного блоку персонального комп’ютера облікові дані користувача для доступу до інтернет-ресурсу (зазначити якого, наприклад: «vk.com» або «ukr.net»); який зміст журналів мобільного телефону: журнал дзвінків, журнал повідомлень, журнал телефонної книги; чи наявна на носії інформації об’єкта дослідження історія обміну повідомленнями програми «viber» («line», «telegram» тощо)[860].

Отже, доцільним є розподіл судових експертиз за двома основними групами, спрямованими на: ідентифікацію особи правопорушника та речових доказів; дослідження учасників вчинення кримінального правопорушення і речових доказів.

До першої групи належать експертизи: трасологічна (15,3 %), матеріалів, речовин і виробів (6,8 %), почеркознавча (3,1 %), портретна (8,7 %), одорологічна (0,8 %) генотипоскопічна (30,7 %), судово-медична експертиза речових доказів (100 %). До другої групи віднесено судово-медичну експертизу

---

[858] Харабуга Ю. С. Комп’ютерно-технічне дослідження мобільних телефонів, смартфонів та sim-карт. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2014. Вып. 59. С. 336–337.

[859] Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

[860] Інформаційний лист щодо особливостей призначення та проведення судових експертиз за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп’ютерної техніки та програмних продуктів» / Експертна служба МВС України, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. Дніпро, 2018. 23 с.

живих осіб (100 %), судово-психіатричну (67,4 %), судово-психологічну (79,3 %), мистецтвознавчу (6,8 %), комп'ютерно-технічну (5,4 %).

3.4. Організаційно-тактичні основи взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

З практичної та юридичної позицій один правоохоронний орган не може охопити всі сфери життєдіяльності та забезпечити функції захисту прав і свобод людини, ефективного розслідування кримінальних правопорушень та вжиття заходів превенції. Тому ефективність виконання зазначених завдань безпосередньо залежить від злагодженості, узгодженості в діяльності слідчого й інших підрозділів поліції, спеціалізованих суб'єктів, державних і недержавних установ, громадських організацій та об'єднань, які консолідовані спільною метою, завданнями, силами, засобами, методами, місцем і часом діяльності. Така взаємодія сприяє правильному визначенню напрямів розслідування, швидкому й максимально повному виявленню всіх обставин, що належать до предмета доказування, а також допомагає визначитися із джерелами отримання доказової інформації та є одним з найефективніших засобів виконання завдань кримінального судочинства.

Термін «взаємодія» у тлумачному словнику визначено як «погоджена дія між ким-небудь»[861], взаємний зв'язок між предметами в дії»[862]. Учений В. Ю. Шепітько тлумачить його як взаємну спільну координаційну діяльність декількох органів, що має на меті виконання різних завдань з розслідування

[861] Великий тлумачний словник сучасної української мови / заг. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : Перун, 2003. С. 85.

[862] Новий словник української мови. Київ : Аконіт, 1998. С. 259.

злочинів і запобігання їм[863] та є важливою й необхідною умовою забезпечення ефективності кримінального провадження. Взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок[864].

Взаємодією О. О. Юхно вважає необхідний, ґрунтований на законі та відомчих нормативних актах і координований за перспективними й проміжними цілями напрям діяльності незалежних в адміністративному відношенні органів (дізнання та слідства), який спрямовується слідчим чи прокурором і здійснюється у формі правових відносин за комплексного поєднання та ефективного використання повноважень, форм і методів, властивих кожному з них[865].

На думку В. М. Тертишника, взаємодія слідчих, оперативних працівників і співробітників експертних підрозділів (експертів-криміналістів та інших) є ґрунтованою на законі й інших нормативних актах спільною діяльністю суб'єктів, що мають різну компетенцію та спеціалізацію, а також різний рівень знань у галузі криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінального права та процесу, спрямовану на досягнення загальної мети розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини й забезпечення правильного застосування закону[866]. Аналогічну позицію обстоюють також О. В. Бардацька, В. І. Дубина та О. В. Пустова[867], В. Д. Берназ[868], О. Ф. Кобзар[869].

---

[863] Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник / под. ред. проф. В. Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. С. 223.

[864] Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. С. 42.

[865] Юхно О. О. Актуальні аспекти взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ при запобіганні, припиненні та розкритті злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 34.

[866] Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2004. С. 505.

[867] Розслідування торгівлі дітьми : навч.-практ. посіб. / О. В. Бардацька, В. І. Дубина, О. В. Пустова, Г. Л. Герасименко, О. Л. Кустова. Київ : МВС України, Нац. акад. прокуратури України, 2011. - 236 с.

[868] Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В.В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. С. 86.

Критикуючи зазначені підходи, О. В. Пчеліна, позиція якої нам видається слушною, стверджує, що вчені обмежують кількість суб'єктів взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, що неправильно й недопустимо. Кримінальне провадження є складним пізнавальним процесом, який часто потребує залучення до нього інших слідчих, оперативних працівників, співробітників експертних працівників, інших правоохоронних органів, державних і недержавних установ, громадських об'єднань тощо. Тобто перелік імовірних суб'єктів взаємодії значно ширший, оскільки слідчі можуть співпрацювати й з іншими правоохоронними органами, установами й громадськими об'єднаннями[870].

Про широке коло суб'єктів взаємодії дає підстави стверджувати й аналіз Закону України «Про Національну поліцію», у якому передбачено такі види взаємодії: взаємодія поліції з органами державної влади й органами місцевого самоврядування (ст. 5); взаємодія з населенням на засадах партнерства (ст. 11); інформаційна взаємодія поліції з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав і міжнародними організаціями (ст. 25); взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування (ст. 88); взаємодія в межах спільних проєктів з громадськістю (ст. 89)[871].

У зв'язку із цим В. О. Малярова пропонує взаємодією вважати форму інтеграції спільних зусиль різних суб'єктів (працівників, їх груп і колективів, підрозділів та служб), узгоджену за метою, завданням, місцем і часом застосування[872]. Такий підхід до визначення поняття обґрунтовують також

---

[869] Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 26.

[870] Пчеліна О. Щодо поняття та сутності взаємодії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. № 1 (Februarie). С. 167–172.

[871] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n21.

[872] Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків : Диса плюс, 2013. С. 262, 265.

П. Д. Біленчук і Г. С. Семаков[873], А. А. Патик[874], Д. Д. Заяць[875], Р. Л. Степанюк[876].

У межах дослідження досудового розслідування кримінальних правопорушень взаємодію інтерпретують як:

1) погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, що вирішують ту саму проблему (завдання) різними методами й засобами правоохоронних органів, суб'єкти яких здійснюють розкриття та розслідування кримінальних правопорушень;

2) організаційно-тактичний прийом одержання нового знання, одержати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається;

3) організаційно-розпорядницьку діяльність, що ґрунтується на взаємній довірі сторін, об'єднаних завданням з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень і боротьби зі злочинністю загалом[877].

Науковець Р. Л. Степанюк виокремлює три підходи до визначення та висвітлення сутності взаємодії: 1) у широкому сенсі взаємодію розглядають стосовно сумісної діяльності всіх органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне судочинство. Її трактують не тільки щодо слідчого чи процесу розслідування певного злочину, а й щодо застосування будь-яких криміналістичних прийомів, засобів і методів; 2) у вузькому значенні одним із її суб'єктів взаємодії завжди є слідчий, а її розглядають як форму організації

---

[873] Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : підручник. 4-те вид., змін., доповн. і доопр. Київ : Дакор, 2014. С. 164.

[874] Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. С. 5, 12.

[875] Заяць Д. Д., Степанюк Р. Л. Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 7–11.

[876] Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. С. 194.

[877] Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування : навч. посіб. / О. П. Бойко, О. Ф. Кобзар, В. В. Рогальська, Н. П. Черняк. Дніпро : ДДУВС, 2017. С. 8.

розслідування; 3) комбінований підхід полягає в намаганні різнобічного трактування взаємодії[878].

Взаємодія дає змогу поставити процес розкриття та розслідування злочину на вищий рівень – рівень колективної діяльності. Причому організація взаємодії в процесі розслідування завжди має конкретну мету, а об'єднання інтелектуальних і фізичних можливостей непідпорядкованих суб'єктів не самоціль, оскільки її здійснюють для вирішення конкретної слідчої ситуації. Взаємодія – це ґрунтована на нормах закону й підзаконних нормативних актах сумісна діяльність непідпорядкованих організаційно суб'єктів із відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом, місцем, засобами й методами реалізації, для виконання конкретних завдань, що обумовлені характером слідчої ситуації, для вирішення якої її здійснюють, з метою розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону[879].

Важливим питанням, через яке втілюється сутність взаємодії, є визначення її структури під час розслідування кримінальних правопорушень і форм її реалізації.

Тож Р. Л. Степанюк пропонує структурно виокремлювати такі елементи взаємодії, як узгодженість (скоординованість) діяльності; спільність діяльності; мета діяльності; певний зміст діяльності; наявність щонайменше двох суб'єктів[880].

На нашу думку, найбільш вдалою є структура, запропонована О. В. Пчеліною, яка пропонує серед елементів взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень виокремлювати такі її невід'ємні складові:

---

[878] Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. С. 191–194.

[879] Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. С. 3, 7, 10, 17.

[880] Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред.А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. С. 195.

1) прийняття рішення про необхідність і доцільність взаємодії. На цій стадії слідчий аналізує наявну в нього інформацію, планує свої дії відповідно до поставлених завдань, визначає наявні та необхідні сили й засоби. У разі виникнення потреби залучення інших слідчих або осіб з інших підрозділів, служб, органів тощо потрібно визначитися з учасниками такої взаємодії, їх завданнями та методами розслідування конкретного злочину, тривалістю взаємодії тощо;

2) вибір форми й методів взаємодії. Під час планування розслідування окремих кримінальних правопорушень слідчий визначає перелік обставин, що підлягають встановленню, залежно від висунутих версій та обирає відповідні заходи, необхідні для їх з'ясування. Водночас визначає виконавців цих заходів. Тобто під час планування розслідування злочинів обирають заходи, під час проведення яких будуть взаємодіяти конкретні особи та/чи органи, а отже, залежно від їх характеру визначають форми взаємодії та шляхи її реалізації;

3) процесуальне закріплення рішення про взаємодію. У деяких випадках таке рішення буде відображено в протоколах про результати проведення окремих слідчих (розшукових) дій у вигляді помітки про учасників цих дій, у вказівках (клопотаннях, дорученнях) на проведення певних дій, наказах про створення слідчо-оперативних груп тощо. Звісно, певні складнощі постають через відсутність чіткої регламентації в чинному кримінальному процесуальному законодавстві питання про порядок прийняття й оформлення рішення про взаємодію;

4) безпосередньо спільна узгоджена діяльність учасників взаємодії під час розслідування конкретного кримінального правопорушення;

5) процесуальне закріплення результатів взаємодії, яке здійснюють за допомогою складання відповідних протоколів, рапортів, доповідних записок тощо[881].

[881] Пчеліна О. Щодо поняття та сутності взаємодії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. № 1 (Februarie). С. 167–172.

Найпоширенішим є поділ форм взаємодії на процесуальні та непроцесуальні (організаційно-тактичні, організаційні). Деталізовано такий поділ розглядають М. В. Борисенко, О. В. Мельник, які серед різновидів взаємодії за нормативно-правовою регламентацією розрізняють: процесуальні форми (передбачені КПК України); непроцесуальні (організаційно-правові) форми (передбачені законами України та підзаконними нормативно-правовими актами; суто організаційні форми (розроблені наукою та практикою)[882].

На думку колективу авторів навчального посібника «Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування», до процесуальних форм взаємодії, які найчастіше використовують у межах розслідування кримінальних правопорушень і безпосередньо чи опосередковано зазначені в КПК України, належать:

– надання слідчим доручення щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідному оперативному підрозділу;

– надання оперативними підрозділами допомоги слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

– право слідчого доручати оперативному підрозділу виконання заходів забезпечення кримінального провадження;

– право слідчого доручати оперативному підрозділу встановлення місцезнаходження підозрюваної особи, яку оголошено в розшук[883].

Визначаючи форми й суб'єктний склад взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, поділяємо підхід, за яким взаємодію трактують як сумісну діяльність спеціалізованих суб'єктів, для яких є характерним виконання одних і тих же завдань, проте з використанням різних засобів і

[882] Борисенко М. В., Мельник О. В. Взаємодія слідчого з іншими посадовими особами та підрозділами Національної поліції під час кримінального провадження: загальна характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 190.

[883] Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування : навч. посіб. / О. П. Бойко, О. Ф. Кобзар, В. В. Рогальська, Н. П. Черняк. Дніпро : ДДУВС, 2017. 84 с.

методів. Спеціалізованими суб'єктами необхідно вважати слідчі й оперативно-розшукові підрозділи правоохоронних органів, для яких виявлення, розслідування та попередження злочинів є головним завданням, державні контролюючі органи; спільну діяльність правоохоронних органів і неспеціалізованих суб'єктів. До кола останніх належать державні й недержавні структури, для яких боротьба зі злочинністю не є основним завданням. Зокрема, це можуть бути підприємства, банки, страхові компанії, засоби масової інформації, громадські формування[884].

Взаємодію під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей пропонуємо розглядати щодо суб'єктного складу як спільну діяльність спеціалізованих суб'єктів і неспеціалізованих суб'єктів, поділивши її на групи: взаємодія з підрозділами Національної поліції; взаємодія з компетентними суб'єктами; взаємодія з громадськими організаціями; взаємодія з державними установами й органами місцевого самоврядування.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливе значення має внутрішньовідомча взаємодія, тобто взаємодія між підрозділами Національної поліції, яку здійснюють спеціалізовані суб'єкти, діяльність яких пов'язана із забезпеченням охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтриманням публічної безпеки й порядку.

Одним зі спеціалізованих суб'єктів є оперативні співробітники. Основними формами взаємодії слідчого й працівників оперативного підрозділу є: 1) створення і діяльність слідчо-оперативних груп; 2) розроблення спільного плану розкриття злочину; 3) обговорення процесу розслідування (доцільно запрошувати експертів, спеціалістів, досвідчених оперативних і слідчих працівників); 4) взаємний обмін інформацією; 5) доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій

[884] Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / [А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : Курсор, 2009. С. 20–21.

відповідним оперативним підрозділам (ст. 40, 41 КПК України); 6) розкриття злочину «за гарячими слідами»; 7) спільний аналіз причин й умов, що сприяють учиненню злочину, обговорення профілактичних заходів; 8) спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що мають у своєму розпорядженні оперативні підрозділи[885].

Однією з найраціональніших організаційно-тактичних форм взаємодії в межах координації діяльності під час розслідування, зазначає М. А. Погорецький, є створення слідчо-оперативних груп[886].

Однак таку позицію ми поділяємо лише частково, адже слідчо-оперативна група є формою взаємодії, а не координації, оскільки ці поняття не є тотожними. Під час координації орган системи або один із підрозділів, що взаємодіють, наділений владними повноваженнями щодо решти підрозділів, які йому підпорядковуються та дії яких координуються, натомість під час взаємодії суб'єкти не мають владних і підпорядкованих повноважень та в спільній діяльності є рівними між собою[887]. Координація та взаємодія одночасно пов'язані та різняться. Діяльність із взаємодії завжди є координованою, водночас координації не завжди притаманна взаємодія.

Формою процесуальної взаємодії слідчого й оперативних співробітників є виконання доручень. Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам поліції, що має на меті, з одного боку, пришвидшення розслідування в кримінальному провадженні, а з іншого – залучення до проведення негласних слідчих

---

[885] Січковська І. В. Особливості взаємодії слідчого з оперативними працівниками на початковому етапі досудового розслідування сексуальних убивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 336–339. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3456.

[886] Погорецький М. А. Незаконне переправлення осіб через державний кордон: проблемні питання оперативно-розшукового документування та досудового розслідування. *Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22–23 листоп. 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 223–227.

[887] Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. С. 10.

(розшукових) дій фахівців з оперативних підрозділів поліції, які мають певний досвід і спеціальну техніку для проведення оперативно-розшукових заходів[888].

Взаємодія слідчого й оперативних підрозділів поліції під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей повинна відповідати чітким принципам, до яких належать: відповідність спільної діяльності вимогам закону; організаційна роль і відповідальність слідчого за своєчасне та якісне розслідування злочинів, процесуальна відповідальність у виборі рішень, за винятком випадків, коли в законі безпосередньо визначено коло інших осіб; самостійність співробітників оперативних підрозділів поліції у виборі засобів і методів оперативно-розшукової діяльності в межах чинного законодавства; спільне планування слідчих й оперативно-розшукових заходів – найважливіший організаційний початок будь-якої усвідомленої людської діяльності, необхідна передумова її ефективності, а також обмін інформацією та спільне обговорення результатів; безперервність в організаторській роботі, активне використання досягнень науки й техніки в розкритті та розслідуванні злочинів[889].

Результативна взаємодія між слідчим й оперативним підрозділом під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зумовлена такими чинниками: слідчий і працівники кримінальної поліції повинні розуміти сутність статевих злочинів щодо дітей, володіти знаннями у сфері судової психології та судової психіатрії; суб'єкт розслідування повинен знати особливості проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій, а також негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на пошук і фіксацію відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей; перевірка всіма членами слідчо-оперативної групи

[888] Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев : Юринком Интер, 1999. С. 136.

[889] Стратонов В. М. Загальні положення взаємодії слідчого з органами дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 1. С. 985.

спільно висунутих версій у вчиненні статевого кримінального правопорушення щодо дитини.

На думку Н. В. Гуменної, взаємодія слідчого й інших суб'єктів розшуку під час здійснення розшукової діяльності є узгодженою діяльністю слідчого, працівників оперативних підрозділів поліції та інших суб'єктів, що забезпечує раціональне поєднання під час розшукової діяльності процесуальних дій і розшукових заходів, які здійснює кожний з них відповідно до своїх функцій та в межах наданих їм законом повноважень з використанням спеціальних знань і технічних засобів, спрямована на досягнення спільної мети з найменшими затратами сил, засобів і часу[890]. Аналогічну позицію поділяє і М. Багрій[891].

Досягнення мети взаємодії можливе за умови професіоналізму суб'єкта досудового розслідування, достатнього рівня інформаційного забезпечення та швидкості дій. Однією з найпоширеніших форм взаємодії спеціалізованих суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є створення слідчо-оперативної групи.

Відповідно до Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) НПУ, затвердженої наказом МВС України від 16 лютого 2018 року № 111, слідчо-оперативна група – це організаційна форма взаємодії слідчих (дізнавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення і пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного й неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили[892].

---

[890] Гуменна Н. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами розшуку під час здійснення ним розшукової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 501.

[891] Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету.* 2013. Вип. 57. С. 318.

[892] Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 16 лют. 2018 р. № 111. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18#n7.

У п. 9–15 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575, визначено особливості організації взаємодії під час розслідування певних різновидів кримінальних правопорушень, зокрема вчинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Відмінність від загального порядку організації взаємодії за кримінальними правопорушеннями полягає передусім у складі слідчо-оперативної групи. Відповідно до п. 9.1 Інструкції, до складу слідчо-оперативної групи, яка виїздить на місце вчинення кримінального правопорушення проти особи, в обов'язковому порядку входить слідчий територіального органу внутрішніх справ, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії (є старшим групи), а також за необхідності кінолог зі службово-розшуковим собакою, психолог[893].

Обставиною, яка суттєво позначається на повноті, якості та швидкості розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є технічне оснащення слідчо-оперативної групи й укомплектованість кваліфікованими працівниками.

Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні передбачає, що до складу слідчо-оперативної групи входять слідчий (дізнавач), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою[894].

---

[893] Особливості взаємодії між слідчими та іншими підрозділами органів внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : метод. рек. / [В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, Н. П. Черняк та ін.]. Дніпропетровськ, 2014. 71 с.

[894] Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах

З метою забезпечення дотримання вимог КПК України щодо проведення оглядів місць подій у структурі слідчих відділів (відділень) поліції передбачено створення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій. Для забезпечення техніко-криміналістичного супроводження досудового розслідування злочинів, зокрема під час виїзду слідчо-оперативної групи на місце злочину, введено посади поліцейських: начальника сектору (для відділу), старшого інспектора-криміналіста, інспектора-криміналіста, техніка-криміналіста. Тобто інспекторів-криміналістів залучають як спеціалістів для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування. Вони у своїй діяльності безпосередньо підпорядковані та підзвітні начальникові органу досудового розслідування і зобов'язані виконувати доручення начальника відповідного органу досудового розслідування, його заступників, слідчих у встановлені строки й у визначеному законодавством порядку[895].

Відповідно до наказу МВС України від 6 липня 2017 року № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», інспектором-криміналістом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і як спеціаліст бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та надає практичну допомогу слідчим в організації їх проведення[896]. За кримінальним процесуальним законом інспектор-криміналіст є особою, яка володіє спеціальними знаннями та наділена процесуальним статусом спеціаліста[897].

(підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 16 лют. 2018 р. № 111. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18#n7.

[895] Ольховенко С. І., Юсупов В. В. Окремі питання взаємодії експертів-криміналістів та інспекторів-криміналістів, їх адаптація в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 19–20.

[896] Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лип. 2017 р. № 570. *Офіційний вісник України*. 2017. № 72. С. 65.

[897] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

Слідчий та інспектор-криміналіст є працівниками органу досудового розслідування Національної поліції України. Їх взаємодія передбачає відомчу (внутрішньовідомчу) взаємодію, яку можна реалізувати як у процесуальній, так і непроцесуальній (організаційній) формах. Зміст і завдання такої взаємодії зумовлені загальними засадами й завданнями взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, а також функціями, які виконують суб'єкти такої взаємодії[898].

Взаємодія слідчого й інспекторів-криміналістів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень полягає в забезпеченні ефективності кримінального провадження шляхом використання спеціальних знань і технічних засобів під час виявлення, фіксації, вилучення й упакування слідів злочинів і кримінальних проступків, а також обрання методів і прийомів проведення та фіксації окремих слідчих (розшукових) дій, передусім оглядів місць подій.

Слідчий є старшим слідчо-оперативної групи та керує діями інших членів групи та відповідає за якість проведення огляду місця події; разом з іншими членами, залученими спеціалістами, запрошеними потерпілими, свідками й іншими учасниками кримінального провадження в установленому КПК України порядку фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення; вилучає речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, зокрема матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, забезпечує в установленому порядку їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення судової експертизи; має право заборонити будь-якій особі перебувати на місці огляду або залишати його до закінчення огляду та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Своєю чергою

[898] Пчеліна О. В. Взаємодія слідчого та інспекторів-криміналістів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 1. С. 107–111. doi: https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.59.

інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) на місці події: надає консультації слідчому (дізнавачу) з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани та схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які містять слідову інформацію вчиненого правопорушення; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), привертає увагу слідчого до фактичних даних, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення[899].

З огляду на те, що загальне керівництво слідчо-оперативною групою здійснює слідчий, постає необхідність у тому, щоб розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості здійснював слідчий, який спеціалізується на розслідуванні такого виду кримінальних правопорушень. Це допомагає розуміти механізм вчинення кримінального правопорушення та, відповідно, здійснювати ефективніший пошук слідів його вчинення. Наприклад, слідова картина зґвалтування буде суттєво відрізнятися від домагання дитини для сексуальних цілей або розбещення неповнолітніх. А отже, наявність у слідчого досвіду та відповідних навичок розслідування статевих кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, допомагає зорієнтувати інспектора-криміналіста на місця можливого скупчення слідів.

З анкетних даних вбачається, що відсутність досвіду й методичних напрацювань щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є однією з проблем, що постають перед слідчими під час досудового розслідування (78,6 %, додаток А).

---

[899] Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 лют. 2018 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18#n7.

Тобто чинні нормативно-правові акти визначають, що слідчий, який очолює слідчо-оперативну групу, має спеціалізуватися на розслідуванні такої категорії кримінальних правопорушень, зокрема володіти особливостями розслідування кримінальних правопорушень за участю потерпілої дитини.

Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей (втратила чинність 12 серпня 2018 року) було передбачено функціонування спеціального підрозділу – кримінальної міліції у справах дітей, одними із завдань яких було: виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства, зокрема батьками, законними представниками; організація надання правової та психологічної допомоги дітям, які є потерпілими в кримінальному провадженні чи стали свідками кримінального правопорушення[900]. Тобто кримінальна міліція у справах дітей функціонувала як спеціальний підрозділ, спеціалізований на роботі з дітьми, які стали учасниками кримінального провадження, незалежно від їхнього процесуального статусу.

Наказом МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044 було затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України[901] та визнано такою, що втратила юридичну силу, Інструкцію з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей.

Основна відмінність між кримінальною міліцією у справах дітей та підрозділами ювенальної превенції Національної поліції полягає в тому, що остання здійснює комплекс заходів, спрямованих на протидію та попередження злочинності дітей, тобто на роботу з дітьми, що опинилися в конфлікті із законом, оминаючи категорію потерпілих і свідків.

Водночас наказ Офісу Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії

---

[900] Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей (втратила чинність 12 серпня 2018 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13#Text.

[901] Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text.

насильству» від 4 листопада 2020 року № 509 визначає діяльність і функціонування ювенальних прокурорів, діяльність яких спрямована щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству[902].

Пункти 4 та 5 зазначеного наказу передбачають, що основними принципами роботи на цьому напрямі є: отримання дітьми інформації про їхні права, забезпечення вільного доступу дітей до правосуддя та можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав; забезпечення найкращих інтересів дитини; повага до гідності дитини та її захист від дискримінації; захист дитини від усіх форм насильства, зловживань, зокрема сексуальних, передусім з боку батьків, опікунів (піклувальників) чи інших осіб, які турбуються про дитину, а також її експлуатації. Ювенальні прокурори забезпечують виконання передбачених КПК України функцій прокурора в кримінальних провадженнях: у сфері охорони дитинства; у яких неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є особою, права й інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення; щодо неповнолітньої особи, зокрема якщо кримінальне провадження здійснюють щодо декількох осіб, принаймні одна з яких є неповнолітньою, стосовно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності[903].

Отже, суттєвою є відмінність між функціональним навантаженням підрозділів Національної поліції, спрямованим на захист дітей (ювенальна превенція), і спеціальних прокурорів (ювенальних прокурорів), що полягають у спрямованості діяльності відповідного спеціалізованого підрозділу.

Дитячий світогляд і психіка, насамперед в умовах вчинення щодо дитини кримінального правопорушення, актуалізують необхідність опанування органом досудового розслідування особливостей вікової психології з метою

---

[902] Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального прокурора від 4 листоп. 2020 р. № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text.

[903] Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального прокурора від 4 листоп. 2020 р. № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text.

правильного вибору тактики проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини й успішного розслідування загалом.

На підставі проведеного нами анкетування вбачається, що розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей ускладнюється тим, що слідчо-оперативну групу часто очолює слідчий, який має незначний досвід слідчої роботи або раніше не розслідував кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (54,3 %, додаток А). Зазначене призводить до того, що він не враховує невідкладність деяких слідчих (розшукових) дій, унаслідок чого втрачаються докази. Так само брак знань з вікової психології часто стає причиною неправильно обраних тактичних прийомів, у зв'язку з чим не вдається налагодити взаємодію з дитиною.

Голова Національної поліції Ігор Клименко 1 червня 2021 року зробив заяву про те, що з метою ефективнішого розслідування резонансних злочинів, учинених дітьми та щодо дітей, у Головному слідчому управлінні Національної поліції створено окремий вузькопрофільний сектор – ювенальних слідчих[904]. У своїй діяльності новостворений сектор керується Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України[905]. Однак на підставі аналізу функцій, покладений на сектор ювенальної превенції, доходимо висновку, що повноважень на здійснення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або щодо них, у цьому документі не передбачено.

Тому ми вважаємо, що з метою усунення цієї прогалини необхідно створити підрозділ ювенальної поліції, діяльність якого буде спрямована на розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені не лише дітьми, а й щодо дітей, тобто створення спеціального ювенального слідчого відділу. З цією

[904] Відсьогодні в Нацполіції створений сектор ювенальних слідчих – Ігор Клименко. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/vidsyogodni-v-nacpoliciyi-stvorenii-sektor-yuvenalnix-slidcix-igor-klimenko.

[905] Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text.

метою необхідно внести зміни до законодавчих актів. Зокрема, другий абзац ч. 1 ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»[906] слід доповнити, виклавши його в такій редакції: «Уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані: виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми *та щодо дітей,* уживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством». Крім того, до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України необхідно внести зміни, доповнивши п. 2 щодо основних повноважень підрозділів ювенальної превенції, виклавши його в такій редакції: «здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми чи малолітніми або щодо неповнолітніх чи малолітніх».

Ювенальні слідчі, за аналогією з ювенальними прокурорами, мають бути залучені до слідчо-оперативної групи під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених, зокрема, і щодо дітей, їх необхідно призначати старшими групи для здійснення керівництва розслідуванням. Крім того, з метою забезпечення найефективнішого розслідування та дотримання прав дитини під час нього вбачається необхідність у розмежовуванні повноваження між підрозділами захисту інтересів дітей та протидії насильству й підрозділами щодо організації нагляду за додержанням законів і прав неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Одним з видів непроцесуальної взаємодії між спеціалізованими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є отримання відомостей з аналітичних, а також криміналістичних та інших реєстрів.

На території обслуговування Національної поліції працюють управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (УОАЗОР), які є структурними підрозділами її головних управлінь. Вони

[906] Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text.

здійснюють координацію, аналіз, планування, контроль та узгодження діяльності структурних підрозділів апарату головних управлінь і відокремлених структурних підрозділів головних управлінь з питань забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, а також надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги[907].

Завданнями УОАЗОР є: моніторинг оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни; здійснення організаційного та методичного забезпечення аналітичної роботи підрозділів головних управлінь, організація комплексного аналізу стану забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських послуг на території обслуговування, аналіз відповідних результатів роботи підрозділів головних управлінь.

Взаємодія слідчого й УОАЗОР у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має важливе значення. Криміналістичні обліки розкритих і нерозкритих кримінальних правопорушень, зокрема і проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, ґрунтуються на повторюваності способів їх вчинення.

Особа з розладом сексуальної переваги у вигляді педофілії систематично буде виявляти бажання до вступу в сексуальні відносини з дитиною. Від характеристики особи злочинця, наявності в нього психічних розладів, зокрема розладу сексуальної переваги у вигляді педофілії, залежать спосіб вчинення, слідова картина та відображення його ознак за відповідної обстановки[908].

---

[907] Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 4 квіт. 2018 р. № 285. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-16#Text.

[908] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Реєстрація геномної інформації людини під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики : матеріали Міжнар.*

За наявності попередньої судимості за вчинення злочину, здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що у 20,1 % випадків злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняли особи, яких раніше притягали до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень. Зазначене дає підстави стверджувати, що кожний п'ятий злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості вчиняють особи, які раніше вчиняли злочин[909].

На підставі даних обліку щодо способу вчинення раніше розкритих статевих кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, постає можливість висунення обґрунтованих версій про особу правопорушника, який вчинив нове кримінальне правопорушення, схоже за способом із вчиненим раніше. І, навпаки, не розкриті раніше кримінальні правопорушення, спосіб вчинення яких відображений в облікових даних, можуть бути розкриті, якщо буде виявлено й розкрито нове.

Аналітичне забезпечення обігу інформації з метою подальших її оцінювання й аналізу в межах закріплених функцій здійснює УОАЗОР[910]. Однак аналіз відомостей анкетування слідчих засвідчує, що можливості УОАЗОР під час розслідування кримінальних правопорушень використовують не цілком, обмежуючись лише функцією реєстрації повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень (64,9 %, додаток А).

У контексті взаємодії з уповноваженими органами, які є розпорядниками та держателями реєстрів, відомості яких можуть бути використані під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, цікавим видається взаємодія слідчого з державним підприємством «Національні інформаційні системи» в частині доступу до

наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.) 2021. С. 123 – 128. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20700.

[909] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 53. С. 128–132. (Серія «Юриспруденція»).

[910] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n21.

Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи[911].

Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, містить відомості про загальні дані (прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження; громадянство; стать; місце народження; місце реєстрації/проживання; засоби зв'язку; освіта, спеціальність; місце роботи (навчання), посада тощо); 2) дані про документи та їх скановані копії; 3) дані про ідентифікацію особи (відцифрований образ обличчя; дактилоскопіювання (оформлення дактилоскопічної карти); особливі прикмети (за наявності); 4) дані про обвинувачення; 5) дані про судимості (у хронологічному порядку); 6) дані про відбування покарання та звільнення; 7) медичні дані (сигнальні позначки (група крові, резус-фактор, переливання крові (коли, скільки), цукровий діабет, інфекційні захворювання, хірургічні втручання, алергологічний анамнез, непереносність лікарських препаратів, вагітність тощо); загальний огляд (наявність тілесних ушкоджень тощо); вид, група й період дії інвалідності; відомості про щеплення; інформація про перебування на стаціонарному лікуванні (період, з приводу); діагноз (встановлений вперше (основний, супутні), заключний/уточнений (основний, супутні)); проведене лікування); 8) дані про заходи пробації, що застосовують до суб'єктів пробації відповідно до Закону України «Про пробацію»[912].

Проблемним питанням є відсутність у зазначеному реєстрі інформації про ДНК-профіль особи, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, за допомогою якого можливе здійснення його ідентифікації.

Питання створення та функціонування бази даних геномної інформації людини врегульовано наказом МВС України від 10 вересня 2009 року № 390

[911] Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text.

[912] Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text.

«Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС»[913]. Положення цієї Інструкції визначають, що автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному й обласних рівнях і охоплює оперативно-пошукові колекції, які ведуть відповідно в Державному та регіональних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах. Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів, зокрема осіб, яких підозрюють або звинувачують в учиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди.

Тобто можливості поповнення колекції ДНК-профілів обмежені вимогою надання згоди особи, якій він належить.

Проєкт Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», включений до Переліку законопроєктів, додатково включених до порядку денного четвертої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання, визначеного постановою Верховної Ради України від 17 листопада 2020 року[914], передбачає законодавче врегулювання процесів створення і функціонування обліку геномної інформації людини в Україні й удосконалення роботи правоохоронних органів України із запобігання, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема злочинів проти статевої свободи й недоторканості особи.

Стаття 5 цього законопроєкту передбачає, що обов'язковій державній реєстрації геномної інформації підлягає геномна інформація, зокрема осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення умисних злочинів

---

[913] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Реєстрація геномної інформації людини під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.)* 2021. С. 123 – 128. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20700.

[914] Про внесення змін до порядку денного четвертої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 17 листоп. 2020 р. № 1003-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-20#Text.

проти життя, здоров'я, статевої свободи, статевої недоторканості особи, щодо яких обрано запобіжний захід[915].

Відповідно до чинного нормативно-правового регулювання функціонування автоматизованого обліку генетичних ознак людини, регламентовано можливість отримання ДНК-профілю в підозрюваного, обвинуваченого та засудженого. Натомість у проєкті Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» передбачено відібрання геномної інформації лише в осіб, які є засудженими за вчинення кримінальних правопорушень, що суттєво звужує наповненість бази генетичних ознак людини та її пошукові можливості під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС передбачає, що оперативно-пошукові колекції генетичних ознак людини формуються, зокрема, з ДНК-профілів біологічних слідів, вилучених під час оглядів місць подій, зокрема за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Виділення ДНК-профілю зі слідів біологічного походження під час проведення слідчих (розшукових) дій та поміщення його в колекцію дають змогу згодом провести ідентифікацію в інших нерозкритих кримінальних провадженнях. І навпаки, внесення ДНК-профілю особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, надасть можливість порівняти її ДНК-профіль з ДНК-профілями, вилученими під час проведення слідчих (розшукових) дій в інших нерозкритих кримінальних провадженнях. Однак положення Інструкції обмежують можливості проведення такої ідентифікації наявністю згоди особи, ДНК-профіль якої вносять до колекції. Проєкт закону

[915] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Реєстрація геномної інформації людини під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.)* 2021. С. 123 – 128. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20700.

не вимагає надання згоди для внесення ДНК-профілю до колекції, проте звужує коло осіб до тих, які є засудженими.

Згідно з КПК України, засудженим є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Однак від моменту вручення особі підозри й до моменту набрання обвинувальним вироком законної сили можуть минути роки, протягом яких підозрюваний (обвинувачений) може вчинити інше кримінальне правопорушення, передусім з огляду на специфіку вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Розглянемо приклад такої ситуації. *25 листопада 2021 року громадянину Б. було вручено підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України. Ухвалою слідчого судді Деснянського районного суду м. Києва до громадянина Б. було застосовано запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою з визначенням застави. Мати громадянина Б. внесла за нього заставу, після чого останній зник. Через місяць його було випадково виявлено та затримано в м. Львові під час вчинення ним дій, передбачених ч. 2 ст. 156 КК України.* Досудове розслідування за цими фактами триває[916].

Тому ми пропонуємо внести зміни до Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС, виключивши з п. 2.12.3 фразу «у випадку їх добровільної згоди» та сформулювавши пункт у такій редакції: «Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів: осіб, яких підозрюють або звинувачують в учиненні злочинів, узятих під варту, засуджених».

Перспективним, на наш погляд, є запровадження підсистеми «КАСАНДРА» на базі Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, яку було запроваджено 15 вересня 2020 року наказом Міністерства юстиції України № 3184/5, вона почала функціонувати з 1 січня 2022 року. Підсистема

[916] Головне слідче управління Національної поліції України. Матеріали кримінального провадження.

забезпечує формування оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, що ґрунтується на використанні алгоритмів автоматизованих висновків.

Визначення ступеня ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (низький, середній, високий, дуже високий) здійснює підсистема «КАСАНДРА» автоматично на підставі алгоритму підрахунку балів і відповідності розміру балів встановленим ступеням ризиків. Підсистема «КАСАНДРА» забезпечує формування прогнозу вчинення особою повторного кримінального правопорушення, який ґрунтується на використанні машинного навчання та алгоритмів автоматизованих висновків (прогнозів), що ґрунтується на результатах обробки великих структурованих масивів даних. Прогноз вчинення особою повторного кримінального правопорушення формується з метою наукових досліджень, порівняння результатів прогнозу з результатом оцінки ризиків і вдосконалення системи оцінки ризиків[917].

Застосування алгоритмів автоматичного визначення ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей дасть змогу здійснювати комплекс заходів, спрямованих на попередження вчинення особою аналогічних дій у майбутньому й раціональний розподіл сил і ресурсів правоохоронної системи.

Одним із видів процесуальної взаємодії слідчого є його взаємодія з педагогом, психологом, лікарем, представником потерпілого. Такий вид взаємодії можна схарактеризувати як взаємодію з неспеціалізованими компетентними суб'єктами, участь яких під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи визнано обов'язковою за вимогами КПК України. Психолога або педагога включають у спільну діяльність з іншими учасниками слідчої (розшукової) дії, супроводжуючи дитину під час їх проведення.

[917] Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text.

Крім основної юридичної мети – отримання показань, додатковою психологічною метою допиту зазначеної категорії суб'єктів кримінального провадження є уникнення (мінімізація) вторинної психотравматизації жертви сексуального насилля самою процедурою допиту. Ось чому комунікативний процес повинен бути у форматі взаємодії, а не одностороннього впливу слідчого на неповнолітнього допитуваного. Тому залучення психолога як спеціаліста (ст. 491 КПК України) до допиту неповнолітнього потерпілого за статевими злочинами дасть змогу суттєво оптимізувати процес психологічної взаємодії слідчого з неповнолітнім[918].

Крім того, взаємодія слідчого та спеціаліста-психолога відкриває можливості визначити психологічну мотивацію поведінки неповнолітнього на підставі особливостей поведінкового й емоційного реагування неповнолітнього в передкримінальній, кримінальній та посткримінальній ситуаціях. Навіть орієнтовне встановлення психологічної мотивації поведінки неповнолітнього в юридично значущих ситуаціях, за умов відсутності в слідчого повної інформаційної бази про особистість неповнолітнього, дає змогу максимально повно розкрити його індивідуальність як «суб'єкта діяльності й суб'єкта психічної активності»[919].

Формулювання диспозицій ст. 226 та 227 КПК України надає можливість слідчому обирати спеціаліста, який має бути залучений до участі в проведенні допиту неповнолітньої або малолітньої особи або до проведення інших слідчих (розшукових) дій за їх участю педагога або психолога. Роз'яснення стосовно того, у яких випадках необхідно залучати педагога, а в яких – психолога, законодавець не надає, залишаючи це питання на розсуд слідчого.

---

[918] Волошина О. В. Роль спеціаліста-психолога в підготовці та проведенні допиту неповнолітніх жертв сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р). Київ, 2020. С. 59–63.

[919] Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2008. С. 132 – 133.

Розглядаючи участь педагога у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітньої або малолітньої дитини, доходимо такого висновку: його значення полягає в тому, що педагог повинен допомогти дитині подолати відчуття страху, сорому й налаштувати його на давання достовірних і повних показань.

Однак проблемний момент полягає в тому, що КПК України не містить вимоги до особи, яка виконує функцію педагога під час допиту чи інших слідчих (розшукових) дій за участю дитини: який саме має бути педагог, чи має він викладати в освітньому закладі дитини, який він повинен мати стаж роботи тощо.

Педагогічним працівником є особа, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки та здійснює педагогічну діяльність[920]. Особа, яка володіє педагогічними (психологічними) знаннями, має віднайти підхід до потерпілого, побудувати бесіду з ним у відповідний спосіб, коректно поставити питання, що дало б змогу слідчому або суду з'ясувати обставини, що підлягають обов'язковому встановленню в кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Вбачається, що педагог (психолог) має не тільки володіти знаннями в галузі педагогіки та психології, а й мати досвід роботи з неповнолітніми тієї вікової категорії, до якої належить особа, яку допитують[921].

З іншого боку, психолог є особою, яка володіє спеціальними знаннями та контролює процесуальні дії, у яких бере участь дитина, з позицій послаблення негативного психологічного впливу на неї. Психолог може ставити уточнювальні запитання дитині, якщо дитина не розкрила достатньо свої висловлювання, з огляду на віковий рівень світосприйняття та володіння навичками вербального пояснення. Психолог надає можливість дитині самій пояснити події своїми словами, допомагає активувати її пам'ять,

[920] Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. Т. 4. Київ : Укр. енцикл., 1998. С. 467.

[921] Озерський І. В. Оптимізація використання та застосування спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі України (аналіз нового Кримінального процесуального кодексу). URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/9526/%CE.

унеможливлюючи здійснення стороннього впливу з боку інших учасників слідчих (розшукових) дій на відтворення інформації.

З огляду на процесуальне й організаційно-тактичне значення залучення психолога до проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини, ми поділяємо позицію науковців[922], яка полягає в пропозиції обов'язкового його залучення до кримінального провадження щодо неповнолітніх, зокрема в частині отримання від нього консультаційного висновку щодо особи неповнолітнього.

У такому разі відбуватиметься непроцесуальна взаємодія, яка полягатиме в консультуванні слідчого щодо особливостей характеру дитини, окремих актів її поведінки, питань вікової психології, аспектів підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини тощо. На такій формі використання спеціальних знань акцентує О. Ю. Петечел[923]. Водночас І. В. Озерський вважає, що досвідчений психолог може скорегувати формулювання питань слідчого, підказати тактику проведення слідчої дії, ураховуючи психологічні особливості особи, допомогти створити неофіційну атмосферу, послабити напруженість, занепокоєння особи тощо[924].

Однак питання взаємодії слідчого з педагогом або психологом під час розслідування кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей не позбавлені проблемних аспектів.

---

[922] Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. С. 13; Бєлан С. В., Луценко Т. О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 28; Черновський О. К. Особливості залучення спеціаліста-психолога та надання психологічних консультацій під час судового розгляду. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. С. 113. (Серія «Правознавство»); Озерський І. В. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 103–106. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/30.pdf.

[923] Петечел О. Ю. Форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового слідства. *Збірник наукових праць викладачів Юридичного інституту*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2012. С. 176.

[924] Озерський І. В. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 105–106. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/30.pdf.

Дослідження емпіричних матеріалів засвідчує, що до участі в слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітньої або малолітньої особи в межах розслідування одного кримінального провадження можуть залучати різних педагогів або психологів, що є процесуально й тактично неправильним, оскільки не сприяє встановленню довірливих стосунків і налагодженню психологічного контакту з дитиною.

Інше проблемне питання полягає в тому, що, попри мету залучення педагога або психолога до проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої або малолітньої особи, фактично їхня функція зводиться до простого спостереження за процесом проведення слідчої (розшукової) дії. Підготовку до її проведення, визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню, здійснює слідчий, який не завжди має достатні знання з вікової психології та не володіє навичками спілкування з дітьми, так само як і не ставить перед собою мету знизити рівень травматизації дитини.

На практиці слідчі, прокурори й судді здебільшого запрошують педагога за принципом «де простіше знайти», інколи залучають навіть не практикуючого педагога, а особу, що має тільки відповідний диплом про вищу освіту. Педагог під час допиту виконує суто формальну функцію, не беручи активної участі в допиті. Крім цього, у разі запрошення педагога, якого знає підліток, може бути порушено принцип конфіденційності, оскільки обставини справи можуть стати відомі широкому колу осіб[925].

Взаємодія слідчого та педагога або психолога спрямована на те, щоб спеціаліст міг не тільки оцінити здатність розуміння дитиною поставлених слідчим запитань, а й запобігти психологічному тиску, не допустити некоректних запитань, які можуть: а) не відповідати суті обставин справи; б) бути нечітко сформульованими; в) дискредитувати дитину через нерозуміння поставленого запитання (наприклад, дитина через певні індивідуально-

[925] Чи потрібен реєстр психологів, педагогів та лікарів, які залучатимуться під час кримінального провадження за участю дитини? URL: https://www.prostir.ua/?library=chy-potriben-rejestr-psyholohiv-pedahohiv-ta-likariv-yaki-zaluchatymutsya-pid-chas-kryminalnoho-provadzhennya-za-uchastyu-dytyny.

психологічні особливості, не маючи відповіді на запитання, починає фантазувати й відповідає лише тому, що має надати чітку відповідь слідчому)[926].

Експерти Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, яка діє за підтримки ЮНІСЕФ, дослідили проблемні питання залучення психологів до проведення слідчих (розшукових) дій. Зокрема, з'ясовано, що на практиці буває надзвичайно складно знайти психолога, який достатньо кваліфікований для реалізації всіх описаних вище завдань. Час роботи залучених психологів під час участі в кримінальних провадженнях як спеціалістів не оплачують додатково, оскільки, до прикладу, у посадових інструкціях психологів соціальних служб, освітніх установ не передбачено таку діяльність, саме тому вони відмовляються брати участь у слідчих (розшукових) діях, оскільки це додаткове навантаження. Так само психологу потрібні додатковий час і ресурси для складання професійного висновку. У разі залучення приватного дитячого психолога, сторона захисту часто ставить під сумнів його участь і висновки, вказуючи на зацікавленість у справі, що може призводити до повторних допитів й опитувань дитини та затягування розслідування кримінальних проваджень і навіть їх закриття[927].

Саме тому запропоновано запровадити Реєстр психологів, які залучатимуться під час здійснення кримінальних проваджень за участю дитини. Ми схвалюємо ініціативу створення такого Реєстру, що буде визначати порядок залучення психологів за аналогією з порядком надання безоплатної правової допомоги.

Ми пропонуємо регламентувати на законодавчому рівні надання безоплатної психологічної допомоги під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за участю дитини, зокрема

---

[926] Основи загальної та юридичної психології : курс лекцій / Н. Р. Бабечко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І Когутич. Київ : Алетра; ЦУЛ, 2016. С. 57.

[927] Чи потрібен реєстр психологів, педагогів та лікарів, які залучатимуться під час кримінального провадження за участю дитини? URL: https://www.prostir.ua/?library=chy-potriben-rejestr-psyholohiv-pedahohiv-ta-likariv-yaki-zaluchatymutsya-pid-chas-kryminalnoho-provadzhennya-za-uchastyu-dytyny.

кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, за аналогією з порядком надання безоплатної правової допомоги.

У цьому законодавчому акті має бути передбачено обов'язкове залучення психолога до участі як спеціаліста в кримінальному провадженні щодо дитини; визначено обсяг прав й обов'язків спеціаліста-психолога, вимоги до суб'єктів, які мають право надавати безоплатну психологічну допомогу (освітньо-кваліфікаційний рівень, спеціалізація на дитячій психології, складання іспиту); порядок залучення психолога до слідчих (розшукових) дій, визначення гарантій незмінності спеціаліста під час досудового розслідування; сформовано систему органів надання безоплатної психологічної допомоги, що передбачатиме створення центрів надання безоплатної психологічної допомоги і джерела фінансування такої діяльності.

У контексті процесуальної вимоги щодо обов'язкової участі законних представників під час здійснення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітньої або малолітньої особи (ст. 226. 227 КПК України), під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно розглянути процесуальну форму взаємодії слідчого та представників дитини. Однак, розглядаючи таку форму взаємодії, необхідно також спрямувати увагу не лише на законних представників, а й на інститут представництва в кримінальному процесі загалом.

Представником потерпілого може бути: 1) адвокат, відомості про якого містяться в Єдиному реєстрі адвокатів; 2) законний представник (для окремих категорій громадян: неповнолітні, недієздатні, обмежено дієздатні) – батьки, усиновлювачі, за їх відсутності – опікуни, піклувальники, повнолітні близькі родичі, представники органів опіки й піклування.

За положеннями КПК України вбачається, що законним представником можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ та організацій, під опікою чи

піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такого законного представника замінюють іншим з числа осіб, зазначених у частині другій цієї статті (ст. 44 КПК України). У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі в кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника (ст. 227 КПК України).

Відповідно до матеріалів кримінальних проваджень, у 32,2 % випадків відбувся кримінальний інцест, тобто статеве кримінальне правопорушення було вчинено щодо дитини її близькими родичами, зокрема батьками (додаток Б). Другий з батьків здебільшого знав або здогадувався про вчинення дій сексуального характеру щодо дитини, але не надавав цьому особливого значення. Поширеною є також ситуація, коли після повідомлення про вчинення кримінального правопорушення позиція законного представника змінюється і він, усупереч інтересам дитини, здійснює психічний тиск на потерпілу особу задля вигороджування правопорушника. Усі ці обставини дають підстави для висновку про необхідність обов’язкової участі адвоката як представника потерпілих у кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Такі пропозиції обґрунтовують і науковці. На думку В. Г. Гончаренка, слід вважати, що потерпілий не здатен самостійно використовувати свої права[928].

[928] Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза в системі засобів захисту. *Адвокат*. 2009. № 4. С. 11.

Процесуальний закон, зазначає О. П. Кучинська, має бути доповнений нормами, які передбачали б підстави й порядок відсторонення від участі в справі законного представника та заміни його представником-адвокатом, а також закріпити перелік випадків забезпечення потерпілих юридичною допомогою за рахунок держави, зокрема, якщо: 1) прокурора відмовляється від підтримання державного обвинувачення (представника надають за бажанням потерпілого); 2) потерпілий є неповнолітнім (з моменту вчинення щодо нього діяння); 3) потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому на належному рівні здійснювати захист своїх прав; 4) потерпілий не володіє мовою, якою ведуть судочинство; 5) у всіх справах про умисні вбивства[929]. Дослідниця І. В. Дубівка обґрунтовує необхідність обов'язкової участі представника потерпілого у випадках обов'язкового залучення захисника задля процесуальної рівності забезпечення процесуальних прав сторін[930].

Про дискримінаційні процесуальні гарантії щодо дітей у статусі потерпілої чи свідка через спеціальний акцент на неповнолітніх особах, яких підозрюють або звинувачують у вчиненні кримінальних правопорушень, свідчить й аналіз норм КПК, який містить окремий розділ про «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», однак він стосується лише дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Якщо дитина є потерпілим або свідком, то на неї поширюються процесуальні гарантії за загальними правилами.

На необхідності належного законодавчого забезпечення прав потерпілих на всіх етапах розслідування акцентовано й у Рекомендації № R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо становища потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу[931].

---

[929] Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному процесі України. *Адвокат*. 2009. № 5. С. 11.

[930] Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.

[931] Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо становища потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу : міжнар. док. від 28 черв. 1985 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

Можливість надання безоплатної вторинної правової допомоги передбачена Законом України «Про безоплатну правову допомогу», у якому передбачено, що право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно з цим Законом й іншими законами України мають, зокрема, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту.

Дитина, яку підозрюють або звинувачують у вчиненні злочину, має право на (обов'язкову) участь адвоката захисту (ст. 52 КПК України)[932]. Здійснення цього права має забезпечити держава в разі, якщо піклувальники дитини не мають достатньо коштів на адвоката. Однак дитина – свідок чи потерпілий – не має права на (обов'язкову) участь адвоката. Хоча потерпілі діти чи свідки мають право на державного адвоката, немає правової норми, яка автоматично гарантувала б присутність адвоката (не передбачено правовий механізм). Дитина (свідок чи потерпіла) отримає державного адвоката, лише якщо піклувальники подадуть заяву в Центр з надання безоплатної правової допомоги. Це проблема, адже законні представники не можуть звертатися за правовою допомогою в разі, якщо є конфлікт інтересів[933].

Визначено щонайменше чотири форми взаємодії адвоката в кримінальному процесі: 1) взаємодія з державним правозастосовним органом – передусім судом – у судових стадіях процесу; 2) безпосереднє співробітництво і взаємодопомога (коаліційна форма); 3) підтримання прав і законних інтересів інших учасників процесу поза безпосереднім співробітництвом з ними (спілкування зі свідками обвинувачення, спеціалістами, експертами); 4) колізійна взаємодія (протиборство) з представниками сторони обвинувачення[934].

---

[932] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[933] Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/04/090421_9.pdf.

[934] Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 269.

Безумовно, слушним є твердження, що взаємодія слідчого з адвокатом, який здійснює представництво потерпілої дитини, матиме коаліційну форму та буде продуктивнішим і результативнішим у частині забезпечення дотримання прав дитини на всіх стадіях кримінального провадження під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Тому ми пропонуємо визначити участь представника потерпілої дитини в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей в обов'язковому порядку, доповнивши ст. 58 КПК України п. 5 такого змісту: «Участь представника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених щодо неповнолітньої або малолітньої особи. У цьому випадку участь представника забезпечується з моменту набуття неповнолітньою або малолітньою особою статусу потерпілої».

Розглядаючи питання взаємодії під час розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень, не можна оминути взаємодію слідчого з громадськими організаціями та підприємствами.

Зокрема, 2017 року Національна поліція України розробила модуль пошуку дітей спільно з мобільним оператором «Київстар» шляхом розсилання SMS-повідомлень для інформування абонентів про прикмети зниклих дітей (одяг, характерні ознаки, інформація про дитину), якщо вони знаходилися поряд із місцем зникнення дитини.

Цей модуль за своїм функціональним призначенням надає можливість вносити, обробляти й обмінюватися інформаційними даними про зниклих дітей. Алгоритм роботи зводиться до такого. Мобільний оператор «Київстар» отримує від Національної поліції України запит на SMS-розсилку, яка містить інформацію про зниклу дитину й місце, де її бачили востаннє. «Київстар» розсилає інформаційні SMS на номери телефонів абонентів, які могли бути свідками зникнення, оскільки вони користувалися послугами зв'язку (телефонували, писали SMS і користувалися мобільним інтернетом) у радіусі

1–3 км від місця події. У тексті SMS є інформація з прикметами зниклої дитини та посилання на сайт МВС із фотографією зниклої дитини. Ті абоненти, які володіють інформацією про дитину, можуть допомогти в розшуку, зателефонувавши за номером 102[935].

Такий алгоритм працює за аналогією з найвідомішою у світі програмою пошуку дітей AMBER Alert, запровадженою 1996 року, коли засоби масової інформації Далласа/Форт-Уерта об'єдналися з місцевою поліцією для розроблення системи оперативного сповіщення громадян щодо зниклих дітей[936].

Звісно, модуль пошуку дітей має важливе значення під час розслідування фактів викрадення дітей, однак, на нашу думку, сферу його дії необхідно розширити на випадки вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Досліджуваний вид кримінальних правопорушень має високий ступінь повторюваності. Результати здійсненого нами анкетування засвідчують, що однією з причин вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є незнання батьками та вчителями інформації про стан криміногенної ситуації за цим напрямом (додаток А).

Тому в разі, коли вчиняють статеве кримінальне правопорушення проти дитини і зловмисника не було затримано на місці події, доцільно застосовувати взаємодію з оператором мобільного зв'язку для попередження батьків і дорослого населення в радіусі 5 км від місця вчинення кримінального правопорушення про факт його вчинення та прикмети особи, яка його вчинила. Такі дії допоможуть виявити правопорушника й забезпечити превентивні заходи щодо вчинення ним кримінального правопорушення стосовно іншої дитини.

Важливим видом взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є

[935] Пошук дітей Київстар. URL: https://kyivstar.ua/ru/about/responsibility/kidsearch.

[936] Interesting Facts About Missing Peopl. URL: https://www.factretriever.com/missing-people-facts.

взаємодія з державними органами й установами, а також з органами місцевого самоврядування.

У контексті такого виду взаємодії значущим є підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо створення міжсекторального центру захисту для дітей, які постраждали й стали свідками насильства кримінального правопорушення (модель «Барнахус»). Меморандум укладений між Офісом Генерального прокурора, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, МВС України, Національною поліцією України, Міністерством юстиції України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Координаційним центром надання безоплатної правової допомоги та Верховним Судом[937].

На виконання Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р, було створено Міжвідомчу координаційну раду. У її складі функціонує робоча група щодо впровадження моделі «Барнахус» в окремих регіонах України. Ключовими завданнями робочої групи є: консолідація зусиль, спрямованих на визначення спільного бачення щодо впровадження спільних практик захисту прав дітей, що зазнали жорстокого поводження, і є потерпілими або свідками кримінального правопорушення; вивчення досвіду та розроблення на його основі змін до законодавства й підзаконних актів, проведення роботи над розробленням порядку взаємодії органів і положення про такий орган; підтримка та реалізація пілотного проєкту й подальше поширення впровадження моделі «Барнахус» в Україні[938].

Ця модель передбачає міждисциплінарні й міжвідомчі заходи втручання, організовані під одним дахом у дружньому до дитини середовищі, де в центрі

[937] В Україні відкриють центр роботи з дітьми-потерпілими та свідками злочинів. URL: https://zmina.info/news/v-ukrayini-vidkryyut-czentr-roboty-z-ditmy-poterpilymy-ta-svidkamy-zlochyniv/.

[938] Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. URL: https://minjust.gov.ua/inccojj/about/2021.

зосереджені найкращі інтереси дитини. Кожній дитині пропонують міждисциплінарний, професійний і дружній захід втручання через спільне керування справами й перегляд[939].

«Барнахус» часто описують як будинок із чотирма кімнатами, що становить частину міждисциплінарної та міжвідомчої структури. Фахівці з різних дисциплін співпрацюють, щоб забезпечувати врівноважені заходи втручання, які відповідають потребам кожної дитини[940]. Модель сприяє оцінюванню потреб у захисті й підтримує подальший контроль за потерпілою дитиною та її братами чи сестрами в сім'ї. Розслідування та провадження в кримінальному судочинстві: під час кримінального розслідування в «Барнахусі», зокрема судово-експертних опитувань, поважають процесуальні гарантії дитини й підозрюваного. Дружнє до дитини судово-експертне опитування на підставі ґрунтованого на доказах протоколу проводить спеціалізований судовий інтерв'юер, маючи на меті забезпечити найкращі можливі докази й захистити дитину від (повторної) травматизації. Опитування записують, і воно служить прийнятним доказом у суді. Медичний огляд і лікування: дружній до дитини медичний огляд проводить спеціалізований висококваліфікований персонал задля розслідування і того, щоб гарантувати фізичний добробут дитини та її відновлення за допомогою належних засобів. Огляд і лікування психічного здоров'я: усім дітям пропонують оцінення психічного здоров'я та належну підтримку з боку спеціалізованого й висококваліфікованого персоналу, зокрема підтримку в кризових ситуаціях, коротко- та довгострокові терапевтичні послуги для лікування травми дитини, членів родини й піклувальників, які не є кривдниками[941].

Пілотний проєкт «Барнахус» уперше запровадили у Вінниці. Він спрямований на забезпечення фахового супроводу дитини, яка стала потерпілою чи свідком злочину, у кримінальному процесі.

---

[939] The PROMISE Vision – Barnahus. URL: https://www.barnahus.eu/en/vision/.

[940] The PROMISE Vision – Barnahus. URL: https://www.barnahus.eu/en/vision/.

[941] Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/04/090421_9.pdf.

Значення запровадження такого проєкту полягає в тому, що він сприяє можливості уникнення повторної травматизації дитини від проведених слідчих (розшукових) дій та забезпечення гарантій дотримання її процесуальних прав і гарантій. Ця модель уже працює. Зокрема, з відомостей Єдиного реєстру судових рішень вбачається, що в межах досудового розслідування кримінального провадження за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 152 КК України, допит малолітньої дитини проводив слідчий суддя у режимі відеоконференції з використанням моделі «Барнахус»[942].

Проблемне питання досліджуваної моделі полягає в тому, що вона не передбачена нормами КПК України. Водночас не можна стверджувати, що докази, отримані в порядку досудового розслідування з використанням моделі «Барнахус», не будуть відповідати вимогам допустимості. КПК України визначає, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, зокрема одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюють у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду (ст. 225 КПК України)[943].

Водночас задля унеможливлення зловживання процесуальними правами зі сторони підозрюваного (обвинуваченого) доцільно внести зміни до чинного КПК України з метою узаконення використання моделі «Барнахус» на законодавчому рівні.

---

[942] *Єдиний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

[943] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

Прикладом співпраці між Національною поліцією та Міністерством освіти і науки України є спільна профілактична програма «Школа і поліція» для навчальних закладів[944], метою якої є практична реалізація проєкту «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року», затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р.

На реалізацію програми «Школа і поліція» в освітніх закладах міст Івано-Франківська, Львова, Одеси та Києва було впроваджено експериментальну модель співпраці освітніх закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»[945]. До обов'язків шкільного офіцера поліції належать, зокрема, допомога жертвам правопорушень, консультація постраждалих у разі насильницької поведінки, пояснення процедур поліцейського розслідування та інші обов'язки згідно з чинним законодавством України.

Це важливо, оскільки діти, які є жертвами сексуальних кримінальних правопорушень, можуть повідомити про факти вчинення таких дій щодо них у безпечному середовищі, тобто в школі. Запровадження проєкту «Шкільний офіцер поліції» може суттєво позначитися на зниженні показника латентності кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливою є взаємодія з органами місцевого самоврядування. Зокрема, голова районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади утворює Комісію з питань захисту прав дитини. Основним завданням комісії є сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя, охорону

[944] Програма «Школа і поліція». *Інститут модернізації змісту освіти* : [сайт]. URL: http://www.imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovnarobota/programa-shkola-i-politsiya.

[945] Програма «Шкільний офіцер поліції». URL: http://www.pedrada.com.ua/article/193-qqq-16-m9-05-092016-chim-zaymatimetsya-shklniy-oftser-polts.

здоров’я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток[946].

У межах реалізації програм Smart cities рішеннями органів місцевого самоврядування було запроваджено програму «Безпечне місто» й обладнано деякі міста України камерами. Зокрема, рішенням Київської міської ради від 5 липня 2018 року № 1195/5259 затверджено Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва[947].

У межах програми «Безпечне місто» столицю обладнали понад 4 тис. відеокамер. Наразі 52 станції метро мають 195 камер відеоспостереження, які поміж іншого оснащені функцією розпізнавання облич. Ключові перехрестя, вокзали, центральні вулиці та площі Львова обладнано камерами відеоспостереження в межах проєкту «Реформи без ілюзій». Технології здатні розпізнавати обличчя та автомобільні номери, передаючи інформацію органам правопорядку. У Запоріжжі програма «Безпечне місто» також стала майданчиком для встановлення камер із функцією розпізнавання облич та автомобільних знаків. Ужгород перейняв естафету, закупивши відеокамери із функцією розпізнавання облич і відеосервер для обслуговування таких пристроїв. Технологія здатна розпізнавати до 30 людей одночасно, має бібліотеку з 30 тис. облич і функцію тривоги за наданими характеристиками (осіб, транспортних засобів чи номерних знаків). Доступ до даних мають органи правопорядку, а метою визначено запобігання вчиненню злочинів. На Вінниччині запроваджено систему відеоаналітики Vezha, яка розпізнає та оцінює об’єкти за допомогою штучного інтелекту. Відеопотік об’єднує близько 800 камер, які використовує поліція для моніторингу та швидкого виявлення місцеперебування ймовірних порушників (обличчя, автівки, номерні знаки).

---

[946] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#n380.

[947] Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва : рішення Київської міської ради від 5 лип. 2018 р. № 1195/5259. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/8C1A12C3D23D6ADEC22582D600687956?OpenDocument.

Наразі органи правопорядку мають доступ до 19 тис. відеокамер у 25 регіонах, серед яких понад 2 тис. обладнані аналітичними системами, що ґрунтуються на штучному інтелекті. Такі технології, крім зазначених міст, застосовують у Дніпрі, Одесі, Чернівцях, Чернігові й інших населених пунктах[948].

Держателями відеоматеріалів є органи місцевого самоврядування, однак поліція має доступ до них. Відеозаписи з камер відеоспостереження мають важливе значення під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

З моменту впровадження систем відеоспостереження в межах програми «Безпечне місто» проблемним питанням, на якому акцентують увагу правозахисники, є порушення права на захист персональних даних осіб, які потрапляють в об'єктив відеокамер.

Однак нині Закон України «Про захист персональних даних» не відносить зображення обличчя до персональних даних. Хоча практика Європейського суду з прав людини прямує іншим шляхом.

Зокрема, у справі «Szabó and Vissy v Hungary» ЄСПЛ визнав зображення обличчя особи чутливою біометричною інформацією. Аналогічну позицію обстоює і Суд справедливості ЄС, який у справі «Michael Schwarz v Stadt Bochum» акцентував на забороні поширення таких даних без згоди особи й необхідності детально регулювати питання збору таких даних у публічних місцях. Крім цього, у справі «S and Marper v the United Kingdom» ЄСПЛ зазначив, що чутливі біометричні дані навіть у виняткових випадках не можна поширювати в більших обсягах, ніж це очікувано для особи. Період, на який дані збирають, не відіграє ролі: нелегальний збір даних на стислі строки також буде порушенням ст. 8 Конвенції[949].

---

[948] Чи легально встановлювати на міських вулицях камери із системою розпізнавання облич? URL: https://cedem.org.ua/analytics/kamery-rozpiznavannya-oblych/.

[949] Чи легально встановлювати на міських вулицях камери із системою розпізнавання облич? URL: https://cedem.org.ua/analytics/kamery-rozpiznavannya-oblych/.

Водночас аналіз судової практики засвічує, що суди приймають відеозаписи з камер спостереження як доказ. Тому з метою усунення можливих різночитань й оспорювання відеозаписів як належних і допустимих доказів необхідно прийняти відповідний законодавчий акт, яким консолідовано врегулювати це питання. Зокрема, такий законодавчий акт має містити інформацію про мету збору інформації, хто є її держателем і розпорядником, хто має право доступу до неї, хто несе за неї відповідальність.

3.5. Організаційно-тактичні основи проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Реалізацію практичного застосування конкретної методики розслідування кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, здійснюють через положення криміналістичної тактики, тобто через особливості застосування її засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій у межах досудового розслідування.

Основними елементами криміналістичної тактики, головними її тактичними засобами є тактичні прийоми та слідчі (розшукові) дії, у межах яких їх реалізують[950].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дає підстави для висновку, що найчастіше під час розслідування проводили такі слідчі (розшукові) дії: допит (100 %); огляд (100 %); призначення та проведення експертиз (100 %); пред’явлення для впізнання (87,3 %); слідчий експеримент (15,5 %) (додаток Б).

[950] Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика : курс лекцій : у 2 ч. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2012. Ч. 1. С. 179.

У межах нашого дослідження акцентуємо увагу на організаційних і тактичних аспектах зазначених слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Отримання інформації, що зберігається в пам'яті особи, яка має відношення до обставин розслідування події, неможливе без спілкування з нею, його здійснюють у формі допиту[951]. Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення[952].

На думку В. Ю. Шепітька, допит – це процесуальна дія, що становить регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі[953].

На думку Л. Д. Удалової, допит є вербальною дією, його мета – передача–отримання інформації про ідеальні відображення, тобто уявні образи, і їх носієм є конкретна людина, з якою контактує слідчий[954].

Складність проведення допиту неповнолітніх потерпілих, передусім від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, полягає в тому, що ця слідча (розшукова) дія має виконувати не лише кримінально-процесуальні завдання щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню, а і психологічну, педагогічну, етичну функції. Саме тому належна організація та вибір тактики проведення допиту неповнолітнього потерпілого є важливим і непростим завданням слідчого.

---

[951] Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : Правник – НАВСУ, 1999. С. 26.

[952] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр навч. л-ри, 2015. С. 443.

[953] Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. С. 252.

[954] Удалова Л. Д. Теоретичні засади вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 193.

Загальні процесуальні та криміналістичні положення тактики проведення допиту неповнолітніх потерпілих висвітлено в роботах українських науковців: В. В. Гірука[955], С. М. Авраменко[956], В. В. Загамули[957], Н. В. Павлюк[958]. Водночас розвиток наукових і практичних рекомендацій щодо проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей загалом, а також тактичні й організаційні особливості допиту дитини знаходяться в постійній динаміці. Зазначене стосується й досвіду європейських країн у цьому напрямі. Міжнародні рекомендації та укладені договори містять низку безумовно позитивних положень щодо порядку взаємодії слідчого й інших уповноважених осіб з потерпілою дитиною, що не цілком реалізують у вітчизняній практиці. Тому в межах нашого дослідження пропонуємо зосередити увагу на проблемних питаннях проведення допиту в контексті наявного досвіду європейських країн й укладених Україною міжнародних договорів.

Положення Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації (Ланцаротської конвенції) визначають вимоги до проведення допиту дитини, яка є потерпілою внаслідок сексуальної експлуатації. Зокрема, допит слід проводити: без необґрунтованої затримки, одразу після повідомлення фактів компетентним органам; якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цієї мети приміщенні; його проводить особа, спеціально підготовлена для цього. Стаття 35 Ланцаротської

[955] Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18563.

[956] Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.

[957] Загамула В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2019. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14718.

[958] Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

конвенції містить конкретні положення також щодо мінімізації кількості опитувань (35.1 (e)) і запису опитування (35.2)[959].

Однак аналіз правозастосовної практики під час розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень дає підстави стверджувати про суттєві розбіжності між міжнародними рекомендаціями та фактичними обставинами досудового розслідування, які розглянемо детальніше.

Вибір місця проведення допиту неповнолітнього потерпілого від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має важливе значення, оскільки сприяє встановленню психологічного контакту з допитуваним й уникненню його повторної травматизації.

На думку І. В. Басистої, С. О. Пришляк, обираючи місце допиту неповнолітнього потерпілого, слід дотримуватися вимог конфіденційності (місце допиту, а якщо є можливість – і власне факт його проведення не повинні стати предметом обговорення знайомих, однокласників, сусідів допитуваного чи інших сторонніх осіб)[960].

Згідно з результатами дослідження Т. І. Мальованої, на практиці трапляються випадки, коли особи, які проводять допит потерпілої дитини, продовжують ставитися формально до вибору місця проведення допиту, не розуміють важливість цього питання та допитують дітей у своїх робочих кабінетах, що є вкрай небажаним, оскільки проведення допиту в кабінеті слідчого може мати негативні наслідки, зокрема дитина може замкнутися, не надати повних показань, які є важливими для встановлення істини в кримінальному провадженні, а найголовніше – може зазнати додаткової

[959] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

[960] Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 4.

психологічної травми, що завдасть шкоди її фізичному та психологічному здоров'ю[961].

Аналогічні дані підтверджені й матеріалами кримінальних проваджень, з яких вбачається, що у 86,3 % випадків місцем проведення слідчих (розшукових) дій був кабінет слідчого.

Чимало важливих міжнародних документів, зокрема, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини[962], Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів[963], Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства[964], формують правові засади, визначають основи діяльності органів правозастосування у сфері відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Ідеться про необхідність реалізації child-friendly justice – судочинства, дружнього до дитини, а сприяє досягненню поставлених завдань використання child-friendly room – кімнати, дружньої до дитини, або «зеленої кімнати»[965].

Термін «зелена кімната» закріплено в Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту, виданих Департаментом кримінальної міліції у справах дітей. У них визначено вимоги щодо облаштування зазначених приміщень, зокрема вимоги щодо кольору стін, шпалер, підлоги, килимового

---

[961] Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–179.

[962] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/trafficking/projects/tres/Guidelines_cCild_Friendly_Justice_Ukr.pdf.

[963] Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.4020.0.

[964] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

[965] Чорноус Ю. М. Тактика допиту дитини в умовах «зеленої кімнати». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 345–349. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17278.

покриття, меблів (повинні бути зеленого кольору), відповідної температури та свіжого повітря, якості звукоізоляції, належного освітлення, наявності підсвічування, кімнатних квітів, іграшок та художньої літератури, відповідного звукового оформлення, наявності м'яких крісел. Також у них є рекомендація щодо необхідності організації двох приміщень, відокремлених склом позавізуального спостереження та встановлення відеоапаратури[966].

Іншою міжвідомчою, міждисциплінарною моделлю реагування на потреби дітей – потерпілих від кримінальних правопорушень є модель «Барнахус», мета якого полягає в тому, щоб кожна дитина могла отримати скоординовану й ефективну допомогу, а також запобігти (повторному) травмуванню під час розслідування та судового розгляду.

У липні 2021 році цей проєкт запрацював у Миколаєві[967], у грудні 2021 року Меморандум про запуск Центру захисту та підтримки дітей, які постраждали від насильства або стали його свідками, було підписано і в Києві[968].

Модель «Барнахус» передбачає, що дитина не повинна проходити через численні опитування та/або бути присутньою в суді, тому пропонує особливий підхід на кшталт «все в одному», який включає співпрацю між зацікавленими органами та організаціями, такими як поліція, соціальна служба, служба захисту дітей, служба охорони фізичного та психологічного здоров'я, прокуратура, і все це – в одному місці, комфортному для перебування дитини[969]. Тобто дитині необхідно буде відвідати лише один заклад, де її опитають про обставини, які їй відомі, проведуть огляд, пред'явлення для

---

[966] Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування. Київ : Агентство «Україна», 2012. С. 10–11.

[967] У Миколаєві запроваджують модель «Барнахус» для дітей, котрі постраждали від насильства. URL: https://trkmart.tv/u-mykolaievi-zaprovadzhuiut-model-barnakhus-dlia-ditey-kotri-postrazhdaly-vid-nasylstva/.

[968] У Києві відкриють Барнахус – центр для дітей, які постраждали від насильства. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/320165-u-kievi-vidkrietsya-barnahaus-tsentr-dlya-ditey-yaki-postrazhdali-vid-nasilstva.

[969] Johansson S., Stefansen K., Kaldal A. & Bakketeig E. Implementing the Nordic Barnahus model: Characteristics and local adaptions. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-58388-4_1.

впізнання, а згодом результати цих слідчих (розшукових) дій використовуватимуть у судовому процесі під час розгляду справи по суті, без необхідності проводити повторний допит дитини в судовому засіданні.

На підставі зазначеного вбачається, що якщо міжнародна рекомендація щодо спеціального приміщення, дружнього до дитини, процесуально та фактично може бути виконана, то вимога щодо кваліфікованих фахівців, адаптованих до роботи з дітьми, які мають проводити допит, станом на сьогодні – ні.

Проведення допиту потерпілої дитини під час досудового розслідування в судовому засіданні має здійснюватися в порядку, передбаченому для проведення допиту під час судового розгляду справи, тобто слідчим суддею (ст. 225 КПК України).

Наявність спеціалізації суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх (ювенальний суд) передбачена положенням ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»[970]. Однак, аналогічно як і з ситуацією щодо функціонування ювенальної поліції, ювенальні судді уповноважені розглядати кримінальні провадження, які вчинені неповнолітніми. Водночас кримінальні провадження, які вчинені щодо неповнолітніх, здійснюють судді в загальному порядку розподілу судових справ, згідно з Положенням про автоматизовану систему документообігу суду[971].

Крім того, у судовій системі не передбачено функціонування ювенальних слідчих суддів, які можуть здійснювати слідчі (розшукові) дії за участю неповнолітніх незалежно від їхнього процесуального статусу, що створює додаткові складнощі в процесі реалізації судочинства, дружнього до дитини.

27 листопада 2019 року ухвалено План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року

[970] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 2102-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text..

[971] Regulation on the automated system of court documents circulation: Decision of the Council of Judges of Ukraine dated November 26, 2010 № 30. URL: https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/ polozhenniapasds.

(ухваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України на період до 2023 року № 1335-р). Відповідно до Плану дій, передбачено розробити єдині стандарти навчання різних спеціалістів (суддів, працівників поліції, адвокатів, прокурорів, психологів тощо), що беруть участь у кримінальному провадженні за участю дітей (потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених).

Водночас План заходів не передбачає розширення сфери повноважень ювенальних слідчих і суддів на кримінальні провадження, вчинені щодо неповнолітніх. Це є суттєвою прогалиною та унеможливлює впровадження сучасних рекомендацій і стандартів, спрямованих на захист прав й інтересів дітей, які перебувають у контакті з законом, тобто потерпілих та свідків.

Результати дослідження особливостей дитячого світосприйняття та вимоги міжнародних договорів зумовлюють необхідність функціонування спеціалізованих органів щодо роботи з дітьми на всіх стадіях розслідування кримінального провадження, незалежно від процесуального статусу дитини. Необхідність розширення повноважень підрозділів ювенальної поліції ми висвітлили в попередніх розділах. Тому, з огляду на цілком позитивну та прогресивну тенденцію щодо проведення допиту потерпілої дитини в судовому засіданні суддею, вважаємо за необхідне запровадити в практику міжнародну рекомендацію щодо спеціальної підготовки осіб, уповноважених на роботу з дітьми, а тому пропонуємо внести зміни до ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», замінивши формулювання «кримінального провадження щодо неповнолітніх» на «кримінальне провадження, учасником якого є неповнолітній». З числа ювенальних суддів доцільно обирати також ювенальних слідчих суддів, які мають здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод й інтересів дітей у кримінальному провадженні, учасником якого вони є.

Аналіз міжнародної практики щодо процедури допитів дітей, які є потерпілими або стали свідками насильства, засвідчує доцільність постійного вдосконалення навичок співпраці з дітьми задля отримання найкращих результатів і забезпечення прав та інтересів дітей.

Чимало уваги в дослідженнях спрямовано на навчання інтерв'юерів, які часто вважали, що вони дотримуються рекомендацій, однак виявляли суттєві розбіжності між знаннями про належну практику допиту та справжньою поведінкою слідчих[972]. Це дало підстави для висновку, що традиційні «разові» навчальні курси майже не змінюють фактичну поведінку під час опитування[973]. Особи, які проводять допити дітей, потребують регулярної підтримки та зворотного зв'язку щодо якості проведення допиту з метою його покращення[974].

На думку В. Ю. Шепітька, специфіка підготовки та проведення допиту неповнолітніх зумовлена віковими особливостями допитуваної особи, знання яких має важливе значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його свідчень[975].

Процес формування показань малолітніх є надзвичайно своєрідним. Передусім дається взнаки брак життєвого досвіду, знань, що істотно позначається на сприйнятті й оцінюванні вчинків людей, фактів, подій. Саме тому діти нерідко сприймають лише зовнішній аспект явищ, не вдаючись до їх суті, не завжди достатньо розуміючись на тому, що добре і що погано; правдиві свідчення дітей (передусім малолітніх) можуть виходити за межі обізнаності й перевершувати їх здатність до вимислу[976].

Згідно з результатами проведеного нами анкетування, 4,7 % слідчих і 7,3 % суддів, які здійснюють досудове розслідування кримінальних

---

[972] Lamb M. E., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. W., & Horowitz D. A structured forensic interview protocol improves the quality and the informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD investigative interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*. 2007. № 31. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

[973] Aldridge J., & Cameron S. Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. *Applied Developmental Science*. Special Issues: New Research on child witnesses: Part II. 1999. № 3. P. 136–147. doi: 10.1207/s1532480xads0302_7.

[974] Lamb M. E., Sternberg K. J., Orbach Y., Esplin P., & Mitchell S. Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*. 2002. № 6. P. 35–41. doi: 10.1207/S1532480XADS0601_04.

[975] Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель /за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. С. 206.

[976] Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний : науч.-метод. пособие. М., 2007. 84 с. URL: http://yurpsy.com/files/ucheb/sitkov/01.htm.

проваджень, учасником яких є дитина, вивчали чи володіють основами вікової психології дітей, решта опановували методику встановлення психологічного контакту з дітьми в процесі здійснення практичної діяльності. 98,5 % респондентів засвідчили необхідність створення та впровадження методики проведення допиту дітей, які перебувають у контакті із законом, тобто потерпілих і свідків (додаток А).

У наукових працях надано чимало рекомендацій щодо вибору тактичних прийомів і криміналістичних рекомендацій під час проведення допиту потерпілої дитини. Спільна позиція науковців щодо лінії поведінки слідчого під час допиту дитини передбачає: тактовність[977], вибір правильного тону допиту, встановлення кола дорослих, які вже розмовляли з дитиною про суть події[978], спокійна та безоцінювальна поведінка; створення атмосфери безпеки[979], співчуття постраждалій дитині, урахування її почуттів[980].

Деякі вчені, формулюючи рекомендації щодо проведення допиту дитини, не диференціюють тактичні прийоми допиту залежно від процесуального статусу дитини. Зокрема, специфічними тактичними прийомами, на переконання В. Ю. Шепітька, що можуть бути застосовані під час допитів неповнолітніх, є: роз'яснення важливості повідомлення правдивих показань; демонстрування поінформованості про обставини життя допитуваного, його потреби, інтереси; роз'яснення сутності та значення пред'явлених й оголошених матеріалів; роз'яснення неправильно зайнятої позиції[981].

Загалом ми вважаємо слушними такі висновки, проте зазначені тактичні прийоми доцільно застосовувати під час допиту дитини, яка перебуває в

---

[977] Журавель В. А. Ситуационность тактических приемов при допросе потерпевшего. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Вища шк., 1985. С. 19–20.

[978] Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2017. С. 120 – 121.

[979] Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. С. 148.

[980] Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / [В. О. Брижик та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Г. О. Христової. Київ : К.І.С., 2010. С. 28–30.

[981] Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. С. 208.

конфлікті із законом, оскільки вони є недієвими під час допиту дитини, яка є потерпілою чи свідком у кримінальному провадженні.

Працівники-практики мають усвідомлювати, що тактичні прийоми, які вони застосовують під час розслідування, мають ґрунтуватися не лише на криміналістичній практиці, а й на результатах дослідження юридичної науки щодо цього питання[982].

Науковець О. М. Обушенко доводить, що для якісного проведення допиту (передусім це стосується допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження) слідчий повинен уміти уникати шаблонності, бути психологічно готовим приймати негайні рішення в кожний конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних, знати закони мислення, логічні методи й прийоми, закономірності психології, тактичні прийоми допиту[983].

Через розбіжності в наукових і практичних рекомендаціях, несформованість комплексу необхідних тактичних прийомів і структурованого підходу до допиту потерпілої дитини, на практиці нерідко припускаються помилок, які стають на заваді встановленню психологічного контакту з допитуваною дитиною, що, відповідно, знижує результативність слідчої (розшукової) дії та досудового розслідування загалом.

Результати анкетування слідчих дають підстави стверджувати, що основними проблемами, які постають під час допиту неповнолітніх потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, є: відсутність уніфікованих рекомендацій до проведення допиту дитини, яка є потерпілою від кримінального правопорушення (62,3 %); відсутність або низький рівень володіння знаннями в галузі вікової психології дітей (42,1 %); складність встановлення психологічного контакту з допитуваною дитиною (54,6 %) (додаток А).

---

[982] Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 47.

[983] Обушенко О. М. Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 395–396.

У цьому контексті знання того, як працює пам’ять, можливостей розвитку дітей та умов, які покращують здатність дітей обговорювати свій досвід жорстокого поводження, зокрема й сексуального насильства, сприяло розробленню навчального інструменту для опитування дітей, знаного як NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров’я дітей та людського розвитку)[984].

Протокол NICHD розробили, щоб забезпечити інтерв’юерів (*осіб, які уповноважені проводити допити: слідчі, прокурори, слідчі судді*) чіткою структурою, спрямовуючи їх інтерв’ю на кожному етапі й допомагаючи уникнути невдалих стратегій опитування, які можуть призвести до спотворення показань дитини[985].

Такий інструмент допиту дитини, свідка чи потерпілої від вчинення сексуального насильства забезпечує отримання від неї показань про подію, що сталася, обмежуючи можливість навіювання чи втручання в перебіг викладу дитини. Крім того, структурований алгоритм відкритих питань допомагає уніфікувати криміналістичні рекомендації до способу поведінки особи, яка проводить допит, і виключає власну ініціативу, забезпечує творче пристосування тактичних прийомів під час проведення допиту потерпілої дитини, що безумовно є позитивною практикою, з огляду на невисокий рівень обізнаності особливостей дитячої психології та навичок праці з дітьми, які стали жертвами насильства.

Шкоду, яку можна заподіяти дитині під час некоректно проведеного допиту, засвідчують американські дослідження щодо застосування навідних

---

[984] Haldorsson L. Standard 2: Multidisciplinary and Interagency Collaboration: Interagency Agreement Template and guidance. Stockholm, 2019. 40 p.

[985] Lamb M. E., Hershkowitz I., Orbach Y. & Esplin P. W. Tell me what happened. Chichester : Wiley, 2008. URL:https://books.google.com.ua/books?id=T9djDwAAQBAJ&pg=PT262&lpg=PT262&dq=Lamb+M.+E.,+Hershkowitz+I.,+Orbach+Y.+%26+Esplin+P.+W.+Tell+me+what+happened.+Chichester+:+Wiley,+2008&source=bl&ots=_-c2w2KbLs&sig=ACfU3U1SwonNUTfYX1sp8uHS5ddQl10N-g&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwi0lurfjf33AhXLUXcKHVFoAdYQ6AF6BAgVEAM#v=onepage&q=Lamb%20M.%20E.%2C%20Hershkowitz%20I.%2C%20Orbach%20Y.%20%26%20Esplin%20P.%20W.%20Tell%20me%20what%20happened.%20Chichester%20%3A%20Wiley%2C%202008&f=false.

питань. Упродовж кількох десятиліть науковці вивчали методи допиту, тож достатньо прогресивним є розуміння дитячої сугестивності (схильності до навіювання) і небезпеки «втручань» у показання дітей[986]. Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що одним із факторів, що може зашкодити результатам допиту, є постановка навідних запитань[987]. Неякісно проведені допити мають жахливі наслідки: діти зазнають тривалих, стресових судових процесів лише для того, щоб згодом експерти засвідчили, що опитування були безрезультатними; непорозуміння і неточності можуть призвести до помилкового засудження особи; як альтернатива – правопорушники можуть здійснювати схожі злочини повторно[988].

У контексті зазначеного вбачається, що вербальна компетентність дітей важлива не тільки для інтерв'юерів, вона також позначається на процесі розгляду справ у суді. На висновки суду може вплинути тривалість відповідей дітей у їхніх свідченнях[989], що засвідчує важливість вільного викладу показань під час допиту.

Згідно з результатами аналізу допитів дітей, вони дають значно точніші й ширші показання, коли відповідають на відкриті запитання[990]. Використання відкритих запитань має перевагу, оскільки інформація, яку отримують у відповідь на них, імовірно, буде точнішою незалежно від віку допитуваного, і показання будуть довшими, міститимуть детальніші відповіді, ніж на закриті та конкретні запитання. Відкриті питання менш імовірніше міститимуть

---

[986] Brainerd C. J., & Reyna V. F. The science of false memory. Oxford : University Press, 2005. USR: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195154054.001.0001.

[987] Bull R. The investigative interviewing of children and other vulnerable witnesses: Psychological research and working/professional practice. *Legal and Criminological Psychology*. 2010. № 15. P. 5–23. doi: 10.1348/014466509X440160.

[988] Ceci S. J., Bruck M. Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony. Washington : APA Books, 1995. 336 p.

[989] Myklebust T., & Bjørklund R.A. The Child Verbal Competence Effect in court: A comparative study of field investigative interviews of children (FIIC) in child sexual abuse cases. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. 2009. № 6. P. 117–128. doi: 10.1002/jip.97.

[990] Orbach Y., & Pipe M.-E. Investigating Substantive Issues. *Children's Testimony: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* / [M. E. Lamb, D. J. La Rooy, L. C. Malloy, & C. Katz (eds.)]. Chichester : Wiley, 2011. P. 147–163.

запропоновану допитуваній дитині інформацію, це допоможе обмежити можливість компрометування та критики процесу допиту дітей під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, а також його результатів. На відміну від відкритих питань, закриті/сфокусовані запитання обмежують діапазон і тривалість можливих відповідей, підвищують ризик неточностей, оскільки дитина може обрати один із варіантів, навіть якщо вона не може розпізнати правильну відповідь.

Конкретні питання типу «що, коли, де і як» можуть здаватися «відкритими», однак часто потребують лише кількох слів для відповіді. Ці запитання виявляють корисні уточнювальні деталі, проте можуть призвести й до неправильного їх розуміння дитиною. *Наприклад, під час розслідування кримінального провадження дитина, коли її запитали, якого кольору автомобіль, повідомила колір салону, а не самого автомобіля*[991].

Тому запропонований протокол NICHD охоплює всі етапи допиту (слідчої бесіди): вступний етап, встановлення психологічного контакту, основний етап допиту, перерви та кінцевий етап. Для кожного з етапів розроблено алгоритм запитань, які мають бути відкритими й унеможливлювати надання на них відповіді «так/ні»[992].

Слідчий або особа, яка проводить допит, керується запропонованим у протоколі алгоритмом щодо реакцій дитини, надаючи чіткий перелік сформованих універсальних відкритих запитань (наприклад: «Розкажи мені все про це», «То що сталося» тощо) й уточнювальних запитань, які ґрунтуються на відповідях дитини.

---

[991] Jones D. P. H., Krugman R. D. Can a three-year-old child bear witness to her sexual assault and attempted murder? *Child Abuse and Neglect*. 1986. Vol. 10. P. 253–258. doi: 10.1016/0145-2134(86)90086-4.

[992] A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*. Vol. 31. Issues 11–12, 2007. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

Алгоритм етапів і шаблонних запитань протоколу NICHD допомагає структурувати перебіг допиту, надати дитині можливість викласти свої показання, не спотворюючи їх навідними чи некоректними запитаннями.

Проведення допиту дитини у формі інтерв'ювання щодо обставин кримінального правопорушення, яке було вчинене щодо неї, потребує постійного контакту між особою, яка допитує, і допитуваною особою, причому без відволікання на записування показань дитини й відповідей на запитання в протоколі. Тому найдоцільнішою формою фіксації показань потерпілої дитини під час допиту є відеозапис його проведення.

Відповідно до КПК України, процесуальні дії під час кримінального провадження на стадії досудового розслідування можуть фіксуватися в протоколі та за допомогою технічних засобів на носії інформації. Якщо за допомогою технічних засобів фіксують допит, текст показань можна не вносити до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим[993]. У разі проведення допиту в режимі відеоконференції, його перебіг і результати фіксують за допомогою технічних засобів відеозапису (ч. 9 ст. 232 КПК України)[994].

Перехід від традиційної форми фіксації у вигляді протоколу допиту до фіксації за допомогою технічних засобів під час розслідування кримінальних проваджень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має чимало переваг.

Помилки в процесі фіксації показань пов'язані з тим, що усне мовлення істотно відрізняється від письмового, оскільки воно, по-перше, неорганізоване,

[993] Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. Т. 1. Харків : Право, 2012. С. 84.

[994] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

по-друге, у лінгвістичному аспекті не є літературним і наближається до побутового розмовного мовлення, по-третє, значущими є інтонація та логічний наголос, а по-четверте, воно містить чимало інформації, яка йде не мовними каналами, а через жести й міміку[995].

З огляду на вік потерпілої особи та характер вчинення кримінального правопорушення, який пов'язаний з інтимною сферою життя дитини, необхідно зберігати автентичність мовних зворотів і лексикону, за допомогою якого дитина пояснює обставини, що з нею сталися, а також фіксувати й невербальну інформацію, яка надходить від дитини в процесі допиту. У низці випадків саме суб'єктивна обробка слідчим показань дитини щодо їх редагування та спотворення окремих висловів спричиняє необхідність проведення повторних допитів.

Зокрема, у матеріалах відеозапису фіксують мовні та лексичні особливості розповіді допитуваного, його жестикуляцію, мімічні реакції під час надання показань, а також паузи у відповідях на запитання, що відображають ступінь психологічної свободи й розкутості особи на допиті, яка переконує в щирості її показань. Водночас аналіз відеозапису може засвідчити й протилежне: необґрунтовану напруженість особи, яка надає нібито правдиві показання, невмотивовано ретельне (для правди) обмірковування відповідей на запитання, ухиляння від чітких й однозначних відповідей на них, численні суперечності в «правдивій» розповіді, непереконливе їх пояснення. Водночас можна спостерігати невиправдану рухливість неповнолітнього, інші динамічні та психофізіологічні вияви сильного напруження, що не відповідає ситуації безконфліктного (у разі надання правдивих показань) допиту[996].

Іншою слідчою (розшуковою) дією, яку проводять у межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є пред'явлення особи для впізнання.

---

[995] Переверза О. Я. Помилки фіксації показань на досудовому слідстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 42. С. 235. (Серія «Право»).

[996] Загамула В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2019. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14718.

Пред’явлення для впізнання є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на криміналістичну ідентифікацію відповідних об’єктів за ідеальними слідами, які залишилися в пам’яті потерпілої особи чи свідка. Сутність цієї слідчої дії полягає в тому, що особі, яка впізнає, пред’являють об’єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами тих об’єктів, які спостерігала та сприймала раніше й ознаки яких зберігаються в пам’яті. На цій підставі доходять висновку про їх тотожність, схожість або відмінність чи віднесеність до певної групи схожих об’єктів[997]. Впізнання здійснюють на підставі перцептивного порівняння образу поточного сприйняття з образом, який зберігається в пам’яті[998].

Особливість такої ідентифікації полягає в тому, що її можуть здійснювати лише ті особи, які особисто сприймали об’єкт; ідентифікованим є образ пам’яті об’єкта, який відбився у свідомості особи, що впізнає, і є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами, а про акт впізнання інші особи, зокрема й слідчий, дізнаються лише зі слів тієї особи, яка впізнає[999].

Кримінально-процесуальні вимоги й тактичні прийоми проведення пред’явлення для впізнання досліджували у своїх роботах Б. В. Безкоровайний[1000], В. О. Гусєва[1001], І. В. Жолнович[1002], В. Г. Хахановський, Т. Г. Чашницька[1003] та ін.

---

997 Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред’явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 1. С. 164.

998 Бедь В. В. Юридична психологія : навч.посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : МАУП, 436 с.

999 Лук’янчиков Є. Д., Моісєєв О. М. Пред’явлення для впізнання : навч. посіб. Макіївка : Графіті, 1998. С. 6.

1000 Безкоровайний Б. В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред’явлення для впізнання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 210 с.

1001 Husieva V. Problems of human personal identification by appearance in investigation of criminal offenses. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Vol. 24. № 2. doi: 10.32353/khrife.2.2021.07.

1002 Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

1003 Хахановський В. Г., Чашницька Т. Г. Ідентифікація особи за ходою, зафіксованою в матеріалах відеозапису. *Криміналістичний вісник*. 2020. Т. 33. № 1. С. 72–80. doi: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-72.

З огляду на правову та процесуальну сутність пред'явлення для впізнання, а також на необов'язковий характер цієї слідчої (розшукової) дії, про що зазначають більшість науковців, необхідність і доцільність проведення пред'явлення для впізнання визначає суб'єкт досудового розслідування відповідно до слідчої ситуації, яка склалася на відповідному етапі досудового розслідування.

Пред'явлення для впізнання, слушно зауважує К. О. Чаплинський, проводять за наявності юридичних і фактичних підстав, зокрема: суб'єкта впізнання; протоколу його допиту, у якому зафіксовано показання про прикмети й особливості об'єкта, про обставини, за яких він його сприймав; об'єкта, який підлягає впізнанню; декількох схожих об'єктів, які пред'являють разом з об'єктом впізнання. Фактичними підставами він вважає наявність у слідчого даних процесуального та непроцесуального характеру, які дають підстави для висновку про необхідність (доцільність) і можливість проведення цієї слідчої дії[1004]. Аналогічну позицію обстоюють О. Герасимів, О. Ряшко[1005].

Однією з фактичних підстав, на думку В. О. Гусєвої, є необхідність проведення пред'явлення для впізнання підозрюваної особи в таких випадках: коли вона бере на себе відповідальність за здійснене злочинне діяння, але докази у справі спростовують цей факт; коли підозрюваний видає себе за іншу особу або не має документів, які підтверджують його особу; коли потерпілий або свідок бачили особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і можуть її впізнати тощо[1006].

На наш погляд, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей доцільність проведення пред'явлення для впізнання має бути оцінена в сукупності з наявністю інших

[1004] Чаплинський К.О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. С. 333–334.

[1005] Гарасимів О., Ряшко О. Пред'явлення для впізнання як слідча (розшукова) дія у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2021. № 1 (46). P. 81–87.

[1006] Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. С. 279.

доказів у кримінальному провадженні, адже вимушений контакт потерпілого з підозрюваною особою є для дитини травматичним. Зокрема, проводити ідентифікацію правопорушника шляхом пред'явлення його для впізнання дитини може бути виправданим за сукупністю умов: якщо дитина запам'ятала прикмети правопорушника та якщо іншої можливості провести ідентифікацію неможливо через відсутність матеріальних слідів (наприклад, у разі вчинення розбещення неповнолітнього). У будь-якому разі перевагу в способах ідентифікації слід надати матеріальним слідам, а не ідеальним.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей пред'явлення для впізнання проводять зрідка. Однак іноді пред'явлення особи для впізнання є визначальною слідчою (розшуковою) дією, на підставі якої вибудовують обвинувачення, цілком викривають особу у вчиненні кримінального правопорушення. Аналогічні за доказовим значенням результати, які дає ця слідча (розшукова) дія, неможливо здобути в інший спосіб[1007].

Пред'явлення для впізнання під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має певні особливості, пов'язані насамперед з особою, яка впізнає, тобто з дитиною, оскільки ґрунтується на психофізіологічних механізмах сприйняття, запам'ятовування, відтворення та полягає в ідентифікації зовнішності особи за уявним образом, що сформувався в дитини під час спостерігання певної особи.

Слід зазначити, що КПК України не виокремлює особливостей проведення впізнання за участю неповнолітньої особи. Діють єдині норми як для дорослої особи, так і для дитини, незалежно від її процесуального статусу, категорії злочину й інших факторів. Участь неповнолітнього в пред'явленні для впізнання має бути ретельно спланована, оскільки невдала підготовка може

[1007] Пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу та мовлення під час досудового розслідування : метод. рек. / [[М. П. Климчук, А. А. Саковський, Р. М. Дударець та ін.]. Київ, 2019. С. 4.

завдати дитині додаткової психологічної шкоди, передусім це стосується ситуацій, коли об'єктом впізнання є особа[1008].

Тому підготовчий етап пред'явлення для впізнання за участю дитини має важливе значення, оскільки слідчому необхідно врахувати її психічний стан, встановити з нею психологічний контакт, допитати стосовно ознак, за якими дитина сприймала особу й може впізнати, визначити оптимальний час для проведення слідчої (розшукової) дії з огляду на графік активності дитини відповідного віку, підготувати місце проведення пред'явлення для впізнання та спосіб його проведення. Планування місця, часу й умов проведення пред'явлення для впізнання в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, аналогічно як і під час проведення допиту, має відповідати часу найвищої її активності й відбуватися в місці, де потерпілий не буде повторно травмований.

Важливим фактором для успішності проведення пред'явлення для впізнання є врахування психологічних і вікових особливостей особи, яка впізнає. Ця дія ґрунтується на таких психофізіологічних процесах, як відчуття, сприймання, запам'ятовування і відтворення. Її ефективність залежить від з'ясування особливостей перебігу зазначених процесів в особи, яка впізнає, адже ігнорування їх недоліків та особливостей може призвести до помилкових результатів[1009].

Обов'язковим елементом підготовки до проведення пред'явлення для впізнання, без проведення якого цю слідчу (розшукову) дію вважатимуть неправомірною, є допит особи на предмет прикмет й ознак, за якими вона може впізнати правопорушника чи річ. Цей допит спрямований на з'ясування та фіксацію в протоколі відомостей про обставини й умови, у яких відбувалося сприйняття об'єкта, а також ознак, за якими допитуваний зможе його впізнати.

[1008] Мальована Т. І. Особливості проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 78–80.

[1009] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право.* 2020. № 3. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

З’ясування цих відомостей є важливим і для подальшого оцінювання правильності результатів пред’явлення для впізнання.

Особливість допиту, що передує пред’явленню для впізнання, полягає в тому, що в його процесі активно використовують тактичні прийоми, що спрямовані на актуалізацію в пам’яті особи, яка впізнає, інформації про об’єкт, який вона сприймала в минулому. До таких прийомів належать постановка допитуваному запитань, які нагадують, деталізують й уточнюють інформацію, використання фотороботів, що виконують функцію нагадування, а отже, пожвавлення в пам’яті асоціативних зв’язків[1010].

Крім того, рекомендовано під час проведення допиту, що передує пред’явленню для впізнання, ураховувати, що малолітні особи сприймають навколишній світ і людей не так, як дорослі, оскільки через свій вік вони фокусують увагу на окремій частині об’єкта, яка для них є незвичною та помітною. Малолітні особи погано запам’ятовують риси обличчя. Зріст людини в їх уяві перебільшений. Ще складніше малолітній особі описати ознаки зовнішності людини. Такий опис зводиться переважно до ознак групової належності без деталізації. Проте вони добре пам’ятають і можуть впізнати об’єкт, про який їх питають[1011].

У дітей більше розвинена наочно-образна пам’ять, що дає змогу отримати від них відомості про деталі зовнішності, імовірно, надзвичайно характерні. Збереження в пам’яті образу залежить від низки факторів. Зокрема, перші 3–4 дні після сприйняття образ зберігається чітко; на 7-й день починають забуватися деталі; на 10-й день обсяг інформації про образ стрімко зменшується. Водночас слід зважати на явище ремінісценції пам’яті (краще запам’ятовування, відтворення подій через певний час). Унаслідок такого

[1010] Біленчук П. Д., Гель А. П. Основи криміналістичної тактики : курс лекцій. Вінниця : Вінниц. філія МАУП, 2001. С. 116.

[1011] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Пред’явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

відстроченого відтворення є змога отримати більше інформації про зовнішність особи, ніж у перші дні після сприйняття[1012].

Сприйняття школярів молодшого шкільного віку вирізняється вищим ступенем диференціації кольору, розміру, форми об'єкта, деталізацією об'єктів у процесі спостереження. Вони краще виконують завдання, пов'язані з можливістю дії з предметами, надають перевагу демонстрації замість словесного опису подій. Згідно з результатами дослідження, малолітній особі простіше відокремити елементи від цілого, ніж об'єднати те, що траплялося в її досвіді розділеним. Крім того, діти молодшого шкільного віку легше знаходять відмінність, аніж схожість (нерідко вони не можуть порівняти, якщо їхню увагу не акцентовано на конкретні параметри для цього), простіше абстрагують окремі властивості предметів, аніж їхні зв'язки й відношення. Значущими моментами події вони вважають другорядні елементи[1013].

Унаслідок несформованості психіки малолітній особі складніше помітити, запам'ятати й описати незвичні, незрозумілі події та явища, розпізнавання та опис яких потребує особливої інформації, що виходить за межі знань дитини про навколишній світ або події, травматичні для неї. Однак це не дає підстави стверджувати, що дитина не здатна впізнати те, що вона раніше спостерігала. Тому підготовка до проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини має передбачати врахування особливостей конкретного дитячого вікового періоду й ступеня психологічного розвитку, а також часу, способу й місця проведення слідчої (розшукової) дії.

Вибір часу пред'явлення для впізнання особи обумовлений двома факторами, а саме реальною можливістю проведення та першочерговістю, тобто, що раніше відбудеться впізнання, то більше необхідної для розслідування інформації збережеться в пам'яті особи, що впізнає. Тому тільки шляхом впізнання, проведеного без зайвих зволікань, можна розраховувати на

[1012] Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман]. Київ : К.І.С., 2021. С. 68.

[1013] Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций. Харьков : Одиссей, 2003. С. 79.

результативність і достовірність підсумків такої слідчої дії[1014]. Крім того, пред'явлення для впізнання доцільно проводити в час найвищої активності дитини, з огляду на її вік і розпорядок дня.

Водночас проведення слідчої (розшукової) дії за участю дитини безпосередньо після травматичної події або через незначний проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям нещодавньої кривди, інтенсифікувати відчуття загрози, призвести до поглиблення страху й виникнення захисних реакцій. Очевидно, що такий емоційний стан перешкоджає перебігові пізнавальних процесів дитини, а отже, обмежує її здатність зосереджуватися, згадувати й обговорювати події та проблеми. Опитування та здійснення інших слідчих (розшукових) дій, якщо немає особливих обставин, недоцільно проводити в період виявів у дитини симптомів посттравматичного стресового розладу, які призводять до сповільнення пізнавальних й емоційних процесів. Цього потребують інтереси не лише дитини, а й правосуддя. З іншого боку, термін здійснення слідчих (розшукових) дій за участю малолітнього свідка чи потерпілого занадто віддалений від події злочину, не сприятливий з огляду на обмежені можливості пам'яті дитини, передусім дошкільного віку[1015].

Тому час проведення пред'явлення для впізнання на підготовчому етапі в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має важливе значення, це питання слід вирішувати в кожному конкретному випадку залежно від події, що сталася, віку дитини та її психоемоційного стану.

Основним принципом проведення пред'явлення до впізнання під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

[1014] Єфімов М. М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. 2017. № 1 (33). С. 188. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»).

[1015] Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман]. Київ : К.І.С., 2021. С. 86.

недоторканості дітей є необхідність уникнення прямого безпосереднього контакту між потерпілою особою та підозрюваним[1016]. Участь у слідчій (розшуковій) дії не має нести загрози психологічній безпеці та здоров'ю дитини, тому тактично правильним і рекомендованим є обрання способу проведення пред'явлення для впізнання «безконтактно», тобто уникаючи безпосереднього візуального контакту дитини з правопорушником. Процесуально це можливо шляхом проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним і аудіоспостереженням (ч. 4 ст. 228 КПК України), за фотокартками, матеріалами відеозапису (ч. 6 ст. 228 КПК України) чи в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України).

Обрання конкретного способу пред'явлення для впізнання дитині залежить від рішення слідчого та слідчої ситуації. У будь-якому разі під час підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії слід керуватися найкращими інтересами дитини, надавати перевагу саме «безконтактному» способу її проведення, оскільки такі способи обмежують можливість травматизації дитини від сприйняття правопорушника. Водночас зазначені способи «безконтактного» пред'явлення для впізнання не позбавлені недоліків.

Використання фотознімків або матеріалів відеозапису як замінник безпосереднього сприйняття впізнаваної особи може бути зумовлений обмеженням можливості пред'явити особу в натуральному вигляді або з огляду на тактичні міркування[1017]. З огляду на тактику проведення пред'явлення для впізнання особи за фотознімками або матеріалами відеозапису, можна стверджувати, що така процедура є не менш складною за структурою, ніж звичайне впізнання з особистою присутністю особи, яку необхідно впізнати. Фотографій має бути не менше ніж чотири, як і зображуваних осіб на матеріалах відеозапису, які мають відповідати вимогам, встановленим

[1016] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право.* № 3. 2020. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

[1017] Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (26). С. 167.

процесуальним законодавством, а саме без істотних відмінностей між ними за формою та іншими властивостями, які можуть безпосередньо вплинути на сприйняття зображення особою, що впізнає[1018].

На практиці припускаються помилок під час пред'явлення особи для впізнання за фотокартками, які тягнуть за собою визнання протоколу слідчої (розшукової) дії недопустимим доказом. *Наприклад, вироком Іллічівського міського суду Одеської області від 18 вересня 2017 року (справа № 521/4695/15-к1-кп/501/98/17) було виправдано особу з підстав недопустимості протоколу пред'явлення для впізнання у зв'язку з порушенням вимог процесу, а саме: перед тим як пред'явити фотознімки для впізнання, в осіб, які впізнавали, попередньо не з'ясовували, чи можуть вони впізнати обвинувачених, не опитували їх про зовнішній вигляд і прикмети, а також про обставини, за яких вони бачили обвинувачених; особам, які впізнавали, до проведення впізнання показували обвинувачених; фотознімок обвинуваченого пред'являли свідку разом із фотознімками відомих широкому колу осіб: футболіста Девіда Бекхема, кіноакторів Бена Аффлека та Майкла Фассбендера*[1019].

Проблему під час «безконтактного» впізнання може становити визначення сукупності ознак зовнішності, за якими можлива їх ідентифікація дитиною.

Ознаки зовнішності людини класифікують за різними підставами. Учений В. Ю. Шепітько пропонує поділити всі ознаки зовнішності на три групи: анатомічні (характеризують зовнішню будову тіла людини – зріст, статуру, форму голови, риси обличчя тощо); функційні (рухові, мовні тощо, які людина виявляє зовнішньо, зокрема ознаки поведінки – хода, постава, жестикуляція, міміка, голос, звички тощо); прикмети одягу, взуття тощо, які носили постійно, тобто супутні[1020]. Натомість І. В. Жолнович поділяє ознаки зовнішності людини

[1018] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Центр навч. літ., 2015. С. 395.

[1019] Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 18 вересня 2017 року у справі № 521/4695/15-к1-кп/501/98/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/68926870.

[1020] Шепітько В. Ю. Криміналістика: словник термінів. Київ, 2004. С. 59.

за належністю на власні й супутні. Власні ознаки – це такі, що належать цій людині як матеріальному тілу. Вони містять: 1) фізично-демографічні (загальнофізичні й демографічні); 2) анатомічні ознаки; 3) функційні ознаки; 4) особливі прикмети (особливі ознаки). Супутні ознаки доповнюють характеристику зовнішності. До останніх належать: одяг, прикраси, макіяж тощо[1021].

На думку Є. Д. Лук'янчикова, впізнання найчастіше відбувається за допомогою зорового сприйняття, але наявні випадки впізнання за ознаками усного мовлення, запаху, смаку й навіть на дотик[1022].

Через плюралізм ознак, за якими дитина могла запам'ятати правопорушника, пред'явлення для впізнання за допомогою фотознімків або матеріалів відеозапису є обмеженим, порівняно з можливістю спостереження за ймовірним правопорушником у режимі реального часу.

Спільними недоліками видів «безконтактного» пред'явлення для впізнання за допомогою фотознімків або матеріалів відеозапису та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції, крім обмеженості у видах сприйняття, є якість наданих зображень.

Частина 3 ст. 232 КПК України закріплює вимоги до умов проведення відеоконференції та передбачає, що використання в дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Належна якість зображення та звуку є головними умовами об'єктивності результатів впізнання та досягнення мети цієї процесуальної дії.

Саме на проблемах якості зображення та звуку акцентують увагу науковці в межах дослідження питання ідентифікації особи за відеозображенням, поміж яких виокремлюють такі: 1) низька якість відеозображень; 2) оптичне деформування, обумовлене особливостями

[1021] Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

[1022] Лук'янчиков Є. Д. Щодо видів пред'явлення для впізнання. *Правничий часопис Донецького університету.* 1997. Вип. 1. С. 35.

відеокамери; 3) специфічний ракурс відеозображення («зверху-донизу»); 4) недостатність освітлення під час фіксування навколишнього середовища[1023]; 5) стан одягу досліджуваної особи та її емоційний стан тощо.

Неналежне технічне оснащення було визнано однією з підстав для підготовки законопроєкту «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо скасування відеоконференцій»: «недостатній для нормального спілкування рівень технічного зв'язку між судом й установою виконання покарань (попереднього ув'язнення), в тому числі періодичне зникнення звуку і зображення під час відеоконференції, перешкоджання шумів та відлуння (російською мовою – эха) для повного розуміння висловлених учасниками процесу фраз»[1024]. Поділяючи таку позицію, Т. Г. Чашницька зазначає, що ідентифікація особи за матеріалами відеозапису потребує подальшого наукового дослідження питань розроблення методичного забезпечення та підвищення ефективності програмно-технічного забезпечення, оскільки наявні не здатні цілком задовольнити потреби правоохоронних органів[1025].

З огляду на особливості дитячого сприйняття та механізму вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей, проблеми якості зображення та звуку під час пред'явлення для впізнання за допомогою фотознімків або матеріалів відеозапису та здійснення дистанційного досудового розслідування можуть спровокувати ненавмисне викривлення ідентифікаційного процесу й отримання хибних висновків. Тому перевагу слід надати проведенню пред'явлення для впізнання поза візуальним

[1023] Чашницька Т. Г. Проблемні питання ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ – Маріуполь, 2020. С. 293. URL: http://rp.dsum.edu.ua/ handle/123456789/2964.

[1024] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо скасування відео конференцій : проект Закону від 15 лют. 2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45773.

[1025] Чашницька Т. Г. Можливості ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. *Актуальні питання криміналістики* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 груд. 2019 р.). Київ, 2019. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16061.

та аудіоспостереженням, коли дитина має змогу спостерігати не лише анатомічні, а й функціональні ознаки правопорушника.

Пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням проводять у спеціально обладнаних приміщеннях, які поділені навпіл перегородкою зі спеціального скла або з однобічним напиленням, які мають окремі виходи. У частині, де перебуватиме підозрюваний зі статистами, освітлення має бути яскравим, а в іншій частині – більш помірним, приглушеним. Важливо, щоб малолітня чи неповнолітня потерпіла особа розуміла й усвідомлювала, що люди по той бік скла її не бачать і скривдити не зможуть[1026]. Аналогічну позицію поділяє і Т. І. Мальована, яка вважає, що найдоречнішим під час проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини є використання спеціально обладнаного приміщення – «зеленої кімнати»[1027]. Методика «зелених кімнатах» ґрунтується на врахуванні вікових і психологічних особливостей дітей. «Зелена кімната» оснащена венеціанським склом, через яке є можливість спостерігати за тим, що відбувається в кімнаті. Для особи, яка знаходиться в кімнаті, воно виглядає як звичайне дзеркало. Тому використання методики «зеленої кімнати» під час проведення пред'явлення для впізнання може забезпечити дотримання процесуальних гарантій дотримання прав та інтересів потерпілої дитини.

Тактика проведення пред'явлення для впізнання в межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей безпосередньо обумовлена вміннями та кваліфікацією особи, яка здійснює досудове розслідування. У зв'язку з браком ювенальних слідчих, які уповноважені на розслідування кримінальних правопорушень, вчинених щодо неповнолітніх, під час здійснення пред'явлення для впізнання слідчі припускаються процесуальних помилок, які згодом унеможливлюють використання протоколу слідчої (розшукової) дії як доказу.

[1026] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право.* 2020. № 3. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

[1027] Мальована Т. І. Особливості проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 78–80.

Досліджуючи проблемні питання, які виникають під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності в процесі пред'явлення особи для впізнання, В. О. Гусєва поділяє їх на суб'єктивні (пов'язані з особами, які здійснюють розслідування або яким доручено проведення слідчої (розшукової) дії) та об'єктивні (які не залежать від діяльності суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності)[1028].

Аналіз судової практики щодо винесення виправдувальних вироків дає підстави для висновків, що до процесуальних помилок, яких припустилися особи, що здійснюють розслідування або яким доручено проведення слідчої (розшукової) дії, належать такі: 1) відсутність попереднього допиту особи, за участю якої проводитимуть впізнання, з докладним відображенням ознак зовнішності, за якими вона зможе впізнати особу[1029]; 2) наявність попереднього візуального спостереження між особою, яка впізнає, та особою, яку вона впізнаватиме, або демонстрування фотографії останньої[1030]; 3) підбір статистів, які не відповідають вимогам щодо відсутності істотних відмінностей у зовнішності або фотографій, що мають різну форму чи будь-яким іншим шляхом впливають на візуальне сприйняття зображення; 4) відсутність необхідної кількості статистів або фотографій; 5) відсутність понятих під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії; 6) незабезпечення безперервного відеозапису перебігу проведення слідчої (розшукової) дії; 7) брак у протоколі підписів усіх учасників слідчої (розшукової) дії тощо.

До об'єктивних проблем, пов'язаних із пред'явленням для впізнання, належать: 1) зміна зовнішності внаслідок хірургічних утручань (пластичні операції); 2) зміна зовнішності через косметологічні процедури (біоревіталізація; мезотерапія; стек гілок ліфтинг; моделювання обличчя особи

[1028] Husieva V. Problems of human personal identification by appearance in investigation of criminal offenses. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Vol. 24. № 2. doi: 10.32353/khrife.2.2021.07.

[1029] Protasevich A. A., Foygel E. I. On the scope of criminalistic habitoscopy in the implementation of measures against modern cyber Crime. *Russian Journal of Criminology*. 2020. Vol. 14. No. 3. P. 471–480. doi: 10.17150/2500-4255.2020.14(3).471-480.

[1030] Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. С. В. Ківалов. Харків : Одісей, 2013. С. 328.

філерами; ін'єкції ботулотоксину тощо); 3) косметичне оформлення (макіяж); 4) зміна зовнішності внаслідок вікових змін; 5) зміна зовнішності через хвороби або травми (наприклад, поява плям унаслідок псоріазу, неправильно зрощені кістки носа після перелому тощо); 6) неможливість упізнання через спливання тривалого проміжку часу й забування ознак об'єкта впізнання; 7) ухилення суб'єкта впізнання від виконання ідентифікаційних завдань через страх або бажання приховати певні відомі йому факти[1031]; 8) пандемія COVID-19 (санітарно-епідеміологічні заходи – носіння масок, рукавичок тощо)[1032] тощо.

Процес пред'явлення для впізнання не відрізняється від робочої стадії впізнання в інших категоріях кримінальних проваджень. Однак, з огляду на вік потерпілої дитини, особливості розвитку та схильність до навіювання, задля уникнення психологічного тиску від необхідності обрати когось з осіб, яких демонструють дитині, рекомендовано перед початком впізнання роз'яснити потерпілому, що серед представлених йому осіб необов'язково є саме та, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення. Таке попередження має на меті послабити психологічну складність вибору для дитини, звільняючи її від негласного тягаря здійснити вибір не на користь однієї з представлених осіб.

Результатом проведення цієї слідчої (розшукової) дії є наявність чи відсутність упізнання, тобто ототожнення того, що сприймають у конкретний момент, з тим, що особа бачила раніше[1033].

Перебіг і результати слідчої (розшукової) дії необхідно зафіксувати за допомогою технічних засобів, що забезпечить виключення сумнівів стосовно того, які саме особи пред'являлися, чи не була особа, яку впізнавали, певним способом виділена серед інших, чи не було процесуальних помилок.

[1031] Husieva V. Problems of human personal identification by appearance in investigation of criminal offenses. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Vol. 24. № 2. doi: 10.32353/khrife.2.2021.07.

[1032] Protasevich A. A., Foygel E. I. On the scope of criminalistic habitoscopy in the implementation of measures against modern cyber Crime. *Russian Journal of Criminology*. 2020. Vol. 14. № 3. P. 471–480. doi: 10.17150/2500-4255.2020.14(3).471-480.

[1033] Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. С. 101.

Наступною слідчою (розшуковою) дією, яку проводять під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є огляд, що належить до початкових, неповторюваних і незмінних слідчих дій[1034] та полягає в безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані з обставинами вчинення кримінального правопорушення, що проводять з метою їх виявлення та фіксації[1035], а також з'ясування обставин події та обставин, що мають значення у справі[1036]. Аналогічну позицію поділяють також В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв[1037].

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає такі види огляду: огляд місця події, огляд документів, огляд трупа, огляд тварин, освідування. Розглядаючи питання методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, доходимо висновку, що найпоширенішими видами огляду є огляд місця події, огляд речей та освідування.

Огляд місця події – це огляд (обстеження) певної території або приміщення, у межах яких відбулася подія злочину або виявлені її наслідки[1038]. Це вид огляду, який полягає в тому, що слідчий (прокурор) за допомогою своїх органів чуття переконується в наявності й характері фактів, що мають доказове значення[1039]. Аналогічну позицію обстоюють і В. К. Весельський[1040], Ю. А. Чаплинська[1041], Є. Д. Лук'янчиков[1042], В. О. Комаха[1043].

[1034] Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 263.

[1035] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[1036] Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харк. юрид., 2007. С. 217.

[1037] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв та ін.]. Київ : Центр навч. літ., 2015. С. 410.

[1038] Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. С. 203.

[1039] Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. С. 545.

[1040] Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 152.

[1041] Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 263.

Метою огляду місця події є: 1) вивчення обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події; 2) виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження й оцінювання слідів та інших речових доказів; 3) отримання інформації для висування версій; 4) отримання даних для організації слідчих (розшукових) дій[1044].

Огляд місця події проводять здебільшого за участю потерпілої особи після її попереднього опитування чи допиту, спрямовуючи увагу на виявлення та опис у протоколі місця вчинення кримінального правопорушення, його розташування щодо сталих орієнтирів. Під час огляду місця події необхідно з'ясувати обстановку на момент вчинення кримінально караного діяння.

Також з'ясуванню підлягають усі деталі перебігу злочину: чи був правопорушник знайомий потерпілій особі; установлення місця зустрічі; шлях і спосіб прямування до місця події; зміст розмов як до події, під час її, так і після неї; конкретні дії злочинця тощо[1045].

Під час огляду місця події важливо оцінити, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявниці (заявника); виявити сліди, які є характерними для зґвалтування, або відшукання і виявлення речей, що належать як злочинцеві, так і потерпілій особі[1046].

Увагу під час проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід зосередити на пошуку слідів біологічного

[1042] Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ, 2005. 360 с.

[1043] Комаха В. О., Іоржев Ю. Б., Стрілець Г. О. Тактичні особливості проведення слідчого огляду : монографія. Ізмаїл : [б. в.], 2006. С. 59.

[1044] Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Є. О. Мойсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2009. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. С. 519.

[1045] Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / за ред. С. М. Гусарова. Харків : Диса плюс, 2013. С. 69–70.

[1046] Юхно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 311–320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2019_1_36.

походження, які могли бути залишені правопорушником і можуть згодом стати об'єктами його ідентифікації.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей огляд місця події є основним, а в деяких випадках – єдиним джерелом отримання речових доказів. Тому від своєчасності та чіткості організації огляду місця події в більшості випадків залежить успішне розкриття й розслідування кримінальних проваджень. Із цього приводу В. Ю. Шепітько вважає, що виявлення слідів і встановлення причинових зв'язків між ними дають змогу побудувати картину події, імовірні або реальні моделі злочину, відтворити механізм його вчинення. Дослідження цих слідів або речових доказів має вказати на особу злочинця, особу потерпілого й обставини події, виявити інші негативні обставини та сліди приховування злочину[1047].

Механізм вчинення статевих кримінальних правопорушень нерідко супроводжується спілкуванням між правопорушником і потерпілою особою за допомогою телекомунікаційного зв'язку, демонстрацією фото- та відеоматеріалів порнографічного змісту чи зніманням процесу вчинення діяння. Сліди таких дій залишаються на комп'ютері чи в мобільному телефоні правопорушника та потерпілої особи.

Тому актуальним під час розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень є огляд комп'ютерних даних. Цей вид огляду запроваджено 22 березня 2022 року Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам»[1048].

[1047] Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник. Харьков : Одиссей. 2001. С. 238.

[1048] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text.

Стаття 237 КПК України містить положення, згідно з яким огляд комп'ютерних даних проводить слідчий, прокурор шляхом відображення в протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі). Водночас ст. 99 КПК України відносить комп'ютерні дані до документів, тож огляд комп'ютерних даних необхідно проводити на підставі процесуальних вимог до огляду документів, надаючи можливість фіксації та копіювання інформації (зокрема комп'ютерних даних), що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, прирівнюючи такі копії до оригіналу.

Доступ до інформації, яка міститься на комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку може бути здійснений також у межах проведення обшуку (ч. 6 ст. 236 КПК України).

На думку М. П. Климчука й А. І. Кунтія, якщо розглядати комп'ютерну та мобільну техніку, за допомогою якої вчинено чи на якій залишилися сліди вчинення кримінального правопорушення, то найінформативнішими є відомості, отримані з мобільних телефонів і смартфонів, що належать потерпілому й злочинцеві: про осіб з кола їх спілкування та зміст листування з ними (в адресній книзі, електронній пошті, соціальних мережах, месенджерах, текстових документах тощо); придбані електронні квитки на різні види транспорту, факти використання сервісів пошуку попутників для поїздок (BlaBlaCar); фінансові транзакції, здійснені за допомогою банківських й електронних платіжних систем, пов'язаних, наприклад, із придбанням туристичних путівок (з метою сховатися від правоохоронних органів), бронюванням готелів, наймом житла (для тимчасового перебування там), орендою автотранспорту (для пересування); файли фотографій, що містять відомості про місце та час здійснення зйомки; інші використані такими особами електронні пристрої, які пов'язані й синхронізуються з досліджуваним

комп’ютером тощо, які можливо безпосередньо використовувати для встановлення обставин розслідуваної події та місця перебування злочинця, що переховується; транспортні засоби, обладнані автосигналізацією із функцією супутникового охоронно-моніторингового сервісу та синхронізовані з досліджуваним комп’ютерним пристроєм. Така сама інформація може бути отримана зі смартфонів, які підтримують додатки, що дають змогу здійснювати комунікацію в мережі Інтернет і зберігати необхідну інформацію[1049].

Доказове значення комп’ютерних даних підтверджує і судова практика. Наприклад, *вироком Здолбунівського районного суду Рівненської області від 9 червня 2021 року (який був залишений у силі постановою Касаційного кримінального суду від 10 лютого 2022 року) було засуджено до довічного позбавлення волі гр. Г. за вчинення злочинів, передбачених ч. 6 ст. 152; ч. 6 ст. 153; ч. 2 ст. 156 КК України. Суд встановив, що винуватість Г. доводиться фактичними даними, що містяться в протоколах оглядів речового доказу мобільного телефону Г. марки «IPhone 4» від 15 червня та 7 липня 2020 року із застосуванням відеозапису, згідно з яким у папці «Галерея» телефону зафіксовано наявність фотографій статевих органів та відеозаписи зі сценами сексуального насильства й зґвалтування шляхом орального проникнення в тіло малолітньої потерпілої з використанням геніталій. Частина фотографій у розділі «Нотатки» в папках із назвами «Малишка» та «Моя целочка» датовані 24 січня 2020 року*[1050].

Під час проведення цього виду огляду необхідно враховувати, що процедура вилучення доказів із засобів стільникового зв’язку відрізняється від вилучення інформації з персональних комп’ютерів, оскільки мобільні електронні пристрої, порівняно з персональними комп’ютерами, мають вужчі завдання, різну архітектуру процесора, операційну систему тощо. У зв’язку із

[1049] Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв’язку. *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

[1050] Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 9 червня 2021 року у справі № 567/1271/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr. court.gov.ua.

цим методи й особливості проведення процесуальних дій повинні бути індивідуальними, залежно від технічних характеристик джерела доказів[1051].

Типовими для кримінальних правопорушень, учинених із використанням зазначених засобів, будуть інформаційні сліди на машинних носіях оператора зв'язку.

Контакти, SMS-повідомлення та файли в пам'яті телефону мають бути збережені на зовнішніх носіях за допомогою відповідного апаратного і програмного забезпечення. З цією метою може бути використано програмно-апаратний комплекс UFED (Universal forensic extraction device), перевагою якого є ширші можливості використання, які дають змогу здійснювати повне вилучення таких даних, як телефонна книга, текстові повідомлення, фотографії, відео, журнали дзвінків (вихідні, вхідні, пропущені), звукові файли, ідентифікаційні дані телефону тощо[1052].

Однак аналіз результатів проведеного нами анкетування слідчих засвідчує, що огляд комп'ютерної та мобільної техніки спричиняє складнощі в 76,9 % випадків (додаток А). Це зумовлено браком знань, необхідних для опису відповідного апаратного та програмного забезпечення, недостатністю навичок з вилучення та збереження криміналістично значущої інформації з використанням апаратно-програмних комплексів (UFED, АДІС «Дакто 2000», Компоратор «Регула» 4305 DMH).

Згідно з результатами дослідження дослідницького холдингу Factum Group Ukraine, Інтернетом регулярно користуються 71 % українців, серед них мобільний телефон або смартфон використовують 66 % користувачів, домашній ноутбук – 40 %, стаціонарний домашній комп'ютер використовують

[1051] Sammons J., Brunty J. Mobile device forensics: threats, challenges and future trends. *Digital Forensics: Threatscape and Best Practices*. *Syngress*, 2015. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_Oi0CAEAAAAJ&citation_for_view=_Oi0CAEAAAAJ:YsMSGLbcyi4C.

[1052] Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

36 %, а планшет – лише 14 %[1053]; інформація, яка збережена на інформаційно-телекомунікаційних джерелах, має важливе значення, оскільки може містити сліди вчинення злочину й іншу інформацію, яку можна використовувати для висунення та перевірки слідчих версій.

Іншим видом огляду, який може бути проведений для виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу, є освідування.

Освідування – це самостійна слідча (розшукова) дія, яку проводить слідчий або прокурор, що полягає в огляді тіла живої людини з метою вирішення питань, які мають значення для кримінального провадження, а саме для виявлення на їх тілі слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Освідування є різновидом слідчого огляду, однак відокремлене в самостійну слідчу (розшукову) дію завдяки специфіці об'єкта, що підлягає обстеженню, – тіло живої людини.

Міжнародні закони, зокрема закони Ради Європи та ООН, встановлюють важливі правові зобов'язання, що задовольняють потреби та права потерпілих дітей чи свідків насильства. Зокрема, стандарти якості «Барнахус» містять рекомендації щодо кількості медичних оглядів, які слід звести до мінімуму та проводити лише за наявності крайньої необхідності для завдань кримінального провадження[1054], спеціальної підготовки осіб, які проводять огляд, та забезпечення права осіб на доступ до медичної інформації в спосіб, адаптований для її віку.

[1053] Майже 23 млн українців регулярно користуються Інтернетом – дослідження. URL: https://mind.ua/news/20204323-majzhe-23-mln-ukrayinciv-regulyarno-koristuyutsya-internetom-doslidzhennya.

[1054] O'Donnell R. At the Crossroads: Exploring changes to criminal justice proceedings when they intersect with child protection proceedings in cases involving child victims of violence (CBSS and Child Circle). URL: https://cbss.org/publications/at-the-crossroads-when-criminal-justice-proceedings-intersect-with-child-protection-proceedings/.

Закон не визначає місця проведення освідування, тому проведення цієї слідчої (розшукової) дії за моделлю «Барнахус» не заборонено й тактично виправдано.

Аналогічно до вимоги щодо наявності спеціальної підготовки осіб, які уповноважені проводити допит неповнолітнього потерпілого чи свідка, стандарти «Барнахус» ставлять вимогу щодо підготовки й спеціалістів, які проводять огляд дитини.

Стаття 241 КПК України передбачає, що за необхідності до участі в освідуванні можуть залучати судово-медичного експерта або лікаря. Однак законодавчо не визначено вимогу щодо наявності в цих осіб спеціальної підготовки щодо обстеження потерпілих дітей. Таке законодавче формулювання тягне за собою можливість залучення до проведення освідування дитини, яка потерпіла від сексуального кримінального правопорушення, будь-якого лікаря чи судово-медичного експерта, на розсуд слідчого, що є тактично неправильним.

Аналіз положень Ланцаротської конвенції (ст. 31) дає підстави стверджувати, що обов'язок щодо інформування дітей вимагає вжиття спеціальних заходів для гарантування того, що дитина цілком розуміє процедуру та може надати інформовану згоду чи відмовитися від слідчої (розшукової) дії. Для цього потрібно, щоб інформацію та консультації дітям надавали способом, адаптованим до їхнього віку та рівня зрілості, лексикою, яку вони можуть розуміти.

Однак в українському законодавстві таких гарантій забезпечення прав потерпілих дітей не передбачено. Крім того, освідування проводять на підставі постанови прокурора, тому згоди особи, яка підлягає освідуванню, не потрібно. Процесуальна можливість примусового характеру проведення освідування тягне за собою ризик повторної травматизації дитини, що є тактично неправильним і суперечить міжнародним рекомендаціям.

У зв'язку з цим необхідно виключити процесуальну можливість примусового характеру освідування потерпілої дитини від кримінального

правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, доповнивши ч. 3 ст. 241 КПК України: «У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, примусове освідування малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого не допускається».

Іншою слідчою (розшуковою) дією, яку доцільно проводити під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є слідчий експеримент.

Слідчий експеримент є слідчою (розшуковою) дією, змістом якої є проведення суб'єктом розслідування дослідів у спеціально створених чи підібраних умовах для з'ясування чи перевірки обставин, що мають значення для розслідування кримінальних правопорушень[1055], а отримані результати нерідко наочно засвідчують можливість або неможливість існування певного явища чи події, спростувати які підозрюваним (обвинуваченим) буває доволі складно. Тому слідчий експеримент є необхідним, а подеколи незамінним способом перевірки й отримання нових доказів[1056].

Слідчий експеримент становить цілеспрямовану діяльність, що ґрунтується на дослідному відтворенні в спеціально створених умовах явища, події, речі, яку пізнають. Відтворення дає змогу помістити досліджуваний об'єкт за волею людини в штучні умови й тим самим виключити вплив причин, які спостерігати складно, на кінцеві результати досліду. Експеримент надає можливість виокремити зі значної кількості причинових зв'язків конкретну залежність або закономірність і досліджувати її в «чистому» вигляді[1057].

[1055] Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 7.

[1056] Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 44.

[1057] Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 7.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слідчий експеримент не належить до системи першочергових (слідчих) розшукових дій, а має похідний характер. Проте це не означає, що час його проведення не має значення, несвоєчасне його проведення, передусім у процесі розслідування зазначеного виду кримінальних проваджень, негативно позначається на якості досудового розслідування, оскільки місце вчинення злочинних дій часто пов'язано з обстановкою, яка швидко змінюється. Крім того, невиправдані зволікання з проведенням слідчого експерименту можуть призвести до того, що суб'єкт, показання якого перевіряють, відмовиться від участі в цій слідчій (розшуковій) дії.

Необхідність проведення слідчого експерименту постає тоді, коли з'явилися або надалі можуть з'явитися сумніви щодо можливості існування яких-небудь фактів (явищ, подій або ж здійснення яких-небудь дій) у певних умовах, що мають істотне значення для розслідуваної події. Фактичною підставою проведення слідчого експерименту є необхідність перевірки й уточнення експериментальним шляхом фактичних даних, отриманих у процесі слідства, і наявність підстав вважати, що його мета буде досягнута[1058], тобто це є право слідчого.

З вивчення матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що слідчий експеримент проводили лише в 15,5 % випадків, натомість у 27,6 % випадків така слідча (розшукова) дія була вочевидь необхідною, що суттєво позначається на якості досудового розслідування (додаток Б). Аналіз результатів проведеного нами анкетування слідчих засвідчив, що незначний відсоток випадків проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у 34,2 % випадків пов'язаний зі складністю його проведення, у 24,7 % випадках – з особливістю механізму вчинення кримінального правопорушення та моральними аспектами (додаток А).

[1058] Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 149–153.

Водночас слідчий експеримент є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на досягнення завдань досудового розслідування, серед яких можна виокремити: встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення; перевірка висунутих слідчих версій; перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій; отримання нових доказів; для визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину; встановлення та усунення суперечностей у показаннях потерпілих, підозрюваних, свідків тощо.

Завдання, які вирішують за допомогою слідчого експерименту, на практиці не існують ізольовано одне від одного, а поєднуються в різних комбінаціях, необхідним елементом яких завжди є отримання нових доказів. Один і той самий слідчий експеримент може бути спрямований і на перевірку доказів, і на встановлення умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення[1059].

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слідчий експеримент проводили з метою: встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення (6,3 %); перевірка висунутих слідчих версій (17,5 %); перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій (70,9 %); отримання нових доказів (5,2 %) (додаток Б).

Форма проведення слідчого експерименту може бути як експериментальною, так і перевіркою вже зібраної інформації. Перевірку проводили з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб’єкт відтворює уявний спосіб шляхом демонстрування його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому самому місці. Під час експерименту, навпаки, дослідні дії становлять його суть і є методом одержання та перевірки

[1059] Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 11.

інформації. Експеримент може бути проведено й за відсутності особи, чиї показання перевіряють, у деяких випадках проведення його на тому самому місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим[1060]. Водночас слідчий експеримент у формі перевірки показань на місці передбачає поєднання методів пізнання з метою перевірки наявної інформації.

У межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слідчий експеримент проводять у формі перевірки показань на місці, тобто шляхом зіставлення раніше наданих показань учасників кримінального провадження з фактичною обстановкою вчинення кримінального правопорушення.

Процес зіставлення передбачає три взаємозалежні елементи – розповідь, показ й огляд. Особа, показання якої перевіряють, розповідає про події, які відбулися на даному місці, й обставини, тісно з ними пов'язані. Задля уточнення їй можуть бути поставлені запитання слідчим і з його дозволу – іншими учасниками слідчої дії. Розповідь особи на місці події супроводжується демонстрацією окремих дій і поз, які не мають дослідного характеру, а також показом окремих об'єктів, орієнтирів, що належать до загального комплексу обстановки[1061].

Під час цієї слідчої дії особа, показання якої перевіряють, у присутності слідчого фактично створює криміналістичну модель події (реконструює подію). Цю модель будують на підставі показань, які перевіряють, а модель є інструментом для перевірки показань. Перевагою такого способу перевірки показань є наочність й ілюстративність моделі. Слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряють. Побудовану у свідомості слідчого уявну модель події доповнюють

[1060] Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. С. 225.

[1061] Негребецький В. Особливості фіксації результатів криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 217–221. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.39.

сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи[1062].

Наприклад, вироком Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 22 жовтня 2020 року у справі № 451/385/20 було встановлено вину гр. Н., зокрема на підставі результатів протоколу проведення слідчого експерименту від 24 грудня 2019 року, яким зафіксовано, як гр. Н вказав, що його дочка лягла біля нього на ліжко «добровільно-примусово» і він лівою рукою, а саме середнім пальцем, проникав у її піхву[1063].

Як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, слідчий експеримент умовно поділяється на три етапи: підготовчий, робочий та заключний.

Ефективність результатів проведення слідчого експерименту безпосередньо залежить від його підготовки.

Підготовка до проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має передбачати такі основні етапи: 1) проведення попереднього допиту особи, показання якої перевіряють; 2) попередній виїзд на місце, де мають проводити експериментальні дії, та визначення доцільності проведення слідчого експерименту безпосередньо на місці події[1064]. Нездійснення попереднього виїзду на місце події є згубною практикою і такою, яка не відповідає основним настановам криміналістичної тактики, тож важливим у плануванні слідчого експерименту є визначення «опорних пунктів» – елементів, які в процесі відтворення обстановки події є основою для зіставлення показань з реальними обставинами[1065].

[1062] Негребецький В. Особливості фіксації результатів криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 7. С. 217–221. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.39.

[1063] Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 22 жовтня 2020 року у справі № 451/385/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr. court.gov.ua.

[1064] Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. С. 34.

[1065] Стратонов В. М. Відтворення обстановки та обставин події як метод пізнання під час розслідування злочину : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. С. 8.

Оскільки місцем вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у більшості випадків є житло, обстановка, за якої було вчинено злочинне діяння, може бути істотно змінена на момент проведення слідчого експерименту. У такому випадку слідчому необхідно продумати, чи є необхідність для проведення реконструювання.

Ступінь реконструкції обставин події залежить від характеру експерименту, обстановки, у якій його здійснюють, наявних можливостей реконструювання. Не завжди обстановку можна реконструювати. Якщо з'ясується, що обстановка змінилася та реконструкція її є неможливою, то необхідно встановити, чи не вплинуть зміни, що відбулися, на достовірність результатів експерименту, тобто чи останні матимуть доказове значення у справі. Якщо відповідь на це питання є негативною, то від проведення слідчого експерименту слід відмовитися[1066].

Однак, з огляду на механізм вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід зосередити увагу на реконструкції місця події за допомогою інформаційних технологій, тобто шляхом зображення місця події в тривимірній проєкції[1067].

У цьому контексті науковий і практичний інтерес становлять розроблення і втілення в практику автоматизованого робочого місця слідчого, головним завданням якого є забезпечення підтримки в прийнятті рішень. Автоматизоване робоче місце слідчого має охоплювати інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові й інформаційно-консультаційні системи[1068] та виконувати чимало завдань, серед яких – фіксація обстановки місця події для його комп'ютерної реконструкції з побудовою схем останнього.

[1066] Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій : навч. посіб. / [В. П. Горбачев, Л. І. Шаповалова, А. О. Шульга та ін.] ; за ред. В. П. Горбачева. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2012. С. 146.

[1067] Заяць Д. Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 13.

[1068] Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків : Апостиль, 2010. С. 88.

Перспективним є застосування науково-технічних засобів, які дають змогу утворювати цифрові графічні 3D моделі об'єктів, які досліджують[1069]. Цифрова графічна 3D модель може бути отримана за допомогою лазерного 3D сканера. Як результат у цифровому файлі буде міститися в графічній формі поверхня сканованого об'єкта або простору, зокрема розміри сканованих об'єктів з високою точністю вимірювання. Відповідні файли результатів лазерного 3D сканування, записані на оптичний диск, можуть бути додані до протоколу[1070].

Розширюючи можливості зазначеної реконструкції, В. М. Стратонов стверджує, що вона може бути успішно використаною і під час слідчого експерименту[1071].

Подеколи, передусім під час встановлення обставин щодо статевих злочинів, особа соромиться в присутності значної кількості людей деталізувати, показувати, демонструвати ті дії, які відбувалися в момент злочину[1072]. Тому, з огляду на той факт, що проведення слідчого експерименту у вигляді перевірки показань пов'язано з присутністю суб'єкта, показання якого перевіряють, на місці події, проведення слідчого експерименту за участю потерпілої дитини за допомогою комп'ютерної реконструкції місця події є виправданим і спрямованим на недопущення повторної травматизації дитини.

Актуальним завданням на перспективу, вважає В. В. Тіщенко, є розроблення типових програм розслідування й використання їх у слідчій практиці на підставі комп'ютерно-інформаційного забезпечення[1073]. На нашу

[1069] Шехавцов Р. М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. *Криміналістика XXI сторіччя* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р). Харків : Право, 2010. С. 166.

[1070] Негребецький В. Особливості фіксації результатів криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 7. С. 217–221. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.39.

[1071] Стратонов В. М. Пізнавальні можливості слідчого експерименту та перевірки показань. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 2. С. 194.

[1072] Лукашевич В. Г., Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навч. посіб. Херсон : ХЮІ НУВС, 2002. С. 122.

[1073] Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 114.

думку, це стосується також і розширення можливостей слідства за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема автоматизованого робочого місця слідчого, на фіксацію обстановки місця події для його комп'ютерної реконструкції з побудовою схем останнього та використання цих результатів під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю потерпілої дитини.

Після проведення власне слідчого експерименту настає заключна стадія слідчої (розшукової) дії – фіксація її результатів. Очевидно, що використання такого складного методу перевірки даних (зіставлення), результатом якого є створення криміналістичної моделі події, потребує застосування відповідних способів фіксації. На нашу думку, основним критерієм у виборі останніх є їхня здатність наочно ілюструвати отриману інформацію[1074].

Застосування під час проведення слідчого експерименту технічних засобів фіксації значно підвищує його інформаційну цінність. Під час проведення цієї слідчої дії закон надає право слідчому, прокурору або за їх дорученням залученому спеціалісту проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани й схеми, виготовляти графічні зображення, відбитки та зліпки, які додають до протоколу. Фіксація має на меті описувати та засвідчувати результати не лише слідчого експерименту, а й процесуального порядку його проведення, отже, гарантії дотримання прав учасників процесу, як наслідок – факту допустимості доказів, отриманих унаслідок його проведення[1075].

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей інформація, яку перевіряють, має динамічний характер. Фіксації підлягають послідовність виконання окремих дій учасника кримінального провадження, маршрут його пересування, поведінка суб'єкта, показання якого перевіряють. Тому фіксацію слідчого експерименту в

[1074] Негребецький В. Особливості фіксації результатів криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 7. С. 217–221. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.39.

[1075] Кірпач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3 (87). Ч. 2, кн. 1. С. 233.

досліджуваному виді кримінальних правопорушень доцільно здійснювати за допомогою відеозапису.

Останньою стадією є аналіз результатів слідчого експерименту. Результат слідчого експерименту може бути позитивним і негативним[1076], однак доказове значення мають як позитивні, так і негативні результати експериментальної перевірки[1077].

Оцінювання результатів експерименту потребує перевірки коректності його підготовки та проведення[1078]. На експериментатора покладено безумовний обов'язок перевірити повноту документування та його відповідність дійсності. Тут ідеться про протоколи, фотографії, креслення, схеми, документи, у яких фіксують дані вимірювання, у низці випадків правильність проведених підрахунків, зведені форми для підсумкової оцінки результатів дослідів. Надзвичайно ретельно необхідно перевіряти висновки й мотиви, що свідчать за і проти ймовірних суджень, які на підставі експерименту повинні бути ретельно інтерпретовані й точно відмежовані від констатації фактів[1079].

Отже, процес оцінювання результатів експерименту передбачає: перевірку правильності відтворених умов й обстановки, у яких проводили експеримент; перевірку правильності проведених дослідницьких дій, чистоти їх здійснення; оцінювання особистих рис учасника, показання якого перевіряють (для експериментів з перевірки показань); оцінювання достовірності результатів експерименту й одержання у зв'язку із цим висновків; зіставлення отриманих висновків з іншими доказами у справі[1080].

[1076] Коновалова В. Э. Психологическая характеристика следственного эксперимента. *Криминалистика и судебная експертиза*. 1976. Вып. 12. С. 10–16.

[1077] Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. С. 90.

[1078] Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О.В. Капліної. Харків : Право, 2010. С. 145.

[1079] Чернецький О. К. Результати слідчого експерименту та їх доказове значення. Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Т. 26 (65). № 1. 2013. С. 464–471. (Серія «Юридичні науки»).

[1080] Чернецький О. К. Результати слідчого експерименту та їх доказове значення. Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Т. 26 (65). № 1. 2013. С. 464–471. (Серія «Юридичні науки»).

Висновки з результатів слідчого експерименту можуть бути використані слідчим під час подальшого розслідування як підстави для повторного проведення певних слідчих дій, у якісному проведенні слідчих дій, які ще не проводили, або взагалі не планували проводити. На практиці часто проводять повторний огляд місця події, допит свідків і обвинувачуваних. Наприклад, повторний допит свідків й обвинувачуваних після проведення слідчого експерименту проводять тоді, коли: а) експеримент проводили для перевірки їх показань, результати слідчого експерименту дають підстави для висновку, що ці показання недостовірні; б) експеримент проводили не для перевірки їх показань, а з іншою метою, але обставини, які встановлені експериментальним шляхом, об'єктивно суперечать цим показанням; в) експеримент став засобом, що нагадав допитуваному певні обставини, які мають значення для справи[1081].

Отже, правильна організація слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а також вибір тактичних прийомів, спрямованих на досягнення мети проведення слідчих (розшукових) дій, сприяють ефективному розслідуванню досліджуваного виду кримінальних правопорушень й уникненню повторної травматизації дитини. Такий підхід до якісного проведення досудового розслідування забезпечує не лише дотримання прав й інтересів його учасників, а й зниження рівня латентності таких кримінальних правопорушень.

Висновки до розділу 3

1. Систематизовано обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, відповідно до таких груп: 1) обставини, що дають змогу

[1081] Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 50.

встановити склад кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають доказуванню; 3) обставини, що підлягають додатковому встановленню.

Увагу акцентовано на обставинах, що характеризують суб'єкт кримінального правопорушення: анкетні відомості особи підозрюваного (обвинуваченого) (стать, вік, рід занять, рівень освіти, сімейний стан, місце проживання, місце роботи (навчання); дані, що характеризують особу (поведінка на роботі, удома, у громадських місцях, ставлення до жінок, рівень статевої активності тощо); чи є підозрюваний осудним; чи страждає він порушенням статевого потягу, якщо так, то яким саме; чи є підозрюваний членом сім'ї, або близьким родичем потерпілої, або особою, на яку покладено обов'язок щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї; чи є підозрюваний особою, від якої потерпіла перебуває в матеріальній або службовій залежності; обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання (який ступінь участі кожного зі співучасників у разі вчинення кримінального правопорушення групою осіб; напрям і мета переміщення співучасників або інших поведінкових актів до, під час і після вчинення кримінального правопорушення; чи була узгодженість у діях правопорушників; характер вчинених дій та рухів; характер зв'язків і відносин між ними й іншими учасниками; ступінь стійкості групи; чи вчиняли вони раніше аналогічні або інші кримінальні правопорушення; характер змін, внесених ними в навколишню обстановку; чи були дії, спрямовані на приховування наслідків їх участі). З'ясовують обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження.

Окреслено обставини, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, зокрема це: вина, мотив (яке було психічне ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення; коли і у зв'язку із чим виник протиправний намір, які мотиви вчинення кримінального правопорушення; чи був відомий вік жертви; за наявності особливо тяжких наслідків, яка форма вини підозрюваного щодо їх настання; ступінь реалізації протиправного наміру.

Розглянуто обставини, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення. До них належать такі: вид і розмір шкоди, особа потерпілого (стать, вік, рід занять, місце мешкання, характеристика та поведінка потерпілої особи; чи досягла потерпіла особа статевої зрілості; чи жила раніше статевим життям; поведінка потерпілої особи до вчинення кримінального правопорушення; чи могла дитина розуміти характер і значення вчинених з нею дій; якщо ні, то внаслідок яких причин (малолітній чи неповнолітній вік, фізична хвороба, психічний розлад, алкогольне або інше сп'яніння); за яких обставин дитина виявилася на місці кримінального правопорушення і з ким; чи відомий їй правопорушник, звідки; якщо так, то в яких відносинах вони перебували до вчинення кримінального правопорушення; чи не вступали вони раніше в статеві контакти; чи могла потерпіла особа чинити опір та чи чинила; якщо ні – то з якої причини).

Досліджено обставини, що характеризують елементи об'єктивної сторони кримінального правопорушення, серед них такі: подія, час, місце та спосіб вчинення кримінального правопорушення; наявність підготовки до вчинення кримінального правопорушення; застосування насильства та його форма; наявність фізичного контакту між правопорушником і жертвою під час вчинення кримінального правопорушення; якщо не було контакту, то які саме дії були вчинені правопорушником; характер дій із приховання слідів кримінального правопорушення. Ретельному вивченню підлягає слідова картина кримінального правопорушення.

2. Слідча ситуація в кримінальному провадженні має охоплювати як дані про стан розслідування (внутрішні фактори), так і дані про обстановку, у якій здійснюють розслідування (зовнішні фактори), а саме: рівень професіоналізму слідчого, забезпеченість науково-технічними засобами тощо. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей для слідчого важливо діяти оперативно, що стосується і прийняття тактичних рішень, планування та керівництва розслідуванням.

Слідчі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей класифіковано відповідно до двох етапів розслідування – початкового й наступного.

Ефективність початкового етапу є запорукою успішного розслідування. Аналіз емпіричних даних засвідчив, що 78,6 % кримінальних правопорушень розкривають (встановлюють особу, яка їх вчинила) протягом перших десяти днів з моменту отримання повідомлення про протиправну подію.

Розглянуто класифікацію типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей за такими критеріями:

1) залежно від повноти інформації про вчинене кримінальне правопорушення (очевидні (68,4 %); неочевидні слідчі ситуації (31,6 %));

2) залежно від тривалості часового інтервалу між моментом вчинення кримінального правопорушення та повідомленням про нього (зафіксовано в момент вчинення (8,3 %), повідомлено від 0 до 24 годин (56,5 %), повідомлено в інтервалі понад 24 години (35,2 %));

3) залежно від наявності даних про особу (осіб), підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення (підозрюваного затримано на місці події (8,3 %); особа правопорушника відома (62,4 %); особа правопорушника невідома, але є дані про нього (18,1 %); інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, украй обмаль (11,2 %));

4) залежно від кількості правопорушників (кримінальне правопорушення вчинила одна особа (97,4 %), група осіб (2,6 %));

5) залежно від стадії вчинення кримінального правопорушення та досягнення результату (кримінальне правопорушення було завершено (81,7 %), кримінальне правопорушення не було доведено до кінця (18,3 %)).

Розглянуто алгоритм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях, які складаються на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей залежно від наявності даних про особу (особи), підозрювану в їх вчиненні: підозрюваного затримано

на місці вчинення кримінального правопорушення (8,3 %); особа підозрюваного відома, проте його не затримано (62,4 %); особа правопорушника невідома, але є певні дані про нього (опис зовнішності, ім'я, прізвисько тощо) (18,1 %); інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, украй обмаль (потерпіла не може описати його зовнішність, свідків кримінального правопорушення немає) (11,2 %).

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та алгоритм їх вирішення розглянуто за класифікаційним критерієм визнання підозрюваним своєї вини та її обґрунтованості в матеріалах кримінального провадження: підозрюваний цілком визнає свою вину, його показання підтверджені матеріалами кримінального провадження (41,2 %); підозрюваний визнає свою вину частково, але стверджує про добровільність вступу у статеві зносини чи свою необізнаність щодо віку потерпілої особи (23 %); підозрюваний цілком заперечує факт вчинення кримінального правопорушення (35,8 %).

3. Спеціальні знання під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей визначено як систему будь-яких професійних знань, які не належать до загальновідомих, відповідно до сучасного етапу розвитку науки, техніки, мистецтва, ремесла, що можуть бути використані під час розслідування кримінальних правопорушень з метою виявлення, фіксації, вилучення та дослідження криміналістично значущої інформації.

Окреслено коло суб'єктів, що володіють спеціальними знаннями, яких залучають до розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Висвітлено питання використання спеціальних знань згідно з положеннями КПК України: залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, залучення експерта та проведення експертиз.

Надано пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства, а саме щодо регламентації залучення педагога або психолога. З цією метою запропоновано викласти ст. 226 КПК України в такій редакції: «Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, *спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога)*, а за необхідності – лікаря». Аналогічно необхідно визначити диспозицію ст. 227 КПК України: «При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, *спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога)*, а за необхідності – лікаря». Також слід доповнити ст. 491 КПК України: «Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, *спеціаліста в галузі вікової психології (педагога або психолога)*, а в разі необхідності – лікаря».

Встановлено, що сутність проведення експертизи полягає в проведенні досвідченою особою (експертом) на підставі спеціальних знань самостійного дослідження для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, результати яких відображають у висновку експерта, за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду. Визначено коло експертних досліджень, які найчастіше проводять під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, серед яких: трасологічна (15,3 %), матеріалів, речовин і виробів (6,8 %), почеркознавча (3,1 %), портретна (8,7 %), одорологічна (0,8 %) генотипоскопічна (30,7 %), судово-медична експертиза речових доказів (100 %), судово-медична експертиза живих осіб (100 %), судово-психіатрична (67,4 %), судово-психологічна (79,3 %), мистецтвознавча (6,8 %), комп'ютерно-технічна (5,4 %).

4. Кримінальне провадження є складним пізнавальним процесом, який потребує залучення широкого кола суб'єктів (слідчих, оперативних

працівників, співробітників експертних підрозділів, представників державних і недержавних установ, громадських об’єднань тощо). Процес взаємодії реалізують за такими етапами: прийняття рішення про необхідність і доцільність взаємодії; вибір форми й методів взаємодії; процесуальне закріплення рішення про взаємодію; безпосередньо спільна узгоджена діяльність учасників взаємодії під час розслідування кримінального правопорушення; процесуальне закріплення результатів.

Взаємодію в межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розглянуто щодо суб’єктного складу, а саме взаємодію спеціалізованих і неспеціалізованих суб’єктів. Спеціалізованими суб’єктами є: інспектори-криміналісти, оперативні працівники, співробітники підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів.

Констатовано, що результативна взаємодія між слідчим й оперативними працівниками під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зумовлена такими чинниками: суб’єкти повинні знати основи криміналістичної характеристики цього виду кримінальних правопорушень; володіти знаннями у сфері судової психології та судової психіатрії; знати особливості проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, спрямованих на пошук і фіксацію відомостей про особу правопорушника; забезпечити спільну перевірку версій у кримінальному провадженні.

Розглянуто форми процесуальної та непроцесуальної взаємодії між слідчим і неспеціалізованими суб’єктами: педагогом або психологом, представниками потерпілого, громадськими організаціями. Висвітлено особливості взаємодії компетентних суб’єктів у межах реалізації моделі «Барнахус» під час досудового розслідування.

5. Згідно з результатами емпіричних досліджень, типовим під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є проведення таких слідчих (розшукових) дій, як: допит

(100 %), огляд (100 %), експертиза (100 %), пред'явлення для впізнання (87,3 %), слідчий експеримент (15,5 %).

Надано рекомендації щодо проведення допиту дитини, яка є потерпілою внаслідок вчинення сексуального кримінального правопорушення. Ці рекомендації ґрунтуються на міжнародних стандартах й ефективному досвіді іноземних держав. Засвідчено необхідність використання методик «child-friendly room», зокрема «зеленої кімнати» та моделі «Барнахус», коли потерпілій дитині пропонують відвідати лише один заклад, де її опитують про обставини події, проводять огляд, пред'явлення для впізнання, а результати цих слідчих (розшукових) дій використовують згодом у судовому процесі під час розгляду справи по суті, без проведення повторного допиту дитини в судовому засіданні.

Обґрунтовано доцільність розширення повноважень ювенальних суддів і слідчих суддів, які розглядатимуть кримінальні провадження, де учасником є дитина, незалежно від її процесуального статусу.

Розглянуто алгоритм навчального інструменту для опитування дітей – NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров'я дітей та людського розвитку), запропоновано залучити його в національну практику.

У контексті аналізу особливостей пред'явлення для впізнання підсумовано, що обрання способів, методів, прийомів проведення цієї слідчої (розшукової) дії залежить від слідчого та слідчої ситуації. Однак надавати перевагу слід саме «безконтактному» способу її проведення, оскільки це зменшує можливість травматизації дитини від сприйняття правопорушника.

З'ясовано, що таку слідчу (розшукову) дію, як слідчий експеримент, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей проводять у формі перевірки показань на місці, тобто шляхом зіставлення раніше наданих показань учасників кримінального провадження з фактичною обстановкою вчинення кримінального правопорушення.

Констатовано, що результати проведення слідчих (розшукових) дій доцільно додатково фіксувати за допомогою відеозапису.

РОЗДІЛ 4
УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

4.1. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх значення для вдосконалення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Упровадження міжнародних і європейських стандартів у різні сфери суспільного життя є доволі актуальним питанням сьогодення, не є винятком і міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини. Задля впровадження міжнародних і європейських стандартів у світову спільноту міжнародні організації приймають низку нормативно-правових і рекомендаційних актів. У контексті нашого дослідження такими є: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (Конвенція від 1950 року), Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ETS № 160) від 25 січня 1996 року, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 20 червня 2012 року, Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192) від 15 травня 2003 року, Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) (CETS № 202) від 27 листопада 2008 року, Рекомендація № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи (КМ РЄ) «Щодо нових способів боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі правосуддя щодо неповнолітніх» від 24 вересня 2003 року, Рекомендація № CM/Rec (2009) 10 КМ РЄ «Щодо комплексної національної стратегії із захисту дітей від насильства» від 18 листопада 2009 року, Резолюція № 2 КМ РЄ «Про правосуддя, дружнє до дитини» (жовтень 2007 року), Мінімальні

стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року, Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей – жертв і дітей – свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОР № 2005/20) від 22 липня 2005 року, Керівні принципи КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 року, Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021) тощо. Серед зазначених актів – нормативно-правові акти, ратифіковані й імплементовані в українське законодавство. Своєю чергою Україна акцентує увагу й на означених рекомендаційних актах, ураховує їх положення під час законотворення з метою формування належної внутрішньої законодавчо-правової бази.

Висвітлення цього питання забезпечить визначення понять «міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини» та «європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови містяться такі дефініції: «міжнародний – 1. Стос. до відносин між народами і країнами. 2. Який існує між народами, поширюється на них. 3. У якому беруть участь представники різних країн, народів…»; «європейський – 1. Стос. до народів і держав Західної Європи // Відомий усій Європі…»; «стандарт – 1. Норма, зразок, мірило…»[1082].

У контексті такого дослідження термін «європейські стандарти», слушно зазначив В. В. Гвоздюк, слід використовувати в такому значенні: «європейський – стосується народів і держав Європи загалом», що за аналогією та логікою викладення і тлумачення схожий на термін «міжнародний – стосується відносин між народами і країнами», а «стандарт – норма, зразок, мірило…»[1083].

[1082] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. с. 360, 671, 1383.

[1083] Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. С. 193. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 671, 1383.

Здійснивши дослідження за темою «Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві», Д. В. Сімонович визначив критерії розмежування таких стандартів з прав людини в кримінальному процесі: 1) дія міжнародних стандартів з прав людини поширюється на всю світову спільноту, тому їх автоматично вважають загальновизнаними, а дія європейських стандартів – лише на держави – учасниці Ради Європи, загальновизнаними їх вважають з моменту ратифікації; 2) міжнародні стандарти з прав людини приймає Генеральна Асамблея ООН, а європейські стандарти з прав людини – Рада Європи; 3) міжнародні стандарти – результат пошуку якісно нових організаційних, політичних і правових засобів забезпечення основних прав та свобод людини світовою спільнотою, а європейські стандарти закріплюють і розвивають міжнародні стандарти з прав людини[1084].

У нормативно-правових актах дефініції поняття «правосуддя» не закріплено, наявні лише тлумачення на доктринальному рівні.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови: «правосуддя – 1. Суд, судова діяльність держави; юстиція. // Установи, які здійснюють судову діяльність держави. 2. Розгляд судових справ; судочинство. 3. Справедливий суд»[1085].

Правосуддя, вважає С. Тимченко, є діяльністю суду, яку здійснюють у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, що проходить у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін й інших учасників процесу, вона полягає у встановленні фактичних обставин справи та з’ясуванні істини в розглядуваній справі шляхом дослідження доказів, що

[1084] Сімонович Д. В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 408–409.

[1085] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 1102.

закінчується ухваленням рішення в справі із застосуванням норм відповідного матеріального права[1086].

На думку В. Бігуна, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Його проводять у формі судочинства, тоді як судочинство, зокрема кримінальне, є також діяльністю органів досудового розслідування, прокуратури й суду (судді), а також діяльністю інших учасників кримінального процесу – підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їхніх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод і законних інтересів[1087].

Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди й відповідно до визначених законом процедур судочинства[1088].

Міжнародні стандарти у сфері судоустрою і статусу суддів, зазначає О. В. Саленко, – це правові норми та принципи, закріплені в міжнародних нормативно-правових актах (загальносвітового чи європейського рівня) обов'язкового чи рекомендаційного характеру, що встановлюють стандарти, критерії, якими повинні керуватися суб'єкти міжнародного права (держави) під час формування та забезпечення умов для роботи своїх судових систем, законодавчого визначення основ відносин судів з органами законодавчої та виконавчої влади, вимог щодо правового статусу суддів, і які є закономірним результатом глобалізації правових систем, призначенням чого є побудова правових держав та розвиток у них громадянських суспільств із високим рівнем захисту прав і свобод людини й громадянина. Учена також додала, що до міжнародних стандартів європейського рівня у сфері судоустрою та статусу суддів належать: стандарти, закріплені в міжнародних документах, ухвалених

[1086] Тимченко С. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ, 2004. С. 157.

[1087] Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. Київ, С. 61 – 66.

[1088] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

під егідою РЄ; правові стандарти ЄС[1089]. Ми не цілком поділяємо таке визначення авторки, оскільки за його змістом міжнародні стандарти правосуддя охоплюють європейські стандарти правосуддя, тобто вони нібито є їх видом. Хоча це не так, адже кожна міжнародна організація є окремим суб'єктом, попри її взаємодію з іншими. Міжнародна організація може бути як світовою (до її складу входить більшість країн світу, наприклад ООН), так і регіональною (країни-учасниці за територіально-географічним розташуванням, наприклад, РЄ чи ЄС). Тому прийняття правових актів цими організаціями визначає їх спрямованість на певне коло осіб. Оскільки правовий акт ООН поширює свій вплив на більшість країн світу, незалежно від розташування країн чи інших об'єднавчих факторів, то такий акт буде міжнародним стандартом. Повноваження РЄ чи ЄС поширюються тільки на країни-учасниці лише Європи, тому їхні акти будуть європейськими стандартами.

Досліджуючи питання міжнародно-правових і європейських стандартів у сфері правосуддя, П. А. Рудик вважає, що міжнародними стандартами слід вважати установлені міжнародно-правовими актами (документами) певні мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами та принципами, яких зобов'язані дотримуватися в процесі законотворчої діяльності всі держави. Водночас «європейськими стандартами» є типові норми й принципи, закріплені в основних документах ЄС та РЄ, яких мають дотримуватися всі їхні держави-члени. Для країн, які претендують набути членства в ЄС, обов'язковим є застосування стандартів його установчих документів, а для України – ще й норм, зафіксованих в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС. Дотримання таких міжнародних і європейських стандартів судами демократичних країн світу і Європи сприятиме забезпеченню єдності судової практики, про що йдеться і в міжнародних документах ООН, а також інституцій ЄС і РЄ[1090].

[1089] Саленко О. В. Гармонізація законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Донецьк, 2013. С. 44, 57.

[1090] Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права.* 2019. Вип. № 4. С. 74.

Натомість В. Владишевська стверджує, що «міжнародні стандарти у сфері правосуддя – це загальновизнані, універсальні мінімальні вимоги, які установлені й визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила, критерії, рішення, висновки) для ефективного функціонування як держави загалом, так і судової влади зокрема»[1091].

На наше переконання, не тільки мінімальні вимоги, що закріплені в нормативно-правових чи рекомендаційних актах, є міжнародними або європейськими стандартами, а й вимоги, що висвітлені в судовій практиці певних судових інституцій. Наприклад, аналіз ст. 53 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року дає підстави стверджувати, що практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні, тобто має прецедентно-правовий характер. Детальніше практику ЄСПЛ у кримінальному провадженні розглянуто в роботах С. Ю. Бутенко[1092], В. В. Гвоздюка[1093], В. Г. Уварова[1094], Ю. М. Чорноус[1095], Г. Ю. Юдківської[1096] та ін.

[1091] Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. Вип. № 3. С. 49.

[1092] Бутенко С. Ю. Імплементація рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2013. 251 с.

[1093] Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. 294 с.

[1094] Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 404 с.

[1095] Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 1 (19). С. 95–101.

[1096] Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 164 с.

На переконання С. Алєксєєва, міжнародні стандарти правосуддя мають бути фундаментальними, їх повинні дотримуватися всі задля забезпечення справедливого й незалежного суду[1097].

Необхідно зазначити, що вчені для поділу міжнародних стандартів на види використовують різні підходи. Враховуючи їх, П. А. Рудик запропонував поділ міжнародних стандартів у сфері правосуддя на такі дві групи: 1) базові загальновизнані міжнародні стандарти (обов'язкові міжнародні правові стандарти); 2) спеціальні міжнародні стандарти (стандарти, що мають рекомендаційний характер)[1098]. Переконані, що така класифікація (за юридичною силою) може бути як одна поміж інших. За аналогією можна класифікувати європейські стандарти у сфері правосуддя.

Оскільки наше дослідження спрямоване на вдосконалення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вважаємо за доцільне розглянути міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, їх значення в удосконаленні розглядуваної методики. Акцентуємо й на тому, що в межах цього дослідження таке правосуддя відбувається за матеріалами кримінального провадження.

На підставі проаналізованих позицій учених доходимо висновку, що міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні – це ті універсальні мінімальні вимоги, які прийняті міжнародною організацією (світового спрямування) у формі нормативно-правових та/чи рекомендаційних актів, а також висвітлені в практиці окремих судових установ задля ефективного судового розгляду за участю дітей з метою виконання завдань кримінального провадження. Європейськими стандартами правосуддя в кримінальному провадженні є універсальні мінімальні вимоги, які прийняті

[1097] Алєксєєв С. Міжнародні стандарти правосуддя та Антикорупційний суд. 2018. С. 2. URL: http://alekseev.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Міжнародні-стандарти-правосуддя-та-Антикорупційний-суд.pdf.

[1098] Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права.* 2019. Вип. № 4. С. 75.

міжнародною регіональною організацією (поширення повноважень за географічно-територіальним розташуванням країн, а саме країн Європи) у формі нормативно-правових та/чи рекомендаційних актів, а також висвітлені в практиці окремих судових установ задля ефективного судового розгляду за участю дітей з метою виконання завдань кримінального провадження.

Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (криміналістична методика) – це завершальний розділ науки криміналістики, що становить систему наукових положень і сформованих на їх підставі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого й інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень[1099].

Тобто методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей належить до етапу досудового розслідування. Проте кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність[1100]. Це дає підстави стверджувати, що виконання завдань кримінального провадження неможливе без взаємодії цих процедур. Своєю чергою ефективність (швидкість, повнота й неупередженість) судового провадження залежить від якісного проведення етапу досудового розслідування (швидкість, повнота, збір доказової бази тощо). Практика засвідчує, що на етапі судового провадження неодноразово встановлюють як помилки слідства, так і порушення законодавства органами досудового розслідування, що призводить до невстановлення істини у справі та/чи невизнання доказів допустимими.

Завдяки аналізу міжнародних нормативно-правових і рекомендаційних актів у сфері правосуддя, дружнього до дитини, що становлять міжнародні та європейські стандарти, а також судової та слідчої практики можна надати

[1099] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 569.

[1100] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

криміналістичні рекомендації під час досудового розслідування, які забезпечать уникнення тактичних помилок і допустимість доказової бази загалом.

Відповідно до ст. 19 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження й експлуатації, зокрема сексуальних зловживань, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, передбачають, зокрема, здійснення розслідування та проведення судового провадження[1101]. Тобто державний захист дітей від будь-якого вияву насильства виявляється в тому, що правоохоронні органи держави мають провести ефективне розслідування таких обставин, а органи правосуддя зобов'язані в процесі судового провадження встановити істину в справі та винести законне рішення.

Оскільки наша держава зобов'язана дотримуватися норм міжнародних нормативно-правових актів, що є загальновідомим фактом, то необхідно спрямувати увагу на міжнародні рекомендаційні акти, які не є обов'язковими для України, однак у процесі розслідування завдяки їх аналізу, зважаючи на практичну діяльність правоохоронних органів у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна виокремити криміналістичні рекомендації.

Попри те, що Пекінські правила регулюють питання відправлення правосуддя неповнолітніх підозрюваних, у цьому рекомендаційному акті містяться положення, які доцільно застосовувати й до неповнолітніх потерпілих.

У розділі 6 Пекінських правил передбачено, що через різні особливі потреби неповнолітніх, а також різноманіття наявних заходів слід передбачити

[1101] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

відповідний обсяг дискреційних повноважень на всіх етапах розслідування, судового розгляду, здійснення контролю за виконанням судових рішень. Водночас слід докладати зусиль для забезпечення відповідної звітності на всіх етапах і рівнях під час здійснення будь-яких дискреційних повноважень. Особи, які використовують дискреційні повноваження, повинні володіти відповідною кваліфікацією або мати підготовку щодо розсудливого застосування таких повноважень відповідно до своїх функцій[1102].

Якщо аналізувати національну систему законодавства в розрізі цього питання, то норми кримінального процесуального законодавства України органам досудового розслідування, прокуратури та суддям надають можливість відповідно до їхніх повноважень застосовувати до неповнолітнього потерпілого дискреційні повноваження. Дискреційними повноваженнями є сукупність прав та обов'язків органів державної влади й місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити цілком або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймають, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проєктом нормативно-правового акта[1103]. Наприклад, під час проведення допиту дитини, яка є потерпілою, слідчий, відповідно до ст. 71 КПК України, самостійно обирає потрібного спеціаліста – психолога чи іншу компетентну особу, яка допоможе йому ефективно провести слідчу (розшукову) дію (встановити психологічний контакт, з'ясувати обставини справи, зрозуміти мову дитини тощо).

Пункт 10.3 Пекінських правил стосується деяких основних аспектів процедури та поведінки поліцейських й інших посадових осіб щодо забезпечення правопорядку в кримінальних провадженнях за участю

[1102] Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

[1103] Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : наказ МВС України від 24 квіт. 2017 р. № 1395/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text.

неповнолітніх. Поняття «уникати заподіяння шкоди» є надзвичайно гнучким формулюванням й охоплює низку виявів можливих дій (наприклад, грубі форми словесного поводження, фізичне насильство, засудження довколишніх). Участь у процесах системи правосуддя щодо неповнолітніх може «завдавати шкоди» неповнолітнім, тому термін «уникати заподіяння шкоди» слід тлумачити широко як заподіяння насамперед найменшої шкоди неповнолітнім, а також будь-якої додаткової або зайвої шкоди. Це важливо під час початкового контакту з органами забезпечення правопорядку, який може вплинути на ставлення неповнолітнього до держави й суспільства. Крім того, успіх будь-якого подальшого втручання безпосередньо залежить від таких початкових контактів. Значущими є співчуття та м'який, але вимогливий підхід[1104].

Згідно з міжнародним і національним законодавством, до будь-якої людини заборонено застосовувати фізичне насильство. Проте, з огляду на викладене, слідчий під час проведення розслідування задля, по-перше, встановлення всіх обставин справи й, по-друге, обмеження і недопущення додаткового психологічного травмування дитини повинен уникати грубої форми словесного поводження, вияву осуду до дитини через її, наприклад, віктимну поведінку, що призвела до вчинення кримінального правопорушення проти її статевої свободи та статевої недоторканості.

У розділі 15 Пекінських правил визначено, що в процесі розслідування та судового розгляду у справах за участю неповнолітніх, їм має бути надано право на безоплатну правову допомогу, гарантовано право брати участь батькам, опікунам. Проте компетентний орган влади може відмовити цим суб'єктам у такій участі, якщо виявиться, що це необхідно на користь неповнолітнього[1105]. Позитивним видається те, що положення, близькі за змістом, закріплено і в ст. 226 та 227 КПК України.

[1104] Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

[1105] Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

Розділ 22 Пекінських правил передбачає, що для забезпечення та підтримання необхідної професійної компетентності всього персоналу, що займається справами неповнолітніх, слід використовувати професійну підготовку, навчання в процесі роботи, курси перепідготовки й інші відповідні види навчання. Особи, до компетенції яких належить прийняття рішень щодо неповнолітніх, можуть мати найрізноманітнішу кваліфікацію (магістри у Великій Британії та регіонах, що знаходяться під впливом системи загального права; судді, які мають юридичну освіту, у країнах, що використовують римське право, та в регіонах, на які поширюється їхній вплив; виборні чи призначені особи, які є професіоналами-юристами, чи юристи інших країн, члени общинних рад тощо.). Усі ці особи повинні мати мінімальну підготовку в галузях права, соціології, психології, кримінології та наук про поведінку. Ця вимога має таке саме важливе значення, як й організаційна спеціалізація та незалежність компетентного органу влади[1106]. Крім цього, у п. 14–15 підрозділу 5 розділу 4 Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 року відображено, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них. Фахівці, що мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці й на різних стадіях розвитку, а також з дітьми, які перебувають в умовах особливої вразливості[1107].

Зазначене дає підстави для висновку, що слідчий, який проводить розслідування за участю неповнолітнього потерпілого, теж повинен мати базові знання із соціології, психології, кримінології, наук про поведінку дитини тощо. Однак практика засвідчує, що це не завжди є так. Наприклад, тривалість навчання осіб у центрах первинної професійної підготовки працівників органів досудового розслідування становить сукупно шість місяців (1102 годин), а до

[1106] Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

[1107] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. С. 23. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.

2019 року – чотири і три місяці. З цього часу для курсу «Професійна етика. Ефективна комунікація» передбачено лише 18 годин, з яких на практичну роботу – 8 годин. Тому слушною видається думка В. В. Гвоздюка, що, з огляду на важливість зазначеного аспекту діяльності, цього явно замало. Слід також ураховувати й інші чинники, зокрема: недостатній базовий рівень комунікативної культури кандидатів на навчання, складнощі в здійсненні диференційованого підходу в освітньому процесі в таких умовах, необхідність реалізації дидактичного принципу поєднання теорії та практики[1108]. Тому така професійна підготовка є теж своєрідним стандартом, що забезпечує ефективність досудового розслідування за участю малолітніх і неповнолітніх потерпілих.

Відповідно до п. 14 Рекомендації № Rec (2003) 20 КМ РЄ «Щодо нових способів боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх та ролі правосуддя щодо неповнолітніх» від 24 вересня 2003 року, усі стадії кримінального процесу необхідно проводити в стислі проміжки часу, щоб скоротити затримки та забезпечити попередження злочинності серед неповнолітніх. Однак у всіх справах заходи пришвидшення судочинства та підвищення його ефективності мають урівноважуватися вимогами дотримання процесуальних норм[1109]. Це забезпечує мінімізацію наявної психологічної травми та запобігання новій як у підозрюваної, так і в потерпілої дитини в процесі розслідування кримінального правопорушення. За фактом вчиненого кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини слідчий повинен спланувати розслідування так, щоб мінімізувати її участь у цьому процесі, однак провести його швидко, усебічно та законно. Такий баланс має бути

[1108] Гвоздюк В. В. Шляхи формування професійної комунікативної компетентності поліцейського на етапі початкової підготовки. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування :* матеріали наук.-теорет. конф. наук. товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.). Київ : НАВС, 2018. С. 64.

[1109] Рекомендація N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» : міжнар. док. від 24 вер. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text.

дотримано в кожному кримінальному провадженні за фактом вчинення цих кримінальних правопорушень.

У розділі 2.3 Рекомендації № CM/Rec (2009) 10 КМ РЄ «Щодо комплексної національної стратегії із захисту дітей від насильства» від 18 листопада 2009 року зазначено, що відповідальність за попередження насильства щодо дітей лежить також на всіх службах, установах і фахівцях, які працюють у контакті з дітьми, на батьках і сім'ях, засобах масової інформації, приватному бізнесі, релігійних громадах та на громадянському суспільстві. Під час вживання будь-яких заходів, що стосуються дітей, зокрема заходів, спрямованих на захист їх від насильства, забезпечення найвищих інтересів дітей повинно мати першочергове значення[1110].

За результатами аналізу практики (некомплект працівників Національної поліції України, значна кількість справ у провадженні на одного слідчого (200–300 справ – 39,5 %; 101–200 справ – 28,6 %; до 100 – 17,7 %; 300–400 справ – 10,9 %; понад 400 – 3,2 %) (додаток А), брак часу), слідчий у процесі розслідування вимушений обирати кримінальні провадження за черговістю їх розслідування. Здебільшого це відбувається за такими критеріями: встановлення підозрюваного (затримання на місці вчинення кримінального правопорушення) (89,5 %), тяжкість вчиненого кримінального правопорушення (7,7 %), дата вчинення кримінального правопорушення (2,3 %), вчинення кримінального правопорушення щодо малолітнього чи неповнолітнього потерпілого (0,9 %) (додаток А). Тобто слідчий не завжди може обрати як пріоритет розслідування кримінального правопорушення, яке вчинене щодо дітей, навіть у випадку посягання на їхню статеву свободу й недоторканість. До речі, відповідно до ст. 67 КК України, вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини є обставиною, яка обтяжує

[1110] Комплексна національна стратегія із захисту дітей від насильства : Рекомендація № CM/Rec (2009) 10 Комітету міністрів Ради Європи від 18 листоп. 2009 р. URL: https://rm.coe.int/168046eb82.

покарання[1111]. Тому, ураховуючи положення викладеної рекомендації, ст. 67 КК України, слідчу практику, а також особу потерпілого, слідчий повинен першочергово розслідувати ті кримінальні правопорушення, що вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Доцільно детальніше розглянути положення Керівних принципів КМ РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 року. У п. 2 підрозділу D розділу 3 цього рекомендаційного акта зазначено, що в разі потреби повинні бути гарантовані конкретні засоби захисту й допомоги дітям у вразливому становищі, наприклад, дітям мігрантів, дітям-біженцям і дітям – шукачам притулку, дітям без супроводу, дітям-інвалідам, безпритульним дітям і дітям вулиці, дітям-ромам та дітям, що перебувають у спеціалізованих закладах[1112]. Неповагу до таких дітей виявляють у практичних ситуаціях, зокрема, про це йдеться в рішенні у справі ЄСПЛ «Стойка проти Румунії» (заява № 55116/12) від 28 квітня 2018 року. Зі слів 14-річного підлітка, його побили поліцейські через його ромське походження, а досудове розслідування на національному рівні з цього факту не було проведено, і поліцейських не переслідували за законом[1113]. Зважаючи на такі ситуації, у процесі розслідування слідчий повинен зважати на окреслені категорії малолітніх і неповнолітніх потерпілих, які зазнали сексуального насильства, оскільки їх психологічний розвиток істотно відрізняється від інших дітей, що живуть у благонадійних сім'ях, відвідують заклади освіти тощо. Під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчий має ставитися до них так, щоб вони не почувалися «зайвими», «не потрібними суспільству».

Відповідно до п. 3 підрозділу А розділу 4 цього рекомендаційного акта, як дитина, так і батьки чи законні представники повинні безпосередньо отримувати інформацію. Надання інформації для батьків не має бути

[1111] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

[1112] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.

[1113] Case of Stoica v. Romania (Application no. 55116/12) : Judgment European Court of Human Rights, 24 April 2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182453.

альтернативою повідомленням інформації для дитини[1114]. З цього випливає, що слідчий має повідомляти про перебіг кримінального провадження не лише батьків малолітнього чи неповнолітнього потерпілого, а й безпосередньо дитину, ураховуючи її психологічний розвиток та емоційний стан. Це повідомлення має бути зроблене на такому рівні, щоб дитина зрозуміла всю інформацію, надану слідчим. Такі повідомлення допомагають підготувати психологи, яких залучають органи досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Зауважимо і про деякі рішення ЄСПЛ, які є європейськими стандартами та стосуються кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей.

Розглянемо рішення ЄСПЛ у справі «М.М.В. проти Словаччини» (заява № 6318/17) від 26 листопада 2019 року. Невідомо, що спонукало на це жінку, але вона звернулася до спеціалізованого центру, стверджуючи, що її чотирирічна донька М. (далі – заявниця) зазнала сексуального насильства від батька. Психологи з приватного центру зазначили, що незвична поведінка дитини могла бути пов'язана з насильством. На цій підставі мати подала заяву проти чоловіка щодо вчинення ним сексуального насильства над донькою[1115].

У процесі розслідування було проведено сім експертиз (щодо заявниці, її матері й батька), які дійшли протилежних висновків. Одні експерти стверджували, що не змогли визначити жодних ознак сексуального насильства, адже дитина мала розвинену уяву, притаманну її віку. Інші ж вважали, що дівчинка не могла вигадати окремих історій, не переживши їх у минулому[1116].

У зв'язку з такими розбіжними експертними висновками, було призначено останню експертизу в Науково-дослідному інституті дитячої

[1114] Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : міжнар. док. від 17 листоп. 2010 р. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.

[1115] Дроздов О., Дроздова О. Суперечність експертиз не є підставою для закриття справи про сексуальне насильство. *Закон і Бізнес* : [сайт]. Вип. № 48 (1450). 2019. URL: https://zib.com.ua/ua/140350.html.

[1116] Дроздов О., Дроздова О. Суперечність експертиз не є підставою для закриття справи про сексуальне насильство. *Закон і Бізнес* : [сайт]. Вип. № 48 (1450). 2019. URL: https://zib.com.ua/ua/140350.html.

психології та патопсихології. Згідно з висновками експертів, високою є ймовірність того, що дитина таки зазнала сексуального насильства. Фахівці зауважили, що розкриття подробиць сексуального насильства дитиною було тривалим процесом і, якби вона зазнавала зовнішнього впливу, її заявам бракувало б послідовності, детальності й невербальних жестів; вони також констатували значущість малюнків (зображення сім'ї без батька або батька в сексуальних позах), зроблених дитиною в процесі розслідування та її психологічного лікування. Крім цього, експерти дійшли висновку, що дитина вже була здатна відрізнити реальність від фантазії та не виявила жодних рис особистості, які могли б негативно позначитися на її висловлюваннях. Отже, хоча її свідчення потрібно було сприймати з максимальною обережністю, ЄСПЛ повідомив, що жоден із залучених експертів не припустив, що вона насправді може обманювати. Дитина здатна відтворити своє сприйняття минулих подій, зокрема тих, що повторюються, і її невербальні висловлювання були достатньо переконливими[1117].

Дослідивши матеріали справи, ЄСПЛ констатував численні упущення, що зашкодили надійності й ефективності розслідування:

− сьома експертиза була призначена для усунення розбіжностей у попередніх висновках, і слідчий врахував її останньою чергою;

− немає висновку експертів щодо відмінностей між словесним викладом подій дівчинкою та її невербальним висловленням і малюнками (ступінь важливості, що мала бути надана невербальному спілкуванню, не підлягав жодному оцінюванню);

− у висновку за результатами спілкування з батьком дитини експерт обстоювала думку, що акти сексуального насильства над дітьми можуть мати тільки сексуальну або психіатричну мотивацію. Проте експертиза не стосувалася психіатричних аспектів;

[1117]Case of M. M. B. v. Slovakia (Application no. 6318/17) : Judgment European Court of Human Rights, 26 November 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198636.

− причини, на яких ґрунтується рішення слідчого про припинення кримінального переслідування, не були переконливими, адже він обмежився доволі загальними посиланнями без усебічного пояснення, чому вирішив не покладатися на думку експертів Науково-дослідного інституту дитячої психології та патопсихології, адже останні усунули можливі розбіжності в попередніх висновках;

− у листі до керівника районний прокурор повідомив, що розслідування не привело до однозначного результату. Однак рішення про закриття справи обґрунтовано посиланням на положення кримінального процесуального кодексу, які передбачають відсутність жодних сумнівів у тому, що діяння було вчинено;

− орган соціального захисту, який представляв законні інтереси дівчинки, зайняв пасивну позицію, адже його представники навіть не опитали її[1118].

Зрештою ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 8 Конвенції від 1950 року.

Зазначимо і про рішення ЄСПЛ у справі «X і Y проти Нідерландів» (заява № 8978/80) від 26 березня 1985 року, що стосується сексуального насильства над психічно нездоровою шістнадцятирічною дівчиною. З матеріалів справи випливає, що скарга, подана її батьком, була прийнята поліцією, однак згодом відхилена судом на тій підставі, що відповідна стаття національного законодавства могла бути застосована лише у випадку звернення безпосередньо потерпілої особи. Європейський суд з прав людини визнав, що захист, який передбачало законодавство Нідерландів, був недостатнім у випадку такого протиправного діяння, якому була піддана Y, і, проаналізувавши норми чинного на той час кримінального права, ЄСПЛ зауважив, що держава не

[1118] Дроздов О., Дроздова О. Суперечність експертиз не є підставою для закриття справи про сексуальне насильство. *Закон і Бізнес* : [сайт]. 2019. Вип. № 48 (1450). URL: https://zib.com.ua/ua/140350.html.

забезпечувала належного – практичного й ефективного – захисту, тож визнав порушення ст. 8 Конвенції[1119].

Також акцентуємо на рішенні ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (заява № 39272/98) від 4 грудня 2003 року. Зі слів чотирнадцятирічної дівчини (далі – заявниця), її зґвалтували А. і П., однак А. та П. заперечували цей факт.

Оцінивши доводи заявниці та представників уряду Болгарії, зважаючи на складність справи (відсутність «прямих» доказів), ЄСПЛ встановив певні недоліки в процесі розслідування:

− не було проведено належну перевірку достовірності версії події, висловленої П. та А. й викликаними ними свідками (показання були суперечливими, крім цього, показання пані Т. та пана М. не були перевірені);

− не було встановлено точного часу події;

− не було надано заявниці та її представнику можливості поставити запитання свідкам, яких вона звинуватила в неправдивості їхніх показань;

− прокурори не приділили уваги питанню, чи достовірна історія, запропонована П. та А., хоча деякі з їхніх заяв викликали сумніви, наприклад, твердження, що заявниця, якій на той час було 14 років , почала пестити А. через кілька хвилин після того, як уперше в житті вчинила секс з іншим чоловіком;

− причиною цієї невдачі, очевидно, була думка слідчого та прокурора про те, що, оскільки нібито вчинено «зґвалтування на побаченні», за відсутності «прямих» доказів зґвалтування, як-от сліди насильства й опору чи заклики на допомогу, вони не могли дійти висновку про відсутність згоди, а отже, зґвалтування на підставі оцінювання всіх наявних обставин. Такий підхід чітко випливає з позиції слідчого і, зокрема, з постанови обласної прокуратури та рішення головного прокурора;

− прокурори не виключали можливості того, що заявниця могла не погодитися, але вважали, що в будь-якому разі, за відсутності доказів

[1119] Chamber judgment Siliadin v. France, 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search. aspx?i=003-1412014-1474284.

чинення опору, не можна було дійти висновку, що зловмисники розуміли, що заявниця не дала згоди. Прокурори відмовилися від можливості довести вину зловмисників, оцінюючи всі навколишні обставини, такі як докази того, що вони свідомо ввели заявницю в оману, щоб вивезти її в безлюдний район, створюючи середовище примусу, а також оцінюючи достовірність версій фактів, запропонованих чоловіками й викликаними ними свідками[1120].

Крім цього, ЄСПЛ зауважив, що національні компетентні органи повинні були дослідити й ухвалити рішення на підставі оцінювання всіх супутніх обставин. Також ЄСПЛ зазначив, що слідчим органам потрібно було зосередитися на вивченні питання про відсутність згоди потерпілої на статевий акт, а отже, ґрунтувати свої висновки на цьому факті. На думку ЄСПЛ, неспроможність органів влади у справі заявниці належно дослідити обставини справи була наслідком того, що вони акцентували лише на «прямому» доказі зґвалтування. Їхній підхід у конкретній справі був обмежувальний, що надавав опору статус визначального елемента правопорушення. Крім того, вони проводили розслідування зі значними затримками[1121].

У зв'язку із цим відбулося порушення позитивних зобов'язань Болгарії за ст. 3 і 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

Останніми роками наша держава спрямувала увагу на міжнародні нормативно-правові й рекомендаційні акти. Держава розробляє стратегії та плани щодо курсу держави й окремих її органів, на цій підставі приймає національні нормативно-правові акти відповідно до міжнародних і європейських стандартів.

З метою виконання завдань Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року розроблено та схвалено Кабінетом Міністрів України проєкт Закону України

[1120]Case of M. C. v. Bulgaria (Application no. 39272/98) : Judgment European Court of Human Rights, 4 December 2003. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521.

[1121]Case of M. C. v. Bulgaria (Application no. 39272/98) : Judgment European Court of Human Rights, 4 December 2003. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521.

«Про юстицію, дружню до дитини». Мета законопроєкту – створити ефективну та повноцінну систему ювенальної юстиції, спроможну забезпечити законність, обґрунтованість й ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, і спрямовану на захист прав та свобод дітей-потерпілих і дітей-свідків[1122].

Відповідний проєкт закону має визначити:

– принципи юстиції, дружньої до дитини;

– положення про поводження з дітьми, які вчинили правопорушення і потрапили до системи правосуддя, а також з дітьми, які є потерпілими або свідками й потребують застосування заходів соціальної реабілітації;

– положення про альтернативні кримінальному провадженню та судовому розгляду можливості реагування на правопорушення дітей (зокрема, з проведенням процедури відновного примирення (медіації) або без неї із застосуванням одного чи декількох відновних заходів, спрямованих на соціальну реабілітацію дитини й запобігання повторному вчиненню нею правопорушень);

– звільнити дітей, які звернулися до суду, від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх відповідних інстанціях;

– покласти функції щодо здійснення соціальної реабілітації дітей у конфлікті й у контакті із законом на центри соціально-психологічної реабілітації дітей, ліквідувавши загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації[1123].

Крім цього, Кабінет Міністрів України розробив схожий законопроєкт «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини».

[1122] Банчук О. Уряд схвалив законопроект «Про юстицію, дружню до дитини». URL: https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-banchuk-uryad-shvaliv-zakonoproekt-pro-yusticiyu-druzhnyu-do-ditini.

[1123] Банчук О. Уряд схвалив законопроект «Про юстицію, дружню до дитини». URL: https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-banchuk-uryad-shvaliv-zakonoproekt-pro-yusticiyu-druzhnyu-do-ditini.

У ньому передбачено, зокрема, внесення змін стосовно: надання повноважень прокурору щодо вирішення питання про можливість виведення неповнолітнього з кримінального провадження та вжиття щодо нього відновних заходів; здійснення контролю за виконанням угоди про виведення неповнолітнього з кримінального провадження; презумпції невинуватості неповнолітніх; удосконалення порядку проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми (допитів, освідування, проведення експертиз й інших слідчих (розшукових) дій)[1124].

Укотре зауважимо, що для захисту прав і свобод дитини важливим є питання впровадження міжнародних та європейських стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та їх ефективної реалізації на практиці, зокрема щодо підготовки кваліфікованих фахівців, які безпосередньо працюють у межах кримінального провадження з дітьми. Для цього необхідні популяризація та впровадження найкращих практик і принципів правосуддя, дружнього до дитини, забезпечення функціонування їх на державному рівні.

Міжнародні партнери, такі як Європейський Союз, Дитячий фонд ООН (UNISEF), Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, Консультативна місія Європейського Союзу в Україні (КМЄС) та інші, постійно беруть участь у популяризації основних принципів правосуддя, дружнього до дитини, в Україні. Розглянемо окремі нещодавно введені проєкти й ті які ще запроваджують, акцентуючи на проведенні тренінгів і навчань для поліцейських, прокурорів і суддів щодо виконання їхньої професійної діяльності в межах правосуддя, дружнього до дитини.

Проєкт Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні» фокусується на підтримці України в посиленні її реакції на випадки сексуальної експлуатації дітей, зокрема в цифровому середовищі, на поширенні сприятливих для дітей практик з акцентом на забезпечення прав дітей-жертв і

[1124] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини : проєкт Закону України від 4 черв. 2021 р. № 5618. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI05356A.html.

свідків у судових провадженнях, просуванні прав дитини в цифровому середовищі[1125].

Основні досягнення проєкту в Україні:

− підтримка законодавчих ініціатив, політики та практик, які запроваджують з метою забезпечення відповідності положенням Конвенції РЄ «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства»;

− забезпечення прав дитини: проведення дослідження «Аналіз системи правосуддя для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, в Україні»;

− імплементація міждисциплінарної міжвідомчої моделі реагування на сексуальну експлуатацію та наругу над дітьми «Барнахуз»;

− проведення спеціалізованого навчання із сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в Інтернеті (СЕНДІ) для поліцейських, суддів і прокурорів;

− проведення онлайн курсів «Правосуддя, дружнє до дитини» (HELP) для юристів, суддів, прокурорів і поліцейських[1126].

Завдяки реалізації цього проєкту фахівці, які безпосередньо працюють у межах кримінальних проваджень з дітьми, постраждалими від насильства, пройдуть навчання з питань правосуддя, дружнього до дітей, сімейного законодавства й сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в онлайн середовищі. Соціальні працівники, педагоги, учителі й батьки пройдуть навчання щодо запобігання та виявлення сексуальної експлуатації, насильства стосовно дітей, а також створення умов для безпечної поведінки дітей в Інтернеті.

Проєкт спрямований на підвищення обізнаності щодо явища сексуального насильства стосовно дітей, зокрема в онлайн середовищі, і прав дитини в цифровому середовищі в Україні. Такі завдання будуть реалізовані

[1125] Проєкт «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні». *Офіс Ради Європи в Україні*: [сайт]. URL : https://www.coe.int/uk/web/kyiv/combating-violence-against-children-in-ukraine.

[1126] Фінальна конференція проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством в Україні». *Офіс Ради Європи в Україні*: [сайт]. URL : https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/final-conference-of-the-council-of-europe-project-combating-violence-against-children-in-ukraine.

завдяки низці заходів, що передбачають публічні інформаційні й інформаційно-просвітницькі кампанії та цілеспрямоване підвищення рівня відповідальності осіб, що приймають рішення, органів влади, фахівців.

За підтримки Дитячого фонду ООН (UNISEF) розпочато реалізацію проєкту «Барнахус» в Україні.

«Барнахус» – це створення спеціалізованого закладу, який враховує положення КПК України в дружньому до дитини середовищі та мінімізує наслідки травмування неповнолітньої жертви чи свідка злочину[1127]. Цей проєкт походить від моделі захисту дітей, прийнятої в США у 1980-х роках. Уперше такі центри створено 1998 року в Ісландії, а потім їх упроваджено в інших північних країнах (у Швеції – 2005 року, у Норвегії – 2007 року, у Гренландії – 2011 року, у Данії – 2013 року), вони дістали назву «Barnahus» – «Будинок дітей»[1128].

Основна ідея цієї моделі – міждисциплінарний підхід, за якого з дітьми, що постраждали від будь-якого насильства, свідками або очевидцями насильства, одночасно працюють фахівці з різних галузей, а саме:

- поліцейські, які виконують процесуальну функцію;
- психологи, що проводять опитування, діагностування, за необхідності – психолого-корекційну роботу з дітьми та членами їхніх сімей, допомагають під час проведення допиту;
- соціальні працівники, що виконують завдання вести справу постраждалої дитини як представники служби захисту дітей;
- лікарі, які здійснюють огляд дитини щодо її фізичного здоров'я та надають необхідну первинну допомогу;

[1127] Мета МВС – захистити дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, та знизити психологічні травми під час слідчих дій – Денис Монастирський. *МВС України* : [сайт]. URL : https://mvs.gov.ua/press-center/news/meta-mvs-zaxistiti-ditei-yaki-postrazdali-vid-kriminalnix-pravoporusen-ta-zniziti-psixologicni-travmi-pid-cas-slidcix-dii-denis-monastirskii.

[1128] Деренко А. Что такое Барнахаус, и как он работает. *Платформа по защите детей Child Hub* : [сайт]. URL : https://childhub.org/ru/child-protection-multimedia-resources/chto-takoe-barnakhus-i-kak-rabotaet.

− юристи, які забезпечують надання правової допомоги, зв'язуються з іншими установами, організаціями, що не представлені в «Барнахус», але потрібні дитині, членам її сім'ї для подолання їхньої проблеми.

Ця модель передбачає, що в одному приміщенні будуть облаштовані кімната очікування, кімната для допиту дитини й окрема кімната для мультидисциплінарної команди (яка спостерігатиме за розповіддю дитини), кабінет для роботи фахівців, медичний пункт, кухня та кімнати для особистої гігієни[1129].

Отже, головна мета моделі «Барнахус» – створити максимально нетравматичне середовище, у якому дитина зможе надати повну інформацію, необхідну для розслідування, а також надання їй кваліфіковану й необхідну допомогу.

Нині в Україні впроваджують спеціальні центри захисту та соціально-психологічної підтримки постраждалих у процесі правосуддя дітей. У межах цього проєкту фахівці Дитячого фонду ООН (UNISEF), МВС України спільно з Офісом Генерального прокурора, Міністерством юстиції та Національною поліцією України проводять спільні тренінги для слідчих і прокурорів, які мають опанувати спеціальні навички саме для розслідування категорії кримінальних правопорушень, де фігурують діти як потерпілі чи свідки. Цей проєкт успішно функціонує у Вінницькій області. Там уже презентовано перший в Україні Центр захисту та соціально-психологічної підтримки постраждалих у процесі правосуддя дітей. Також у Миколаєві та Києві місцева влада виділила приміщення для облаштування такого центру за моделлю «Барнахус»[1130]. Реалізація цього проєкту – новий крок на шляху до

[1129] На Вінниччині вперше в Україні запрацює центр Барнахус для постраждалих від насильства дітей. *Вінницький інформаційний портал «УежА»* : [сайт]. URL : https://vezha.ua/na-vinnychchyni-vpershe-v-ukrayini-zapratsyuye-tsentr-barnahus-dlya-postrazhdalyh-vid-nasylstva-ditej-foto/#:~:text=Модель%20Барнахус%20передбачає%2C%20що%20в,та%20кімнати%20для%20особистої%20гігієни.

[1130] Мета МВС – захистити дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, та знизити психологічні травми під час слідчих дій – Денис Монастирський. *МВС України* :

максимального втілення на практиці міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини.

Не можемо оминути увагою вже знаний в Україні проєкт «Зелена кімната», який впроваджено за підтримки КМЄС.

«Зелена кімната» призначена для роботи з дітьми, які постраждали внаслідок кримінального правопорушення чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, інших кримінальних правопорушень, або такими, яких підозрюють у вчиненні кримінальних правопорушень, за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини[1131]. Основна мета проведення допиту в цій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі такого допиту як завдяки спеціальним методикам і психологічно комфортній атмосфері, так і технічному оснащенню, яке дає змогу коректно здійснювати відеозапис допиту, а надалі використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Організацію роботи здійснюють на підставі індивідуального підходу до кожної дитини, з огляду на її вік і рівень розвитку[1132].

Система роботи в таких кімнатах ураховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, що перебувають у конфлікті із законом (учинили адміністративні, кримінальні правопорушення тощо), так і тих, що в контакті із законом (стали жертвами або свідками різних правопорушень). Для таких дітей необхідні особливі, порівняно з дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, допомога та реабілітаційні послуги й виховання. Такі процедури слід здійснювати в спеціально обладнаних приміщеннях.

«Зелену кімнату» можуть також використовувати для проведення заходів щодо психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці дітей,

---

[сайт]. 2021. URL : https://mvs.gov.ua/press-center/news/meta-mvs-zaxistiti-ditei-yaki-postrazdali-vid-kriminalnix-pravoporusen-ta-zniziti-psixologicni-travmi-pid-cas-slidcix-dii-denis-monastirskii.

[1131] Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29 (6s). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.

[1132] «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / [Н. П. Бочкор, О. В. Даценко, К. Б. Левченко та ін.]. Київ : Україна, 2012. С. 4.

виявлення та усунення причин й умов, що сприяють учиненню дітьми правопорушень (адміністративних, кримінальних тощо). Якщо працівник поліції помітить, що дитина потребує додаткової допомоги, то запрошує відповідного фахівця – психолога або педагога. У разі виявлення факторів, які негативно позначаються на поведінці дитини, фахівці вносять пропозиції щодо їх усунення та рекомендації стосовно проведення подальшої профілактичної чи психологічної роботи.

Загалом стандарти облаштування таких кімнат у світі не встановлюють обмежень щодо їх приналежності й розташування, їх лише рекомендують облаштовувати при інституціях, які мають право й можливості для адміністрування такого закладу. Основною вимогою до такого приміщення є наявність зручної кімнати, яка забезпечує дитині відчуття безпеки, конфіденційності й відповідає потребам дітей почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час допиту. Зокрема, приміщення повинно забезпечувати можливість, аби дитину допитував лише один фахівець (наприклад, суддя, слідчий), натомість усі інші зацікавлені особи (адвокати обвинувачуваного, прокурор) можуть спостерігати за проведенням інтерв'ю з іншого приміщення та спілкуватися з інтерв'юером через систему зв'язку. Приміщення повинно мати належну звукоізоляцію, відповідати потребам дітей різного віку, бути пофарбованим у м'які, пастельні кольори й обладнаним методичними та іншими матеріалами (іграшки, кольорові олівці, анатомічні ляльки тощо), які допоможуть отримати від дитини необхідну інформацію[1133].

Станом на червень 2021 року в Україні функціонують 34 дружні до дитини кімнати, з них: 25 – у територіальних підрозділах поліції, 4 – у поліцейських університетах, 3 – у приміщеннях соціальних служб, 2 – у приміщеннях неурядових організацій. Тільки 25 кімнат з усіх перелічених відповідають критеріям кімнат, дружніх до дитини, 6 – обладнані системою відеозапису, 3 – мають лише 1 облаштовану кімнату. Звісно, наявна потреба в

[1133] «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / [Н. П. Бочкор, О. В. Даценко, К. Б. Левченко та ін.]. Київ : Україна, 2012. С. 9.

збільшенні кількості таких кімнат, однак найважливіше, щоб ці приміщення завжди використовували за призначенням. Оскільки на практиці допит дитини слідчий проводить переважно у власному службовому кабінеті без повноцінного використання методики «Зелена кімната»[1134].

Для забезпечення належного ставлення до дітей, які перебувають «у контакті із законом», Фундація DEJURE спільно з правовим клубом PRAVOKATOR, за підтримки проєкту Канадського бюро міжнародної освіти «Доступна та якісна правова допомога в Україні» реалізують проєкт «Дружня до дитини система правосуддя: гуманізація судових процесів та нетравматичні методи опитувань». У межах реалізації проєкту було розроблено та проведено:

− тренінгову програму щодо захисту прав дітей для навчання фахівців, дотичних до сфери правосуддя (судді, адвокати, прокурори, слідчі), завдяки якій вони поглибили знання щодо процесуальних прав неповнолітніх, специфіки роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку й опанували нетравматичні методики опитування дітей – жертв насилля та дітей-свідків;

− розроблено та виготовлено пам'ятку для дітей щодо їхніх прав у суді, для фахівців, дотичних до сфери правосуддя (судді, адвокати, прокурори, слідчі)[1135].

За сприяння Дитячого фонду ООН (UNICEF) та участю Департаменту моніторингу дотримання прав людини МВС України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства юстиції та Національної поліції України було проведено серію тренінгів у Національній академії внутрішніх справ для слідчих і дізнавачів поліції, працівників прокуратури й Міністерства юстиції

[1134] Багаденко І. П. Питання нормативного забезпечення застосування методики «зелена кімната» під час кримінального провадження. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.). С. 14–18. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr11.pdf; Тесарек Т. Інтерв'ювання дітей. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr8.pdf.

[1135] Дружня до дитини система правосуддя: гуманізація судових процесів та нетравматичні методи опитувань. *Проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні»* : [сайт]. URL: http://qala.org.ua/uk/grantovi-programi/partnerski-initsiativi-gromadskih-organizatsij-ta-pravovih-klubiv-pravokator/18061-2/.

України. Це були цільові навчальні семінари з питань здійснення досудового розслідування та можливостей судово-психологічних експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені за участю дітей. У них взяли участь близько 250 представників підрозділів слідства й дізнання Національної поліції, органів прокуратури та юстиції з усіх регіонів України[1136].

У межах проєкту Координатора проєктів ОБСЄ в Україні «Підтримка Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України у протидії домашньому насильству, торгівлі людьми та кіберзлочинності» також проводять значну кількість тренінгів, практичних навчань, симпозіумів, круглих столів для навчання працівників Національної поліції України європейським стандартам правосуддя, дружнього до дитини, та протидії домашньому насильству. Одним з прикладів таких навчань було проведення навчального квесту й тренінгу з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, у м. Дніпро.

Основна частина навчального квесту передбачала інсценовані ситуації, пов'язані з торгівлею людьми, завдання щодо проведення певних слідчих (розшукових) дій – огляду місця події, допиту, обшуку. Члени команд на основі запропонованої фабули повинні були самостійно визначити роль кожного учасника, його дії під час виконання завдання квесту, межі взаємодії з іншими учасниками. За результатами роботи на кожній запропонованій локації команди повинні були оформити відповідні процесуальні документи й додатки до них. Завдання ускладнювалися тим, що актори, яких залучали до інсценування ситуацій, «повертали» їх у несподіваний бік, що потребувало прийняття правильних і креативних рішень із застосуванням наявних теоретичних знань та практичних навичок. Необхідно було вміти надати домедичну допомогу постраждалому, отримати інформацію від людини з особливими потребами, спілкуватися з особою, яка перебувала в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, заспокоїти й налагодити контакт з неповнолітньою особою, що

[1136] Тренінги для слідчих і дізнавачів. *LexInform* : [сайт]. URL: https://lexinform.com.ua/podii/treningy-dlya-slidchyh-i-diznavachiv/.

постраждала від сексуального насильства, тощо. Тренінг надав можливість сформувати цінні знання та навички щодо процедури розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми[1137].

Проведення в межах означених проєктів тренінгів і спеціальних навчань є здобутком у системі відповідної підготовки слідчих, дізнавачів, прокурорів й учасників системи юстиції, що є надзвичайно важливим у побудові стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Адже саме ці суб'єкти відіграють ключову роль у забезпеченні всього кримінального провадження відповідно до його завдань, а також забезпеченні правосуддя, яке є складовою кримінального провадження, а саме такого, яке є доступним, своєчасним, належним, орієнтованим на дитину й відповідає її віку – коли забезпечено право дитини на справедливий судовий розгляд, право брати участь і розуміти провадження, право на приватне й сімейне життя, а також право на недоторканність і гідність.

Отже, в умовах сьогодення активним є впровадження міжнародних і європейських стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні, що є позитивним. Зауважимо, що міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні – це ті універсальні мінімальні вимоги, які прийняті міжнародною організацією (світового спрямування) у формі нормативно-правових та/чи рекомендаційних актів, а також висвітлені в практиці окремих судових установ задля ефективного судового розгляду за участю дітей з метою виконання завдань кримінального провадження. Своєю чергою європейськими стандартами правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальному провадженні є універсальні мінімальні вимоги, прийняті міжнародною регіональною організацією (поширення повноважень за географічно-територіальним розташуванням країн, а саме країн Європи) у формі нормативно-правових і/чи рекомендаційних актів, а також висвітлені в практиці окремих судових установ задля ефективного

[1137] Навчальний квест і тренінг з розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/navchalnij-kvest-i-trening-z-rozsliduvannya-zlochiniv-pov'yazanih-z-torgivleyu-lyudmi.html.

судового розгляду за участю дітей з метою виконання завдань кримінального провадження.

Висвітлені в роботі проєкти засвідчують, що міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, не просто імплементовані в українське законодавство, а окремі існують як рекомендації – їх активно впроваджують у правозастосовну практику уповноважених суб'єктів (спеціальне навчання поліцейських (слідчих, дізнавачів, працівників превенції, оперативних працівників), прокурорів, суддів, працівників юстиції тощо).

Отже, проаналізувавши зазначені рекомендаційні акти, окремі рішення ЄСПЛ, що є міжнародними та європейськими стандартами, а також впроваджувані проєкти, можна сформулювати такі криміналістичні рекомендації слідчим, що сприятимуть удосконаленню криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Зокрема, слідчий повинен:

− спланувати розслідування так, щоб мінімізувати участь дитини в процесі такого розслідування, провівши його швидко, усебічно та законно;

− користуватися дискреційними повноваженнями задля ефективного проведення досудового розслідування (обирати на власний розсуд відповідного спеціаліста, визначати оптимальний час для проведення процесуальних дій; не допускати до представництва дитини визначених законом осіб за наявності конфлікту інтересів між ними тощо);

− не допускати грубої форми словесного поводження та вираження осуду на адресу дитини;

− пересвідчитися в професійності залучених спеціалістів (перевірка відповідного документа);

− першочергово розслідувати ті кримінальні правопорушення, що вчинені проти дітей, насамперед – проти їх статевої свободи та статевої недоторканості;

− увагу зосереджувати передусім на окремих категоріях дітей (діти мігрантів, діти-біженці, діти – шукачі притулку, діти без супроводу, діти-

інваліди, безпритульні діти й діти вулиці, діти-роми та діти, що перебувають у спеціалізованих закладах);

− повідомляти дитину-жертву, як і її батьків, про перебіг досудового розслідування, ураховуючи її вік, психологічний розвиток та емоційний стан;

− забезпечувати нерозголошення персональних даних про особу дитини (зображення, описи дитини, її сім'ї, імена, аудіо- й відеозаписи, адреси проживання, постійного перебування та проведення дозвілля);

− залучати за необхідності широке коло спеціалістів на підставі ст. 71 КПК України й на засадах співпраці (психологи, учителі, лікарі, спеціалісти з комунікації, соціальні працівники тощо) з метою отримання інформації та повного розуміння дитини, оцінювання її психологічного, емоційного, фізичного, соціального й пізнавального стану, а також задля забезпечення необхідної підтримки дитині в процесі розслідування;

− забезпечити безперешкодний (вільний) доступ до безкоштовної юридичної допомоги (за необхідності);

− слідкувати за тим, щоб захисники, які представляють інтереси дітей, були обізнані щодо їхніх прав, а також мати навички спілкування з дітьми на їхньому рівні розуміння;

− утриматися від невиправданих зволікань під час розслідування;

− ставитися до малолітньої та неповнолітньої потерпілої особи з огляду на її вік, особливі потреби, зрілість, рівень розуміння, а також ураховувати будь-які складнощі в спілкуванні, які можуть постати;

− проводити процесуальні дії за участю дитини в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини, крім випадків, якщо цього вимагає чітка процедура такої дії та неможливості її замінити іншою з метою здобуття кінцевого доказу, який буде достатнім для встановлення всіх обставин справи;

− перед початком процесуальних дій за участю дитини ознайомити її з приміщенням, місцевістю чи іншими об'єктами, де будуть проводити процесуальну дію (крім тих, де вона зазнала шкоди внаслідок вчиненого

кримінального правопорушення), а також з ролями й особами уповноважених осіб, що беруть у ній участь;

– використовувати мову, яка відповідає віку та рівню розуміння дитини (уникати використання складних мовних конструкцій положень законодавства, а спеціальні терміни, які застосовують у кримінальному провадженні, слід замінювати синонімами);

– спілкуватися з дитиною з повагою, делікатно;

– під час прийняття рішення про завершення розслідування за наявності декількох однойменних експертиз, що суперечать одна одній, прийняти рішення про проведення інших дотичних експертиз за окремими фактами, після чого призначити комісійну, а за можливості – і комплексну експертизу для усунення розбіжностей попередніх висновків експертів, керуватися її результатами в кримінальному провадженні;

– забезпечувати фіксацію процесуальних дій на відео- або/чи аудіозапис;

– показувати зображення або інформацію, яка може бути шкідливою для дитини, тільки після консультації з відповідними спеціалістами (психологи, соціальні працівники, фахівці з комунікації тощо);

– приймати заяви про вчинення кримінального правопорушення або таке, що готується (за можливості), проводити допит, а також забезпечувати очікування на проведення процесуальних дій у кімнатах, організованих з дружнім до дітей оточенням;

– не допускати фактів проведення процесуальних дій іншими слідчими за участю дитини, що забезпечить узгодженість підходів до інтересів дитини;

– хоча ст. 226 КПК України передбачає, що «допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день», скоротити час проведення такої слідчої (розшукової) дії, з огляду на вік і можливості концентрації уваги дитини;

– уникати безпосереднього контакту та спілкування дитини-жертви з підозрюваним, за винятком випадків, коли дитина-жертва вимагає цього;

– не допускати навідних запитань під час допиту.

4.2. Досвід іноземних держав щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, залучення його до вітчизняної правозастосовної практики

Вивчення досвіду передових іноземних держав є значущим пунктом у плануванні дослідження кожного науковця. Аналізуючи проблематику в розрізі законодавчої та правозастосовної практики інших країн, ми можемо виокремити найефективніші напрацювання, адаптувати та за необхідності модернізувати їх відповідно до умов національного правового простору та соціальних реалій. Надзвичайно корисним таке запозичення є для правоохоронних органів держави, які розслідують кримінальні правопорушення всередині країни з метою забезпечення безпеки кожної людини. Особливим завданням будь-якої держави є захист прав дитини, зокрема й від кримінальних правопорушень, це стосується і України, відповідно до положень її Основного Закону. Саме тому спрямуємо наше дослідження на вивчення практики іноземних держав щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, щоб визначити найкращий досвід і впровадити його в національну правоохоронну практику.

Зокрема, акцентуємо на відповідній практиці таких країн, як: Сполучені Штати Америки (США, Америка), Федеративна Республіка Німеччини (ФРН), Велика Британія, Французька республіка (Франція). Вибір держав зумовлений всеохопним законодавчим регулюванням кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів у контексті досліджуваного питання, а також передовими їх розробками щодо методів, способів і технічного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Сполучені Штати Америки. Згідно з даними Федерального бюро розслідувань (ФБР), у США щороку тисячі дітей стають жертвами насильницьких злочинів – сексуального насильства та викрадення. ФБР є головною інституцією Міністерства юстиції США, відповідальною за розслідування злочинів проти дітей. Міністерство юстиції визначило захист дітей пріоритетом, що відображено в Стратегічному плані діяльності. Цей документ передбачає запобігання, припинення та розслідування злочинів проти дітей, окреслює стратегії для досягнення поставленої мети. Крім того, 15 лютого 2006 року генеральний прокурор США А. Гонзалес визначив захист дітей від злочинів пріоритетом, оголосивши ініціативу проєкту «Безпечне дитинство», метою якої є посилення реагування нації на цю загрозу для молоді США шляхом співпраці правоохоронних органів на всіх рівнях, а також неприбуткових організацій. ФБР є основною ланкою в зусиллях Департаменту з боротьби зі злочинами проти дітей, тому для Бюро вкрай важливо мати добре організований, чіткий, ефективний підхід до розслідування, щоб захистити дітей та оперативно притягувати порушників до кримінальної відповідальності[1138].

Розслідування насильницьких злочинів стосовно дітей проводять відділення ФБР, зокрема відділення спеціальних підрозділів боротьби з експлуатацією дітей (CETF), які поєднують ресурси ФБР з іншими федеральними, штатними й місцевими правоохоронними органами. Для всіх правоохоронців, залучених до цих розслідувань, включно з федеральними, державними, місцевими й іноземними правоохоронними органами, проводять спеціальні тренінги. Згідно з американським законодавством, ордер на арешт злочинця може бути видано на одного з батьків, який вивіз неповнолітнього віком до 16-ти років, за межі США без дозволу другого з батьків. Також ФБР створило команди швидкого реагування з питань викрадення дітей (CARD).

[1138] Корнієнко М. В. Використання міжнародного досвіду протидії насильницьким злочинам проти дітей в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 126. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-123-130; The Federal Bureau of Investigation's Efforts to Combat Crimes Against Children. *Audit Report, January, 2009*. URL: https://oig.justice.gov/reports/FBI/a0908/final.pdf.

Групи CARD сформовані з персоналу, що має значний досвід протидії насильницьким злочинам стосовно дітей, передусім у випадках, коли дитину викрадають особи, що не є членами сім'ї. Фахівці надають матеріальну, технічну та ресурсну допомогу державним і місцевим правоохоронним органам. Окрім цього, групи CARD здатні швидко створити командний пункт на місці, щоб централізувати зусилля та операції з розслідування[1139].

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості розслідують і поліцейські відділів поліції в кожному штаті Америки. У поліцейських дільницях більшості штатів створено спеціальні відділи по роботі з жертвами. Їх працівники – переважно жінки – поліцейські зі значним досвідом роботи й навичками психологів. Вони зустрічаються з потерпілими одразу, щойно стає відомо про злочин. У них є доступ до матеріалів кримінальної справи, вони можуть кваліфіковано надати потерпілим необхідну психолого-емоційну підтримку, консультації з правових питань, а також поради щодо розв'язання інших проблем[1140].

Зауважимо, що законодавство України не регулює питання щодо статі слідчого, який має проводити процесуальні дії з малолітніми й неповнолітніми потерпілими. Із цього приводу С. М. Авраменко вважає, що в цій категорії справ таку слідчу (розшукову) дію, як допит, має проводити жінка-слідчий, адже дитині буде простіше розповісти всю необхідну інформацію, водночас жінки наділені материнським інстинктом, чутливістю, тактовністю, що сприяє легшому перебігу допиту[1141].

Залучення такої кількості правоохоронних органів США задля розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей засвідчує, з одного боку, підвищену суспільну

[1139] Корнієнко М. В. Використання міжнародного досвіду протидії насильницьким злочинам проти дітей в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 127. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-123-130.

[1140] Леви А. А. Потерпевший в уголовном процессе : консп. лекций. М. : РУДН, 2007. С. 161.

[1141] Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 114.

небезпечність таких злочинів і значну їх кількість на території США, а з іншого – своєчасне реагування держави на такі виклики, що виявляється у створенні, функціонуванні й укомплектуванні правоохоронних органів держави, зокрема ФБР, основні функції якого спрямовані на запобігання терористичних актів, захист держави від операцій іноземних розвідок і шпигунства, протидію корупційним виявам тощо.

Під час розслідування сексуального насильства проти дітей докази та інформацію про злочин правоохоронні органи США збирають переважно з трьох джерел: від жертви, підозрюваного та з місця злочину (це стосується й інших свідків). Співробітники ретельно досліджують усі три джерела й будь-які інші доступні джерела доказів чи інформації. Проте розслідування може бути успішно завершене навіть тоді, коли докази отримати із зазначених трьох джерел виявиться неможливим[1142].

У відповідь на скарги з питань насилля правоохоронці США докладають усіх зусиль, щоб позбавити потерпілого почуття сорому та/або самозвинувачення. Аби жертви надали найбільш чітку та повну інформацію про злочин, їх намагаються забезпечити професійним і гідним поводженням[1143].

У США й деяких інших країнах розроблено протоколи RATAC і NICHD, що використовують для допиту дітей. RATAC – методика опитування, що передбачає такі елементи: Rapport – встановлення контакту; Anatomy Identification – визначення анатомічних частин тіла людини; Touch Inquiry – опитування щодо доторкання; Abuse Scenario – сценарій жорстокої поведінки; Closure – завершення. NICHD – методика опитування, що моделює взаємодію особи, яка опитує дитину, з огляду на психологічні особливості дітей та умови застосування до них жорсткої поведінки. Зусилля спрямовують на

[1142]Pocket Guide for Police Response to Sexual Assault. *New York State Coalition Against Sexual Assault.* URL: https://ovc.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh226/files/media/document/Pocket%20Guide%20for%20Police%20Response%20to%20Sexual%20Assault.pdf.

[1143]Pocket Guide for Police Response to Sexual Assault. *New York State Coalition Against Sexual Assault.* URL: https://ovc.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh226/files/media/document/Pocket%20Guide%20for%20Police%20Response%20to%20Sexual%20Assault.pdf.

встановлення психологічного контакту. Методика враховує можливість невстановлення контакту на першому опитуванні з подальшим урахуванням помилок, яких припустилися, або інших негативних аспектів[1144]. На підставі викладеного можна зазначити, що країни, які використовують такі методики, передусім під час допиту вивчають дитину (її психологічний стан, сприйняття подій тощо), а вже після цього встановлюють психологічний контакт з метою отримати правдиві відомості вчиненого кримінального правопорушення. Такий досвід потрібно запозичувати й для наших правоохоронців, однак після адаптації та модернізації цих методик[1145].

Оскільки під час допиту малолітній чи неповнолітній потерпілий часто відчуває «вторинну віктимізацію», у США, крім працівників служби допомоги потерпілим, спеціальні помічники прокурора пояснюють дитині-жертві ситуацію на всіх стадіях процесу й надають їй не тільки юридичну допомогу, а і психологічну підтримку[1146]. Це сприяє встановленню психологічного контакту з неповнолітнім потерпілим, мінімізує психологічне травмування шляхом уникнення формування в нього уявлення про незрозумілість процесу розслідування та подальшого покарання кривдника[1147]. На наш погляд, такий досвід є корисним для правоохоронної системи України, який може допомогти в інших практичних ситуаціях. Наприклад, психологи чи інші компетентні особи, яких залучають зазвичай під час проведення слідчих (розшукових) дій, не завжди можуть одразу взяти участь або взагалі не беруть участі в інших діях, зокрема процесуальних. У випадках, коли заяву у відділі поліції приймають від

[1144] Семенов В. В. Напрями вдосконалення тактики допиту дітей, потерпілих від сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 276–279.

[1145] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Вип. № 2 (29). С. 80 – 86.

[1146] Квашис В. Е., Вавилова Л. В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений. М. : ЭКСБОН, 1996. С. 46.

[1147] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Вип. № 2 (29). С. 80 – 86.

неповнолітнього потерпілого в присутності батьків (інших законних представників), або в разі безпосереднього виявлення поліцейським кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини вона теж потребує психологічної підтримки, яку має їй надати будь-який поліцейський, маючи базові знання в цьому напрямі.

Поліцейські штату Вірджинія розпочинають допит дитини-жертви, що зазнала сексуального насильства, з відкритих запитань, що сприяють вільному розсуду дитини. Такі запитання слугують для отримання описової відповіді. За їх допомогою одержують максимально точну й вичерпну інформацію від дитини. Після того, як дитина розповість повну історію, офіцер поліції ставить цілеспрямовані, однак відкриті запитання щодо окремих частин розповіді, наприклад: «Ви згадали, що минулої ночі були на вулиці зі своїми друзями. Скажіть мені про те, що…». Якщо офіцер вважає, що дитина обманює, то досліджує цю частину історії без відвертих звинувачень: «Чи можете ви допомогти мені зрозуміти, чому сказали раніше, що були вдома вчора ввечері?». Лише після вичерпання можливості дитини надати інформацію в межах вільної розповіді, що може потребувати тривалого проміжку часу, поліцейський використовує прямі запитання або запитання, які починаються зі слів «хто», «що», «де», «коли» і «як». Такі запитання він використовує лише для отримання конкретної інформації, а не для повторного викладу всієї розповіді. Водночас він не пропонує дитині варіанти, як-от: «Де ви стояли: на тротуарі чи на ґанку?». Формулюючи питання саме так, офіцер попереджає дитину, що одна із цих двох відповідей буде прийнятною, тож дитина може спробувати вгадати «правильну» відповідь, щоб догодити, а не просто повідомити правду. Увагу акцентують на невербальних сигналах під час допиту[1148].

Також протягом усієї співбесіди поліцейські штату Вірджинія не використовують навідні запитання, тобто ті, які підказують дитині відповідь

[1148] Interview and Interrogation of Juveniles. Training Key (2011). URL: https://njdc.info/wp-content/uploads/2013/12/Training-Key-652-Interview-and-Interrogation-of-Juveniles-1-1.pdf.

(«Ти не стояв близько до ґанку?» або «Ви щойно прийшли з вечірки, чи не так?»)[1149]. Більшість сучасних українських вчених-криміналістів поділяють думку, що навідні запитання недопустимі під час проведення допиту. Також В. В. Гвоздюк зауважив про необхідність дотримання практики ЄСПЛ у процесі допиту, що також забороняє постановку навідних запитань, оскільки недотримання цієї практики призводить до потенційних тактичних порушень і ситуацій тактичного ризику, адже слідчі в низці випадків не цілком розуміють критерії допустимості тактичних прийомів, операцій, комбінацій, що засвідчують результати проведеного цим дослідником анкетування практичних працівників (27,9 % слідчих Національної поліції України та 18,8 % прокурорів застосовують навідні запитання під час допиту в процесі досудового розслідування)[1150].

На правовому рівні деталізовано та закріплено гіпноз як вид допиту в окремих штатах Америки. Умовами проведення гіпнозу є доцільність такої процедури: присутність представників слідчих органів під час допиту, професіоналізм психолога (гіпнотизера), фіксація перебігу процесуальної дії на матеріальних носіях і відсутність медичних протипоказань. За умови дотримання всіх вимог, слідчий за погодженням із прокурором подає клопотання слідчому судді задля отримання ухвали. Гіпноз – це сноподібний стан особи, якому притаманні зниження активності й порогу чутливості, розмиття меж свідомості та підсвідомості. У такому стані особа за вказівками гіпнотизера може розповідати інформацію, яка буде важлива для розкриття злочину. Такий вид допиту не передбачений на законодавчому рівні в Україні[1151]. На наше переконання, цей вид допиту й тактика його реалізації

[1149] Interview and Interrogation of Juveniles. Training Key (2011). URL: https://njdc.info/wp-content/uploads/2013/12/Training-Key-652-Interview-and-Interrogation-of-Juveniles-1-1.pdf.

[1150] Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. С. 110–111.

[1151] Гриценко В. Г., Пихтіна П. В. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. *Наукові записки.* 2018. Вип. № 5. С. 177. (Серія «Право»); Узунова О. В., Кальонов О. О. Процесуальна модель проведення допиту з

порушують права та свободи особи, адже не дотримано такий критерій допустимості, як законність[1152], оскільки особа надаватиме свідчення не з власної волі. Тому вважаємо, що залучення такого досвіду США не є доцільним для нашої правоохоронної системи.

Закон США «Про захист жертв злочинів і свідків» від 1982 року вимагає від усіх органів юстиції справедливого ставлення до неповнолітнього, збереження його гідності та конфіденційності. Головними принципами справедливого поводження з неповнолітніми потерпілими в цьому законі визначено: роз'яснення їхніх прав у кримінальному процесі; надання інформації про заходи, які можуть бути вчинені правоохоронними органами для їх захисту, а також про затримання та арешт обвинуваченого, його звільнення до розгляду справи в суді, закриття чи про відмову в порушенні кримінальної справи; надання багатосторонньої допомоги, зокрема транспорту, бронювання квитків для проїзду на виклики, номерів у готелі тощо[1153]. Доцільно зауважити, що надання можливості правоохоронним органам США забезпечувати транспорт, бронювати квитки для проїзду на виклики й номерів у готелі для неповнолітніх потерпілих дає підстави стверджувати про встановлення сприятливого психологічного клімату для особи. Вона почувається захищеною, про неї піклуються, що допомагає їй довіритися працівникам поліції США під час надання показань[1154]. Таке піклування потрібно запроваджувати і в нашу систему протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

У законі США «Про захист жертв злочинів і свідків» від 1982 року передбачено функції та обов'язки особи, яка безперервно надає підтримку

використанням гіпнозу на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2016. № 3. Ч. 2. С. 228–229. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_2/41.pdf.

[1152] Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 100. doi: https://doi.org/10.33270/03202702.95.

[1153] Квашис В. Е., Вавилова Л. В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений. М. : ЭКСБОН, 1996. С. 48.

[1154] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Вип. № 2 (29). С. 80 – 86.

дитині-жертві. Для того щоб мати реальну підтримку, між особою та дитиною мають бути довірливі стосунки. Цього можна досягти, призначивши допоміжну особу на початку процесу правосуддя (тобто повідомлення про кримінальне правопорушення) та переконавшись, що та сама особа супроводжує дитину протягом усього процесу. Цей закон встановлює, що допоміжну особу має призначити компетентний орган, який відповідає за розслідування, що вирішує викликати дитину-жертву або свідків для першого допиту. Основний принцип полягає в тому, що особа, яка надає підтримку, повинна супроводжувати дитину з моменту початку розслідування кримінального правопорушення[1155]. Таку функцію в нашій країні виконує психолог, проте він це здійснює не безперервно, тому на етапі розслідування може бути замінений на іншого, що не є ефективним, з огляду на досвід США[1156].

Слід зазначити, що 1996 року в США ухвалили «закон Меган». Його назва пов'язана з убивством семирічної дівчинки, яку перед тим зґвалтував педофіл, що раніше вже відбував покарання за розбещення малолітніх дівчат. Відповідно до цього закону, у США створено відкриту електронну базу персональних даних осіб, які вчиняли сексуальні злочини й засуджені за це. У різних країнах такі реєстри неоднакові. Вони відкриті для всіх або лише для відповідних відомств й установ[1157]. На наш погляд, слушною є позиція представниці Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї, яка обґрунтовує, що відкривати такі реєстри для широкого загалу не варто, адже в родинах, де буде вчинено насильство, почнуть його ретельно приховувати, що й засвідчує міжнародний досвід[1158].

[1155] U.S. Code § 3509 – Child victims' and child witnesses' rights. Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3509.

[1156] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Вип. № 2 (29). С. 80 – 86.

[1157] Відкритий реєстр педофілів в Україні. Чи допоможе це запобігти злочинам по відношенню до дітей. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/ events/vidkritij-rejestr-pedofiliv-v-ukrajinichi-dopomozhe-tse-zapobihti-zlochinam-povidnoshennju-do-ditej-2485536.html.

[1158] Хоменко М. Злочин проти статевої свободи і статевої недоторканості особи: особливості законодавчого регулювання сьогодення. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. Вип. № 11. С. 207.

Станом на 26 жовтня 2021 року відомо, що в Україні запустили й почали наповнювати реєстр педофілів. Поки що реєстр працює в тестовому режимі. У ньому вже містяться дані про 171 особу, яких притягали до відповідальності й вони відбувають покарання за сексуальні злочини проти неповнолітніх. Міністерство юстиції разом з органами прокуратури й суду наповнюють реєстр, вивчаючи особові справи засуджених за аналогічні злочини, аби навіть після відбуття покарання інформація про них зберігалася в цій базі даних. Повноцінно користуватися таким реєстром можна буде згодом[1159].

Федеративна Республіка Німеччина. Кримінальна відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей передбачена в розділі XIII «Карані діяння проти статевого самовизначення» КК ФРН. У §176 цього правового акта визначено, що ті, хто вчиняють сексуальні дії щодо особи, яка не досягла віку 14-ти років, або дозволяють їх вчиняти щодо себе підлягають кримінальному покаранню. Крім цього, кримінально караним діянням, відповідно до абзацу 2 §176 КК ФРН, є і схиляння дитини до того, щоб вона здійснювала сексуальні дії стосовно третьої особи, або за дозволом третьої особи здійснювати такі дії щодо себе. В абзаці 3 цього правового акта закріплено, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка: 1) здійснює сексуальні дії в присутності дитини; 2) схиляє дитину здійснювати сексуальні дії з нею; 3) здійснює вплив на дитину шляхом демонстрування порнографічних ілюстрацій, зображень, даючи прослуховувати записи порнографічного змісту або ведучи відповідні розмови. Своєю чергою зґвалтуванням є дії особи, яка силою, погрозою реальної небезпеки, використовуючи ситуацію, коли жертва опиняється беззахисною, примушує особу зазнавати сексуальних дій, або третьої особи щодо себе, або вчиняти такі дії щодо особи, яка вчиняє діяння, або третьої особи (абз. 1 §177 КК ФРН)[1160].

[1159] Олена Висоцька: в Україні запустили реєстр педофілів. *Міністерство юстиції України.* URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-v-ukraini-zapustili-reestr-pedofiliv.

[1160] Головенков П. В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2021. С. 276–278, 280–286. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-

Попереднє розслідування таких злочинів здійснює прокуратура ФРН, проте вона може делегувати такі повноваження і поліції, яка не є офіційно органом розслідування. Однак на практиці поліція самостійно, часто без будь-якого контакту з прокуратурою і контролю з її боку, проводить власне дізнання в повному обсязі й передає матеріали справи в прокуратуру лише тоді, коли тій залишається тільки вирішити питання про порушення публічного обвинувачення або закрити справу[1161].

Розслідування злочинів, що посягають на статеву недоторканість дитини, є пріоритетом для прокуратури та поліції ФРН, адже їх кількість є чи не найбільшою в країні. За даними Федерального управління кримінальної поліції, 2019 року у ФРН було зареєстровано 13 670 випадків сексуального насильства щодо дітей. Однак цифри не відображають реальну ситуацію, оскільки значною є кількість незареєстрованих випадків. У межах опитування, яке проводили у ФРН, 8,6 % жінок і 2,8 % чоловіків віком від 16-ти до 69-ти років повідомили, що в дитинстві вони були жертвами сексуального насильства, пов'язаного із фізичним контактом[1162].

Поліція ФРН, розслідуючи злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, проводить низку слідчих дій, що є схожими до слідчих (розшукових) дій за українським законодавством. Вважаємо за доцільне детальніше проаналізувати таку слідчу дію, регламентовану законодавством ФРН, як розшук осіб за базами даних, що частково схожа на негласну слідчу (розшукову) дію, передбачену ст. 264 КПК України «Зняття інформації з електронних інформаційних систем».

Працівники поліції ФРН здійснюють таку процесуальну дію лише за наявності достатніх фактичних підстав вважати, що вчинено злочин підвищеної

---

hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuauflage_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.

[1161] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. с. 115–116.

[1162] Sexueller Missbrauch an Kindern. Zuletzt überarbeitet: 20. Juni 2021. URL: https://deximed.de/home/klinische-themen/kinder-und-jugendpsychiatrie/patienteninformationen/sozialpaediatrie/sexueller-missbrauch-von-kindern.

суспільної небезпеки, якими і є злочини проти сексуального самовизначення або особистої свободи дітей. Таку слідчу дію проводять в автоматичному режимі порівняння даних про певну особу, схожих за певними ознаками з іншими даними, щоб виключити не причетних до злочину осіб або встановити осіб, які відіграватимуть у подальшому провадженні важливу роль. Зазначені заходи проводять лише тоді, коли дослідження обставин справи або встановлення місця перебування винуватого іншим способом було би неможливим або суттєво ускладненим. На вимогу прокуратури установа, де зберігають інформацію, повинна надавати необхідну допомогу органу, який проводить порівняння. Таке порівняння та передання даних можуть бути проведені лише за розпорядженням суду, за умови невідкладності дій прокуратури[1163].

Таку слідчу дію було проведено й за матеріалами гучної справи організованого сексуального насильства над дітьми, що почалося з міста Бергіш-Гладбах ФРН 2019 року. За матеріалами справи першим підозрюваним був батько дитини, який знімав і записував більшість знущань сексуального характеру, вчиненого щодо його доньки, якій було менше ніж три місяці, після чого ділився такими відеозаписами в чат-групах. Загалом до розслідування було залучено 300 офіцерів поліції, а також сформовано спеціальну оперативну групу. Більшість із цих працівників здійснювали пошук відео й зображення такого змісту, за допомогою зазначеної слідчої дії було ідентифіковано 87 підозрюваних. У такий спосіб слідчі поліції домоглися припинити сексуальне насильство щодо близько 50-ти дітей[1164]. З огляду на таку ситуацію, у землях ФРН Й.-В. Реріг, незалежний комісар з питань сексуального насильства щодо дітей, закликав Бундестаг ФРН створити спеціальну комісію з розслідування всіх фактів насильства, після чого зауважив: «Працівники з

[1163] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 154–155.

[1164] Child sex abuse trial: The horrors of Germany's Bergisch Gladbach. *Made for minds.* URL: https://www.dw.com/en/sex-abuse-germany-child-abuse-pedophilia-pedophile-network/a-54488403.

питань захисту даних, захисники дітей, кіберкримінологи та слідчі, представники великих онлайн компаній та ігрових платформ повинні разом розробити базову стратегію боротьби із сексуальним насильством в Інтернеті»[1165].

Неповнолітні потерпілі у ФРН мають широкі права, які частково закріплені в КПК ФРН від 7 квітня 1987 року. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 52 цього кодексу, неповнолітні через недостатню інтелектуальну зрілість або неповнолітні чи особи, які перебувають під опікою через психічну хворобу чи інвалідність, не можуть цілком усвідомлювати значення свого права на відмову від дачі показань, тому свідчення можуть бути взяті від такої особи лише за умови, що вони готові їх давати та якщо їхній законний представник також дає згоду на цей допит. Якщо законний представник сам є обвинуваченим, він не може приймати рішення про реалізацію права на відмову від дачі показань; якщо обидва батьки мають право виступати як законні представники, це саме стосується того з батьків, хто не обвинувачений. Згідно з ч. 3 ст. 81c КПК ФРН, в огляді або взятті зразків крові може бути відмовлено з тих самих причин, що й у дачі показань. Якщо неповнолітні через недостатню інтелектуальну зрілість або неповнолітні чи особи, які перебувають під опікою через психічну хворобу або інвалідність не цілком усвідомлюють значення свого права на відмову, рішення приймає їх законний представник; якщо законному представнику заборонено приймати рішення (ч. 2 ст. 52 КПК ФРН) або йому заважають прийняти рішення своєчасно з інших причин, а негайне дослідження або взяття зразків крові є необхідним для забезпечення доказів, такі заходи мають бути вжиті лише за спеціальним розпорядженням суду, а якщо суд не може прибути вчасно – прокуратурою. Такі докази використовують надалі в провадженні лише за згодою законного представника, уповноваженого надати таку згоду[1166].

[1165] Vorstellung der Zahlen kindlicher Gewaltopfer – Auswertung der Polizeilichen Kriminalstatistik (PKS), 2020. *Bundeskriminalamt*. URL: https://www.bka.de/DE/Presse/Listenseite_Pressemitteilungen/2021/Presse2021/210526_pmkindgewaltopfer.html.

[1166] Code of Criminal Procedure as published on 7 April 1987 (Federal Law Gazette I, p. 1074, 1319), as last amended by Article 3 of the Act of 11 July 2019 (Federal Law Gazette I,

Позитивним, на наш погляд, видається досвід ФРН у запровадженні функціонування спеціальних будинків для дітей (Childhood-Haus), які зазнали сексуального насильства. Такі Childhood-Haus діють у декількох містах ФРН, їх упроваджують і досі. Приміщення цього будинку обладнане ігровими куточками, меблі різнокольорові, перед низькими диванними столиками стоять зручні стільці, ніби в дитячому садку. У Childhood-Haus цілодобово функціонує медичний кабінет, також є кімната для нарад, обладнана камерами, доступ до якої мають поліцейські, соціальні працівники й судді. Заяви, зроблені в цій кімнаті, можна задокументувати та згодом використати як докази в суді. Головне призначення Childhood-Haus – пришвидшити процес одужання дитини, який може тривати декілька років або навіть десятиліття, а також мінімізувати наслідки стресу й травм у дітей, які стали жертвами насильства[1167]. Вважаємо за необхідне перейняти такий досвід ФРН, адаптувавши його до законодавчої та правозастосовної практики України.

Французька Республіка. Кримінальну караність діянь проти статевої свободи та статевої недоторканості особи загалом і дитини зокрема визначає книга 2 «Злочини та правопорушення проти особи» розділу 2 «Посягання на людську особистість» глави 2 «Посягання на фізичну чи психічну недоторканність людини» підглави 3 «Сексуальні агресії» КК Франції. У ст. 222-22 цього нормативно-правового акта визначено поняття сексуальної агресії – це будь-яке сексуальне посягання, вчинене шляхом насильства, примусу, погрози чи обману. У §§ 1–5 передбачено відповідальність за: «Зґвалтування» (ст. 222-23–222-26); «Інші сексуальні агресії» (ст. 222-27–222-31); «Інцест» (ст. 222-31-1–222-31-2), «Ексгібіціонізм та сексуальні домагання» (ст. 222-32–222-33), «Кримінальна відповідальність юридичних осіб» (ст. 222-33-1). Стаття 222-23 КК Франції закріплює, що зґвалтуванням є будь-який акт сексуального проникнення будь-якого виду, учинений стосовно іншої людини в

---

p. 1066). *Federal Ministry of Justice*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.

[1167] «Дом детства»: как в Германии помогают малолетним жертвам насилия. *Live (English)*. URL: https://amp.dw.com/ru/dom-detstva-kak-v-germanii-pomogajut-maloletnim-zhertvam-nasilija/a-55222122.

спосіб насильства, примусу, погрози або обману. Крім цього, у ст. 227-25 глави 5 розділу 7 цього нормативно-правового акта передбачено кримінальну відповідальність за сексуальне посягання щодо неповнолітньої особи, яка не досягла віку 15-ти років, здійснене повнолітньою особою без застосування насильства, примушування, погрози або обману[1168].

Система кримінального процесу Франції у всіх випадках вчинення кримінальних правопорушень, зокрема й зазначених вище, передбачає чотири стадії кримінального процесу: поліцейське дізнання, досудове слідство, судовий розгляд, оскарження та набрання рішенням законної сили, які об'єднано у дві стадії – підготовчу (дізнання та досудове слідство) і стадію судового рішення. Попереднє слідство є розслідуванням, яке проводять спеціальні судові органи (слідчий суддя і слідча камера) з метою перевірки достатності підстав направлення справ до суду (щодо певних осіб). Цьому передує дізнання, проведене судовою поліцією (слідчими), яке і сприяє формуванню доказової бази[1169]. Слід зауважити, що, відповідно до законодавства Франції, призначення на посади слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, здійснюють за умови наявності в них додатково, крім юридичної, ще й педагогічної освіти[1170]. Оскільки ми вже зазначали, що доцільно залучити досвід США, що полягає в додатковій підготовці поліцейських, які працюватимуть з малолітніми чи неповнолітніми потерпілими або підозрюваними з метою набуття базових знань, то, з огляду на досвід Франції, варто продовжити: таку додаткову підготовку слід надавати в закладах вищої освіти, що готують майбутніх правоохоронців (слідчих, дізнавачів, дільничних офіцерів поліції), її має передбачати курс основної підготовки. Тому в навчальних планах і програмах

[1168] Code penal. Version consolidee au 26.01.2022. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/ LEGITEXT000006070719/2013-08-07.

[1169] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 293–294.

[1170] Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 44.

їх підготовки доцільно передбачити спеціальні «вузькоспрямовані» дисципліни, відповідно до спеціалізації кожного здобувача. У контексті нашого дослідження увагу слід спрямовувати на підготовку слідчих і дізнавачів, які проводять розслідування категорії кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Крім основної підготовки, яка передбачатиме спеціальні дисципліни в навчальних плані та програмі, необхідно запроваджувати практику, визначену в наказі МВС України від 24 грудня 2015 року № 1625 «Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції». Проте направляти на таке навчання не всіх слідчих і дізнавачів, які спеціалізуються на розслідуванні різних категорій кримінальних правопорушень, а лише тих, які розслідують кримінальні правопорушення, що вчинені щодо малолітніх чи неповнолітніх потерпілих або неповнолітніми підозрюваними, а отже, навчальні плани та програми розробляти варто саме для таких спеціалістів «вузького профілю».

Якщо до французького прокурора звернулася жертва злочину зі скаргою про її зґвалтування, то він віддає наказ про розслідування судовій поліції або жандармерії. Після цього вони з'ясовують усі обставини злочину. Якщо нападник був невідомий і кількох підозрюваних було заарештовано, то проводять впізнання його за фотознімками або за одностороннім склом. Пошук і встановлення злочинця слідчі проводять здебільшого двома способами:

1) комп'ютерне порівняння свідчень жертви з показаннями інших можливих жертв того самого зловмисника, адже агресор часто діє однаково з кількома жертвами;

2) якщо наявні генетичні відбитки або відбитки пальців підозрюваного, то їх порівнюють із базами даних, як-от база даних сексуальних насильників, які вже є в архіві[1171]. Крім цього, КПК Франції регулює питання використання програмного забезпечення, що розроблене судовими експертами, задля здійснення співробітниками поліції перехресної перевірки способів вчинення

[1171] Viols, Agressions sexuelles. *Faire valoir vos droits.* 2018. C. 21. URL: https://cfcv.asso.fr/wp-content/uploads/2018/02/Livret-juridique-2018.pdf.

злочинів. Проте Конституційна рада заявила, що це програмне забезпечення може призвести до створення системи обробки персональних даних, а тому його використання можливе лише з дозволу судових органів, у контексті розслідування або певної дії, яка належить до розслідування, і лише для потреб слідства. У цьому випадку дані, зібрані й оброблені, повинні бути знищені після завершення розслідування, але не пізніше ніж за три місяці після їх зібрання[1172].

У Франції діє дві автоматичні бази генетичних відбитків пальців**.** Їхня мета – полегшити ідентифікацію та пошук правопорушників за допомогою ДНК. Однак вони працюють по-різному. Першу базу (FNAEG) створено відповідно до закону від 17 червня 1998 року, а порядок її функціонування передбачено у ст. 706-54 КПК Франції, її використовують у разі вчинення певних категорій злочинів, починаючи від сексуальних злочинів і закінчуючи актами приниження. Список розширюють за рахунок нових кримінальних правопорушень, він не обмежується лише сексуальними або насильницькими злочинами. Другу французьку базу генетичних відбитків пальців створено на підставі закону від 9 березня 2004 року, щоб полегшити ідентифікацію та розшук осіб, які вчинили сексуальні або насильницькі злочини, а також щоб запобігти рецидиву злочинів сексуального характеру (що не забезпечує FNAEG). Автоматизоване національне судове досьє про осіб, які вчинили сексуальні або насильницькі злочини, додатково до збору генетичних відбитків пальців, накладає обов'язки на всіх осіб, які є підозрюваними, обвинуваченими та засудженими. Особи, які вчинили сексуальні або насильницькі правопорушення, передбачені ст. 706-53-1 КПК Франції та іншими (особи, засуджені навіть не остаточно, амністовані або звільнені від відбування покарання за ст. 122-1 КПК Франції), повинні декларувати свою адресу щороку рекомендованим листом і підтверджувальними документами, якщо їх визнають винними у вчиненні правопорушення. Особи, засуджені за тяжкий злочин або

[1172] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 334.

проступок, за який передбачено покарання на строк понад 10 років, повинні особисто з'являтися до відділку поліції або жандармерії що шість місяців[1173]. У нашій правоохоронній системі теж функціонують такі обліки. Проте вони ширші й не обмежені лише категорією кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості людини. Наприклад, облік генетичних ознак людини містить оперативно-пошукові колекції, які формують з ДНК-профілів: осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, взятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди; біологічних слідів, вилучених під час оглядів місць подій, зокрема за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнаних трупів[1174].

Після встановлення особи підозрюваного у Франції його затримують, їх допитують слідчі. Може бути проведено обшук його житла чи місця роботи, а також вилучення та опечатування предметів[1175].

Обшук передбачає обстеження приміщень, здебільшого приватних, з метою пошуку доказів або ідентифікації злочинця. У зв'язку з цим, якщо приміщення не є приватним або якщо прокурор, слідчий суддя, співробітник поліції не проводять активних дій щодо пошуку доказів, процесуальні правила щодо обшуку не застосовують. Обшуки не можуть проводити до 6-ї години та після 21-ї години, їх повинні проводити в присутності особи, чиє житло обшукують, або, якщо це неможливо, – у присутності представника цієї особи або двох свідків, які повинні підписати письмовий протокол обшуку. Водночас, як виняток, КПК Франції регламентує і порядок проведення обшуків уночі щодо певних категорій злочинів (наркотрафік, проституція, організована злочинність, тероризм) за умови видачі суддею дозволу за клопотанням

[1173] Rabaux Ju. Les mineurs délinquants sexuels. *Dans Journal du droit des jeunes.* 2007/5 (№ 265). P. 15–21. URL: https://www.cairn.info/revue-journal-du-droit-des-jeunes-2007-5-page-15.htm.

[1174] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського / 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 250.

[1175] Viols, Agressions sexuelles. Faire valoir vos droits. 2018. P. 349–350. URL: https://cfcv.asso.fr/wp-content/uploads/2018/02/Livret-juridique-2018.pdf.

прокурора. Однак обшуки вночі можуть проводити поліцейські без попереднього дозволу, коли вони відбуваються в конкретних місцях у межах розслідування злочинів наркотрафіку (ст. 706-28 КПК Франції) чи злочинів, які стосуються проституції (ст. 706-35 КПК Франції), у них часто жертвами є неповнолітні. Обшуки вночі в приватних помешканнях можуть проводити лише в невідкладних випадках[1176].

2011 року КПК Франції було доповнено новою слідчою дією «Пошук інформації в комп'ютерах в онлайн режимі», яку теж застосовують у випадку вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості щодо дітей. Суть її полягає в тому, що поліція на підставі рішення слідчого судді, може використовувати будь-які засоби (фізичного чи віддаленого доступу) для зламу комп'ютерів і зняття з них інформації без згоди власників. Крім цього, поліція може на підставі рішення слідчого судді встановлювати на комп'ютері підозрюваного HTTP-cookie[1177].

Доцільно зазначити, що працівники жандармерії, поліції, прокуратури й судових органів зобов'язані інформувати потерпілих про їхні права (ст. 40-2 КПК Франції), зокрема про право звертатися за допомогою до служб, що належать до одного або кількох державних органів, або до асоціації підтримки жертв на умовах, визначених указом (п. 4 ст. 10-2 КПК Франції)[1178]. Ці організації очолює Національний інститут з надання допомоги постраждалим і посередництва (INAVEM), вони уповноважені інформувати, направляти й супроводжувати осіб, потерпілих від злочинів; надавати правову, соціальну, психологічну допомогу, уживати заходів щодо організації медичної допомоги.

[1176] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 328.

[1177] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 334.

[1178] Code de procédure pénale. Version en vigueur au 10 février 2022. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000031050394/#LEGISCTA000031050402.

Діяльність асоціацій не є комерційною, її фінансує держава[1179]. Також працівники жандармерії, поліції, прокуратури й судових органів, які направили на медичний огляд жертву насильства, зобов'язані повідомити таку особу про її право отримати довідку про стан її здоров'я (п. 10 ст. 10-2 КПК Франції)[1180].

Допити дітей, що зазнали сексуального насильства чи були зґвалтовані, жандармерія проводить у спеціальних кімнатах «Мелані», що облаштовані мобільним аудіовізуальним обладнанням для запису процесу допиту. Ці кімнати надають можливість почути неповнолітнього потерпілого в кращих умовах і зняти його в повному обсязі, зокрема для того, щоб спостерігати за мовою його тіла, а у випадку з маленькими дітьми це надзвичайно інформативно. У Національній поліції Франції облаштовано 51 кімнату з таким спеціальним обладнанням для отримання показань від дітей-жертв. У разі браку відповідного місця допитів, їх проводять у кабінеті слідчих і фіксують вебкамерою. Проте отримані записи можуть, з одного боку, створити проблему розсудливості й викликати в неповнолітнього відчуття невпевненості[1181]. З огляду на такий досвід, процедура проведення допиту в кімнатах «Мелані» є корисною для української практики. Передусім цікавим видається те, що перебіг допиту і допитувану особу фіксують одночасно з усіх сторін (360 градусів). Такий запис надає можливість слідчому зі спеціалістом (психологом, фахівцем з комунікації) згодом проаналізувати ту невербальну інформацію, яку вони не помітили під час допиту.

Крім цього, дітей-жертв можуть допитати й у медико-судовому підрозділі (UAMJ), що є багатопрофільною структурою, яка полегшує отримання показань дитини-жертви, дозволяючи її почуватися в безпечному середовищі, обладнаному для цієї мети, і водночас проводити медичні огляди, що необхідні

[1179] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 311.

[1180] Code de procédure pénale. Version en vigueur au 10 février 2022. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000031050394/#LEGISCTA000031050402.

[1181] Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes. Direction des affaires criminelles et des grâces. P. 78. URL: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf.

для загальної процедури розслідування. Також можуть надавати психологічну підтримку або, щонайменше, направлення до кваліфікованих спеціалістів. Ці підрозділи, розташовані в медичних центрах, мають на меті обмежити психологічний вплив кримінального процесу на дитину-жертву[1182]. Органи прокуратури Франції, які використовують UAMJ, засвідчують свою додаткову цінність у контексті розслідувань сексуальних злочинів, учинених щодо неповнолітніх[1183]. Аналог проведення процесуальних дій з дитиною в схожих приміщеннях є і в Україні. Такі приміщення називають «зеленими кімнатами», яких станом на кінець жовтня 2021 року облаштовано вже 40[1184].

Визнаючи, що кримінальне провадження є неабияким випробуванням, яке додає травм після вчиненого насильства, закон передбачив різні правила, спрямовані на захист жертв загалом, а також конкретні правила для неповнолітніх. Їх регламентує ст. 154 КПК Франції, що є доповненням до загальних правил, які застосовують до будь-якого потерпілого (ст. 152, 153 КПК Франції). Загальні заходи, спрямовані на захист потерпілих, зокрема, передбачають: можливість бути супроводженим довіреною особою в процесі кримінального провадження; вимагати бути вислуханим (під час допиту) особою тієї самої статі (у разі вчинення злочинів проти статевої недоторканності) як від поліції, так і від прокуратури. Спеціальними заходами, призначеними для неповнолітніх потерпілих, є: неконфронтація з підсудним, за певними винятками (наприклад, неповнолітній, який вимагає конфронтації, або право підсудного бути заслуханим не може бути гарантовано в інший спосіб); обмеження кількості слухань (допитів) до двох; вимога, щоб допит проводив

[1182] Peskine B. Considérer la parole de l'enfant – À propos de l'étude de l'ONED sur les Unités d'accueil médico-judiciaires (UAMJ). *Journal du droit des jeunes*. 2014/6 (№ 336). P. 36–42. URL: https://www.cairn.info/revue-journal-du-droit-des-jeunes-2014-6-page-36.htm.

[1183] Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes. Direction des affaires criminelles et des grâces. P. 78. URL: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf.

[1184] Подолання домашнього насильства – пріоритетне завдання для МВС – Катерина Павліченко. *Міністерство внутрішніх справ України* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/podolannya-domasnyogo-nasilstva-ce-prioritetne-zavdannya-dlya-mvs-katarina-pavlicenko.

слідчий, який має спеціальні навички допиту дітей, та в присутності спеціалізованого психолога[1185].

У Франції функціонують і спеціальні поліцейські бригади захисту сімей та Паризька бригада захисту неповнолітніх. Усі працівники судової поліції, призначені до однієї із цих служб, повинні проходити спеціальне 29-денне навчання протягом трьох років. Цей тренінг передбачає шість модулів, два з яких стосуються психологічних і технічних аспектів опитування дитини-жертви. Модулі стосуються фізичного, мовного й інтелектуального розвитку неповнолітнього, а також техніки допиту. Є також додаткові модулі, що дають змогу поліцейським, які прагнуть виконувати ці функції довгостроково, поглиблювати свої знання[1186].

У деяких містах Франції (Евре, Лор'яна, Мелюна та Сен-Мало) на рівні місцевих прокуратур проводять навчання для працівників судової поліції, до яких долучаються психологи й інші спеціалісти. Ці навчальні курси доповнюють основні напрями навчання поліції та жандармерії шляхом надання актуальної інформації, передусім для місцевого контексту[1187]. Зазначене сприяє налагодженню психологічного контакту з дітьми – жертвами насильницьких злочинів.

Велика Британія. У цій країні питанням протидії статевим злочинам присвячено Закон про сексуальні правопорушення (2003). Нормативно-правовий акт установлює кримінальну відповідальність за низку злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. Зокрема, кримінальним визнають діяння у вигляді сексуального нападу на дитину віком до 13 років[1188]. Напад вирізняється низкою злочинних діянь – від доволі серйозних до незначних. Доктрини та практика англійського кримінального права розглядають напад як

[1185] Abus sexuels sur personnes mineures. Coprint, Genève. P. 56–57. URL: http://centrelavi-ge.ch/wp-content/uploads/2019/02/CentreLAVI-Abus-sur-mineurs.pdf.

[1186] Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes. Direction des affaires criminelles et des grâces. P. 78. URL: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf.

[1187] Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes. Direction des affaires criminelles et des grâces. P. 78. URL: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf.

[1188] Sexual Offences Act 2003. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/contents.

фактичне зіткнення тіла потерпілої особи або безпосередньо з тілом обвинуваченого, або зі зброєю, яку застосовує останній. Проте закон акцентує на іншому. Сутність нападу полягає в спричиненні не фізичних страждань, а страху. У буквальному значенні злочин полягає в тому, що одна особа нападає на іншу. Отже, будь-який рух тіла людини, звинуваченої в нападі, який примусить людину, достатньо урівноважену, сприймати це як напад на себе, є кримінально караним діянням. Особливо тяжким видом нападу є насильство та схожі злочини, спрямовані проти жінок і дітей. Ці злочини вважають найтяжчими злочинами антисуспільного характеру, у разі їх вчинення із застосуванням сили вони потрапляють безпосередньо в коло злочинних діянь, спрямованих проти фізичної недоторканості[1189]. Відповідальність за втягнення або заохочення дитини до заняття сексуальною діяльністю закріплена окремою нормою. Також самостійними злочинами є вчинення сексуальних дій у присутності дитини та примушування дитини спостерігати за статевим актом. Вчинення таких злочинів у родині або з використанням довіри неповнолітнього є обтяжуючою обставиною[1190].

Досудове провадження в Англії та Уельсі всіх кримінальних правопорушень, що стосуються й злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, здійснюють на підставі Закону про поліцію і докази в кримінальній справі 1984 року, а також Зводів практичних правил, які доповнюють зазначений закон і загалом регламентують застосування обмежувальних заходів під час досудового провадження[1191]. Із цього приводу дослідники зауважують, що такі стадії, як порушення кримінальної справи і досудове розслідування, у кримінальному процесі Великої Британії не чітко виражені й охоплені поняттями «поліцейське

[1189] Корчовий М. М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. С. 153–155.

[1190] Sexual Offences Act 2003. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/contents.

[1191] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика, В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 94.

розслідування» або/чи «досудове провадження»[1192]. Усе, що відбувається до моменту направлення справи до суду, не охоплено поняттям «кримінальний процес» в англійському його розумінні[1193].

Розслідування насильницьких злочинів стосовно малолітніх відрізняється від розслідування насильницьких злочинів щодо повнолітніх осіб і частково неповнолітніх. Саме тому у Великій Британії кожне кримінальне провадження в таких справах щодо дітей здійснюють особи, які отримали спеціальні навички, пройшли відповідне навчання[1194].

Доцільно зазначити, що Уповноважений з питань дитинства Великої Британії, використовуючи дані МВС і Служби прокуратури Королівства, вивчив терміни, пов'язані з випадками насильницьких злочинів стосовно дітей в Англії за період 2012/2013 та 2015/2016 років, а саме поняття від досудового розслідування до закінчення розгляду справи в суді. Результати дослідження засвідчили, що процес розслідування випадків насильницьких злочинів стосовно дітей значно перевищує строк за такими злочинами щодо повнолітніх осіб. У період 2015/2016 років середня тривалість проваджень за злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості щодо малолітніх становила 248 днів. Для порівняння, середня тривалість розслідування таких самих злочинів, учинених щодо дорослих, становила 147 днів, що на 101 день менше, ніж середнє значення для таких злочинів[1195].

Ураховуючи такі результати дослідження, Уповноважений з питань дитинства Великої Британії запропонував такі заходи з підвищення якості та

[1192] Гуценко К. Ф., Головко Л. В., Филимонов Б. А. Уголовний процесс западных государств. Изд. 2-е, доп. и испр. М. : Зерцало-М, 2002. С. 47–49.

[1193] Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. С. 52–53.

[1194] Корнієнко М. В. Використання міжнародного досвіду протидії насильницьким злочинам проти дітей в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 125. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-123-130.

[1195] Investigating Child Sexual Abuse. The Length of Criminal Investigations. April, 2017. P. 3. URL: https://www.basw.co.uk/resources/investigating-child-sexual-abuse-length-crimimal-investigations.

швидкості прийняття рішень під час розслідування насильницьких злочинів проти малолітніх:

1) ліцензування практики фахівців, які працюють у справах насильницьких злочинів проти малолітніх, для оптимізування процесу прийняття рішень під час проведення розслідування;

2) упровадження в поліцейські групи, що проводять розслідування насильницьких злочинів проти малолітніх, спеціалістів, які будуть співпрацювати з поліцією;

3) створення «дитячих будинків» – зручних для дітей місць, де жертви насильницьких злочинів щодо малолітніх беруть участь у поліцейських інтерв'ю, а також отримують терапевтичну підтримку[1196].

У кримінальному процесі Великої Британії малолітній та неповнолітній потерпілі посідають особливе місце, вони є основними його учасниками, їхні права й інтереси надійно захищені законодавством країни. Ключовим актом регулювання їхніх прав й інтересів є Звід прав потерпілого Англії та Уельсу[1197], Звід прав потерпілих Шотландії[1198], Хартія жертв Північної Ірландії[1199].

Працівники поліції Великої Британії спрямовують увагу на методи спілкування з неповнолітніми потерпілими від сексуального насильства й насильства в сім'ї. Огляд неповнолітніх відбувається в окремих приміщеннях. Водночас важливе значення мають заходи із забезпечення їхньої безпеки та зниження ризику, пов'язаного з подальшими виявами насильства. У низці поліцейських відділень діють комп'ютеризовані системи інформування неповнолітніх потерпілих та їхніх представників про перебіг розслідування справи. Тому в законодавстві Великої Британії створено правові засади та

[1196] Корнієнко М. В. Використання міжнародного досвіду протидії насильницьким злочинам проти дітей в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 126. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-123-130.

[1197] The Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales and supporting public information materials. *GOV.UK*. URL: https://www.gov.uk/government/publications/the-code-of-practice-for-victims-of-crime.

[1198] Victims' Code for Scotland. Last updated 20 Feb 2020. *Mygov.scot*. URL: https://www.mygov.scot/victims-code-for-scotland.

[1199] Northern Ireland Victim Charter. *Police Service of Northern Ireland*. URL: https://www.psni.police.uk/advice_information/victim-support/northern-ireland-victim-charter.

правила, що регулюють активну участь держави з відшкодування шкоди, завданої злочином, шляхом виплати компенсації у випадках, якщо таке відшкодування є неможливим за результатами розгляду відповідних вимог у порядку кримінального й цивільного судочинства[1200].

Відповідно до ст. 1177 Цивільного процесуального кодексу України, «шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом». У ст. 1207 цього Кодексу передбачено, що «шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 цього Кодексу, державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо вона є неплатоспроможною. Умови та порядок відшкодування державою шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, встановлюються законом»[1201]. Проте на практиці механізм такого відшкодування не передбачений, і потерпілі змушені роками очікувати таких виплат. Нині є декілька проєктів законів, які спрямовані на врегулювання процедури відшкодування збитків чи надання компенсації потерпілим, яким була завдана шкода внаслідок застосування до них насильства. Однак законодавчий орган нашої держави не поспішає вирішувати це питання, що забезпечуватиме дотримання вимог Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 року.

З метою уникнення «вторинної віктимізації» неповнолітнього потерпілого в процесі розслідування у Великій Британії спеціальні співробітники попередньо приводять його в судову залу, детально пояснюють

[1200] Кочура О. О. Процесуальний статус неповнолітнього потерпілого при проведенні досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. С. 140.

[1201] Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

йому на місці всі правила судової процедури та психологічно готують до участі в судовому розгляді, після чого проводжають додому[1202].

Підтримку дітям – жертвам злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості в цій країні надають у формі консультування та спеціальної терапії. Терапія передбачає будь-які фізичні методи лікування. Зазвичай проводять так звану психотерапію. Поліція чи Королівська прокуратура не вирішують, чи повинна дитина проходити терапію до розгляду справи в суді. Такі рішення можуть приймати всі фахівці з органів, відповідальних за добробут дитини, після консультації з опікунами дитини та самою дитиною, якщо дитина має достатній вік і рівень розуміння[1203].

Важливо, що прокурори Великої Британії контролюють, щоб діти-потерпілі були обізнані з початку розслідування про його перебіг, що саме від них очікують, зокрема щодо відвідування суду й дачі показань. Пропонують підтримку чи іншу допомогу в процесі розслідування. Увагу зосереджують на тому, щоб потребу в підтримці було виявлено своєчасно, тож її ретельно перевіряють під час розслідування та розгляду справи. Прокурори активно порушують це питання під час обговорення справи з поліцією та іншими відповідними органами, щоб дітям-жертвам надавали найкращу підтримку. Там, де це доречно, батьків й опікунів також інформують із самого початку, яку підтримку можна запропонувати. Ті особи, які надають підтримку дітям-жертвам, повинні пояснювати все, що дозволено знати про перебіг розслідування та розгляду справи в суді, термінами, які відповідають віку та рівню розвитку дитини. Така підтримка відрізняється від звичайного консультування особи у справі. Також деякі поліцейські сили можуть

[1202] Квашис В. Е., Вавилова Л. В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений. М., 1996. С. 46.

[1203] Therapy: Provision of Therapy for Child Witnesses Prior to a Criminal Trial. *CPS*. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/therapy-provision-therapy-child-witnesses-prior-criminal-trial.

призначати офіцерів зі зв'язків із сім'єю або офіцерів зі схожими функціями для підтримки жертв сексуального насильства щодо дітей[1204].

На наш погляд, в Україні доцільно імплементувати деякі елементи досвіду Великої Британії. Проблема насильства щодо дітей прихована, і надзвичайно складно своєчасно надати таким дітям кваліфіковану допомогу й підтримку. Це завдає непоправної шкоди фізичному здоров'ю, тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки.

Положення КПК України щодо участі педагога чи психолога в допиті, слушно зауважили О. Л. Халдорсон і Т. Бугаєць, має гарантувати, щоб допит був професійним і дружнім до дитини, а не просто формальністю, якої вимагає закон. Також важливо, щоб особа, яку призначить слідчий для допомоги в допиті, насправді мала належну підготовку і щоб це чітко визначав закон, наприклад, через зміни в КПК України[1205].

Стаття 4 Закону України «Про охорону дитинства»[1206] передбачає конкретні заходи для забезпечення належних умов для соціально-психологічної адаптації дітей. Щодо потерпілих дітей від насильства це право детальніше роз'яснено в п. 22 Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585[1207], де зазначено, що діти в складних обставинах мають право отримувати послуги соціально-психологічної реабілітації. Крім цього, у документі закріплено, що такі послуги можуть бути передбачені в службах соціально-психологічної реабілітації,

---

[1204] Child Sexual Abuse: Guidelines on Prosecuting Cases of Child Sexual Abuse. *CPS*. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/child-sexual-abuse-guidelines-prosecuting-cases-child-sexual-abuse.

[1205] Халдорсон О. Л., Бугаєць Т. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5.

[1206] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.

[1207] Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 585. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text.

центрах соціальної підтримки для дітей і родин, а також отримані від інших постачальників соціальних послуг[1208].

З огляду на викладене, постає питання стосовно допуску до таємних матеріалів кримінального провадження працівників означених служб, правового регулювання такого допуску. Залучення таких спеціалістів до роботи з дітьми – жертвами насильства під час досудового розслідування є складним і тривалим процесом. У зв'язку із цим вбачаємо, що до роботи із ними все ж таки мають бути залучені поліцейські психологи.

Відповідно до Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, затвердженого наказом МВС України від 6 лютого 2019 року № 88, підрозділом, на який покладено виконання завдань системи психологічного забезпечення в органах, підрозділах поліції, є структурний підрозділ з питань психологічного забезпечення центрального органу управління Національної поліції України, у межах завдань системи психологічного забезпечення проведення психологічних заходів покладається на психологів поліції.

Одним із базових напрямів системи психологічного забезпечення є психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції, зокрема в процесі проведення ними оперативних заходів і слідчих (розшукових) дій (комплекс організаційних, просвітницьких, психологічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності працівників поліції із забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності). Цей напрям реалізують шляхом надання психологічних консультацій працівникам поліції, складання психологічних портретів підозрюваних, обвинувачених осіб, надання

[1208] Халдорсон О. Л., Бугаєць Т. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5.

необхідної психологічної допомоги в процесі проведення допитів, зокрема неповнолітніх осіб[1209].

З одного боку, така практика в Україні вже наявна й закладена у відповідних нормативно-правових актах, однак зауважимо, що «штатна чисельність психологів поліції та психологів закладів вищої освіти визначається згідно з основними напрямами системи психологічного забезпечення, становить із розрахунку один психолог на не більше ніж 400 осіб»[1210]. З огляду на значне навантаження, а також на те, що на психолога поліції покладено ще чимало інших завдань і функцій, а також на практику залучення психологів до інших видів діяльності, що не пов'язані з їхніми професійними обов'язками, виконання ними завдань з допомоги дітям – жертвам насильства на висококваліфікованому рівні видається неможливим.

Постають певні труднощі, пов'язані з використанням наявного кадрового потенціалу та рівнем кваліфікації, що досі не відповідає сучасним потребам Національної поліції України й чинним міжнародним стандартам. Зокрема, проблеми, що наявні у сфері адміністративно-правового регулювання психологічного забезпечення, негативно позначаються на ефективності її діяльності. У низці випадків нерозуміння завдань психологічного забезпечення в галузі супроводження службової діяльності працівників поліції, зокрема надання допомоги під час допиту дітей, постраждалих від насильства, недостатнє опанування його форм і методів може призводити до того, що іноді психологи діють поза правовим полем, формально й некомпетентно.

Досі чітко не визначено порядок участі психологів в оперативно-розшукових і слідчих (розшукових) діях. Цю роботу здійснюють довільно, хоча

[1209] Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лют. 2019 р. № 88. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text.

[1210] Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лют. 2019 р. № 88. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text.

вона потребує вирішення питання доступу психолога поліції до таємної інформації, використання матеріалів, підготовлених психологами, як доказової бази тощо.

Наприклад, 2018 року було проведено дослідження стосовно вдосконалення організаційно-правового й методичного забезпечення психологічної служби МВС України, у якому з'ясовано, що 54,4 % опитаних (психологи різних служб і підрозділів Національної поліції України загальною кількістю 203 особи) вважають рівень психологічного супроводження оперативно-службової діяльності низьким і формальним «на папері», а також майже 3 % зазначили, що таку роботу в їхніх підрозділах взагалі не проводили[1211].

Розв'язання окреслених проблем актуалізує необхідність застосування науково обґрунтованих підходів, а також використання відповідного досвіду роботи, що напрацьований у поліцейських системах інших держав, як на розглянутому прикладі Великої Британії. Потрібна чітка систематизація завдань психологічного супроводження службової діяльності працівників поліції, зокрема в процесі проведення ними оперативних заходів і слідчих (розшукових) дій, зокрема щодо роботи і потерпілими від насильства дітьми. Для оптимізації необхідно здійснити такі першочергові заходи:

– оновити нормативно-правове забезпечення, що передбачатиме процедуру залучення психолога поліції до проведення допиту дітей – жертв насильства й надання їм психологічної допомоги;

– розробити й упровадити новітні психологічні технології, використовуючи досвід іноземних психологічних служб поліції, які відповідатимуть сучасним потребам практики щодо роботи з дітьми – жертвами насильства;

– скласти спеціальні навчальні програми, підготувати підручники й навчальні посібники з практичної психології саме для працівників служби

[1211] Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України : дис. … канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ : НАВС, 2018. С. 143.

психологічного забезпечення Національної поліції України, розробити психологічні рекомендації та методичні матеріали, програми підготовки й перепідготовки кадрів служб психологічного забезпечення Національної поліції України щодо роботи з постраждалими дітьми;

– збільшити штати психологів поліції та внести зміни до організаційно-штатної структури психологічних служб; перерозподілити й оновити напрями роботи, а саме закріпити відповідального працівника-психолога, який буде забезпечувати напрям роботи з дітьми – жертвами насильства, причому цей напрям роботи має бути передбачений його функціональними обов'язками й посадовою інструкцією;

– не рідше ніж раз на три роки підвищувати кваліфікацію психологів у закладах вищої освіти України й інших країнах для поглиблення знань з надання психологічної допомоги дітям – жертвам насильства у зв'язку з тим, що ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає міжвідомчу та спеціалізовану підготовку (перепідготовку, підвищення кваліфікації) фахівців з метою належного виконання ними функцій із запобігання та протидії домашньому насильству[1212];

– забезпечити взаємодію психологів з іншими службами та підрозділами, які забезпечують соціально-психологічну реабілітацію дітей – жертв насильства в Україні.

З огляду на викладене вище, можемо стверджувати, що аналіз іноземного досвіду допомагає виявити прогалини й недопрацювання наших органів держави в розслідуванні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей; по-друге, обрати найкращий досвід, адаптувавши й удосконаливши його для потреб національної правоохоронної системи.

Розглянувши досвід США, ФРН, Франції та Великої Британії, слід сформулювати певні рекомендації щодо впровадження такого досвіду у

[1212] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

вітчизняну правозастосовну практику. Водночас ми переконані, що з метою подальшого розроблення державних планів і програм, спрямованих на ефективну протидію кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а також для вдосконалення методики розслідування зазначених кримінальних правопорушень вважаємо за доцільне представити досвід вивчених країн, який доречно перейняти, у систематизованому вигляді, а саме:

– розробити окремі методики допиту дітей-потерпілих з огляду на їхні психологічні особливості й умови застосування до них жорстокої поведінки, що передбачатимуть допустимі тактичні прийоми та сприятливу психологічну атмосферу;

– роз'яснювати з першого допиту дитині-жертві перебіг процесу розслідування на всіх стадіях;

– залучати одного й того самого психолога чи іншу компетентну особу, яка безперервно надаватиме підтримку потерпілій дитині в процесі розслідування;

– забезпечувати проведення слідчих (розшукових) дій одним і тим самим слідчим, який володіє знаннями з дитячої психології, на всіх етапах розслідування[1213];

– розробити навчальні плани та програми для підготовки поліцейських у закладах вищої освіти, які будуть спрямовані на здобуття базових знань з комунікації з малолітніми й неповнолітніми потерпілими;

– розробити навчальні плани та програми для підвищення кваліфікації слідчих, які розслідують кримінальні правопорушення за участю малолітніх і неповнолітніх потерпілих, а також неповнолітніх підозрюваних (мають містити інформацію про: фізичний та інтелектуальний розвиток

[1213] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Вип. № 2 (29). С.80-86.

неповнолітнього, а також техніки допиту; обов'язково під час підготовки залучати спеціалістів (психологів, фахівців з дитячої комунікації));

– в обов'язковому порядку повідомляти малолітнім і неповнолітнім потерпілим, їхнім законним представникам про можливість звернення до служб чи центрів соціально-психологічної підтримки, які функціонують в Україні на безоплатних засадах, а також надати їх контакти за потреби;

– робочий етап допиту дитини необхідно розпочинати з відкритих запитань, які слугують для отримання описової відповіді та сприяють вільному викладу дитини, а вже після розповіді дитиною історії ставити цілеспрямовані, але знову ж таки відкриті запитання щодо окремих частин розповіді;

– лише після того, як дитина під час допиту надала інформацію у формі вільної розповіді, доцільно застосовувати прямі запитання («хто», «що», «де», «коли» і «як»), що мають на меті отримання конкретної інформації;

– зосереджувати увагу на невербальній інформації, яку надає дитина не тільки під час допиту, а й у процесі розслідування, звертатися до спеціаліста для її роз'яснення;

– запобігати конфронтації дитини-жертви з підозрюваним, за винятком випадку, якщо вона сама цього вимагає і це не зашкодить її здоров'ю;

– запроваджувати функціонування не лише «зелених кімнат» для допиту, а й спеціальних будинків для дітей (Childhood-Haus), які стали жертвами цієї категорії кримінальних правопорушень, що сприятиме не лише проведенню допиту дитини в дружній до неї обстановці, а й покращенню стану психологічного та фізичного здоров'я дитини;

– урегулювати механізм відшкодування державою шкоди, що завдана дітям у зв'язку із вчиненням кримінальних правопорушень проти їх статевої свободи та статевої недоторканості.

4.3. Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Дослідження спрямоване на виявлення основних проблемних аспектів виявлення, розслідування та протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Метою дослідження є також виокремлення основних засад на підставі тлумачення міжнародних договорів України, рішень Європейського суду з прав людини щодо захисту дитини від сексуальних посягань. Нині в Україні активно обговорюють перспективу створення широкої та стабільної системи ювенальної юстиції, у зв'язку з чим охорона та захист прав дитини від посягань на статеву свободу й недоторканість є важливою частиною забезпечення її функціонування. Виявлення, розслідування та профілактика сексуальних кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, передбачають комплекс особливостей, що потребують детального вивчення та аналізу. Специфіка полягає в тому, що проблематика є актуальною для світової спільноти, тому формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід здійснювати за міжнародної співпраці, ураховуючи ефективні зразки правоохоронної діяльності.

За результатами здійсненого дослідження встановлено, що криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має охоплювати питання реалізації заходів міжнародного співробітництва.

Заходи міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні регламентовані міжнародними договорами й національним законодавством держав. Зокрема, ст. 542 КПК України визначає, що міжнародне

співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб і виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у КПК України, форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження[1214]. Отже, передумовою реалізації заходів міжнародного співробітництва є укладення багатосторонніх міжнародних договорів. Учена Ю. М. Чорноус об'єднала їх у групи: багатосторонні міжнародні договори, що регламентують права і свободи людини; багатосторонні міжнародні договори з питань боротьби з міжнародною злочинністю; багатосторонні та двосторонні міжнародні договори з питань міжнародної правової допомоги й інших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні; консульські конвенції та угоди, які регламентують окремі питання кримінального провадження. Слід ураховувати положення й нератифікованих міжнародних договорів України, зокрема міжвідомчих, які укладають міністерства, центральні органи виконавчої влади з питань, що належать до їх відання. Міжнародні міжвідомчі договори укладають на підставі законодавства України, спрямовані на вдосконалення практичних механізмів реалізації міжнародного співробітництва правоохоронних органів держав, що дає змогу підвищити ефективність діяльності з розслідування злочинів[1215].

Світова спільнота в особі міжнародних організацій, держави та їх компетентні органи зацікавлені в забезпеченні ефективного розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, реалізації з цією метою заходів міжнародного співробітництва. Згідно зі ст. 38 Конвенції Ради Європи про захист дітей від

[1214] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[1215] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 136–142.

сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, «Сторони співробітничають між собою настільки широко, наскільки це можливо, відповідно до положень цієї Конвенції та шляхом застосування відповідних чинних міжнародних і регіональних документів, домовленостей, погоджених на основі уніфікованого або взаємозобов'язувального законодавства й національного законодавства для: a) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьби із цими явищами; b) захисту жертв і надання їм допомоги; c) розслідувань або проваджень, що стосуються правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції»[1216].

У контексті дослідження ми дійшли висновку, що криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень має ґрунтуватися на положеннях міжнародних договорів і національного законодавства держави. Акцентовано на важливому значенні Загальної декларації прав людини 1948 року, Європейської конвенції з прав людини 1950 року, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, Конвенції про права дитини 1989 року, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, 1985 року. Мають бути враховані рішення ЄСПЛ щодо регулювання правовідносин у сфері кримінального провадження за участю дітей[1217].

Водночас зауважимо, що вплив інституту міжнародного співробітництва на формування ефективної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має різні форми вияву та широку сферу реалізації.

[1216] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

[1217] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правові основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 6, т. 2. С. 252 – 257. doi: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.43.

У попередніх підрозділах уже йшлося про реалізацію в нашій державі судочинства, дружнього до дитини, що є результатом інтеграції міжнародного права до національної правової системи, наслідком міжнародно-правового співробітництва.

За умов, коли кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей набули міжнародного характеру, у низці випадків є складовою транснаціональної організованої злочинної діяльності, ефективно виявляти, розслідувати й попереджувати кримінальні правопорушення без застосування заходів міжнародного співробітництва неможливо. Зокрема, під час розслідування кримінальних правопорушень здебільшого застосовують такий захід міжнародного співробітництва, як міжнародна правова допомога. Порівняльний аналіз даних Офісу Генерального прокурора за 2018–2021 роки засвідчив, що 2018/2019/2020/2021 року до нашої держави надійшло 2434/3167/3761/4648 звернень про міжнародне співробітництво в кримінальному провадженні, з них – 2124/2809/3271/4259 – стосувалися проведення процесуальних дій під час міжнародної правової допомоги, 173/203/366/388 – перейняття кримінального провадження, 137/155/124/126 – екстрадиції[1218].

Своєю чергою міжнародну правову допомогу може бути визначено як окрему форму міжнародного співробітництва (вузьке значення), так і комплексний міжгалузевий інститут, що об'єднує кілька форм міжнародного співробітництва держав (широке значення)[1219].

Погляди вчених щодо тлумачення змісту міжнародно-правової допомоги теж різняться.

На думку І. В. Лєшукової, правова допомога в кримінальних справах може бути визначена як форма співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, що полягає в здійсненні на підставі взаємності допустимих за

[1218] Звіт про роботу прокурора за 2018, 2019, 2020, 2021 роки. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2.

[1219] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 283.

національними законами й міжнародними угодами дій, що сприяють виявленню злочинів, їх розслідуванню та судовому розгляду за ними, а також забезпеченні виконання вироків й інших рішень судових органів[1220].

Міжнародна правова допомога в кримінальному процесі, вважає А. Г. Маланюк, – це врегульована чинними для України міжнародними актами (договорами, конвенціями) та/або кримінально-процесуальним законодавством України діяльність компетентних українських органів, що полягає у зверненні до установ іноземної держави з проханням вчинити конкретні дії чи здійсненні в Україні на їх прохання дій, що мають сприяти розслідуванню, розгляду чи вирішенню кримінальної справи, а також виконанню судових рішень, постановлених у кримінальних справах[1221].

Правову допомогу М. І. Смирнов характеризує як передбачену міжнародними договорами, національним кримінально-процесуальним законодавством або ґрунтовану на принципі взаємності діяльність компетентних органів запитуваної договірної сторони з проведення на її території або сприяння в проведенні на її території запитуючої договірної сторони процесуальних дій з метою сприяння розслідуванню, розгляду і вирішенню кримінальної справи, що знаходиться в провадженні компетентних органів запитуючої договірної сторони[1222].

Поряд із таким широким розумінням міжнародної правової допомоги, вчені обґрунтовують її вузьке тлумачення, що, на нашу думку, є доречнішим[1223] і полягає в проведенні процесуальних дій за запитом компетентного органу іноземної держави. Вузьке тлумачення міжнародної правової допомоги, що

[1220] Лєшукова І. В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідування злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. С. 11.

[1221] Маланюк А. Г. Провадження у кримінальних справах, пов’язаних із міжнародними відносинами, за законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 7.

[1222] Смирнов М. І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв’язку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. С. 4–5.

[1223] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 285.

передбачає проведення власне процесуальних дій, відображено за змістом КПК України.

Такий висновок підтверджують результати вивчення міжнародних договорів. Зокрема, ст. 38 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року «Загальні принципи та заходи міжнародного співробітництва» визначає: «якщо Сторона, яка обумовлює надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах або екстрадицію наявністю договору, отримує запит про надання правової допомоги або про екстрадицію від Сторони, з якою вона не укладала такого договору, вона може вважати цю Конвенцію правовою підставою для надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах або екстрадиції, що стосуються правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції[1224]. Отже, у міжнародному документі розмежовано заходи міжнародної співпраці, де поняття «міжнародне співробітництво» є найширшим й охоплює як «міжнародну правову допомогу», так і «видачу». Перелік застосовуваних заходів міжнародного співробітництва, згідно з результатами аналізу міжнародних договорів, може бути продовжений та охоплювати такі заходи, як «конфіскація та арешт», «видача», «передача засуджених осіб», «спільні розслідування» (ст. 12, 16, 17, 19 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року)[1225].

У межах міжнародної правової співпраці здійснюють як власне процесуальні дії, так і непроцесуальні заходи (наприклад, обмін інформацією). Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального судочинства, прийнятий резолюцією 45/117 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року, рекомендує проведення таких заходів: отримання свідоцьких показань і заяв від окремих осіб; сприяння в наданні затриманих або інших осіб

[1224] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

[1225] Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

для дачі свідоцьких показань або наданні допомоги в проведенні розслідувань; надання судових документів; проведення розшуків й арештів майна; обстеження об'єктів і ділянок місцевості; надання інформації та речових доказів; надання оригіналів чи завірених копій відповідних документів і матеріалів, зокрема банківських, фінансових, юридичних та ділових документів[1226].

Слід акцентувати увагу на питаннях, про які саме процесуальні дії за таких умов ідеться. Поняття процесуальних дій є достатньо широким, адже традиційно до процесуальних належать будь-які дії, що передбачені КПК України. Ситуація ускладнюється тим, що, за умови міжнародної правової допомоги, згідно зі ст. 561 КПК України, на території нашої держави з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені Кодексом або міжнародним договором. Тобто йдеться про ширше коло процесуальних дій, ніж тлумачать традиційно, а саме процесуальні дії, що передбачені КПК України й міжнародними договорами України[1227].

Отже, міжнародне співробітництво під час кримінального провадження залежно від його мети може мати різноманітні форми. Найпоширенішою є міжнародна правова допомога в кримінальному провадженні.

У межах міжнародної правової допомоги проводять процесуальні дії, що регламентовані як КПК України, так і міжнародними договорами України. Дані *Офісу Генерального прокурора засвідчують значні обсяги та різноманітність завдань, які виконують під час міжнародної правової допомоги.* Зокрема, через Офіс Генпрокурора проходять усі запити компетентних органів іноземних держав до українських правоохоронців і їхні міжнародні доручення до іноземних колег. Упродовж 2020 року опрацьовано понад 2200 таких запитів про правову допомогу від 47 країн та понад 100 запитів про перейняття

[1226] Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального судочинства : міжнар. док. від 14 груд. 1990 р. (із Факультативним протоколом, що стосується доходів від злочинів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_833#Text.

[1227] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 289

кримінальних проваджень. Найбільша кількість таких документів надійшла від Білорусі, Латвії, Литви, Польщі, Угорщини, Чехії та Австрії. Також розглянуто ще 500 запитів про правову допомогу та 10 запитів про перейняття кримінальних проваджень, які українські правоохоронні органи надсилали до 58-ми країн, найбільше – до Латвії, Литви, Польщі, США та Чехії[1228].

Вивчення кримінальних проваджень щодо застосування заходів міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (468 кримінальних проваджень, додаток Б) засвідчило, що заходи міжнародного співробітництва застосували у 8,5 % кримінальних проваджень, у переважній більшості випадків (72,5 %, додаток Б) було застосовано саме таку форму, як міжнародна правова допомога під час проведення процесуальних дій.

Обсяг правової допомоги, тобто можливість проведення певних процесуальних дій з метою одержання відомостей, визначають конкретним міжнародним (двостороннім, багатостороннім) договором, а також законодавством запитуваної держави, тобто звернення за міжнародною правовою допомогою має ґрунтуватися на міжнародному й національному законодавстві. Під час виконання доручень слідчих і судових органів іноземних держав застосовують норми КПК України, а на прохання органу, який надіслав доручення, може бути застосовано процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо його застосування не суперечить законодавству України й не тягне звуження наявних прав і свобод людини. Саме тому докази в межах міжнародної правової допомоги мають бути отримані в порядку, встановленому КПК України. У протилежному випадку отримані за кордоном докази будуть визнані судом недопустимими (ст. 86, 553 КПК України).

Необхідно зауважити, що тлумачення ст. 545 КПК України, міжнародних (двосторонніх, багатосторонніх) договорів дає підставу виокремлювати такі

[1228] Генпрокурор про міжнародно-правове співробітництво та рішення Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=285690.

види уповноважених органів: центральний орган (ст. 545 КПК України) й інші органи, передбачені міжнародними договорами та нормами КПК України.

До уповноважених органів щодо забезпечення міжнародної правової допомоги належать три органи державної влади:

1) Офіс Генерального прокурора, що уповноважений звертатися із запитами про міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядати відповідні запити іноземних компетентних органів, крім кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро;

2) Національне антикорупційне бюро (має такі самі повноваження щодо кримінальних правопорушень, що належать до його підслідності);

3) Міністерство юстиції, що уповноважене звертатися із запитами судів про міжнародну правову допомогу в кримінальних провадженнях під час судового провадження та розглядати відповідні запити судів іноземних держав[1229].

Слід уточнити, що в усіх досліджуваних кримінальних провадженнях заходи міжнародного співробітництва застосовували під час досудового розслідування, їх ініціювали підрозділи досудового розслідування Національної поліції, координували органи прокуратури під керівництвом Офісу Генерального прокурора.

Застосування пришвидшеного терміну виконання запитів іноземних держав, а також реалізації інших процесуальних процедур, які передбачені кримінальним провадженням, можливе завдяки міжнародним двостороннім договорам і нормам КПК України[0].

Правовий статус учасників кримінального провадження в іноземній державі не потребує додаткового встановлення за правилами КПК України.

За умов проведення процесуальних дій у порядку міжнародної правової допомоги, непростим, однак украй важливим завданням є забезпечення прав і

[1229] Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 4 берез. 2019 р. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2019. С. 93.

свобод неповнолітніх учасників кримінального провадження, які мають особливий процесуальний статус, вимагають тактично правильного поводження за психологічно комфортних умов.

Проведення процесуальних дій у порядку міжнародної правової допомоги за участю дітей, потерпілих від сексуального насилля чи тих, що стали свідками таких дій, є організаційно складним і психологічно напруженим заходом. Тому проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, пред'явлення для впізнання, за участю неповнолітніх доцільно саме з використанням *технології відеоконференції*.

Сучасний стан протидії злочинності актуалізує необхідність застосування нових засобів, методів і прийомів правоохоронної діяльності, сучасних технологій розслідування кримінальних правопорушень згідно з міжнародними стандартами й ефективним досвідом провідних демократичних держав. Важливим є використання досягнень науково-технічного прогресу для завдань кримінального провадження, одним із них є застосування технології відеоконференції під час проведення процесуальних дій. Ця технологія має широку сферу застосування, адже процесуальні дії в режимі відеоконференції проводять під час як досудового розслідування, так і судового розгляду. Також зазначену технологію застосовують під час здійснення кримінального провадження як у межах держави, так і в порядку міжнародного співробітництва в процесі розслідування злочинів міжнародного характеру. Відеоконференцію використовують під час проведення процесуальних дій з дорослими учасниками кримінального провадження і неповнолітніми. Попри окреслені особливості застосування, власне технологія проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції потребує формування єдиних, уніфікованих на міжнародному рівні підходів, що стосуються правової основи, організації й тактики проведення, науково-технічного, навчально-методичного та кадрового забезпечення.

Загальні засади застосування відеоконференції в кримінальному провадженні України висвітлено в монографічній роботі І. В. Черниченко

(2014)[1230]. Особливості використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів досліджувала Т. М. Михальчук (2009)[1231]. Проблематиці надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку присвячена монографія М. І. Смирнова (2005)[1232]. У праці Н. В. Шульги (2019)[1233] проаналізовано кримінальні процесуальні проблеми проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції в межах кримінального провадження.

Зазначені й інші праці вчених є підґрунтям для нашого дослідження, що спрямовано на формування відповідної міжнародним стандартам[1234], уніфікованої технології проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження з дітьми, які стали жертвами сексуального насилля або стали свідками злочинних дій. Своєю чергою відеоконференцію слід тлумачити як телекомунікаційну технологію інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному масштабі часу на підставі керівних даних[1235].

Міжнародні стандарти проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження та реалізації заходів

[1230] Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2014. 20 с.

[1231] Михальчук Т. В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

[1232] Смирнов М. І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2005. 242 с.

[1233] Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 209 с.

[1234] Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29 (6s). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.

[1235] Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження) : наказ Державної судової адміністрації України від 15 листоп. 2012 р. № 155. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12.

міжнародного співробітництва передбачають дотримання низки засад, визначених у міжнародних документах ООН та Ради Європи. Ці стандарти застосовують у провідних демократичних державах, вони є обов'язковими для правозастосовних органів в Україні.

Передусім ці міжнародні стандарти визначають права та свободи людини, деталізують права й свободи дитини, залученої до сфери кримінального провадження, регламентовані в національному законодавстві держав.

Друга група – це міжнародні стандарти, які визначають процедуру проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, зокрема з огляду на особливості реалізації під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні та проведення процесуальних дій за участю неповнолітніх учасників кримінального провадження.

Їх зміст полягає в тому, що досудове розслідування та судовий розгляд у кримінальному провадженні відбуваються у визначеній процесуальній формі, згідно з міжнародним і національним законодавством держав. Суворе дотримання регламентованої законом процедури проведення процесуальних дій гарантує права та законні інтереси дітей, які беруть у них участь, водночас забезпечує належну процедуру й допустимість отриманих фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні.

Вимоги законодавства до порядку проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження, які визначають стандарти їх проведення, можна класифікувати на дві основні групи:

1) загальні (є спільними щодо порядку проведення всіх процесуальних дій);

2) спеціальні (стосуються проведення процесуальних дій, здійснюваних за особливих умов кримінального провадження, зокрема в режимі відеоконференції за участю неповнолітніх і в межах міжнародної правової допомоги).

Загальними вимогами є: проведення процесуальних дій у межах законної процедури в кримінальному провадженні та спрямованість на досягнення його

завдань; належні правові та фактичні підстави; проведення компетентними суб'єктами; роз'яснення учасникам процесуальної дії їхніх прав й обов'язків, порядку проведення процесуальної дії; обов'язкова фіксація процесуальної дії, застосування технічних засобів тощо.

За умови проведення процесуальних дій у порядку міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні слід ураховувати вимоги міжнародних договорів, які регламентують питання правової допомоги й інших форм міжнародного співробітництва в будь-якому кримінальному провадженні, пов'язаному з міжнародними відносинами, передусім це Європейська конвенція про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 року з Додатковим протоколом 1978 року та Другим додатковим протоколом 2001 року до неї.

На спеціальні вимоги, які стосуються проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, слід спрямувати посилену увагу.

Наприклад, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року присвячена питанням попередження, розслідування та карного переслідування транснаціональної організованої злочинності. З метою ефективного розслідування і судового розгляду таких злочинів регламентовано можливість проведення процесуальних дій, а саме отримання показань свідків чи експертів, за допомогою відеозв'язку (п. 18 ст. 18)[1236].

Застосування відеоконференції за умови міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні передбачено змістом ст. 9 Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 року[1237]. Зокрема, визначено проведення допиту за допомогою відеоконференції свідків й експертів у порядку міжнародної

[1236] Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

[1237] Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 р., підпис. 8 листоп. 2001 р. ; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом України від 1 черв. 2011 р. № 3449-VI *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

правової допомоги під час судового розгляду в іноземній державі. Водночас застосування відеоконференції іноземною державою не повинно суперечити основним принципам її законодавства, вона повинна мати технічні засоби для цього. Зацікавлена держава може надати технічні засоби за взаємною згодою[1238].

Правовими підставами проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції в межах міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні є положення міжнародних договорів[1239] і принцип взаємності, а також надання запиту (клопотання, доручення) про проведення такої процесуальної дії компетентними органами іноземної держави.

Фактичні підстави пов'язані з наявністю інформації про кримінальне правопорушення, що зачіпає інтереси кількох держав, обставини його вчинення, які можуть набути доказового значення шляхом проведення процесуальних дій з використанням відеоконференції під час реалізації кримінального провадження, за умови:

1) неможливості прибуття учасника процесуальної дії до компетентного органу запитуючої (іноземної) держави.

Така ситуація може бути обумовлена об'єктивними й суб'єктивними причинами. До об'єктивних належать: перебування особи під вартою в іншій державі; фізичні вади, тяжка хвороба. Суб'єктивними причинами, що пов'язані з відмовою учасника процесуальної дії безпосередньо взяти участь у її проведенні, є, наприклад, побоювання за власну безпеку. Зокрема, Німеччина не гарантує безпеку свідка за умови відсутності двосторонньої угоди чи державам, які не є членами Європейської конвенції про взаємну правову

[1238] Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 р., підпис. 8 листоп. 2001 р. ; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом України від 1 черв. 2011 р. № 3449-VI *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

[1239] Cherniavskyi S., Holovkin B., Chornous Yu., Bodnar V., Zhuk I. International cooperation in the field of fighting crime: directions, levels and forms of realization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.* 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11. URL: https://www.abacademies.org/articles/international-cooperation-in-the-field-of-fighting-crime-directions-levels-and-forms-of-realization-8346.html.

допомогу в кримінальних справах 1959 року. Серед інших суб'єктивних причин слід назвати недостатню компенсацію витрат на проїзд, проживання та супутні витрати запитуючою державою[1240];

2) проведення процесуальних дій з особами, щодо яких застосовують заходи безпеки в кримінальному провадженні;

3) необхідність забезпечення розумних строків досудового розслідування та судового розгляду, а також за наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, суддею достатніми.

Однак цей аналіз не охоплює всіх актуальних і застосовуваних у практичній діяльності випадків проведення процесуальних дій під час кримінального провадження в режимі відеоконференції. Зокрема, це стосується проведення процесуальних дій з неповнолітніми в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. Для реалізації таких завдань низка правоохоронних органів іноземних держав мають власні обладнані приміщення для проведення відеоконференцій під час розслідування. Відділ обвинувачення Міністерства юстиції США, Федеральне бюро розслідувань й інші слідчі органи мають засоби відеозв'язку, зарезервовані виключно для використання зазначеними відомствами[1241].

У Німеччині показання свідка за допомогою відеоконференції можуть бути отримані у двох випадках. По-перше, якщо є безпосередня небезпека заподіяння серйозної шкоди безпеці свідка за умови, якщо його будуть допитувати в присутності таких осіб і небезпеки не можна уникнути іншим шляхом, крім зазначеного. По-друге, коли показання свідка необхідні для встановлення істини у справі, а його особиста явка неможлива через тривалу хворобу чи немічність, значну віддаленість від місця розгляду справи, або коли

[1240] Милинчук В. В. Использование видеосвязи при получении доказательств по уголовным делам а рамках международного сотрудничества. *Вестник Московского университета*. 2001. № 5. С. 92. (Серия 11 «Право»).

[1241] Михальчук Т. В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 67.

державний обвинувач, захисник обвинуваченого й обвинувачений дають згоду[1242].

Ми вже розглядали питання запровадження міжнародних стандартів кримінального правосуддя, дружнього до дитини. Одним зі складових їх запровадження – це обладнання «зелених кімнат», або кімнат, дружніх до дитини. «Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність й ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває в контакті із законом[1243]. Було встановлено, що під час проведення процесуальних дій в умовах «зелених кімнат» мають бути враховані різноманітні чинники, застосовані специфічні методи, засоби й прийоми діяльності, необхідним є формування окремої технології, що буде враховувати комплекс обставин[1244]. Саме «зелена кімната», де забезпечені максимально комфортні умови для дитини, проведення слідчих (розшукових) дій, може бути обрана слідчим, іншими компетентними суб'єктами як місце для застосування відеоконференції. Слід подбати про організаційно-технічне забезпечення, ужити заходів для дотримання процесуальних вимог і психологічного супроводу діяльності.

Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції також пов'язано із запровадженням електронного кримінального судочинства в нашій державі. Нині в Україні регламентовано інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування (ст. 106-1 КПК України)[1245]. Під час

[1242] Милинчук В. В. Взаимная правовая помощь по уголовным делам: общие условия оказания и формы (действующая практика и перспективы развития) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2001. С. 130.

[1243] Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман] ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : КЛИМЕНКО, 2015. С. 22.

[1244] Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29 (6s). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.

[1245] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування : Закон

реалізації новітніх завдань, переходу на електронну форму кримінального провадження слід регламентувати особливості здійснення кримінально-процесуальної діяльності за участю дітей, передусім у кримінальних провадженнях щодо вчинення стосовно них кримінальних правопорушень, які посягають на життя, здоров'я, честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканість.

Ми вже зазначали, що КПК України регламентує застосування відеоконференції під час досудового розслідування, зокрема проведення допиту та впізнання (ст. 232), за умови проведення процесуальних дій під час судового провадження (ст. 336), а також проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави за умови міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні (ст. 567)[1246].

Традиційно, розглядаючи питання проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, ідеться про отримання показань учасників кримінального провадження (зокрема свідка й експерта), рідше – про таку слідчу дію, як пред'явлення для впізнання. Тож постає питання, чи варто обмежуватися проведенням зазначених дій; чи доцільно проводити з використанням відеоконференції й інші процесуальні, зокрема слідчі та судові, дії.

Справді, на сторінках наукової літератури обговорюють питання проведення за допомогою відеоконференції огляду (М. І. Смирнов[1247]), закінчення досудового слідства зі складанням обвинувального висновку, направлення справи до суду через прокурора (Т. В. Михальчук[1248]).

України від 1 черв. 2021 р. № 1498-IX. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text

[1246] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[1247] Смирнов М. І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2005. С. 95.

[1248] Михальчук Т. В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Київ, 2009. С. 11.

Важливим є питання проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції з дитиною – свідком, потерпілим. Кримінальне процесуальне законодавство України (п. 3 ч. 1 ст. 232 КПК України) регламентує проведення в режимі відеоконференції допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого. Однак вважаємо, що коло процесуальних дій, які доцільно проводити в режимі відеоконференції за участю дитини в кримінальному провадженні, є ширшим. Застосування технології відеоконференції запобігає травматизації психіки дитини під час процесуальних дій за допомогою спеціальних технологій, які ґрунтуються на урахуванні її індивідуально-психологічних і психофізіологічних властивостей та створенні психологічно комфортної атмосфери. Крім того, можливість проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження зумовлена необхідністю захисту дітей, є частиною реалізації судочинства, дружнього до дитини. З огляду на організаційно-тактичні міркування, за участю дитини можуть бути проведені будь-які процесуальні дії в режимі відеоконференції.

Слід акцентувати на позитивній практиці закріплення в КПК України можливості проведення в режимі відеоконференції «допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого» (п. 3 ч. 1 ст. 232 КПК України), що відповідає міжнародним стандартам захисту прав дитини й засадам реалізації заходів міжнародного співробітництва відповідно до міжнародних договорів. Однак з метою подальшого вдосконалення національного законодавства та практики реалізації сформулюємо деякі пропозиції. Зокрема, ст. 232 КПК України має назву «Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування» і регламентує, що:

«1. Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках:

1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров’я або з інших поважних причин;

2) необхідності забезпечення безпеки осіб;

3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми…»[1249].

Аналіз положень КПК України, законодавства іноземних держав, міжнародних договорів засвідчує, що окреслену позитивну тенденцію, а саме проведення процесуальних дій з неповнолітніми в порядку міжнародної правової допомоги в режимі відеоконференції, не слід обмежувати власне слідчою (розшуковою) дією – допитом, як це визначено в п. 3 ч. 1 ст. 232 КПК України, а необхідно закріпити право на проведення всіх процесуальних дій, до яких залучають неповнолітнього, у режимі відеоконференції. Це стосується як випадків здійснення кримінального провадження в межах держави, так і застосування заходів міжнародного співробітництва. Така пропозиція стосується процесуальних дій, які проводять щодо потерпілого чи свідка в кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх.

Обґрунтовуючи необхідність розширення переліку процесуальних дій, проведення яких можливе в режимі відеоконференції, слід зауважити, що виконання відповідних практичних завдань слід здійснювати з дотриманням визначених вище міжнародних стандартів, з огляду на досвід провідних держав світу, з належним матеріально-технічним, навчально-методичним і кадровим забезпеченням.

Отже, порівняльний аналіз практики іноземних держав й України засвідчив, що проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження сприяє процесуальній та фінансовій економії, ефективній реалізації поставлених завдань.

[1249] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

На підставі здійснених теоретичних й емпіричних досліджень сформовано основи технології проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що реалізують у межах міжнародної правової допомоги:

1) регламентація міжнародним правом і національним правом держав проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час досудового розслідування та судового розгляду. За таких умов проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні має бути узгодженим із законодавством обох держав (запитуючої та запитуваної);

2) наявність технічних засобів для відеоконференції, залучення необхідних спеціалістів. Використання технічних засобів і технологій має забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Інформаційна безпека передбачає захищеність інформації та забезпечувальної інфраструктури, що має захищати від випадкового чи навмисного впливу природного чи штучного характеру, які можуть завдати шкоди кримінальному провадженню, призвести до розкриття таємниці досудового розслідування[1250] За умови застосування заходів міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, у запитуваної держави повинні бути технічні засоби для відеоконференції. Якщо запитувана держава не має доступу до таких технічних засобів, їх може надавати запитуюча держава за взаємною згодою (ч. 1, 2 ст. 9 Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 року[1251]);

[1250] Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. С. 57.

[1251] Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 р., підпис. 8 листоп. 2001 р. ; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом України від 1 черв. 2011 р. № 3449-VI *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

3) попереднє узгодження порядку проведення процесуальної дії компетентними органами держав. Це стосується узгодження таких питань: норми застосовуваного законодавства; коло учасників; місце й час проведення процесуальної дії; технічні засоби; заходи безпеки тощо. Увагу слід спрямувати на участь таких учасників процесуальної дії, як законний представник, педагог, психолог;

4) підготовка необхідних технічних засобів для відеоконференції. Технічні засоби відеозапису перебігу й результатів процесуальних дій – це сукупність програмно-апаратних засобів і приладів, що забезпечують належне фіксування, зберігання, копіювання (дублювання) і використання інформації, яка відображає процес відеоконференції[1252];

5) залучення необхідних учасників процесуальної дії, зокрема захисника, законного представника, педагога, психолога, лікаря, спеціаліста-криміналіста, експерта та ін. З метою забезпечення інформаційної безпеки, а також належної якості зображення та звуку слідчий, прокурор, суддя повинні залучити до участі в проведенні процесуальної дії в режимі відеоконференції спеціаліста, основною метою залучення якого є забезпечення належної якості передачі зображення та звуку, безперервного й стабільного сеансу зв'язку та інформаційної безпеки відеоконференції[1253];

6) проведення процесуальної дії в режимі відеоконференції за такими етапами: підготовчим, робочим, фіксації. Наприклад, початковий етап проведення процесуальної дії розпочинається зі встановлення особистих даних учасників, роз'яснення їхніх прав й обов'язків (особа, яка дає показання, може скористатися правом відмови від надання їх, якщо таке право передбачене законодавством запитуваної або запитуючої держави, згідно з п. «е» ч. 5 ст. 9

[1252] Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження) : наказ Державної судової адміністрації України від 15 листоп. 2012 р. № 155. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12.

[1253] Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. С. 57.

Другого додаткового протоколу 2001 року[1254]); відбувається доведення до відома учасників інформації про наявні технічні засоби й порядок їх застосування, засвідчення їх згоди тощо;

7) дотримання вимог, що забезпечують отримання повних і достовірних показань, належних результатів процесуальної дії для використання в доказуванні під час кримінального провадження. Ідеться поміж іншого про недопущення будь-якого впливу на неповнолітнього учасника. Зокрема, приміщення для відеоконференції має цілком відображатися на екрані, помітними повинні бути учасники процесуальної дії, заборонено ставити навідні запитання тощо. Слід подбати про те, щоб обстановка проведення процесуальної дії не чинила психологічного тиску на дитину;

8) застосування особливих тактичних прийомів з метою досягнення поставлених завдань. Під час проведення допиту це: встановлення психологічного контакту; надання особі можливості вільно розповідати; постановка різних запитань (уточнювальних, контрольних, нагадувальних); використання з метою уточнення отриманих показань макетів, малюнків, фотознімків, відеозаписів; пред'явлення речових доказів й інших об'єктів, які можуть сприяти отриманню достовірних показань чи пригадуванню обставин події допитуваним[1255]. Особливість полягає у відсутності безпосереднього контакту між учасниками процесуальної дії, а отже, знижується можливість безпосереднього впливу, з одного боку, а з іншого – незвична обстановка, спеціальні технічні засоби посилюють скутість поведінки учасників, передусім дітей;

9) фіксація перебігу та результатів проведеної процесуальної дії, забезпечення використання отриманих результатів у доказуванні в кримінальному провадженні. На законодавчому рівні передбачено

[1254] Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 р., підпис. 8 листоп. 2001 р. ; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом України від 1 черв. 2011 р. № 3449-VI *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

[1255] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 331.

обов'язковість фіксування процесуальних дій під час кримінального провадження у формі складання протоколів, на носії інформації за допомогою технічних засобів, ведення журналу судового засідання (ст. 103 КПК України[1256]). Процес фіксації перебігу й результатів процесуальної дії є складним і може бути схарактеризований за двома аспектами – процесуальним і криміналістичним. З процесуальної позиції першочергово увагу спрямовують на процесуальну форму закріплення та засвідчення доказової інформації. Криміналістичний аспект спрямований на фіксацію змісту проведеної процесуальної дії: питання, які були поставлені учаснику, і відповіді на них, емоційні реакції тощо. Фіксування процесуальних дій за допомогою технічних засобів має значні переваги, порівняно з іншими формами фіксації.

Слід підсумувати, що технологія проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції хоча й супроводжується необхідністю розв'язання низки проблем нормативно-правового, організаційно-технічного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення, водночас має чимало переваг, підвищує ефективність діяльності з досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, а також її застосовують правоохоронні й судові органи держав у всьому світі[1257].

Виокремимо ще один важливий аспект проблеми – недостатньо ефективний механізм взаємодії та координації заходів, яких вживають як державні, правоохоронні органи держав, так і міжнародні правоохоронні структури, міжнародні й громадські організації. У світі функціонує чимало міжнародних організацій, які протидіють насильству щодо дітей. Слід зауважити про внесок таких міжнародних організацій у боротьбу із сексуальним насильством проти дітей: ЮНІСЕФ (Дитячий фонд ООН),

---

[1256] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

[1257] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 64–67.

Управління ООН з наркотиків і злочинності, ВООЗ/ПАОЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я/ Панамериканська організація охорони здоров'я), «Ла Страда» та філіал цієї міжнародної організації в нашій державі – «Ла Страда – Україна».

Дотриманням прав і свобод дітей, їх захистом від будь-яких форм насилля опікуються громадські організації на міжнародному й регіональному рівнях: Африканський форум з питань політики щодо дітей (African Child Policy Forum); фонд «Діти і насильство: проблеми оцінки» (Children and Violence Evaluation Challenge Fund); Форум з прав дитини (Child Rights Forum); Мережа допомоги дітям у кризовій ситуації (Child Protection in Crisis Network); Міжнародна організація з ліквідації дитячої проституції в туристичному бізнесі в азіатських країнах (EndChild Prostitution in Asian Tourism International); Мережа Eurochild; Глобальна ініціатива за викорінення всіх видів тілесних покарань дітей (Global Initiative to End All Corporal Punishment against Children); організація «Врятуємо дітей» (Save the Children) тощо[1258].

Отже, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей доцільним є міжнародне співробітництво на міжнародному й регіональному рівнях із міжнародними організаціями, громадськими об'єднаннями. Таку діяльність реалізують з метою надання інформаційної допомоги, психологічної реабілітації потерпілих дітей – жертв сексуального насилля, реалізації профілактичної функції.

Наступним прикладом міжнародного співробітництва, що полягає у виконанні конкретних практичних завдань розслідування кримінальних правопорушень, є забезпечення реєстрації осіб, які вчинили статеві злочини щодо дітей.

Висвітлення цього питання слід розпочати з твердження, що важливим завданням є ведення систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків. Реєстрацію та облік криміналістично значущої інформації здійснюють

[1258] INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей / Всесвітня організація охорони здоров'я (2016). Одеський благодійний фонд «Шлях до дому» (2019). URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/INSPIRE-manual_ukr.pdf.

підрозділи МВС України. Важливим є облік генетичних ознак людини, що функціонує на базі Експертної служби МВС України. Виклики сучасної злочинності й необхідність міжнародного співробітництва правоохоронних органів держав обумовлюють активізацію зусиль у цьому напрямі. Наприклад, ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року[1259], Україна зобов'язалася вести облік ДНК-профілів осіб, засуджених за вчинення відповідних злочинів[1260].

Практика ведення ДНК-обліку генетичних ознак людини напрацьована Експертною службою МВС України. Ідеться передусім про Інструкцію з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України, затверджену наказом МВС України від 10 вересня 2009 року № 390[1261]. У цьому документі визначено, що автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному й обласних рівнях. Облік містить оперативно-пошукові колекції, які ведуть відповідно в ДНДЕКЦ і НДЕКЦ. Обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів і визначені за низкою стандартних систем маркерів (STR-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ (ENFSI)[1262]. Отже, як міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень, так і міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності, підпорядковано спільній меті – досягнення завдань кримінального провадження, якими є захист особи, суспільства й держави від кримінальних

[1259] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

[1260] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 40–51. URL: doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.04.

[1261] Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text.

[1262] Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text.

правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України)[1263]. Ця теза визначає мету формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, і для її досягнення залучають усі міжнародні й державні можливості.

Вивчення іноземного досвіду та впровадження його в діяльність відповідних суб'єктів, зазначає В. О. Гусєва, аргументовано обраним Україною європейським курсом розвитку, що передбачає узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу й інших міжнародно-правових актів. Відповідно до Закону України від 20 червня 2012 року № 4988-VI, ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Згідно з п. 1 ст. 37 Конвенції, «для запобігання вчиненню злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції, та забезпечення їх кримінального переслідування кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для накопичення та зберігання з урахуванням відповідних положень стосовно охорони й захисту особових даних та інших відповідних норм і гарантій, передбачених національним законодавством, інформації про ідентифікаційні дані та генетичний код (ДНК) осіб, засуджених за вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції». З огляду на необхідність узгодження національного законодавства з європейським, наступною буде ратифікація Прюмського договору. Прюмський договір, відомий також як Прюмська конвенція, або «Шенгенська угода-III»,

[1263] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

підписаний 27 травня 2005 року в м. Прюм (Німеччина) сімома державами щодо обміну даними: Німеччиною, Іспанією, Францією, Люксембургом, Нідерландами, Австрією та Бельгією. Нині автоматичний обмін даними ДНК відбувається також ще й між Португалією, Чехією, Угорщиною, Румунією, Швецією, Кіпром, Естонією, Литвою, Латвією, Мальтою, Польщею, Словаччиною, Фінляндією, Хорватією та Словенією. Положення цього договору надають можливість державам – членам Європейського Союзу надавати одна одній автоматичний доступ до генетичних баз даних, відбитків пальців й інформації про злочини, пов'язані з торгівлею наркотиками. Зазначене актуалізує необхідність вивчення досвіду іноземних країн щодо функціонування обліків генетичних ознак людини з метою впровадження лише передових здобутків і реформування у відповідному напрямі національного законодавства[1264].

В Україні з 2020 року в тестовому режимі працює Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. Станом на 26 жовтня 2021 року до нього було внесено імена 171 особи, що притягнуті до відповідальності за педофілію. Це електронна база даних, що містить інформацію про людей, засуджених за педофілію та інші злочини, пов'язані з порушенням статевої свободи неповнолітніх осіб[1265].

Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи є складовою Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту. Він був створений на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої

[1264] Гусєва В. О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2021. № 2 (119) С. 121–131. doi: https://doi.org/10.33270/01211192.121.

[1265] До реєстру педофілів вже внесли імена 171 особи – Мін'юст. URL: https://zaborona.com/do-reyestru-pedofiliv-vzhe-vnesly-imena-171-osoby-minyust/.

недоторканості малолітньої особи», що набрав чинності 16 січня 2020 року[1266]. Згідно із цим Законом, главу 1 Кримінально-виконавчого кодексу України доповнено статтею 6^1 такого змісту:

«6^1. Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи

1. Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи (далі – реєстр), – автоматизована електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена в установленому законом порядку.

2. Держателем реєстру є Міністерство юстиції України.

3. Положення про Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, порядок його формування та ведення затверджуються Міністерством юстиції України.

4. До реєстру вносяться відомості щодо прізвища, імені, по батькові засудженого, дати народження, місця проживання чи перебування, злочину, за який його було засуджено, виду кримінального покарання, який до нього був застосований, інформацію про фактично відбуте ним покарання, а також про порушення правил адміністративного нагляду.

5. Інформація про особу вноситься до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. У разі якщо особа вчинила злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформація про таку особу вноситься до реєстру на підставі

[1266] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 409-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text.

ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора.

6. Інформація про особу виключається з реєстру в разі скасування обвинувального вироку або ухвали суду, зазначених у частині п'ятій цієї статті.

7. Користувачами реєстру є керівники прокуратур та органів досудового розслідування, прокурори, слідчі та інші уповноважені особи Національної поліції України та Державного бюро розслідувань.

8. Право на отримання інформації щодо факту перебування конкретної особи в реєстрі мають:

сільські, селищні та міські голови, керівники державних адміністрацій, інших органів державної влади та місцевого самоврядування – щодо осіб, які претендують на зайняття посади керівника (заступника керівника) дошкільного навчального закладу, середнього навчального закладу, позашкільного навчального закладу, закладу охорони здоров'я або іншої установи, організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального чи соціального характеру малолітнім особам, та належать до їх сфери управління;

керівники дошкільних навчальних закладів, середніх навчальних закладів, позашкільних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я або іншої установи, організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги медичного, навчального чи соціального характеру таким особам, у зв'язку з вирішенням питання щодо прийняття особи на роботу;

будь-яка фізична особа щодо інформації про себе;

будь-яка фізична особа щодо інформації про іншу особу в разі наявності завіреної відповідно до вимог Закону України «Про нотаріат» згоди особи, щодо якої така інформація запитується»[1267].

[1267] Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

Після набрання чинності цими законодавчими змінами на державні органи покладено обов'язок узгодження чинних нормативно-правових актів, усунення законодавчих колізій, а також забезпечення практичної реалізації зазначених законодавчих положень.

Практика обліку, взяття «на контроль» осіб, які вчиняють сексуальні злочини проти дітей, узгоджується з практикою протидії педофілії в іноземних державах. Практика ведення реєстру осіб, засуджених за сексуальні злочини щодо дітей, поширена у світі, зокрема в таких країнах, як США, Канада, Норвегія та Польща[1268], хоча й потребує розв'язання низки проблемних питань у національному законодавстві та практиці.

Сприяє обміну криміналістично значущою інформацією під час реалізації заходів міжнародного співробітництва в процесі виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, використання можливостей Інтерполу (Міжнародної організації кримінальної поліції – International Criminal Police Organization**)**. Завдання цієї міжнародної організації спрямовані на обмін інформацією в порядку міжнародного співробітництва.

Згідно з міжвідомчою Інструкцією про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол від 17 серпня 2020 року[1269], міжнародне співробітництво правоохоронних органів України з органами Інтерполу, НЦБ іноземних держав, компетентними органами іноземних держав і міжнародними установами з використанням інформаційної системи Інтерполу здійснюють з питань та у формах, визначених правилами Інтерполу.

[1268] До реєстру педофілів вже внесли імена 171 особи – Мін'юст. https://zaborona.com/do-reyestru-pedofiliv-vzhe-vnesly-imena-171-osoby-minyust/.

[1269] Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серп. 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. *Верховна Рада України :* [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text.

Завдання міжнародного співробітництва з використанням інформаційної системи Інтерполу такі:

– установлення місцеперебування осіб, яких розшукують, з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції);

– установлення місцеперебування осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав – членів Інтерполу;

– надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності осіб;

– надання чи отримання з метою попередження інформації про осіб, події, об'єкти, способи вчинення злочинів, що становлять реальну загрозу публічній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам;

– ідентифікація осіб чи невпізнаних трупів;

– проведення криміналістичних досліджень;

– надання чи отримання інформації з питань публічної безпеки і порядку;

– ідентифікація загроз, організованих груп і злочинних організацій, тенденцій розвитку злочинності;

– обмін досвідом з питань боротьби зі злочинністю та правоохоронної діяльності.

Інформаційну систему Інтерполу використовують для обміну відомостями про фізичних і юридичних осіб, об'єкти, події та факти лише в межах відповідного кримінального провадження та/або оперативно-розшукової (розшукової) справи (за умови вжиття вичерпних заходів на національному рівні), а також заходів з питань публічної безпеки й порядку, запобігання перетинанню та недопущення перетинання державного кордону України особами, яким заборонено в'їзд або обмежено виїзд з України.

Інформація, отримана за допомогою інформаційної системи Інтерполу, призначена виключно для використання правоохоронними органами України й судами для запобігання злочинам, виявлення, припинення, розкриття та

розслідування злочинів, забезпечення публічної безпеки і порядку, підтримання публічного обвинувачення та судового провадження, здійснення ідентифікації особи у випадках, передбачених законодавством (глава II Інструкції)[1270].

Поряд із низкою відомостей, якими згідно з чинними нормативно-правовими актами обмінюються компетентні особи, йдеться про обмін: фотозображеннями розшукуваної особи; даними її дактилоскопічної карти; даними ДНК-профілю та іншою криміналістично значущою інформацією.

Важливо, що розділ VII Інструкції регламентує особливості внесення інформації до банків даних Інтерполу. Зокрема, правоохоронні органи України надають уповноваженому підрозділу для внесення до банків даних Інтерполу інформацію, яка має міжнародний характер, зокрема становить інтерес для завдань міжнародного співробітництва.

Правоохоронні органи України надають для внесення до банків даних Інтерполу: інформацію про осіб; інформацію про транспортні засоби, які перебувають у розшуку; інформацію про плавзасоби, які знаходяться в розшуку; інформацію про викрадені, втрачені, підроблені, недійсні документи, що підтверджують громадянство, посвідчують особу чи її спеціальний статус; інформацію про твори мистецтва/культурні цінності; інформацію про вогнепальну зброю; сліди рук, вилучені з місць вчинення злочину; дактилоскопічну карту; ДНК-профілі; зображення дітей, які зазнали сексуальної експлуатації; інші дані, які становлять інтерес для завдань міжнародного співробітництва (у разі створення в Генеральному секретаріаті Інтерполу банків даних інших категорій інформації).

Надання уповноваженому підрозділу інформації для внесення до банків даних Інтерполу здійснюють шляхом: 1) автоматичного відвантаження

[1270] Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серп. 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. *Верховна Рада України :* [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text.

інформації з відповідних банків даних правоохоронних органів України; 2) надсилання звернення про внесення інформації до банків даних Інтерполу. Уповноважений підрозділ вносить інформацію до банків даних Інтерполу в порядку, установленому правилами Інтерполу.

Відповідно до розділу VIII цього документа відбувається отримання інформації з банків даних Інтерполу. З банків даних Інтерполу за допомогою інформаційної системи Інтерполу може бути отримано зазначену вище інформацію. Правоохоронні органи України отримують інформацію з банків даних Інтерполу: 1) безпосередньо – за наявності прямого доступу до відповідних банків даних (зокрема, під час здійснення прикордонного контролю); 2) шляхом надсилання запиту до уповноваженого підрозділу або уповноваженого територіального підрозділу[1271].

На підставі результатів емпіричних досліджень доходимо висновку, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей найчастіше використовують такі банки даних:

1) осіб – містить інформацію про осіб, яких розшукують за вчинення злочинів, безвісно зниклих, невпізнані трупи;

2) викрадених і втрачених ідентифікаційних документів;

3) викрадених транспортних засобів;

4) ДНК-профілів;

5) відбитків пальців рук.

Нині Інтерпол є міжнародною організацією, до якої належать 195 країн. Тому Інтерпол є найбільшою поліцейською організацією у світі[1272]. Україну в цій міжнародній поліцейській організації представляє Департамент

[1271] Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серп. 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. *Верховна Рада України :* [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text.

[1272] *Interpol* : [сайт]. URL: https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries.

міжнародного поліцейського співробітництва в структурі Національної поліції України[1273].

У повсякденній практиці Інтерполу трапляються не всі види кримінальних правопорушень із транснаціональними зв'язками, однак є достатньо стійка група злочинних діянь, які фігурують в офіційних запитах правоохоронців і задля розкриття яких здійснюють активне співробітництво поліцейських служб. Найпоширенішими нині є тероризм, фальшивомонетництво, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин, відмивання «брудних» коштів, викрадення культурних цінностей і антикваріату, торгівля людьми[1274]. До таких злочинних дій, з огляду на отримані емпіричні дані, належать і кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Безпосередньо питанням протидії кримінальним правопорушенням, учиненим щодо дітей, опікується підрозділ Інтерполу про злочини щодо дітей (Crimes against Children Unit). Цей підрозділ створено в Генеральному секретаріаті в Ліоні з офіцерами в регіональних бюро у Буенос-Айресі, Бангкоку й у Глобальному комплексі інновацій Інтерполу в Сінгапурі. Завдання цього підрозділу полягає в координації та реагуванні на злочини, вчинені стосовно дітей, передусім ті, що мають ознаки сексуального насильства й експлуатації. Основна частина роботи підрозділу – ідентифікація жертв. З цією метою він опікується міжнародною базою даних сексуальної експлуатації дітей (International Child Sexual Exploitation database) та адмініструє її[1275].

Міжнародна база даних сексуальної експлуатації дітей – це розвідувальний і слідчий інструмент, який надає можливість спеціалізованим слідчим обмінюватися даними про випадки сексуального насильства щодо

[1273] *Національна поліція України* : [сайт]. URL: https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/.

[1274] Бандурка О. М. Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції : наук.-практ. посіб. Харків : Основа, 2003. С. 238.

[1275] Сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей із використанням електронних засобів комунікації: невідкладні заходи з протидії. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/seksualna-ekspluatatsiya-ta-seksualne-nasylstvo-stosovno-ditej-iz-vykorystannyam-elektronnyh-zasobiv-komunikatsiyi-nevidkladni-zahody-z-protydiyi/.

дітей. Використовуючи програмне забезпечення для порівняння зображень і відео, слідчі миттєво можуть встановити зв'язки між жертвами, злочинцями, обстановкою. Завдяки використанню міжнародної бази даних сексуальної експлуатації дітей спеціалізовані слідчі з понад 50 країн обмінюються інформацією та даними зі своїми колегами з різних куточків світу[1276].

Сучасні виклики суспільного життя, поширення пандемії COVID-19, запровадження карантинних заходів у державі[1277] й системи обмежень у світі негативно позначилися на забезпеченні прав і свобод найвразливіших категорій громадян, що яких входять діти, захисту безпеки їх життя, здоров'я, честі, гідності, статевої свободи й статевої недоторканості. Нині у світі збільшилася кількість злочинних діянь, які посягають на важливі соціальні цінності. Інтерпол нещодавно оприлюднив інформацію про те, що саме через пандемію коронавірусу зростає рівень сексуальної злочинності щодо дітей[1278].

За даними Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, серед опитаних неповнолітніх віком від 14-ти до 18-ти років кожна десята дитина в Україні демонструвала своє оголене тіло, а кожна 14-та мала секс за плату. Це дані ще до початку військового конфлікту на Донбасі. Нині ситуація погіршилася. Якщо кілька років тому Україна належала до п'ятірки країн – виробників дитячої порнографії і до десятки лідерів з її поширення, то сьогодні – уже в топ-3 постачальників дитячої порнографії у світі[1279].

[1276] Сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей із використанням електронних засобів комунікації: невідкладні заходи з протидії. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/seksualna-ekspluatatsiya-ta-seksualne-nasylstvo-stosovno-ditej-iz-vykorystannyam-elektronnyh-zasobiv-komunikatsiyi-nevidkladni-zahody-z-protydiyi/.

[1277] Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 11 берез. 2020 р. № 211. *Верховна Рада України :* [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text.

[1278] Комітет з питань правоохоронної діяльності спільно з Офісом Ради Європи в Україні та ГО «Український інститут майбутнього» 22 вересня провів онлайн круглий стіл на тему: «Кримінально-правовий захист дітей від сексуальної експлуатації та запобігання повторній віктимізації дітей під час кримінального провадження». URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/print/74957.html.

[1279] Комітет з питань правоохоронної діяльності спільно з Офісом Ради Європи в Україні та ГО «Український інститут майбутнього» 22 вересня провів онлайн круглий стіл на тему: «Кримінально-правовий захист дітей від сексуальної експлуатації та запобігання

Недостатніми видаються зусилля, спрямовані на профілактику вчинення статевих кримінальних правопорушень щодо дітей, не цілком дієвими є механізми виявлення, розслідування та запобігання цьому виду злочинності на міжнародному рівні.

Охорона та захист прав дитини є одним із першочергових завдань держави. У зв'язку зі збільшенням кількісних показників злочинних посягань на статеву свободу й статеву недоторканість дітей, постала потреба напрацювання чітких механізмів виявлення, розслідування та попередження зазначених кримінальних правопорушень. Одним із таких механізмів щодо забезпечення ефективної протидії кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є реалізація міжнародного співробітництва на державному, регіональному й місцевих рівнях співпраці держав, їх державних, правоохоронних органів, міжнародних і громадських організацій, а також окремих громадян та їх об'єднань.

4.4. Профілактична діяльність у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Діяльність правоохоронних органів нашої держави спрямована насамперед на забезпечення безпеки кожної людини в ній, а її громадян – і поза межами. Проте загальновідомо, що пересічні громадяни нашої держави цю функцію розуміють як встановлення винного в кожній справі та забезпечення притягнення його до відповідальності. Водночас у ст. 2 КПК України визначено, що «завданнями кримінального провадження є захист особи,

повторній віктимізації дітей під час кримінального провадження». URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/print/74957.html.

суспільства та держави від кримінальних правопорушень…»[1280]. Зазначене дає підстави стверджувати, що це є першочерговою функцією держави в особі її правоохоронних органів. Проте суть такого захисту полягає передусім у недопущенні злочинного посягання на людину, тобто попередження кримінальних правопорушень, що і є в широкому значенні профілактикою.

У межах нашого дослідження було проведено анкетування 220 слідчих Національної поліції України, з яких 99,1 % вважають потребою держави проводити профілактичну діяльність кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (додаток А).

Відповідно до визначення, що містить Новий тлумачний словник сучасної української мови, «профілактика – система заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню якихось негативних процесів (хвороби, злочинності тощо)[1281].

Питання теорії профілактики злочинності як системна розробка наукових засад діяльності щодо її попередження на всіх напрямах і рівнях різними державними інституціями, а також як ужиття заходів і засобів планомірного впливу на причини й умови такої з метою поступової її нейтралізації досліджує кримінологія[1282].

Однак кримінологія акцентує увагу на профілактиці злочинності як явищі, визначає теоретико-методологічні засади профілактичної діяльності. Власне розроблення практичного інструментарію профілактичної діяльності слідчого, прокурора, експерта, судді забезпечує криміналістика.

Криміналістична профілактика є елементом у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. Ґрунтуючись на положеннях загальної теорії криміналістики, використовуючи дані інших розділів криміналістики, вона пропонує власний інструментарій

[1280] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

[1281] Новий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад.: І. О. Радченко, О. М. Орлова]. Київ : Голяка В. М., 2010. С. 541.

[1282] Борідько О. А. Соціальні засади криміналістичної профілактики. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. 2002. № 140. С. 66.

профілактичної діяльності, який об'єднує кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби, заходи і прийоми.

Із цього приводу Г. А. Матусовський зазначає, що криміналістичний аспект попередження злочинів має певні особливості, які випливають із предмета науки криміналістики щодо слідоутворення, специфічних слідів, що відображають ознаки обстановки, які сприяли кримінальному правопорушенню[1283].

Вивчення питань профілактики злочинів у криміналістиці, зокрема в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, влучно зауважив А. Ф. Волобуєв, дає змогу інтегрувати криміналістичні та кримінологічні знання в процесі підготовки кадрів для правоохоронних органів. Водночас криміналістична методика, ґрунтуючись на теоретичних положеннях кримінології, має забезпечувати практичну інтерпретацію цих знань стосовно кримінальних правопорушень окремих видів і груп шляхом розроблення відповідних криміналістичних рекомендацій[1284].

Тому сучасні криміналісти профілактичну діяльність як один з елементів відносять до структури криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень[1285], що є доцільним й обґрунтованим.

Фактори, які спричиняють злочинність, називають детермінантами. Коли розглядають поняття детермінант злочинності крізь призму філософського вчення про причиновість, поряд з поняттям причини, яка обумовлює певний

[1283] Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів. *Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності* / [В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж та ін.]. Харків : Право, 2001. С. 249.

[1284] Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. С. 285.

[1285] Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 5;

Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. С. 576;

Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. Київ : Ін Юре, 2003. С. 188.

наслідок, неодмінно наявне поняття умови, що цей наслідок не активізує, але допомагає причині «виконати свою справу»[1286].

Криміналістична профілактика як частина загальної юридичної профілактики пов'язана з виявленням причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, об'єктів криміналістичного впливу, а також із застосуванням специфічних профілактичних засобів, що ускладнюють вчинення нових кримінальних правопорушень, із запобіганням чи припиненням злочинної діяльності конкретних осіб[1287].

Причини й умови злочинності охоплені процесом детермінації, за якого фактори, що сприяють виникненню злочинності, називають криміногенними, а фактори, які протидіють виникненню злочинності, – антикриміногенними. З огляду на це, між причинами й умовами є тісний взаємозв'язок, який виявляється в тому, що умови самі собою не можуть породжувати кримінальні правопорушення та злочинність, однак без них причини не можуть ані сформуватися, ані реалізуватися. Причини зумовлюють злочинність, умови – сприяють дії причини. Тому умовами злочинності слід вважати такий комплекс явищ, що самостійно не здатний породжувати злочинність як наслідок, але, співіснуючи поряд із причинами, він сприяє їм, полегшує їх формування та подальшу реалізацію[1288].

Доцільно зауважити, що, відповідно до КПК України від 1960 року, що втратив чинність, на органів дізнання, слідчих і прокурорів під час проведення дізнання, досудового слідства та судового розгляду кримінального провадження було покладено обов'язок виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочинів (ст. 23). Крім цього, перелічені органи, встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, повинні були внести у

[1286] Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Каравела, 2002. С. 59.

[1287] Сіренко О. В. Теоретичні питання криміналістичної профілактики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України.* 2013. № 4 (63). С. 156. (Серія «Економіка, право»).

[1288] Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник / М. Д. Денисовський, І. А. Федчак. Львів ; Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. С. 75.

відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин та умов (ст. 23-1 КПК України від 1960 року). Водночас, згідно зі ст. 64 КПК України від 1960 року, причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, не підлягали доказуванню в кримінальній справі[1289].

Чинний КПК України такий обов'язок для уповноважених осіб, що проводять досудове розслідування та підтримують державне обвинувачення в суді, не передбачає.

З огляду на викладене, В. П. Шибіко переконаний, що ч. 1 ст. 91 КПК України слід доповнити ще однією обставиною, яка повинна підлягати доказуванню, а саме: «причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення». Крім цього, він пропонує запровадити таке положення в КПК України, яке було передбачене в ст. 23-1 КПК України від 1960 року, і практику її реалізації[1290].

Учений А. В. Форостяний зауважує: «Причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, обов'язково повинні встановлюватися у кримінальному провадженні. З цією метою найбільш доцільним є включення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення до переліку обставин, передбачених ч. 1 ст. 91 КПК України». Також він пропонує передбачити й норму в КПК України, яка надаватиме повноваження слідчому виносити подання про усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, що є аналогічним ст. 23-1 КПК України від 1960 року, що втратив чинність[1291].

Науковець В. М. Юрчишин пропонує віднести причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які, відповідно до ст. 91 КПК України, підлягають доказуванню в кримінальному провадженні,

---

[1289] Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (України) : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

[1290] Шибіко В. С. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України.* 2013. № 11. С. 107–109.

[1291] Форостяний А. В. Щодо розширення предмету доказування у кримінальному провадженні. *Юридична наука.* 2015. № 3. С. 156.

крім цього, зауважує, що таке доповнення має сприяти не тільки подальшій активізації профілактичної діяльності слідчого, прокурора, а й одночасно зміцненню законності та правопорядку в державі[1292].

Водночас обстоюють і протилежну думку щодо розглядуваного питання. Зокрема, С. М. Смоков й А. А. Десятник стверджують, що причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, недоцільно включати до переліку обставин, визначених у ст. 91 КПК України, оскільки обставини, окреслені в цій статті, підлягають обов'язковому доказуванню. Причини й умови вчинення кримінального правопорушення підлягають лише виявленню та встановленню[1293].

У визначенні предмета доказування, слушно зазначає В. М. Тертишник, є неприпустимими як невиправдане обмеження складових елементів, так й їх надмірне розширення, що може спричинити безпідставне затягування розслідування та розв'язання кримінальної справи по суті[1294].

З огляду на завдання КПК України та КК України, які спрямовані на попередження та запобігання кримінальним правопорушенням, у КПК України слід передбачити функцію профілактичної діяльності для уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування та дізнання, а також підтримують державне обвинувачення в суді. Проте недоцільно передбачати «встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення», у ст. 91 КПК України як однієї з обставини, що повинна підлягати доказуванню в кримінальному провадженні. Оскільки це зобов'язуватиме органи досудового розслідування та дізнання не лише виявити і встановити такі причини й умови, а й довести їх, що не завжди можливо, з огляду на певну категорію кримінальних правопорушень чи окремих способів їх вчинення. Надалі

[1292] Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система : навч. посіб. Чернівці : Технодрук, 2014. С. 222.

[1293] Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 114.

[1294] Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2003. С. 278.

невстановлення цих причин та умов може бути приводом як для затягування розслідування, так і винесення виправдувального вироку судом через їх недоведеність, попри інші елементи обставин, які були доведені.

Тому ми поділяємо позицію С. М. Смокова й А. А. Десятника, які вважають, що причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, повинні підлягати лише виявленню і встановленню за посередництвом доказів у можливих межах. Також потребують увагу їх зміни в КПК України задля врегулювання цього питання[1295].

З приводу викладеного вище ми провели анкетування практичних працівників. За його результатами було встановлено, що 82,7 % слідчих вважають за необхідне проводити під час досудового розслідування профілактичну діяльність кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей органами досудового розслідування. На питання: «Чи варто передбачити в КПК України положення, яке надаватиме можливість слідчому вносити подання тільки в тих кримінальних провадженнях, у яких однозначно матеріали провадження підтверджують реальні причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення?» – 67,7 % слідчих відповіли «так». Крім того, 78,2 % опитаних зазначили, що, вносячи відповідні зміни в КПК України, потрібно передбачити лише як право слідчого проводити профілактичну діяльність у кримінальних провадженнях шляхом внесення подань про усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, де причини й умови підтверджені доказами та очевидні для учасників кримінального провадження, а інші 21,8 % – як обов’язок слідчого (додаток А).

На думку В. М. Шевчука, криміналістична методика, на відміну від кримінології, вивчає не загальну концепцію попередження злочинності, а передусім закономірності організації та проведення профілактичної діяльності

[1295] Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 115–117.

слідчого в процесі розкриття та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень[1296].

На нашу думку, не доцільно зводити профілактичну діяльність, яку може проводити лише слідчий у кримінальному провадженні, ніби тільки він уповноважений розслідувати кримінальні правопорушення. Адже, відповідно до ст. 36, 38, 40, 40-1, 41 КПК України, проводити розслідування вповноважені: слідчий, детектив, дізнавач (основна функція), а також і прокурор та оперативні співробітники (додаткова функція). Це засвідчує, що вони теж можуть проводити профілактичну діяльність у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Попри відсутність у новому КПК України спеціальної норми щодо необхідності здійснення профілактичної діяльності, на практиці, стверджує В. М. Шевчук, вона все одно може і повинна бути здійснена. Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України, до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, належать винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Поміж цих обставин – і причини певного кримінального правопорушення, оскільки доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого, і причини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, у певних ситуаціях можна розглядати як окреме тактичне завдання, виконання якого потребує застосування певних тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних операцій, тактичних комбінацій і тактики слідчих (розшукових) (оперативно-розшукових, судових тощо) дій)[1297].

Без допомоги науки кримінології не можна висвітлити профілактичну діяльність у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Тому

[1296] Шевчук В. М. Криміналістична профілактика злочинів та її роль у побудові методики розслідування: дискусійні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). С. 178.

[1297] Шевчук В. М. Профілактична функція тактичних операцій. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 лют. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 136–137.

зазначимо причини та умови, які сприяють вчиненню цих кримінальних правопорушень.

Вчені М. Д. Денисовський та І. А. Федчак, проаналізувавши різні дослідження науковців, які вивчали питання кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, узагальнили причини, що обумовлюють вчинення злочинних посягань на статеву свободу та статеву недоторканість неповнолітніх і малолітніх:

1) вчинення статевих кримінальних правопорушень щодо дітей пов'язано з недоліками в моральному вихованні (належна увага формуванню культури поведінки й відносин, боротьбі з виявами грубощів, цинізму, з поширенням пияцтва й інших негативних традицій проведення вільного часу);

2) специфічну роль виконують приклади розкутої сексуальної поведінки (наприклад, статеві акти в присутності дітей; безладне статеве життя), поширення цинічних поглядів на жінку й стосунки статей;

3) розбещувальний вплив старших і бездоглядність підлітків у період статевого дозрівання;

4) поширення уявлень про «абсолютну статеву свободу» як нібито атрибут сучасної молоді (крайній індивідуалізм, прагнення задовольнити свої вузькоегоїстичні інтереси, уявлення деяких чоловіків про себе як про тих, що мають мало не вроджені переваги над жінками, розгляд стосунків між статями як суто фізіологічний акт);

5) споживання спиртних напоїв, його вплив на сферу статевих відносин;

6) сугестивність, наслідування, цікавість, хвастощі, прагнення здаватися дорослим перед товаришами;

7) легковажна поведінка потерпілих від статевих кримінальних правопорушень, що формує в злочинців думку про «природність» їхніх

домагань інтимної близькості або що створила сприятливу ситуацію для реалізації цих домагань тощо[1298].

Безумовно, зазначені причини не є вичерпними, проте вони є найпоширенішими, що й допомогло науковцям їх узагальнити.

До причин статевих злочинів щодо неповнолітніх належать і чинники, з якими пов'язаний брак в особи належного рівня культури в задоволенні сексуальних потреб. Ця безкультурність полягає у використанні неповнолітніх для статевого задоволення. Суттєву роль у цьому також виконує наявність криміногенного впливу сімейного середовища або найближчого оточення за межами сім'ї[1299].

До умов зазначеної категорії злочинів дослідники відносять: економічну нестабільність, безробіття, низький рівень життя населення, підміну моральних цінностей у суспільстві, сексуальну свободу, розбещеність, вплив засобів масової інформації та порнографії[1300]. Передусім доцільно акцентувати на тому, що в більшості випадків, коли перед державою постає глобальна проблема, то й рівень злочинності зростає, не є винятком і кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Причини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, нерідко пов'язують з особою, яка вчинила таке діяння, характеризують його суб'єктивну сторону. Це не лише внутрішнє, психологічне ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення, а й біологічні та соціальні чинники[1301].

[1298] Денисовський М. Д., Федчак І. А. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник. Львів ; Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. С. 76 – 77.

[1299] Денисовський М. Д. Характеристика причин та умов вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх за сучасних умовах. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2015. Вип. 13. С. 140. (Серія «Юридична»).

[1300] Денисовський М. Д., Федчак І. А. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник. Львів ; Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. С. 82.

[1301] Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. С. 143.

На індивідуальному рівні основними причинами вчинення таких кримінальних правопорушень є глибокі морально-психологічні деформації, дефекти правосвідомості й інші негативні риси особи, які можуть мати як соціальне, так і біологічне походження. Водночас власне статевий потяг не є основним мотивом цього злочину. Здебільшого через кримінальне правопорушення винний бажає самоствердитися, підвищити самооцінку, встановити контроль за іншою особою, а стан алкогольного або наркотичного сп'яніння є умовою, а не причиною злочинної поведінки[1302].

Оскільки кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей у всіх випадках передбачає розслідування саме слідчим, то акцентуємо на його профілактичній діяльності в цьому напрямі.

Під час розслідування відповідної категорії кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, слідчий складає план розслідування окремого кримінального правопорушення, за фактом якого відкрито кримінальне провадження. Під час його розроблення одним із пунктів слід передбачати й виявлення причин та умов вчинення кримінального правопорушення (за можливості, якщо вони є очевидними), а також перелік профілактичних заходів.

Профілактична діяльність слідчого розпочинається з моменту виявлення ним готування до вчинення кримінального правопорушення або ж після його вчинення. На цьому етапі слідчий розпочинає встановлення всіх обставин, що передували вчиненню кримінального правопорушення, і тих, які виникли в момент його вчинення, механізму здійснення діяння, виявлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, й інших учасників, виявлення взаємозв'язку між ними[1303].

У межах вивчення означеного питання ми запропонували слідчим дати відповідь щодо вжиття ними профілактичних заходів під час проведення

[1302] Мельник К. В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванням : автореф. роботи на здобуття освіт. ступеня «Магістр» : 081. Миколаїв, 2020. С. 7–8.

[1303] Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. С. 142–143.

досудового розслідування за фактом досліджуваних кримінальних правопорушень. Зокрема, 25,5 % опитаних відповіли, що вони вживають профілактичних заходів у процесі розслідування. Решта не вживають таких профілактичних заходів: через брак часу (у зв'язку зі значною кількістю або складністю кримінальних проваджень) – 63,4 % опитаних; оскільки не закріплено такий обов'язок у нормах КПК України – 23,8 %; через брак методичних рекомендацій щодо чітких дій слідчого під час проведення профілактичної діяльності в процесі досудового розслідування – 4,9 %; нерозуміння того, які профілактичні заходи уповноважений провести слідчий, – 5,5 %; не було потреби в таких заходах – 2,4 % (додаток А). Такі дані вкотре актуалізують необхідність окреслення системи профілактичних заходів, що проводять слідчі в сучасних умовах.

Слушним є твердження, що під час формування характеристики особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, слідчий вживає заходів для встановлення стану фізичного та психічного здоров'я; освітнього рівня і морально-психологічних рис; сімейно-побутових умов, способу життя; поведінки на роботі, в освітньому закладі, сім'ї; зв'язків зі злочинним середовищем; негативних звичок і схильностей (уживання алкогольних напоїв, наркотиків, аморальна поведінка)[1304].

Встановивши таку інформацію, він може передавати її органам превенції Національної поліції України. Доцільно зазначити, що: управління груп реагування патрульної поліції, управління офіцерів поліції, управління ювенальної превенції найчастіше працюють з населенням, тож вони й повинні проводити ті профілактичні заходи, які будуть запобігати причинам й умовам, які посприяли вчиненню кримінальних правопорушень, що були виявлені в процесі досудового розслідування слідчим.

Наприклад, відповідно до абз. 4 та 5 п. 4 наказу МВС України № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів

[1304] Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2021. С. 143.

поліції», дільничний офіцер поліції уповноважений проводити профілактичну роботу (діяльність, передбачену законодавством, що спрямована на запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, перевірку дотримання обмежень, установлених законом щодо осіб, які перебувають на профілактичному обліку, здійснення поліцейського піклування), а також превентивний облік (комплекс організаційно-практичних заходів у діяльності дільничних офіцерів поліції із запобігання вчиненню, фіксації та припинення правопорушень, контролю за поведінкою осіб з метою недопущення повторного вчинення ними правопорушень, дотриманням установлених законодавством тимчасових обмежень і виконанням покладених зобов'язань). До таких заходів належить і його звітування, що проводять не рідше ніж двічі на рік, де він також інформує про вжиті заходи із запобігання правопорушенням[1305]. Фактично таке інформування у випадку висвітлення: найбільш криміногенних місць вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей; необхідності в пізній час доби батькам убезпечити малолітніх і неповнолітніх відвідувати нічні клуби, ресторани, бари, кафе, інші розважальні заклади; необхідності супроводження батьками дітей на дитячих майданчиках тощо – і є профілактичними заходами.

Доцільно зауважити, що інформування слідчим органів превенції щодо виявлених причин й умов, які сприяли вчиненню статевих кримінальних правопорушень щодо дітей, а також необхідність проведення певних профілактичних заходів безпосередньо не є обов'язком, закріпленим на законодавчому рівні. Такі інформування не є процесуальними в межах кримінального провадження. Тому ця його діяльність є переважно винятком й особистою ініціативою.

Також слідчий може отримати й перевірити необхідну інформацію про обставини, що сприяли виникненню злочинного наміру на вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

[1305] Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text.

недоторканості дітей, під час проведення слідчих (розшукових) дій (оглядів, обшуків, допитів, слідчого експерименту, призначення експертиз). Також такі обставини можна виявити під час аналізу інформації, отриманої внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів (опитувань, візуального спостереження, ознайомлення з обстановкою на місці вчинення такого кримінального правопорушення або під час обстеження територій оперативними працівниками, зокрема і за дорученням слідчого).

Розглянемо позиції вчених, які стверджують, що ефективному здійсненню профілактичної діяльності за фактом вчинення кримінальних правопорушень, зокрема і проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, сприяє проведення тактичної операції «Профілактика».

Встановити обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, зауважує А. В. Дулов, допомагає проведення не окремих розрізнених слідчих (розшукових) дій, а реалізація тактичної операції «Профілактика», адже: а) профілактична діяльність – елемент розслідування будь-якого кримінального провадження (виконання самостійного завдання, що визначає спрямованість використання слідчим тактичних засобів); б) для реалізації такого завдання слідчий має провести комплекс слідчих (розшукових) та інших дій, активно залучаючи оперативних працівників, представників інспекцій, ревізійних служб, громадських організацій, спрямовуючи їх на виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; в) для досягнення поставленої мети всі дії слідчого й інших осіб доцільно здійснювати за єдиним планом[1306]. Після чого науковець доповнив, що метою таких тактичних операцій є забезпечення системного збору інформації, яка знаходиться в різних місцях, але стосується одного явища, об’єкта, побудова загальної системи знань про одне явище, об’єкт. З огляду на цю загальну мету застосовують тактичні засоби, що забезпечують фіксацію і дослідження об’єктів, процесів, їх відображень,

[1306] Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. Минск : Университетское, 1985. С. 145–146.

встановлення зв'язків між об'єктами, процесами, між ними та їхніми слідами, що дають змогу перевірити якість, надійність джерела одержання інформації, достовірність власне інформації. Наявність загальної мети й об'єднує в одну тактичну операцію всю сукупність слідчих (розшукових), оперативно-розшукових, превентивних, ревізійних та інших дій, під час проведення яких встановлюють частину інформації, яка необхідна для виконання окремого тактичного завдання[1307].

Отже, тактична операція «Профілактика» під час розслідування кримінальних проваджень за фактом вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей передбачає певну систему слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, а також інших превентивних дій, що спрямовані на реалізацію тактичного завдання під час розслідування, а саме виявлення та усунення тих обставин, що сприяли вчиненню цих кримінальних правопорушень проти малолітніх і неповнолітніх осіб.

Фактично в кожному окремому випадку вчинення такого кримінального правопорушення щодо дитини, залежно від ситуації, тактична операція «Профілактика» може передбачати як різні слідчі (розшукові) дії, процесуальні дії, інші заходи, так і різну черговість їх проведення. Розглянемо універсальні слідчі (розшукові) та процесуальні дії, які можуть сприяти виявленню та усуненню визначених обставин у відповідній категорії кримінальних правопорушень.

За ситуації, коли зґвалтування дитини вчинено не відомим їй злочинцем у приміщенні чи місцевості, проводять огляд місця події. У досліджуваній категорії кримінальних правопорушень таку слідчу (розшукову) дію проводять завжди. Під час цієї процесуальної дії можуть бути виявлені матеріальні сліди, а окремо огляд технічних засобів потерпілої чи згодом злочинця – електронні (цифрові) сліди.

[1307] Дулов А. В. Види тактических операций. *Криминалистика* : учебник / под ред. И. Ф. Крилова, А. И. Бастрикина. М. : Дело, 2001. С. 436–437.

Проводячи огляд місця події, слідчий зосереджує увагу не лише на слідах кримінального правопорушення, а й на місці його вчинення, яке може вирізнятися відсутністю людей у ньому в певну пору доби, віддаленістю від житлової зони, об'єктами, що прикривають візуальний огляд такого місця, навіть на незначній дистанції (зелені насадження, покинуті й недобудовані будинки) тощо. Зважаючи на це, він може надати запит інформаційного характеру дільничним офіцерам поліції про необхідність спрямування посиленої уваги на такі ділянки місцевості, працівникам ювенальної превенції, службам у справах дітей, службам і центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою проведення профілактичних бесід з дітьми у закладах освіти, щоб вони уникали відвідування таких місць.

У разі вчинення зазначеного кримінального правопорушення щодо дитини близькою їй особою часто проводять огляд приміщень квартир чи приватних будинків, де вони мешкають. У більшості випадків вчиняють такі кримінальні правопорушення вітчими щодо малолітніх і неповнолітніх дітей співмешканок. Слідчий також може проінформувати дільничного офіцера поліції про належне ведення профілактичного обліку вітчимів, які звільнені з місць позбавлення волі, а також виступи перед населенням з метою проведення профілактичних бесід з ними у своїй зоні обслуговування (передусім батьків, учителів), щоб вони зважали на зміну поведінки дитини та вчасно реагували на такі факти з метою запобігання тяжчим наслідкам тощо.

Трапляються і випадки, коли неповнолітню особу можуть зґвалтувати біля чи в нічному клубі[1308]. У процесі розслідування слідчий може направити певним органам (виконавчим комітетам сільських, селищних і міських рад, дільничному офіцеру поліції, працівникам Департаменту боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми та їх структурним підрозділам тощо) відповідні запити, у яких ітиметься про підвищений ризик вчинення в таких закладах кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

[1308] Рішення Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 15 лют. 2021 р., судова справа № 285/1047/17. *Vsudi Pro:* [сайт]. URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision/94824941.

недоторканості, режим роботи закладів, що не відповідає вимогам відомчих правових актів органів місцевого самоврядування, нехтування правилами допуску до таких закладів малолітніх і неповнолітніх осіб тощо.

Суттєву інформацію про обставини, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, можна отримати під час допиту. Така слідча (розшукова) дія не лише забезпечує доказування кримінального правопорушення, а й виконує інші соціально цінні завдання щодо профілактики: а) є засобом одержання доказової інформації щодо обставин, що сприяли вчиненню злочинного діяння; б) є ефективним засобом виховного впливу на допитуваного[1309]. Тож одним із завдань допиту є встановлення причин й умов вчинення кримінального правопорушення.

Проводячи допит свідків і підозрюваних, слідчий аналізує їх особистісні особливості (погляди на певні ситуації (події), поведінку тощо). Під час цієї слідчої (розшукової) дії можна встановити не тільки конкретні обставини, що сприяли вчиненню розглядуваних кримінальних правопорушень, а й у більшості випадків визначити, як вони сприяють учиненню нових кримінальних правопорушень.

У процесі допиту підозрюваного необхідно з’ясувати обставини виникнення і становлення в нього наміру вчинити таке кримінальне правопорушення щодо дитини, а також мотив кримінального правопорушення. Варто детально встановити обставини, що допомогли йому здійснити злочинну діяльність, джерело інформації про ці обставини. Це надзвичайно важливо в розслідуванні такої категорії кримінальних правопорушень за участю інших осіб (знайомих чи близьких потерпілій дитині).

Допитуючи потерпілу дитину із психологом, слідчий також повинен з’ясувати причини й умови, які сприяли вчиненню такого кримінального правопорушення, встановлюючи логічний зв’язок між наявною та отримуваною інформацією від дитини та згодом формуючи слідчі версії. Під час допиту

[1309] Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1983. С. 120–121.

слідчий може звернутися за роз'ясненням до психолога, який допомагає зіставити висловлену інформацію дитини з її невербальною інформацією. Трапляються випадки, коли слідчий під час такого допиту може виявити віктимну поведінку неповнолітньої потерпілої, тоді рекомендують провести профілактичні бесіди з її батьками з метою запобігання подальшим кримінальним правопорушенням щодо неї.

Проводячи обшук, слідчий виявляє одяг злочинця, у якому він був під час вчинення зґвалтування, засоби, за допомогою яких було вчинено статевий акт неприродним способом, технічні засоби, за допомогою яких він спілкувався з неповнолітнім чи малолітнім потерпілим (листування інтимного змісту, інтимні фото, порнографічні відеоматеріали) тощо. Інформація, вилучена з технічних засобів злочинця, може стати в нагоді для проведення профілактичних заходів слідчим. Зокрема, така інформація допомагає виявити відповідні вебсайти, які можуть відвідувати потенційні злочинці, а також діти, з якими має бути проведено профілактичну бесіду зі спеціалістами.

У межах розслідування такої категорії кримінальних правопорушень майже в усіх випадках проводять освідування дитини. За допомогою цієї слідчої дії можна виявити біологічні зразки злочинця, а також тілесні ушкодження на її тілі. Проведення профілактичних бесід з батьками, вчителями й іншими особами, які працюють із дітьми, про характерні видимі сліди на тілі дитини можуть допомогти вчасно встановити факт злочинного посягання на її статеву свободу та статеву недоторканість і запобігти іншим схожим фактам.

Важливе місце під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини посідає проведення судових експертиз. Слідчий, призначаючи певні експертизи в таких кримінальних провадженнях, повинен ураховувати й можливості експерта встановити дані, які можуть сприяти з'ясуванню причин та умов вчинення кримінального правопорушення, розробити пропозиції щодо їх усунення. Наприклад, проведення психологічних експертиз з потерпілою дитиною може виявити її віктимну поведінку в суспільстві, а зі злочинцем – установити

наявність психічних розладів, через які його потрібно ізолювати від суспільства. Попередні висновки в процесі розслідування можуть надавати й спеціалісти (психологи, фахівці з комунікації). Тому експерти та спеціалісти також можуть бути суб'єктами профілактичної діяльності в процесі розслідування кримінального провадження.

Доцільно зазначити, що за допомогою у разі виявлення фактів насильства можна звернутися до: поліції за номером 102; відділу ювенальної превенції; центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління сім'ї та молоді районної, міської чи обласної держадміністрацій; громадських організацій, які надають допомогу постраждалим від насильства; на телефони «гарячих ліній»; психолога чи психотерапевта, якщо вчиняють психологічне насильство; близької людини[1310]. Важливу роль серед означених суб'єктів відіграють і громадські організації, які можуть бути як національними, так і міжнародними. Переважно їхня діяльність є волонтерською, тому свої послуги вони можуть надавати безоплатно.

Активними організаціями, які надають допомогу потерпілим дітям від жорстокого поводження та проводять профілактичну діяльність у цьому напрямі, в Україні є: Міжнародна організація з міграції (Київ), громадська правозахисна організація «Ла Страда – Україна» (Київ), Міжнародна організація праці (Київ), «Верітас» (Одеса), «Веста» (Ужгород), «Відродження нації» (Тернопіль), «Віра, Надія, Любов» (Одеса), «Школа рівних можливостей» (Київ), «Шлях до життя» (Харків), благодійний фонд «Карітас», благодійний фонд «Салюс» (Львів), «Довіра-МЕТ» (Суми), Центр підтримки громадських ініціатив «Чайка» (Рівне)[1311].

Нині ефективність співпраці слідчого з такими організаціями на практиці недооцінюють, хоча їх взаємозв'язок є корисним як під час проведення

[1310] Царевська Ю. Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток. 2017. С. 23. URL: https://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Violance-booklet-press.pdf.

[1311] Права людини в Україні – 2008. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського. Харків : Права людини, 2009. С. 231.

досудового розслідування, так і загалом для здійснення профілактичної діяльності в межах кримінального провадження.

Розглянемо деякі громадські організації національного та міжнародного спрямування, які сприяють профілактичній діяльності під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Передусім зазначимо про громадську правозахисну організацію «Ла Страда – Україна». Вона працює для забезпечення гендерної рівності, миробудування, запобігання гендерно зумовленому насильству, зокрема домашньому насильству, протидії торгівлі людьми, забезпечення прав дітей, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства й держави[1312].

Ця організація має національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, що ґрунтується на принципах конфіденційності, тобто ніхто, крім фахівця, не дізнається про проблему клієнта[1313].

Одними із ключових завдань цієї організації є: сприяння дотриманню прав людини, насамперед жінок і дітей; сприяння просуванню українського суспільства в напрямі утвердження гендерної рівності в усіх соціальних сферах; сприяння запобіганню торгівлі людьми, іншим виявам насильства, жорстокому поводженню, передусім щодо дітей; сприяння протидії сексуальній комерційній експлуатації дітей, використання їх у проституції та порнографії; сприяння протидії сексуальній комерційній експлуатації дітей, їх використання в проституції та порнографії[1314].

Ця організація надає широке коло соціальних послуг, серед яких: організація та надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми (медична,

---

[1312] Місія. *Україна Ла Страда :* [сайт]. URL: https://la-strada.org.ua/pro-organizacziyu.

[1313] Щодо виявлення та профілактики домашнього насильства в Україні. *Тернопільська міська рада :* [сайт]. URL: https://trada.gov.ua/?p=55816.

[1314] Напрямки діяльності. *Громадська організація «Ла Страда – Україна» :* [сайт]. URL: http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_content_show_napryamki-diyalnosti.html.

психологічна, юридична допомога, надання тимчасового притулку, соціальний супровід, переадресація тощо), а також членам їхніх родин[1315].

Активною є діяльність Всеукраїнської благодійної організації «Український фонд "Благополуччя дітей"». Місія фонду – збагачувати фахівців і родини новітніми знаннями та практиками, щоб разом підготувати дітей до самостійного життя й убезпечити їх від безправ'я, насильства та ризикованої поведінки. Фонд працює переважно з педагогами, психологами, фахівцями соціальної сфери й родинами. Також команда цієї організації розробляє методичні та інформаційні матеріали, готує тренерів і фахівців-освітян, які несуть нові знання, розуміння й підходи дітям, родинам і громадам[1316].

Ця організація впроваджує певні проєкти, зокрема це: «Попередження сексуального насильства над дітьми у закладах дошкільної освіти» та «Розширення можливостей правоохоронних органів у подоланні насильства щодо дітей в Інтернеті»[1317].

Зазначимо і про Міжнародну благодійну організацію «Служба порятунку дітей». Основна її мета – захист дітей від сексуального насильства та експлуатації, допомога постраждалим дітям. Завданнями організації є: розроблення та впровадження навчальних програм для батьків, учителів і соціальних працівників щодо захисту дітей від сексуального насильства; моніторинг, аналіз й адвокація змін до чинного законодавства; захист і підтримка постраждалих дітей під час слідства та судового процесу, реабілітація дітей[1318].

Знаною є Міжнародна організація ЮНІСЕФ. Вона здійснює свою діяльність у 190-та країнах і територіях для охоплення найвразливіших дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги; дбає про, щоб: зберегти їхні

[1315] Напрямки діяльності. *Громадська організація «Ла Страда – Україна» :* [сайт]. URL: http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_content_show_napryamki-diyalnosti.html.

[1316] Місія фонду. *Благополуччя дітей. Український фонд :* [сайт]. URL: https://childfund.org.ua/pro-nas.

[1317] Місія фонду. *Благополуччя дітей. Український фонд :* [сайт]. URL: https://childfund.org.ua/pro-nas.

[1318] Наша місія. *Служба порятунку дітей :* [сайт]. URL: https://savechild.com.ua/aboutus.

життя; захистити їхні права; уберегти їх від шкоди; дати їм дитинство, у якому вони будуть захищеними, здоровими й освіченими; дати їм рівні можливості реалізувати свій потенціал, щоб одного дня вони могли зробити світ кращим[1319].

Спільно зі своїми партнерами ЮНІСЕФ розробляє рекомендації для урядів щодо державних стратегій подолання насильства, експлуатації та зловживань, пов'язаних із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Рекомендації з'явилися в загальному доступі 2017 року. ЮНІСЕФ також підтримує уряди й громадські організації у світі, надаючи інформацію та забезпечуючи навчання з метою запобігання сексуальному насильству й експлуатації[1320].

Протягом усього періоду діяльності команда ЮНІСЕФ прислухається до молодих людей та їхніх сімей, щоб переконатися, що їхні потреби врегульовані програмами й адвокацією. Ініціативи цієї міжнародної громадської організації спрямовані на підтримку батьків й опікунів, а також створюють альянси на місцевому та глобальному рівнях для використання знань, підвищення обізнаності, стимулювання дій[1321].

З огляду на викладене вище, громадські організації міжнародного й національного спрямування мають надійний функціонал, який сприяє не тільки протидії сексуальному насильству, а й проведенню ефективної профілактичної діяльності.

Переконані, що слідчим доцільно співпрацювати з такими організаціями під час досудового розслідування з метою підвищення ефективності профілактичної діяльності за напрямом вчинення кримінальних правопорушень досліджуваної категорії. Співпраця може бути спрямована й на залучення слідчим спеціаліста (психолога, фахівця з комунікації) у межах кримінального провадження із числа працівників таких організацій, які мають значний досвід

[1319] Про ЮНІСЕФ. *Unicef :* [сайт]. URL: https://www.unicef.org/ukraine/about-unicef.

[1320] Запобігання та протидія сексуальній експлуатації та насильству щодо дітей. URL: https://rm.coe.int/vc-1840-weprotect-model-national-response-translated-ukr-web-pdf-pdf/1680992d8f.

[1321] Child Protection. *Unicef :* [сайт]. URL: https://www.unicef.org/child-protection.

роботи з дітьми, а також направлення слідчим запитів інформаційного характеру з дотриманням всіх норм конфіденційності про встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей з метою проведення моніторингу такими організаціями, а також здійснення ефективної профілактичної діяльності. Здійснення ними загальної профілактичної діяльності безпосередньо сприяє зменшенню кількості вчинення кримінальних правопорушень.

Слід зауважити і про деякі пілотні проєкти, які впроваджують на території нашої держави. Вони сприятимуть профілактичній діяльності, яку здійснюють поліцейські, як у межах кримінального провадження, так і поза ним.

Один із таких проєктів – «Поліцейський – учасник освітнього процесу». Його впроваджують на Київщині, проєкт спрямований на те, аби дитинство було безпечним. Його ідея полягає в безпосередній участі поліцейського в шкільному житті для профілактики булінгу, агресії та конфліктів між школярами, а також попередження кримінальних правопорушень, учинюваних дітьми та щодо дітей, зокрема і проти їх статевої свободи та статевої недоторканості. Офіцери поліції, які пройшли навчання, мають повноваження викладати в школі.

28 травня 2021 року в м. Білій Церкві, що на Київщині, приступили до роботи перші 30 поліцейських, які працюватимуть у межах пілотної програми. Проєкт, ініційований Національною поліцією України, Київською обласною державною адміністрацією та Головним управлінням Національної поліції в Київській області, є унікальним, оскільки відповідає всім інтересам учасників освітнього процесу. Основна його мета – об’єднання зусиль працівників системи освіти та поліції задля формування безпечного освітнього середовища в закладах освіти[1322].

[1322] Ігор Клименко: У Нацполіції стартував проєкт «Поліцейський – учасник освітнього процесу». *Новости Кропивницкого* : [сайт]. URL: http://topnews.kr.ua/incident/2021/05/31/171851.html.

Тридцять ювенальних поліцейських усіх районних управлінь поліції Київської області взяли участь у навчанні в межах партнерського навчального проєкту «Поліцейський – учасник освітнього процесу». Під час навчання на базі комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», який знаходиться в Білій Церкві, поліцейські опанували низку навчальних дисциплін: «Школа, безпечна для дитини», «Школа як освітня система», «Професійне вдосконалення через практику», «Партнерство в освіті», «Складові успішної роботи в команді», «Психологічна адаптація в налагодженні партнерської міжвідомчої взаємодії» тощо. Також правоохоронці вивчали технології управління конфліктами та конфліктними ситуаціями, ознайомилися з практиками забезпечення психологічного здоров'я дітей як суб'єктів освітнього процесу й умовами профілактики насильства в шкільному середовищі. Під час навчання розглядали особливості спілкування з дітьми, що постраждали від насильства, і тими, які вчиняють насильство, визначали проблеми та шляхи запобігання виявам булінгу. Розглядали алгоритми вивчення та реагування в ситуаціях самоушкоджувальної соціальної поведінки, проблематику кібербезпеки та практичні способи її забезпечення[1323].

Не можемо оминути увагою і проєкт «Вихователь безпеки», який реалізують за ініціативою МВС України та Національної поліції України у співпраці з Міністерством освіти і науки України, Міністерством розвитку громад та територій України, освітнім омбудсменом України, Асоціацією міст України, Асоціацією об'єднаних територіальних громад, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) і власне громадами[1324].

[1323] Пілотний проєкт «Поліцейський – учасник освітнього процесу» стартував на Київщині. *Білоцерківська міська рада* : [сайт]. URL: https://new.bc-rada.gov.ua/typy_materialiv/novyny/pilotnyi_proiekt_politseiskyi___uchasnyk_osvitnoho_protsesu__startuvav_na_kyivshchyni.html.

[1324] В Україні стартував пілотний проект «Вихователь безпеки». *Портал МВС :* [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/v-ukrayini-startuvav-pilotnii-projekt-vixovatel-bezpeki.

Суть проєкту полягає в тому, що спеціальні особи – вихователі, пройшовши відповідний відбір і навчання на базі освітніх закладів системи МВС України, постійно перебуватимуть у школах та стануть сполучною ланкою між поліцейськими офіцерами й батьками, дітьми, адміністраціями шкіл. У разі якщо буде інформація, на яку потрібно реагувати, вони передаватимуть її до поліції і в тісному контакті працюватимуть з правоохоронцями задля створення безпечного середовища в школі. Відповідна підготовка таких вихователів надасть їм додаткові навички, пов'язані зі специфікою роботи з дітьми. Крім цього, вони орієнтуватимуться в тих проблемах, які нині постають, зокрема в законодавчій площині, а також керуватимуться міжнародною практикою[1325].

Також зазначимо про ще один проєкт «Розбудова потенціалу поліції для забезпечення прав та якнайкращих інтересів дитини». Основною його метою є розвиток моделі навчання співробітників Національної поліції України для ефективного виконання завдань щодо забезпечення захисту прав й інтересів дітей[1326].

За ініціативою громадського об'єднання «Всеукраїнська фундація "Захист прав дітей"» та за підтримки Поліцейської академії Королівства Нідерландів, Національної школи суддів України та Національної академії внутрішніх справ було проведено низку тренінгів для підготовки тренерів, які будуть навчати викладачів інших закладів вищої освіти зі специфічними умовами основ майстерності у сфері захисту прав і законних інтересів дітей під час проведення досудового розслідування, а також комплексу практичних

[1325] МВС спільно з іншими міністерствами та громадянським суспільством продовжує роботу над проектом «Вихователь безпеки» – Катерина Павліченко. *Портал МВС :* [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/mvs-spilno-z-insimi-ministerstvami-ta-gromadyanskim-suspilstvom-prodovzuje-robotu-nad-proektom-vixovatel-bezpeki-katerina-pavlicenko.

[1326] Ювенальна юстиція в Україна: міфи, реалії та вимоги часу. *УКРІНФОРМ :* [сайт]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2773304-uvenalna-usticia-v-ukraini-mifi-realii-ta-vimogi-casu.html.

завдань, спрямованих на формування навичок роботи з дітьми в ситуації конфлікту із законом[1327].

Також ці тренери надаватимуть консультативну допомогу практичним працівникам з питань реалізації прав дітей у системі захисту та правосуддя в конфліктних із законом ситуаціях, а також щодо особливостей проведення допиту неповнолітньої (малолітньої) особи, основоположних понять і міжнародних стандартів із захисту прав дитини[1328].

Загалом доходимо висновку, що криміналістична профілактика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має певні особливості та відрізняється від профілактики кримінальних правопорушень, яку вивчає наука кримінологія. Основна відмінність полягає в тому, що криміналістична профілактика таких кримінальних правопорушень виявляється в динаміці роботи правоохоронних органів у межах кримінального провадження чи оперативно-розшукової справи. Слідчий у процесі розслідування факту кримінального правопорушення з категорії проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини зобов'язаний проводити профілактичну діяльність, про що свідчить ст. 2 КПК України. Таку діяльність він проводить під час здійснення слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій та заходів, що сприяють встановленню причин й умов вчинення зазначених кримінальних правопорушень щодо дітей, які сприятимуть розробленню конкретних профілактичних заходів як з боку слідчого, так й інших правоохоронних, державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій.

[1327] Анонсування міжнародного проекту «Зміцнення системи захисту дітей у конфлікті із законом» за участю НАВС. *Національна академія внутрішніх справ :* [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/anonsuvannya-mizhnarodnogo-proektu-zmicnennya-sistemi-zahistu-ditej-u-konflikti-iz-zakonom-za-uchastyu-navs.html.

[1328] Анонсування міжнародного проекту «Зміцнення системи захисту дітей у конфлікті із законом» за участю НАВС. *Національна академія внутрішніх справ :* [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/anonsuvannya-mizhnarodnogo-proektu-zmicnennya-sistemi-zahistu-ditej-u-konflikti-iz-zakonom-za-uchastyu-navs.html.

Оскільки чітких дій щодо проведення профілактичних заходів КПК України не передбачає, доречними видаються пропоновані С. М. Смоковим й А. А. Десятником зміни до КПК України, пов'язані з тим, що причини та умови вчинення кримінального правопорушення підлягають лише виявленню та встановленню. Пропоновані зміни полягають у тому, що сторона обвинувачення (прокурор, слідчий за погодженням із прокурором), що встановила наявність причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню, зможуть вносити до відповідного органу, громадській організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин. Своєю чергою посадова особа, якій це подання адресовано, повинна вжити необхідних заходів і про їх результати повідомити прокурора, слідчого, який вніс подання. Також вони пропонують доповнити КПК України окремою статтею, яка визначатиме зміст такого подання[1329].

На підставі здійсненого аналізу можемо стверджувати, що застосування тактичної операції «Профілактика» під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має бути обов'язковим і сприятиме досягненню завдань профілактичної діяльності слідчого та виконанню завдань кримінального провадження.

Отже, до профілактичних заходів, які проводить слідчий під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, належать:

– збір шляхом проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій та передача відомостей про осіб, які схильні вчиняти це кримінальне правопорушення, у відповідні органи (підрозділам ювенальної превенції, дільничному офіцеру поліції, психіатричним чи наркологічним диспансерам, службам у справах дітей, службам і центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо) чи громадські організації;

[1329] Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 116–117.

− залучення спеціалістів під час досудового розслідування з числа співробітників служб у справах дітей, служб і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організацій міжнародного чи національного спрямування, які надають допомогу постраждалим від насильства, тощо;

− проведення профілактичних занять у закладах всіх рівнів освіти;

− організація та проведення профілактичних бесід, роз'яснювальної роботи самостійно або ж спільно із психологами, фахівцями з комунікації, працівниками ювенальної превенції, дільничними офіцерами поліції, іншими підрозділами органів Національної поліції України, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями із захисту дітей;

− передача слідчим інформації з дотриманням усіх норм конфіденційності про встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей громадським організаціям з метою проведення моніторингу, а також здійснення ефективної загальної профілактичної діяльності.

ВИСНОВКИ

У монографічному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення нового наукового завдання, суть якого полягає у всебічному дослідженні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей і формування комплексної криміналістичної методики їх розслідування.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1.1. Обґрунтовано необхідність розв'язання практичної проблеми – формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Реалізувати це завдання можливо за умови формування належних теоретичних основ дослідження.

Широке й різноаспектне коло проблемних питань і суспільний резонанс, спричинений вчиненням кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, обумовлюють переміщення проблематики в центр уваги вчених і практиків за різними напрямами наукових пошуків. Це, зокрема, дослідження в галузях: теорії держави та права (Д. О. Єрмоленко, С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, Н. М. Оніщенко, Н. В. Ортинська, П. М. Рабінович); міжнародного права (О. І. Вінгловська, К. Є. Демиденко); конституційного права (Ю. В. Губаль, А. М. Колодій, О. В. Пушкіна); адміністративного права і процесу (О. В. Горбач, Є. Ю. Колосовський); цивільного права і процесу (Л. В. Красицька, Л. А. Ольховик); кримінального права (О. І. Бандурка, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, С. Г. Киренко, Л. Г. Козлюк, Н. С. Юзікова); кримінології (В. В. Вітвіцька, Є. С. Демчіхіна, О. М. Джужа, Л. Г. Козлюк, С. С. Косенко, М. Ю. Самченко); кримінального процесу (Є. М. Гідулянова, В. Г. Дрозд, У. С. Ковна, А. Б. Романюк); юридичної психології (Т. В. Алексеєва, Ю. М. Антонян, А. М. Самойлов) та ін. Проблеми виявлення, розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

активно досліджують учені-криміналісти (М. В. Корнієнко, А. Ю. Лісова, Н. В. Павлюк, О. І. Резнікова, Є. С. Хижняк, В. Ю. Шепітько, С. В. Харченко та ін.).

Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей побудована як комплексна, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки.

Формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей здійснено відповідно до таких вимог: урахування наявних напрацювань науковців і визначення питань, які потребують подальшого наукового розроблення; підґрунтям є міжнародні стандарти розслідування та правового статусу дитини; вивчення потреб практики, спрямованість на вирішення проблемних питань; проведення дослідження в контексті новітніх досягнень криміналістичного забезпечення та з огляду на міжнародний досвід розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

1.2. За результатами здійснених досліджень правові джерела, які формують правові засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, об’єднано в групи:

1) міжнародні нормативно-правові акти, що закріплюють основи правового статусу дітей, визначають засади кримінального провадження щодо вчинених стосовно них кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. Це Загальна декларація прав людини 1948 року; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1949 року; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Декларація ООН про права дитини 1959 року; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року;

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року; Конвенція ООН про права дитини 1989 року; Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 року; Конвенція про кіберзлочинність 2001 року; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року; Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків злочинів, 2005 року; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року; Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини, 2010 року тощо);

2) нормативно-правові акти України, які закріплюють основи правового статусу дітей, визначають засади кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. Це Конституція України 1996 року, КК України 2001 року, КПК України 2012 року, закони України «Про судову експертизу» 1994 року, «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» 1995 року, «Про охорону дитинства» 2001 року, «Про Національну поліцію» 2015 року, підзаконні нормативно-правові акти. Положення кримінального права, що встановлюють караність суспільно небезпечних діянь, є визначальними для виокремлення методик розслідування, це орієнтир для визначення предмета доказування щодо конкретних видів кримінальних правопорушень. Зміни до розділу IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості», зміни до КПК України, відомчих нормативно-правових актів, ратифікація Верховною Радою України нових міжнародних договорів у цьому напрямі актуалізували необхідність формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей з їх урахуванням;

3) судова практика, що тлумачить джерела права та правозастосування під час забезпечення правового статусу дитини й розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (рішення ЄСПЛ, офіційне тлумачення законодавства в рішеннях Конституційного Суду України).

Найзатребуванішою, з огляду на євроінтеграційний курс розвитку нашої держави, є практика ЄСПЛ. Правозастосовні органи повинні використовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику ЄСПЛ як джерело права. Це завдання є актуальним для вітчизняних правоохоронних органів. Зокрема, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей важливо, щоб слідчі, оперативні працівники, інспектори-криміналісти, інспектори ювенальної превенції Національної поліції України, експерти, прокурори, судді керувалися у своїй діяльності практикою ЄСПЛ. Таку думку обстоюють 95,0 % опитаних слідчих, 91,4 % експертів, 99,1 % суддів. У зв'язку із цим постає актуальне завдання доведення до відома, роз'яснення для практиків рішень ЄСПЛ і формування на цій підставі криміналістичних рекомендацій. Зазначені криміналістичні рекомендації мають ураховувати таку практику під час виявлення, розслідування, попередження окремих видів кримінальних правопорушень і, зокрема, кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

1.3. Формування методологічних основ криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей здійснено на підставі системи методів наукового пізнання для виконання поставлених завдань відповідно до предмета дослідження. Ця обставина визначила особливості застосування методології наукового пізнання, що ґрунтується на загальнонаукових засадах і враховує особливості пізнання під час вирішення окремих проблемних питань правозастосовної діяльності в окресленій сфері.

Широке коло поставлених завдань обумовлює відповідний підхід до методології дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що відображено в застосовуваних методах, згідно з ієрархічною структурою:

1) діалектичний метод (всезагальний);

2) загальнонаукові логічні методи (аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, конкретизація, узагальнення, аналогія, ідеалізація, формалізація); емпіричні (спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, описання), евристичні (інтуїція);

3) спеціальні методи наукових досліджень, а саме спеціально-правові (порівняльно-правовий, історико-правовий, догматичний, системно-структурний, системного аналізу);

4) спеціальні методи криміналістики – власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика, криміналістичне версіювання) і методи інших наук (психології, соціології), пристосовані для виконання криміналістичних завдань.

Методологічний рівень опрацювання криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей передбачає охоплення процесу розслідування кримінальних правопорушень і подальшого їх судового розгляду, під час якого здійснюють остаточне пізнання події кримінального правопорушення. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей має кінцевою метою досягнення завдань кримінального провадження, що можливо лише за умови остаточного опрацювання справи по суті.

Методологічні засади криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей і судового розгляду відповідних кримінальних проваджень ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового

дослідження, ураховують спеціальні прийоми реалізації методів наукового дослідження, що пристосовані для мети науки криміналістики, мають реалізувати завдання криміналістичних досліджень і потреби практичної правозастосовної діяльності.

1.4. Праксеологія забезпечує діяльнісний підхід у криміналістиці та практичну значущість криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Важливо, що за змістом розроблюваної криміналістичної методики запропоновано не лише певні методи, засоби та прийоми діяльності, а й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими суб'єктами тощо.

Підґрунтям для визначення предмета криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є розділ IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», а саме кримінальні правопорушення: ст. 152 КК України «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 «Розбещення неповнолітніх», ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей», де предметом посягання є статева свобода та статева недоторканість дитини.

Важливим структурним елементом криміналістичної методики є криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що містить систему криміналістично значущих ознак про: спосіб вчинення (підготовки, безпосереднього вчинення, приховування) кримінальних правопорушень; обстановку та слідову картину; особу неповнолітнього потерпілого; особу підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

недоторканості дітей. Такі елементи об'єднані кореляційними зв'язками, вивчення яких сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування.

Обґрунтовано, що криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей належить до комплексних (міжвидових, групових) криміналістичних методик, об'єднана за кримінально-правовими й криміналістично значущими ознаками і структурно передбачає дві частини: загальні положення та методику розслідування окремих кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей.

Обґрунтовано позицію, за якою взаємодію слідчого та представників державних, правоохоронних органів, міжнародних і громадських організацій, окремих громадян недоцільно виокремлювати як структурний елемент криміналістичної методики розслідування (В. І. Малюга, В. С. Бондар), оскільки взаємодія є невід'ємною складовою процесу досудового розслідування, полягає у формуванні спільного плану дій протягом усього процесу розслідування певного кримінального правопорушення, взаємної узгодженості й розподілу обов'язків кожного суб'єкта взаємодії з метою швидкого, повного та всебічного з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Вбачається необхідним охоплення предметом криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей процесу судового розгляду справи, що є перспективним у контексті наукових досліджень і важливим для практичної діяльності з метою досягнення завдань кримінального провадження.

Одним із важливих елементів криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень є профілактична діяльність слідчого, інших компетентних суб'єктів, спрямована на виконання завдань кримінального провадження, що безпосередньо випливає з процесу розслідування конкретного кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей та фактично зумовлена ним. Завдання криміналістичної

профілактики як складової криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей спрямовані на з'ясування механізму взаємозв'язку між подією кримінального правопорушення, усіма обставинами його вчинення, особою підозрюваного й потерпілою дитиною, а також обставинами, які передували його вчиненню, і пошук на цій основі найприйнятніших у конкретній ситуації методів, засобів та способів їх усунення для запобігання вчиненню цього виду кримінальних правопорушень надалі.

2.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей містить систему криміналістично значущих ознак про спосіб вчинення (підготовки, безпосереднього вчинення, приховування) кримінальних правопорушень; обстановку та слідову картину; особу потерпілого; особу правопорушника. Зазначені елементи об'єднані кореляційними зв'язками, вивчення яких дає додаткове уявлення про криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей схарактеризовано як систему послідовних дій правопорушника, що спрямовані проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, пов'язані єдиним умислом, який полягає в застосуванні фізичного, психічного насильства або використання безпорадного стану особи з метою задоволення сексуального потягу.

Спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей охоплює дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. На підготовчому етапі правопорушник здійснює: вибір і підготовку сприятливої обстановки для вчинення кримінального правопорушення (23,5 %); вибір способу подолання опору жертви (56,4 %); вибір потенційної жертви та вивчення інформації про неї (10,1 %); вибір способу приховування слідів кримінального правопорушення (7,4 %). Обґрунтовано, що застосування правопорушником підготовчих дій свідчить

про притаманний йому сексуальний інтерес до дітей, що в переважній більшості випадків підтверджується наявністю в правопорушника психічних розладів у вигляді педофілії.

Для кожного виду кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей характерний відповідний спосіб реалізації протиправного наміру, визначений КК України. Встановлено, що найчастіше стосовно дітей вчиняють зґвалтування (67,3 % кримінальних проваджень), а також статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (15,2 %), сексуальне насильство (7,2 %), розбещення неповнолітніх (9,5 %), примушування до вступу в статевий зв'язок (0,8 %).

Безпосередній спосіб реалізації протиправних дій пов'язаний із застосуванням фізичного (38,3 %), психічного (48,5 %) насильства, використанням безпорадного стану потерпілої особи (13,2 % досліджених кримінальних проваджень).

Класифіковано способи вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей залежно від наявності фізичного контакту між правопорушником і жертвою. Розглянуто кримінальні правопорушення, що вчиняють за обов'язкової наявності фізичного контакту між правопорушником і потерпілим (зґвалтування, сексуальне насильство та вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), і кримінальні правопорушення, де наявність фізичного контакту є необов'язковою (примушування до вступу в статевий зв'язок, розбещення неповнолітніх і домагання дитини для сексуальних цілей).

Дії з приховання кримінального правопорушення (31,2 % кримінальних проваджень) спрямовані на приховування ідеальних слідів (психологічний тиск на дитину з метою примушування до нерозголошення події; перекручування фактів; схиляння до вживання алкогольних напоїв з метою подальшого звинувачення дитини в події, що трапилася), матеріальних слідів (прання або знищення одягу, знищення чи спотворення інших матеріальних слідів; зміна зовнішності) й електронних слідів.

2.2. Слідова картина є інформативною, представлена матеріальними (97,3 %), ідеальними (100 %) й електронними (52,5 %) слідами.

На місці події здебільшого залишаються матеріальні сліди крові, поту, жиропоту, слини, сперми, вагінальних виділень, нігтів, шкіри, волосся, тобто сліди біологічного походження (77,8 % випадків), що в 92,2 % випадків засвідчило причетність до вчинення кримінального правопорушення конкретного підозрюваного. Дослідження слідів крові, крім ідентифікаційних, виконує і діагностичні завдання, щоб встановити спосіб подолання опору жертвою та спосіб вчинення кримінального правопорушення.

Типовим є виявлення слідів сперми (30,1 % кримінальних проваджень), які піддавали молекулярно-генетичному (геномному) ідентифікаційному дослідженню в 10,4 % випадках. Слина й букальний епітелій також є елементами слідової картини кримінальних правопорушень і можуть містити геномну інформацію людини (17,3 % випадків). Сліди поту й жиропоту (1,1 % випадків) клітин з ядрами не містить, проте з базального шару шкіри на речові докази можуть потрапляти клітини, що містять ядра, придатні для молекулярно-генетичного дослідження. Акцентовано на значущості використання результатів молекулярно-генетичних досліджень для з’ясування обставин кримінального провадження.

Важливим є виявлення та дослідження волосся, яке під час реалізації механізму кримінального правопорушення локалізується на предметах-носіях (10,2 % випадків).

Встановлено, що типовим є виявлення на місці події мікрослідів біологічного походження людини (44,8 % випадків), мікрооб’єктів у вигляді нашарувань волокон і волокнистих матеріалів (73,0 %), мікрослідів ґрунту (3,1 %), піднігтьового вмісту (23,9 %), мікроречовин крові, сперми, вагінальних та анальних виділень, слини на білизні (у 48,3 % випадків).

Під час контактної взаємодії слідоутворювальних об’єктів на правопорушнику залишаються мікросліди місця вчинення кримінального правопорушення і жертви, на потерпілому – мікросліди правопорушника та

місця вчинення кримінального правопорушення, а на місці події – мікросліди правопорушника, потерпілого й сліди вчинення кримінального правопорушення. Крім того, через маленький розмір мікросліди не помітні правопорушнику, а тому менше зазнають негативних змін під час приховання вчинення кримінального правопорушення.

На формуванні ідеальних слідів (100 % випадків) суттєво позначаються умови, за яких дитина сприймала події: відстань до місця події; особливості сприйняття об'єктивної реальності; тривалість дії подразнювальних чинників; обставини, що перешкоджали в сприйнятті інформації; освітлення; можливість сприйняття інформації. На процес формування ідеальних слідів у дитини впливає також група психологічних факторів, зокрема індивідуальні риси, які сформувалися під дією попереднього досвіду й подій.

Електронні (цифрові) сліди вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості (52,5 % випадків) можна згрупувати за джерелами інформації: вони можуть бути залишені як у персональних комп'ютерних пристроях і телефонах учасників кримінального правопорушення, так і в глобальній комп'ютерній мережі Інтернет.

Питання обстановки вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини висвітлено в контексті системи об'єктів, явищ і процесів, що взаємодіють між собою до та в момент вчинення кримінального правопорушення, що характеризують місце, час, умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників кримінального правопорушення, психологічні зв'язки між ними й інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Збіг часу перебування підозрюваного й жертви в певному місці, встановлення обставин, що сприяють вчиненню певних дій або ускладнюють їх, утворюють важливий в криміналістичному значенні просторово-часовий елемент обстановки вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Аналіз результатів проведених

досліджень дав підстави встановити, що переважна більшість (76,6 %) насильницьких кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених щодо малолітніх, відбувається в денний час. Місце вчинення статевого кримінального правопорушення щодо дітей здебільшого є безлюдним, таким, де ніхто не завадить довести свій намір до кінця, і там, де потерпілому не прийдуть на допомогу у випадку його активного опору (96,7 % випадків).

2.3. Потерпілим у досліджуваних кримінальних провадженнях є дитина – неповнолітня особа як соціальний та процесуальний суб'єкт, права на статеву свободу та статеву недоторканість котрої порушують протиправними діями шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння такої шкоди, характеристики якої відображаються в слідовій картині й обстановці вчинення кримінального правопорушення, визначають взаємовідносини з правопорушником, висвітлюють причиново-наслідкову обумовленість події кримінального правопорушення та способу його вчинення.

Жертва кримінального правопорушення трансформується в потерпілого як суб'єкта кримінального провадження з моменту настання фактичних і правових підстав, наділення його процесуальними правами й обов'язками. З криміналістичної позиції поняття «потерпілий» є ширшим, адже охоплює і так званих латентних потерпілих, тобто осіб, щодо яких було вчинено кримінальне правопорушення, наявна слідова картина його вчинення, проте внаслідок різних обставин процесуального статусу вони не отримали.

Особу потерпілої дитини від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості проаналізовано за такими ознаками: відомості анкетного характеру; віктимність і риси характеру; особливості поведінки – до протиправної події, у момент вчинення кримінального правопорушення, після його вчинення.

З огляду на різні види кримінальних правопорушень, що охоплені предметом дослідження, різниться й стать дитини, потерпілої від кримінального правопорушення. Зокрема, щодо дівчат вчиняють переважно

зґвалтування (77,3 %), примушування до вступу в статевий зв'язок (88,9 %), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (96,7 %). Хлопці стають жертвами розбещення неповнолітніх (65,4 %). Потерпілими стають діти як жіночої, так і чоловічої статі від сексуального насильства (45,7 % осіб жіночої статі, 54,3 % осіб чоловічої статі); домагання дитини для сексуальних цілей (48,3 % та 51,7 % потерпілих відповідно).

Вік потерпілої дитини теж залежить від виду кримінального правопорушення. Зокрема, щодо осіб віком від 16-ти до 18-ти років вчиняли переважно зґвалтування (57,6 % кримінальних проваджень), сексуальне насильство (41,1 %), примушування до вступу в статевий зв'язок (1,3 %). Особи віком від 14-ти до 16-ти років найчастіше ставали потерпілими від вчинення зґвалтування (36,4 %) та сексуального насильства (28,3 %), рідше – від розбещення неповнолітніх (15,4 %), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (10,9 %), домагання дитини для сексуальних цілей (6,1 %), примушування до вступу в статевий зв'язок (2,9 %). Щодо осіб віком від 10-ти до 14-ти років вчиняли сексуальне насильство (33,3 %), зґвалтування (29,8 %), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (12,3 %), розбещення неповнолітніх (18,4 %), домагання дитини для сексуальних цілей (5,1 %), примушування до вступу в статевий зв'язок (0,5 %). Потерпілі віком від 7-ми до 10-ти років стали жертвами зґвалтування (26,1 %), сексуального насильства (20,3 %), розбещення неповнолітніх (50,4 %), домагання дитини для сексуальних цілей (3,2 %). Стосовно дітей віком до 7-ми років вчиняли розбещення неповнолітніх (72,6 %), рідше – зґвалтування (10,7 %) і сексуальне насильство (16,7 %).

У більшості випадків (77,4 %) жертвами кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості стають діти з неблагонадійних сімей. Зазначене провокують такі чинники: алкоголізація та наркотизація дітей і дорослих (на думку 41,4 % слідчих); негативні фактори в

сім’ї (20,5 %); низький рівень сексуальної культури (15,5 % слідчих); віктимна поведінка дітей (4,5 %) тощо.

Запропоновано класифікацію дітей-потерпілих залежно від ознак «провокації» їхньої поведінки: 1) потерпілі, які не давали підстав правопорушнику вчиняти сексуальне насильство, їхня поведінка не має провокативних ознак; 2) потерпілі, поведінка яких мала певний вияв провокації (свідомо чи несвідомо). У зв’язку із цим під час формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей увагу акцентовано на питаннях криміналістичної профілактики.

2.4. Особу, яка вчинила кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, розглянуто з позицій стійкої криміналістично значущої сукупності психофізичних властивостей і рис, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості, поведінки, дій, що відобразилися в слідах кримінального правопорушення в процесі підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення, а також поведінки після вчинення кримінального правопорушення, які мають значення для кримінального провадження.

Криміналістика розглядає особу правопорушника через такі її характеристики, які дають змогу розуміти способи та прийоми вчинення кримінальних правопорушень, виявляти «почерк» правопорушника. Ознаки особи правопорушника розглянуто за такими групами: соціально-демографічні; психологічні та моральні; біологічні.

Емпіричні й статистичні дані засвідчили, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей вчиняють переважно чоловіки (99,6 %), жінки в низці випадків причетні як співучасники (організатори, підбурювачі, пособники).

Правопорушення вчиняють особи віком: 25–35 років (45,8 %), 35–45 років (29,5 %), до 18-ти років (14,9 %), понад 45 років (9,8 %).

Особи, які вчинили кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, у більшості випадків не мали належної освіти (вища освіта – лише 5,2 %, професійно-технічна освіта – 20,1 %, базова середня освіта – 72,4 %, без освіти – 2,3%), вирізнялися низьким рівнем інтелекту. У 70,8 % випадків кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості щодо дітей вчиняли особи, які офіційно не працювали, у 10,3 % – особи, які навчалися в закладах освіти, у 7,1 % – непрацездатні особи. Лише 11,8 % правопорушників – працевлаштовані. У 20,1 % випадків кримінальні правопорушення вчиняли особи, яких раніше притягали до кримінальної відповідальності.

Мотив вчинення кримінального правопорушення має криміналістичне значення, оскільки ґрунтується на потребах особи й детермінує зі способом вчинення протиправного діяння. На мотив вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей впливає наявність психічного відхилення у вигляді педофілії. Поширеним є педофільний інцест (32,2 % кримінальних проваджень).

Серед моральних рис особи, яка вчиняє статеві кримінальні правопорушення проти дітей, найпоширенішими є жорстокість, егоїзм, зневаження людських цінностей. Біологічні ознаки особи правопорушника полягають у наявності в нього органічного ураження мозку та наявності психічних захворювань, алкоголізму, наркоманії.

2.5. Розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що дає підстави для формування криміналістичних характеристик окремих кримінальних правопорушень і криміналістичних методик їх розслідування.

Залежно від об’єкта злочинного посягання в межах кримінально-правової класифікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей виокремлено: кримінальні правопорушення проти статевої свободи та кримінальні правопорушення проти статевої недоторканості дітей. За ступенем суспільної небезпечності: кримінальні

проступки (ч. 1, 2 ст. 154 КК України) і кримінальні правопорушення (ч. 3, 4 ст. 152, ч. 3, 4 ст. 153, ст. 155, 156, 156-1 КК України).

Під час побудови криміналістичної класифікації використано криміналістичні ознаки за такими групами: особа правопорушника; особа потерпілого; спосіб вчинення кримінального правопорушення; слідова картина; обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Особу правопорушника класифіковано за криміналістично значущими ознаками, якими в контексті розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є: соціально-демографічні ознаки (класифікація за статтю, віком, освітою, зайнятістю і наявністю попередньої судимості, за кількісним складом правопорушників); психологічні властивості й моральні риси (класифікація за наявністю психічного відхилення, під впливом якого вчиняли сексуальне насильство щодо дитини, за сексуальною орієнтацією, за характером вчинюваних дій); біологічні ознаки (класифікація за наявністю соматичних чи психічних захворювань).

Особу потерпілого класифіковано за такими криміналістично значущими ознаками: анкетні відомості (стать, вік, відносини в сім'ї); віктимність і риси характеру; особливості поведінки (до протиправної події, у момент вчинення кримінального правопорушення, після його вчинення); за характером соціальних контактів між правопорушником і потерпілим до вчинення кримінального правопорушення; за характером поведінки потерпілої дитини.

Сформовано криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень за ознакою «спосіб вчинення». Обрано такі критерії класифікації: за характером дій, спрямованих на досягнення протиправного результату; за характером застосовуваного насильства; за наявністю спротиву вчинюваним діям; за способом подолання опору дитини.

Для побудови криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень за ознакою «слідова картина» було обрано такі критерії класифікації: за слідоприймальним об'єктом; за механізмом слідоутворення; за наявністю геномної інформації людини.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень за ознакою «обстановка вчинення» передбачала виокремлення таких класифікаційних критеріїв: за локалізацією протиправних дій; за ознаками місць безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень; за часом доби вчинення кримінального правопорушення тощо.

Така криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, вчинених проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є умовною, сформована за результатами проведених теоретичних й емпіричних досліджень, однак може бути використана як підґрунтя для подальших наукових пошуків.

3.1. Обґрунтовано, що «обставини, які підлягають з'ясуванню» в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є широким за змістом поняттям, що охоплює предмет доказування та передбачає з'ясування додаткових обставин, які залежать від виду вчиненого кримінального правопорушення та слідчих ситуацій.

Обставини, що підлягають з'ясуванню, є важливою складовою криміналістичної методики розслідування, а перелік цих обставин наповнюється конкретним змістом і залежить від видової (групової) криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, а також слідчих ситуацій розслідування.

Систематизовано обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, за такими групами: 1) обставини, що дають змогу встановити склад кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають доказуванню; 3) обставини, що підлягають додатковому встановленню.

Детально висвітлено особливості з'ясування таких обставин у кримінальному провадженні: обставини, що характеризують об'єкт посягання (вид і розмір шкоди; особа потерпілого); обставини, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення (подія, час, місце, спосіб

вчинення кримінального правопорушення, слідова картина); обставини, що характеризують суб'єкт кримінального правопорушення (особа підозрюваного (обвинуваченого), пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини, обставини що виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що характеризують суб'єктивну сторону діяння (вина, мотив, мета, причини вчинення кримінального правопорушення). Увагу зосереджено на обставинах, що характеризують потерпілу дитину (стать, вік, рід занять, місце мешкання, характеристика й поведінка потерпілої особи; чи досягла потерпіла особа статевої зрілості; чи жила раніше статевим життям; поведінка до вчинення кримінального правопорушення; чи могла дитина розуміти характер і значення вчинених із нею дій; якщо ні, то під впливом яких причин (малолітній чи неповнолітній вік, фізична хвороба, психічний розлад, алкогольне або інше сп'яніння); за яких обставин дитина виявилася на місці кримінального правопорушення і з ким; чи відомий їй правопорушник, звідки; якщо так, то в яких відносинах вони перебували до вчинення кримінального правопорушення; чи не вступали вони раніше в статеві контакти; чи могла потерпіла особа чинити опір і чи чинила; якщо ні – з якої причини).

Поширеною обставиною, що пом'якшує покарання за вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей і яка повинна бути встановлена під час досудового розслідування, є щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (15,3 % кримінальних проваджень). Натомість обставинами, що обтяжують покарання, є: повторність чи рецидив кримінального правопорушення (31,2 %), вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (15,4 %) і вчинення кримінального правопорушення в стані алкогольного сп'яніння (63,8 %).

За результатами проведеного анкетування практичних працівників вбачається, що відомості про причини вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід виокремлювати як

одну з обставин, що підлягає обов'язковому з'ясуванню (87,5 % слідчих, 88,9 % експертів, 90,3 % суддів). Профілактичну діяльність як складову криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей детально висвітлено в роботі.

3.2. Зміст слідчої ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей охоплює такі елементи: слідчі й оперативні дані про розслідувану подію; дані про підозрюваного (підозрюваних) у вчиненні кримінального правопорушення; дані про потерпілу особу; джерела отримання доказової та орієнтуючої інформації; дані про обстановку, у якій виявлено подію кримінального правопорушення та ведуть розслідування; об'єктивні дані, що ускладнюють розслідування; морально-психологічна атмосфера розслідування.

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень аргументовано важливість початкового етапу розслідування, адже в 78,6 % випадків кримінальні правопорушення розкривають із встановленням підозрюваного протягом перших десяти днів з моменту отримання повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Тому типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розглянуто відповідно до початкового й наступного етапів розслідування.

Сформовано класифікацію типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей за такими критеріями:

1) залежно від повноти інформації про вчинене кримінальне правопорушення: отримана інформація дає змогу дійти однозначного висновку про наявність ознак вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини – очевидна слідча ситуація (68,4 % кримінальних проваджень); отримана інформація з більшим або меншим ступенем вірогідності дає підстави для висновку про вчинення кримінального

правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини – неочевидна слідча ситуація (31,6 %);

2) залежно від тривалості часового інтервалу між моментом вчинення кримінального правопорушення та повідомленням про нього: кримінальне правопорушення було зафіксовано в момент його вчинення (8,3 %); про вчинення кримінального правопорушення було повідомлено впродовж від 0 до 24 год (56,5 %); про вчинене кримінальне правопорушення було повідомлено в інтервалі понад 24 год (35,2 %);

3) залежно від наявності даних про особу (осіб), підозрювану(-них) у вчиненні кримінального правопорушення: підозрюваного затримано на місці (8,3 %); особа підозрюваного відома, проте його не затримано (62,4 %); особа правопорушника невідома, але є певні дані про нього (опис зовнішності, ім'я, прізвисько) (18,1 %); інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, вкрай обмаль (потерпіла особа не може описати його зовнішність, свідків кримінального правопорушення немає) (11,2 %);

4) залежно від кількості правопорушників: кримінальне правопорушення вчинене однією особою (97,4 %); кримінальне правопорушення вчинене групою осіб (2,6 %);

5) залежно від стадії вчинення кримінального правопорушення та досягнення результату: кримінальне правопорушення завершено (81,7 %); кримінальне правопорушення не доведено до кінця, оскільки правопорушнику завадили (близькі родичі потерпілої або інші особи) (18,3 %).

Запропоновано алгоритм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях, які складаються на початковому етапі розслідування, залежно від наявності даних про особу (осіб), підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення. Визначено комплекс слідчих (розшукових) дій, якими є: допит потерпілого, свідків, підозрюваного, огляд речей потерпілого й підозрюваного, пред'явлення підозрюваного для впізнання, обшук за місцем мешкання та роботи підозрюваного, призначення експертиз. Окреслено алгоритм дій під час

розшуку правопорушника за «гарячими слідами», визначено негласні слідчі (розшукові) дії.

На підставі аналізу виправдувальних вироків судів і матеріалів кримінальних проваджень визначено основні слідчі помилки й недоліки, допущені на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей: незнання і небажання працівників органу досудового розслідування використовувати сучасні досягнення криміналістичної методики й науки криміналістики; невжиття належних заходів щодо подолання та нейтралізації впливу з боку правопорушників на потерпілу дитину, її представників і свідків; брак взаємозв'язку між слідчими (розшуковими) діями; недостатньо повне з'ясування характеристики особи підозрюваного та потерпілої дитини, їх відносин; відсутність тактичних комбінацій щодо викриття змови між учасниками групи, які вчинили кримінальне правопорушення; несвоєчасне виявлення свідків вчинення кримінального правопорушення; непроведення в необхідних випадках пред'явлення для впізнання або проведення його з порушенням вимог КПК України; процесуальні порушення під час проведення слідчих (розшукових) дій; відсутність оперативного супроводу початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дітей та алгоритм їх вирішення розглянуто за класифікаційним критерієм визнання підозрюваним своєї вини, її обґрунтованості в матеріалах кримінального провадження: підозрюваний цілком визнає свою вину, його показання підтверджені матеріалами кримінального провадження (41,2 %); підозрюваний визнає свою вину частково, але стверджує про добровільність вступу в статеві зносини чи необізнаність його щодо віку жертви (23 %); підозрюваний цілком заперечує факт вчинення кримінального правопорушення (35,8 %). Констатовано, що ефективність наступного етапу розслідування залежить від того, наскільки повно досліджено на початковому етапі версії про обставини

події, відносини та поведінку потерпілої дитини й підозрюваного, позицію підозрюваного після вручення йому підозри та під час допиту. Важливим є дотримання процесуальних і криміналістичних правил збирання доказів у кримінальному провадженні.

3.3. Форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розглянуто в межах трьох груп: прямо передбачені КПК України; регламентовані підзаконними нормативно-правовими актами; безпосередньо не унормовані нормативо-правовими актами.

Процесуальні форми використання спеціальних знань проаналізовано за двома групами: спрямовані на пошук і фіксацію слідів кримінального правопорушення; реалізуються з метою призначення та проведення експертиз.

Обґрунтовано, що під час пошуку та фіксації слідової картини кримінального правопорушення необхідні спеціальні знання, а саме інспекторів-криміналістів, які використовують засоби криміналістичної техніки, що дає змогу повно та всебічно оцінити взаємозв'язок предметів і явищ, які мають значення для кримінального провадження та безпосередньо визначають результати розслідування. Необхідність залучення допомоги інспекторів-криміналістів, зазначили 96,7 % опитаних слідчих, пов'язана також із тим, що самостійне застосування ними техніко-криміналістичних засобів і методів відволікає їх від загального керівництва слідчими (розшуковими) діями та складання протоколу. За результатами опитування, 76,5 % експертів зауважили, що самостійне вилучення слідів вчинення кримінального правопорушення слідчими під час проведення слідчих (розшукових) дій часто супроводжується помилками (неправильне проведення фотофіксації слідів, невідповідність розміру сліду, вказаного в протоколі, його фактичним розмірам, порушення вимог пакування слідів тощо). Результати анкетування суддів засвідчують, що в 34,2 % випадків процесуальні порушення щодо порядку виявлення, фіксації та вилучення слідів слідчим самостійно під час

проведення слідчих (розшукових) дій тягнуть за собою визнання доказу недопустимим.

Особливість розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей полягає в залученні до проведення слідчих (розшукових) дій в статусі спеціаліста лікаря (9,4 % кримінальних проваджень).

Акцентовано на важливості залучення спеціаліста в галузі дитячої, юнацької психології та вікової педагогіки до проведення слідчих (розшукових) дій, а саме педагога та/або психолога, що має на меті сприяти забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх, встановленню психологічного контакту з дитиною.

Судові експертизи, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, розглянуто за такими основними групами: 1) спрямовані на ідентифікацію особи правопорушника й речових доказів (трасологічна (15,3 %), матеріалів, речовин і виробів (6,8 %), почеркознавча (3,1 %), портретна (8,7 %), одорологічна (0,8 %) генотипоскопічна (30,7 %), судово-медична експертиза речових доказів (100 %)); 2) дослідження поведінки учасників кримінального провадження та стану речових доказів (судово-медична експертиза живих осіб (100 %), судово-психіатрична (67,4 %), судово-психологічна (79,3 %), мистецтвознавча (6,8 %), комп'ютерно-технічна (5,4 %). Окреслено завдання, які виконує кожен із зазначених видів судових експертиз.

Висвітлено можливості судово-одорологічної експертизи як одну із форм ідентифікації особи за слідами запаху, що є унікальними.

Визначено проблемні аспекти проведення молекулярно-генетичної експертизи. Дослідження ДНК, виділеної з об'єктів біологічного походження, є найінформативнішим під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. Водночас проблемними питаннями зазначеного виду експертиз є контамінації (забруднення об'єктів біологічного походження чужорідною

ДНК) і швидке псування слідів біологічного походження. Надано криміналістичні рекомендації щодо запобігання таким ситуаціям.

Акцентовано на тому, що з метою виявлення психічних захворювань у підозрюваного для визначення неосудності чи обмеженої осудності особи має бути проведена судово-психіатрична експертиза. Проведення судово-психологічної експертизи є актуальним для встановлення розміру моральної шкоди, завданої потерпілому.

3.4. Констатовано, що ефективність розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від успішності взаємодії слідчого з іншими суб'єктами, перелік яких є достатньо широким, що надає можливість розглянути останніх у межах двох груп – спеціалізовані й неспеціалізовані суб'єкти.

Досліджено особливості взаємодії зі спеціалізованими суб'єктами, а саме оперативними співробітниками, у таких формах: створення і діяльність слідчо-оперативних груп; розроблення спільного плану розкриття та розслідування кримінального правопорушення; планування спільної діяльності (із залученням експертів, спеціалістів, оперативних працівників, досвідчених слідчих); взаємний обмін інформацією; надання доручень слідчим щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

З'ясовано, що однією з найпоширеніших форм взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є створення слідчо-оперативної групи. Обставиною, яка суттєво позначається на повноті, якості та швидкості розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є технічне оснащення слідчо-оперативної групи й укомплектованість кваліфікованими працівниками.

Встановлено, що взаємодія слідчого й інспекторів-криміналістів у межах досудового розслідування кримінальних правопорушень полягає в забезпеченні ефективності кримінального провадження шляхом використання спеціальних знань і технічних засобів під час виявлення, фіксації, вилучення й дослідження

слідів кримінальних правопорушень, а також обрання методів і прийомів проведення та фіксації окремих слідчих (розшукових) дій, передусім за умови проведення огляду місця події.

Аргументовано, що брак досвіду й методичних напрацювань щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є однією з нагальних проблем під час досудового розслідування. Слідчий, який очолює слідчо-оперативну групу, має спеціалізуватися на розслідуванні такої категорії кримінальних правопорушень, де потерпілим є спеціальний суб'єкт – дитина. Тож запропоновано створити спеціальний підрозділ, зокрема ювенальної поліції, діяльність якого буде спрямована на розслідування кримінальних правопорушень, правопорушниками чи потерпілими в яких є діти.

Розглянуто види непроцесуальної взаємодії між спеціалізованими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, передусім з метою отримання відомостей з аналітичних, криміналістичних та інших баз даних (зокрема з державним підприємством «Національні інформаційні системи» в частині доступу до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи). Акцентовано увагу на необхідності вирішення проблемного питання, що полягає у відсутності в реєстрі інформації про ДНК-профіль осіб, які вчинили сексуальні кримінальні правопорушення проти дітей, за допомогою яких можливою є їх ідентифікація. Запропоновано внести зміни до Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС, усунувши цей недолік.

Доведено необхідність закріпити на законодавчому рівні надання безоплатної психологічної допомоги під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за участю дитини, зокрема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. На законодавчому рівні має бути регламентовано обов'язкове залучення психолога до участі як спеціаліста в кримінальному

провадженні щодо дитини, визначено обсяг прав та обов'язків спеціаліста-психолога, вимоги до суб'єктів, які мають право надавати безоплатну психологічну допомогу (освітньо-кваліфікаційний рівень, спеціалізація на дитячій психології, складання іспиту), порядок залучення психолога до слідчих (розшукових) дій, сформовано систему органів надання безоплатної психологічної допомоги тощо.

У роботі сформовано пропозиції щодо вдосконалення взаємодії з іншими неспеціалізованими суб'єктами: операторами мобільного зв'язку, громадськими організаціями, а також взаємодії в межах реалізації моделі «Барнахус».

3.5. Згідно з результатами емпіричних досліджень, типовим під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є проведення таких слідчих (розшукових) дій, як: допит (100 %), огляд (100 %), експертиза (100 %), пред'явлення для впізнання (87,3 %), слідчий експеримент (15,5 %).

Надано рекомендації щодо проведення допиту дитини, яка є потерпілою внаслідок вчинення сексуального кримінального правопорушення. Вони ґрунтуються на міжнародних стандартах й ефективному досвіді іноземних держав. Засвідчено необхідність використання методик «child-friendly room», зокрема «зеленої кімнати» й моделі «Барнахус». Аргументовано, що особи, які проводять допит, повинні мати знання з вікової психології та навички роботи з дітьми. З огляду на зазначене, запропоновано розширити повноваження ювенальних суддів.

Досліджено навчальний інструмент для опитування дітей – NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров'я дітей та людського розвитку), розроблений для того, щоб забезпечити осіб, які уповноважені проводити допити, чіткою структурою проведення слідчої (розшукової) дії. Слідчий або особа, яка проводить допит, керується запропонованим у протоколі алгоритмом щодо реакцій дитини, надаючи чіткий перелік сформованих універсальних відкритих запитань (наприклад: «Розкажи мені все

про це», «То що сталося» тощо) й уточнювальних запитань, які ґрунтуються на відповідях дитини.

Визначено, що в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей доцільність проведення пред'явлення для впізнання має бути оцінено в сукупності з наявністю інших доказів у кримінальному провадженні, адже вимушений контакт потерпілого з підозрюваною особою є травматичним для дитини. Основним принципом проведення пред'явлення для впізнання під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей слід вважати необхідність уникнення безпосереднього контакту між потерпілою особою та підозрюваним шляхом проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним й аудіоспостереженням (ч. 4 ст. 228 КПК України), за фотокартками, матеріалами відеозапису (ч. 6 ст. 228 КПК України) чи в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України).

У межах наукового дослідження встановлено, що найпоширенішими видами огляду є огляд місця події, огляд речей та освідування. Зауважено, що під час проведення огляду місця події в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей варто спрямувати зусилля на пошук слідів біологічного походження, які могли бути залишені правопорушником і надалі можуть стати об'єктами його ідентифікації; розглянуто алгоритм огляду комп'ютерних даних як різновиду огляду речей та документів.

Узагальнено, що слідчий експеримент проводили з метою: встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення (6,3 %); перевірки висунутих слідчих версій (17,5 %); перевірки й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій (70,9 %); отримання нових доказів (5,2 %).

Розглянуто можливість проведення слідчого експерименту шляхом проведення реконструкції, зокрема за допомогою інформаційних технологій, тобто шляхом зображення місця події в тривимірній проєкції. У цьому

контексті науковий та практичний інтерес становлять розроблення і втілення в практику «Автоматизованого робочого місця слідчого», головним завданням якого є забезпечення підтримки в прийнятті рішень. Розширення можливостей слідства за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема методики «Автоматизованого робочого місця слідчого», на фіксацію обстановки місця події для його комп'ютерної реконструкції з побудовою схем останнього та використання цих результатів під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю потерпілої дитини.

З огляду на вік потерпілої особи та характер вчинення кримінального правопорушення, що пов'язаний з інтимними аспектами життя дитини, а також необхідність збереження автентичності мовних зворотів і лексикону, за допомогою якого дитина пояснює обставини, що з нею сталися, а також фіксації та невербальної інформації, яка надходить від дитини під час проведення слідчих (розшукових) дій, перебіг і результати їх запропоновано фіксувати за допомогою відеозапису.

4.1. Аналіз рекомендаційних актів ООН і Ради Європи, рішень ЄСПЛ, з огляду на проєкти, завдяки яким впроваджують міжнародні та європейські стандарти проведення розслідування, дав змогу виокремити криміналістичні рекомендації для слідчих щодо проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які стосуються:

а) підготовчого етапу розслідування: першочергово розслідувати ті кримінальні правопорушення, що вчинені проти дітей, насамперед проти їх статевої свободи та статевої недоторканості; спланувати розслідування так, щоб мінімізувати участь дитини в цьому процесі, однак провести його швидко, усебічно та законно; приймати заяви про вчинення кримінального правопорушення або таке, що готується (за можливості), у кімнатах, які організовані з дружнім до дітей оточенням;

б) наступного етапу розслідування: користуватися дискреційними повноваженнями задля ефективного проведення досудового розслідування

(обирати на власний розсуд відповідного спеціаліста, визначати найсприятливіший час для проведення процесуальних дій; не допускати до представництва дитини визначених законом осіб за наявності конфлікту інтересів між ними тощо); забезпечити, за необхідності, безперешкодний (вільний) доступ до безкоштовної юридичної допомоги; слідкувати за тим, щоб захисники, які представляють інтереси дітей, були обізнані про їхні права, а також навчені спілкуватися з дітьми на їхньому рівні розуміння; проводити процесуальні дії за участю дитини в обстановці, яка не залякує та є чутливою до дитини, крім випадків, якщо цього вимагає чітка процедура такої дії та неможливості її замінити іншою з метою здобуття кінцевого доказу, який буде достатнім для встановлення всіх обставин справи; перед початком процесуальних дій за участю дитини ознайомити її з приміщенням, місцевістю чи іншими об'єктами, де будуть проводити процесуальну дію (крім тих, де вона зазнала шкоди внаслідок вчиненого кримінального правопорушення), а також з ролями й особами уповноважених осіб, що беруть у ній участь; проводити допит, а також забезпечувати очікування на проведення процесуальних дій у кімнатах, які організовані з дружнім до дітей оточенням; не допускати фактів проведення процесуальних дій іншими слідчими за участю дитини, що забезпечить узгодженість підходів до інтересів дитини; попри те, що ст. 226 КПК України передбачає, що «допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день», зменшити час проведення такої слідчої (розшукової) дії, з огляду на вік і можливості концентрації уваги дитини; не допускати навідних запитань під час допиту;

в) заключного етапу розслідування: під час прийняття рішення про завершення розслідування за наявності декількох однойменних експертиз, що суперечать одна одній, прийняти рішення про проведення інших дотичних експертиз за окремими фактами, після чого призначити комісійну, а за можливості – і комплексну експертизу для усунення розбіжностей у попередніх висновках експертів, керуватися її результатами в кримінальному провадженні;

г) на всіх етапах розслідування: не допускати грубої форми словесного поводження та вияву осуду до дитини; пересвідчитися в професійності залучених спеціалістів (перевірка відповідного документа); увагу спрямовувати на окремі категорії дітей (діти мігрантів, діти-біженці, діти – шукачі притулку, діти без супроводу, діти-інваліди, безпритульні діти й діти вулиці, діти-роми, діти, що перебувають у спеціалізованих закладах); повідомляти дитину-жертву, як і її батьків, про перебіг досудового розслідування, ураховуючи її вік, психологічний розвиток та емоційний стан; забезпечувати нерозголошення персональних даних про особу дитини (зображення, описи дитини, її сім'ї, імена, аудіо- й відеозаписи, адреси проживання, постійного перебування та проведення дозвілля); залучати за необхідності широке коло спеціалістів відповідно до ст. 71 КПК України та на засадах співпраці (психологи, учителі, лікарі, спеціалісти з комунікації, соціальні працівники) з метою отримання інформації задля повного розуміння дитини, оцінювання її психологічного, емоційного, фізичного, соціального та пізнавального стану, а також для забезпечення необхідної підтримки дитині в процесі розслідування; утриматися від невиправданих затримок під час розслідування; ставитися до малолітньої та неповнолітньої потерпілої відповідно до її віку, особливих потреб, зрілості та рівня розуміння, а також ураховувати будь-які складнощі в спілкуванні, які вона може мати; використовувати мову, яка відповідає віку та рівню розуміння дитини (уникати використання складних мовних конструкцій положень законодавства, а спеціальні терміни, які використано в кримінальному провадженні, слід замінювати синонімами); спілкуватися з дитиною з повагою, делікатно; забезпечувати фіксацію процесуальних дій на відео- або/чи аудіозапис; показувати зображення або інформацію, яка може бути шкідливою для дитини, тільки після консультації з відповідними спеціалістами (психологи, соціальні працівники, фахівці з комунікації); уникати безпосереднього контакту та спілкування між дитиною-жертвою та підозрюваним, за винятком випадків, коли дитина-жертва вимагає цього.

4.2. На підставі вивчення міжнародного досвіду (США, ФРН, Франції та Великої Британії) щодо розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей обґрунтовано доцільність залучення до вітчизняної правозастосовної практики:

а) окремих методик допиту дітей-потерпілих з огляду на їхні психологічні особливості й умови застосування до них жорстокої поведінки, що передбачають допустимі тактичні прийоми та сприятливу психологічну атмосферу (зокрема, RATAC і NICHD);

б) тактики проведення допиту (роз'яснення дитині-жертві з першого допиту процесу розслідування загалом на всіх стадіях; робочий етап допиту дитини розпочинати з відкритих запитань, які слугують для отримання описової відповіді та сприяють вільній розповіді дитини, а вже після цього ставити цілеспрямовані, однак відкриті запитання щодо окремих частин розповіді; після того як дитина під час допиту надала інформацію шляхом вільної розповіді, доцільно застосовувати прямі запитання («хто», «що», «де», «коли» і «як»), які мають на меті отримання конкретної інформації; зважати на невербальну інформацію, користуючись роз'ясненнями спеціаліста);

в) криміналістичних рекомендацій (залучення одного й того самого психолога в процесі розслідування; проведення слідчих (розшукових) дій на всіх етапах розслідування одним слідчим, який володіє знаннями з дитячої психології; повідомляти малолітнім і неповнолітнім потерпілим, їхнім законним представникам про можливість звернення до служб або центрів соціально-психологічної підтримки, які функціонують в Україні на безоплатних засадах, а також надати їхні контакти за потреби; запобігати конфронтації дитини-жертви з підозрюваним, окрім випадку, якщо вона сама цього вимагає і це не зашкодить її здоров'ю);

г) окремих методів навчання (розробити навчальні плани та програми для підготовки поліцейських у закладах вищої освіти, які будуть спрямовані на здобуття базових знань з комунікації з малолітніми й неповнолітніми потерпілими; розробити навчальні плани та програми для підвищення

кваліфікації слідчих, які розслідують кримінальні правопорушення за участю малолітніх і неповнолітніх потерпілих, а також неповнолітніх підозрюваних, що охоплюватимуть інформацію про: фізичний та інтелектуальний розвиток неповнолітнього, а також техніку їх допиту із залученням під час підготовки спеціалістів (психологів, фахівців з дитячої комунікації);

д) рекомендацій щодо законодавчого унормування та практики її реалізації кримінального провадження, де потерпілими є діти (урегулювати механізм відшкодування державою шкоди, завданої дітям у зв'язку із вчиненням кримінальних правопорушень проти їхньої статевої свободи та статевої недоторканості; запроваджувати функціонування не лише «зелених кімнат» для допиту, а й спеціальних будинків для дітей (Childhood-Haus), які стали жертвами таких кримінальних правопорушень, що сприятиме проведенню допиту дитини в дружній до неї обстановці, а також покращенню стану психічного та фізичного здоров'я дитини).

4.3. За умов, коли нині кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей набули міжнародного характеру, у низці випадків є складовою транснаціональної організованої злочинної діяльності, стало неможливо ефективно виявляти, розслідувати й попереджувати злочинну діяльність без застосування заходів міжнародного співробітництва. Саме тому з теоретичного та практичного аспектів висвітлено особливості впливу інституту міжнародного співробітництва на формування дієвої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Вивчення відповідних кримінальних проваджень засвідчило, що під час застосування заходів міжнародного співробітництва (8,5 % вивчених кримінальних проваджень) переважно реалізували міжнародну правову допомогу у формі проведення процесуальних дій (72,5 % кримінальних проваджень). Тому важливим завданням є забезпечення прав і свобод неповнолітніх учасників кримінального провадження, які мають особливий процесуальний статус, потребують тактично правильного поводження за

психологічно комфортних умов. Проведення процесуальних дій у порядку міжнародної правової допомоги за участю дітей, потерпілих від сексуального насилля чи тих, що стали свідками таких дій, є організаційно складним і психологічно напруженим заходом, для якого необхідне використання спеціальних методів, засобів, прийомів. Одним із таких є застосування технології відеоконференції. За результатами дослідження надано рекомендації з метою формування уніфікованої технології проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції. Висловлено пропозиції законодавчо регламентувати можливість проведення будь-яких процесуальних дій у режимі відеоконференції за участю дитини, що зумовлено необхідністю захисту дітей з метою реалізації судочинства, дружнього до дитини.

Обґрунтовано потребу посилити ефективність взаємодії між державними, правоохоронними органами держав, міжнародними правоохоронними структурами, міжнародними та громадськими організаціями (ЮНІСЕФ, Управління ООН з наркотиків і злочинності, ВООЗ/ПАОЗ, Ла Страда, фонд «Діти і насильство: проблеми оцінки» (Children and Violence Evaluation Challenge Fund); Форум з прав дитини (Child Rights Forum), Мережа допомоги дітям в кризовій ситуації (Child Protection in Crisis Network), організація «Врятуємо дітей» (Save the Children) тощо), зокрема з метою надання інформаційної допомоги, психологічної реабілітації дітей – жертв сексуального насилля, реалізації профілактичної функції.

Наступним прикладом міжнародного співробітництва є забезпечення реєстрації осіб, які вчинили статеві злочини щодо дітей. Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, Україна зобов’язалася вести облік ДНК-профілів осіб, засуджених за вчинення відповідних злочинів. Також в Україні з 2020 року створено Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи. Аргументовано необхідність активізації наукових досліджень і практичних напрацювань в окресленому напрямі.

У процесі виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей сприяє обміну криміналістично значущою інформацією під час реалізації заходів міжнародного співробітництва використання можливостей Інтерполу. Безпосередньо питанням протидії кримінальним правопорушенням, учиненим щодо дітей, опікується підрозділ Інтерполу про злочини щодо дітей (Crimes against Children Unit). Функціонує міжнародна база даних сексуальної експлуатації дітей (International Child Sexual Exploitation database).

4.4. Криміналістична профілактика є елементом структури криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. Ґрунтуючись на положеннях загальної теорії криміналістики, використовуючи дані інших розділів криміналістики, вона пропонує власний інструментарій профілактичної діяльності, що об’єднує кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби, заходи й прийоми. Тому сучасні криміналісти профілактичну діяльність вважають складовою криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, що видається цілком обґрунтованим.

На підставі результатів анкетування практичних працівників встановлено, що 82,7 % слідчих вважають за необхідне проводити під час досудового розслідування профілактичну діяльність кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей органами досудового розслідування. На питання: «Чи варто передбачити в КПК України положення, яке надаватиме можливість слідчому вносити подання тільки в тих кримінальних провадженнях, у яких однозначно матеріалами провадження підтверджено реальні причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення?», – 67,7 % слідчих відповіли «так». Крім того, 78,2 % респондентів вважають, що, вносячи відповідні зміни в КПК України, потрібно передбачити лише як право слідчого проводити профілактичну діяльність у кримінальних провадженнях шляхом внесення подань про усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, де причини й

умови підтверджені доказами та очевидні для учасників кримінального провадження, а решта 21,8 % – визначили це як обов'язок слідчого.

Обґрунтовано, що, з огляду на завдання КПК і КК України, спрямовані на попередження та запобігання кримінальним правопорушенням, у КПК України слід закріпити функцію профілактичної діяльності для уповноважених осіб, які проводять досудове розслідування та дізнання, а також підтримують державне обвинувачення в суді. Однак недоцільно передбачати «встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення» у ст. 91 КПК України як одну з обставин, що повинна підлягати доказуванню в кримінальному провадженні. Оскільки це зобов'язуватиме передусім органи досудового розслідування та дізнання не лише виявити і встановити такі причини й умови, а й довести їх, що не завжди є можливим у певних категоріях кримінальних правопорушень чи за певних способів їх вчинення. Невстановлення цих причин та умов може бути приводом як для затягування розслідування, так і винесення виправдувального вироку судом через їх недоведеність, попри інші елементи обставин, що були доведені.

Дослідження профілактичної діяльності в структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень надало можливість дійти висновку про доцільність застосування тактичної операції «Профілактика» під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Застосування її сприятиме реалізації мети профілактичної діяльності слідчого, як наслідок – виконанню завдань кримінального провадження.

Тактична операція «Профілактика» під час розслідування слідчим кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей може охоплювати такі його дії: збір шляхом проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій та передання відомостей про осіб, які схильні вчиняти це кримінальне правопорушення, у відповідні органи (підрозділам ювенальної превенції, дільничному офіцеру поліції, психіатричним чи наркологічним диспансерам, службам у справах дітей,

службам і центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо) чи громадські організації; залучення спеціалістів під час досудового розслідування з числа співробітників служб у справах дітей, служб і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організацій міжнародного чи національного спрямування, які надають допомогу постраждалим від насильства тощо; проведення профілактичних занять у закладах усіх рівнів освіти; організація та проведення профілактичних бесід, роз'яснювальної роботи самостійно або ж спільно із психологами, фахівцями з комунікації, працівниками ювенальної превенції, дільничними офіцерами поліції, іншими підрозділами органів Національної поліції України, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями із захисту дітей; передання слідчим інформації з дотриманням всіх норм конфіденційності про встановлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей громадським організаціям з метою проведення моніторингу, а також здійснення ефективної загальної профілактичної діяльності.

З огляду на викладене вище, громадські організації міжнародного та національного спрямування мають надійний функціонал, що сприяє не тільки протидії сексуальному насильству, а й проведенню ефективної профілактичної діяльності.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені результати анкетування 220 слідчих органів Національної поліції, 209 експертів Експертної служби МВС України, 116 суддів судів загальної юрисдикції (Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Київська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Одеська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ)

№	Запитання анкети	Відповіді слідчих (220 осіб), %		Відповіді експертів (209 осіб), %		Відповіді суддів (116 осіб), %	
1.	**Ваш стаж роботи:**						
	менше ніж 1 рік	37	16,8	54	25,8	8	6,8
	1–3 роки	68	30,9	35	16,7	15	12,9
	4–10 років	74	33,6	42	20	78	67,2
	понад 10 років	41	18,7	89	37,5	15	13,1
2.	**Які потреби практичної діяльності позначаються на ефективності діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	недоліки криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей	200	90,9	205	98,1	90	77,6
	складнощі організації розслідування цієї групи кримінальних правопорушень	190	86,4	171	81,8	91	78,4
	проблеми доказування обставин кримінального правопорушення та подальшого судового розгляду кримінальних проваджень	192	87,3	169	80,9	115	96,6
	недоліки запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей	170	77,3	173	82,8	110	94,8
	прогалини та колізії законодавства, що спричиняють складнощі правозастосування	187	85,0	180	86,1	113	97,4
	складнощі в пошуку й опрацюванні наукової, навчально-методичної інформації	185	84,1	190	90,9	106	91,4
	інший варіант	29	13,2	19	9,1	10	8,6
3.	**Вивчення потреб практики під час дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей передбачає:**						
	вивчення власне практики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої	218	99,1	208	99,5	112	96,6

	недоторканості дітей						
	вивчення злочинної діяльності, способів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, характерних слідів, даних про особу підозрюваного та потерпілого з метою формування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей	206	93,6	199	95,2	101	87,1
	опрацювання проблеми запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, що посягають на права, свободи, законні інтереси дітей, перешкоджають їхньому нормальному, зокрема статевому, розвитку	188	85,5	175	83,7	92	79,3
	вивчення власних потреб науки криміналістики з метою з'ясування проблемних питань, створення умов для її подальшого розвитку, удосконалення та підвищення ефективності правозастосовної діяльності	181	82,3	179	85,6	93	80,2
	інша думка	2	2,3	7	3,3	6	5,2
4.	**Чи вважаєте Ви важливим наукове забезпечення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так, у формі підготовки монографічних досліджень, наукових статей, розроблення методичних рекомендацій	177	80,5	180	86,1	108	93,1
	так, за умови вивчення та врахування потреб практики й на цій підставі підготовки системи наукового забезпечення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень	175	79,5	166	79,4	91	78,4
	ні, такої необхідності немає	13	5,9	11	5,3	2	1,7
	інший варіант	30	13,6	9	4,3	6	5,2
5.	**Вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей пов'язано із вчиненням інших кримінальних правопорушень, що посягають на права і свободи неповнолітніх, зокрема:**						
	втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом чи азартними іграми	66	30,0	70	33,4	51	43,9

	кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	40	18,2	66	31,5	41	35,3
	кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	42	19,1	66	31,5	22	18,9
	кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я дітей	30	13,6	45	21,5	21	18,1
	інший варіант	28	12,7	7	3,3	10	8,6
6.	**Чи вважаєте Ви необхідним під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, відповідної правозастосовної діяльності керуватися рішеннями ЄСПЛ?**						
	так	209	95,0	191	91,4	115	99,1
	ні	1	0,5	9	4,3	–	–
	інший варіант	10	4,5	9	4,3	1	0,9
7.	**З огляду на зазначену вище тезу, чи є необхідність доведення до відома, роз'яснення рішень ЄСПЛ і формування на цій підставі криміналістичних рекомендацій, а саме з проблематики виявлення, розслідування, попередження окремих видів кримінальних правопорушень (зокрема розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей) і побудови тактики слідчих (розшукових) дій?**						
	так	218	99,1	207	99,0	115	99,1
	ні	–	–	1	0,5	–	–
	інший варіант	2	0,9	1	0,5	1	0,9
8.	**Чи відповідають запропоновані криміналістичні рекомендації потребам практичної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так	130	59,1	121	57,9	53	45,7
	ні	40	18,2	52	24,9	35	30,2
	інший варіант	30	13,6	36	17,2	28	24,1
9.	**Чи вбачаєте Ви необхідність побудови комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так	217	98,6	205	98,2	116	100

	ні	1	0,5	2	0,9	–	–
	інший варіант	2	0,9	2	0,9	–	–
10.	**Яка кількість кримінальних проваджень (експертних досліджень, справ) знаходиться у Вас у провадженні (процесуальному керівництві) на момент анкетування?**						
	до 100	39	17,7	139	66,5	30	25,9
	100–200	63	28,6	50	23,9	34	29,3
	200–300	87	39,5	18	8,6	30	35,9
	300–400	24	10,9	2	0,9	20	17,2
	понад 400	7	3,2	–	–	2	1,7
11.	**Який чинник є найважливішим для Вас, визначає пріоритет у розслідуванні кримінального правопорушення? (*обрати лише один головний критерій*)**						
	встановлення підозрюваного (затримання на місці вчинення кримінального правопорушення)	197	89,5	160	55,5	65	56,0
	тяжкість вчиненого кримінального правопорушення	17	7,7	31	14,8	40	34,5
	дата вчинення кримінального правопорушення	5	2,3	2	0,9	5	4,3
	вчинення кримінального правопорушення щодо малолітнього чи неповнолітнього потерпілого	2	0,9	16	7,6	6	5,2
12.	**Чи вважаєте Ви відсутність у слідчого, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, досвіду в розслідуванні таких кримінальних правопорушень перешкодою для якісного проведення розслідування?**						
	так	119	54,3	89	42,5	69	59,4
	ні	98	44,5	62	29,6	22	18,9
	складно відповісти	3	1,4	58	27,7	25	21,5
13.	**Як Ви вважаєте, чи допомагає криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості в їх розслідуванні? (*обрати одну відповідь*)**						
	так, допомагає всім практикам	55	24,8	65	31,1	40	34,5
	так, допомагає початківцям	56	25,4	78	37,4	48	41,4
	ні, не допомагає	55	24,8	60	28,7	15	12,9
	інше	54	24,8	6	2,8	13	11,2
14.	**Які обставини, крім тих, які обов'язково мають бути доведені згідно зі ст. 91 КПК України, необхідно встановити під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	причини вчинення	192	87,5	185	88,9	105	90,3
	сліди вчинення	172	78,5	180	86,1	87	75,3
	характеристика особи потерпілого	206	93,5	199	95,3	111	95,3
15.	**Яке доказове значення мають сліди біологічного походження, вилучені з місця події?**						

	свідчать про причетність до вчинення кримінального правопорушення конкретної особи	203	92,2	171	81,8	62	53,2
	звужують коло пошуку правопорушника	192	87,4	195	93,5	74	64,1
	мають несуттєве значення через складність їх дослідження	71	32,1	4	1,8	–	–
	окремого доказового значення не мають	50	22,9	19	9,1	26	22,1
16.	**Які ознаки особи правопорушника знаходять своє відображення на місці події?**						
	біологічні	127	57,8	184	88,1	89	76,9
	психологічні	88	40,1	91	43,4	68	58,4
	соціальні	78	35,3	46	21,8	57,4	49,5
17.	**Чи вважаєте Ви, що інспектор-криміналіст має бути присутнім під час проведення слідчих (розшукових) дій?**						
	так	214	97,3	191	91,5	112	96,2
	ні	6	2,7	18	8,5	4	3,8
18.	**Які проблемні питання, на Вашу думку, допомагає вирішити інспектор-криміналіст під час проведення слідчих (розшукових) дій? (*обрати один варіант відповіді*)**						
	самостійне застосування техніко-криміналістичних засобів і методів відволікає від загального керівництва слідчими (розшуковими) діями	213	96,7	49	23,5	24	20,7
	самостійне вилучення слідів вчинення кримінального правопорушення під час проведення слідчих (розшукових) дій супроводжується помилками	7	3,3	160	76,5	38	32,9
	процесуальні порушення щодо порядку виявлення, фіксації та вилучення слідів	–	–	–	–	40	34,2
	інше	–	–	–	–	14	12,2
19.	**У якій формі Ви використовуєте спеціальні знання?**						
	процесуальна	220	100	209	100	116	100
	непроцесуальна	185	84,3	203	97,4	62	53,1
20.	**Чи використовуєте Ви у своїй діяльності функції УАЗОР?**						
	так, цілком	46	20,2	–	–	–	–
	так, функцію реєстрації повідомлень про вчинення кримінального правопорушення	143	64,9	–	–	–	–
	так, функцію аналітичного забезпечення обігу інформації	31	14,9	–	–	–	–
	інше	–	–	–	–	–	–

21.	**Чи вивчали Ви основи вікової психології дітей (у ЗВО чи на курсах підвищення кваліфікації)?**						
	так	10	4,7	80	38,5	8	7,3
	ні	210	95,3	129	61,5	108	92,7
22.	**Чи вбачаєте Ви практичну необхідність розроблення окремої методики проведення допиту дітей, які перебувають у контакті із законом (потерпілі, свідки)?**						
	так	216	98,5	197	94,2	107	91,9
	ні	4	1,5	12	5,8	9	8,1
23.	**Які проблемні питання виникають під час допиту дитини, яка є потерпілою від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	відсутність уніфікованих рекомендацій до проведення допиту дитини	137	62,3	91	43,7	60	51,6
	брак знань або низький рівень знань у галузі вікової психології дітей	93	42,1	49	23,5	41	35,5
	складність встановлення психологічного контакту з допитуваною дитиною	120	54,6	44	21,2	53	45,9
	інше	22	10,3	43	20,7	18	15,4
24.	**Які об'єкти огляду спричиняють складнощі під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	місця події	54	24,5	–	–	–	–
	речей	67	30,4	–	–	–	–
	документів	78	35,4	–	–	–	–
	тіла потерпілої особи	115	52,2	–	–	–	–
	тіла підозрюваного	103	46,8	–	–	–	–
	комп'ютерної та мобільної техніки	169	76,9	–	–	–	–
	інше	9	3,9	–		–	–
25.	**Чи проводите Ви слідчий експеримент у комплексі з іншими слідчими (розшуковими) діями під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так	158	71,8	–	–	–	–
	ні	62	28,2	–	–	–	–
26.	**Якщо Ви відповіли «ні», то з якої причини? (*обрати один варіант відповіді*)**						
	не вбачається доцільності	46	20,6	–	–	–	–
	складність проведення слідчого експерименту	75	34,2	–	–	–	–
	особливості механізму вчинення кримінального правопорушення та моральний аспект	54	24,7	–	–	–	–

	інше	45	20,5	–	–	–	–
27.	**Які чинники, на Вашу думку, впливають на вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	алкоголізація та наркотизація населення	91	41,4	70	33,5	37	32,1
	негативні фактори в сім'ї	45	20,5	53	25,4	33	28,7
	низький рівень сексуальної культури	34	15,5	17	17,9	40	34,8
	віктимна поведінка потерпілого	10	4,5	8	3,7	4	3,6
	незнання батьками та вчителями інформації про стан криміногенної ситуації	31	14,3	22	10,7	19	16,1
28.	**Чи вважаєте Ви завданням держави проводити профілактичну діяльність стосовно кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так	218	99,1	207	99,0	111	95,7
	ні	–	–	–	–	–	–
	інше	2	0,9	2	1,0	5	4,3
29.	**Чи вважаєте Ви за необхідне особисто реалізовувати під час розслідування (експертних досліджень, судового розгляду) профілактичну діяльність щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так	182	82,7	160	76,5	99	85,3
	ні	2	0,9	20	9,6	1	0,9
	інше	–	–	29	13,9	16	13,8
30.	**Чи варто регламентувати в КПК України положення, що надаватиме можливість слідчому вносити подання про усунення причин та умов вчинення кримінального правопорушення тільки в тих кримінальних провадженнях, у яких однозначно матеріалами провадження підтверджено реальні причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення?**						
	так	149	67,7	160	76,5	86	74,1
	ні	68	30,9	20	9,6	4	3,4
	інше	3	1,4	29	13,9	26	22,4
31.	**Профілактичну діяльність у кримінальних провадженнях слідчого (дізнавача) шляхом внесення подань про усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення у КПК України, де причини й умови підтверджено доказами й вони очевидні для учасників кримінального провадження, доцільно передбачити як:**						
	обов'язок слідчого (дізнавача)	48	21,8	100	47,8	60	51,7
	право слідчого (дізнавача)	172	78,2	109	52,2	56	48,3
32.	**Чи вживаєте Ви профілактичних заходів під час проведення досудового розслідування за фактом кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей?**						
	так	56	25,5	41	19,6	29	25,0

	ні	164	74,5	168	80,4	86	74,1
	інше	–	–	–	–	1	0,9
33.	**Якщо Ваша відповідь на попереднє питання була «ні», то з чим це пов'язано (оберіть один або декілька варіантів відповідей)**						
	нерозуміння того, які профілактичні заходи уповноважений провести	9	**5,5**	50	23,9	36	31,0
	брак часу (у зв'язку зі значною кількістю або складністю кримінальних проваджень)	104	63,4	60	28,7	35	30,2
	відсутність методичних рекомендацій щодо чітких дій під час проведення профілактичної діяльності	8	4,9	39	18,7	19	25,0
	немає потреби в таких заходах	4	2,4	5	2,4	2	1,7
	слідчий, інші компетентні суб'єкти не зобов'язані це робити відповідно до норм КПК України	39	23,8	39	18,7	46	39,6

Додаток Б

Узагальнені дані вивчення 468 кримінальних проваджень щодо вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей

№			Результат	
			кількість	**відсоток (%)**
1. У кримінальних провадженнях щодо вчинених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей діти (неповнолітні) фігурували в процесуальних статусах:				
	потерпілого		468	100
	свідка		36	76,9
	підозрюваного (обвинуваченого, підсудного)		70	14,9
2. Спосіб вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:				
2.1.	**За кількістю компонентів спосіб вчинення кримінального правопорушення передбачав:**			
	підготовчі дії, безпосереднє вчинення кримінального правопорушення, дії, спрямовані на приховування слідів кримінального правопорушення		20	4,2
	підготовчі дії та безпосереднє вчинення кримінального правопорушення		14	2,9
	безпосереднє вчинення кримінального правопорушення		308	65,8
	безпосереднє вчинення кримінального правопорушення та дії, спрямовані на приховування його слідів		126	27
2.2.	**За наявністю підготовчих дій до вчинення кримінального правопорушення:**			
	з підготовчими діями		34	7,3
	серед них	вибір і підготовка правопорушником сприятливої обстановки для вчинення кримінального правопорушення	8	23,5
		вибір способу подолання опору потерпілої особи	19	56,4
		вибір правопорушником потенційної жертви та вивчення інформації про неї	3	10,1
		вибір способу приховування слідів вчинення кримінального правопорушення	4	7,4
	вчинений ситуативно		434	92,7
	серед них	правопорушник залишається з дитиною наодинці в приміщенні	239	55,1
		правопорушник зустрічає безнаглядну дитину	195	37,6

2.3.	**Спосіб безпосереднього вчинення кримінального правопорушення (відповідно до кваліфікації статей КК України):**					
	зґвалтування				315	67,3
	сексуальне насильство				34	7,2
	примушування до вступу в статевий зв'язок				4	0,8
	статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку				71	15,2
	розбещення неповнолітніх				44	9,5
	домагання до дитини для сексуальних цілей				–	–
2.4.	**За наявністю ознак насильства під час вчинення кримінального правопорушення:**					
	кримінально карані діяння були вчинені за згодою потерпілої особи				101	21,6
	кримінально карані діяння були вчинені за допомогою насильства (*)				367	78,4
	серед них	за допомогою фізичного насильства			140	38,3
		за допомогою психічного насильства			178	48,5
		за допомогою використання безпорадного стану			48	13,2
		за допомогою зловживання довірою			40	10,8
2.5.	**За наявністю дій, спрямованих на приховування слідів вчинення кримінального правопорушення:**					
	правопорушник вчиняв дії, спрямовані на приховування кримінального правопорушення				146	31,2
	правопорушник не вчиняв дії, спрямовані на приховування кримінального правопорушення				322	68,8
3. Слідова картина кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:						
3.1.	**Сліди вчинення кримінального правопорушення (*):**					
	матеріальні сліди (*):				455	97,3
	серед них	сліди біологічного походження (*)			354	77,8
		серед них	сліди крові		143	40,5
			серед них	у формі плями	57	40
				у формі відбитка	68	47,8
				інше	18	12,2
			сліди сперми		136	30,1
			серед них	виявлені на тілі потерпілої особи	62	45,5
				виявлені на одязі потерпілої особи	55	40,1
				виявлені на можливих предметах обтирання правопорушником	19	15,6
			сліди слини		61	17,3
			волосся		36	10,2

			сліди поту та жиропоту	1	1,1
			сліди запаху	1	0,8
		мікросліди (*)		159	35,1
		серед них	мікросліди біологічного походження	71	44,8
			нашарування волокон і волокнистих матеріалів	116	73
			мікрослідів ґрунту	5	3,1
			піднігтьовий вміст	38	23,9
	ідеальні сліди			468	100
	електронні (цифрові) сліди			246	52,5
4. Обстановка вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:					
4.1.	**За часом вчинення кримінального правопорушення:**				
	вчинені в денний час			358	76,6
	вчинені в нічний час			110	23,4
4.2.	**За місцем вчинення кримінального правопорушення:**				
	безлюдне місце			452	96,7
	на місці вчинення кримінального правопорушення присутні інші особи			16	3,3
5. Характеристика особи потерпілого від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:					
5.1.	**Стать потерпілої дитини:**				
	жіноча (*)			317	67,8
	серед них	від зґвалтування		245	77,3
		від сексуального насильства		144	45,7
		від примушування до вступу в статевий зв’язок		281	88,9
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку		306	96,7
		від розбещення неповнолітніх		109	34,6
		від домагання дитини для сексуальних цілей		153	48,3
	чоловіча (*)			151	32,2
	серед них	від зґвалтування		34	22,7
		від сексуального насильства		82	54,3
		від примушування до вступу в статевий зв’язок		17	11,1
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку		5	3,3
		від розбещення неповнолітніх		99	65,4
		від домагання дитини для		78	51,7

		сексуальних цілей		
5.2.	**Вік потерпілої дитини:**			
	до 7-ми років		44	9,5
	серед них	від зґвалтування	5	10,7
		від сексуального насильства	7	16,7
		від примушування до вступу в статевий зв’язок	–	–
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	–	–
		від розбещення неповнолітніх	32	72,6
		від домагання дитини для сексуальних цілей	–	–
	від 7-ми до 10-ти років		91	19,5
	серед них	від зґвалтування	24	26,1
		від сексуального насильства	18	20,3
		від примушування до вступу в статевий зв’язок	–	–
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	–	–
		від розбещення неповнолітніх	46	50,4
		від домагання дитини для сексуальних цілей	3	3,2
	від 10-ти до 14-ти років		134	28,7
	серед них	від зґвалтування	40	29,8
		від сексуального насильства	45	33,3
		від примушування до вступу в статевий зв’язок	8	6,2
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	16	12,3
		від розбещення неповнолітніх	25	18,4
		від домагання дитини для сексуальних цілей	–	–
	від 14-ти до 16-ти років		118	25,2
	серед них	від зґвалтування	43	36,4
		від сексуального насильства	33	28,3
		від примушування до вступу в статевий зв’язок	6	4,9
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	17	14,9
		від розбещення	18	15,5

		неповнолітніх		
		від домагання дитини для сексуальних цілей	–	–
	від 16-ти до 18-ти років		81	17,1
	серед них	від зґвалтування	47	57,6
		від сексуального насильства	33	41,1
		від примушування до вступу у статевий зв'язок	1	1,3
		від вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	–	–
		від розбещення неповнолітніх	–	–
		від домагання дитини для сексуальних цілей	–	–
5.3.	**Сімейна атмосфера та виховання дитини:**			
	дитину виховували в змістовно та/або структурно неблагонадійній сім'ї		362	77,4
	серед них	у змістовно неблагонадійній сім'ї	54	14,9
		у структурно неблагонадійній сім'ї	32	8,8
		у змістовно та структурно неблагонадійній сім'ї	276	76,3
	дитину виховували в благонадійній сім'ї		106	22,6
5.4.	**За знайомством між потерпілою та правопорушником:**			
	раніше не знайомі		168	35,8
	раніше знайомі		300	64,2
	серед них	родичі	97	32,2
		друзі, близькі знайомі	203	67,8
5.5.	**За формою віктимності потерпілої дитини:**			
	віктимна деформація особи під впливом соціальних факторів		15	3,1
	серед них	поведінка дитини характеризувалася нейтральністю	14	95,6
		поведінка дитини має ознаки віктимності	1	4,4
	професійна віктимність		1	0,2
	вікова віктимність		451	96,5
	віктимність як наслідок патологічного стану		1	0,2
6. Характеристика особа правопорушника, який вчинив кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:				
6.1.	**За статтю:**			
	чоловічої статі		466	99,6
	жіночої статі		2	0,4

6.2.	**Наявність освіти:**		
	не мали освіти	11	2,3
	мають базову середню освіту	339	72,4
	мають професійно-технічну освіту	94	20,1
	мають вищу освіту	24	5,2
6.3.	**Вік правопорушника:**		
	до 18-ти років	70	14,9
	від 25-ти до 35-ти років	214	45,8
	від 35-ти до 45-ти років	138	29,5
	понад 45 років	46	9,8
6.4.	**Зайнятість правопорушника:**		
	працездатний, але не працює	331	70,8
	навчається в освітньому закладі	48	10,3
	непрацездатний	33	7,1
	працює	56	11,8
6.5.	**Сімейний стан правопорушника:**		
	у шлюбі ніколи не перебував	89	19
	на даний час перебуває в шлюбі	211	45
	розлучений	159	33,9
	вдова/вдівець	9	2,1
6.6.	**Наявність попередньої судимості:**		
	особа, яку раніше не притягали до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень	374	79,9
	особа, яку раніше притягали до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень	94	20,1
6.7.	**Наявність пом'якшуючих обставин у діяннях правопорушника (*):**		
	щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення	72	15,3
	добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди	–	–
	надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення	–	–
	вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім	70	14,9
	вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності	–	–
	вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин	–	–
	вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність	–	–
	вчинення кримінального	–	–

	правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, спричиненого жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого		
	вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності	–	–
	виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане із вчиненням кримінального правопорушення, у випадках, передбачених цим Кодексом	–	–
6.8.	**Наявність обтяжуючих обставин у діяннях правопорушника (*):**		
	вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів	146	31,2
	вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28)	7	15,4
	вчинення кримінального правопорушення на підґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або статевої приналежності	–	–
	вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов’язку	–	–
	тяжкі наслідки, завдані злочином	4	0,8
	вчинення кримінального правопорушення щодо особи літнього віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або в присутності дитини	269	57,4
	вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах	–	–
	вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності	–	–

	вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного	28	5,9
	вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством	16	3,4
	вчинення злочину з особливою жорстокістю	7	1,4
	вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій	–	–
	вчинення злочину загальнонебезпечним способом	–	–
	вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або в стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів	299	63,8
7. Слідчі ситуації, які склалися під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:			
7.1.	**За повнотою інформації про вчинене кримінальне правопорушення:**		
	очевидна слідча ситуація	320	68,4
	неочевидна слідча ситуація	148	31,6
7.2.	**Залежно від тривалості часового інтервалу між моментом вчинення кримінального правопорушення та повідомленням про нього:**		
	кримінальне правопорушення було зафіксовано в момент його вчинення	39	8,3
	про вчинення кримінального правопорушення було повідомлено від 0 до 24 год	264	56,5
	про вчинене кримінальне правопорушення було повідомлено в інтервалі понад 24 год	165	35,2
7.3.	**Залежно від наявності даних про особу (особи) підозрюваних:**		
	підозрюваного затримали на місці вчинення кримінального правопорушення	40	8,3
	особа підозрюваного відома, проте його не затримано	292	62,4
	особа правопорушника невідома, але є певні дані про нього	85	18,1
	інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, украй обмаль	51	11,2
7.4.	**Залежно від кількості**		

	правопорушників:		
	кримінальне правопорушення вчинене однією особою	455	97,4
	кримінальне правопорушення вчинене групою осіб	13	2,6
7.5.	**Залежно від досягнення протиправного результату:**		
	кримінальне правопорушення було доведено до кінця	382	81,7
	кримінальне правопорушення не було доведено до кінця	86	18,3
7.6.	**Залежно від визнання підозрюваним своєї вини:**		
	підозрюваний цілком визнає свою вину, його показання підтверджені матеріалами кримінального провадження	192	41,2
	підозрюваний визнає свою вину частково, але стверджує про добровільність вступу в статеві зносини чи необізнаність щодо віку потерпілої особи	108	23
	підозрюваний цілком заперечує факт вчинення кримінального правопорушення	168	35,8
8. Слідчі (розшукові) дії, які проводили під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:			
8.1.	**Слідчі (розшукові) дії, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (*):**		
	допит	468	100
	пред'явлення для впізнання	409	87,3
	обшук	64	13,7
	огляд	468	100
	освідування	56	11,9
	слідчий експеримент	73	15,5
	призначення експертизи	468	100
8.2.	**Місце проведення слідчих (розшукових) дій:**		
	кабінет слідчого	404	86,3
	інше місце	64	13,7
8.3.	**До проведення слідчих (розшукових) дій за участю потерпілої дитини були залучені спеціалісти (*):**		
	психолог	150	32,1
	педагог	318	67,9
	лікар	44	9,4
	інспектор-криміналіст	303	64,9
	інші	34	7,3
8.4.	**Експертизи, які були проведені під час розслідування (*):**		

	трасологічна		72	15,3
	серед них	сліди рук	43	59,7
		сліди ніг	15	20,8
		сліди зубів	5	6,9
		сліди транспортних засобів	7	9,7
		інше	2	2,7
	матеріалів, речовин і виробів		32	6,8
	почеркознавча		15	3,1
	портретна		40	8,7
	одорологічна		4	0,8
	генотипоскопічна		144	30,7
	серед них	генотипоскопічне дослідження сперми	15	10,4
		генотипоскопічне дослідження крові	123	85,1
		генотипоскопічне дослідження інших об’єктів	16	4,5
	судово-медична експертиза речових доказів		468	100
	судово-медична експертиза живих осіб		468	100
	судово-психіатрична		315	67,4
	серед них	дослідження питання осудності особи	264	83,7
		дослідження питання наявності психічних відхилень, зокрема педофілії	23	7,4
		інше	28	8,9
	судово-психологічна		371	79,3
	мистецтвознавча		32	6,8
	комп’ютерно-технічна		25	5,4
8.5.	**За встановленням психологічного контакту під час допиту:**			
	потерпілого		468	100
	серед них	у конфліктній ситуації	67	14,4
		у безконфліктній ситуації	401	85,6
	свідка		468	100
	серед них	у конфліктній ситуації	27	5,8
		у безконфліктній ситуації	441	94,2
	підозрюваного		468	100
	серед них	у конфліктній ситуації	254	54,2
		у безконфліктній ситуації	214	45,8
8.6.	**Під час розслідування кримінальних правопорушень для впізнання були пред’явлені (*):**			
	живі особи		251	53,6
	речі		178	38
	документи		9	1,9
	труп		3	0,6
8.7.	**За способом проведення пред’явлення**			

	для впізнання його проводили:		
	очно	340	72,6
	безконтактно	69	27,4
8.8.	**За об'єктами огляду (*):**		
	місця події	468	100
	транспортних засобів	169	36,1
	житла та іншого приміщення	411	87,9
	інше	43	9,1
8.9.	**За процесуальним статусом освідуваної особи (*):**		
	потерпілого	15	3,2
	підозрюваного	41	8,7
8.10.	**За метою проведення слідчого експерименту (*):**		
	встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення	5	6,3
	перевірка висунутих слідчих версій	13	17,5
	перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих (розшукових) дій	52	70,9
	отримання нових доказів	3	5,2
9. Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:			
9.1.	**Чи застосовували в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи дітей заходи міжнародного співробітництва?**		
	застосовували	40	8,5
	не застосовували	428	91,5
9.2.	**У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи дітей які саме заходи міжнародного співробітництва застосовували?**		
	міжнародну правову допомогу у формі проведення процесуальних дій	29	72,5
	розшук особи, підозрюваної у вчиненні кримінальних правопорушень	2	5
	видачу (екстрадицію) особи, підозрюваної (обвинуваченої) у вчиненні кримінальних правопорушень	3	7,5
	кримінальне провадження у формі перейняття	2	5
	інше	4	10

(*) відмічені питання, відповіді на які можуть містити декілька варіантів, що не є взаємовиключними.

Додаток В

СПИСОК ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ АВТОРКИ ЗА ТЕМОЮ МОНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Публікації в наукових виданнях,
які включено до наукометричних баз Scopus і Web of Science:

1. Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29 (6s). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.
2. Volik V., Yanishevska K., Pylypenko S., Zolota L., Nikitina-Dudikova H. The Protection of Intellectual Property Rights in the Field of Biomedicine in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 4. P. 1–7. URL: https://www.abacademies.org/articles/The-protection-of-intellectual-property-rights-in-the-field-of-biomedicine-in-Ukraine-1544-0044-23-4-521.pdf.
3. Chornous Yu., Nikitina-Dudikova H., Lepei O., Antoniuk A., Fridman-Kozachenko M. Investigación de delitos sexuales contra niños. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39 (68). P. 666–681. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35442.
4. Tsymbal P., Vlasova H., Nikitina-Dudikova H., Kharchenko N., Soroka I. International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Revista Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 40. P. 132–141. URL: https://amazoniainvestiga.info/check/40/14-132-141.pdf.
5. Movchan R., Neledva N., Kalimbet I., Medentsev A., Nikitina-Dudikova H. The behavior of a victim in the field of prevention of sexual violence on the Internet: a psychological aspect. *Revista Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 40. P. 142–152. URL: https://amazoniainvestiga.info/check/40/15-142-152.pdf.

Публікації у фахових періодичних виданнях України (категорія «Б»):

6. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія.* 2020. № 1 (26). С. 77–85.
7. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.
8. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Окремі питання кваліфікації злочинних дій при вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (на прикладі ст. 153, ст. 156 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 44. С. 139–143. (Серія «Юриспруденція»). URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc44/31.pdf.

9. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правовий статус дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 87–95.

10. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правові основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 6, т. 2. С. 252-257. doi: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.43.

11. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні основи дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 50. С. 104–108. (Серія «Юриспруденція»). URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc50/24.pdf.

12. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 51. С. 146–149. (Серія «Юриспруденція»). URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc51/31.pdf.

13. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Міжнародне та національне законодавство як основа дотримання правового статусу дитини та розслідування вчиненого відносно неї злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Держава і регіони.* 2021. № 2 (72). С. 88–94. (Серія «Право»). URL: http://law.stateandregions.zp.ua/ archive/2_2021/2_2021.pdf.

14. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Слідова картина злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. Svazek 8, 3 vydani. С. 185–192. doi: 10.46340/eppd.2021.8.3.24.

15. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Структура особи потерпілої дитини як елементу криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 92–96. doi: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.14.

16. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Криміналістична класифікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право.* 2021. № 6. С. 224–229. doi: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.33.

17. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2021. № 53. С. 128–132. (Серія «Юриспруденція»).

18. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Методологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 267–273. doi: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.39.

19. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія.* 2021. № 2. С. 40–44.

20. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Чорноус Ю. М. Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2022. № 55. С. 76–81. (Серія «Юриспруденція»). doi: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.55.16.

Тези виступів на науково-практичних конференціях:

21. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Актуальні проблеми початку досудового розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. С. 450–455. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3643.

22. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Формування криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.*Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 304–307.

23. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Стан наукових досліджень проблем розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 квіт. 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 100–104.

24. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як правова основа розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні (м. Київ, 20 трав. 2021 р.) / ДНДІ МВС України. Київ, 2021. С. 145–149. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/Zbirnyk_theses_2021_05_20.pdf

25. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Реєстрація геномної інформації людини під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2021. С. 123–128. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20700.

26. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Електронні (цифрові) сліди у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 трав. 2021 р., м. Київ). Київ, 2021. С. 100–104

27. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Віктимність як криміналістична ознака потерпілої дитини у злочинах проти статевої свободи та статевої

недоторканості. *InterConf, (89).* URL: *https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/16739.*

28. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Мотив у структурі криміналістичної характеристики особи злочинця у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *InterConf*. (90), P. 302–306. doi: https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.12.2021.034.

29. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Актуальні проблеми розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 242–245.

Навчально-методичні праці:

30. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с. (Нікітіна-Дудікова Г. Ю. – глава 37 «Розслідування зґвалтувань». С. 615–631).

31. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті насильницьким способом, вчиненого щодо малолітньої особи : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. М. Чорноус. Вінниця : Твори, 2018. 292 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г., Стороженко С. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 169–176.
2. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. … д-ра філософії : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
3. Авраменко С. М. Типові слідчі ситуації під час розслідування злочинів, пов'язаних із розбещенням неповнолітніх. *Право і суспільство.* 2016. № 4/2016. С. 205–208.
4. Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та шляхи статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 413 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/16977.
5. Алексеєва Т. В., Ковальчишина Н. І. Психологія підліткової злочинності : навч. посіб. Донецьк : Ноулідж, 2010. 335 с.
6. Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности : учеб. пособ. Одесса : Бахва, 1996. 112 с.
7. Аленін Ю. П. Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. 48 с.
8. Алєксєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2013. 320 с.
9. Алєксєєв С. Міжнародні стандарти правосуддя та Антикорупційний суд. 2018. 5 с. URL: http://alekseev.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Міжнародні-стандарти-правосуддя-та-Антикорупційний-суд.pdf.
10. Алєксєєва-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 247–253.
11. Аналітичний звіт за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» за 2020 рік / Служба порятунку дітей. Київ : Агенція Proinsight Lab, 2020. 124 с. URL: https://rada.info/upload/users_files/24013384/a34d8140c02de895e92c060811c363e3.pdf.
12. Андріяшевська М. С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 126–135. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135.
13. Анонсування міжнародного проекту «Зміцнення системи захисту дітей у конфлікті із законом» за участю НАВС. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/anonsuvannya-mizhnarodnogo-proektu-zmicnennya-sistemi-zahistu-ditej-u-konflikti-iz-zakonom-za-uchastyu-navs.html.

14. Антонян Ю. М., Голумб Ц. А. Преступное поведение лиц с психическими аномалиями : учеб. пособ. М. : ВНИИ МВД СССР, 1984. 80 с.

15. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с.

16. Асмолов А. Г. Психология личности : учебник. М. : МГУ, 1990. 367 с.

17. Афанасьєва К. В. Деградація ДНК в судовій молекулярно-генетичній експертизі. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 29–33.URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/han- dle/123456789/15303.

18. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 36, т. 2. С. 123–125.

19. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : підручник. 4-те вид., змін., доповн. і доопр.]. Київ : Дакор, 2014. 520 с.

20. Багаденко І. П. Питання нормативного забезпечення застосування методики «зелена кімната» під час кримінального провадження. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.). Київ, 2021. С. 14–18. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr11.pdf.

21. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2013. Вип. 57. С. 315–321.

22. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 198 с.

23. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 204 с.

24. Бандурка О. М. Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції : наук.-практ. посіб. Харків : Основа, 2003. 324 с.

25. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 244 с.

26. Банчук О. Уряд схвалив законопроект «Про юстицію, дружню до дитини». *Урядовий портал* : [сайт]. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/oleksandr-banchuk-uryad-shvaliv-zakonoproekt-pro-yusticiyu-druzhnyu-do-ditini.

27. Барцицька А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 19 с.

28. Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2008. № 2. С. 1–8.

29. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев : Охрана труда, 2002. 268 с.

30. Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Киев, 1999. 26 с.

31. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Киев : Лыбидь, 1991. 142 с.

32. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика : курс лекцій : у 2 ч. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2012. Ч. 1. 356 с.

33. Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39–43.

34. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. [2-ге вид., доповн. і переробл.]. Київ : МАУП, 436 с.

35. Безкоровайний Б. В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 210 с.

36. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА ; НОРМА-ИНФРА, 2001. 240 с.

37. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 20 с.

38. Берзін П. С., Гацелюк В. О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2013. № 1 (1). С. 144–159.

39. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1138.

40. Бєлан С. В., Луценко Т. О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 28–36.

41. Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf.

42. Біленчук П. Д., Гель А. П. Основи криміналістичної тактики : курс лекцій. Вінниця : Вінниц. філія МАУП, 2001. 120 с.

43. Білецька Г. А. Особливості проведення судово-медичної експертизи встановлення віку на сучасному етапі. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 4. С. 101–106. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12512/1/Biletska_101-106.pdf.

44. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

45. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 31 с.

46. Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 272 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/16968/5/dis_bondar_sv.pdf.

47. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 16 с.

48. Борисенко І. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 142–149.

49. Борисенко М. В., Мельник О. В. Взаємодія слідчого з іншими посадовими особами та підрозділами Національної поліції під час кримінального провадження : загальна характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вип. 5, т. 1. С. 188–191. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/5/tom_1/37.pdf.

50. Борідько О. А. Соціальні засади криміналістичної профілактики. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. 2002. № 140. С. 66–68.

51. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 213 с.

52. Будзиньська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. W. : E.D. – DRUK-KACZMARCZYK, 2007. 64 с.

53. Бутенко С. Ю. Імплементація рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2013. 251 с.

54. В Україні відкриють центр роботи з дітьми-потерпілими та свідками злочинів. *Zmina* : [сайт]. URL: https://zmina.info/news/v-ukrayini-vidkryyut-czentr-roboty-z-ditmy-poterpilymy-ta-svidkamy-zlochyniv/.

55. В Україні стартував пілотний проект «Вихователь безпеки». *Портал МВС* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/v-ukrayini-startuvav-pilotnii-projekt-vixovatel-bezpeki.

56. Воронова Ю. В. Соціально-психологічні детермінанти віктимної поведінки неповнолітніх жертв сексуальних злочинів : дис. … канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2005. 164 с.

57. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 298 с.

58. Вандышев В. В. Соотношение учения о криминалистической профилактике и криминологии. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 1999. № 3. С. 55–61.

59. Вапнярчук В. В. Характеристика обставин предмету доказування, які підтверджують наявність головного факту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2013. Вип. 22, Ч. ІІ, т. 3. С. 93–97.

60. Вебінар з експертами КМЄС в Україні. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/vebinar-z-ekspertami-kmyes-v-ukrayini.html.

61. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2018. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / [редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.]. 952 с.

62. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

63. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 218 с.

64. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.

65. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.

66. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.

67. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : Правник – НАВСУ, 1999. 126 с.

68. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 160 с.

69. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / [А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : Курсор, 2009. С. 20–21.

70. Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей) : метод. рек. / [уклад.: В. Г. Бурчинський та ін.] ; МОЗ України ; Український центр наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи. Київ, 2012. 32 с. URL: https://nmapo.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/06_09_20-6.pdf

71. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. [2-ге вид., доповн.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

72. Вирок Барського районного суду Вінницької області у справі від 30 листоп. 2021 р. № 125/531/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua

73. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 23 груд. 2019 р. у справі № 752/18176/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua

74. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 1 жовт. 2019 р. у справі № 753/17194/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua

75. Вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі від 17 лип. 2020 р. № 212/1489/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

76. Вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у справі від 18 трав. 2020 р. № 173/576/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

77. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 21 квіт. 2020 р. у справі № 487/1279/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

78. Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 9 черв. 2021 р. у справі № 567/1271/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

79. Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 18 верес. 2017 р. у справі № 521/4695/15-к1-кп/501/98/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/68926870.

80. Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 22 жовт. 2020 р. у справі № 451/385/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

81. Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 19 черв. 2020 р. у справі № 283/974/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

82. Вирок Маневицького районного суду Волинської області від 10 лип. 2020 р. у справі № 164/501/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua.

83. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 листоп. 2021 р. у справі № 183/7127/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

84. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі від 8 квіт. 2020 р. № 398/2279/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

85. Вирок Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 20 квіт. 2021 р. у справі № 149/2435/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: www.reyestr.court.gov.ua.

86. Відкритий реєстр педофілів в Україні. Чи допоможе це запобігти злочинам по відношенню до дітей. *НВ* : [сайт]. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vidkritij-rejestr-pedofiliv-v-ukrajinichi-dopomozhe-tse-zapobihti-zlochinam-povidnoshennju-do-ditej-2485536.html.

87. Відсьогодні в Нацполіції створений сектор ювенальних слідчих – Ігор Клименко. *Портал МВД України* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/vidsyogodni-v-nacpoliciyi-stvorenii-sektor-yuvenalnix-slidcix-igor-klimenko.

88. Віктимологія : навч. посіб. / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

89. Вінгловська О. І. Імплементація міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2000. 18 с.

90. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 24 с.

91. Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47–50.

92. Воєвода А. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про порушення правил водіння або експлуатації військових машин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 122–126.

93. Возгрин И. А. Введение в криминалистику : история, основы теории, библиография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 475 с.

94. Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 146–152. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152.

95. Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик : метод. посіб. / Всеукр. громад. орг. "Служба захисту дітей". Київ: К. І. С., 2011. 132 с.

96. Волобуєв А. Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 155–156. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-153-157.

97. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

98. Волобуєв А. Ф. Про методи криміналістики. *Актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (17 черв. 2010 р.) / ДНДЕКЦ. Київ, 2010. С. 28.

99. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 336 с.

100. Волошина О. В. Роль спеціаліста-психолога в підготовці та проведенні допиту неповнолітніх жертв сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р). Київ, 2020. С. 59–63.

101. Волчецкая Т. С., Головин А. Ю., Осипова Е. В. Особенности развития российской и американской криминалистики: криминалистическая техника,

тактика и методика. *Вестник Томского государственного университета*. Серия : Право. 2018. № 29. С. 40–52. doi: 10.17223/22253513/29/4.

102. Воспитательная программа по предупреждению насилия над детьми. *Руководство для родителей и воспитателей* : учеб. изд. для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов пед. вузов / под ред. Н. К. Асановой. М., 1997. С. 65–68.

103. Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / [редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін.]. Харків, 2020. Вип. 21. С. 79–91. doi: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

104. Гайдай-Бандурка І. О. Міжнародні акти з питань кримінально-правового захисту прав дітей. *Право і Безпека*. 2014. № 1. С. 6–10.

105. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. 20 с.

106. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 300 с.

107. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2017. 198 с.

108. Галустян Ю. М. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації : монографія / [Ю. М. Галустян, І. А. Шваб, Т. О. Дорошок, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна]. Київ : УІСД, 2006. 64 с.

109. Гарасимів О., Ряшко О. Пред'явлення для впізнання як слідча (розшукова) дія у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică.* 2021. № 1 (46). P. 81–87.

110. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 419 с.

111. Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В. В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : монографія. Вінниця : Ніланд-ЛТД, 2018. 152 с.

112. Гвоздецький А., Романюк Я. Практична необхідність. *Pravo. ua* : [сайт]. URL: https://pravo.ua/articles/praktichna-neobhidnist/.

113. Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. Вип. № 2 (27). С. 95–102. doi: https://doi.org/10.33270/03202702.95.

114. Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філософії : 081–Право. Київ, 2021. 294 с.

115. Гвоздюк В. В. Шляхи формування професійної комунікативної компетентності поліцейського на етапі початкової підготовки.

Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування : матеріали наук.-теорет. конф. наук. товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.) / НАВС. Київ, 2018. С. 63–65.

116. Генпрокурор про міжнародно-правове співробітництво та рішення Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=285690.

117. Герасименко О. А., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*. 2017. № 4 (67). С. 76–82.

118. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 18 с.

119. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 20 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18563

120. Голіна В. В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1994. 31 с.

121. Головенков П. В. Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия : науч.-практ. комментарий и перевод текста закона. [2-е изд., переработ. и доп.]. М. : Проспект, 2012. 312 с. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuauflage_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.

122. Головін А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України. Київ : Логос, 2012. 369 с.

123. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.

124. Головкін Б. М., Лисодєд О. В. Співвідношення понять «особа злочинця» та «особистість злочинця». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) : у 2 ч. / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. Ч. 1. С. 38–43.

125. Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого. Київ : Київ. ун-т, 1972. 108 с.

126. Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза в системі засобів захисту. *Адвокат*. 2009. № 4. С. 4–13.

127. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 209–214.

128. Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38. URL: http://legeasiviata.in.ua/archive/2012/9/08.pdf .

129. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 16 с.

130. Горбачевський В. Я., Сервецький І. В. Вбивство: огляд місця події : монографія / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 175 с.

131. Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України : дис. … канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2018. 307 с.

132. Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 211 с.

133. Гриценко В. Г., Пихтіна П. В. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. *Наукові записки*. Серія : Право. 2018. Вип. № 5. С. 175–180.

134. Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 37–51. doi: https://doi.org/10.33270/011810904

135. Губаль Ю. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 207 с.

136. Гульман Б. Л. Сексуальные преступления. Харьков : Рубикон, 1994. 270 с.

137. Гуменна Н. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами розшуку під час здійснення ним розшукової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 497–504.

138. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 360 с.

139. Гумін О. М. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру. *Юридична Україна.* 2009. № 11. С. 102–108.

140. Гусєва В. О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2021. № 2 (119). С. 121–131. doi: https://doi.org/10.33270/01211192.121.

141. Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

142. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 33 (1). С. 37–49. doi: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-37.

143. Гуцалюк М. В. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [М. В. Гуцалюк та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. [2-ге вид., доповн.]. Київ : НАВС, 2020. 104 с.

144. Гуценко К. Ф., Головко Л. В., Филимонов Б. А. Уголовний процесс западных государств. [2-е изд., доп. и испр.]. М. : Зерцало-М, 2002. 528 с.

145. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.

146. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основи філософії : навч. посіб. Харків : Право, 2003. 352 с.

147. Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00. Київ, 2012. 16 с.

148. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография. Харьков : Прапор, 2005. 224 с.

149. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.

150. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : навч. посіб. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 116 с.

151. Декларація ООН про права дитини : прийнята 20 листоп. 1959 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua./cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=955_384.

152. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою : принята резолюцією № 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листоп. 1985 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text.

153. Делія Ю. В. Джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (загальнотеоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 12–18. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-12-18.

154. Демиденко К. Є. Шляхи імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 29–35.

155. Демчіхіна Є. С. Проблемні питання кримінологічної характеристики та детермінації злочинної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 95–102.

156. Денисовський М. Д. Характеристика причин та умов вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх за сучасних умовах. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* Серія : Юридична. 2015. Вип. 13. С. 139–143.

157. Денисовський М. Д., Федчак І. А. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх і малолітніх : посібник. Львів ; Тернопіль : ЛьвДУВС, 2018. 132 с.

158. Деренко А. Что такое Барнахаус, и как он работает. *Платформа по защите детей Child Hub* : [сайт]. URL: https://childhub.org/ru/child-protection-multimedia-resources/chto-takoe-barnakhus-i-kak-rabotaet.

159. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету

Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF.

160. Джужа А. О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 179–188.

161. Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

162. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.

163. Дідківська Г. Кримінологічні теорії зарубіжних країн у боротьбі із злочинністю неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 123–126.

164. Ділані С., Котеріл К. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації: самовчитель для спеціалістів. Київ : Жіночий консорціум України, 2004. 64 с.

165. До реєстру педофілів вже внесли імена 171 особи – Мін'юст. *Заборона* : [сайт]. URL: https://zaborona.com/do-reyestru-pedofiliv-vzhe-vnesly-imena-171-osoby-minyust/.

166. «Дом детства»: как в Германии помогают малолетним жертвам насилия. *DW. Live (English)* : [сайт]. URL: https://amp.dw.com/ru/dom-detstva-kak-v-germanii-pomogajut-maloletnim-zhertvam-nasilija/a-55222122.

167. Допит дитини: процесуальні особливості та психологічні підходи в діяльності слідчого в Чеській Республіці. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/dopit-ditini-procesualni-osoblivosti-ta-psihologichni-pidhodi-v-diyalnosti-slidchogo-v-cheskij-respublici.html.

168. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 448 с.

169. Дроздов О., Дроздова О. Суперечність експертиз не є підставою для закриття справи про сексуальне насильство. *Закон і Бізнес*. 2019. 7–13 грудня. (№ 48 (1450)). URL: https://zib.com.ua/ua/140350.html.

170. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 р. : підписаний 8 листоп. 2001 р. ; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом України від 1 черв. 2011 р. № 3449-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

171. Дружня до дитини система правосуддя: гуманізація судових процесів та нетравматичні методи опитувань. *Проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні»* : [сайт]. URL: http://qala.org.ua/uk/grantovi-programi/partnerski-initsiativi-gromadskih-organizatsij-ta-pravovih-klubiv-pravokator/18061-2/.

172. Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.

173. Дудніков А. Л. Проблеми визначення способу злочину в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб.

наук. пр. Харків, 2011. Вип. 11. С. 58–67. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2011/Dudnikov.pdf.

174. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

175. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : наук.-практ. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 366 с.

176. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 84–102.

177. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

178. Дулов А. В. Види тактических операций. *Криминалистика* : учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. М., 2001. С. 436–437.

179. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. Минск : Университетское, 1985. 168 с.

180. Дунаєвська Л. Г. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, скоєних при наданні медичної допомоги : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.

181. Дышлевой А. Ю. Мотивация преступного поведения лиц с психическими аномалиями, совершивших сексуальные правонарушения. *Новости украинской психиатрии* : [сайт]. URL: http://www.psychiatry.ua/articles/paper018.htm.

182. Дяченко Н. М., Борзов О. П. Вилучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації : метод. рек. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. 15 с.

183. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 386 с.

184. Еникеев М. И. Юридическая психология : краткий учеб. курс. М. : НОРМА-ИНФРА, 2001. 244 с.

185. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1983. Т. 5. Р–Т / [уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.]. 2006. 705 с.

186. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

187. Європейська конвенція щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116) : підписана від 24 листоп. 1983 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text.

188. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.

189. Євтушенко А. Д. Концепція спеціальних знань у кримінальному процесі: криміналістичний аспект. *Актуальні проблеми криміналістики* :

матеріали наук.-пркт. конф. / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 285–287.

190. Єгоров В. В., Єгорова Т. М. Проблемні питання сучасного стану судово-психіатричної та судово-психологічної експертизи. *Судова психологічна експертиза*. 2019. Вип. 19. С. 427–444. doi: https: //doi.org/10.32353/khrife.1.2019.034.

191. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua

192. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за березень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

193. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113895&libid=100820

194. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/ stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo.

195. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

196. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-березень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

197. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

198. Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 18 с.

199. Єремій Г. О., Хряпінський П. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2012. 176 с.

200. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 175 с.

201. Єфімов М. М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. Серія : Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 1–2 (33–34). С. 186–189.

202. Жалдак І. А. Способи регуляції конфліктних ситуацій при проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 111–121.

203. Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

204. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Журавель В. А. Вибрані твори*. Харків, 2016. С. 364–370.

205. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении. *Криминалистика и судебная экспертиза* : междуведом. науч.-метод. сб. Київ, 1983. Вып. 26. С. 42–51.

206. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 160–166.

207. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 304 с.

208. Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : междуведом. науч.-метод. сб. Киев, 1995. Вып. 47. С. 62–67.

209. Журавель В. А. Окремі методики у структурі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія : Юридична 2015. Вип. № 1. С. 196–197. URL: file:///D:/Docs/Downloads/nvlkau_2015_1_20.pdf.

210. Журавель В. А. Ситуационность тактических приемов при допросе потерпевшего. *Криминалистика и судебная экспертиза* : междуведом. наук.-метод. сб. Киев : Вища шк., 1985. Вып. 30. С. 18–23.

211. Заяць Д. Д., Степанюк Р. Л. Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2006. Вип. 32. С. 7–11.

212. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: окремі проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.

213. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 232 с.

214. Завадський О. М. Слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2011. Вип. 24. С. 297–304.

215. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А(III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 6–9.

216. Загамула В. В. Розслідування втягнення неповнолітніх в заняття проституцією : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 242 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14718.

217. Загамула В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Становлення та розвиток*

наукових досліджень : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки України (Київ, 19–20 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 30–31.

218. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

219. Закалюк А. П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений. Киев : Наук. думка, 1975. 264 с.

220. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. М. : Юрид. лит., 1986. 191 с.

221. Запобігання та протидія сексуальній експлуатації та насильству щодо дітей (СЕНД). Типова державна система реагування. Рада Європи : Листопад, 2016. 52 с. URL: https://rm.coe.int/vc-1840-weprotect-model-national-response-translated-ukr-web-pdf-pdf/1680992d8f.

222. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва : монографія. Київ : Нац.акад. внутр. справ, 2018. 218 с.

223. Затенацкий Д. В. Идеальные следы в криминалистике. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 78. С. 175–180.

224. Заяць Д. Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

225. Звіт про роботу прокурора за 2018, 2019, 2020, 2021 роки. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2.

226. Здоровье для всех к 2000 году – глобальная стратегия / ВОЗ. Женева : ВОЗ, 1981. 84 с.

227. Зеленецкий В. С. Концептуальные основы общей теории борьбы с преступностью : автореф. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1989. 44 с.

228. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / [Н. П. Бочкор, О. В. Даценко, К. Б. Левченко та ін.]. Київ : Україна, 2012. 28 с.

229. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.

230. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. 260 с.

231. Землянська О. В. Особистість як об’єкт судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 367 с.

232. Зозуля Є. В. Про деякі особливості особи правопорушника, що вчинює примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань у складі організованої групи. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 87–89.

233. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений. Криминологические и криминалистические проблемы / под ред. В. И. Федулова. Саратов : Сарат. ун-т, 1983. 188 с.

234. Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151. URL: https://doi.org/10.18411/b-2016-027.

235. Ігор Клименко: У Нацполіції стартував проєкт «Поліцейський – учасник освітнього процесу». *Новости Кропивницкого* : [сайт]. URL: http://topnews.kr.ua/incident/2021/05/31/171851.html.

236. Ікаєв А. Р. Особа злочинця та особа потерпілого у структурі криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5, т. 2. С. 241–246.

237. Інструкція з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 лют. 2018 р. № 111. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18#n7.

238. Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 груд. 2012 р. № 1176 ; втратила чинність 12 серп. 2018 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13#Text

239. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 груд. 2017 р. № 1044. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7.

240. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text.

241. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серп. 2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text.

242. Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження) : затв. наказом Державної судової адміністрації України від 15 листоп. 2012 р. № 155. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12.

243. Інформаційний лист щодо особливостей призначення та проведення судових експертиз за експертною спеціальністю 10.9 «Дослідження комп’ютерної техніки та програмних продуктів» / Експертна служба МВС України ; Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. Дніпро : Дніпропетр. НДЕКЦ, 2018. 23 с.

244. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім’ї та поза нею / [В. О.

Брижик та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Г. О. Христової. Київ : К.І.С., 2010. 238 с.

245. Іщенко А. В. Криміналістичне забезпечення протидії злочинності як наукова категорія. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 3. С. 3–5.

246. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень / за ред. І. П. Красюка, А. В. Іщенко. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 359 с.

247. Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 37 с.

248. Іщенко А. В., Гуренко М. М. Конституційні права та свободи людини і громадянина у проекті Кримінально-процесуального кодексу України. *Економіка. Фінанси. Право*. 1999. № 12. С. 29–32.

249. Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с.

250. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.

251. Калужна О. М. Криміналістична характеристика фальшивомонетництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

252. Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 298–300.

253. Карпенко Р. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 108–112.

254. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / [Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. 354 с.

255. Квашис В. Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений. М. : NOTA BENE, 1999. 280 с.

256. Квашис В. Е., Вавилова Л. В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений / МВД РФ. ; Всерос. науч.-исслед. ин-т. М. : ВНИИ МВД РФ, 1996. 124 с.

257. Керик Л. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 162–168.

258. Керик Л. І. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 111. С. 259–260.

259. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р. і пояснювальна записка. Рада Європи : Жовтень, 2013. 51 с. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.

260. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів. *Council of Europe* : [сайт]. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/.

261. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дитини : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів. Рада Європи, 2011. 24 с. URL: https://rescentre.org.ua/Uploads/Files/docs/Guidelines_cChild_Friendly_Justice_Ukr.pdf

262. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 24 с.

263. Кириченко О. А., Басаї В. Д., Ткач Ю. Д. Слідознавство : лекція № 8. Київ : РВВ КІВС, 2002. 83 с.

264. Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 224 с.

265. Кірпач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3 (87), ч. 2, кн. 1. С. 233–234.

266. Клименко Н. І., Перкін В. І. Тактичні операції у типових ситуаціях розслідування розбійних нападів. *Вісник Дніпропетровського державного університету*. 1995. № 2. С. 205–209.

267. Климчук М. П., Кунтій А. І. Виявлення та вилучення слідів кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 111–118.

268. Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113–118.

269. Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 26.

270. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

271. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

272. Ковна У. С. Забезпечення прав та інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 22 с.

273. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів : Тріада Плюс, 2008. 420 с.

274. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

275. Кожна п'ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства – Кулеба. *УНІАН* : [сайт]. URL: https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaye-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html

276. Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.

277. Козлова А. Г. Психологічне супроводження кримінальних проваджень як ефективний метод забезпечення об'єктивного розслідування. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (59). С. 201–205.

278. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

279. Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 245–248.

280. Козьяков Д. Масова інформація в мережі Інтернет: правові аспекти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 1. С. 120–123.

281. Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 1. С. 163–168.

282. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 129–134.

283. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1967. 509 с.

284. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1967. 30 с.

285. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Актуальные проблемы тактики и методики расследования преступлений. *Коновалова В. Е. Вибрані твори*. Харків : Апостиль, 2012. С. 239–247.

286. Колмаков В. П. Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1962. 40 с.

287. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.

288. Колосовський Є. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2014. 20 с.

289. Комаха В. О., Іоржев Ю. Б., Стрілець Г. О. Тактичні особливості проведення слідчого огляду : монографія. Ізмаїл : СМИЛ, 2006. 207 с.

290. Комиссаров В. И., Пономарева Л. В. Расследование изнасилований. *Законность*. 2010. № 9. С. 15–18.

291. Комітет з питань правоохоронної діяльності спільно з Офісом Ради Європи в Україні та ГО «Український інститут майбутнього» 22 вересня провів онлайн круглий стіл на тему: «Кримінально-правовий захист дітей від сексуальної експлуатації та запобігання повторній віктимізації дітей під час кримінального провадження». URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/print/74957.html.

292. Комп'ютерно-технічна експертиза. *Незалежний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: https://nise.com.ua/it-ekspertyza.

293. Комплексна національна стратегія із захисту дітей від насильства : рекомендація № CM/Rec (2009) 10 Комітету міністрів Ради Європи від 18 листоп. 2009 р. *Комплексна стратегія прои насильства*. Страсбург : Рада Європи, 2010. С. 4–6. URL: https://rm.coe.int/168046eb82.

294. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року : підписана 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

295. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами : прийнята резолюцією 317 (IV) ГА ООН від 2 груд. 1949 р. *Запобігання торгівлі людьми*. Київ, 2001. С. 110–118.

296. Конвенція про захист прав людини і основних свобод : підписана в Римі від 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

297. Конвенція про кіберзлочинність : підписана 23 лист. 2001 р.; Додатковий протокол від 28 січ. 2003 р. до Конвенції. *Офіційний вісник України.* 2007. № 65. Ст. 2535.

298. Конвенція про права дитини : підписана 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

299. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : підписана 10 груд. 1984 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

300. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : підписана 11 трав. 2011 р. *Council of Europe* : [сайт]. URL: https://rm.coe.int/1680462546.

301. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) : підписана 25 жовт. 2007 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

302. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : підписана 16 трав. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http//zakon.rada.gov.ua./cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994-858.

303. Кондратьєв Я. Ю. Забезпечення органами внутрішніх справ прав та свобод людини в умовах політичної і правової реформи. *Забезпечення прав людини та громадянина в умовах реформування політичної та правової системи України* : тези доп. наук.-практ. конф. Київ, 2004. С. 12.

304. Коновалова В. Э. Психологическая характеристика следственного эксперимента. *Криминалистика и судебная експертиза*. 1976. Вып. 12. С. 10–16.

305. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.

306. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособ. Харьков : Основа, 1990. 198 с.

307. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики. (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1966. 32 с.

308. Коновалова В. О, Панов М. І. Інтуїція: поняття і роль у судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1 (16). С. 180–188.

309. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ : Факт, 2001. 311 с.

310. Коновалова В. О. Правова психологія : навч. посіб. Харків : Основа, 1996. 184 с.

311. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-правового циклу). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2012. № 1 (68). С. 185–192.

312. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Харків : Право, 2008. 240 с.

313. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : акад. курс. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.

314. Конотація. *Словник. ua : портал української мови та культури* : [сайт]. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=конотація.

315. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

316. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами. Руководство для следователей : науч.-практ. пособ. Харьков : Лицей, 2002. 280 с.

317. Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 98–102.

318. Корнієнко М. В. Використання міжнародного досвіду протидії насильницьким злочинам проти дітей в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 123–130. doi: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-123-130.

319. Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей : монографія. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 318 с.

320. Корчовий М. М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 194 с.

321. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.

322. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 211 с.

323. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 18–30.

324. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 214 с.

325. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 436 с.

326. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.

327. Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2019. № 1. С. 36–43. doi: https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.04.

328. Кочура О. О. Процесуальний статус неповнолітнього потерпілого при проведенні досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 208 с.

329. Кравченко І. С., Кононець В. П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції : метод. рек. Дніпро : ДДУВС, 2018. 48 с.

330. Красицкая Л. В. Классификация личных неимущественных прав ребенка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2010. № 929. С. 333–337.

331. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

332. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К. Т., 2020. 452 с.

333. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

334. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.

335. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учебник / под. ред. проф. В. Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. 528 с.

336. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 383 с. *Навчальні матеріали онлайн* : [сайт]. URL: https://pidruchniki.com/1966032151600/pravo/struktura_okremih_kriminalistichnih_metodik#55.

337. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 665 с.

338. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Право, 2020. 752 с.

339. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алєксєєв та ін.]. Київ : Центр навч. літ., 2015. 544 с.

340. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. [4-те, переробл. і доповн.] Харків : Право, 2008. 464 с.

341. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Ін Юре, 2010. 464 с.

342. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 736 с.

343. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.

344. Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

345. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [В. П. Бахін, В. К. Весельский, В. С. Кузьмичев, Д. Б. Сергеева та ін.] ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 524 с.

346. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / [В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, Д. Б. Сергєєва, Ю. М. Чорноус]. Київ : ХмЦНП, 2011. 178 с.

347. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. проф. В. В. Сташиса і В. Я. Тація. Харків : Юрінком Інтер, 2007. 456 с.

348. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

349. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О.В. Капліної. Харків : Право, 2010. 608 с.

350. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

351. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.

352. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. С. В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.

353. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 4 берез. 2019 р. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2019. 420 с.

354. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1129-15#Text

355. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

356. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 513 с.

357. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Харків : Право, 2009. 288 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf.

358. Криушенко Л. І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 39, т. 2. С. 94–99.

359. Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 177–181.

360. Кудінов А. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 2. С. 1–5. URL: http://dspace.lduvs.edu.ua/bitstream/123456789/295/1/12kasimt.pdf

361. Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 15 с.

362. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ – Правник, 2000. 450 с.

363. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 20 с.

364. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілого в кримінальному процесі України. *Адвокат.* 2009. № 5. С. 10–12.

365. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 19 с.

366. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 227 с.

367. Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 245 с.

368. Леви А. А. Потерпевший в уголовном процессе : консп. лекций. М. : РУДН, 2007. 179 с.

369. Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. Київ : Агентство «Україна», 2012. 24 с.

370. Летнянчин Л. І. Конституційні обов’язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2002. 211 с.

371. Лєшукова І. В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідування злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 22 с.

372. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.

373. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2005. 448 с.

374. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.

375. Лісова А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтування. *Право України*. 2011. № 8. С. 366–372.

376. Лісова А. Ю. Основи методики розслідування зґвалтування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

377. Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 19 с.

378. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 206 с.

379. Лук’янчиков Є. Д. Щодо видів пред’явлення для впізнання. *Правничий часопис Донецького університету*. 1997. Вип. 1. С. 35–37.

380. Лук’янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 194 с.

381. Лук’янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 19 с.

382. Лук’янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.

383. Лук’янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ, 2005. 360 с.

384. Лук’янчиков Є. Д., Моісєєв О. М. Пред’явлення для впізнання : навч. посіб. Макіївка : Графіті, 1998.104 с.

385. Лук’янчиков, Є. Д., Євтушок В. П. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення. *Вісник Запорізького університету внутрішніх справ*. 1999. № 3. С. 47–52.

386. Лукашевич В. Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1993. 44 с.

387. Лукашевич В. Г., Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навч. посіб. Херсон : ХЮІ НУВС, 2002. 192 с.

388. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків : Диса плюс, 2013. 419 с.

389. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання Програми сталого розвитку до 2030 року : Конгрес Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 7–12 берез. 2021 р.). Нью-Йорк : ООН, 2021. 22 с. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf

390. Лыков В. Моральный вред. *Человек и закон* 2003. № 8. С. 24–26.

391. Лягав спати між дітьми і ґвалтував: з'явилися нові подробиці у справі львівського педофіла. *Львів. Vgorode* : [сайт]. URL: https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/a1154007-ljahav-spati-mizh-ditmi-i-gvaltuvav-zjavilisja-novi-podrobitsi-u-spravi-lvivskoho-pedofila.

392. Майже 23 млн українців регулярно користуються Інтернетом – дослідження. *Mind.ua* : [сайт]. : [сайт]. URL: https://mind.ua/news/20204323-majzhe-23-mln-ukrayinciv-regulyarno-koristuyutsya-internetom-doslidzhennya.

393. Майже 90 злочинів щодо статевої свободи дітей інкримінують правоохоронці двом чернівецьким пенсіонерам. *Національна поліція України* : [сайт]. URL: https://cv.npu.gov.ua/news/novini/majzhe-90-zlochiniv-shhodo-statevoji-svobodi-ditej-inkriminuyut-pravooxoronczi-dvom-cherniveczkim-pensioneram/.

394. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 213 с.

395. Маланюк А. Г. Провадження у кримінальних справах, пов'язаних із міжнародними відносинами, за законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

396. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184.

397. Мальована Т. І. Особливості проведення пред'явлення для впізнання за участю дитини у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 78–80.

398. Малюга В. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємництво, господарство і право.* 2015. № 8. С. 61–65.

399. Малярова В. О. Деякі аспекти вивчення особи потерпілого при розслідуванні злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). Харків, 2013. С. 84–86.

400. Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 88–97.

401. Марисюк К. Б., Канцір В. С., Канцір І. А. Насильство як деструктивний вектор розвитку суспільства. Сексуальне насильство. *Наше право.* 2020. № 1. С. 70–76. doi: https://doi.org/10.32782/np.2020.1.11.

402. Марценюк М. М., Гвоздецька І. В. Міжнародні стандарти якості. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2012. № 3, т. 2. С. 154–156.

403. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.

404. Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів. *Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності* / [В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж та ін.]. Харків : Право, 2001. С. 249–257.

405. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів. *Криміналістична тактика та методика* : підручник для вузів / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 1998. С. 167–170.

406. Матюшкова Т. П. Допит неповнолітньої потерпілої від сексуальних злочинів: деякі питання підготовки та проведення. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України.* 2004. № 1. С. 143–150.

407. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

408. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 255 с.

409. Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права*. 2009. № 1. С. 357–361.

410. Махтаев М. Ш. Основы теории криминалистического предупреждения преступлений : монография. М. : Раритет, 2001. 272 с.

411. МВС спільно з іншими міністерствами та громадянським суспільством продовжує роботу над проектом «Вихователь безпеки» – Катерина Павліченко. *Портал МВС* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/mvs-spilno-z-insimi-ministerstvami-ta-gromadyanskim-suspilstvom-prodovzuje-robotu-nad-proektom-vixovatel-bezpeki-katerina-pavlicenko.

412. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств : клинические описания и указания по диагностике. Киев : Факт, 1999. 270 с.

413. Мельник К. В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванням : автореф. роботи … магістр : 081. Миколаїв, 2020. 15 с.

414. Мета МВС – захистити дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, та знизити психологічні травми під час слідчих дій – Денис Монастирський. *МВС України* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/press-

center/news/meta-mvs-zaxistiti-ditei-yaki-postrazdali-vid-kriminalnix-pravoporusen-ta-zniziti-psixologicni-travmi-pid-cas-slidcix-dii-denis-monastirskii.

415. Методика расследования торговли людьми : учеб. пособ. / [А. А. Хамдамов, О. А. Камалов, У. Э. Расулев и др.]. Ташкент : Акад. МВД Республики Узбекистан, 2015. 225 с.

416. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / [О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.] ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

417. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман]. Київ : К.І.С., 2021. 110 с.

418. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / [авт.-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман] ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : КЛИМЕНКО, 2015. 115 с.

419. Милинчук В. В. Взаимная правовая помощь по уголовным делам: общие условия оказания и формы (действующая практика и перспективы развития) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2001. 321 с.

420. Милинчук В. В. Использование видеосвязи при получении доказательств по уголовным делам а рамках международного сотрудничества. *Вестник Московского университета*. Серия 11. Право. 2001. № 5. С. 91–104.

421. Мильман В. Э. Компоненты и уровни в функциональной структуре деятельности. *Вопросы психологии*. 1991. № 1. С. 71–80.

422. Мискова Г. М. Віктимологічні заходи запобігання сексуальній експлуатації дитини. *Право.ua.* 2019. № 3. С. 100–108. doi: https://doi.org/10.32782/law.2019.3.15.

423. Михайличенко Б. В. Особливості проведення ДНК-досліджень у судово-медичній практиці / Нац. мед. ун-т ім. О. О. Богомольця. Київ, 2017. 38 с. URL: https://nmu.ua/wp-content/uploads/2017/11/DNK-ekspertyzy.pdf.

424. Михайлов О. Є. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. 565 с.

425. Михальчук Т. В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

426. Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. *Міністерство юстиції* : [сайт]. URL: https://minjust.gov.ua/inccojj/about/2021.

427. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Є. О. Мойсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2009. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. 1008 с.

428. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : прийняті 29 листоп. 1985 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

429. Місія фонду. Благополуччя дітей. *Український фонд* : [сайт]. URL: https://childfund.org.ua/pro-nas.

430. Місія. *Україна Ла Страда* : [сайт]. URL: https://la-strada.org.ua/pro-organizacziyu.

431. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 376–380.

432. Мудрецька Г. В. Методика розслідування викрадень бюджетних коштів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2011. 18 с.

433. Мусієнко О. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману, як елемент окремої криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5. Volume 2. С. 109–114.

434. На Вінниччині вперше в Україні запрацює центр Барнахус для постраждалих від насильства дітей. *Вінницький інформаційний портал «VежА»* : [сайт]. URL : https://vezha.ua/na-vinnychchyni-vpershe-v-ukrayini-zapratsyuye-tsentr-barnahus-dlya-postrazhdalyh-vid-nasylstva-ditej-foto/#:~:text=Модель%20Барнахус%20передбачає%2C%20що%20в,та%20кімнати%20для%20особистої%20гігієни.

435. На Київщині зафіксували факти зґвалтування дітей російськими військовими – Денісова. *Суспільне. Новини* : [сайт]. URL: https://suspilne.media/226702-na-kiivsini-zafiksuvali-fakti-zgvaltuvanna-ditej-rosijskimi-vijskovimi-denisova/

436. На Київщині поліція затримала педофіла, що ґвалтував дітей. *Главком* : [сайт]. URL: https://glavcom.ua/kyiv/news/na-kijivshchini-policiya-zatrimala-pedofila-shcho-valtuvav-ditey-video-733198.html.

437. На Сумщині судитимуть відомого фотографа-педофіла. *Судебно-ческая газета в Украине*. 2021. 27 января. URL: https://sud.ua/ru/news/ukraine/191577-na-sumschini-suditimut-vidomogo-fotografa-pedofila.

438. Навчальний квест і тренінг з розслідування злочинів, пов’язаних з торгівлею людьми. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/news/navchalnij-kvest-i-trening-z-rozsliduvannya-zlochiniv-pov’yazanih-z-torgivleyu-lyudmi.html.

439. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

440. Напрямки діяльності. *Громадська організація «Ла Страда – Україна»* : [сайт]. URL: http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_content_show_napryamki-diyalnosti.html.

441. Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.

442. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.

443. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін.]. Київ : Ін Юре, 2003. 720 с.

444. *Національна поліція України* : [сайт]. URL: https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/.

445. Наша місія. *Служба порятунку дітей* : [сайт]. URL: https://savechild.com.ua/aboutus.

446. Негодченко В. О. Правові засади попередження злочинів: теоретичні аспекти. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України.* 2000. № 1. С. 158–163.

447. Негребецький В. Особливості фіксації результатів криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 217–221. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.39.

448. Никитина-Дудикова А. Ю. Особенности видеофиксации следственных (розыскных) действий при расследовании преступлений против половой неприкосновенности малолетних. *Актуальные проблемы организации судебно-экспертного и технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений на современном этапе* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (14–15 ноября 2013 г.) / [сост. Е. В. Неня, О. П. Лемешко] ; под ред. Д. В. Жидкова ; МВД Украины ; Гос. науч.-исслед. экспертно-криминалист. центр. Киев, 2014. С. 165–168.

449. Николайчук И. А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2000. 360 с.

450. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Актуальні проблеми допиту малолітнього потерпілого. *Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : зб. наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конф. (5 лип. 2013 р.). Київ, 2013. С. 152–154.

451. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Актуальні проблеми початку досудового розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого щодо малолітньої особи. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. С. 450–455. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3643

452. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Актуальні проблеми розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, А. А. Саковський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 242–245.

453. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Електронні (цифрові) сліди у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 трав. 2021 р., м. Київ). Київ, 2021. С. 100–104

454. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних та психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій із

неповнолітніми потерпілими. *Юридична психологія*. 2021. Вип. № 2 (29). С.80-86.

455. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Криміналістичне визначення об'єкту злочинного посягання при розслідуванні насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненим стосовно малолітньої особи. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : зб. тез Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 квіт. 2015 р.). Хмельницький, 2015. С. 143–146.

456. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Методологічні основи дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 267–273 doi: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.39

457. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Міжнародне та національне законодавство як основа дотримання правового статусу дитини та розслідування вчиненого відносно неї злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Держава і регіони.* Серія : Право. 2021. № 2 (72). С. 88–94. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/2_2021.pdf

458. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Мотив у структурі криміналістичної характеристики особи злочинця у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *InterConf.* 2021. № 90. P. 302–306. URL: https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.12.2021.034.

459. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Окремі питання кваліфікації злочинних дій при вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (на прикладі ст. 153, ст. 156 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2020. № 44. С. 139–143. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc44/31.pdf

460. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія : Юриспруденція. 2021. № 53. С. 128–132.

461. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правовий статус дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія* : наук. журн. / [редкол. : Ю. М. Чорноус (голов. ред) та ін.]. 2020. № 2 (27). С. 87–95. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/65-26-PB.pdf

462. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Правові основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6, т. 2. С. 252–257. doi: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.43.

463. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2021. № 51. С. 146–149. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc51/31.pdf

464. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Пред'явлення для впізнання під час розслідування статевих злочинів, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 87–92. URL: http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/19.pdf.

465. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Проблемні аспекти реалізації Конвенції Ради Європи про захист прав дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства під час проведення допиту потерпілої дитини. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, (23 січ. 2015 р.). Київ, 2015. С. 303–306.

466. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Реєстрація геномної інформації людини під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2021. С. 123–128. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20700.

467. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як правова основа розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні (м. Київ, 20 трав. 2021 р.) / ДНДІ МВС України. Київ, 2021. С. 145–149. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/Zbirnyk_theses_2021_05_20.pdf

468. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Розслідування зґвалтувань. Глава 37. *Криміналістика* : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ, 2020. С. 615–631.

469. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті насильницьким способом, вчиненого щодо малолітньої особи : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. М. Чорноус. Вінниця : Твори, 2018. 292 с.

470. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Слідова картина насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого стосовно малолітньої особи. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. № 3, т. 2. С. 234–239.

471. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Стан наукових досліджень проблем розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 квіт. 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 100–104.

472. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Структура особи потерпілої дитини як елементу криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2021. № 5. doi: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.14.

473. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія* : наук. журн. / [редкол. : Ю. М. Чорноус (голов. ред) та ін.]. 2020. № 1 (26). С. 77–85.

474. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні основи дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2021. № 50. С. 104–108. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc50/24.pdf

475. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Формування криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.*Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 304–307.

476. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Нікітіна А. А. Актуальні проблеми судово-експертного забезпечення розкриття та розслідування статевих злочинів стосовно малолітньої особи. *Міжнародний юридичний вісник* : зб. наук. праць Національного університету Державної податкової служби України. 2016. Вип. 2 (4). С. 150–161.

477. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Нікітіна А. А. Дотримання прав дитини у кримінальному судочинстві України через призму міжнародних стандартів. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. 2013. № 1, кн. 2. С. 54–61.

478. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2015. Вип. 33, ч. 2, т. 1. С. 47–50.

479. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Чорноус Ю. М. Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія : Юриспруденція. 2022. № 55. С. 76–81. doi: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.55.16

480. Нікітіна-Дудікова Г. Ю.Тактико-криміналістичні засоби захисту малолітнього потерпілого. *Сучасні проблеми криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В.П. Колмакова (м. Одеса, 27–28 верес. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 227–229.

481. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. “Кореляційні зв’язки способу вчинення злочину та особи злочинця у криміналістичній характеристиці насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненим стосовно малолітньої особи». *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 6. Р.

482. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Дослідження особи злочинця у структурі криміналістичної характеристики насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом вчинене щодо малолітньої особи. *Митна справа* : наук.-аналіт. журн. 2013. № 4, ч. 2, кн. 2. С. 125–129.

483. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Криміналістична класифікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право.* №6 (2021), с. 224-229, DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.33

484. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Слідова картина злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Evropský politický a právní diskurz. Svazek 8, 3 vydani 2021, c. 185–192. DOI: 10.46340/eppd.2021.8.3.24

485. Новий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад.: І. О. Радченко, О. М. Орлова]. Київ : Голяка В. М., 2010. 768 с.

486. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3. ОБЕ – РОБ. 927 с. ;

487. Обушенко О. М. Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 395–400.

488. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : метод. рек. / [авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова]. Харків : Чальцев О. В., 2009. 100 с.

489. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.

490. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 527 с.

491. Озерський І. В. Оптимізація використання та застосування спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі України (аналіз нового Кримінального процесуального кодексу). *Вісник Запорізького національного університету*. Серія : Юридичні науки. 2013. № 1 (1). С. 195–200. URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/9526/%CE.

492. Озерський І. В. Юридико-психологічний зміст допиту в кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 103–106. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/30.pdf.

493. Олена Висоцька: в Україні запустили реєстр педофілів. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-v-ukraini-zapustili-reestr-pedofiliv.

494. Ольховенко С. І., Юсупов В. В. Окремі питання взаємодії експертів-криміналістів та інспекторів-криміналістів, їх адаптація в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 18–21.

495. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія. Одеса : Букаєв В. В., 2009. 173 с.

496. Омельчук О. М. Злочин і склад злочину. *Кримінальне право України* : навч. посіб. / [О. М. Омельчук, С. Г. Волкотруб, В. М. Ярін та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. Київ, 2004. С. 15–23.

497. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 265 с.

498. Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунєгін С. О. Моральна складова державної політики у сфері охорони і захисту прав та інтересів дитини: необхідність забезпечення. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 178–187.

499. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування : навч. посіб. / О. П. Бойко, О. Ф. Кобзар, В. В. Рогальська, Н. П. Черняк. Дніпро : ДДУВС, 2017. 84 с.

500. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13) С. 12–24.

501. Ортинська Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62). С. 28–32.

502. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.

503. Основи загальної та юридичної психології : курс лекцій : навч. посіб. / Н. Р. Бабечко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І Когутич ; за ред. В.Т. Нора. Київ : Алетра ; ЦУЛ, 2016. 224 с.

504. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n476.

505. Основи методики розслідування насильницьких злочинів проти життя, здоров'я, статевої свободи та недоторканності особи. *Підручники для студентів онлайн* : [сайт]. URL: https://stud.com.ua/45886/pravo/osnovi_metodiki_rozsliduvannya_nasilnitski h_zlochiniv_proti_zhittya_zdorovya_statevoyi_svobodi_nedotorkan.

506. Особливості взаємодії між слідчими та іншими підрозділами органів внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : метод. рек. / [В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, Н. П. Черняк та ін.]. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. 71 с.

507. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини : метод. рек. / [уклад.: Я. В. Фурман, В. В. Юсупов, Л. Т. Котляренко, Р. С. Дмитрук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.

508. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 148 с.

509. Особливості розслідування окремих видів злочинів : зб. метод. рек. / за заг. ред. О. В. Авраменка, Р. І. Благути, О. В. Захарової. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 691 с.

510. Охріменко І., Лузанова Г. Проблематика призначення судово-психологічних експертиз щодо потерпілих під час розслідування статевих злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 102–107.

511. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

512. Перлін В. С. Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 197 с.

513. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо скасування відео конференцій : проект Закону України від 15 лют. 2013 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45773.

514. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 246 с.

515. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

516. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89.

517. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 18 с.

518. Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 20 с.

519. Панов Н. И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1987. 514 с.

520. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища шк., 1982. 161 с.

521. Переверза О. Я. Помилки фіксації показань на досудовому слідстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2017. Вип. 42. С. 234–237.

522. Петечел О. Ю. Форми використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового слідства. *Збірник наукових праць викладачів Юридичного інституту, присвячений 20-річчю створення Юридичного інституту / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефан*ика. Івано-Франківськ, 2012. С. 171–183.

523. Петрушенко В. Л. Філософія : курс лекцій : навч. посіб. [2-ге вид., випр. і доповн.]. Київ : Каравела ; Львів : Новий світ-2000, 2002. 539 с.

524. Печерский В. В., Ревтова С. Ю. Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование : монография. Гродно : ГрГУ, 2003. 260 с.

525. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 200 с.

526. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

527. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 201 с.

528. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#n380.

529. Пілотний проєкт «Поліцейський – учасник освітнього процесу» стартував на Київщині. *Білоцерківська міська рада* : [сайт]. URL: https://new.bc-rada.gov.ua/typy_materialiv/novyny/pilotnyi_proiekt_politseiskyi___uchasnyk_osvitnoho_protsesu__startuvav_na_kyivshchyni.html.

530. Пінчук М. Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2 (78). С. 33–38.

531. План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2015 р. № 1393-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text.

532. Плетенець В. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження майна. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 4. С. 343–345.

533. По той бік педофілії. Чому вони це роблять і як врятувати дитину. *Еспресо* : [сайт]. URL: https://espreso.tv/article/2017/07/31/pedofily.

534. Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 106–115.

535. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія : Право. 2011. № 1 (3). С. 1–53. URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf.

536. Погорецький М. А. Незаконне переправлення осіб через державний кордон: проблемні питання оперативно-розшукового документування та досудового розслідування. *Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22–23 листоп. 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 223–227.

537. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

538. Погрожував та бив: в Одесі чоловік сім років ґвалтував дружину та неповнолітніх доньок. *Факти* : [сайт]. URL:

https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20210701-pogrozhuvav-ta-byv-v-odesi-cholovik-sim-rokiv-gvaltuvav-druzhynu-ta-nepovnolitnih-donok/.

539. Подолання домашнього насильства – пріоритетне завдання для МВС – Катерина Павліченко. *Міністерство внутрішніх справ України* : [сайт]. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/podolannya-domasnyogo-nasilstva-ce-prioritetne-zavdannya-dlya-mvs-katarina-pavlicenko.

540. Пока ректор-педофил Михайлов гуляет на свободе, его жертвы обращаются к психиатрам. *Преступности. НЕТ* : [сайт]. URL: https://news.pn/ru/criminal/91656.

541. Положення про комплексну систему відеоспостереження міста Києва : рішення Київської міської ради від 5 лип. 2018 р. № 1195/5259. *Київська міська рада. ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/8C1A12C3D23D6ADEC22582D600687956?OpenDocument.

542. Полтавський А. О. До питання стандартизації технології огляду (дослідження) місця події. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 331–349. doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.29.

543. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти) : монографія. Острог : [б. в.], 2001. 196 с.

544. Попелюшко В. О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 3 (7). С. 71–81.

545. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров’я України від 8 жовт. 2001 р. № 397. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text.

546. Посібник INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей / Всесвітня організація охорони здоров'я (2016). Одеса : Одеський благодійний фонд «Шлях до дому», 2019. 304 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/INSPIRE-manual_ukr.pdf.

547. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 квіт. 2019 р. у справі № 728/47/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81552721.

548. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссроуд, 2008. 364 с.

549. Пошук дітей. *Київстар* : [сайт]. URL: https://kyivstar.ua/ru/about/responsibility/kidsearch.

550. Права людини в Україні – 2008. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського. Харків : Права людини, 2009. 304 с.

551. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров’я України від 17 січ. 1995 р. № 6.

Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text.

552. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text.

553. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95?find=1&text=псих#w1_2.

554. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/04/090421_9.pdf.

555. Практика ЄСПЛ. Український аспект : [сайт]. URL: https://www.echr.com.ua/rishennia-espl/.

556. Пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу та мовлення під час досудового розслідування : метод. рек. / [М. П. Климчук, А. А. Саковський, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : НАВС, 2019. 60 с.

557. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій : навч. посіб. / [В. П. Горбачев, Л. І. Шаповалова, А. О. Шульга та ін.] ; за ред. В. П. Горбачева. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2012. 364 с.

558. Про авторські та суміжні права : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12.

559. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.

560. Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 409-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text.

561. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18 лют. 2021 р. № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#n17.

562. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18 лют. 2021 р. № 1256-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#n17.

563. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини : проєкт Закону України від 4 черв. 2021 р. № 5618. ЛІГА : ЗАКОН : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI05356A.html.

564. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#Text.

565. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування : Закон України від 1 черв. 2021 р. № 1498-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text

566. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text.

567. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text.

568. Про внесення змін до порядку денного четвертої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 17 листоп. 2020 р № 1003-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-20#Text.

569. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 берез. 2008 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/v0002700-08.

570. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 585. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text.

571. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 11 берез. 2020 р. № 211. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text.

572. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

573. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04/print.

574. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text.

575. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text.

576. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 16 лют. 2018 р. № 111. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18.

577. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text.

578. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12.

579. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 6 лист. 2015 р. № 1377. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15.

580. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705.

581. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : наказ МВС України від 24 квіт. 2017 р. № 1395/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text.

582. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС України від 3 серп. 2017 р. № 676. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17.

583. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лют. 2019 р. № 88. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text.

584. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text.

585. Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих підварту : наказ Міністерства юстиції України від 26 черв. 2018 р. № 2023/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text.

586. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

587. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12.

588. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80.

589. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лип. 2017 р. № 570. *Офіційний вісник України*. 2017. № 72. Ст. 2212.

590. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального прокурора від 4 листоп. 2020 р. № 509. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text.

591. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.

592. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1489-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text.

593. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

594. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS95027.htm.

595. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2005 р. № 5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text

596. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

597. Про ЮНІСЕФ. *Unicef* : [сайт]. URL: https://www.unicef.org/ukraine/about-unicef.

598. Проблемні питання, що стосуються призначення судово-трасологічних експертиз : інформ. лист. Київ : КНДЕКЦ МВС, 2018. 14 с. URL: http://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/02/Інформаційний-листтрасологія-2018.pdf.

599. Програма «Шкільний офіцер поліції». *Педрада : портал освітян України* : [сайт]. URL: http://www.pedrada.com.ua/article/193-qqq-16-m9-05-092016-chim-zaymatimetsya-shklniy-oftser-polts.

600. Програма «Школа і поліція». *Інститут модернізації змісту освіти* : [сайт]. URL: http://www.imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovnarobota/programa-shkola-i-politsiya.

601. Проєкт «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні». *Офіс Ради Європи в Україні* : [сайт]. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/combating-violence-against-children-in-ukraine.

602. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. Харків : Нац. ун-т внутр.. справ, 2004. 568 с.

603. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_790#Text

604. Протокол щодо попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.

605. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 48 с.

606. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 460 с.

607. Пчеліна О. В. Взаємодія слідчого та інспекторів-криміналістів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2020. Вип. 1. С. 107–111. doi: https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.59.

608. Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 155–158.

609. Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 167–170.

610. Пчеліна О. Криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică = Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 6 (Decembrie). С. 267–271.

611. Пчеліна О. Щодо поняття та сутності взаємодії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică = Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 1 (Februarie). С. 167–172.

612. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

613. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

614. Про введення воєнного стану в Україні : указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64. *Президент України* : [сайт]. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

615. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 1 (84). С. 19–29.

616. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії держави та права). Київ : НМК ВО, 1992. 100 с.

617. Рабінович С. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

618. Размєтаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навч. посіб. / за ред. Д. В. Лук'янова, Д. О. Бочарова. Київ : Голембовська О. О., 2018. 364 с.

619. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 198 с.

620. Реєстр педофілів: як він працюватиме? *BBC NEWS. Україна* : [сайт]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-50863450.

621. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.

622. Резнікова О. І. Проблеми використання віктимологічних даних у криміналістичній характеристиці злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. № 27. С. 288–300.

623. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 5–6. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2020/06/pk_180620_.pdf.

624. Рекомендація N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» : прийнято від 24 верес. 2003 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text.

625. Рекомендація № R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо становища потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу : прийнято від 28 черв. 1985 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

626. Реуцький А. В. Методика розслідування злочинців у сфері виготовлення та обігу платіжних карток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 20 с.

627. Рішення Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 15 лют. 2021 р., судова справа № 285/1047/17. *Vsudi Pro*: [сайт]. URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision/94824941.

628. Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 2. С. 149–153.

629. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / [кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

630. Розслідування торгівлі дітьми : навч.-практ. посіб. / [О. В. Бардацька, В. І. Дубина, О. В. Пустова, Г. Л. Герасименко, О. Л. Кустова] ; МВС України ; Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2011. 236 с.

631. Романовська Л. І. Праксеологічний підхід: теоретико-методологічні аспекти. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 25, т. 2. С. 157–161. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_2/33.pdf.

632. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.

633. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 244 с.

634. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

635. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.

636. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 81–85.

637. Рощина В. Був другом батька і сусідом: у поліції розповіли про підозрюваного у вбивстві 7-річної дівчинки на Херсонщині. *Hromadske* : [сайт]. URL: https://hromadske.ua/posts/buv-drugom-batka-i-susidom-u-policiyi-rozpovili-pro-pidozryuvanogo-u-vbivstvi-7-richnoyi-divchinki-na-hersonshini.

638. Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2019. Вип. № 4. С. 74–80.

639. Рябчук О. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, пов'язаним із задоволенням статевої пристрасті неприроднім способом : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

640. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3 (15). С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28.

641. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Акад. вид-во, 2006. 360 с. URL: https://textbook.com.ua/psihologiya/1473452492.

642. Саленко О. В. Гармонізація законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Донецьк, 2013. 235 с.

643. Салтевский М. В. Криминалистика : учеб. пособ. Киев, 1996. 219 с.

644. Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые про¬блемы) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харьков, 1969. 37 с.

645. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

646. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.

647. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

648. Самойленко О. А. Класифікація типових слідів вчинення викрадення майна з використанням комп'ютерних технологій. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України.* 2005. Спецвип. Ч. 2. С. 25–29.

649. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.

650. Самойлов А. М. Агресивність як форма девіантної поведінки підлітків. Проблеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (4). С. 177–183.

651. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 216 с.

652. Свєнтікова М. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного ввезення, виготовлення та розповсюдження порнографічних предметів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 657–662.

653. Святоцький О. Ratio Decidendi, або актуальність запровадження судового прецеденту. *Голос України*. 2019. 29 жовтня. URL: http://www.golos.com.ua/article/323313.

654. Сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей із використанням електронних засобів комунікації: невідкладні заходи з протидії. *Вища школа адвокатури НААУ* : [сайт]. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/seksualna-ekspluatatsiya-ta-seksualne-nasylstvo-stosovno-ditej-iz-vykorystannyam-elektronnyh-zasobiv-komunikatsiyi-nevidkladni-zahody-z-protydiyi/.

655. Семенов В. В. Напрями вдосконалення тактики допиту дітей, потерпілих від сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 276–279.

656. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.

657. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 215 с.

658. Сергєєва Д. Б. Зняття інформації з каналів зв'язку: кримінально-процесуальні і криміналістичні засади : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 18 с.

659. Середа Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (13 черв. 2018 р.). Київ, 2018. С. 163–166.

660. Симчук А. С. Окремі дискусійні питання щодо процесуального статусу педагога у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 146–149.

661. Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... д-ра філософії : 081-Право. Київ, 2021. 258 с.

662. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 222 с.

663. Синчук В. Криміналістична класифікація вбивств. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2003. № 1. С. 140–147.

664. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. 288 с.

665. Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний : науч.-метод. пособ. М. : НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 2007. 84 с. URL: http://yurpsy.com/files/ucheb/sitkov/01.htm.

666. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

667. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 225 с.

668. Сімонович Д. В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 400–410.

669. Сіренко О. В. Теоретичні питання криміналістичної профілактики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України.* Серія : Економіка, право. 2013. № 4 (63). С. 155–160.

670. Січковська І. В. Особливості взаємодії слідчого з оперативними працівниками на початковому етапі досудового розслідування сексуальних убивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 336–339. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3456.

671. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2007. 558 с.

672. Словник іншомовних слів / за ред. член-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ : УРЕ, 1977. 865 с.

673. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8. Природа-Ряхтливий. 927 с.

674. Смелік В. Б. Кореляційні зв’язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 243 с.

675. Смирнов М. И. Применение средств видеосвязи при оказании правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 6. С. 92–95.

676. Смирнов М. І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв’язку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 21 с.

677. Смирнов М. І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв’язку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2005. 242 с.

678. Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 1. С. 114–117.

679. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 45–52.

680. Соловйова О. Є. Участь неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. 2020. С. 300–301. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17265/1/%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E_p300-303.pdf.

681. Справа «M.C. v. Bulgaria». (Case of M.C. v. BULGARIA) (Заява № 39272/98) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 груд. 2004 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://cutt.ly/bjvwFPC.

682. Справа «M.S. v. UKRAINE» (Application no. 2091/13) : рішення Європейського суду з прав людини від 11 жовт. 2017 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://cutt.ly/cgk9fW8.

683. Справа «O'Keeffe v. Ireland». (Application no. 35810/09) : рішення Європейського суду з прав людини від 28 січ. 2014 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://cutt.ly/xjvw2eZ.

684. Справа «Söderman v. Sweden» (Application no. 5786/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 12 листоп. 2013 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://cutt.ly/Gjveu1K.

685. Справа «X and Y v. the Netherlands» (Application no. 8978/80) : рішення Європейського суду з прав людини від 26 берез. 1985 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://cutt.ly/DjvekdS.

686. Стан та шляхи гуманізації кримінального судочинства в Україні : матеріали експертного дослідження / за заг. ред. О. В. Беци. Київ : Геопринт, 2005. 82 с.

687. Старович З. Судебная сексология / [пер. с польск.]. М. : Юрид. лит., 1991. 336 с.

688. Статистичні дані. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820.

689. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. 64 с.

690. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.

691. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 436 с.

692. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174–178.

693. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2016. № 1 (12) С. 236–245.

694. Стратонов В. М. Відтворення обстановки та обставин події як метод пізнання під час розслідування злочину : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 14 с.

695. Стратонов В. М. Пізнавальні можливості слідчого експерименту та перевірки показань. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 2. С. 191–199.

696. Стратонов В. М., Захарченко О. В. Загальні положення взаємодії слідчого з органами дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 1. С. 982–988.

697. Судова влада України : [сайт]. URL: court.gov.ua.

698. Судова медицина : мультимед. навч. посіб. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/sudova_medutsyna /nm/lec4.html.

699. Судова медицина : підручник / [В. Д. Мішалов та ін.]. Київ, 2018. 575 с.

700. Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. Київ : МАУП, 2004. 176 с. URL: https://scicenter.online/kniga-ukraine-sudoproizvodstvo-scicenter/sudova-psihiatriya-navch-posib-jabokritskiy.html.

701. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.

702. Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 67 с.

703. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб. : Питер, 2001. 272 с. (Серия «Практикум по психологии»).

704. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.

705. Таран О. В., Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : метод. рек. Київ, 2016. 55 с.

706. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2004. 1051 с.

707. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2003. 1051 с.

708. Тесарек Т. Інтерв'ювання дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.). Київ, 2021. С. 14–18. URL: https://www.naiau.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr8.pdf.

709. Тимченко С. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ, 2004. 302 с.

710. Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м.

Києві : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 4 квіт. 2018 р. № 285. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-16#Text.

711. Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального судочинства : прийнятий резолюцією № 45/117 ГА ООН від 14 груд. 1990 р. (із Факультативним протоколом, що стосується доходів від злочинів). *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_833#Text.

712. Тищенко В. В. Користно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юрид. лит., 2002. 360 с.

713. Тищенко В. В. Процессуальные и криминалистические аспекты расследования и раскрытия преступлений. *Криминалист первопечатный*. 2014. № 8. С. 86–91.

714. Тімашов В. О. Європейський суд із прав людини як засіб захисту прав людини в Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 276–284. doi: https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.384.

715. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.

716. Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2017. Т. XIX. С. 361–381.

717. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 34 с.

718. Тіщенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2008. Вип. 44. С. 18–24. URL: http://www.apdp.in.ua/v44/04.pdf

719. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.

720. Тіщенко В. В. Теоретичні й практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

721. Тіщенко В. В. Технологічний підхід як інноваційний напрямок у розвитку криміналістичної науки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2015. № 2. С. 316–325. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/187/171.

722. Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 349–353.

723. Тіщенко В., Барцицька А. Криміналістичні технології: поняття та напрями використання. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2014. Вип. 56. С. 27–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2014_59_6.

724. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 192–197.

725. Топорецька З. М. Слідова картина, як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29–30 верес. 2011 р.) : у 2 ч. Одеса, 2011. Ч. 2. С. 105–108.

726. Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. № 18. С. 256–263.

727. Тренінги для слідчих і дізнавачів. *LexInform* : [сайт]. URL: https://lexinform.com.ua/podii/treningy-dlya-slidchyh-i-diznavachiv/.

728. Третьякова В. Г. Про міжнародні біоетико-правові стандарти захисту біоетичних прав людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 135–139.

729. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография. Одесса : Юрид. літ., 2000. 336 с.

730. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 36 с.

731. Турко М. Я. Особливості проведення судово-медичної експертизи при розслідуванні зґвалтування. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 356–357.

732. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 357–359.

733. Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посіб. Харків : Основа, 2008. 187 с.

734. У Києві відкриють Барнахус – центр для дітей, які постраждали від насильства. *The Village Україна* : [сайт]. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/320165-u-kievi-vidkrietsya-barnahaus-tsentr-dlya-ditey-yaki-postrazhdali-vid-nasilstva.

735. У Миколаєві запроваджують модель «Барнахус» для дітей, котрі постраждали від насильства. *Телекомпанія МАРТ* : [сайт]. URL: https://trkmart.tv/u-mykolaievi-zaprovadzhuiut-model-barnakhus-dlia-ditey-kotri-postrazhdaly-vid-nasylstva/.

736. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 404 с.

737. Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. 225 с.

738. Удалова Л. Д. Теоретичні засади вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 433 с.

739. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

740. Удалова Л. Д., Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : навч. посіб. Київ : КНТ, 2012. 160 с.

741. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 16 с.

742. Узунова О. В., Кальонов О. О. Процесуальна модель проведення допиту з використанням гіпнозу на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство.* 2016. № 3, ч. 2. С. 228–229. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_2/41.pdf.

743. Українська радянська енциклопедія (УРЕ). *Лексика – українські енциклопедії та словники* : [сайт]. URL: https://leksika.com.ua/.

744. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 711 с.

745. Усанова Л. А., Усанов І. В. Онтологічний статус віртуальної реальності. *Гілея* : науковий часопис. 2009. Вип. 29. С. 176–183. URL: http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/2245

746. Ухвала Любарського районного суду Житомирської області від 16 верес. 2020 р. у справі № 282/762/20. Єдиний *державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: reestr.court.gov.ua

747. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : метод. рек. Харків : Фактор, 2013. 96 с.

748. Филиппов А. Г. Заметки на полях (о статьях Г. К. Захарова и С. Н. Чурилова). *Филиппов А. Г. Проблемы криминалистики. Избранные статьи*. М., 2007. С. 343–348.

749. Філашкін В. С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 16 с.

750. Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

751. Фінальна конференція проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством в Україні». *Офіс Ради Європи в Україні* : [сайт]. URL : https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/final-conference-of-the-council-of-europe-project-combating-violence-against-children-in-ukraine.

752. Форостяний А. В. Щодо розширення предмету доказування у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 152–158.

753. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2009 512 с.

754. Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України.* 2014. № 4 (25). С. 77–88.

755. Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права.* 2013. Вип. 70. С. 364–369.

756. Халдорсон О. Л., Бугаєць Т. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні. Рада Європи, 2021. 62 с. URL: https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5.

757. Харабуга Ю. С. Комп'ютерно-технічне дослідження мобільних телефонів, смартфонів та SIM-карт. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2014. Вып. 59. С. 336–337.

758. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

759. Хахановський В. Г., Гуцалюк М. В. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 14–20. doi: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13.

760. Хахановський В. Г., Чашницька Т. Г. Ідентифікація особи за ходою, зафіксованою в матеріалах відеозапису. *Криміналістичний вісник*. 2020. Т. 33, № 1. С. 72–80. doi: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-72.

761. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

762. Хижняк Є. С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 219 с.

763. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.

764. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 22 с.

765. Ходанович О. В. Встановлення індивідуально-психологічних особливостей у справах компенсації моральної шкоди. *Криміналістика і судова експертиза.* 2016. Вип. 61. С. 530–540. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_59.

766. Холод Р. С. Процесуальний статус педагога у справах про злочини неповнолітніх. *Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства*. 2004. Спецвип. № 1 (16). С. 209–216.

767. Хоменко М. Злочин проти статевої свободи і статевої недоторканості особи: особливості законодавчого регулювання сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. № 11. С. 205–210.

768. Христенко В. Е. Психология жертвы : учеб. пособ. Харьков : Консум, 2001. 256 с.

769. Христов О. Л., Настич Т. М. Типові проблеми використання у кримінальному провадженні одорологічної інформації. *Актуальні проблеми роботи з неповнолітніми особами в діяльності підрозділів превентивної діяльності* : матеріали Всеукр. круглого столу (Дніпро, 12 груд. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 167–170.

770. Царевська Ю. Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток / МБФ "Альянс громадського здоров'я". Київ, 2017. 35 с. URL: https://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Violance-booklet-press.pdf.

771. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

772. Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України : монографія. Хмельницький : Мельник А. А., 2020. 345 с.

773. Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. 408 с.

774. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 262–267.

775. Чаплинська Ю. А. Слідчий експеримент (організаційний аспект). *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 43–48.

776. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2011. Спецвип. № 57. С. 232–238.

777. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

778. Чаплинський К.О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 570 с.

779. Чашницька Т. Г. Можливості ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. *Актуальні питання криміналістики* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 груд. 2019 р.). Київ, 2019. С. 236–238. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16061.

780. Чашницька Т. Г. Проблемні питання ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ – Маріуполь, 2020. С. 292–294. URL: http://rp.dsum.edu.ua/handle/123456789/2964.

781. Чернецький О. К. Результати слідчого експерименту та їх доказове значення. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 464–471.

782. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

783. Черновський О. К. Особливості залучення спеціаліста-психолога та надання психологічних консультацій під час судового розгляду. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. Правознавство. С. 110–114.

784. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 309 с.

785. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

786. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай Тек Прес, 2010. 624 с.

787. Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ: наук.-практ. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. 216 с.

788. Четвертак Д. Ю. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють приховування злочинів. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 139–143.

789. Чи легально встановлювати на міських вулицях камери із системою розпізнавання облич? *Центр демократії та верховенства права* : [сайт]. URL: https://cedem.org.ua/analytics/kamery-rozpiznavannya-oblych/.

790. Чи потрібен реєстр психологів, педагогів та лікарів, які залучатимуться під час кримінального провадження за участю дитини? *Громадський простір* : [сайт]. URL: https://www.prostir.ua/?library=chy-potriben-rejestr-psyholohiv-pedahohiv-ta-likariv-yaki-zaluchatymutsya-pid-chas-kryminalnoho-provadzhennya-za-uchastyu-dytyny.

791. Чорноус Ю. М. Забезпечення європейських стандартів прав і свобод людини у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 5. С. 72–79.

792. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.

793. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. Вип. 65. С. 40–51. URL: doi: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.04.

794. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час кримінального провадження. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / НАВС. Київ, 2020. С. 64–67.

795. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

796. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

797. Чорноус Ю. М. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2017. № 1 (13). С. 63–76.

798. Чорноус Ю. М. Тактика допиту дитини в умовах «зеленої кімнати». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 345–349. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17278.

799. Чорноус Ю., Гвоздюк В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 19. С. 95–101. doi: https://doi.org/10.33270/04201901.95.

800. Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Загальна та кримінальна сексологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 248 с.

801. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

802. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 552 с.

803. Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. М. : МГУ, 1975. 96 с.

804. Шевчук В. М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). *Криміналістика: традиції, новації, перспективи* : зб. наук. пр. Харків, 2020. С. 872–875.

805. Шевчук В. М. Профілактична функція тактичних операцій. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 лют. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 136–137.

806. Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 46 с.

807. Шевчук В. М. Криміналістична профілактика злочинів та її роль у побудові методики розслідування: дискусійні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). С. 173–180.

808. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 31–45.

809. Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. [6-те вид., переробл. і доповн.]. Київ : Знання, 2008. 307 с.

810. Шепитько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1991. 24 с.

811. Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 55–59.

812. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.

813. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків : Апостиль, 2010. 704 с.

814. Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2018. Вип. 18. С. 4–9. doi: 10.32353/khrife.2018.01.

815. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

816. Шепітько В. Ю. Криміналістика: словник термінів. Київ, 2004. 264 с.

817. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харк. юрид., 2007. 431 с.

818. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 93. С. 164–174.

819. Шепітько В. Ю. Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового слідства. *Шепітько В. Ю. Вибрані твори*. Харків : Апостиль, 2010. С. 16–42.

820. Шепітько В. Ю. Система слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України: стан і напрями оптимізації. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 66–73. doi: https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.359. С. 67.

821. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1996. 30 с.

822. Шепітько І. І. Сутність судового розгляду (судового слідства) та його місце у системі кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. 2016. Вип. 32. С. 218–234.

823. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2005. 472 с.

824. Шестопалова Я. В. Розслідування кримінальних правопорушень пов’язаних із сексуальною експлуатацією дітей Україні : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 21 с.

825. Шехавцов Р. М. Впровадження технологій 3D моделювання у розслідуванні злочинів: правові та криміналістичні проблеми. *Криміналістика XXI сторіччя* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р). Харків : Право, 2010. С. 166–170.

826. Шибіко В. С. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 107–109.

827. Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 209 с.

828. Шумило М., Дунаєвська Л., Козерацька О. Проблеми встановлення та розмежування психічних розладів та фізичних і психічних вад особи як окремих підстав для обов’язкової участі захисника у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 184–189. doi: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.31.

829. Щодо виявлення та профілактики домашнього насильства в Україні. *Тернопільська міська рада* : [сайт]. URL: https://trada.gov.ua/?p=55816.

830. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль в диференціації криміналістичних методик. *Європейські перспективи*. 2011. № 1, ч. 2. С. 140–144.

831. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія : Юридична. 2010. № 2. С. 337–344.

832. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.

833. Эйсман А. А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств. *Вопросы криминалистики*. 1962. Вып. 6–7. С. 39–40.

834. Ювенальна юстиція в Україна: міфи, реалії та вимоги часу. *УКРІНФОРМ* : [сайт]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2773304-uvenalna-usticia-v-ukraini-mifi-realii-ta-vimogi-casu.html.

835. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 164 с.

836. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 16 с.

837. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ, 1998. Т. 1. А – Г. 672 с. URL: https://leksika.com.ua/.

838. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [рекол. Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. Д – Й. 744 с.

839. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 4. Н – П. 720 с.

840. Юридична психологія : підручник / [кол. авт.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. Київ : КНТ, 2007. 352 с.

841. Юридичний висновок щодо Проєкту змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції). Варшава, 9 верес. 2020 р. Висновок No: TRAFF-UKR/378/2020[JB]. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/464235.pdf

842. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система : навч. посіб. Чернівці : Технодрук, 2014. 276 с.

843. Юхно О. О. Актуальні аспекти взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ при запобіганні, припиненні та розкритті злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 33–35.

844. Юхно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні

зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 311–320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2019_1_36.

845. Яковіна О. Б. Розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 23 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17027.

846. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2008. 201 с.

847. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2008. 20 с.

848. A structured forensic interview protocol improves the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol. Child Abuse and Neglect. Vol. 31. Issues 11–12, 2007. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

849. Abus sexuels sur personnes mineures. Coprint, Genève. P. 56–57. URL: http://centrelavi-ge.ch/wp-content/uploads/2019/02/CentreLAVI-Abus-sur-mineurs.pdf.

850. Aldridge J., & Cameron S. Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. Applied Developmental Science. Special Issues: New Research on child witnesses: Part II. 1999. № 3. P. 136–147. doi: 10.1207/s1532480xads0302_7.

851. Berkowitz L. Aggression: A Social Psychological Analysis. New York: McGraw Hill., 1962P. 24–26.

852. Brainerd C. J., & Reyna V. F. The science of false memory. Oxford : University Press, 2005. USR: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195154054.001.0001.

853. Brittain R. The sadistic murder. Med. Soi. Law. 1970. Vol. 10. P. 198–207.

854. Bull R. The investigative interviewing of children and other vulnerable witnesses: Psychological research and working/professional practice. *Legal and Criminological Psychology*. 2010. № 15. P. 5–23. doi: 10.1348/014466509X440160.

855. Case of M. C. v. Bulgaria (Application no. 39272/98) : Judgment European Court of Human Rights, 4 December 2003. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521.

856. Case of M. M. B. v. Slovakia (Application no. 6318/17) : Judgment European Court of Human Rights, 26 November 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198636.

857. Case of Stoica v. Romania (Application no. 55116/12) : Judgment European Court of Human Rights, 24 April 2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182453.

858. Ceci S. J., Bruck M. Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony. Washington : APA Books, 1995. 336 p.

859. Chamber judgment Siliadin v. France, 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search. aspx?i=003-1412014-1474284.

860. Cherniavskyi S., Chornous Yu., Tsymbal P., Samodin A, Reznik N. Areas of forensic methodology development in Ukraine. Journal *of Advanced Research in Dynamics and Control Systems*. 2020. Vol. 12, Special Issue 7. P. 419–427. doi: 10.5373 / JARDCS / V12SP7 / 20202124.

861. Cherniavskyi S., Holovkin B., Chornous Yu., Bodnar V., Zhuk I. International cooperation in the field of fighting crime: directions, levels and forms of realization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11. URL: https://www.abacademies.org/articles/international-cooperation-in-the-field-of-fighting-crime-directions-levels-and-forms-of-realization-8346.html.

862. Child Protection. *Unicef* : [сайт]. URL: https://www.unicef.org/child-protection.

863. Child sex abuse trial: The horrors of Germany's Bergisch Gladbach. Made for minds. URL: https://www.dw.com/en/sex-abuse-germany-child-abuse-pedophilia-pedophile-network/a-54488403.

864. Child Sexual Abuse: Guidelines on Prosecuting Cases of Child Sexual Abuse. CPS. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/child-sexual-abuse-guidelines-prosecuting-cases-child-sexual-abuse.

865. Chornous Ju. Topical issues of investigation and trial by an international criminal court of cases of international crimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020.Vol. 27, No. 4. P. 268–281. DOI: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.267-281.

866. Chornous Yu., Nikitina-Dudikova H., Lepei O., Antoniuk A., & Fridman-Kozachenko M. Investigación de delitos sexuales contra niños. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39 (68). P. 666–681. URL: https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35442.

867. Chornous Yu., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29 (6s). P. 1109–1115. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/9200.

868. Chornous Yu., Reznik N., Tsymbal P., Omelchuk L., Bazir S. Technique of Procedural Actions Performance In The Videoconference Format As Part Of Criminal Proceeding: International Practices. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29 (8s). P. 2354–2361. URL: http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/14710.

869. Code de procédure pénale. Version en vigueur au 10 février 2022. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000031050394/#LEGISCTA000031050402.

870. Code of Criminal Procedure as published on 7 April 1987 (Federal Law Gazette I, p. 1074, 1319), as last amended by Article 3 of the Act of 11 July 2019 (Federal Law Gazette I, p. 1066). *Federal Ministry of Justice*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.

871. Code penal. Version consolidee au 26.01.2022. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/ LEGITEXT000006070719/2013-08-07.

872. Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders (DSM-5). URL: http://repository.poltekkes-kaltim.ac.id/657/1/Diagnostic%20and%20statistical%20manual%20of%20mental%20disorders%20_%20DSM-5%20%28%20PDFDrive.com%20%29.pdf.

873. Drvota S., Student V. Nebezpecni sexuaini agresori. 1975. № 71, 1. S. 33–37 (Cs. Psych.).

874. Filipiak Z., Majerczak F. Osobowosc sprawcow zgwalcen. Pgzestepczosc seksualna : materialy III Wroclawskiego Sympozjum Kryminologicznego. Wroclaw : Uniwersytet Wroclawski, 1974. S. 127–141.

875. Finelhor D. Child sexual abuse. New theory and research. New York, 1984. P. 149–152.

876. Finkelhor D., Ormrod R. Reporting Crimes Against Juveniles. *Juvenile Justice Bulletin*. 1999. Nov. P. 1–7.

877. Friðriksdóttir H., Haugen A. G. (2017) Child Friendly Justice: International Obligations and the Challenges of Interagency Collaboration. In: Johansson S., Stefansen K., Bakketeig E., Kaldal A. (eds) Collaborating Against Child Abuse. Palgrave Macmillan, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-58388-4_9.

878. Gordon N. J., Fleisher W. L. Effective Interviewing and Interrogation Techniques. 3rd ed. (September 8, 2010). 400 p.

879. Guide relatif à la prise en charge des mineurs victimes. Direction des affaires criminelles et des grâces. P. 78. URL: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/guide_enfants_victimes.pdf.

880. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum. URL: https://rm.coe.int/16804b2cf3.

881. Haldorsson L. Standard 2: Multidisciplinary and Interagency Collaboration: Interagency Agreement Template and guidance. Stockholm. 2019. 40 p.

882. Herber B., Herold K. DNA typing of human dandruff. 1998. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9608703/.

883. Husieva V. Problems of human personal identification by appearance in investigation of criminal offenses. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Vol. 24. № 2. doi: 10.32353/khrife.2.2021.07.

884. INSPIRE: seven strategies for ending violence against children = INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей / Всесвітня організація охорони здоров'я, Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому». Україна, 2016, 2019. 109 с. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207717/9789241565356-ukr.pdf?ua=1

885. International Organization for Standardization (ISO). 2013. ISO/IEC Guide 2:2004 Standardization and related activities – General vocabulary. URL: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/iso_iec_guide_2_2004.pdf.

886. Interview and Interrogation of Juveniles. Training Key (2011). URL: https://njdc.info/wp-content/uploads/2013/12/Training-Key-652-Interview-and-Interrogation-of-Juveniles-1-1.pdf.

887. Investigating Child Sexual Abuse. The Length of Criminal Investigations. April, 2017. P. 3. URL: https://www.basw.co.uk/resources/investigating-child-sexual-abuse-length-crimimal-investigations.

888. Johansson S., Stefansen K., Kaldal A. & Bakketeig E. Implementing the Nordic Barnahus model: Characteristics and local adaptions. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-58388-4_1.

889. Jones D. P. H., Krugman R. D. Can a three-year-old child bear witness to her sexual assault and attempted murder? Child Abuse and Neglect. 1986. Vol. 10. P. 253–258. doi: 10.1016/0145-2134(86)90086-4.

890. Kempe C. H., Silverman F. N., Steel B. F. et al. The battered child syndrome. JAMA. 1962. 181. P. 17–24.

891. Klonoff R. H., Colby P. L. Sponsorship strategy: evidentiary tactics for winning jury trials. LexisNexis, 1990. 333 c.

892. Kolarczyk T., KubiakJ., WierzbickiP. Przestepczosckobiet, aspektykrymologiczneipenitencjarne. Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1984. S.174

893. Lamb M. E., Hershkowitz I., Orbach Y. & Esplin P. W. Tell me what happened. Chichester : Wiley, 2008.

894. Lamb M. E., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. W., & Horowitz D. A structured forensic interview protocol improves the quality and the informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD investigative interview Protocol. *Child Abuse and Neglect*. 2007. № 31. P. 1201–1231. doi: 10.1016/j.chiabu.2007.03.021.

895. Lamb M. E., Sternberg K. J., Orbach Y., Esplin P., & Mitchell S. Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*. 2002. № 6. P. 35–41. doi: 10.1207/S1532480XADS0601_04.

896. Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Orbach, Y., & Esplin, P. W. *Tell me what happened: Structured investigative interviews of child victims and witnesses*. Chichester, England: Wiley-Blackwell, 2008. URL: https://books.google.com.ua/books?id=T9djDwAAQBAJ&pg=PT262&lpg=PT262&dq=Lamb+M.+E.,+Hershkowitz+I.,+Orbach+Y.+%26+Esplin+P.+W.+Tell+me+what+happened.+Chichester+:+Wiley,+2008&source=bl&ots=_-c2w2KbLs&sig=ACfU3U1SwonNUTfYX1sp8uHS5ddQl10N-g&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwi0lurfjf33AhXLUXcKHVFoAdYQ6AF6BAgVEAM#v=onepage&q=Lamb%20M.%20E.%2C%20Hershkowitz%20I.%2C%20Orbach%20Y.%20%26%20Esplin%20P.%20W.%20Tell%20me%20what%20happened.%20Chichester%20%3A%20Wiley%2C%202008&f=false.

897. Langevin R. at al. Sexual sadism: Brain, Blood and Behaviour. Human Sexual agression. New York, 1988. P. 172–182.

898. Leigh H. Psychiatry in the practice of medicine. Addison-Wesley, Memo Park 1983. 499 p.

899. Lew-Starowicz Z. Seksuologia sądowa. Warszawa : Lekarskie PZWL, 2000. S. 129–130.

900. Lew-Starowicz Z. Seksuologia sądowa. Warszawa : Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2000. P. 11–13.

901. Mendelsohn B. The victimology. *Etudes Internationals de Psycho-Sociologie criminelle.* 1956. July-Sept. P. 25.

902. Monika Sajkowska.Wykorzystywanie seksualne dzieci Dziecko *Krzywdzone : teoria, badania, praktyka*. 2017. 16/1. P. 232–251.

903. Myklebust T., & Bjørklund R.A. The Child Verbal Competence Effect in court: A comparative study of field investigative interviews of children (FIIC) in child sexual abuse cases. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. 2009. № 6. P. 117–128. doi: 10.1002/jip.97.

904. Northern Ireland Victim Charter. Police Service of Northern Ireland. URL: https://www.psni.police.uk/advice_information/victim-support/northern-ireland-victim-charter.

905. O'Donnell R. At the Crossroads: Exploring changes to criminal justice proceedings when they intersect with child protection proceedings in cases involving child victims of violence (CBSS and Child Circle). URL: https://cbss.org/publications/at-the-crossroads-when-criminal-justice-proceedings-intersect-with-child-protection-proceedings/.

906. Orbach Y., & Pipe M.-E. Investigating Substantive Issues. Children's Testimony: *A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice* / [M. E. Lamb, D. J. La Rooy, L. C. Malloy, & C. Katz (eds.)]. Chichester : Wiley, 2011. P. 147–163.

907. Parkhomenko N., Voloshyna I., Tarakhonych T., Tykhomyrov O., Husariev S. Theoretical Basis of Implementation of International Standards and European Principles in Ukrainian Legislation. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues.* 2020. Vol. 23. Issue 4. URL: https://www.abacademies.org/articles/theoretical-basis-of-implementation-of-international-standards-and-european-principles-in-ukrainian-legislation-9399.html.

908. Peskine B. Considérer la parole de l'enfant – À propos de l'étude de l'ONED sur les Unités d'accueil médico-judiciaires (UAMJ). *Journal du droit des jeunes.* 2014/6 (№ 336). P. 36–42. URL: https://www.cairn.info/revue-journal-du-droit-des-jeunes-2014-6-page-36.htm.

909. Pocket Guide for Police Response to Sexual Assault. New York State Coalition Against Sexual Assault. URL: https://ovc.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh226/files/media/document/Pocket%20Guide%20for%20Police%20Response%20to%20Sexual%20Assault.pdf.

910. Protasevich A. A., Foygel E. I. On the scope of criminalistic habitoscopy in the implementation of measures against modern cyber Crime. *Russian Journal of Criminology*. 2020. Vol. 14. No. 3. P. 471–480. doi: 10.17150/2500-4255.2020.14(3).471-480.

911. Rabaux Ju. Les mineurs délinquants sexuels. *Dans Journal du droit des jeunes.* 2007/5 (№ 265). P. 15–21. URL: https://www.cairn.info/revue-journal-du-droit-des-jeunes-2007-5-page-15.htm.

912. Regulation on the automated system of court documents circulation: Decision of the Council of Judges of Ukraine dated November 26, 2010 № 30. URL: https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/ polozhenniapasds.

913. Salter A. Drapieżcy. Pedofile, gwałciciele, inniprzestępcyseksualni: kimsą, jakdziałają ijakmożemychronić siebieinaszedzieci. Poznań : MediaRodzina, 2005. 304 s.

914. Sammons J., Brunty J. Mobile device forensics: threats, challenges and future trends. Digital Forensics: Threatscape and Best Practices. Syngress, 2015. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_Oi0CAEAAAAJ&citation_for_view=_Oi0CAEAAAAJ:YsMSGLbcyi4C.

915. Schneider H. J. Kriminologie. Ein internationales Handbuch. Band 1: Grundlagen De Gruyter Handbuch. Berlin ; Boston, 2014. P. 305.

916. Sexual Offences Act 2003. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/contents.

917. Sexueller Missbrauch an Kindern. Zuletzt überarbeitet: 20. Juni 2021. URL: https://deximed.de/home/klinische-themen/kinder-und-jugendpsychiatrie/patienteninformationen/sozialpaediatrie/sexueller-missbrauch-von-kindern.

918. Sgroi S. M. (Ed.). Handbook of Clinical Intervention in Child Sexual Abuse. *Lexington*. 1982. P. 267.

919. Surat P., Wilson D. J. Medical Life Science (2018). URL: https://www.news-medical.net/medical/authors/damien-jonas-wil- son?page=24.

920. The Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales and supporting public information materials. GOV.UK. URL: https://www.gov.uk/government/publications/the-code-of-practice-for-victims-of-crime.

921. The Federal Bureau of Investigation's Efforts to Combat Crimes Against Children. Audit Report, January, 2009. URL: https://oig.justice.gov/reports/FBI/a0908/final.pdf.

922. The PROMISE Vision – Barnahus. URL: https://www.barnahus.eu/en/vision/.

923. Therapy: Provision of Therapy for Child Witnesses Prior to a Criminal Trial. CPS. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/therapy-provision-therapy-child-witnesses-prior-criminal-trial.

924. Tsymbal, P., Vlasova, H., Nikitina-Dudikova, H., Kharchenko, N., Soroka, I. International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. Amazonia Investiga. April, 2021. Vol. 10. Issue 40. P. 132–141. https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1606/1649

925. U.S. Code § 3509 – Child victims' and child witnesses' rights. *Legal Information Institute*. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3509.

926. Victims' Code for Scotland. Last updated 20 Feb 2020. Mygov.scot. URL: https://www.mygov.scot/victims-code-for-scotland.

927. Viols, Agressions sexuelles. Faire valoir vos droits. 2018. P. 349–350. URL: https://cfcv.asso.fr/wp-content/uploads/2018/02/Livret-juridique-2018.pdf.

928. Viols, Agressions sexuelles. Faire valoir vos droits. 2018. C. 21. URL: https://cfcv.asso.fr/wp-content/uploads/2018/02/Livret-juridique-2018.pdf.

929. Vorstellung der Zah¬len kind¬li¬cher Ge¬wal¬top¬fer – Aus¬wer¬tung der Polizei¬lichen Kriminal-statistik (PKS), 2020. Bundeskriminalamt. URL: https://www.bka.de/DE/Presse/Listenseite_Pressemitteilungen/2021/Presse2021/ 210526_pmkindgewaltopfer.html.

930. Wells L. E., Rankin J. H. Juvenile victimization: Convergent validation of alternative measurements. *Journal of Research in Crime*. 1995. 32 (3). P. 287–307.

931. Interesting Facts About Missing Peopl. URL: https://www.factretriever.com/missing-people-facts.

932. Interpol : [сайт]. URL: https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries.

Наукове видання

НІКІТІНА-ДУДІКОВА Ганна Юріївна

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Монографія

Підписано до друку 00.06.2022. Формат ….
Арк. Тираж